

**Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Історичний факультет
Кафедра суспільних дисциплін**

Карасевич А.О., Шачковська Л.С.

Політологічна енциклопедія
Навчальний посібник для вищих навчальних закладів
Книга VII

ЛІТЕРИ - С - Т

Умань 2016

УДК 32(031)
ББК 66 я 20
П 50

Рекомендовано Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, як навчальний посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів. Протокол № 10, від 21 червня 2016 р.

Рецензенти:

Кривошеїн В.В. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Третяк О.А. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Священко З.В. – доктор історичних наук, професор кафедри загальної історії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичин

П 50 Політологічна енциклопедія: навч. Посібник / укл.: Карасевич А.О., Шачковська Л.С. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2016. – Кн. УІІ. – 567 с.

Пропонований навчальний посібник «Політологічна енциклопедія» є спеціальним навчальним і науковим виданням, в якому пропонуються основні фундаментальні термінологічні поняття у галузі політичного знання, що використовуються у зарубіжній та вітчизняній науці про політику і у політичній діяльності.

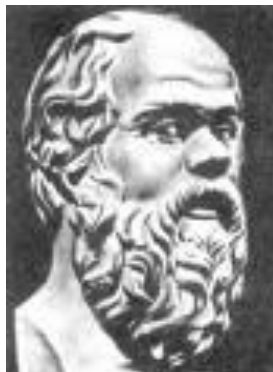
Розрахований на студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, політичних і громадських діячів, а також широкої аудиторії читачів, які цікавляться особливостями формування політичної культури.

Карасевич А.О., Шачковська Л.С.

УДК 32(031)
ББК 66 я 20

ЛІТЕРИ - С - Т

СОКРАТ
(470/469 – 399 рр. до н. е.)

Давньогрецький мислитель, один із фундаторів діалектики, «філософії людини» й майєвтики як методу пізнання моральних, правових і політичних понять та процесів і, як стверджують дослідники - діалогічної форми пізнання навколишнього світу, основоположник філософії як «науки про дух». Незаперечним є те, що для всіх наступних епох Сократ став втіленням ідеалу мудреця. Хоча сам мудрець і його філософське бачення світу, якщо спиратися на факти, що дісталися нашому поколінню від учнів Сократа, запропонований наступним поколінням у досить суперечливому та неординарному баченні. У поглядах Сократа чергується як критика влади більшості, так і повага до законів суспільства та їх обов'язкове виконання. Іронія і сумнів в Сократа мешкають і вживаються поруч з глибокою вірою в моральність людини. Намагання досягнути ідеального буття ніскільки не заважає мудрецю у вирішенні інших земних проблем. Дельфійський оракул назвав Сократа наймудрішим із греків. Тому діалогічну філософію Сократ запропонував своїм опонентам не як ще один (на рівні з існуючими донині), з специфічних способів цікавого проведення земного життя, а як цілеспрямований тренінг підготовки до основного діалогу – майєвтики життя.

Слухачів і учнів Сократа завжди приваблювала його манера розмовляти у відвертій формі, по-дружньому, довірливо і навіть інтимно. Але, водночас досліджувана істина сприймалася ним в незвичній для аудиторії і небаченій донині іронічній манері, що відрізняло його метод пізнання від методу софістів. Це приводило співбесідника до розгубленості, коли він раптом усвідомлював своє

невігластво і необізнаність у житейських проблемах, які донині були для нього, принаймні, на його думку, майже вирішеними. Питання Сократа про те, що таке краса, справедливість, дружба, мудрість, добробут змушували людей замислюватися не лишень над філософськими проблемами світоустрою. Їх все частіше починали цікавити проблеми сенсожиттєвих цінностей індивіда. Сократ в доступній формі, намагався роз'яснити слухачам сутність призначення людини в суспільстві, її правила поведінки і обов'язки щодо ушанування богів, не цуратись питань освіти, - тобто активніше впроваджувати життєдайні принципи практичної орієнтації людини в навколишньому світі, яка, в першу чергу, повинна керуватися в своїх вчинках насамперед совістю, справедливістю і громадянським обов'язком.

Сократ обрав філософію, чи, точніше, філософія обрала Сократа для того, щоб навчати і творити кращими громадян із дема Алопеки, місця, де народився філософ. (Аттика була поділена Клісфеном у VI столітті до н. е. на 10 адміністративних округів філ, кожна з яких, в свою чергу, була поділена на 10 менших одиниць демів.). Завдання філософа, як стверджували давні греки, «допомогти людині народитися до нового життя, до придбання дійсних та істинних моральних норм». «Я поставив своєю життєвою метою надавати кожному в його індивідуальному духовному житті посильну допомогу, намагаючись накреслити шляхи, ступаючи по яких кожний з вас міг би стати кращим і розумнішим», - говорив він у «Апології». Апологія – захисна промова, яку виголосив Сократ на афінському суді у 399 році до нашої ери, після того як були вислухані всі звинувачення проти нього. Відтворена була значно пізніше в діалогах Платона і, на думку дослідників – сократиків, являла собою стилізоване і художнє дооформлення останньої промови знаменитого грека. Це своєрідна спроба реабілітації перед наступними поколіннями і сучасниками несправедливо засудженого до страти Сократа. Хоча відомі нині і інші апології Сократа, які здебільшого читачам незнайомі. Найвідоміші серед них – «Апологія Сократа», яку створив Ксенофонт (Ксенофонт Афинский. Сократические сочинения. Пер. С.И. Соболевского. М.,1935.).

За свідченням візантійського лексикону суду, «філософ – стоїк Теон із Антіохії написав свою апологію Сократа». У свою чергу, Аристотель в «Риторичі» згадує Теодекта із Фаселіди в Лікії, оратора і трагічного поета, учня Платона і Ісакрата, автора однієї із апологій Сократа. Діоген Лаерцій повідомляє, що апологію Сократа написав

також Деметрій Фалерійський, учень Феофраста (Диоген Лаэртій. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Пер. М.Л. Гаспарова. М., 1986.).

Майже через 600 років відомий ритор Лібаній відтворив новий текст промови Сократа на афінському судилищі, яка дійшла до нинішнього читача серед так званих декларацій знаменитого вчителя красномовності. Тобто, судова розправа над Сократом в Афінській круглій палаті була досить гучною подією в стародавньому світі, до її інтерпретації зверталися ще протягом багатьох століть відомі історіографи класичної Греції. Хоча присвятивши себе справі формування філософської культури, Сократ не завжди був послідовним, а іноді віддавав перевагу ірраціональним факторам і досить серйозно ставився до сновидінь і оракулів, часто слідував своєму внутрішньому голосу, який, як запевняв філософ, знав значно більше, ніж він сам (якщо вірити Ксенофону, Сократ називав цей голос «божим голосом»). І сновидіння, і оракули, і «внутрішній голос» – усі ці чинники далеко не є раціональними в нашому сучасному розумінні, хоча саме вони були тим імпульсом, який штовхав Сократа до філософських роздумів і сприяли вибору грецьким філософом подальших орієнтирів свого життєвого шляху і світоглядних цінностей. І на заключному етапі свого життя, коли він розмірковує про те, що коїться з людиною по смерті, неможливо не помітити, що Сократ твердо вірить в безсмертя і що невпевненість, яку він висловлює, - це хитросплетені лабіринти, а іноді і явні хитрощі в контексті його роздумів і міркувань.

До 25 років Сократ працював підмайстром у батька (батько працював в майстерні по обробленні каменю) та займався самоосвітою. У цілому перша половина його життя аж до вступу до філософських лабіринтів мудрості маловідома дослідникам його діалогічної мудрості. І тільки аналізуючи другорядні питання тієї епохи нам вдається іноді відшукати деякі факти із життя людей Древньої Греції, а, отже, глибше пізнати спосіб життя Сократа. Орієнтуючись на дані про освіту в стародавніх Афінах, що не є таємницею сьогодні, які через тисячоліття досить прозоро дійшли до нас, ми можемо відтворити і рівень освіти, яку міг отримати філософ в Давніх Афінах. Оскільки початкова освіта була обов'язковою для стародавніх греків і починалася з семи років, можна достовірно стверджувати, що саме тоді Сократ почав відвідувати початкову школу. В історії Греції відома і навчальна програма початкової школи. Державну освіту стародавні греки починали з читання, письма і отримували ази з арифметики.

Вивчення мов, географії, історії, природознавчих наук та інших галузей знань в часи життя Сократа не практикували і програм з їх освоєння не існувало. Принаймні, на сьогоднішній день, їх не виявлено. Але натомість з двома предметами грецькі юнаки були обізнані - вони сьогодні практично вилучені з програм загальноосвітніх шкіл – гімнастикою і музикою. А пояснити цей факт можна так.

Історично склалося так, що древні общини не знали ні постійних армій, ні поділу жителів на військових та цивільних. Кожний член общини повинен був досконало володіти мечем чи луком, вміти обробляти землю плугом і на перший поклик виступити в похід для захисту своєї вітчизни. Тому тілесні вправи розглядалися в древній Греції як предмет державної необхідності. Особливо велику роль вони відігравали в Спарті і Афінах, де військову справу було піднесено до рівня мистецтва. Тому і недивно, що нечисленні, але фізично налаштовані і дисципліновані армії греків розгромили більш численні, але дикі полчища персів, які зазіхнули на їх незалежність. З історії воєн відомо, що у 490 р. до н. е. перський цар Дарій віроломно напав на Грецію, але в битві під Марафоном зазнав жорстокої поразки. Радісну звістку в Афіни приніс воїн, який пробіг 40 кілометрів і увічнив себе як родоначальник марафонського бігу. А коли 10 років опісля перси знову порушили мир, 300 спартанців і їх союзників загинули в бою біля селища Фермопіли, але знекровили переважаючі полчища перського полководця, що переважали їх кількісно. Незабаром у морській битві біля острова Саламін грецька армада отримала перемогу над персами. Цим перемогом греки, насамперед, повинні були б завдячувати своїй науковій системі гімнастичних вправ, яка обов'язково була включена в навчальні плани початкової освіти стародавньої Греції.

У свою чергу, музика була тісно пов'язана зі всією релігійно-моральною системою, яка була основним підґрунтям грецького суспільства. Тому для всебічно розвинутої людини часів Древньої Греції важливою рисою в формуванні її світогляду було не тільки вміння володіти музичним інструментом, але і вивчення віршів національних поетів, як, наприклад Гомера і Гесіода – цих неперевершених і майже головних авторитетів у сфері релігії і моралі. У структурі музичного мистецтва особливе місце належало і танцям, які завжди були в центрі уваги під час релігійних і державних церемоній і багато значили в суспільному житті Греції, збагачуючи церемоніальну насиченість важливих подій грецького полісу.

Мабуть усього цього навчався і Сократ, хоча можна сьогодні, враховуючи інформативний матеріал тієї доби і письмові свідчення

учнів та друзів філософа, стверджувати, що на формування його світогляду вплинули й інші чинники. Так, коли Сократу виповнилося майже двадцять років, відправився він набиратися софістичної премудрості до Продіка Коського, майже свого ровесника, софіста, який пріоритетне місце в софістичному загальному навчанні надавав моральним принципам. Продік вивчав філософію мови, цікавився різноманітністю смислових ознак слова. Можливо, захоплення красномовністю дало можливість Сократу пізніше познайомитися з Аспасією, другою жінкою Перикла, яка була відома в стародавній Греції як своєю пристрасною любов'ю до філософії, так і рідкісною жіночністю і красою. Через багато років, уже в zenіті своєї слави, Сократ згадував Аспасію як одного з кращих учителів риторики, від якої за свою забудькуватість отримував неодноразові ляпаси. Можна було б піддати сумніву цей біографічний факт із життя Сократа, якби він не згадав і не переказав учням в усній формі слова промови, яку написала дружина Перикла для свого чоловіка, виголошену останнім на похоронах воїнів-афінян героїв Самоса. Аспасія пережила Перикла (він помер від чуми в 429 році до н. е.) на 23 роки. У 406 році до н. е., коли афіняни стратили Перикла-молодшого, її сина, якого звинуватили в порушенні військових традицій стародавньої Греції, Аспасія з горя і відчаю випила чашу цикути.

Аспасія, знаменита афінська гетера із Мілета, прославилася не лише своєю жіночністю і красою, але й неперевершеною освіченістю і винятковим складом інтелекту і розуму. Познайомившись з нею на початку 40 - х рр. У століття до нашої ери, Перикл залишив свою першу дружину і двох дітей і майже у півстолітньому віці одружився з Аспасією. Як підтверджують джерела тієї доби, Аспасія мала рішучий вплив на свого мужа, особливо на формування його політичного світогляду. Хоча після його трагічної смерті вона недовго бідкалася самотньою і одружилася з посередніх здібностей політиком, торговельних справ громадянином Афін Лісіклом, який пізніше був обраний стратегом. Безперечно, останньому своєму статусу він повинен дякувати своїй дружині. Перікл, неодноразово даючи характеристику своїй дружині, вказував з посиланнями на Діодора, що вона «у філософії – учениця Сократа», а, посилаючись на Есхіна – сократика, акцентував увагу слухачів на тому, що Аспасія завжди наставляла Перікла в політичних промовах та під час державних дискусій.

Плутарх свідчить, що багатий Крітон, який пізніше став учнем і товаришем Сократа, зустрівши його в юнацькі роки, був здивований

його розумом і обдарованістю. Це наскільки вразило Крітона, що він забрав його із батьківської майстерні і направив за свій рахунок вчитися мудрості до кращих вчителів того часу. Достовірність цього факту можна піддавати сумніву, але те, що Сократ слухав відомих філософів своєї доби і вивчав під їх керівництвом надбання наукової думки того часу, зафіксовано в спогадах його сучасників. Він добре орієнтувався в філософських системах Парменіда, Геракліта, Демокріта, Анаксагора і Емпедокла. Захоплення риторикою поєднувалося із заняттями музикою, якої навчав Сократа Дамон, наставник Перикла, а пізніше – Коннон. А музика, в свою чергу, привела його до астрономії і геометрії. Сократ неодноразово брав уроки у Феодора із Кірени, вченого геометра, астронома і музиканта.

Є свідчення древніх греків, що Анаксагор був його учителем, настільки цей факт достовірний, судити категорично досить складно. Однак, є чітко відображені історичні закономірності тієї чи іншої епохи, аналізуючи які, ми зможемо з достовірністю зафіксувати і такі факти. Анаксагор був досить відомою особистістю в Афінах сократівської пори, саме в роки могутності Перикла. Попри на те, що вони з Периклом були однолітками, це не завадило Анаксагору навчати його філософії. Анаксагора, Перикла і Аспасію об'єднувала довготривала і міцна дружба, всі вони народилися в містах Іонійського побережжя. Анаксагор був знайомий і з драматургом Еврипідом. У Греції його вважали порядною людиною і вільнодумцем. Його книги, де він заперечував божественну природу небесних світил, були у вільному продажу – їх можна було придбати за доступну ціну в кілька оболов. Молодь Афін цікавилася проблемами, які піднімав в своїх книгах Анаксагор.

Сократ, який на той час цікавився софістичними поглядами, але відрізнявся від останніх допитливістю в пізнанні інтелектуальних і духовних здібностей людини, не міг не використати можливості повчитися мудрості і в Анаксагора. Спілкування з Анаксагором значною мірою вплинуло на формування моральної позиції мудреця. Це віддзеркалюється не лише у формуванні натурфілософських поглядів Сократа. Досить згадати презирливе ставлення Анаксагора до багатства і всякого рівня відзнак, відмова від власності на користь родичів, байдужість до заможного життя. Можна помітити названі характеристики та інші подібні ситуації і в житті Сократа. Наприклад, порівнюючи вислів Анаксагора: «пізнання - високе благо і кінцева ціль життя», з терміном, який вкладає в уста Сократа Платон: «життя без випробувань не має ціни для людини» («Апологія»), нескладно

помітити схожість життєвих позицій цих оригінальних людей, двох знаменитостей Стародавньої Греції, хоча і в різному часовому просторі. А коли Анаксагора засудили до смертної кари (страту було замінено висланням за межі країни близько 434 р. до н. е.) і одночасно повідомили про смерть дітей, він відповів: «Що ж, природа давно винесла свій вирок і мені, і їм (суддям)», а про дітей зауважив, що «він знав, що створив їх смертними». Є подібні слова і в Сократа («Апология»), де він сміється над людьми, які винесли йому смертний вирок, щодо того, що вони збираються жити вічно, навіть не будучи засудженими до страти.

У пам'яті Сократа закарбувалися на все життя судейські дієства над Анаксагором, затіяні ворогами Перикла. Такого безчестя ще не бачили Афіни, - зібралися судити мудреця за філософське вільнодумство. Вирок суду був таким: «вважати державним злочинцем того, хто не поважає богів за встановленими звичаями чи пояснює науковим чином небесні явища». І лише заступництво Перикла змогло врятувати Анаксагора від смертної кари. Його прогнали з Афін, він проживає в Лампсаке і помирає в 428 році до н. е., коли Сократу виповнилось сорок літ. З того часу Сократ відчув покликання – навчати людей мудрості, пошуку істини і справжнього знання. Хоча з впевненістю можна заявити і таке: на формування світогляду Сократа названі мужі стародавньої Греції вирішального впливу, зрештою, не мали.

Філософська думка в Греції на той час уже залишила космофізичну точки зору мудреців старої школи, і Сократ так і не знайшов в їхній філософській культурі відповіді на питання, які його хвилювали на той час. Тому він без особливої симпатії розглядав філософські опуси названих мудреців, вважав їх мрійниками, які даремно витратили час і здоров'я на предмети, які, здебільшого були недоступними для людського пізнання і малоефективними для практичного оволодіння світом. Тому основним вчителем Сократа було саме життя: це була та школа, яка значною мірою, замінила йому теоретичну підготовку, забезпечила розумову практику і життєву дисципліну. Хоча, по-перше, в zenіті своєї слави як вчителя філософії Сократа оточували здібні учні, які після смерті, продовжили ідеї свого вчителя в різноманітних школах і філософських напрямках. По-друге, займаючись діалогічною філософією, Сократ неодноразово зустрічався в суперечках різного рівня з багатьма відомими філософами, істориками, поетами, де удосконалював свою філософську культуру, формувався як вчитель філософського знання. Мабуть такий спосіб

філософування зробив рішучі корективи в формуванні його світобачення, був головним чинником становлення Сократа як мудреця.

Не варто нехтувати тим чинником, що діяльність Сократа в епоху розквіту афінської демократії після перемоги над персами (перша половина V ст. до н. д.) була обумовлена грандіозною зацікавленістю до людини і її особистості. Піднесення наук, мистецтв, філософії, духовного вільнодумства і освідомлення сили та незалежності окремої особистості стали настільною темою в давньогрецькій трагедії. Саме тут, в драматургії Есхіла, Софокла, Евріпіда був представлений той сучасний грек, який рішуче вступив в конфлікт з древніми традиціями і релігійними настановами. Пройшли ті часи, коли людина не могла себе уявити поза родовим колективом і усвідомлювала себе як значущу частину матері-природи, яка бере активну участь в круговерті життя і смерті. Філософи (VI – V ст. до н. д.), які навчали проблемам буття, розкриваючи таємниці природи під однією назвою «Про природу», поступово, але впевнено, хоча, на перший раз, боязко, зачіпали етичні проблеми. Оскільки природа була поза моральною опікою, древній грек вважав мірилом всього те, що людський вчинок відповідав законам природи.

То був один із найпрекрасніших періодів в історії становлення європейської цивілізації. Закінчилися Персидські війни, і Схід змушений був відступити перед об'єднаними силами Еллади і вперше усвідомити свою територіальну єдність і спільність культур. Такий злет народного духу був наслідком не лише в галузі свідомості, але водночас і корінним переворотом в галузі економічних, політичних і моральних відносин в досліджуваному регіоні, що дало значний поштовх до розквіту і емоційного піднесення поезії і мистецтва в різноманітних його формах. Усі ці зміни в духовній сфері не могли не мати виховного значення на формування особистості Сократа. Афінам як батьківщині Сократа випала історична місія – бути в центрі всіх подій ренесансного піднесення в громадянському і політичному житті стародавньої Греції. Кожному члену афінської общини був забезпечений максимум особистих і громадянських прав, які він міг реалізувати за відсутності колективного принципу представництва в управлінні суспільством, на рівні особистої участі в реалізації своїх політичних функцій. Сам народ як суб'єкт політичної діяльності був одночасно зреалізований у трьох номінаціях: законодавчій, судовій і адміністративній. Це був перший прецедент в історії, коли теорія демократичного устрою суспільства знайшла втілення в афінській

політиці. Народні збори – агора – стали вищим законодавчим органом країни: жителі обирали на них посадових осіб, обговорювали в ході принципових дискусій внутрішню і зовнішню політику, приймали бюджет країни, видавали закони і мали верховний нагляд за адміністрацією, релігією і суспільною мораллю. Такий різновид політичних стосунків відтворив і відповідні рейтинги в розвитку інших сфер життя, включаючи і культуру філософування, яка розповсюджувалася в формі діалогових диспутів і випробувань, і могла бути реальністю лише на основі громадянських відносин. Сам метод бесід, в основі якого були запитання і відповіді, познайомив Сократа з дивовижною жінкою, Діотімою, жрицею і пророчицею, яка, згідно легенді, навіть змогла відвести на десять років нашіста чуми на Афіни. Ця мудра жінка здивувала Сократа гнучкістю розуму і вишуканою логікою. Тому, говорячи хто і як вплинув на формування світогляду грецького філософа, непотрібно принижувати і роль жінки, оскільки Греція ще з давніх віків славилася своїми поетесами, такими, як Сапфо (VII – VI ст. до н. е.) і Корінна (VI – V ст. до н. е.). Відомими жінками-філософами були Феано, Тіміа, Арістоклея і Фемістоклея, а на заході античності прославилась жінка-філософ і видатний математик Гіпатія. У Платона образ Діотіми в «Бенкеті» є прикладом жіночності і мудрості.

Існує легенда про те, що ще двадцятилітнім юнаком Сократ зустрівся з Парменідом, знаменитим засновником елейської школи, автором поеми «Про природу». Як свідчать спогади Платона, ця зустріч відбулася у будинку багатія Піфодора, який розповів про цей факт через багато років Антіфонту, зведеному братові Платона.

Кажуть також, що Сократ слухав Архелая, одного із найдібніших учнів знаменитого Анаксагора. Архелай ще у 475 р. до н. е. відкрив в Афінах філософську школу. Його уже в той час називали «фініком» або «фізіологом», тобто тим, хто вивчає космологію і буття як сукупність різнорідних елементів природи, землі, води, вогню і повітря, хоч на той час названі ідеї вважалися архаїзмом.

До Сократа приходили ті, хто ґрунтовно і щиросердечно хотіли знайти шляхи до істинного знання, але приходили і такі, кого зачарувала слава мудреця. Виникає питання: - яких було більше? Були різні: і молоді, і ті, що пізнали життя, але не знайшли відповідей на питання, які воно їм поставило. Сократ був в дружніх стосунках з філософами-піфагорійцями, зовсім юними, як він сам – Сіммієм і Кебетом. У нього були друзі в різних куточках Греції: у Фессалії, Фівах, Мегарі, Еліді. Так, Евклід із Мегари під час війни зі Спартою здійснив

шлях до Афін ночами, з ризиком для життя, бо так хотів побачити і почути Сократа. Федон із Елади, який був полонений і відданий в рабство, пізніше викуплений при сприянні Сократа, стане одним із найближчих друзів і найздібніших учнів грецького мудреця. Інші, такі, як Херефонт, Аполлотор, Антісфен, Арістодем чи Гермоген, обожнювали Сократа і готові були пожертвувати всіма земними благами в ім'я його філософії і натомість слухати мудрі настанови Сократових діалогічних диспутів і принципових суперечок.

Цікавий штрих із життя Сократа зафіксований його учнями під час знайомства з письменником, філософом, істориком Ксенофонтом. Згідно легенди, Сократ одного разу зустрів Ксенофонта і, заступивши йому дорогу, ввічливо запитав, де можна закупити їстівні припаси до обіднього столу. На відповідь Ксенофонта він знову запитав, а де люди стають добродішними. І коли Ксенофонт змовчав, Сократ власно наказав йому: «Іди за мною і навчайся». Ось чому, коли Ксенофонту потрібно було їхати у Малу Азію командувачем військами до персидського царевича Кіра Молодшого, він радився ще до того – як себе бачити в новому статусі, саме з Сократом, який делегував його в Дельфи до оракула Аполлона.

З Сократом шукали дружби пихаті аристократи Алквіад, Критій і Каллікл, македонський цар Архелай запросив знаменитого грека в придворні філософи, але отримав відмову. Відмовився Сократ бути вчителем філософії і придворним оракулом можновладцям Скопасу і Еврілоху в Фессалії і Ларіссе. Його не приваблювала філософія найманця, він надавав перевагу філософії творчості, істина якої не примітивне замовлення, а пошуки її у реальному житті, серед простого люду, якому вона конче потрібна.

Саме в такому середовищі і формувався світогляд Сократа. Від батька він успадкував його ремесло. Очевидці стверджують, що аж до П століття від Різдва Христового по дорозі в Акрополь всім іноземцям показували групу зодягнених в покривала Харіт (грацій), які, на їх думку, створив Сократ. У сьогodнішніх дослідників відсутні факти, які доводять істинність названих тверджень, як і не можуть вони вважати достовірною інформацією про причетність до формування світогляду мислителя Протагора і Аспасію. Сократівська філософія була закономірним явищем тієї епохи, а тому була похресницею і Аспасії, і Протагора, і Продіка, яким Сократ був зобов'язаний і без особистого знайомства з ними. Він досить рано відчув потяг до філософської діяльності, але лишень згодом, майже після 20-річної роботи над удосконаленням своїх філософських поглядів, про що в сучасників

відсутні факти, Сократ вирішив посвятити наступні роки свого життя філософуванню в статусі вчителя філософії. Але це не означає, що зміна діяльності відбулася як миттєва дія – до появи системи діалогічної філософії пройшли ще довгі роки, аж поки Сократ не наважився винести на широкий суд афінської спільноти своє бачення низки проблем, які неодноразово були предметом дискусії з друзями і однодумцями. Хоча настав такий переломний етап в його житті, коли він все ясніше усвідомлював свою зверхність над опонентами, він стає популярним і бажаним серед простих людей і афінського бомонду.

Одного разу в його житті відбулися зміни, які стали переломними в біографії філософа. Херефонт, один із близьких друзів Сократа, відвідав священне місто Дельфи і зустрівся з оракулом Аполлоном. Він запитав бога, чи є на землі людина мудріша за Сократа? Відповідь піфії легенди трактують по-різному. Перший варіант, ніби піфія вказала на те, що немає нікого мудрішого за Сократа, другий варіант – «Софокл мудрий, Евріпід мудріший, Сократ – наймудріший із всіх людей». Така категоричність піфії наскільки вразила Сократа, що він вирішив присвятити своє життя благородній місії – навчанню людей, своїх земляків істинному знанню, оскільки завжди вважав, що на землі є лишень «одне благо – це знання, і одне тільки зло – невігластво». Лише тоді Сократ залишає батьківське ремесло і цілком присвячує себе новій діяльності. І уже в той час він не належить собі і ближче до 430 р. до н. д., коли Сократу було майже 40 років, він займає в житті той почесний пост, який гідно обіймає аж до моменту своєї смерті. Нова діяльність настільки його надихнула, що Сократ забув в філософському пошуку істини і добродетності і сім'ю, і попереднє ремесло, яке гарантувало йому стабільний шматок хліба, і, навіть, політику. Він був малозабезпеченою людиною, яка ледь зводила кінці з кінцями, і казки про те, що батько залишив йому ділянку землі і 80 мін грошима, на превеликий жаль, в реальності не знайшли підтвердження. Це слід розцінювати на рівні чергової брехні, яку розповсюджували після його смерті епікурейці та інші філософські опоненти і політичні противники. Є більш точніші свідчення Ксенофонта, людини, яка найближче спілкувалася з філософом. Ксенофонт стверджує, що вся наявна власність Сократа оцінювалася не більше п'яти мін (одна міна – давньогрецька грошова одиниця, по номіналу дорівнює 100 драхам або 436,6 грамам срібла.). Це була досить скромна сума, яка прирівнювалася в ті часи вартості одного раба. Той самий Ксенофонт писав, що одного із рабів можна було

оцінити в одну міну, інший і половину міни не коштує, третій 5 мін, а деякі і 10. А гарний кінь, наприклад, коштував 12 мін.

Софіст Антіфонт, намагаючись принизити Сократа, в присутності його слухачів, заявив: «Ти живеш так, як таким чином не захотів би жити ні один раб у свого господаря, їжу і напої ти споживаєш не розкішно, одяг носиш не лише бідний, але вона для тебе незмінна протягом року, завжди ти без взуття і без хітона». Та й сам філософ заявив на тому роковому судилищі: «Моя робота наскільки захоплює мене, що не лишається навіть часу, щоб займатися питаннями політики чи піклуватися про свій матеріальний стан. Тому я бідний, дякуючи своїй покірності і велінню Бога».

Таке протиріччя із земними благами не могли не позначитися на його долі. Доля нагородила його вульгарною і сварливою дружиною, яка мала приблизно таку репутацію, як інша відома в стародавній історії грецька дама Пенелопа. То була знаменита Ксантіппа, яка стала легендою при своєму житті, і притчі про яку живуть і понині. За деякими джерелами – у Сократа була і ще одна дружина Мірто, дочка чи внучка самого Аристиди, на якій філософ був одружений, за одними джерелами - до Ксантіппи, за іншими – після. Треті були впевнені, що Сократ був у шлюбі з двома одночасно, хоча низка фактів із життя філософа наскільки надумані, що бібліографи сьогодення просто не беруть їх до уваги. Про Мірто збереглося мало даних, хоча до наших часів дійшов анекдот, який пішов від Арістоксена. Суть його зводиться до того, що Мірто і Ксантіппа після взаємних сварок кидалися на Сократа, з ціллю його побиття. Свої пізнання в сімейній філософії, він запропонував в крилатій мудрості: «Одружишся ти чи не одружишся – все одно жалкуватимеш». Утішаючи себе, Сократ говорив своїм друзям і учням, що коли чоловікові випала погана жінка, це підсвідомо робить його філософом. «Люди, - говорив Сократ, - які бажають стати добрими вершниками, беруть собі коней гарячих, думаючи, що якщо приборкають таких, то легко упораються з усіма. От і я взяв жінку собі в тому переконанні, що якщо витримуватиму її, то мені легко буде мати справу зі всіма людьми». Алківіад часто нав'язував йому думку, що лайку Ксантіппи неможливо терпіти, на що Сократ спокійно відповідав: «А я до неї вже звик, як до вічного скрипу коліс. Ти можеш переносити гелготання гусей?». – «Але від гусей я отримую яйця і гусенят до столу», - сказав Алківіад. «А Ксантіппа народжує мені дітей», - відповідав Сократ.

Усі сучасні дослідники стародавньої Греції стверджують, що вирішальну роль в його долі все-таки відіграла одна жінка - Ксантіппа.

У Сократа і Ксантіппи було три сина – старший Лампрок і молодші – Софронікс (в пам'ять про свого батька) і Менексен. Але, як і інша б жінка на її місці, вона не могла сприйняти спосіб життя Сократа, коли він залишав її з трьома дітьми, не лише без елементарних засобів для існування, але навіть без шматка хліба. Особливо їй було не до вподоби, коли вона бачила подібних Сократу любителів пофілософувати, які збагачувалися кожен день від аналогічної праці. Сократ ходив в старезному хітоні, відмовлявся від подарунків, які йому часто пропонувалися різними людьми – починаючи від Архелая, македонського царя, і закінчуючи його власними учнями. Один, із його учнів, Арістоден, побачивши його одного разу у сандалетах, був дуже здивований. Виявилося, що Сократ зібрався на звання вечір до відомого поета Агафона з приводу його блискучої перемоги в афінському театрі. Спостерігаючи суперечливе життя свого мужа, Ксантіппа влаштовувала йому такі сцени, що він вимушений був тікати з дому. Один раз вона облила його відром харчових відходів, на що філософ добродушно зауважив, що подібної катастрофи і слід було чекати, адже після грому завжди буває дощ. Але Ксантіппа була непередбаченою не лишень в сімейних стосунках. Вона часто випроваджувала з дому його друзів з такими нецензурними наворотами, на що спроможна була лишень вульгарна жінка. Хоча більшість дослідників списують їх міжособистісні стосунки на нерозуміння Ксантіппою тих особливостей життя її мужа, який зміг створити сократівську філософію людини, але свою дружину як індивідуальність, так і не зміг зрозуміти. Без сумніву, Сократ не був зразковим сім'янином, він так і не зумів примирити інтереси сім'ї з вимогами моральних норм перед суспільством. Але оскільки почуття відповідальності перед вітчизною стало сенсом його життя і зробило другорядним в його світобаченні все інше, яке не вписувалося в його конструкцію світосприймання, ми повинні скоріше дивуватися його благо чинності, ніж піддавати критиці сцени із його особистого життя. За своїм глибоким переконанням, не міг Сократ зробити із своєї філософської діяльності кар'єри чи професії, яка гарантувала б йому і його сім'ї засоби для існування. На його думку, взаємна оплата за вчительські послуги або навіть прийняття дарунків не залежно від кого, але за названу роботу, є одним із головних актів аморальності, який тільки може скоїти філософ, бо йому найдоступніша саме ця сфера життєдіяльності людини.

Віддаючись повністю проблемам філософського знання, Сократ перестав бачити і відчувати прекрасне в природі, милуватися її

красотами, він хотів мати справу лише з людьми, цікавився ними не тільки як зі специфічними документами для його діалогічного експерименту, вони ставали для нього рідними, братами по духу, по спільному баченню і вирішенню всіх проблем, над якими трудилося людство і які, в першу чергу, потребували розумової і моральної просвіти.

З раннього ранку його можна було зустріти на вулицях і площах Афін, хоча строго визначеного місця і постійного електорату слухачів він не мав. Тобто там, де можна було побачити людей, що цікавилися питаннями філософії і етики. Сама постать ритора, його манера триматися в дискусіях уже могла справити враження на слухачів в Афінах – центрі і своєрідному фокусі античної цивілізації. Низького зросту і лисий, з помітним животом, товстою і короткою шиєю, витріщеними очима і роздутими ніздрями: за такого портрета Сократ більше був схожий на сатира, який несподівано зірвався з постаменту і з'явився серед людей. Але давайте залишимо на мить особливу тему про несправедливість природи, яка здатна надати зовнішню красу людям бездарним, з убогою душею і обмеженим розумом і водночас обділити найбільш цікавих і достойних. М.Монтень з гіркотою констатував це протиріччя саме на прикладі Сократа: «Як болісно мені, що Сократ, який може слугувати прикладом всіх чеснот, був, як стверджують очевидці, бридкий обличчям і станом, - це так не відповідає красі його душі: адже він був до божевілля закоханий у все прекраснее». Не зважаючи на те, що все оточення погоджувалося в тому, що Сократ був дуже не гарний; і його кирпатий ніс, і чимале черево; і заява Ксенофонта («Бенкет»): «він був бридкіший від усіх Силенів у драмі з сатирами». Одягався завжди в стару витерту одягу і ходив повсюди босоніж. Йому були байдужі як холод, так і спека, як голод, так і спрага. Алквіад, який брав участь з Сократом у військових походах, дивувався його людськими можливостями в складних і неординарних бойових епізодах: «Його витривалість була просто дивовижна, - пише він в «Бенкеті» – коли, відрізані від наших, ми бували змушені йти в похід, нічого не ївши – в таких випадках, що часто траплялося у воєнний час, він переважав не тільки мене, а й будь-кого іншого: нікого не можна порівняти з ним... Його витривалість супроти холоду була теж дивовижна. Стояв лютий мороз, бо зима в тих краях таки грізна, і всі інші або сиділи в наметах, або, коли виходили надвір, мали на собі хтозна-скільки одягу й були тепло взуті, обгорнувши ноги в повсть чи хутро; посеред усього цього Сократ у звичайній одягу ступав босими ногами по кризі й ішов краще, ніж інші

воїни, що були взуті, і вони дивились на нього розлючено, бо він неначе глузував з них».

Судячи з усього сказаного, Сократа така «несправедливість» природи мало цікавила; одного разу він з іронією вказав, що краса є недовговічним царством. Він був схожий на Силена, що означало перемогу внутрішньої, духовної краси над зовнішньою непривабливістю. З приводу сказаного є в Сократа змістовний вислів, який він часто пропонував молодим своїм учням. «Молодим людям потрібно частіше розглядати себе в дзеркалі: красивим, щоб не соромитися своєї краси, потворним, щоб вихованням скрасити свою потворність».

Наскільки могутнім був вплив Сократа на своїх слухачів, що навіть таке нещире серце, як Алквіад, один із колишніх учнів Сократа, слухаючи вчителя отримував грандіозне задоволення. «Скільки разів я молив богів, щоб він скоріше помер! Але водночас я усвідомлював, що, якби це сталося насправді, моєму горю не було б меж, - воно було б значно глибшим, ніж моя радість, і я сам не знаю, за чим жалкувати».

Але не тільки своїми промовама чаклував мудрець. Той самий Алквіад, але в інших умовах порівнює Сократа з статуєтками Сіленів, які були в торгівлі в Стародавній Греції. Якщо їх розкрити, можна помітити зображення богів, в цьому якраз і відповідь на таємницю привабливості Сократівської особистості – під цією страхітливою і вульгарною оболонкою була схована така сильна і водночас урівноважена натура, яка в уяві греків могла належати тільки богам. «Великі думки,- писав Вовернаг, - ідуть від серця, і під льодом Сократівських роздумів дійсно вирували пристрасті. То була жага його до істини, - саме не любов, а жага, ненаситна і палка, для якої задоволення не в тому, що ти її досягнув. Істина для Сократа була найвищою цінністю: він був її рабом, який для її відкриття міг стукати в будь-які двері». Тобто, Сократ не є володарем істини, її жрецем, він тільки шукає правильний шлях до істинних тверджень і вважає своїм святим обов'язком виправляти помилки тих, хто претендує на абсолютну істину. Сократ виходить з установки, що людина володіє повнотою знання, її свідомість щодо загального розуміння істини бере з самої себе і лише звідти вона черпає це розуміння. А звідси і впливає завдання філософа – допомогти людині народитися для нового життя, для придбання дійсних та істинних моральних норм.

В історії античної філософської думки відомо, як Сократ, а пізніше – Платон і Аристотель, піддавали конструктивній критиці

софістів тільки за те, що вони брали платню за прослуховування лекцій і називали її головною умовою при зарахуванні до учнівських колективів. Софіст Антіфонт одного разу зауважив Сократу: «Очевидно, якби ти вважав свої співбесіди чого не будь вартими, то, безперечно, брав би за них гроші не менші їх вартості, але може ти і справедливий в цьому випадку, тому що нікого не обманюєш здирством грошей там, де ти переконаний в тому, що це нічого не коштує». Ідеальні мужі від філософії в часи афінської демократії категорично засуджували грошові стосунки між вчителем і учнем як злочинну торгівлю найсвятішим в людській подобі – її розумом і свободою. «Навчати мудрості,- стверджували стародавні греки епохи Сократа, - це рівносильна акція формування в серцях своїх учнів моральних ідеалів і посвячення їх в таємниці природи і життя. Цей акт є святим обов'язком кожної людини, яка здатна бути педагогом». Тому спроба зробити названі стосунки предметом купування і продажу розцінювалася як нечуваний злочин. Такі погляди і така практика (за винятком софістів) були притаманні всьому стародавньому світові, де наймана праця практично не існувала. Щодо Риму до 1 століття від Різдва Христова адвокатський гонорар вважався негідним для людини явищем. «Ми всі знаємо, Антифон, - говорив Сократ одному із своїх друзів, - що мудрістю, як і красою, можна розпоряджатися по-різному. Якщо жінка обирає собі в друзі людину, яку вона вважає чесною, ми вважаємо її також чесною; але якщо жінка продає свою красу тому, хто готовий заплатити за неї визначену вартість, то ми називаємо її жінкою легкої поведінки. Аналогічно можна трактувати і мудрість: того, хто в дружніх стосунках з чесною людиною і навчає його тому, в що вірить і знає сам, ми також називаємо його чесною людиною; але якщо він продає свою мудрість за гроші будь-кому, хто здатен її купити, він для нас не що інше, як софіст - повія у філософії». Важко щось додати до сказаного, всі, хто знав Сократа, стверджували, що слова і справи у його життєвій практиці завжди були органічно переплетені і він ніколи не змінив своїх переконань на користь практичних переваг.

Рід Сократа походить з древньої афінської родини, де батько Софронікс був скульптором, різьбярем, а мати Фенарета – повитухою, яка була уже раз в шлюбі і мала від першого шлюбу сина Патрокла. Досить цікавими є спроби дослідити родову знаменитого філософа. Так, біографи стверджують в категоричній формі, що рід Сафронікса не лише древній, але й знаменитий. Він виокреслює свою генеалогію від Дедала, який згідно грецької міфології запровадив в Афінах

різноманітні мистецтва і ремесла. Син Дедала Ікар зробив фантастичну спробу піднятися на воскових крилах до сонця і, згорівши в його променях, став ідеалом людського стремління до оволодіння божественним ореолом. Сам Сократ потім говорив з гумором, що всі свої здібності в мистецтві, які допомогли людям у справі духовного народження (Платон «Бенкет»), він їх успадкував від батьків. У молоді роки він багато вчився. Павсаній говорить про нього як талановитого скульптора (йому приписується витвір «Три грації»). Уже мабуть тоді в його серце закралися філософські роздуми, яким пізніше було присвячено все його життя. «Досить дивно,- говорив майбутній філософ,- що автори всіх кам'яних статуй борються завжди над тим, щоб надати каменю людської подоби, але не думають ніколи про те, щоб самим не перетворитися в камінну подобу». А потім пізніше, він знову повертається до названої теми і заявляє таке: «Скульптор повинен в своїх творах відображати стан душі».

Сократ був непоганим музикантом. Він безвиїзно все життя прожив в Афінах, за винятком трьох випадків. Уперше Сократ залишив Афіни, коли брав участь у військових походах. Алквіад свідчить, що Сократ був хоробрим і терплячим воїном, він був задіяний у трьох військових компаніях під час Пелопоннеської війни, в битвах біля Потідеї (432 р. до н. е.), Делії (424 р. до н. е.) і Амфіполі (422 р. до н. е.). Героїзм і відчайдушність під час бойових походів викликали загальний подив і повагу серед учасників названих баталій, особливо під час сутичок з тиранами. У битві при Делії Сократ рятує життя Ксенофону, який впав з коня і мало не потрапив в полон. А коли військо відступило, він з великою мужністю пробивався разом з відомим своєю хоробрістю Лахетом. Це відбувалося з такою настирливістю, що навіть на відстані було видно, що така людина гідно за себе може постояти.

Про військові походи його і побратимів по зброї залишилося багато цікавих спогадів. Найбільш характерними є два, які логічно вписуються в його стиль життя, і невід'ємні при характеристиці Сократа, як воїна.

У 406 р. до н. е., після багатьох поразок і прорахунків полководців, афіняни нарешті отримали жадану перемогу біля Аргінузьких островів (острови біля берегів Малої Азії). Ейфорія досягнула такого рівня, що на радостях всі раби, які були у складі бойових екіпажів, отримали свободу і навіть деякі права громадянства. Але урочистість була затьмарена повідомленням, що навархи (адмірали) не тільки не підібрали тіла загиблих, буря на морі

заважала їм це зробити, але й не зробили ніяких спроб, щоб надати допомогу понівеченим в жорстокій битві воїнам. Така поведінка щодо останніх була завжди злочинною у всі часи існування стародавньої Греції. Крім того, тут потрібно було враховувати і те релігійне значення, яке стародавні греки надавали похоронному обряду. Вони вважали, що нездійснений обряд над загиблими прирікає останніх на вічні муки і проживання на березі підземної річки Стікс без притулку до кінця світу (досить згадати, наприклад, Софоклову драму «Антигону», яка повністю відтворює сцени давньогрецької міфології.).

Від радощів місто пройняв смуток, гнів переможців було спрямовано проти злочинних навархів. Натовп вимагав справедливого суду над ними, всупереч писаним законам Конституції і встановленими афінською демократією основних принципів громадянської свободи. Громадяни Афін не хотіли і слухати, що в деяких полководців були об'єктивні причини непричетності до скоєного. Народ злісно реагував на всі спроби виправдати адміралів, враховуючи їх заслуги перед державою, вимагав термінового і колективного покарання. Притани – головуюча триба (адміністративна одиниця грецького полісу. Аттика була поділена на десять триб, кожна із яких щороку делегувала в раду п'ятдесят своїх представників, які в статусі «пританів» протягом 1/10 року виконували функції ведення всіх поточних справ ради. Послідовність правління філи визначалася жеребкуванням) – після деяких роздумів проявили безвольність і вирішили долю стратегів поставити на відкрите голосування. Тільки один із пританів, а саме Сократ, в цей день він був головою Ради – епістазом, відмовився дати згоду на протизаконну дію суду. Він був обраний в 406 р. до н. е. членом афінської «ради п'ятиста» («буле»), членом якої міг бути кожен, хто досягнув тридцятиліття. Сократ був делегований від дема Алопеки, який входив в філу Антиохіду. Він вносить пропозицію, що долю кожного полководця, потрібно розглядати окремо. Завжди незалежний і справедливий, Сократ різко виступив проти поспішного вирішення долі шести стратегів, які повернулися на батьківщину в надії на справедливість афінської демократії. Ксенофонт, сучасник тих подій, пізніше в знаменитій «Грецькій Історії», і пізній історик Діодор, досить ґрунтовно торкнуться тих трагічних подій. У такій ситуації, стверджував Сократ, можна було б врахувати ті їхні заслуги перед афінським народом, які було здійснено стратегами протягом всього життя. Є історичні факти, що серед стратегів, долю яких вирішувала рада п'ятдесяти, був син Перикла – Перикл – молодший. Можливо, в Сократа спрацювала пам'ять про

свого старого товариша, а, можливо, навіялися спогади про Аспасію, матір молодого полководця, але він проявив неабияку послідовність і настирливість, тому рада вирішила не загострювати протиріч з досить напруженого питання, а почекати, коли призначать, згідно регламенту, нового епістата. Не дивлячись на дикі погрози народу, Сократ спокійно обґрунтував свій протест і залишив засідання зборів, віддаючи перевагу мученицькій смерті самого себе, ніж бути співучасником скоєного злочину. На наступний день, коли повноваження на керівництво радою Сократом були вичерпані і раду очолив новий епістат, стратегів було засуджено до страти і вони прийняли чашу з цикутою. Через деякий час афіняни розкаялися за здійснену розправу над адміралами, і Рада виносить справедливий вирок тим, хто проголосував за страту полководців. Головний обвинувачував Калліксен – «помер з голоду, проклятий всіма» (Ксенофонт. Греческая история). Пройде кілька років, і вже на своєму власному судовому процесі, Сократ відчує подих помсти колишніх колег, вершителів людської долі, з одною лише різницею – тепер питання стояло по - іншому, чи буде жити він сам.

Інший випадок в житті Сократа стався двома роками пізніше, коли у 404 р. владу в Афінах за підтримки спартанського наварха Лісандра захопили «тридцять тиранів». Очолили державний переворот Критій і Ферамен. За час свого правління, яке продовжувалося вісім місяців, «тридцять тиранів» знищили без суду і розслідування 1500 афінських громадян, більшість тих, хто залишився в живих, боячись розправи, вимушені були втекти з Афін. Захопивши владу за допомогою спартанських мечів, ця гордість аристократичних яacobінців вдалася до репресій і знищення всіх тих, хто не погоджувався з вакханалією тиранів. Конфіскація власності громадян, тюрма і заслання за межі країни тих, хто суперечив і не подобався новій владі, страти та інші насильницькі дії, сипалися на голови демократів. Боячись гострого слова Сократа, нова влада ще на початку свого правління видала указ, який забороняв філософам навчати мистецтву, вести аргументовану полеміку під час вирішення спірних питань. Сократ мало не заплатив за свої демократичні вислови життям. Засуджуючи численні страти, філософ прилюдно висловив думку, що «в той час, коли пастухи, у яких отари з різних причин зменшуються, вважаються нікчемами, правителі, при управлінні державою яких населення також з таємничих причин зникає, продовжують розглядати себе як професійно здатних для здійснення своєї керівної ролі?» За цю «провину», тирані призначили Сократу

аудієнцію, де порадили тримати язик за зубами, забути притчу про пастухів, бо скоєнню подібного, він може посприяти також, але за рахунок своєї власної персони, скороченню народної отари. І лишень заступництво Критія, колишнього учня Сократа, а нині головної особи серед тридцяти тиранів, відвела, і на цей раз, біду від філософа.

Хоч є свідчення Ксенофонта, що Сократ поводив себе мужньо і незалежно в управлінні тридцяти тиранів (404 р. до н. е.). Він відмовився, і, до речі, єдиний із п'яти пританів, брати участь у страті Леонта Саламінського. «Коли до влади прийшли олігархи тридцяти, мене і ще чотирьох громадян Афін викликали в Круглу палату і наказали нам привезти із Саламіна саламінця Леона, щоб його потім стратити. Але я довів не словами, а своєю участю, що смерть для мене сама пуста справа, а засуджувати беззаконня і безбожжя – це для мене головне», - говорив Сократ у своїй «Апології».

Що найбільше в запропонованих читачеві вчинках Сократа є характерне для нього як для особистості? Це повна відсутність драматичних моментів, які автоматично передаються нам, коли ми бачимо зіткнення егоїстичних інтересів з вимогами переконань людини, які стали складниками його способу життя. Сучасному обивателю, світосприйняття якого спотворене в пошуках історичної стини, з його навіяними, далекими від істинних, а тому хворими ідеалами, а в більшості – нездоланими ідеологічним комплексом, особливо в тих суспільствах, де визначальними чинниками життя є соціальна невлаштованість і конфлікти, досить не просто достойно оцінити внутрішню красу цієї простої і благородної натури. Але античному суспільству, яке ще не встигло дійти до духовного роздвоєння і яке не бачило більшої краси, ніж в гармонійно розвинутій особистості, постать Сократа була найвищим проявом божественного генія, одним із удосконалених ідеалів щасливого людства («нус»). «Нус» – одна із основних категорій давньогрецької філософії. За Анаксагором, який уперше вводить її в літературний і філософський лексикон, «нус» – світова душа, світовий закон; у Платона і Аристотеля – найвище, якщо мати на увазі субстанцію душі, яке притаманне лише людині. Саме в названій іпостасі, Сократ був неповторним явищем навіть в очах своїх сучасників: «Ви можете собі легко уявити, - що, наприклад, Брасід (спартанський полководець) та інші були схожі на Ахілла, а який-небудь Перикл - на Нестора і Антенора (гомерівські герої, які були відомі ораторським мистецтвом). Подібне можна тлумачити про інших знаменитих людей, але не про Сократа: цій дивній людині не можливо знайти аналога, який би хоч як був схожий

на неї, а ні серед тих, хто живе нині, а ні серед тих, хто мешкав до нас». Логічно виникає питання – чи слід звинувачувати людину в руйнуванні суспільної моралі, коли з характеристики людей, які близько його знали, вимальовується зовсім інша картина?

У проміжках між воєнними баталіями Сократ продовжував займатися філософією, підтримував зв'язки, знайомився з творами, а при можливості - вів дискусії як зі знаменитими софістами, так із іншими мислителями тієї епохи: Горгієм, Продиком, Ксеніадом, Гіппієм, Антифонтом, Крітоном, Аполлодором, Антисфеном, Арістодемом, Гермогеном, Ксенофонтом, Алкідамом, Полом, Фразимахом, Критієм, Калліклом, Протагором, Лікофроном, пізніше – з Платоном, Меноном, Теететом, Лісієм та ін. «Ті, хто дійсно відданий філософії, - стверджував Сократ, - займаються лише одним – процесом помирання і самою смертю. Люди, як правило, цього не помічають, але, якщо все це дійсно так, то було б безглуздо все життя намагатися дійти до цілі, а коли вона буде поряд, себе ненавидіти, що так довго і з такою настирливістю намагався досягнути її».

Саме в цей час Сократ отримав широке громадське визнання як «наймудріший» з усіх людей. Випробовуючи інших на мудрість, Сократ аж ніяк не погоджується претендувати на звання мудреця, на його думку, такий соціальний статус може личити лише богу. «Філософ, - говорив Сократ, - займає проміжне місце між мудрецем і невігласом». Якщо людина самовдоволено думає, що вона знає готові відповіді на всі питання, які поставило життя, то такий індивід для філософії є живим трупом, бо йому немає більше необхідності орієнтуватися в своїх поглядах на пошуки відповіді на ті питання, які виникли під час розв'язання попередніх ситуацій. У такої людини відпадає необхідність рухатися далі нескінченними лабіринтами пізнавальних можливостей індивіда. А якщо це так, то активний період в такого дослідника закінчується, він може лише почивати на лаврах істини, що аж ніяк не личить вчителю філософії».

«Я знаю тільки те, що нічого не знаю». Це улюблений вираз, який став життєвим канонем сократівської особистої позиції і філософії людини. Бо стверджуючи, що «я нічого не знаю» – це означає, що як би далеко ми не просунулися в лабіринтах думки, ми не повинні заспокоюватися на досягнутому, не обманювати себе ілюзією, що впіймали жар-птицю істини, бо процес пізнання нескінченний.

Даючи характеристику філософським роздумам Сократа слід пам'ятати, що у тернистому шляху його життя були не лише друзі і однодумці, не тільки захоплюючі погляди його супроводжували, але й

погляди сповнені ненависті і ворожнечі. Особливо ненавиділи філософа ті софісти, які намагалися зробити мистецтво служительською неправди і темних людей. Першим напівжартівливим звинуваченням проти Сократа була спроба принизити його в комедії Арістофана «Хмари, яка побачила світ в 423 р. до н. е. У ній Сократа зображено майстром «кривих мов», людиною, яка заперечує існування Зевса, брехуном і низькопробним фантастом. Це звинувачення більш грізно, ніж офіційне звинувачення, бо це була перша спроба його недругів показати пантеїстичну, і зрештою, атеїстичну природу роздумів свого колишнього вчителя. Звинувачення в запереченні богів і знищенні устоїв традиційної релігії, яке пред'явив Арістофан Сократу, а пізніше, судді, на останньому судилищі в його житті в 399 р. до н. е., безперечно, було спрямовано за адресою і підтверджувалося реальними фактами з професійного життя філософа. Хіба міг Сократ зі своїм оригінальним баченням проблем влаштування світу в епоху розквіту грецького відродження і, будучи одним із фундаторів просвіти в Афінах, вірити нісенітницям про традиційних і нетрадиційних богів, як це приписують йому Ксенофонт і Платон, перший відверто, інший, безперечно, фальшиво. Але з усією достовірністю можна запевнити читачів, що за тридцять років до своєї смерті Сократ висловлювався значно влучніше і тоді було більше причин звинуватити його в запереченні богів і атеїзмі. Пізніше, відбулася низка судових процесів проти пантеїстичних та атеїстичних філософських роздумів, які вразили своєю жорстокістю Афіни. Це вигнання Анаксагора в 434 р. до н. е. Анаксагор із Клазомен – філософ, сучасник Сократа, товариш Перикла, був вигнаний із Афін за свої філософські погляди. Він писав і прилюдно заявляв, що Сонце – це не що інше, як нагріта глина, а Місяць – це тіло, яке подібне Землі. На судовому процесі Анаксагора звинуватили в неповазі до існуючих богів, і члени Афінської Ради внесли пропозицію « вважати державними злочинцями тих, хто не поважає богів згідно встановлених звичаїв або пояснює науковим чином небесні явища». Потім було переслідування Діагора 415 р. до н. е., процес проти Протагора 410 р. до н. е.

Сократ став більш обережним, а якщо точніше, хитрішим у тлумаченні різноманітних релігійних питань. Тому тільки у сліпців могло скластися таке враження, що Сократа не цікавили питання про Творця. Проте ми не можемо в категоричній формі засвідчити, що Сократ піднявся до безперечного признання одного Бога і до чіткої концепції про безсмертя і потойбічне життя. Грецький політеїзм з його

наївним антропоморфізмом уже більше не міг нікого здивувати і, тим більше, задовольнити. Сократ бачив в Богові Розумного Творця і Спасителя всесвіту, на що поняття нашого кінцевого розуму майже не впливають. Уже тоді він навчав, що ніхто і нікого не зобов'язував робити богам пожертвування, виходячи не з засобів існування індивіда, тому що в очах божества той, хто приносить мало із малих можливостей, не є гіршим за того, хто приносить більше, але із більших можливостей. У протилежному випадку – багаті і злі віруючі були б більше бажані небу. Боги в подарунках не мають потреби, а якщо і цікавляться пожертвуваннями, то винятково лише постільки, оскільки в них відображено пошану того, хто виконує дію, до божества.

Одним із головних дійових осіб в «Хмарах» був дідусь Стрепсіад, який заплутався в боргах з провини свого безтолкового сина Фідіппіда. Вирішивши вправити клепку своєму синочку, Стрепсіад звертається за допомогою до софістів. Біля софістичної школи його зустрічає учень софістів і «повідомляє страшну таємницю про нове відкриття Сократа, так званий комариний спів». А коли батько запитав Сократа, який рід його занять, мудрець, який на той час ще був з софістами, сказав, що він те і робить, що літаючи в хмарах, думає про долю небесних світил. І Сократ, мирно відпочиваючи в гамаку, розкрив легендарну істину старцю, що він заперечує олімпійських богів, тому єдиними богами для нього є хмари. Бідний старий не зміг зрозуміти й усвідомити високі філософські матерії Сократа, оскільки не володів необхідним обсягом знань, тому вся надія пізнати сказане Сократом покладалася на сина. Але син Фідіппід швидко розібрався з філософськими лабіринтами софістів і вирішив сам провчити батька – ті батьки, які хотіли поставити своїх синів на шлях істини винуваті подвійно, тому і пробачати людям похилого віку їхнє невігластво непотрібно. Розгніваний саме таким доведенням своєї вини, а у винуватці напрошувалися софісти, Стрепсіад підпалює школу Сократа. Мораль тут одна – вже на ранньому етапі у Сократа з'явилися перші критики і заздрісники. І хто міг подумати в той час, що через 20 років, висвітлене в «Хмарах» буде одним із аргументів на судовому дійстві.

Одночасно з «Хмарами» був написаний «Конн» Ампісія, де Сократа зображено, знаменитого серед небагатьох, безглузлого серед небагатьох, бідного, який не мав навіть пристойного плаща, без взуття, але який ніколи не мешкає як дармоїд. Через два роки, в 421 р. до н. е., Евполід в своїх «Підлизах» зображає Сократа як бідного балакуна, який піклується про що завгодно, лишень не про те, де він мусить

сьогодні обідати; «це ніякий ні натурфілософ, ні софіст; ми впізнаємо тут того Сократа, якого спотворив Ксенофонт, Сократа Апології».

У 406 р. до н. е., будучи вже відомим ритором, Сократ обирається членом афінської ради 500. Тут він прославився як «правдошукач», постійно вступав у конфлікти і з демократами, і з олігархами (тиранія тридцяти), і з тиранами, і з аристократами (останні не сприймали його новаторські ідеї). Кількість особистих ворогів поступово накопичувалася. Троє з них подали підступний донос, звинувативши Сократа у підриві старовинних ідеалів держави, релігії і сімейного життя, ересі (введенні нових богів і демонів) та розтлінні (неправильному вихованні) молоді.

І ось, в квітні чи травні, точної дати не знає ніхто, у 399 р. до н. е., жителі Афін прочитали виставлений для загального ознайомлення документ, зміст якого насторожив своєю категоричністю: автором його був молодий і трагічний поет Мелет – син Мелета, також маловідомого афінського поета, який не одноразово був об'єктом насмішок з боку знаменитого афінського комедіанта Арістофана (для прикладу, його твір «Жабенята»). Другим, що поставив свій підпис під документом, був багатий афінський майстровий, один із активних демократів і учасник звільнення Афін від владарювання тридцяти тиранів 401 р. до н. е., відомий оратор – Лікон, який досить часто піддавався критиці за те, що скаржився на свою бідність (Ксенофонт. Греческая история. Пер. С.Лурье. – Л., 1935.).

Формально першим обвинувачувачем був Мелет, але, по суті, головна роль у звинуваченнях проти Сократа належала відомому афінському правдолюбцю Аніту, який висунув основні аргументи проти грецького оракула з позиції консервативної благонадійності останнього, порівнював його погляди з софістською філософією і бачив у Сократі злісного критика давніх ідеалів державного, релігійного і сімейного життя.

Серед захисників Сократа на суді були його учні. Платон був майже на всіх судових засіданнях, і лише через хворобу на кількох з них був відсутній. Діалог, який більшість дослідників розглядають як останню промову на суді – це «Апологія» Сократа. Однак, це не стенографічний запис, а те, що лишилося у пам'яті Платона через кілька років після вироку суду в його літературному оформленні. А оскільки Платон був на основних судових засіданнях, то, безперечно, можна уявити, що «Апологія» – це Платонові спогади в дусі Сократівських іронічних висловлювань. Тоді вимальовується сам задум

автора – написати такий історичний твір, щоб запропонувати читачам певний образ неперевершеної Сократівської натури.

Сам Сократ поведився під час розгляду справи з притаманними йому поважністю, зовнішньою байдужістю та іронією, говорив тільки те, що думав, а не те, що могло б його виправдати і зрештою врятувати. Як розповідає Платон («Теетет»), Сократ настільки був впевнений в позитивному закінченні судового процесу, що на перших засіданнях був відсутній, миролюбно вів бесіду з геометром Феодором Кіренським і юним Теететом, майбутнім відомим вченим і філософом, людиною благородною і мужньою.

Справа Сократа отримала непередбачений, як стверджував би простий обиватель, резонанс. Сама процедура судових засідань відбувалася в одному із 10 відділків суду присяжних, або гелії, в склад якої входило 5 тисяч громадян і 1 тисяча запасних, які кожного року обиралися жеребкуванням від кожної із 10 філ Аттики. У відділенні, яке розглядало справу Сократа, було 500 громадян. До цієї кількості приплюсували при голосуванні ще одного присяжного, щоб кількість присутніх в суді була непарною.

Сократ повинен був з'явитися в суд і виступити, згідно афінської традиції, з промовою, щоб захистити себе. Питання стояло настільки трагічно, що схвилювало всіх, хто знав, або мав нагоду слухати Сократа, - від близьких його друзів, до учнів і простих мешканців афінського полісу. Біда стукала в двері. Для більш об'єктивного виступу перед присяжними, коли потрібно за досить короткий час переконати шановану публіку в своїй непричетності до злочинів, які інкримінував йому Мелет, потрібно було мати хоч мінімум відведеного для виступу часу, а в Сократа такого часу майже не було, свою допомогу запропонував йому і навіть написав промову знаменитий на той час судовий оратор Лісій, двадцять років тому в будинку його батька Сократ, проводячи діалогічні змагання, вів розмову про ідеальну державу. За час, який минув з тієї пори, Лісій втратив батька, який став жертвою тиранії Тридцяти, і сьогодні він, відомий оратор, намагався захистити афінського мудреця від демократів консервативного напрямку, які найбільше могли нашкодити його товаришу і вчителю.

Сократ вирішив сам переконати суд у своїй непричетності до злочинів, які приписували йому Мелет і його компанія, ту аудиторію, де згідно з демократичними принципами Афін обов'язки присяжного могли виконувати кухарі і корабели, вчителі і музиканти, лікарі і теслі та багато інших, з якими на площах міста вів свій діалог грецький мудрець. Багато з них, мабуть, згадали залізні сократівські обійми

логіки його майєвтичного методу, своє приниження перед натовпом собі подібних і звинувачення їх всіх, зрештою всіх дійових осіб діалогу в невігластві і дурисвітстві. І на додаток до цього старші люди пам'ятають, як невідступно за Сократом слідували Алквіад і Критій, вихвалялися перед всіма, що вони учні і друзі самого мудрого Сократа. А скільки горя, дякуючи їм, зазнали Афіни, коли вони в часи тиранії Тридцяти входили в її керівництво, скільки порядних громадян безвинно загинуло?

Після виступу офіційних обвинувачів, слово для захисту було надане Сократу. Однак, що міг сказати він за такий короткий час на свій захист? На видноті було встановлено клепсидру – водяний годинник. Оскільки звинувачення було двадцятилітньої давності ще до часів «Хмар» Аристофана, і вони, практично, не були конкретними, можна було спрогнозувати, що у судовій залі готувався злочин. Хіба могли учасники наклепу на нього, бездарність і дурість яких він ганьбив у принципових суперечках і змістовних діалогах, протягом всього свого життя, вибачити сьогодні йому своє моральне падіння в минулому?

Як підтвердження цьому, слід навести слова Діогена Лаєртського, який згадуючи епізоди із життя діалогової філософії Сократа, вказував: «Оскільки в суперечках він завжди був сильнішим, то досить часто діалоги закінчувалися фізичними розправами – Сократа били, тягали за волосся, а ще частіше – піднімали на сміх і лайку. Він усе це переносив мужньо і не суперечив. Одного разу, отримавши чергового стусана, він відповів: «Якби мене штовхнув віслюк, хіба міг би я на нього подати до суду»? Ясно, що подібні алегорії не залишилися поза увагою його колишніх діалогових опонентів, і вони чекали нагоди, щоб вчинити самосуд.

Про це довідався сам Сократ, коли вже на початку процесу він зрозумів, що боротися йому потрібно буде сьогодні з невідомими тіннями і чутками. Але він був переконаний у своїй правоті, навіть в такий критичний момент свого життя. Не приховуючи жодного недостойного факту зі своєї біографії, він розповідав своїм суддям і про оракула, який колись засвідчив, що він наймудріший, і про таємничий голос, який постійно утримував його від недостойних вчинків, і про те, як він мужньо і достойно чинив опір тиранії Тридцяти, і про те, що він нікого спеціально не навчав, а, отже, і не брав грошей. У свідки він пропонує своїх друзів, які присутні були на розправі свого вчителя. Серед них найповажніший за віком і мудрістю Крітон та його син Крітобул, Есхін із Сфетта і його батько, Антіфон і Нікострат. Тут

перебували Аполлдор зі своїм братом і сини Арістона, Адімант і Платон. Сократ не благає суддів поступитися істиною та порушити присягу. Він шукає у цьому запрограмованому і театралізованому дійстві лишень одне - справедливості.

Після перерви, судді порадившись, зачитують вирок. Через тисячоліття до нас дійшли ці скупі на правду слова. Одних бісила гордість мудреця, адже не просив він сльозливо шановну аудиторію про помилування. Інші боялися Сократа як людини, і не приховували своєї заздрості до того, кого Аполлон визнав наймудрішою особистістю: тоді риторично виникало питання - а хто вони? Але найчисельнішу аудиторію зібрала і об'єднала проти афінського мудреця непохитна позиція і впевненість Сократа в своїй правоті. Це викликало гнів гелієї: за свідченням Платона, за виправдання Сократа було подано 221 голос, проти – 280. Йому не вистачило всього 30 голосів, оскільки мінімально потрібно було набрати 251 із 501 голосу присяжних, які присутні були у залі.

За афінськими законами обвинувачувач, який не зібрав однієї п'ятої голосів, повинен був заплатити штраф 1000 драхм. Він позбавлявся права в подальшому подавати в суд подібні звинувачення. Але наявність, крім Мелета, двох інших обвинувачів – Аніта і Лікона – дало можливість забезпечити потрібну кількість голосів для Мелета, який в письмовому звинуваченні вимагав смертної кари. Хоча, згідно знову таки афінського законодавства, Сократ мав право сам собі запропонувати кару, а після закінчення судового процесу мав можливість втекти з тюрми, але відмовився і гордо прийняв смерть, випивши отруту. Тут виявився полум'яний патріотизм мислителя, його повага до матері, батька і всіх предків. Коли друзі запропонували втечу і спасіння від смерті він заявив: «Я був афінянином ще в утробі матері, ним я і помру».

Останній акт життя Сократа можна вважати ключем до його вчення і розуміння сутності його особистості, яка втілювала винятковий приклад цілковитої відповідності теорії і практики. У промові на суді, з великою художньою силою відтвореною пізніше в спогадах Платона, вражає те, що Сократ сам, свідомо і навіть рішуче відрізає собі всі шляхи до порятунку і, засуджуючи розправу над ним, іде назустріч смертному вироку. Платонові розповіді про Сократа дуже складно оцінювати однозначно у зв'язку з багатьма невідомими чинниками. Питання потрібно ставити і вирішувати так: чи Платон хоче дійсно відтворити історичний образ Сократа, чи він тільки апелює в своїх діалогах до персонажа, якого йому хочеться бачити в статусі

свого знаменитого вчителя, але не як реальної історичної особистості, а як рупора своїх власних переконань? Адже відомо, що, крім створеного ним значно пізніше філософського вчення, Платон був, насамперед, талановитим письменником, йому приписуються ліричні твори, трагедії і комедії. Під його прізвиськом до наших часів дійшло біля 25 віршованих мініатюр-епіграм з притаманним йому даром творчого підходу до створення тих образів, які він досліджував. Знайомство з Сократом і повна присвята філософським проблемам посприяли тому, що Платон спалив свої віршовані твори і почав філософствувати. Тому розмови, наведені в його «Діалогах», відбувалися в дійсності так, як цього хотів він сам, людина, якій притаманні були особливості літературного бачення того часу. Його Сократ – цілісний і надзвичайно цікавий персонаж, такого не могла б створити уява більшості людей, але Платон, віддаючи данину своєму учителю, зробити це міг. А ось чи зробив – це вже інше питання.

В адресованому друзям та прихильникам Діона звертанні (швагер автократа Діоніса, володар Сіракуз) сімдесятип'ятирічний Платон, приблизно так згадував про цей союз: «Коли я був молодим, мені жилося як і багатьом: я гадав, що як тільки я буду сам собі паном, то прямісінько піду на службу державної спільноти. То був час падіння демократії та встановлення аристократичного владарювання Тридцяти, і серед нових владарів було чимало родичів та знайомих. Коли це сталося, одразу ж запросили мене до співпраці». Сповнений юнацьких сподівань, Платон спочатку ставився прихильно до цього, однак незабаром лиходійства правителів його напоумили. «Між іншим, всупереч декотрим із громадян, вони хотіли вислати разом із іншими мого давнішого друга Сократа, котрого я без побоювання міг би назвати найсправедливішим чоловіком того часу. Вони, на мою думку, насильно довели його до смерті. Вочевидь Тридцять тиранів хотіли у цей спосіб зробити Сократа своїм невільним співучасником. Однак він відмовився від покори: ліпше він візьме на себе найгірше, ніж стане поплічником у їхньому злому дійстві».

В останніх міркуваннях Сократа відтворюється акт тієї закулісної моралі, носіями якої були афіняни його доби. Тому неможливо зрозуміти розправу так званої афінської демократії над Сократом, не знаючи тих катаклізмів, які сталися з нею на час страти афінського мудреця.

Початок Пелопоннеської війни у 431 р. до н. е. і смерть Перикла у 429 р. до н. е. означали настання похмурого періоду у втіленні в життя основ афінської демократії. Афіняни ще зберігали перевагу на

морі, однак спартанці поступово їм диктували свої правила на суходолі, що приводило до неодноразового загарбання Аттики (за винятком Афіні). Побожування бути знищеними фізично привело до Афіні багато незахищеного люду. Від перенаселення в місті спалахнула чума, що привело до масового вимирання населення. Намагаючись проявити себе на міжнародній арені, у 414 р. до н. е. Афіні відрядили велику військову експедицію на Сіцилію, сподіваючись захопити Сіракузи, що були союзниками Спарти, але ця спроба зазнала поразки.

Війна зробила афініян жорстокими і мстивими. У 416 р. до н. е. вони захопили острів Мелос і винищили там усіх чоловіків, які за віком здатні були носити зброю. Решту жителів острова було продано в рабство. Евріпід в своїх знаменитих «Троянках» категорично засуджує подібне дійство і насильство над людською сутністю, це своєрідний протест проти небаченого геноциду і варварства в історії давньогрецької цивілізації. Названий конфлікт мав ідеологічну основу, бо Спарта орієнтувалася на олігархічну політичну владу, тоді як Афіні впроваджували в своїй державі демократичну форму правління. Афініани мали всі підстави підозрівати деяких своїх аристократів у зраді, яка, на їх думку, привела до остаточної жорстокої поразки греків в бою під Егоспотами у 405 р. до н. е.

Коли Пелопоннеська війна закінчилася, Спарта встановила в переможених Афінах олігархічне урядування, яке ввійшло в історію державотворення як «тиранія тридцятьох». Деякі з тиранів були Сократові учні, у тому числі і їх поводитир Критій. За майже рік їхнього правління, вони так підірвали свою репутацію в народі, що обурені афініани відлучили їх від влади і спробували знову відновити демократичну форму правління. Але то був уже озлоблений варіант демократії, який тільки амністією утримувався від помсти своїм внутрішнім ворогам за попередню зраду. Проте демократи чекали будь-якої нагоди, щоб надати роботу своєму каральному мечу.

Саме в такій напруженій атмосфері відбувся суд над афініським філософом і його, як вважають більшість біографів Сократа, упереджений вирок. Існує ще одна версія, представники якої стверджують, що страта Сократа не що інше, як політична розправа над філософом. Оскільки його учні були послідовними захисниками інтересів аристократичної партії, то немає впевненості в тому, що і їх учитель не поділяв їх поглядів. А коли аристократи прийшли до влади і заподіяли багато шкоди своєму народу і за це поплавилися, то, логічно, напрошується висновок – таку участь повинні були поділити всі, хто мав відношення до тиранії. Хоча цю причину страти філософа

не можна було висувати як основну й у відвертій формі, враховуючи право на амністію.

Але давайте повернемося до того місця, де закони Афіньської демократії гарантували надію на спасіння саме через визначення покарання самому собі. У подібних випадках підсвідомо спрацьовувало неписане правило – підсудний повинен був пропонувати кару достатньо серйозну, хоча вона могла бути значно меншою, ніж того вимагала протилежна сторона. Самим реальним, що гарантувало якоюсь мірою життя – Сократ повинен був просити вигнання за межі держави. Мабуть, враховуючи заслуги філософа в минулому, його героїзм під час військових походів, що він батько трьох синів, його сиву голову і низку інших суттєвих заслуг перед народом Афін, суд зміг би вирішити питання на користь Сократа. Друзі, які не лишали свого вчителя ні на хвилину, наполягали на саме такому, менш жорстокому, вироку. Але Сократ категорично відмовився залишати той край, де народився і стався, як особистість. Він згоден був померти, але на Батьківщині, ніж провести залишок років серед чужих людей. «А хіба є гарантія, що через деякий час, у вигнанні, подібне не стане знову реальністю? – запитує він своїх учнів. - І тоді він знову буде втікачем».

«Що можу я, афіняни, запропонувати Вам? Я, котрий все своє життя пропрацював, не знаючи втоми, не піклуючись про багатства, про сім'ю, про військові почесті і нагороди, не беручи участі в народних зборах і різноманітних партіях. Що можна запропонувати людині бідній, майже жебраку, людині, якій потрібна забезпечена старість»? І Сократ без іронії, цілком щиро приходить до висновку: оскільки його заслуги і подвиги відомі в Афінах (під час війни він був хоробрим воїном, в одній із компаній він здійснив подвиг, який завжди був почесним в древньому світі – ризкуючи власним життям, Сократ рятує від ворогів і виносить з бою свого пораненого учня), то найкращим вироком для нього, стверджує філософ, було б утримання за рахунок суспільства в Прітанії аж до скінчення життя. Така нечувана неповага і зухвалість до суддів остаточно похоронила надію на спасіння – Сократ свідомо йшов назустріч своїй долі. Присутніх учнів цей жест учителя настільки вразив, що вони почали просити Сократа не йти свідомо назустріч своїй загибелі, а попросити суд вирішити проблему шляхом присудження штрафу; така кара, як сплачування визначеної судом суми в правовій практиці стародавніх Афін іноді траплялася. Сократ погодився з учнями, але як людина бідна він спроможний був заплатити за свій, так званий, «злочин» лишень одну

мину, «хоча Платон, Крітон, Крітобул, Аполлодор і інші мої друзі, - замітив Сократ, готові за мене поручитися на суму в 30 мин. Цей штраф в 30 мин, я і пропоную як плату за здійснену провину».

На той час це була чимала сума, але гнів суддів уже не знав меж, і навіть така значна кількість грошей, запропонована суду, але, на їх думку, в такій зухвалій і образливій формі, уже не могла йому слугувати як аргумент для порятунку. Суд наскільки був розгніваним, що присудив його до страти більшістю голосів – 320 голосів проти 180 висловилися за те, що внаслідок доведеної вини Сократа в злочинах, але, мабуть, найбільше - недостойної поведінки на суді – мудрець повинен був померти через вживання отрути. Сократ не захотів уникнути смертної кари ціною компромісу, на протигагу він повинен був визнати свою провину. Після винесення вироку, Аполлодор плачучи, сказав Сократу: «Мені особливо тяжко, Сократ, що тобі ухвалили вирок смертної кари несправедливо». Нащо почув відповідь мудреця: «А тобі було б приємніше бачити, щоб я був приговорений справедливо»?

Перед винесенням вирішального вироку терпець у Платона урвався. Він намагався зійти на центральний поміст, викрикуючи слова: «Громадяни афіняни, я – наймолодший зі всіх, хто сюди сходив», але судді, як навіжені, закричали: «Геть! Геть!». Такого в практиці афінської демократії ще не було, щоб почесний суд відмовився вислухати аргументи сина Арістона, одного із найближчих родичів тих, хто верховодив в епоху олігархії Тридцяти.

Філософ покірно схилив голову перед рішенням суду і після незначної паузи отримав право на висловлювання свого останнього слова. Відкидаючи всі закиди на свою адресу і звинувачення у риторичності, він проголошує, що єдине красномовство, яке він закликає – це красномовство правди. Він виказав суддям свій докір, суть якого полягала в тому, що вирок винесений йому - це поспішний акт. Судді повинні були почекати, поки він, старий чоловік, помре своєю природною смертю. За здійснений акт його прямого вбивства, наступні покоління їх проклянуть. «А тепер, о люди, що засудили мене на смерть, я відповім Вам пророцтвом; бо я маю померти, а в годину смерті люди, бувають, наділені пророчою силою. Тож я й провіщаю Вам, своїм убивцям, що, негайно, після моєї кончини на Вас неодмінно впаде куди тяжча кара ніж та, яку Ви накликали на мене. Якщо Ви вважаєте, що, вбиваючи людей, зможете утримувати когось в покорі і без осуду Ваших нечестивих життів, то помиляєтесь: такий спосіб втечі від загальнонародного осуду не тільки не достойний честі, він нічого

взагалі не вартий». Діоген Лаертський писав, що афіняни невдовзі після смерті Сократа в знак розкаяння, поставили йому бронзову статую і жорстоко обійшлися з його вбивцями. Можливо, Діогена Лаертського спонукали до таких слів природні і шляхетні почуття, визнати, хоча і з запізненням, заслуги дорогої людини, що було своєрідною розрадою після тяжкої втрати.

Сократ продовжив свій останній діалог: «Для нього померти не страшно, - мовив він, - тому що зло не може доторкнутися до чесної людини ні при житті, ні після смерті. Тому він вибачає своїм суддям, вони особисто не завдали йому жодної шкоди, але у нього є одне прохання до присутніх». Сократ формулює його так: «якщо його діти виростуть і в їх свідомості більше перемаже прагнення заможності й інших земних спокус та, водночас, будуть мало цікавитися тим, що властиве людській сутності і будуть вимагати для себе більше, ніж на те матимуть право, він благає суд вчинити з ними так, як би личило йому самому». «Таким чином, - завершив він, - час розлуки настав: ми розходимося: я – щоб померти, а ви – щоб жити; але що краще, - знає один Бог». Пізніше, коли Сократ чекав вироку, хтось виголосив фразу: «Афіняни засудили тебе, Сократ, до смертної кари», на що він спокійно відповів: «А їх до смерті засудила природа».

Згідно законодавства Афін, Сократ мав випити чашу цикути наступного дня, але обставини склалися так, що чекати скорбної хвилини йому судилося в кайданах ще 30 днів. Справа в тому, що після грецько - перських війн острів Делос, де, згідно переказів, народився Аполлон, став фінансовим центром Афінського морського союзу (в храмі Аполлона зберігалася скарбниця). У 425 р. до н. е. Афіни запровадили Делійські ігри, своєрідне свято Аполлона, яке відбувалося кожного року в структурі Делійських випробувань. Для участі в названих урочистостях афіняни делегували своїх учасників, які протягом місяця відстоювали інтереси свого полісу. За традицією під час названого дійства заборонялося страчувати будь-яких злочинців, якщо корабель з делегацією залишав межі держави.

Саму драму життя Сократа не потрібно пов'язувати лише з трагізмом його останніх днів, коли його, одного із наймудріших афінян, примусили свідомо вибирати смерть як один із достойних методів зведення рахунків з дійсністю. Причиною трагізму життя філософа були ті обставини, які створили його вчителем філософії, адже не всі, хто професійно займається філософією може бути філософом за покликанням. Тому, будучи філософом від народження, мислителем за покликанням і являючи собою приклад

«персоніфікованої філософії» (К.Маркс), Сократ був людиною, яка не ординарно сприймалася всіма, хто оточував філософа. Звинувачення Мелета слід розглядати як абсолютно випадкове завершення конфлікту, який десятиліттями визрівав в тому суспільстві, де формувалася метод діалогічних роздумів Сократа.

Не слід бути категоричними стверджуючи, що більшість присутніх на судилищі не знали істинної причини – за що судять знаменитого грека? Деякі, звісно, знали. І серед таких знавців був Аніт, який, як обвинувачувач, повинен був виказати своє бачення проблеми суддівській аудиторії. Але сказати правду, яка була не вигідна офіційному звинуваченню, означало розкрити реальні призначення і сутність того, що коїлося у судовій залі. І шкірник за фахом, а, можливо, і за «історичним покликанням», Аніт не набрався духу пролити світло правди на самому суді, а вже після вироку відкрив всю підступність своїх помислів в особистій розмові з Сократом. «Ти нам всім заважав, - сказав він Сократу перед смертю. – Розумним тому, що багато з того, що спадало на думку тобі, спало на думку й їм. Але вони мовчали. А коли хтось мовчить, йому зовсім не приємно, коли говорить інший. Ти заважав дурням – бо вони тебе не розуміли. Ти заважав тим, хто не був віруючими людьми, бо вимагав віри. Ти заважав тим, хто вірив, тому що їх дратувала твоя віра, яку завжди потрібно було ставити під сумнів – істинна вона чи ні».

Аніт, судячи з його слів, також в молоді роки захоплювався філософією. Пізніше прийшов до висновку, що справжній людині вона потрібна до тієї межі, аж доки не стане надокучати надлишковою мудрістю. Тому для практичного Аніта діалог з філософом Сократом не що інше, як пуста розмова, яка немає ніякого відношення до нормального життя грецького оракула. Його думку поділяли ті хто заздрили, яких насторожували і дратували намагання Сократа скрізь знайти істину і його категоричність в твердженні про неможливість досягнення абсолютного ідеалу, як і абсолютної істини.

Не для всіх дослідників намагання знайти істину є сенсом життя. Деякі так і не спромоглися протягом всього свого життя зреалізувати цей пошуковий процес. Вони виправдовують свою бездіяльність формулою, досить таки сумнівною, стверджуючи, що щастя людини не в пізнанні невідомого, а якраз сутність щастя в наявності самого невідомого. Але вони так і не змогли вибачити філософу його формулу щастя, сутність якої він пояснював так. На питання, кого можна вважати щасливою людиною, він відповів: «Того, у кого чесний спосіб думання і гострий Розум».

Тому Сократ – експериментатор, який все своє свідоме життя присвятив служінню діалогічній риторичній, досліджував межу людського невігластва, тому люди для нього були, насамперед, лише експериментальні тварини; їх боги, релігія, мораль і інші чуттєві життєві цінності – це тільки нервові сплетіння і м'язи експериментальної тварини, подразнюючи які, він досліджує людську наївність і її безглуздя. Тому, що для експериментатора наявна лише одна цінність – здійснення його експерименту і в майбутньому – аргумент на істинність. Звідси, всі індивіди, які задіяні в експерименті, є дійовими його суб'єктами і перебувають в єдиному полі виміру.

Згідно філософських роздумів Сократа – Бог і невіра в Бога, моральність і аморальність – це атрибути, які достойні бути фігурантами при експерименті. Тому і експериментувати потрібно щодо всіх елементів одномірно і рівнозначно. Тобто грецький філософ діяв за принципом – ти нікчемний дослідник, якщо до своїх чи чужих переживань не можеш підійти з позиції експериментатора. Він так осягнув і ввійшов в роль експериментатора, що, навіть перебуваючи в лоні інтимного, підсвідомо експериментував над своїми і чужими почуттями. І отримував від цього задоволення, хоча розумів, що поступок його суперечить моральності щодо здійсненого, але при цьому переконував себе, що насамкінець дослідник повинен бути циніком, бо оправдати все в майбутньому можуть лише результати здійсненого експерименту.

Яскравим прототипом є протилежний персонаж Сократа – Продік. Це зібраний образ із впливової на той час школи софістів, які досить скоро із риторів та вчителів філософії перетворилися в фокусників від філософії, які досить майстровиті були щодо жонглювання парадоксами життя, намагаючись відійти від його сутності. Красивий, не знає, що таке голодувати, із усвідомленням власної величності Продік зверхньо поглядає на Сократа, мудрість якого завжди для нікчемного знавця азів філософії Продіка уявлялася дурним і непотрібним заняттям. Але він, що не спробував знайти в своєму житті жодної істини і навіть не здійснив на цьому шляху жодного жесту чи потуги, в душі заздри Сократу. Цікавий парадокс – багатий заздри бідному, красивий – страховиську, той, хто створив і написав свої праці, але які ніхто не читав, тому, хто створив цілу діалогічну систему, категорично відмовився записати хоча би слово, але його знають Афіни зі слів, а не творів, всі і без будь-яких підтверджень на те, що він не є автором жодного опусу?

На відміну від Сократа багатий Продік ніколи не ускладнював своє життя суперечностями. В контексті його життєвих перепитій ніколи не було ситуацій, які створювали б напругу і незгоди. Прожити життя, не думаючи над його наслідками, і обґрунтовувати свої вчинки на моралізуванні інших значно практичніше, ніж навантажувати свою свідомість складними проблемами буття, або бідкатися в пошуках істини. Буває незнання, писав М.Монтень, «повне сили і благочинності, в мужності і честі нічим не поступається знанню, незнання, для досягнення якого потрібно ніскільки не менше знання, ніж для права називатися знавцями». «Тих, які стверджують, що не знають, можна навчити. Не можна навчити тих, хто не хоче знати. Тому мудрість – справа наживна. Головне – було б хотіння», - говорив Сократ.

Вміння філософувати, аналізувати і думати над процесами, що відбуваються в реальному житті, в сократівському розумінні не є привілеєм окремої когорти людей, «торгашів мудрістю». Це здатність такої людини, яка потенційно є невід'ємним складником її сутності, і яка допомагає оволодівати своїм розумом, своїм духом і істиною. Це вміння прийшло до Сократа значно пізніше, коли він почав особисто вдумуватися в знаменитий вислів: «Пізнай самого себе!». Тяжка праця самоосвіти і пізнання привела його до усвідомлення того, як мало він ще знає, хоча знав набагато більше від тих, хто лише пишався своєю освіченістю. Всупереч такій несправедливості Сократ виводить і на практиці діалогічної філософії обґрунтовує знамениту формулу «Розуму» і «людської обмеженості», яка є актуальною і неперевершеною і нині: «Я знаю, що нічого не знаю, а інші не знають навіть цього». Усвідомлення відносності людського пізнання про довкілля і самого себе, стало з тих давніх часів своєрідною умовою загальнокультурних можливостей розвитку особистості, суттєвим чинником її духовної зрілості. «За цю людину я мудріший, - часто повторював Сократ, - тому що ми з ним насправді обидва нічого розумного і потрібного не знаємо, але він, не знаючи, уявляє, що щось знає, а я, якщо не знаю, то і не уявляю».

Останні дні завершення життя знаменитого грека проходили в філософських роздумах і активному спілкуванні з друзями та рідними. Десь за кілька днів до рокової дати його відвідав Крітон - один з найближчих друзів, неостання людина за соціальним статусом в Афінах і запропонував Сократу погодитися на втечу в Фессалію. На той час було підкуплено тюремщика і втікачів чекав корабель. Аргументи Крітона зводилися до наступного – мудрець не має права помирати,

коли в нього є можливість жити і працювати на своє благополуччя, благополуччя своїх рідних і учнів. «Ніхто не має морального права народити дітей, а потім осиротити їх, не визначивши в житті», - аргументував Крітон. Відомі філософи-піфагорійці із Фів, Сіммії і Кебет, були готові надати допомогу своєму товаришу і заплатити відповідну суму кому потрібно. Спостерігаючи за поведінкою тюремщиків, можна було зрозуміти, що їм також не подобалося те, що здійснив суд над Сократом. Тому вони формально несли службу і готові були закрити очі на несподіване зникнення відомого в'язня.

«Послухай, Сократ, ти мене, - звернувся Крітон, - і не відмовляйся від свого спасіння. Адже, якщо ти загинеш, це буде не єдиною бідою: окрім того що в мене не буде вірного друга, якого мені неможливо буде більше відшукати в цьому світі, багатьом іншим, які знають наші дружні стосунки, вважатимуть, що я не захотів тебе врятувати, хоча міг це зробити, якщо витратив би кошти. А хіба може бути гірша слава ніж та, що ми цінуємо гроші більше, ніж друзів? І чи не злякався ти, що рятуючи тебе, ми, цим самим нашкодимо собі? Якщо ти так думаєш, то залиши в спокої подібні думки, тому що справедливість вимагає, всупереч придуманому судилищу, що ми, твої друзі, вчинили саме так, а не всупереч законам моралі. Послухай мене, Сократ, і не вчиняй по - іншому».

«Ти, Сократ, - продовжив Крітон, - намагаєшся створити собі ту біду, яку намагаються нав'язати тобі твої вороги, які намагаються тобі помститися і знищити фізично. Мало того, на мою думку, ти лишаєш без батька своїх дітей під заставу долі, хоча міг їх виховувати і забезпечувати всім необхідним. І це буде твоєю провиною, що жити вони будуть як безбатченки і житимуть як прийдеться.»

«А чи буде справедливим той факт, - втрутився в розмову з учнями Сократ, - що я буду намагатися втекти звідси всупереч повелінню афінян, чи, може, це буде несправедливою дією. Якщо сам факт втечі буде справедливим, то спробуємо так і діяти, а якщо ні – то залишим все так, як воно є на сьогодні. Що ж стосується твоїх роздумів щодо витрат, суспільної думки, виховання дітей, то щиро кажучи, скажу тобі, Крітон, чи не є це точкою зору тих людей, які однаково можуть стратити людину, а потім воскресити її. І якщо ми їм будемо платити за ці дії, то ми цим аморальним вчинком порушимо принципи справедливості як основу існування соціуму. Тому краще померти, Крітоне, але справедливість не порушувати».

І ось тут напрошується таке: яку силу може мати мораль, коли вона стає переконаннями і повсякденною нормою поведінки людини?

Сократівська мораль проявляє свою реальну силу саме тоді, коли вона стає вчинком, дією, тобто творчістю індивідуальної волі особистості. Він обґрунтовує свою категоричність проти втечі тим, що може порушити афінські закони, які донині його влаштовували. У платонівському діалозі «Протагор» Сократ, перебуваючи в ув'язненні, говорить, що краще терпіти несправедливість, ніж несправедливо вчинити. Втікати в інше місто – це відповісти своїй батьківщині злом, а зло, за Сократом, – це відмова від проголошених ним самим моральних принципів, це відмова від своїх власних переконань. «Мені дуже хочеться жити... Але тобі буде соромно, - звертається він до одного із своїх учнів, - якщо твій вчитель Сократ зрадить своїм переконанням на користь свого власного життя». Чи не впадає Сократ в протиріччя, коли, з одного боку, зізнається, що хочеться жити, а з іншого – обґрунтовує неможливість діяти по - іншому, окрім, як погодитися з вироком суду? Виявляється, що ні. Сократ не виключає такої життєвої ситуації, коли суспільний закон може стати предметом рефлексії розумного індивіда, бути прийнятим чи відторгнутим ним залежно від того, чи трактується він як істинний. У цьому якраз і розкривається пафос створеної Сократом «моральної філософії», зміст якої в тому, що потрібно в своїй життєвій поведінці завжди обґрунтовувати і, особливо, практично підтверджувати непорушну єдність знання і моралі, суспільного і особистого.

І він, Сократ, знаменитий еллін, вчитель філософії, який завжди навчав моралі, який стверджував в своїх діалогах принципи поваги до батьків, як святої повинності людини і її добродійності, чи міг би він, навіть в критичний час, але для свого власного спасіння, порушити ті закони, які становили його сутність? «Адже закони нікого не стримують, - говорить Сократ, - і якщо вони комусь не до вподоби, той може їх засуджувати і відмовлятися від них, але якщо людина, яка має вибір чи втекти чи лишитися, зупиняється на останньому, вона повинна діяти в їх правовому полі». Сократ прожив на світі 70 років, він мав достатньо часу, щоб обдумати - чи до вподоби йому лад його батьківщини чи ні, але оскільки він безвиїзно прожив все своє життя а Афінах, майже не цікавлячись тим, що відбувалося в інших країнах, то ми маємо можливість робити висновок, що найбільше за все він любить лише свою країну і тільки її закони. «У нас, Сократе, є докази того, що тобі завжди подобалися ми, Закони і наше місто, тому що не просидів би ти, Сократе, все життя в ньому, як цього не зробив жоден афінянин, якби тобі не подобалося наше місто. Ніколи ти не залишав міста ні на свята чи деінде, а лише один раз на Істму (національне

загальнодержавне свято в Греції з легкої атлетики присвячене Зевсу в Олімпії і Немії Аполону Піфійському в Дельфах і Посейдону на Істмі). Та ще на війну. Тобі було важливе понад усе наше місто, його люди і Закони Афін, інших законів ти не шукав; ти і дітей народив саме в цьому місті лише тому, що воно тобі подобалося понад усе». А йому, всупереч логіці його переконань, пропонували призначити самому собі вигнання в інший регіон, за межі Афін, до інших законів і людей. І він відмовився. «Такий, дорогий мій Критон, - після роздумів говорить Сократ, - такий голос звучить у моїх вухах, подібно флейті, який присутній у вухах священнодіючого у таїнствах. Цей голос звучить з такою силою, що заважає мені почути щось інше, і я впевнений, що все сказане тобою, буде марною витратою часу. Але, якщо ти хочеш ще щось сказати, я послухаю».

Жак – Луї Давід. «Смерть Сократа»

Події, які відбулися в останній день життя великого вчителя, досить детально запропоновані читачеві в діалозі «Федон». Хоча самого Платона не було в ті рокові години, через хворобу, вирок суду настільки вразив кращого учня Сократа своїм нелогічним змістом, що приголомшив його. Тому розповідь ведеться від імені Федона, найулюбленішого учня Сократа, але висока достовірність фактів не підлягає сумніву.

У той день, коли у його келії зібралися друзі, Сократ був уже без кайданів в товаристві Ксантіппи і всієї сім'ї. Побачивши їх, Сократ попросив дружину і дітей дати йому можливість поспілкуватися в останнє зі своїми учнями. Сьогодні неможливо з достовірністю засвідчити точний зміст останніх настанов видатного елліна своїм

наступникам, які запропонував нам, в своїх діалогічних роздумах, Платон. Хоча, зі знанням структури філософських роздумів Сократа, можна запевнити читачів, що йшлося про сутність душі людини, її безсмертність, про життя в потойбічному світі. Це був не простий діалог вчителя зі своїми учнями, розмова з рівними, з тими, хто продовжить його справу. Обличчя учнів були похмурими, на очах стояли сльози, з грудей проривався стогін. Пестячи локони Федона, Сократ заспокоював друзів, говорив про те, що життя не вічне, і необхідність померти буде у всіх. А коли сонце почало сідати за обрій, він перейшов в сусідню келію і прийняв ритуальну купіль, яка символізувала очищення тіла від гріхів земного життя, після чого попросив покликати дружину і синів, дав їм необхідні настанови, ніжно попрощався, доручив Крітону піклуватися про них і залишився знову з друзями. Незабаром в келію зайшли тюремщик і раб зі смертельною чашою, він перепросив Сократа простити за цю печальну церемонію, яку йому як стражу закону належить вершити. Сократ взяв чашу розтертої отруйної цикути (болиголов, або, як кажуть в народі, – свистуля) із рук служителя афінської Феміди і здійснивши молитву богам, спокійно спорожнив посуду. Раніше в Афінах засудженого до смерті скидали зі скали. Але час минув, змінилось звичаєве право, і мабуть, у зв'язку зі збільшенням смертних вироків більш цивілізованою стала процедура страти.

Не витримали нерви в друзів - Федон, закривши голову хітоном, залився сльозми, і у відчаї повернувся до стіни. Молодий Аполлотор розплакався надривно і навіть старець Крітон не стримався і гірко заривав. Сократ попросив друзів не плакати, він нагадав їм, що людина повинна помирати в побожній мовчазності. Сократ ходив по келії аж до тих пір, як почали німіти ноги. Він ліг на тапчан і юний Аполлотор запропонував своєму кумиру надіти свою розкішну мантию. Сократ посміхнувся і категорично відмовився. «Як? – запитав Сократ. – Невже моя особиста одіж годилася мені в житті, але не годиться, щоб в ній померти?»

Коли холод наблизився до попереку, Сократ скинув ковдру і сказав Крітону: «Ми повинні віддати Асклепію півня. Віддайте, не забудьте». Це були останні слова Сократа. Жертвоприношення півня сину Аполлона Асклепію, богу зцілення, приносили, як правило, за одужання. Сократ і тут залишився філософом – він мав на увазі одужання його душі після смерті і символічне звільнення її від тлінного тіла.

Так помер Сократ – один із дивовижних людей, яких коли-небудь знало людство. Серед всіх велетнів філософської культури, якими багата Стародавня Греція, мабуть, найпопулярнішою є постать Сократа. Пройшло 23 століття відтоді, коли у тюремній келії в останніх променях сонця закінчив свій тернистий шлях афінський мудрець. Змінювалися народи і країни, нові ідеали і нові інтереси чергувалися, як в калейдоскопі. Але ніяка зміна подій не змогла хоч на хвилину заступити від поглядів людства величність життєвого подвигу Сократа. Грецькому філософу не потрібна реабілітація – пам'ять про нього не вмерла разом з ним, його образ назавжди лишився надбанням людства як прекрасний, недосяжний ідеал.

Згідно легенди, обвинувачувачі Сократа відчували на власній долі його передбачення. Кажуть, що афіняни, отямившись і зрозумівши, що скоїли злочин, вигнали головних судових виконавців із міста, позбавили їх води і вогню, і їм лишився лише один вихід – закінчити своє життя самогубством. Нащадкам дуже хотілося, щоб помста коли-небудь знайшла убивць великого грека. Мабуть, тому і з'явилася легенда про те, що Аніт, головний підбурювач і переслідувач Сократа, був побитий камінням афінської громади і помер в страшних муках.

Якщо спробувати дати загальну оцінку суспільно-політичним поглядам Сократа, то при цьому, безперечно, слід враховувати і орієнтуватися на той характер, який носила тодішня епоха. Афінська політія була на той час ще в повному розцвіті, і всі намагання та спроби поземельних класів усунути з політичної арени народні маси та поставити біля владних важелів керівництва аристократичну олігархію на перший випадок не гарантувало суттєвих змін у формуванні громадянської самосвідомості. Усілякі методи вирішити державотворчі питання силовими екзекуціями закінчувалися кожного разу негативними наслідками. Тому афінський народ залишався і надалі носієм державності як в конституційній теорії, так і в практиці державного життя. Водночас, при тлінному впливі грошового господарства, яке перетворило одну частину населення в ненаситну комерційну буржуазію, а іншу – в паразитичний міський простолюд, основи афінського суспільства непомітним чином почали підточуватися моральною і політичною деморалізацією, що вимальовувало на горизонті суспільних перетворень все чіткішу тінь деспотизму і рабства. У людському колі з'явився симптом неспокою за майбутнє демократії, ті, які взяли на себе місію оракула, при нагоді вказували, до якої безодні прямує афінське суспільство. З'явилися відповідні прогнози, почали аналізуватися причини катаклізмів

Афінської держави, пропонувалися рішучі заходи, для їх ліквідації. Деякі політики намагалися спрогнозувати корені насильства та зла в некомпетентності і неготовності до політичного життя в нових історичних умовах керівної частини суспільства, яка повинна була б вчасно виявляти всі негаразди і скоректувати життя відповідно до нових змін. Причому, це однаково було характерно як для демократичної форми владарювання, так і для тих, хто представляв олігархічні структури влади. Логічно запрошувався висновок, - ні демократія, ні олігархія уже не були тими формами правління, щоб в юридичному полі претендувати на моральну підтримку народу, в якому б статусі він не був, чи то бідний, чи безмежно багатий. То де потрібно було шукати спасіння від поневірянь і ошукування афінському люду? Відповідь одна, яку підтримував і Сократ – потрібно, щоб у державницького керма стояли найдостойніші, а ними були аристократи, кращі із кращих, за інтелектом і освіченістю.

В історії політичної думки чітко зафіксовано, що першим представником філософії політики, який надавав статусу аристократії як форми державної влади, був Платон. Ніхто не піддає сумніву його систематичний підхід до проблем державотворення, але ніхто не сумнівається, що вчителем Платона був Сократ. Для Сократа, що було характерним для будь-якого грека того часу, особистість не могла жити осторонь проблем суспільства і суспільних інтересів, та всупереч пізнішій порослі мудреців від стоїків і епікурейців, він невпинно вимагав, щоб кожен громадянин суспільства виконував громадську роботу і в будь-який спосіб слугував державі. І ось тут, щоб правильно усвідомити політичну концепцію грецького філософа, слід ознайомитися з сократівською концепцією людського покликання і відповідальності політичного лідера, якщо він дійсно хоче внести свій вагомий внесок в державотворчі процеси.

У зв'язку з цим, Сократ, по-перше, вимагав для всіх, без винятку, хто хотів займатися державними справами, наявності спеціальної освіти. Тому він готовий був звільнити від державної служби кожного, хто через неосвіченість нездатний був займати ту чи іншу посаду в галузі зовнішньої і внутрішньої політики.

По-друге, такий сократівський підхід в освітянській культурі був своєрідним джерелом і мірилом його поглядів заперечливого ставлення до панівної форми правління. Так, він завжди з іронією висміював теоретиків демократії за те, що вони вважали вирішальним способом вибору посадових осіб не за діловими якостями, а за результатами жеребкування. «Хіба ми вибираємо таким шляхом, -

говорив він, - керманича, флейтиста, архітектора чи іншого якогось спеціаліста? Адже недоречності, які вони можуть скоїти при виконанні своїх обов'язків, мізерні в порівнянні з помилками державних людей?» Правити державою повинні найкомпетентніші люди. Царями і правителями повинні бути не ті, які носять скіпетри, не ті, які обрані на посади відомими вельможами, і не ті, які дісталися державного крісла засобом таємного жеребкування або насиллям, брехнею, але ті, які вміють управляти.

По-третє, Сократ був категоричним, коли стояло питання довіри і визначення майбутнього держави неосвіченою міською біднотою. Тому, його огида до народних зборів, які склалися виключно з невігласів, часто переходила всілякі кордони. Так, звертаючись до Харміда, який соромився виступати з промовами перед простими жителями Афін, Сократ застерігав останнього: «Я повинен тобі зауважити, що в той час, коли ти, не соромишся виступати перед наймудрішими і тими, що володіють реальною владою, ти соромишся говорити перед невігласами і тими, що цієї влади не мають. Невже ти тремтиш перед теслями, ковалями, шкіряниками, матросами і ринковими працівниками, в думці яких лишень одне – як продати подорожче, а купити подешевше? Але тільки із таких і складаються Народні збори». Під час судового засідання, звертаючись до ради 500, більшість яких проголосувала за його страту, Сократ сказав пророчі слова, які були його життєвим переконанням: «Я вам повинен сказати відверто, - звернувся він до народу і Афінської Феміди, - і ви не ображайтеся: оскільки в суспільстві творяться масові безчинства, жодна людина не може розраховувати на безпеку, якщо вона не погоджується з натовпом або виступає проти нього. Той, хто присвятив своє життя боротьбі за справедливість, але паралельно тремтить над своїми шкурними проблемами, повинен тікати від політики і займатися приватними проблемами життя і не чіпати життя публічне».

Було б несправедливо, якби ми забули й іншу сторону медалі. А саме, Сократ ніколи, навіть подумки, не обмежував простий народ в державності. Він, навпаки, завжди вважав народну санкцію законом і заходи, які пропонувала правляча еліта, були для Сократа необхідною умовою суспільного благополуччя і прогресу. Кожний уряд, в руках якого влада, чи то аристократія, чи то плутократія, і який здійснює цю владу як втілення волі народу, Сократ вважав нормальним явищем. Інший уряд, що вступав в сутичку з волею народу, він називав тиранією, мабуть, чи не найстрашнішим словом в тодішній афінській

демократії. «Тиранія – це влада, яка ґрунтується не на законах, а на свавіллі правителя, така влада – проти народу», стверджував філософ.

Тому закони, які санкціювалися як колективна воля народу, займали в політичному світобаченні афінського мудреця найпочесніше місце, яке можна було порівняти хіба що з єдиним джерелом права, як стверджував сам автор сказаного, – то були синоніми справедливості. «А хіба ми не можемо називати справедливим того, хто вчиняє справедливо, а несправедливим того, хто несправедливо діє», – запитує Сократ у свого опонента. «Без сумніву», – відповідає той. «У такому випадку, хто поступає згідно вимог закону, справедливий, а хто, порушує їх, несправедливий». Навіть така категоричність не змогла врятувати мудреця від вироку суду, хоча при докладному розгляді, коли воля народу є основним фігурантом при законотворчості, не може бути ніякої апеляції, тому що іншого законодавства не існувало.

Розуміння правових проблем Сократом було близьким до софістських концепцій природного права і виходило з власного фундаментального гасла «я знаю, що нічого не знаю» (вживаючи його, майже всі дослідники відкидають другу частину висловлювання: «а інші не знають навіть цього»). Але Сократ, на відміну від софістів, ніколи не протиставляв природні і писані закони. Не розмежовує він і природне та божественне право, вважаючи, що неписані закони є «братами законів людських», встановлюються богами і мають однакову силу повсюдно, незалежно від волі людей. Божественне походження перетворює природні закони на моральний стрижень всього чинного права, робить їх критерієм, еталоном для права людського, а тому писані закони повинні повністю відповідати законам божественним. Для мислителя справедливість і законність – поняття абсолютно тотожні. Несправедливих законів для нього не існує. Навіть у разі невідповідності писаних законів божественному праву їх треба дотримуватися, оскільки це все одно краще, ніж сваволя та беззаконня. Саме, виходячи з таких переконань, Сократ відмовився тікати з в'язниці, де очікував смертної кари. Його відповіддю Критону стали нові запитання: «Хай ми маємо намір тікати; раптом приходять закони і, заступаючись за загальну справу держави, говорять: «Скажи нам, Сократе, що це ти задумав? Мабуть, хочеш влаштувати загибель нам, законам, і всьому суспільству? Хіба суспільство може існувати, якщо судові рішення у ньому не мають ніякої сили?» Тому і помітна замовлена форма розправи над мислителем, коли третій звинувач Лікон заявив на суді геліастів таке: «Він порушує закони держави».

Геліасти – в Афінах вибрані народні судді в кількості 6000 людей, які за свою діяльність отримували 2–3 обола (обол - найдрібніша грецька монета, яка прирівнювалася одній шостій драхми) в день. 500 геліастів кожен місяць приходили на зміну один одному. Назва «геліея» (Народний суд в Афінах) означає «сонячне місце»(для зборів). І це заявили йому, який вірою і правдою слугував закону, жив згідно його канонам, і помер, свято вірячи в їх добродієність. «Ти знаєш, - заявив Сократ Гіппію в розмові з ним, - що Лікург Лакедомський ніколи не зміг би підняти велич Спарти над іншими державами, якби не ввів в обов'язок в ній послухність закону? Хіба тобі не відомо, що в державах ті правителі є мудримими, яким громадяни найбільш зобов'язані повагою до законів? І та держава, в якій громадяни найбільш додержуються законів, щаслива під час миру і непереможна під час війни».

Закони для громадян, вважав Сократ, дорожчі за батька й матір. Люди вступають у договірні відносини з державою і на основі священного дотримання законів і своїх громадянських обов'язків зберігають право на безперешкодне пересування, вільне обрання місця мешкання, на вступ у громадянство, на участь у політичному житті. Політична свобода, на думку Сократа, — це «прекрасний і величний скарб» як для людини, так і для держави. Важливою у цьому аспекті є теза, що закони обов'язкові не тільки для громадянина, а й для правителя, що повинен постійно турбуватися про підданих як «пастух про отару».

Погляди Сократа на питання походження держави залишаються невідомими, хоча саме йому приписується пріоритет у згадках про «золотий вік» як дуже далеке минуле. Він розглядав державу як порядок, що ґрунтується на божественному задумі і не є продуктом егоїстичної сваволі. Але афінську демократію, підірвану невдачами у Пелопоннеській війні, зловживаннями партійних провідників, розгулом професійних демагогів, мислитель не сприймав очевидно. Відштовхнула його і плутократія, і тиранія, і олігархія тридцяти тиранів. Ось чому він віддавав перевагу аристократії (але не родовій), ставлячи за взірець сучасні йому спартанський та критський державні устрої, а також помірковані у той час режими Мегар і Фів.

Як підтвердження сказаному слід звернути увагу на аргументацію Б. Рассела: «Головні факти суду над Сократом не лишають місця для сумнівів. Судове переслідування ґрунтувалося на закиді, що „Сократ - лиходій і химерник, він розкопує все під землею й дошукується на небесах, виставляючи гірше за краще і навчаючи

всього цього інших». Справжньою причиною ворожого ставлення до Сократа було майже напевне те, що його вважали зв'язаним з аристократичною партією; більшість його учнів належала до неї».

Мислитель проти влади більшості, оскільки учасники афінських Народних зборів «ніколи не думають про справи державні», а, складаючись із ремісників і торгівців, займаються лишень проблемами, «як купити подешевше і продати подорожче». Найголовніше призначення держави - виступати гарантом втілення у життя загального поняття про справедливість, а найкращим державним управлінцем є той, хто знає, «що таке справедливість».

Владування, на його думку, це «царське мистецтво» мудреців, «обтяжених знаннями», вишколених гідним вихованням та освітою. Якщо законність він ототожнює зі справедливістю, то знання — з чеснотами правителя, і звідси виводить два важливі правила: той, хто знає, не може творити зло і йти на негативні вчинки; будь-хто може стати добрим, набувши додаткових знань. Царі для Сократа - не ті, хто «обраний ким попало», чи отримали владу оманю або насильством, а ті, «хто вміє управляти». Головний постулат мислителя у цьому аспекті - принцип компетентного управління державою. Через П тисячоліття, уже в епоху Петра Великого, один із наймудріших мужів в українській політичній думці, Феофан Прокопович назве виказану умову державного владарювання освіченим абсолютизмом. Знаючи відтінки політичної палітри Сократа, можна з впевненістю константувати, що освічений абсолютизм Прокоповича і компетентне управління суспільством, яке запропонував знаменитий грек, - майже синоніми. Найвищим проявом мудрості правителя він вважав вміння відрізнити справедливе від несправедливого, розмежувувати добро і зло. Політику і державне управління

Сократ вважав «найважливішими справами людськими» і різко засуджував тих, хто, не оволодівши цим мистецтвом, дозволяє собі про них судити. Навіть декотрі з Ксенофонових ремінісценцій вельми переконливі. Він (як і Платон) сповіщає, що Сократ весь час був заклопотаний проблемою, як привести до влади тямущих людей. Він нібито мав за звичай ставити такі запитання: «Якби мені треба було полагодити взуття, до кого б я звернувся?» На це той чи той кмітливий юнак нібито відповідав:

«До шевця, о Сократе». Далі він питав те саме про теслярів, мідників і так далі, а наостанку кидав, приміром, такі запитання, як: «А хто має лагодити корабель Держави?»

Коли ж він зайшов у конфлікт із тридцятьма афінськими тиранами, то Критій, їхній проводир, що знав Сократові погляди, бо вчився в нього, заборонив йому навчати молодь в подібній манері і додав: «Облиш краще своїх шевців, теслярів та мідників. Ти їх уже стільки попоганяв, що вони, мабуть, уже й п'яти собі постоптували».

Це сталося під час недовгого олігархічного режиму встановленого спартанцями під кінець Пелопоннеської війни. Але здебільшого Афіни були супердемократичні настільки, що навіть найвищих воєначальників обирали голосуванням або жеребкуванням, не вдаючись до його здібностей і вмінь стратегічного мислення. Сократ натрапив на одного молодика, який хотів стати воєначальником і переконав його, що добре було б трохи повчитися мистецтва війни.

Отож, молодик пішов і трохи повчився тактики. Коли він повернувся до Сократа, той, насмішкучато похваливши його, послав продовжувати своє навчання. Ще одного молодика він послав вивчати основи фінансової науки. Такий самий метод він випробовував на багатьох людях, аж до головнокомандувача.

Для Сократа, як для кожного грека тієї доби, особистість окремо від суспільства і суспільних інтересів була немислимим явищем. Тому він постійно стверджував в своєму політичному діалозі, щоб кожен громадянин виконував державну службу незалежно від форми її прояву.

Водночас, він намагався заохотити до політичних справ людей, які здатні були вирішувати доручені їм народом завдання і настанови в управлінні державою. Найточнішим методом пошуків критерія істини Сократ вважав самопізнання. Пізнання починалося з ретельного аналізу самого себе, як духовної особи, що мислить і діє

Після завершення аналізу механізму свого духовного апарату, на думку Сократа, мудрець міг правильно вирішити проблему життя, тобто пізнати об'єктивно існуючу істину. Після цього мудрець повинен був навчати цієї істини якома більшу кількість людей, так як істина – пізнається в спорі.

Такий метод ведення спору отримав назву Сократової індукції, або діалогу.

ДЖЕРЕЛА:

Ксенофонт Афинский. Сократические сочинения. Пер. С.И. Соболевского. М.,1935.); Балух В.О. Історія античної цивілізації. – Т.1. Стародавня Греція: Підручник. – Чернівці: 2007 – 656 с.; Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. I. – Антична Греція.: навч. посібник / укл.: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.С. Шачковська. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2011. – 635 с.

**СОЛДАТЕНКО ВАЛЕРІЙ ФЕДОРОВИЧ
(НАРОДИВСЯ 13 КВІТНЯ 1946 Р.)**

Член-кореспондент НАН України (2006), доктор історичних наук (1981 р.), професор (1986 р.), заслужений діяч науки і техніки України (2011), головний науковий співробітник відділу соціально-політичної історії

У 1970 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. До 1976 р. працював асистентом, старшим викладачем, доцентом цього ж університету. Водночас навчався в аспірантурі і у 1973 р. захистив кандидатську дисертацію.

З 1976 - 1984 рр. працював старшим науковим співробітником Інституту історії партії при ЦК Компартії України – філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Розробляв питання історії більшовицьких організацій України на початку ХХ століття та у 1917–1918 рр.; історію партійно-радянської преси цього періоду, видавши кілька індивідуальних монографій і ставши співавтором ряду колективних праць. Захистив докторську дисертацію.

У 1984-1988 рр. очолював кафедру історичного досвіду КПРС Київської вищої партійної школи. З 1988 - 1991 рр. – завідувач відділу історико-політичних досліджень Інституту політичних досліджень ЦК Компартії України.

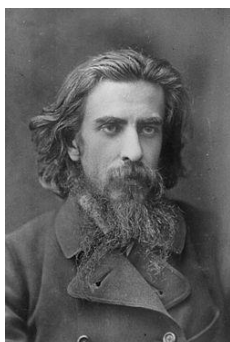
З 1992 - липень 2010 рр. працював завідувачем відділу етноісторичних досліджень (згодом – відділ соціально-політичної історії) Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Займався вивченням періоду 1917–1920 рр., підготував низку праць про національно-демократичну революцію. З липня 2010 - червень 2014 рр. - очолює Український інститут

національної пам'яті. З червня 2014 р. працює головним науковим співробітником відділу соціально-політичної історії. В. Ф. Солдатенко є автором понад 650 публікацій. Серед них – близько 50 монографій, 20 з яких належать винятково його перу.

ДЖЕРЕЛА:

«Революційна доба в Україні (1917–1920 роки)» (К., 2011).; «Проект Україна. 1917–1920 р. Постаті» (Х., 2011).; «Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки» (У 4 т. – Х., К., 2008, 2009, 2010).; «Революційні альтернативи 1917 року й Україна» (співавтор – О. М. Любовець, К., 2010).; «Винниченко і Петлюра: портрети революційної доби» (К., 2010).; «Українське питання в роки Першої світової війни» (співавтор – В. І. Головченко, К., 2009).; «У пошуках соціальної і національної гармонії» (К., 2006).; «Володимир Винниченко», «Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень», «Три Голгофи: політична доля Володимира Винниченка» (К., 2005).; «Українська революція. Історичний нарис» (К., 1999).; «Українська революція: концепція та історіографія» (У 2 т. – К., 1997, 1999).; «Галицька армія у Наддніпрянській Україні» (співавтор Б. П. Савчук, К., 2004).; «Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії» (1917–1920)" (співавтор В. Ф. Верстюк, К., 2003).

**СОЛОВЙОВ ВОЛОДИМИР СЕРГІЙОВИЧ
(16 СІЧНЯ 1853 — 31 ЛИПНЯ 1900 рр.)**

Російський філософ, богослов, поет, публіцист, літературний критик; почесний академік Імператорської Академії наук по розряду красного письменства (1900) з українським корінням. Стояв біля витоків російського «духовного відродження» початку ХХ ст. Вплинув на релігійну філософію М. О. Бердяєва, Антанаса Мацейна, С. М. Булгакова, С. М. Трубецького та Є. М. Трубецького, П. А. Флоренського, С. Л. Франка, а також на творчість поетів-символістів — А. Білого, Олександра Блока та інших. По материнській лінії - онук козацького сотника Василя Сковороди, брата філософа Григорія Сковороди.

Народився у Москві 16 січня 1853 р. у родині російського історика Сергія Михайловича Соловйова. Мати філософа Поліксена

Володимирівна належала до українсько-польської сім'ї, серед предків якої був відомий український філософ Г. С. Сковорода. Батько Володимира Соловйова вирізнявся суворістю. У сім'ї все було підпорядковане жорстким правилам. Як зазначав О.Ф.Лосєв, «середовище ранніх років Володимира Соловйова склалася досить сприятливо для його подальшого духовного розвитку». У 1864 р. батько з сином були проти заслання Чернишевського на каторгу. Навчався майбутній філософ у московській 5-ї гімназії (нині московська школа № 91). У 1869 р. вступив до Московського університету на природниче відділення, через два роки перейшов на історико-філологічне. Вивчав праці О.С.Хомякова, Шеллінга та Гегеля, Канта, Фіхте. У двадцять один рік написав свою першу велику роботу «Криза західної філософії», в якій виступив проти позитивізму і поділу (дихотомії) «спекулятивного» (раціоналістичного) і «емпіричного» знання.

У червні 1876 р. почав викладати в університеті, але через гризню з професорами у березні 1877 р. залишив Москву і переїхав до Санкт-Петербурга, де став членом Вченого комітету при Міністерстві народної освіти та одночасно викладав в університеті.

У 1880 р. захистив докторську дисертацію. М. І. Владіславлев, який відігравав впливову роль у Петербурзькому університеті і який раніше позитивно оцінив магістерську дисертацію Соловйова, почав ставитися до нього досить прохолодніше, тому то Володимир Соловйов залишався на посаді доцента, але не професора. 28 березня 1881 р. Соловйов прочитав лекцію, в якій закликав помилувати вбивць Олександра II. Прочитання тої лекції (її текст не зберігся) вважають причиною його звільнення з університету, хоч це і не мало серйозніших наслідків.

Соловйов Вл. С., Трубецькой С. М., Грот Н. Я., Лопатин Л. М.

Цілком віддається написання творів суто богословського характеру, які вже були підготовлені його філософсько-теоретичними роздумами: задумує тритомну праця на захист католицизму, але з різних причин цензурного і технічного характеру замість цих запланованих трьох томів вийшла у 1886 р. робота «Історія та майбуття теократії», а у 1889 р., вже французькою мовою, у Парижі, — «Росія та Вселенська Церква». В останні роки свого життя і особливо з 1895 р. повертається до філософії.

Сім'ї не мав; жив здебільшого у маєтках своїх друзів або за кордоном; був людиною експансивною, захопленою і поривчастою.

Під кінець 1890-х рр. здоров'я його стало помітно погіршуватися. Влітку 1900 р. Соловйов приїхав до Москви, щоб здати до друку свій переклад Платона. Вже 15 липня, у день своїх іменин, відчув себе дуже погано. У той же день він попросив свого друга Давидова відвезти його у підмосковний маєток Вузьке (тепер у складі Москви, Профспілкова вул., 123А), що належало тоді князю Петру Миколайовичу Трубецькому, в якому тоді жив зі своєю родиною друг і учень Володимира Соловйова, відомий професор Московського університету Сергій Трубецькой, який був єдинокровним братом власника маєтку. У маєток Соловйов приїхав уже важко хворим. Лікарі визначили в нього склероз артерій, цироз нирок і уремію, а також повне виснаження організму, але допомогти вже нічим не змогли. В. С. Соловйов після двотижневої хвороби помер у Вузькому у кабінеті П. М. Трубецького 31 липня (13 серпня за новим стилем) 1900 р. Похований на Новодівичому кладовищі, поблизу могили свого батька.

Основною ідеєю його релігійної філософії була ідея: Софія - Душа Світу. Мається на увазі містична космічна сутність, що поєднує Бога з земним світом; Софія уособлює собою вічну жіночність у Бозі і, одночасно, замисел Бога про світ. Цей образ зустрічається у Біблії; Соловйову ж він був відкритий у містичному видінні, про яке оповідає його поема «Три побачення». Ідеї Софії реалізуються у тріякий спосіб: у теософії формується уявлення про неї, в теургії вона здобувається, а в теократії вона втілюється.

Теософія — дослівно Божа мудрість. Вона є синтезом наукових відкриттів і одкровень християнської релігії в межах цільного знання. Віра не суперечить розумові, а доповнює його. Соловйов визнає ідею еволюції, але вважає її спробою подолання гріхопадіння через прорив до Бога. Еволюція проходить п'ять етапів або царств: мінеральне, рослинне, тваринне, людське і Боже.

Теургія — дослівно боготворчість. Соловйов рішуче виступав проти моральної нейтральності науки. Теургія — це очисна практика, без якої неможливе осягнення істини. В її основі лежить культивування християнської любові, як відречення від самоствердження, заради єдності з іншими.

Теократія — дослівно влада Бога, те, що Чаадаєв називав досконалим устроєм. В основу теократичної держави мають бути покладені духовні принципи, і вона повинна мати не національний, а вселенський характер. На думку Соловйова, першим кроком до теократії повинно стати об'єднання Російської монархії з Католицькою церквою.

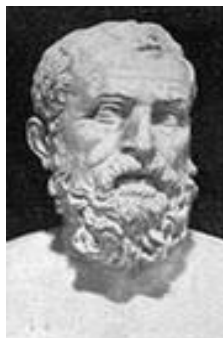
У 1880-их рр. Володимир Соловйов написав і опублікував ряд творів, у яких пропагував ідею воз'єднання Західної та Східної Церков під главенством Папи Римського (найважливіший з них — «Росія та Вселенська Церква», Париж, 1889 р.), за що був підданий критиці слов'янофілами та консерваторами.

ДЖЕРЕЛА:

Філософські основи цільного знання (Философские начала цельного знания), 1877.; Читання про боголюдство (Чтения о богочеловечестве), 1878.; Критика абстрактних засад (Критика отвлеченных начал), 1880.; Духовні основи життя (Духовные основы жизни), 1882-1884.; Про занепад середньовічного світобачення (Об упадке средневекового миросозерцания), 1891.; Смысл любові (Смысл любви), 1894.; Виправдання добра (Оправдание добра), 1897.; Три бесіди (Три разговора), 1900.

СОЛОН

(БІЛЯ 640 – БІЛЯ 559 рр. до н. е.)

Один з найпопулярніших представників античності, політичний діяч і реформатор, був прихильником сильної держави, заснованої на засадах закону. На зразок семи чудес світу стародавні греки

вшанували і «сімох мудреців», до яких долучали, передусім, і реформатора Солона. Як поет і реформатор, законодавець і ерудит, державний муж і воєначальник, він відіграв в свою епоху неоцінену роль у становленні афінського поліса. Навіть не враховуючи того факту, що ряд реформ знаменитого афінянина були незавершеними, вони однозначно сприяли ліквідації пережитків родового ладу і панування родової аристократії. Але головним підсумком запропонованих реформ Солона було те, що вони сформували державний устрій Афін і сприяли появі основ афінської демократії. Солон визначив, навіть, термін дії свого законодавства. Він запропонував посадовцям період на 100 років, і посадові особи дали клятву вірності його законам. Проте, коли великого реформатора не стало, більшість з них забули виголошену клятву на народних зборах афінської спільноти і жбурнули афінську демократію на терези політичних амбіцій і гострої боротьби.

Солон походив зі знатного аристократичного афінського роду Кодрідів. Встановлено, що одним із його відомих предків був легендарний афінський цар Кодр. За переказами древніх греків, дельфійський оракул віщував, що у війні дорян з афінянами Афін не будуть захоплені і знищені, якщо прийме смерть їхній цар. Кодр спасає місто. Він зодягається жебраком, провокує бійку з ворогами і гине в нерівній двобої за майбутнє Афін.

Значно складнішим до політичного подіуму був шлях Солона. Батько Екзекестид не зміг дати йому відповідної освіти, оскільки був людиною бідною. А коли помер, то лишив майбутнього законодавця без будь-яких засобів на існування, хоча по матері передав родинні зв'язки з Пісистратом, який у 560 р. до н. е. захопив верховну владу в Афінах. Хоча, як показало подальше життя, ці родинні зв'язки не принесли для Солона очікуваних результатів. Солон зайнявся комерцією – він завозив крам з чужих країв в замість афінські товари і отримував, за цю досить ризикову працю, чималі прибутки. Не лишень справа наживи цікавила юнака в заморських країнах. Він знайомився з різноманітними звичаями людей, вивчав їх спосіб життя і порівнював з тими процесами, що були характерні афінським будням.

А в Афінах точилася гостра боротьба партій. Особливо страждав від цих катаклізмів простий народ, який не мав земельної власності, знаходився в кабалі у евпатридів (знатних афінян). «Бідні, - підкреслював Аристотель, - не тільки самі були поневолені, але й їхні діти та жінки. Називались вони пелатами і шестидольниками, бо на

таких орендних умовах обробляли поля багатців. А вся земля в цілому була в руках не багатьох. Якщо бідняк не в спроможності віддавати орендної плати, можна було забрати в кабалу і їх самих і їх дітей. Та й позики у всіх забезпечувались особистою кабалою аж до часів Солона». (Аристотель. «Афінська політія»). Непоправного боржника, як говорив великий реформатор, або перетворювали на раба безпосередньо, або продавали за кордон.

Солон без вагань підтримав вимоги народу, суть яких була наступна – боротьба за волю і землю. Незабаром прості люди побачили в ньому свого захисника – чудесний талант поета і організатора Солон поставив на плаху служінню знедолених (громадяни Афін пом'ятали «Елегії» Солона, в яких він у поетичній формі описує становище в Аттіці напередодні реформ, а саме головне – доводить до афінського люду суть своїх перетворень і їх майбутнє.).

Становлення його як політичного діяча проходило в той час, коли вирішувалося питання боротьби за острів Саламін, за право володіти яким, претендували жителі міста Мегарами. Суть конфлікту зводилася до того, що втрата острова могла заважати ввозу хліба в Афіни. А свого зерна афінянам не вистачало. Тому місту постійно загрожував голод. Для багатих евпатридів, що були при владі, ця життєдайна проблема, як і вся заморська торгівля, була не актуальна. Тому вони видають закон, який під загрозою смерті забороняв піднімати на народних зборах питання про Саламін. Для простого люду припинення морської торгівлі означало розорення і убогість.

Солон вдається до поетичного слова: «Поспішайте на Саламін, поборемося за острів бажаний, щоб швидше подолати ганьбу». Народ підтримав заклики поета, суровий закон був відмінений і почалася війна. Афінське військо очолив Солон і Пісистрат. Саламін було захоплено. Солон веде полеміку з Спартою, яка була найсильніша на той час в грецькому полісі, і яку мегерці вибрали в посередники, щоб установити істину в конфлікті. В даній ситуації проявилися політичні навички майбутнього реформатора. Він мистецьки намагається довести спартанцям давні права афінян на Саламін. Як аргумент, він робить посилання на поему Гомера «Іліада», де цитує спартанським суддям, що ще в гомерівську епоху острів належав афінянам. Хоча ще в давнину вважали, що це місце поеми, не авторство Гомера, а пізніша вставка афінян, для доказу своїх прав на Саламін. Але фінал судейського діалогу був наступний – п'ятеро спартанських представників Феміди, уважно вислухавши

обидві сторони, присудили острів Саламін у власність Афіньської держави. Ім'я Солон стало знати вся Аттика, він стає визнаним вождем міського, а пізніше і сільського населення. У 594 р. до н. е. його обирають архонтом (грецьке - (регент). За рішення народних зборів, афіняни щорічно обирали дев'ять вищих посадовців, які вирішували всі господарські, політичні, військові і міжнародні проблеми в Афінах. Після Солон посада архонта втратила політичне значення у зв'язку з піднесенням ролі стратегів і заміни демократичних виборів виборами по жеребкуванню).

Солон був наділений надзвичайними повноваженнями і вирішив скористатися ситуацією. Тим паче, що він мав свою програму і перспективне бачення причин афіньської кризи і шляхів її ліквідації. Тому перше державне зло він відслідковував в безконтрольному розширенню крупних землеволодінь. Це привело до зубожіння дрібних землевласників, вони впадали в борги або залишалися без власності на землю і ставали рабами. Значно пізніше, на вихід з подібної ситуації вказував Жан-Жак Руссо: «Аби правильно визначити те, яка точка зору відповідає загальній волі, вкрай важливо, щоб у державі не було жодного часткового суспільства і щоб кожен громадянин висловлював лише власну думку. Такою була унікальна і велична інституція великого Лікурга. Якщо ж часткові суспільства все ж існують, то слід збільшити їхню кількість і запобігти виникненню нерівності між ними, як робили Солон, Нума, Сервій. Лише ці запобіжні заходи є справжньою запорукою того, що загальна воля завжди буде добре висвітленою і народ ніколи не помилятиметься». (Жан – Жак Руссо «Суспільна угода, демократія і представництво»).

Солон стає посередником між партіями, що боролися. А так, як він отримав право скасовувати або зберігати існуючі закони, чи вводити нові – обидві сторони поклали на нього надії, щодо вирішення проблеми. Приводили в приклад висловлювання Солон, котрі він виказував раніше і які влаштовували обидві сторони – «рівність не спричиняє війну». Були і такі, які переконували його стати тираном. І тут доречними, мабуть мають бути слова Джона Мілля, вказані в наш час: «Я, проте, аж ніяк не схильний засуджувати тимчасове запровадження диктатури абсолютної влади за ситуацій, коли це конче потрібно. За давніх часів вільні народи з власної волі вдавалися до такої влади, яка була чимось на кшталт необхідних ліків від хвороб даного політичного устрою, яких годі було позбутися м'якішими методами. Проте запровадження такої форми врядування хай навіть на вкрай обмежений термін – можна

виправдати лише тоді, коли диктатор (подібно до Солона чи Піттака) застосовує всю отриману владу задля знищення перешкод, які не дають народів користуватися своєю свободою. Загалом ідеал доброго деспотизму геть хибний, і навряд чи існує щось химерніше, безглуздіше та небезпечніше, ніж спроба його практичного втілення (за винятком тих ситуацій, коли деспотизм тимчасовий). Зло породжує зло, але й добрий деспотизм у країні, бодай трохи цивілізований, завдає більшої шкоди, ніж лихий деспотизм оскільки набагато більшою мірою розслабляє та знесилює думки, почуття та енергію народу». (Джон Стюарт Міль. «Представницьке врядування»).

На пропозицію встановити тиранію в Афінах, Солон відповів, що «тиранія – це фортеця, з якої немає виходу: людина, яка силою захопила владу в рідному місті, не захоче від неї відмовитися і неминуче застосує її проти співгромадян». Солон повертає селянам ділянки захоплені за борги, хоча справедливого переділу землі не зробив – не збільшив селянські наділи за рахунок багатіїв. Але скасовує усі боргові зобов'язання і забороняє на майбутнє боргове рабство. Для цього, він наказує зняти боргові кам'яні плити, які ставили евпатриди чи лихварі на землях боржника. Селян, яких було продано за борги в рабство за кордон, наказано було повернути за кошти афінської казни в країну. Ці процедури Солон називалися «сисахфія», що означає «звільнення від тягаря». Хоча не обійшлося без зловживань. Його звинувачують в нечесності. У цьому випадку бібліографи Солон згадують випадок з трьома його друзями, яких, ніби, він попередив про видання закону про борги, що сприяло їх збагаченню. Однак скоро ситуація прояснилась і Солон приступив до другої своєї реформи – перетворення державного ладу. Часто, при цьому, згадують життєвий випадок. Досить правдоподібно його передає Роджерс Стратон: «Солон, якого запитали, яка є найкраща форма правління, відповів: «Для кого? І коли?» Саме конкретна країна, конкретна історія, конкретна форма життя викликає повагу та спрямовує енергію політиків, і хоча вони можуть мати гарне уявлення про інші реальні або ідеальні установа, вони не заглиблюються в них, як вони заглиблюються в своє власне суспільство» (Роджерс Стратон. «Авторитет, відданість і традиції»).

Влада в Афінах належала евпатридам. Народ не брав участі в управлінні державою. Процедура була наступна – усі справи вершила влада знаті, вона призначала архонтів і формувала суд. Народні збори не впливали на державні процеси, тому біднота була

незадоволена таким станом в державі, і в повітрі постійно витав дух бунту.

Враховуючи наявність неконтрольованого народного гніву, Солон, по – перше - скасовує стародавні закони Драконта, що були надто жорстокими і ніяк не вписувалися в контекст державних стосунків Афін епохи Солона. (Драконт – афінський законодавець, із аристократичного роду, в 621 р. до н. е., записав ряд правових законів, згідно яких було заборонено право кровної помсти родової аристократії, а каральні функції були надані ареопагу. Проте переслідуючи ціль захисту приватної власності, Драконт вводить ряд законів, які переслідували сурові міри для захисту власності. Наприклад, за крадіжку зерна чи овочів злодія чикала смертна кара. Не дивлячись на те, що Солон лишив їх жорстокої категоричності, в пам'яті греків залишилася надовго їх занадто жорстокий зміст – з IV століття їх називали «написані кров'ю»). По - друге, він залучає до управління державою крім евпатридів, багатих людей простого походження. Вищим джерелом влади, сувереном права, за конституцією Солона, визнавався весь народ, а політичним органом, який відображав волю народу, були народні збори (еклесія), в яких брали участь усі дорослі афінські громадяни. Поряд зі старими органами влади Солон створив нову демократичну раду – буле, яка складалася з 400 представників, обраних із родових філ (кожна з 4-х філ делегувала до ради по 100 своїх представників). Рада 400 стала основним дорадчим органом в стародавніх Афінах, яких займався підготовкою різноманітних законів і рішень і пропонував їх для затвердження народними зборами.

Солон ділить усіх громадян на чотири розряди відповідно до розмірів прибутків і майнового (земельного) цензу. Прибуток визначався в мірах зерна, вина або олії.

Перший розряд – прибуток 500 мір (зерно, вино чи олія). Вони отримали назву в народі пентакосіомедимни – п'ятсотмірники;

Другий розряд – громадяни з прибутком більше 300 мір трикосіомедимни (трьохсотмірники);

Третій розряд – громадяни, що отримували понад 200 мір (зевгіти);

Четвертий розряд – належали всі інші верстви населення (крім рабів), їх називали фетами.

Поділ громадян на розряди суттєво впливав на проходження їхньої служби у війську. Так, п'ятсотмірники несли відповідальність за спорядження кораблів і постачання війська, трьохсот мірники –

служили, в основному, в піхоті, громадяни третього розряду складали основу піхоти, а четвертого – були веслярами на флоті або легкоозброєними воїнами в піхоті.

По – третє, Солон відбирає судову владу в евпатридів і передає її простому народу. Народний суд (або гелієя) при Солоні складається з різноманітних верств населення, яке проживає в Афінах і тому став народним. Ця мудра постанова приборкала судову вакханалію багатих. На запитання, яка держава найзразковіша, реформатор відповів: «Та, у якій всі громадяни однаково відстоюють скривджених, переслідують і карають несправедливість». Хоча народні збори стають у Афінах вищою законодавчою владою, але народ не сам вирішував долю законодавчих актів. Цьому передувало переднє обговорення раді 400. Лише потім громадяни Афін повинні виносити вердикт тому чи іншому документу. У народних зборах могли брати участь лише повноправні афінські громадяни – раби, жінки і метеки не мали доступу до всенародного обговорення.

Заслугують на увагу ряд інших законодавчих актів Солона. Наприклад, син може не годувати батька, якщо останній не навчив його ремеслу; під час громадянської смуги, кожен житель полісу повинен визначитися і примкнути до тієї чи іншої сторони. Громадяни повинні бути небайдужими до суспільних справ.

Закони Солона повинні були діяти протягом 100 років. Вони були написані на дерев'яних дощечках і вставлені у чотирикутні рамки, які оберталися на осі, для зручності в читанні.

Солон помер глибоким старцем близько 559 р. до н. е., у 80 – літньому віці. За посмертним бажанням мудреця, його кості перенесли на о.Саламін і там спалили, після чого – розвіяли по всій території острова. Безперечною його заслугою було те, що він ліквідував більшість привілеїв родової аристократії, що відкрило дорогу для розвитку рабовласницької демократії. Але солонівські закони не привили до припинення політичної боротьби в Афінах. Законами була не вдоволена не лишень стара родова знать (з відомих причин), але і дрібні землевласники і ремісники – вони не отримали тих політичних прав, якими паралельно з ними, володіли громадяни Афін вищих розрядів. Хоча істинні причини загострення боротьби в Афінах після смерті Солона, слід шукати в в самій суті компромісного характеру солонівського законодавства. Це і різкі майнові контрасти у питаннях влади, це і введення активного виборчого права, що лишень підносило престиж і політичні переваги багатих. І самим важливим чинником конфліктної ситуації уже в після

солонівських Афінах - це відсутність такої животворчої ідеї, яка б змогла об'єднати державу. Але основне було зроблено – законодавство Солон заклало основи афінської полісної демократії, зміцнило становище демосу для подальшої боротьби зі знаттю.

Цікавий підсумок Солонівським реформам зробав Лорд Актон: «Світ було врятовано від всезагальної деградації найбільш обдарованою із націй. Афіни, які подібно до інших міст були спантеличені й пригнічені привілейованим класом, уникнули насильства й призначили Солон, аби той виправив їхні закони.

Це був найщасливіший вибір, який тільки знала історія. Солон був не тільки наймудрішим чоловіком в Афінах, а й найбільш проникливим політичним генієм античності. Легка, безкровна й мирна революція, якою він завершив звільнення своєї батьківщини, становила перший крок на шляху до успіху, що ним пишається йти далі наша доба, а також заснувала владу, яка більше за всі інші чинники, окрім відкриття релігії здобула для відродження суспільства». (Лорд Актон. «Свобода як головна політична цінність»).

На відміну від Драконта, його законодавство не «писалося кров'ю». Вищий клас залишився володіти правом встановлювати і впроваджувати закони, і він його собі залишив, лише передавши багатству те, що раніше було привілеєм за походженням. Багатих, які тільки й мали засоби, щоб нести тягар громадської служби, оподаткування і війни, Солон наділив часткою влади пропорційно вимогам щодо їхніх майнових ресурсів. Найбідніші класи було звільнено від прямих податків, але їх не допустили до службових посад. Солон надав їм право голосу під час виборів суддів із середовища вищих класів та право покликати їх до відповідальності. Ця поступка, на вигляд така незначна, започаткувала надзвичайно великі зміни в античному законодавстві. Вона вперше в історії політичного знання за маніфестувала ідею, що людина повинна мати голос у виборах тих, чийї порядності і мудрості вона змушена довіряти свою долю, долю своєї сім'ї і, в кінцевому рахунку, життя.

Ця ідея перевернула сторчма поняття людського авторитету, відкрила епоху владарювання морального впливу, коли вся політична влада ставилася в залежність від моральної сили. На зміну врядування за примусом прийшло урядування за угодою. Піраміда, яка стояла вершиною донизу, була перевернута на підніжжя. Щось подібне було пророблено класиками марксизму з діалектикою Гегеля для пояснення матеріалістичного дослідження природи та історії. Але то було ХІХ століття. Солон робить кожного громадянина

захисником своїх власних інтересів, що сприяло введенню в його систему управління демократичного елементу. Крилатий його вислів - найвища слава правителя – це створити популярне врядування. Вважаючи, що жодній людині не можна повністю довіряти, Солон підпорядкував усіх, хто здійснює владу пильному контролю з боку тих, задля кого вони роблять свою справу.

Єдиним до цього часу засобом проти політичного безладу була концентрація влади. Солон надає простому людові такі можливості діяти, на які, як він гадав, той був здатний, аби звільнити державу від свавілля в управлінні. Суттю демократії, казав він, є не підкорятися жодному володареві, окрім закону. Солон визнавав принцип, згідно якого політичні форми не є остаточними або завершеними й мають пристосуватися до фактів; він настільки добре все передбачив у справі допрацювання своєї конституції, запобігаючи порушенню спадкоємності й втраті стабільності, що упродовж віків по його смерті оратори Аттики приписували саме йому всю структуру афінського законодавства та посилялися, при нагоді, на його ім'я. Напряму розвитку законів було визначено фундаментальним вченням Солона про те, що політична влада має бути співмірна із громадянським служінням. За Перської війни функціонування демократичних служб затьмарило порядки патриціату з тієї причини, що флот, який звільнив Егейське море від азіатів, було укомплектовано з афінської бідноти. Клас, який врятував державу й зберіг європейську цивілізацію, виборов право збільшити свій вплив та привілеї. Державні служби, які були монополією багатих, широко відкрилися парад бідними, й для певності, що клас отримає свою частку, керівні пости, окрім найвищих, було розподілено як заманеться.

Два людських життя вкладаються у часовий інтервал між першим визнанням народного впливу на владу, що сталося при Солоні, до падіння держави. Їхня історія становить класичний приклад ризику, на який наражається демократія за винятково сприятливих умов. Адже афіняни були не тільки хоробрими, патріотично налаштованими та здатними на шляхетну жертвовність, а й найбільш релігійними з усіх греків. Вони шанували Конституцію, яка забезпечила їм процвітання, рівність, свободу, й ніколи не піддавали сумніву фундаментальні закони, що регулювали аж надто велику владу народних зборів. Вони допускали значне розмаїття думок й широку свободу слова; їхня ж людяність щодо власних рабів викликала гнів навіть у найрозумніших прихильників аристократії.

Таким чином, афіняни стали єдиним народом античності, який звеличив себе завдяки демократичним інститутам, фундамент яким було закладено реформами Солона. Філософія, яка була тоді на злеті, навчала, що немає вищого закону, аніж той, що виходить від держави, - законодавець, далєбі, вище закону.

Сьогодні найзнаменитішого афінського законодавця вважають то революціонером, то, навпаки, консерватором, який прагнув стримати поміркованими перетвореннями радикальні зміни епохи, то реформатором, який тягнувся до компромісу між різними верствами населення для досягнення єдності і стабільності поліса.

Саме остання точка зору, як нам здається, є найбільш достовірною, зваженою, вільною від крайнощів, як була вільною від крайнощів політична творчість самого Солона – цього першого відомого нам в історії «центриста».

ДЖЕРЕЛА:

Балух В.О. Історія античної цивілізації. – Т.1. Стародавня Греція: Підручник. – Чернівці: 2007 – 656 с.; Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. I. – Антична Греція.: навч. посібник / укл.: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.С. Шачковська. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2011. – 635 с.

СОЛСБЕРІ РОБЕРТ АРТУР ТЕЛБОТ (З ЛЮТОГО 1830 — 22 СЕРПНЯ 1903 рр.)

Британський державний діяч з роду Сесілів, 44-й, 46-й та 49-й прем'єр-міністр Великої Британії у 1885, 1886—1892 та 1895—1902 рр., чотири рази був міністром закордонних справ (1878, 1885—1886, 1886—1892, 1895—1900), депутат палати громад від Консервативної

партії, член палати лордів. Провадив імперіалістичну політику, спрямовану на збільшення території Британської імперії в Африці та інших регіонах. Батько Роберта Сесіла — ідеолога Ліги Націй.

Гаскойн-Сесіл народився, виховувався й помер у родовому маєтку Гетфілд-гаус. Його батьком був 2-й маркіз Солсбері з роду Сесілів, який походив від Вільяма Сесіла (першого міністра Єлизавети I) й від Роберта Сесіла (першого міністра Якова I). Мати походила з роду Гаскойнів, була спадкоємицею крупних земель.

Після смерті матері 10-річний Роберт вирушив до Ітонської школи. Вихователі відзначали його замкнутий характер, ровесники кепкували з нього. У 15 років батько повернув його до свого маєтку, приставивши до нього приватних вчителів. У 18 років Сесіл вирушив на навчання до Оксфорду, але невдовзі перервав навчання через слабе здоров'я (яким відзначався також і його старший брат) й на пораду лікарів вирушив у круїз до берегів Австралії та Нової Зеландії.

Сесіл повернувся з 2-річних подорожей дорослим, він почав перейматись питаннями суспільного життя. У 1853 р. він пристав на пропозицію консерваторів обиратись до палати громад від Стемфорда. Усупереч думці батька, він у 1857 р. наполог на шлюбі з Джорджиною Олдерсон, дівчиною з родини середнього статку. Родина була великою — п'ятеро синів і дві дочки.

За перші 20 років своєї політичної кар'єри Солсбері тільки одного разу входив до уряду (секретар у справах Індії з липня 1866 - березня 1867 рр.). Він цікавився ботанікою й феноменом магнетизму, збудував у Гетфілдському маєтку лабораторію для експериментів з електрикою, популярно пояснював політику торі у газетних статтях, але до уряду Дізраелі ставився із прихованою підозрою.

У лютому 1874 р. Солсбері зумів побороти свої забобони і вступив до уряду Дізраелі, де спочатку відповідав за управління Британською Індією, а у 1878 р. отримав портфель міністра закордонних справ. Це був період, коли після чергової російсько-турецької війни Росія прагнула отримати контроль над Константинополем. Своїми діями на Берлінському конгресі Солсбері вдалось анулювати успіхи російської зброї, за що королева Вікторія заохотила його вищою нагородою — орденом Підв'язки.

Після смерті Дізраелі у 1881 р. Солсбері було обрано новим лідером консервативної партії. Після чотирьох років активного опонування лібералам у парламенті він у червні 1885 р. нарешті зміг сформувати власний уряд. Вже за півроку йому довелось поступитись своїм постом Гладстону. Головним предметом політичних баталій на

той час поставало питання прогомруль. На відміну від Гладстона, Солсбері вважав будь-які поступки ірландцям неприпустимими.

Портрет роботи Джорджа Фредеріка Воттса

Вершиною кар'єри Солсбері стали три прем'єрства (1885-1886 рр., 1886—1892 рр., 1895—1902 рр.). Одночасно з прем'єрським він віддавав перевагу залишати за собою пост міністра закордонних справ. Основним інтересом Солсбері було просування імперських інтересів вікторіанської Англії в усьому світі. Інші питання він часто залишав на розгляд конкретних міністрів.

Метою Солсбері було встановлення європейської «згоди», і він зумів домогтись того, що у ці роки в Європі не було жодного серйозного міжнародного конфлікту. Неодноразові сутички з Францією, Німеччиною та Росією так і не переросли за Солсбері у збройне протистояння. Найгострішими були Фашодський інцидент 1898 р. та Венесуельська криза 1895 р. Намагаючись розширити кордони імперії, Солсбері був однією з рушійних сил «битви за Африку». Він надсилав лорда Кітченера на підкорення Судану, за його бездіяльності Чемберлен розв'язав війну з бурами. Імперіалістичні прагнення виправдовувались цивілізаторською місією європейців стосовно до «відсталіх» рас.

«Старі» держави на кшталт Османської імперії не викликали у Солсбері (на відміну від його попередників) жодної симпатії. У 1896 р. він був готовий до збройного втручання, щоб зупинити різню вірменів у Туреччині. Будь-які союзні зобов'язання він вважав ризикованими і намагався підтримувати нейтралітет в епоху, коли Німеччина стала до

союзу з Австрією, а Франція — з Росією. Плани британсько-німецького альянсу, які виношував Чемберлен, не мали його підтримки.

Здоров'я, що погіршувалось, змусило Солсбері у 1900 р. поступитись постом міністра закордонних справ лорду Лансдауну і за два роки піти у відставку.

У завершення його епохи Лансдаун почав відмовлятися від політики ізоляціонізму, що раніше провадилась, уклавши у січні 1902 р. пакт про союз із Японією.

Помер Солсбері 22 серпня 1903 р. На посту прем'єр-міністра його замінив племінник — Артур Бальфур. Солсбері був останнім з прем'єр-міністрів, хто мав місце у палаті громад.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

СОРО́КІН ПИТИРІ́М (ПІТИРИМ) ОЛЕКСА́НДРОВИЧ (8 СІЧНЯ 1889 – 10 ЛЮТОГО 1968 рр.)

Американський соціолог і культуролог родом з Росії. Відомий розробками теорії соціокультурної динаміки та теорії революції. Один з основоположників теорій соціальної стратифікації і соціальної мобільності. Суттєвими є зусилля Сорокіна на посаді декана факультету соціології Гарвардського університету щодо інституціоналізації соціології не лише як науки, а і як предмета викладання у вищих навчальних закладах США. Його наукові погляди мали серйозний вплив на розвиток світової соціології ХХ ст.

Питирим Сорокін народився в будинку вчителя Тур'їнського земського училища О. І. Панова, де сім'я майбутнього вченого зупинилася взимку. Батько — Олександр Прокопович Сорокін, росіянин, уродженець Великого Устюга, пройшов навчання в одній з Великоустюжських ремісничих гільдій, отримав свідоцтво «майстра золотих, срібних справ та прикраси ікон» і займався церковно-реставраційними роботами, мандруючи від села до села. Мати Питирима Сорокіна, Пелагея Василівна, походила з комі-зирянського селянського роду, була уродженкою села Жешарт Яренського повіту Вологодської губернії. Питирим Сорокін був другим сином у родині. Його старший брат — Василь, народився у 1885-у р., а молодший брат — Прокопій, народився у 1893-у р..

У 1903 р. після закінчення сільської школи поїхав навчатися до вчительської семінарії міста Хреново у Костромській губернії, де у 1905 р. вступив до партії есерів. У 1906 р., після недовгого тюремного ув'язнення, Сорокін був вигнаний із семінарії. Приїхавши до Петербурга, займався на загальноосвітніх курсах і, здавши екстерном іспити за гімназійний курс, у 1909 р. вступив до Психоневрологічного інституту, а на наступний рік, щоб уникнути армійської служби, перевівся до Петербурзького університету. Серйозно займаючись наукою (у 1910 — 1914 рр. опублікував близько 50 робіт), Сорокін закінчив університет і був залишений для підготовки до професорського звання.

На час Лютневої революції 1917 р. Сорокін став одним з лідерів есерів, разом з Є. К. Брешко-Брешковською редагував газету «Воля народу», був делегатом I Всеросійського з'їзду селянських депутатів, увійшовши до Виконавчого комітету Сільської Ради. Від есерів був обраний депутатом Установчих зборів. Порятунком Росії і революцію Сорокін пов'язував з діяльністю О. Ф. Керенського, для якого готував огляди з питань науки. Перекоаний оборонець, Сорокін різко виступав проти більшовиків. До більшовицького перевороту поставився вороже. Революція для Сорокіна, як і для багатьох інших наукових та політичних діячів стала несподіванкою. Він був радий поваленню старого режиму і спочатку взявся до активних дій. Але зіштовхнувшись обличчям до обличчя із революцією, Сорокін сильно захотів все повернути назад.

Посеред усіх цих подій всередині травня Сорокін одружується із Оленою Петрівною Баратинською, подругою студентських років, ботаніком. Після церковної церемонії, на яку він прийшов із важливих зборів, його нова дружина та декілька друзів пообідали не довше, ніж

півгодини, бо він мав знову бігти на якусь «кляту», за його словами, конференцію.

У січні 1918 р. його було заарештовано в офісі газети, виданням якої він займався, бо вона була спрямована проти більшовиків. Через два місяці його випустили, і вони з дружиною відправились до Москви у надії на відновлення там антибільшовистських груп. Сорокін знову намагався видавати подібну газету, але її швидко закрили, а його самого розшукувала поліція. Революціонер знову зник з її очей — декілька місяців вони з дружиною переховувались у різних селах та лісах. Але, не витримавши, здались у ЧК. Сорокіна кинули до в'язниці міста Великий Устюг, але не на довго: 12 грудня 1918 р. за особистим розпорядження Леніна його випустили.

Покинувши політику, в атмосфері повоєнної лібералізації Сорокін повністю сконцентрувався на науковій та викладацькій діяльності у Петербурзькому університеті. У той же час він пише підручник з соціології, розрахований на широкий загал, та видає у 1920 р. двотомну «Систему соціології». Влітку 1922 р. прокотилася масова хвиля арештів інтелігенції, у той же час Ленін ставить питання про контроль змісту суспільствознавчих курсів. Звичайно ж це не могло не зачепити Сорокіна: перед ним був поставлений вибір — або в'язниця, або висилка. І 23 вересня 1922 р. тридцятидвохлітній Сорокін і його дружина назавжди покидають країну.

За постановою Колегії ГПУ від 26 вересня 1922 р. висланий за кордон з Петрограда на «Філософському пароплаві» («Філософський пароплав» — кампанія більшовицького уряду РРФСР з висилки неугодних владі інтелектуалів за кордон у вересні та листопаді 1922 р.). Спочатку виїхав до Берліну. Потім проживав у Чехословаччині, редагував журнал «Селянська Росія».

У 1923 р. на запрошення провідних американських соціологів Хайеса і Росса прочитати декілька лекцій про російську революцію, Сорокін зі сім'єю вирушає до Америки, назавжди покидаючи Європейський континент. Менше року Сорокіну знадобилось для культурної та мовної акліматизації, він доволі швидко вільно опанував англійську мову, і вже у 1924 р. почав читати лекції у Міннесотському університеті. У 1925 р. виходить його «Соціологія революції», за нею йде слідом «Соціальна мобільність» (1927), через рік — «Сучасні соціологічні теорії» (1928). Так приємно описує свої перші роки в Америці Пителин Олександрович у листі до колеги та друга з України Микити Юхимовича Шаповала: «Пишу Вам зараз з Minneapolis'a. Університет Міннесоти — один з найбільших державних університетів

— запрошує мене на літній семестр прочитати два курси з соціології (Соціальна аналітика і Соціологія революції) для graduate («залишених при університеті») і інструкторів і асистентів соціології. Ось я читаю їм щодня, дві години, крім семінарів. Професори — гарний народ. А у цьому семестрі я опинився chairman'ом, тобто головою всього Department of Sociology. Взагалі, повинен сказати, що за весь час лекторства я тут жодного разу не зустрів поганого ставлення від американських професорів».

У 1930 р. всесвітньо відомий Гарвардський університет засновує соціологічний факультет і запрошує Сорокіна стати його деканом. Він займається його організацією та розвитком, запрошує свого приятеля з Міннесоти Карла Цимермана стати професором, бере на викладацьку роботу Толкота Парсонса, який у той час працював на економічному факультеті.

Внесок, а разом з тим і вплив, Сорокіна на Гарвард був неймовірним. За період роботи у Гарварді його науковий доробок склали такі праці: «Соціальна і культурна динаміка» (1937—1941), «Криза нашого часу» (1941), «Система загальної соціології», «Альтруїстична любов: дослідження американських «добрих сусідів» і християнських святих» (1950), «Шляхи і влада любові» (1954).

У 1965 р. займав посаду президента Американської соціологічної асоціації. Питирим Александрович Сорокін помер у лютому 1968 р, залишивши по собі пам'ять про велику людину.

Вчення про людину та взаємодію

У своєму «Підручнику», соціолог стверджує, що людина має безліч «апаратів, що здатні відправляти та пересилати інформацію», такими апаратами є органи сприйняття подразників: органи зору, слуху, дотику та нюху, та органи-подразники — органи, що здатні посилати різноманітні сигнали: мову та дії, — органам, що сприймають. Таким чином людина всім своїм тілом здатна відправляти та сприймати ту чи іншу інформацію, саме так відбувається взаємодія. Крім індивідів та їхніх актів складниками взаємодії є провідники: звукові, світлокольорові, рухові та предметні, електричні, теплові, хімічні та механічні.

Уся їх сукупність є матеріальною культурою людства. Отже, взаємодія як найпростіша модель соціального явища, згідно з Сорокіним, включає такі три елементи:

- 1. Люди (індивіди)— двоє і більше;**
- 2. Їхні дії (акти);**
- 3. Провідники взаємодії.**

Крім цього Сорокін розробляє широку типологію взаємодій, відповідно до різноманітних критеріїв існують такі типи взаємодії, що призводять до того чи іншого типу об'єднань:

взаємодії двох індивідів, одного і багатьох, багатьох і багатьох;
взаємодії в залежності від якості індивідів — від їх статі, віку, релігійної, професійної належності, рівня освіти;

взаємодії, одностороння і двостороння;

взаємодії, солідарна та антагоністична;

взаємодія, короткочасна і довготривала;

взаємодія, організована та неорганізована;

взаємодія, усвідомлена і неусвідомлена;

взаємодія, інтелектуальна, чуттєва та вольова;

Група людей, що взаємодіють, утворюють особливу колективну єдність, що різко відрізняється від просто групи індивідів, що не взаємодіють. Необхідно зазначити, що розуміння взаємодії Сорокіним — визначна сходинка у розробці цієї категорії в соціології, яка стала основою для сучасного розуміння.

Сорокін виділяє низку умов, що підштовхують людей задовольняти свої потреби, вступаючи у взаємодію, розділяючи їх на три групи:

1. Космічні — під ними соціолог розуміє природні фактори;

2. Біологічні — ті фізичні потреби, які людина має постійно задовольняти, і для задоволення, яких їй потрібні інші.

3. Соціально-психічні — сукупність потреб, властивих людині як істоті, що володіє свідомістю і розвиненим психічним життям, по-перше, а по-друге, сукупність умов, що впливають із самого факту життя людини у суспільстві собі подібних.

Соціальна стратифікація і мобільність

Соціальна стратифікація за Сорокіним — це диференціація деякої даної сукупності людей (населення) на класи у ієрархічному ранзі. Її основа і сутність — у нерівномірному розподілі прав і привілеїв, відповідальності й обов'язків, наявності або відсутності соціальних цінностей, влади і впливу серед членів того чи іншого суспільства. Однак все їх розмаїття може бути зведене до трьох основних форм, а саме економічної, політичної та професійної стратифікації. Сорокін стверджував, що, як правило, всі вони тісно переплетені. Ще одна теза, що є основоположною у цій теорії: будь-яка організована соціальна група завжди соціально стратифікована. Не існувало і не існує жодної постійної соціальної групи, яка була б «пласкою» і в якій всі її члени були б рівними. Ці твердження, які зараз

для нас є майже аксіоматичними, у час Сорокіна звучали як революційні ідеї, як критика ідей комунізму, що впроваджувались у тоді створюваному Радянському Союзі.

Під соціальною мобільністю розуміється будь-який перехід індивіда чи соціального об'єкта (цінності), тобто всього того, що створено або модифіковано людською діяльністю, з однієї соціальної позиції в іншу. Сорокін виділяє два основних типи соціальної мобільності: горизонтальну і вертикальну. Під горизонтальною соціальною мобільністю, або переміщенням, мається на увазі перехід індивіда або соціального об'єкта з однієї соціальної групи в іншу, розташовану на одному і тому ж рівні у соціальних координатах. Під вертикальною соціальною мобільністю розуміються ті відносини, які виникають при переміщенні індивіда або соціального об'єкта з одного соціального рівня на інший. Залежно від напрямку переміщення існує два типи вертикальної мобільності: висхідна і низхідна. Згідно з природою стратифікації є низхідні і висхідні течії економічної, політичної і професійної мобільності, не кажучи вже про інші менш важливі типи. Висхідні течії існують в двох основних формах: проникнення індивіда з нижнього пласта в наявний вищий пласт; або створення такими індивідами нової групи і проникнення всієї групи у вищий пласт на рівень з уже наявними групами цього пласта.

Відповідно і спадні течії також мають дві форми: перша полягає в падінні індивіда з вищої соціальної позиції на нижчу, не руйнуючи при цьому вихідної групи, до якої він раніше належав; інша форма проявляється в деградації соціальної групи в цілому, в пониженні її рангу на тлі інших груп або в руйнуванні її соціальної єдності. На підставі вищесказаного легко помітити, що соціальна стратифікація однієї і тієї ж висоти, а також одного і того ж профілю може мати різну внутрішню структуру, викликану відмінностями в інтенсивності і загальності горизонтальної та вертикальної мобільності. Автор виділяє два типи соціальних систем: відкриту і закриту, але вони є основними типами і між ними може існувати безліч середніх або проміжних типів.

Соціологія революції

Перша сучасна теорія революції запропонована у 1925 р. Питиримом Сорокіним. Він робив свої висновки, виходячи насамперед з досвіду російської революції 1917 р., в якій безпосередньо брав участь. Його теорію можна вважати біхевіористською, оскільки він зосередився на причинах, які «породжують революційні відхилення у поведінці людей», і шукав причини цього «відхилення» в області основних, базових потреб і інстинктів людини. Революція кардинально

перетворює типову людську поведінку. Сорокін простежує і документує подібні зміни у різних сферах людського життя та поведінки. До таких змін належать: «придушення власницького інстинкту мас», «придушення статевого рефлексу», «придушення імпульсу до конкуренції, творчої роботи, набуття різноманітного досвіду», «зміна релігійних, моральних, естетичних та інших придбаних форм поведінки». Все це «призводить до дисфункції умовних інстинктів, порушує слухняність, дисципліну, порядок і інші цивілізовані форми поведінки і звертає людей у орди божевільних».

Потім автор задає основне теоретичне питання «чому?» І висуває в якості відповіді на нього дві головних гіпотези. Перша відноситься до рушіїв, які стоять за революційними масами. «Безпосередньою передумовою будь-якої революції завжди було збільшення числа придушення базових інстинктів більшості населення, а також неможливість навіть мінімального їх задоволення». «Загальне придушення базових інстинктів людини», або придушення великого їх числа неминуче призводять до революційного вибуху. Для цього «необхідно також, щоб» репресії «поширювалися як можна більш широко, і якщо не серед переважної кількості людей, то принаймні серед досить вагової групи населення». Серед основних інстинктів Сорокін перераховує: бажання їсти, індивідуальну безпеку, «рефлекс колективного самозбереження, потреба в житлі, одязі тощо; сексуальний інстинкт; інстинкти власності, самовираження та особистісної ідентифікації».

Друга гіпотеза ставиться до реакції влади. «...для революційного вибуху, необхідно також, щоб соціальні групи, що виступають на варті існуючого порядку, не мали б достатнього арсеналу засобів для придушення руйнівних зазіхань знизу». «Атмосфера передреволюційних епох завжди вражає спостерігача безсиллям влади і виродженням правлячих привілейованих класів. Вони часом не здатні виконувати елементарні функції влади, не кажучи вже про силовий опір революції». Якщо обидві умови — тиск «низів» і слабкість «верхів» збігаються, революція стає неминучою.

Проте революції не усувають умови придушення інстинктів, навпаки, післяреволюційний хаос посилює труднощі в задоволенні основних, базових потреб. Люди починають прагнути до порядку і стабільності. У той же час революційний запал видихається, оскільки відбувається «прискорене виснаження енергетичного запасу людського організму». У реальності дуже великі шанси перемогти у контрреволюції. «Населення, що являє собою інертну масу, — зручний

матеріал для соціального реформування новим репресором. Настає час тиранів і деспотів. Таке іронічне завершення всіх революцій.»

На пізньому етапі своєї творчості Сорокін видає чотирьохтомну збірку під назвою «Соціальна і культурна динаміка», в якій викладає свою циклічну теорію змін. У центрі циклічної теорії Питирима Сорокіна перебуває культура, яку автор визначає як «тотальну суму всього, що створюється або модифікується свідомою або несвідомою діяльністю двох або більше індивідів, що взаємодіють один з одним або визначають умови поведінки один одного».

Ретельно проаналізувавши різні аспекти людської культури — мистецтво, освіту, етику, законодавство, військову справу, Сорокін запропонував розділити її на два протилежних, несумісних типи.

Два протилежних культурних типи — «ідеаціональний» і «чуттєвий». Це ідеальні типи, яких не знайти в чистому вигляді ні в одну епоху. Проміжна форма між першим і другим позначається як «ідеалістична».

Ідеаціональна культура характеризується наступними ознаками:

реальність за своєю природою духовна, нематеріальна, прихована за чуттєвими проявами (наприклад, Бог, нірвана, дао, Брахма);

потреби і цілі людей в основному духовні (порятунок душі, служіння Господу, виконання священного обов'язку, моральні обов'язки);

для задоволення цих цілей робляться зусилля зі звільнення особистості від чуттєвих спокус, повсякденних земних турбот.

Звідси випливають щонайменше два висновки: істина досягається лише за допомогою внутрішнього досвіду (одкровення, медитації, екстазу, божественного натхнення), і тому вона абсолютна і вічна; ідея добра корениться в нематеріальному, внутрішньому, духовному, в надчуттєвих цінностях (вічне життя, Град Господній, злиття з Брахмою).

Аспекти культури другого типу («чуттєвої культури»)

прямо протилежні:

реальність за своєю природою матеріальна, доступна почуттям, вона переміщується і постійно змінюється;

потреби і цілі людей чисто плотські, або чуттєві (голод і спрага, секс, притулок, комфорт);

для задоволення цих цілей необхідно використовувати зовнішнє оточення.

Звідси також випливають два висновки: істина може бути знайдена лише в чуттєвому досвіді, і тому вона має тимчасовий і відносний характер. Вона знаходиться у чуттєвих, емпіричних, матеріальних цінностях (задоволення, насолода, щастя, корисність), і тому моральні принципи гнучкі, відносні і ситуативні.

Проміжна, «ідеалістична культура» являє собою збалансоване поєднання ідеаціональних і чуттєвих елементів. Вона визнає, що реальність і матеріальна, і надприродна; потреби і цілі людей і тілесні, і духовні, задоволення цілей вимагає як поліпшення самого себе, так і трансформації оточення. Одне слово, «визнаючи ідеальний світ вищим, вона не оголошує чуттєвий світ простий ілюзією або негативної цінністю, навпаки, оскільки почуття перебувають у гармонії з ідеальним, вони володіють позитивною цінністю».

Сорокін застосував свою аналітичну типологію до історичного процесу, розглядаючи основну модель історичних змін у циклічних термінах. Соціокультурні флуктуації, тобто повторювані процеси в соціальному та культурному житті і в людській історії, — це основний об'єкт цього дослідження. Флуктуації спостерігаються на найширшій шкалі історії, яка нібито розділена на епохи, ери, періоди. Найважливішим принципом такої періодизації є зміна панівних типів культурного менталітету і культурних систем: «повторювана послідовність ідеаціональної, ідеалістичною і чуттєвої культур». Автор вважає, що історія повторюється, але її теми виступають у все нових варіаціях, коли змінюються не тільки зміст, але ритм і темп. Причинний механізм, що лежить в основі суперритму ідеаціональної — ідеалістичної — чуттєвої фаз у системах культури складається у вичерпанні можливостей, виснаженні творчого потенціалу кожної наступної системи. Сорокін висуває принцип іманентної причинності. Але зовнішні чинники також можуть відігравати певну роль, прискорюючи або сповільнюючи, полегшуючи або ускладнюючи внутрішній розвиток культурних систем.

Конвергенція соціальних систем

Наприкінці власного життя П. Сорокін зацікавився проблемами конвергенції двох різних соціальних систем — капіталізму та соціалізму в єдиний соціокультурний тип. На думку вченого, майбутнє людства не за капіталізмом або соціалізмом, а за специфічним, проміжним, змішаним, або інтегральним типом, який поєднає більшість позитивних цінностей та звільниться від серйозних дефектів кожного типу. Практика сьогодення свідчить, що прогнозований П.

Сорокіним тип суспільства утверджується в житті сучасних розвинутих держав світу.

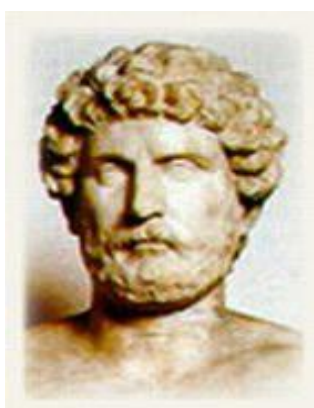
ДЖЕРЕЛА:

Сорокин П. А. Социальная мобильность // Человек. Цивилизация. Общество / Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: Пер. с англ. — М.: Политиздат, 1992.; Сорокин П. А. Социология революции. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. — 659 с.; Сорокин П. А. Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет / Ин-т социологии. — М.: Наука, 1994. — 560 с.; Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика // Человек. Цивилизация. Общество / Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: Пер. с англ. — М.: Политиздат, 1992.; Ленин В. И. Ценные признания П. Сорокина. // Ленин В. И. Полн.собр.соч. — Т.37. — С.188-197.; Бормотова С. С. Борьба советских учёных-марксистов против социологических идей П. Сорокина в первые послеоктябрьские годы (1917—1922). // Философские науки. — 1971. — № 1. — С. 123—130.; Канев С. Путь Питирима Сорокина. — Сыктывкар, 1990.; Тихонова П. А. Социология П. А. Сорокина. — М., 1999

СОФІСТИ

(V – IV ст. до н. е.)

СОФІСТИ — давньогрецькі мудреці V-IV ст. до н. е., які були мандрівними експертами з різних предметів, включаючи ораторське мистецтво, граматику, етику, літературу, математику, та елементарну фізику. Вони не формували якусь певну школу, але мали певні спільні інтереси. У філософії вони атакували тлумачення реальності елейців і намагалися пояснити феноменальний світ. Їхня освітня програма базувалася на віруванні, що чесноту можна навчити. Через їхнього противника Платона, вони набули поганой слави — філософських шахраїв, зацікавлених в грошах і престижі, аніж у правді. У римський період термін софіст означав просто вчителя риторики.

Протагор із Абдери (480 – 410 рр. до н. е.)

Слово «софізм» означає міркування, побудовані таким чином, що містять навмисне допущену помилку і, звичайно, приводять до хибних висновків. Часто диспути софістів перетворювалися на безрезультатні суперечки, звідки й одіозне значення софіст - людина (оратор), яка готова за допомогою будь-яких прийомів захищати певні тези, не враховуючи об'єктивну істинність чи хибність цих тез.

Початково «софіст» мало значення майстер, художник, мудрець, однак з другої половини V ст. до н. е. термін набув спеціального змісту, що пов'язане власне з діяльністю софістів. Софісти — це перші в світовій історії платні вчителі мудрості, давньогрецькі педагоги.

Найвідомішими серед них були Протагор, Горгій, Антифонт, Продік, Гіппій, Фрасімах, Лікофрон. Софісти також були першими в історії сучасної цивілізації представниками інтелігенції. Софізм породив новий тип соціальних стосунків між вчителем та учнем — рівноправне взаємовигідне спілкування. Вони навчали самостійно мислити і переконувати інших людей, що нерозривно пов'язано із утвердженням демократії у давньогрецьких полісах. Хоча у пізній період розвитку софізму головним акцентом було не змістовне оволодіння знаннями, а вміння їх використати в політичних дискусіях. Поступово це вчення трансформувалося у софістичний метод мислення, де головним було вміння обґрунтувати будь-яке твердження, незалежно від його істинності. Поняття софістика у цьому розумінні перетворилося на загальну назву.

У давньогрецькій натурфілософії людина ніяк якісно не виділялася із природи, що не могло задовольнити софістів, які вважали саме людину, а не атом, у якості початку всіх речей. Крім того, натурфілософія не виробила ніякого придатного світогляду, що забезпечував би свободу індивіда від колективу, а навпаки, повністю підкоряла його інтереси інтересам держави. Проте софісти були спадкоємцями прадавньої філософії, багато хто з них були учнями натурфілософів. Так Протагор був учнем Демокріта, що сам обрав собі його в учні, побачивши, як той струнким геометричним способом зв'язував дрова, коли був їхнім носильщиком.

Софісти на відміну від натурфілософів, поставили проблему буття не як проблему речовини, а як проблему свідомості. Вони вперше висунули ідею про «буття для себе», у той час як раніше мова йшла про «буття в собі». Якщо натурфілософія була заснована на безпосередньому сприйнятті кругообігу речовини у світі, то у софістів

об'єктивний, інтуїтивно даний космос відійшов у бік, поступившись місцем суб'єктові і його звільненому мисленню.

Софісти були суб'єктивістами, скептиками, раціоналістами, сенсуалістами, індивідуалістами. Основою їхнього світогляду був вислів Протагора «Людина є міра всіх речей». Їхній суб'єктивізм проявлявся в тому, що істина не мислилася ними як щось єдине для всіх. Софісти вважали, якщо всі думають по-різному, то й істина в кожного своя, і уявлення про прекрасне й потворне в кожного своє, і взагалі всі поняття як філософії, так і моральності відносні.

Факт відносності всього — головна засада всього світогляду софізму. Якщо все відносно й залежить від суб'єктивного смаку, що розуміється як єдиний критерій істинності, то виходить, що геть усе істинне. Однак саме суб'єктивізм, привнесений у теорію пізнання, сприяв тому, що вперше в історії філософії могло бути поставлене питання, як співвідносяться із навколишнім світом наші думки про нього.

Філософія, що стояла на шаблі космологічної об'єктивності, в принципі не здатна була задатися таким питанням, тому що мислення вважалось тотожним із буттям. Це приводило до нерозвиненості форм доказовості й логічних визначень.

В області гносеології софісти не виробили певної теорії, цьому заважала їхня надто велика увага до психологічних процесів, цікавість до строкатості людського життя. Вони прагнули перевести об'єктивні цінності на мову відчуттів, що приводило їх до сенсуалізму. Для софістів те, що не підпадає під відчуття, було примарою.

Софістам був також властивий скепсис щодо можливостей людини пізнати буття. Так Горгій (483—375 р. до н. е., учень Емпедокла), приїхавши в Афіни у 427 рр. до н. е., вразив усіх красномовством, тому що міг висловитись без підготовки на будь-яку тему. У своїх промовах він розвивав скептицизм, основні положення якого зводив до наступних трьох пунктів:

зовсім немає ніякого буття;

якщо воно і є, то непізнавано;

якщо воно є й пізнавано, все-таки істину про буття передати неможливо.

Протагор говорив наступне: «Про богів я не можу знати ні того, що вони існують, ні того, що їх немає. Тому що багато чого перешкоджає мені: і неясність питання, і стислість людського життя». Відомо, що він був вигнаний афінянами за безвір'я, а його книги відбиралися й спалювалися. Разом з тим неможна назвати софістів

атеїстами. Вони переборювали абстрактну мудрість натурфілософії скептично, деструктивно, не бачили у бутті ніяких об'єктивних опор для людських культурних цінностей, для моральності, а просто перетворили його в об'єкт довільної, суб'єктивно-ігрової активності свідомості.

Добро є те, вважали софісти, що корисно людям. Душа є почуття і більше нічого. Але, незважаючи на цей свій сенсуалізм, софісти віддавали пріоритет внутрішньої моральності перед законом, передбачивши в цьому філософію Сократа. Так Лікофрон вважав, що держава повинна піклуватися не тільки про закон, але і про моральність громадян, тому що непідкріплений внутрішнім переконанням закон перетворюється у простий договір, гарантію особистих прав, зробити ж громадян добрими й справедливими він не може. Гіппій вважав, що наклеп — гірше за все, навіть злочинство, тому що за допомогою нього втрачається найдорожче — ставлення близьких.

Платон вважав, що з діяльності софістів почалася загальна зарозумілість і беззаконня. Всі стали безстрашні, безбоязність у свою чергу породила безсоромність. Софістів він називав найманими мисливцями за багатими юнаками, торговцями наук, борцями, що займаються словесними змаганнями й сперечаннями (Платон. Софіст. 231 D). Так, Протагор одного разу вимагав плати зі свого учня Еватла, а коли той зауважив, що ще не виграв справи у суді, Протагор відповів: «Якщо ми подамо в суд, і справу виграю я, то ти заплатиш, тому що виграв я; якщо виграєш ти, то заплатиш, тому що виграв ти».

Аристотель також вважав, що софістика є мудрість гадана, а не справжня, і софістів тими, хто вміє наживати гроші від вигаданої, але не справжньої мудрості. По-іншому до своєї діяльності ставилися самі софісти. Протагор говорив своєму учневі: «Пробувши день із мною, ти повернешся додому, ставши кращим». Протагор вважав, що він очищав юнаків від думок, що перешкоджають засвоєнню наук, які стосуються душі.

Справа в тому, що софістами називали себе багато тих, хто дійсно були знавцями мудрості, так і ті, хто займався лише словесними сперечаннями. Тому неможливо дати однозначну оцінку їхньої діяльності. Хоча із софістів почався занепад філософії як вільної духовно-пізнавальної творчості, тому що вони першими виявили прецедент викладання філософії за гроші.

Складно перелічити те, що першими відкрили софісти, хоча все це пов'язане не із космосом, математикою й геометрією, а мовою,

логікою та життям людини у суспільстві. Протагор першим висловив думку: «Про всяку річ є дві думки, протилежні одна одній». З них він створював діалог. Із цього висловлення видно, що саме софісти дали поштовх розвитку діалектики, поштовх мистецтву не тільки сперечатися, але й доводити, шляхом суперечки пізнавати істину.

Протагор також ввів словесні змагання — диспути. Введення діалогічної мови змушувало розвиватися думку, що рухається між протиріччями та шукає з них вихід. Софісти залучали у міркування те, що нині називають «софізмами», і не приділяли належну увагу міркуванню по суті, розвиваючи лише словесне красномовство. Однак цей етап діалогів необхідно було пройти, щоб виховати мовну та духовну стійкість.

Протагор також першим поділив мовлення на чотири типи: прохання, питання, відповідь, наказ. Ці види він назвав «корінням мовлення» (на відміну від натурфілософічного формулювання — «корінням промов»). Взагалі необхідно відзначити, що софісти вперше приділили належну увагу мові. Їх можна назвати першими мовознавцями та філологами. Софісти вперше почали вживати складені мовні конструкції та вишукані поетичні обороти. Вони значно збагатили лексику не тільки за рахунок створенням нових слів, але й поверненням із забуття старих.

Софізми — це міркування, засновані на навмисному порушенні законів логіки, на вживанні помилкових аргументів. Спочатку софісти вчили прийомам доказу і спростування, відкрили ряд правил логічного мислення, але незабаром відійшли від логічних принципів і всю увагу зосередили на розробці логічних прийомів, заснованих на зовнішній схожості явищ, на тому що подія витягується із взаємозв'язку подій, на багатозначності слів, на підміні понять і так далі. Вважається, що широке використання софізмів характерне молодшим софістам (Фразімах, Критій, Алкідам, Лікофрон, Нолемон, Гіпподам).

Розрізняють такі види софізмів:

- **софізм «учетверіння терміну»** — силлогічний умовивід, в якому порушено правило простого категоричного силлогізму: у кожному силлогізмі повинно бути лише три терміни. Зумисне помилкове міркування будується із використанням нетотожних, але зовні схожих понять. Наприклад, «Злодій не бажає придбати нічого поганого. Придбання хорошого є справа добра. Отже, злодій бажає добра».

- **софізм недозволеного процесу** — силлогічний умовивід, в якому порушено правило простого категоричного силлогізму: термін, не розподілений (не узятий у всьому об'ємі) в одній з посилок, не

може бути розподілений (узятий у всьому об'ємі) у висновку. Наприклад, усі птахи мають крила — деякі яйцеродні мають крила.

- **софізм збірний середнього терміну** — силлогічний умовивід, в якому порушено правило простого категоричного силлогізму: середній термін має бути розподілений (узятий у всьому об'ємі) принаймні в одній з посилок. Наприклад, деякі люди вміють грати на скрипці — всі дипломати-люди — всі дипломати вміють грати на скрипці.

Таким чином, поява у Стародавній Греції софістів — явище закономірне. Софісти навчали красномовству — Риторичі і вмінню вести суперечки — Евристиці. Мистецтво слова і мистецтво доведення високо цінували в містах Афіньського союзу, утвореного після перемоги афінян у греко-перських війнах. Це був період розквіту античної демократії. Створювалися нові інституції — Народні збори, суди. Тому вміння говорити і переконувати ставало життєво важливим. Софісти навчали захищати будь-яку думку, не зважаючи на те, чи вона була істинною, чи ні. Тому слово софіст з самого початку набуло зневажливого, осудливого відтінку. Софісти вміли довести тезу, а потім не менш успішно — антитезу. Ф.Бекон — видатний англійський філософ Нового часу — порівнював тих, хто використовує софізми з лисицею, яка вміє добре запутати сліди, а тих, хто їх розпутує із гончою собакою, яка налаштована на цю делікатну роботу.

В одному із своїх діалогів Платон описує сцену, коли два софісти заплутують просту людину на ім'я Ктесипп. «Скажи, у тебе є собака?». «Є, і дуже зла» — відповів Ктесипп. «А у неї є цуценята?». «Є, і також злі». «А їх батько, мабуть тоже собака?». «Так», — відповів Ктесипп. «А він і твій батько?». «Так», — відповів Ктесипп. Софісти роблять несподіваний висновок: «Значить, ти стверджуєш, що твій батько собака і ти брат цуценят!». А в софізмі «Рогатий», софісти формулюють попереднє твердження: «Той хто чогось не втрачав, той це має». Потім ставиться питання: «Ти не втрачав роги?». — «Ні.» — «Отже, ти їх маєш».

ДЖЕРЕЛА:

Балух В.О. Історія античної цивілізації. — Т.1. Стародавня Греція: Підручник. — Чернівці: 2007 — 656 с.; Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. I. — Антична Греція.: навч. посібник / укл.: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.С. Шачковська. — Умань: ПП Жовтий О.О., 2011. — 635 с.

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ — українська політична партія. Головою партії є Юрій Буздуган

25-27 травня 1990 р. у рік сторіччя від заснування УРП у Києві, у бібліотеці Київського політехнічного інституту, відбувся Установчий I З'їзд Об'єднаної соціал-демократичної партії України. Робота З'їзду завершилася утворенням двох партій. Одна з них взяла назву, яку мав Оргкомітет З'їзду, тобто Об'єднана соціал-демократична партія України. Друга – просто Соціал-демократична партія України. Формальним приводом до утворення двох партій стали розбіжності між делегатами Установчого З'їзду щодо двох положень.

Перше - навколо основного принципу Стокгольмської декларації – «демократичного соціалізму»: чи записувати його до своєї програми, чи ні. Друге – стосовно державного устрою. Прихильники ідеї демократичного соціалізму та земельного устрою України згуртувалися у ОСДПУ. Ті, хто був проти декларування у своїй програмі демократичного соціалізму і виступав за унітарний устрій утворили СДПУ. Але у кінці 1992 р. відбулося об'єднання двох партій в одну під назвою Соціал-демократична партія України. Цей факт оформило Міністерство юстиції України, видавши 14 березня 1993 р. Соціал-демократичній партії України свідоцтво про реєстрацію за № 419, анулювавши свідоцтва попередніх двох партій, які тепер утворили одну. Відтоді українська соціал-демократія розвивається під назвою СДПУ.

Перший рік її діяльності був присвячений змаганням за досягнення державної незалежності України. Члени партії разом з іншими, на той час демократичними партіями, розгорнули значну діяльність напередодні референдуму 17 березня 1991 р. щодо суверенітету Союзу та Республік на користь започаткування суверенітету України. Це була велика аналітична, пропагандистська і агітаційна робота як у засобах масової інформації, так і безпосередньо серед громадян України. Важливу сторінку у діяльності партії складає історичний день 19 серпня 1991 р., день путчу. Загальновідомий факт – уже об 11 годині ранку керівництво і активісти партії на Хрещатику розклеювали листівки із засудженням путчистів і закликами до організації громадянської непокорі їх незаконній владі, у той час як Рух і УРП переходили на підпільний стан. Надвечір з'явилися листівки ВОСТ і радикальної студентської організації також із засудженням путчу. Наступного дня надвечір Володимир Філенко – Заступник голови Народної Ради у Верховній Раді скликав нараду демократичних депутатів щодо путчу і вже було якось певніше, а потім і комуністичні депутати більшості з їхнім Головою Верховної Ради Леонідом Кравчуком, почали дуже сміливо висловлюватися проти путчу.

Наступний рік дії партії були спрямовані на активну агітацію за голосування у референдумі 1 грудня 1991 р. задля здобуття державної незалежності.

У цей період аналітики СДПУ багато зробили для усвідомлення тогочасним демократичним рухом соціально-політичних процесів перших років становлення новітньої України. Зокрема уже у лютому 1992 р. соціал-демократи заявили, що неоліберальний курс новообраного Президента Л. Кравчука призведе до становлення в Україні «авторитарного» режиму. Сьогодні ми маємо наслідки цього згубного курсу.

У 1992 р. СДПУ разом з Партією демократичного відродження України та іншими виступила засновниками об'єднання «Нова Україна», намагаючись спрямувати процес демократичних перетворень у конструктивне русло. На жаль, «Нова Україна» не виконала тих завдань, які на неї поклалися і восени 1993 р. СДПУ залишила її лави.

З 1992 р. СДПУ вперше запрошується до участі у заходах Соціалістичного Інтернаціоналу. У жовтні цього року у Берліні відбувся XIX Конгрес СІ, на якому була присутня делегація нашої партії, яку представляв тогочасний Голова Правління, Народний депутат України Володимир Московка. З 1994 р. партія – постійний член Комітету по Центральній та Східній Європі Соціалістичного Інтернаціоналу. СДПУ – єдина партія в Україні, яка запрошена до участі у діяльності Соціалістичного Інтернаціоналу. Починаючи з XIX Берлінського Конгресу СІ, СДПУ брала участь у всіх наступних Конгресах Соціалістичного Інтернаціоналу – Нью-Йоркському 1996 р. та Паризького 1999 р. СДПУ – єдина українська партія, яка належить до Соціалістичного Інтернаціоналу.

Міжнародний секретаріат партії видавав Бюлетень Комітету СІ. 29-30 липня 2001 р. делегація СДПУ на чолі з лідером партії Юрієм Буздуганом, до якої було запрошено Олександра Мороза взяла участь у святкуванні 50-річниці СІ, що відбулося у Лісабоні на засіданні Ради СІ.

З 1994 р., СДПУ визначила своїм провідним пріоритетом працю у галузі соціальних проблем. Цьому сприяло також і те, що новообраний Голова партії Юрій Буздуган, який від заснування СДПУ був незмінним Секретарем Правління, став Головою Комітету з питань соціальної політики і праці Верховної Ради України, членом Президії Верховної Ради. До цього періоду історії партії також належить і започаткування співпраці як з незалежними профспілками, яка

розпочалася на початку 90-х років, так і з галузевими профспілками ФПУ. Як результат цього співробітництва 29 жовтня 1997 р між галузевими профспілками машинобудування і СДПУ була підписана Угода про співробітництво і взаємодію. Виборчий список Соціал-демократичної партії України до парламентських виборів 1998 р. був також сформований за участю профспілок та інвалідських організацій.

У подіях середини 90-х рр. СДПУ була принциповим противником введення в дію закону про владу і підписання Конституційного договору, бо передбачали, що встановлення авторитарного режиму Л.Кучми призведе до зростання рівня безвідповідальності підпрезидентських урядів. Лідер партії у своєму виступі у Верховній Раді закликав демократичних депутатів не голосувати за Конституційний договір, запропонований Л.Кучмою. Конституційний договір так і не був проголосований у парламенті.

«Молодій українській демократії не вдалося зупинити утвердження в Україні авторитарності латиноамериканського стибу з її напівкримінальним характером. Гадаю, що причини і уроки цієї поразки заслуговують стати предметом окремого і вельми серйозного аналізу, аби врахувати цей досвід на майбутнє. На початок же 1998 р. і нову каденцію парламенту демократичний рух України було цілковито розгромлено. Тобто знищено, або перекуплено, тобто ще більше знищено, ніж просто припинення існування. Її лідери пішли у небуття або просто так, або у результаті національної особливості автомобільних катастроф. А головне, що у свідомості людей витворено образ демократії як «продажної девки імперіалізма», тобто чогось такого, що неприйнятне для порядної людини. Перед кожним постав вибір – що робити далі, куди піти. Хто - у бізнес, хто - на кухню, хто продалися переможцям. Так би мовити: «а що поробиш». Якраз приблизно на 1995 р припадає кінець періоду первинного накопичення капіталу у результаті пограбування народу і у цьому зв'язку – процес виникнення кланів та утворення ними своїх політичних філій, себто партій, призначених забезпечити захист та примноження цього капіталу. Ясна річ, за рахунок подальшого пограбування народу» - Олена Скоморощенко. Голова секретаріату СДПУ

У 1998 р. СДПУ пропонує проект Народно-патріотичного об'єднання - об'єднання заради подолання неправедного режиму легітимним шляхом президентських виборів. Українські соціал-демократи зробили вибір на підтримку кандидатури Олександра Мороза, як свого кандидата і взяли активну участь у президентській кампанії 1999 р., залучаючи через Народно-патріотичне об'єднання

позапартійних небайдужих виборців, але зусилля залишились марними. У 2000 р. СДПУ - серед тих, хто на Майдані Незалежності 15 грудня, започаткувавши акцію «Україна без Кучми!». Вимогами протестувальників були: 1 – розслідування вбивства Георгія Гонгадзе, 2 - відставка Кучми, 3 - відставка Голови Служби безпеки Деркача, 4 - відставка Міністра внутрішніх справ Кравченка. Хоча цей перший Майдан в Україні зазнав поразки, Історичним фактом є - на березень 2001 р. Кравченко і Деркач опинилися у відставці і не за власним бажанням. У 2001 р. припинила своє існування створена у 1998 р. коаліція СПУ-СДПУ через різний світогляд тодішніх лідерів і у виборчій кампанії 2002 р. Соціал-демократична партія України брала участь зі своїм власним списком.

У листопаді 2003 р. на XXII Конгресі Соціалістичного Інтернаціоналу, що відбувся у Сан-Пауло, Бразилія, Соціал-демократична партія України приймається у члени цієї великої соціал-демократичної організації.

У 2004 р. СДПУ, підтримала альтернативного Леоніду Кучмі кандидата на посаду Президента України Віктора Ющенка та взяла участь у Помаранчевій революції на його боці. Нажаль, подальші події міжусобиць Ющенко і Тимошенко, закономірним підсумком яких стало обрання Президентом України Віктора Януковича і сповзання країни до авторитаризму. У 2008 р. оприлюднюється «Маніфест справедливості» за авторства Юрія Буздугана і Олени Скоморощенко, в якому викладено програму соціал-демократів для України. З метою реалізації цієї програми у 2009 р. разом з провідними профспілками машинобудування створюється «Рух за справедливу зарплату».

У жовтні 2010 р. разом з кандидатами від профспілок СДПУ взяла участь у виборах до місцевих органів влади.

**СДПУ, має на даний час такі пріоритети,
за словами лідерів цього об'єднання:**

- 1) налагодження тісної співпраці з профспілками і за їхньої участі – спочатку створення наймогутнішої політичної сили;
- 2) побудова соціальної «держави загального добробуту» в інтересах людей найманої праці.

Головним пріоритетом українських соціал-демократів, як і раніше, залишається робота із найбільшим в Україні загалом найманих працівників, спрямована на усвідомлення ними своїх інтересів і об'єднання на їх реалізацію. З цією метою у червні 2011 р. разом з профспілками «Дев'ятки» започатковано «Рух за справедливу зарплату». Для його розгортання соціал-демократами і

профспілковцями засновано Трудові школи, що мають на меті обґрунтування і поширення інтересів найманих трудівників для реального їх обстоювання всупереч наступу менеджерів і олігархів.

2013 р. пройшов головно у співпраці з профорганізаціями Атомпрофмпілки, у 2014 р. почалася системна робота з шахтарями – Профспілкою працівників вугільної промисловості, яку тимчасово зупинила фактична окупація значної частини Донбасу і дестабілізація ситуації тут.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Патологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ — політична ідеологія лівих та ліво-центристських партій на політичному спектрі.

Соціал-демократія відділилась від соціалістичного руху у другій половині XIX ст. й досі має вплив у всьому світі. Концепція соціал-демократії зазнала змін з часів появи. Основною відмінністю ідеології соціал-демократії та інших проявів соціалізму, таких як ортодоксальний марксизм, є віра у верховенство політичної дії на противагу верховенству економічної дії або економічний детермінізм.

Історично, соціал-демократичні партії відстоювали соціалізм в строгому сенсі, досяжний через класову боротьбу. На початку XX ст., однак, деякі соціалістичні партії відмовились від революції та інших традиційних ідей марксизму, таких як класова боротьба, та стали на поміркованіших поглядах. До цих поміркованіших поглядів належала віра в те, що реформізм є бажаним способом побудови соціалізму. Однак, сучасна соціал-демократія відхилилась від соціалізму, та підтримує ідею демократичної соціальної держави, що містить елементи як соціалізму так і капіталізму.

Загалом, до Першої світової війни «соціал-демократами» називали всіх послідовників лівої ідеології - як марксистів, так і послідовників теорії Лассалю. Таким чином, ця категорія об'єднувала і радикальних революціонерів як Ленін чи Роза Люксембург, так і помірних еволюціоністів як Карл Каутський чи Едуард Бернштейн. Однак після Жовтневої революції, а особливо у роки «Великої депресії» (як і у повоєнні часи), коли багато держав звернулися за допомогою до соціал-демократичних партій, під ними почали

розуміти здебільшого останніх, тобто помірних еволюціоністів, які погодилися на таку співпрацю з капіталістичною державою. Успішним прикладом такої співпраці є Швеція, де вперше повністю соціал-демократичний уряд Ханссона зміг стабілізувати ситуацію всього за два роки, і після цього шведські виборці в більшості голосують за Соціал-демократичну партію Швеції практично на всіх виборах (до 2006).

Таким чином, засвоївши окремі принципи марксистської теорії (а також ідеали християнського соціалізму), соціал-демократія в сучасному розумінні в той же час робить наголос на наявну соціальну справедливість, націоналізацію лише стратегічно важливих підприємств, державне втручання в економіку, соціальне партнерство між трудящими і роботодавцями, демократичне суспільство, ідеологічний плюралізм. за допомогою державного регулювання швидко справлялися з кризовою ситуацією.

Недавній крах східноєвропейських соціалістичних держав привів соціал-демократів у всьому світі до перегляду частини їхніх доктрин, включаючи централізоване планування і націоналізацію промисловості. Політика деяких соціал-демократичних лідерів, наприклад, «третьої шлях» Тоні Блера або Герхарда Шредера подібно лібералізму робить наголос на «середній клас». Більше того, через глобальну економічну кризу та її наслідки соціал-демократичні уряди в економічній політиці почали мало чим відрізнятися від своїх правих опонентів, проводячи ті самі неоліберальні реформи та заходи жорсткої економії.

Звідси, походить наростаюча критика соціал-демократичних партій з боку інших лівих. Зокрема, такі соціальні теоретики як Роберто Унгер пропонують реконструювати соціал-демократичний проект, об'єднавши у ньому заново непокірну і гуманістичну складову лівиці для перегляду базових угод між урядом і приватним сектором, без однак цілковитого наполягання на одержавленні економіки.

Серед країн, на устрій яких значно вплинули соціал-демократичні погляди, варто відзначити також Австрію і Норвегію, особливістю яких є і відносно менша лібералізація традиційних для соціал-демократів переконань. Вагомими позиції соціал-демократів традиційно є у Фінляндії та низці інших, насамперед - європейських, країн.

Погляди сучасної соціал-демократії

У цілому, соціал-демократи підтримують принципи справедливості, свободи, рівності та братерства.

Захист прав людини.

Принцип рівних прав та можливостей (а не лише рівних можливостей, як у консерватизмі).

Політичний та ідеологічний плюралізм.

Соціально орієнтовану ринкову економіку на протигагу абсолютизації вільного ринку.

Обмежене державне регулювання економіки.

Створення ефективних регулятивних механізмів у підприємстві в інтересах робітників та дрібного підприємництва.

Принцип справедливої торгівлі.

Рівноправність та захист усіх форм власності.

Створення потужного державного сектора в економіці, що конкурує на рівних з приватним.

Націоналізація стратегічно важливих підприємств, особливо у військовій, аерокосмічній, металургійній, нафтоперероблювальній промисловості та енергетиці.

Соціальне партнерство між трудящими та роботодавцями

Співпраця з профспілками.

Скорочення розриву між багатими та бідними.

Підтримку незаможних верств населення.

Створення «держави загального добробуту».

Систему захисту економічних прав робітників, що передбачає:

Обмеження робочого тижня (до 35-40 годин).

Поліпшення умов праці робітників.

Підвищення мінімальної зарплати.

Захист від невинного звільнення.

Боротьбу з безробіттям.

Ефективну систему соціального забезпечення, що передбачає:

Загальна безкоштовна освіта, рівний доступ до якої має все населення країни.

Державну систему загальної безкоштовної охорони здоров'я для всіх громадян країни.

Державну допомогу у формі пенсій та допомог по інвалідності та безробіття.

Державну допомогу для догляду за дітьми.

Середній або високий рівень оподаткування, необхідний для фінансування державних витрат.

Введення нових законів з охорони природи та навколишнього середовища (хоча і не настільки радикальних, як проекти «Зелених»).

Зняття обмежень з імміграції та мирне співіснування культур та цивілізацій.

Секуляризація та відкрита прогресивна соціальна політика.

Зовнішня політика, що відповідає принципам мультилатералізму та участь в міжнародних організаціях типу ООН.

Демілітаризація, скорочення військових арсеналів та неучасть в агресивних військових блоках.

Захист інтересів трудящих — робітників, селян, фермерів, інтелігенції та середнього класу.

ДЖЕРЕЛА:

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.;
СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2003—2013.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ

СОЦІАЛІЗАЦІЯ — комплексний процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм і цінностей, які дозволяють йому бути повноправним членом суспільства. Соціалізація виступає одним із основоположних соціальних процесів, що забезпечує існування людини в середині суспільства. Соціалізація являє собою процес входження людини в суспільство, включення її в соціальні зв'язки та інтеграції з метою встановлення її соціальності.

Включає як цілеспрямований вплив на особистість (виховання), так і стихійні, спонтанні процеси, що впливають на її формування. Соціалізація знаходиться на межі різних наук і вивчається філософією, психологією, соціальною психологією, соціологією, історією, етнографією, педагогікою та теологією.

Крім того, соціалізацією є також процес пристосування (адаптації) дорослої людини, яка з певних обставин (перебування в певній «антисоціальній» групі, довготермінове перебування у в'язниці тощо) довгий час була поза суспільством, або перемістилася з одного суспільства в інше (зміна громадянства тощо.)

Процес соціалізації проходить відповідно до статі та етапів життя, які поділяються на:

Дитинство; Юність; Молодість; Зрілість; Старість.

Соціалізація може бути: Первинною, Вторинною.

Первинна соціалізація — охоплює дитинство, юність та молодість і є характерною тим що людина соціалізується через своє

безпосереднє оточення (родина, друзі, родичі). Інститутами соціалізації є сім'я та освіта. Тут дитина поступово перетворюється на особу, яка розуміє і саму себе, і навколишній світ, адаптується до нього, набуваючи знань та звичок, притаманних культурі (цивілізації тощо) певного суспільства, в якій він (або вона) народився (народилася).

Вторинна соціалізація- охоплює зрілість та старість і характеризується тим що людина соціалізується через вплив вторинних соціальних груп та соціальних інститутів. Інститутами соціалізації є ЗМІ (ЗМК), виробництво, культура, економіка, право тощо.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНА

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНА (від лат. *socialis* — суспільний) — процес засвоєння індивідом упродовж його життя політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить. Соціалізація політична є складовою частиною багатогранного процесу, в ході якого відбуваються відтворення і подальший розвиток політичних структур і відносин, а також розвиток суспільно-політичних якостей суб'єктів, які підтримують і реалізують ці відносини у своїй життєдіяльності.

Соціалізація політична охоплює весь процес становлення людини як суб'єкта політичних відносин і політичної діяльності, насамперед шляхом оволодіння особою політичними знаннями, цінностями, нормами, орієнтирами, зразками політичної поведінки. Соціалізація політична — не просто засвоєння певних політичних відносин, досвіду, знань і т. ін., а й перетворення їх в особисті орієнтири та установки, внаслідок чого формується політична свідомість, позиція, зрілість, тобто певний рівень політичної культури. Соціалізацію політичну можна визначити як показник, що відображає якісну специфіку і рівень політичної інформованості, компетентності, переконаності, соціально-політичної активності, адаптованості особи до наявних політичних відносин.

У процесі соціалізації політичної виділяються дві фази: політична адаптація та інтеріоризація. Політична адаптація проявляється у пристосуванні особи до соціально-політичних умов, політичних норм,

інститутів та певних політичних рольових функцій. Інтеріоризація постає як процес засвоєння індивідом політичних цінностей і настанов, норм і взірців політичної поведінки, властивих певним соціальним групам чи суспільству в цілому, перехід вимог політичної системи в структуру свідомості особи. Політична інтеріоризація відбувається на основі, в першу чергу, індивідуально значущих політичних знань, норм і цінностей. Соціалізація політична має також свої стадії, які залежать від вікових змін особи, стану політичного середовища і т. ін.

Об'єктом соціалізації політичної є не тільки окремих індивід, а й суспільство в цілому, відображаючи при цьому якісний рівень політичних відносин і наявних інститутів влади та управління. Соціалізація політична є фактором збереження та стабілізації політичної системи, умовою її нормального функціонування. У західній політичній науці соціалізація політична розглядається ще й як інститут політичного контролю, за допомогою якого певні політичні та соціальні групи поширюють політичні цінності, зразки політичної поведінки, політичні норми.

Основними інститутами соціалізації політичної виступають сім'я, система освіти, держава з її організаціями й інститутами влади та управління, ЗМІ і т. ін. На соціалізацію політичну впливають стихійні фактори та індивідуально-психологічні якості особи, зміст і структура її ціннісних орієнтацій, ефективність дії інститутів соціалізації політичної. Інтенсивність соціалізації політичної, як правило, помітно знижується на післятрудоу стадії. Вона поступово переміщується у сферу самосвідомості, передачі соціально-політичного досвіду, обстоювання прийнятих у суспільстві систем цінностей і політичних норм.

Рівень соціалізації політичної — величина змінна. Він детермінований значною мірою умовами соціально-політичного життя. Найважливішими з них є свобода людини і демократія. На базі цих основоположних принципів політична суб'єктність індивідів проявляється головним чином у формі залучення їх до участі у політичних процесах. Каталізатором соціалізації політичної особи найчастіше виступають суспільно-політичні та економічні кризи. У ході їх розвитку людина політизується радше під тиском обставин, ніж свідомо.

Перенасиченість нинішнього політичного життя деструктивними ідеями і вимогами створює те небезпечне тло, яке динамізує активність особи зовсім не в дусі свободи і демократії. Подолання інтуїтивної кризової політизації займає відносно тривалий період і досягається, як правило, природним шляхом: нормальною

нормотворчою діяльністю структур влади, спадом політичної активності громадян, їх організацій, партій, змушених дотримуватися закону, розчаруванням людей у політиці, зростанням явища аполітизму.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

СОЦІАЛЬНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ

СОЦІАЛЬНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ (скор. соціал-націоналізм, СоНцизм, CN) — політична ідеологія, що ґрунтується на уявленні про націю як оптимальну форму існування людського соціуму, радикальна форма націоналізму. При цьому під «нацією» розуміється самодостатня кровноспоріднена ієрархічна людська спільнота — етнічна спільнота з єдиною мовою і самосвідомістю національної ідентичності в якій втілена свобода та справедливість щодо її членів.

На думку Андрія Ілленка — ідеолога від партії ВО «Свобода» — основна мета соціал-націоналізму — побудова української національної держави на засадах соціальної та національної справедливості.

Андрій Білецький, лідер «Патріоту України» вважає, що для цього типу націоналізму характерні елементи соціальної справедливості, етнічності, антиліберальності експансіонізму.

Поняття соціал-націоналізм є дещо розмитим в тому сенсі, що в Україні існують різні організації та партії, в яких соціал-націоналізм визнається офіційною ідеологією, однак трактування цієї ідеології та її історії виникнення дещо відрізняється.

Ідеологія «соціал-націоналізму» як поняття почала активно використовуватись на початку 1990-х рр. у колах українських інтегральних націоналістів. У 1991 р. українськими націоналістами, які жаждали пристосувати інтегральний націоналізм до нових умов, була утворена Соціал-Національна партія України, яка протягом 1990-х і перших років ХХІ ст. була єдиною організаційною структурою, ідеологічною базою якої був соціальний націоналізм. З розпадом СНПУ її наступник ВО «Свобода» відійшла від декларування ідеології соціал-націоналізму у варіанті А. Білецького, але ця ідеологія збереглася у Соціал Націоналістичній Асамблеї

Всеукраїнське об'єднання «Свобода» вважає Ярослава Стецька натхненником своєї ідеологічної ідентичності — соціального націоналізму, а його працю «Дві революції» — програмовою.

На ідеології соціал-націоналізму засновують свою діяльність також громадські організації:

- ОУМ «Спадщина» (діє з 1988 р.); ВГО «Патріот України» (Утворена у 2005 р.); ЧПР «Українська Альтернатива» (утворена у 2007 р.); НД «Рід»; ГО «СіЧ»; Марш Патріотів (Утворена у 2010 р.); МГО «Моноліт» (Утворена у 2014 р.); Сирійська соціальна націоналістична партія зі своєю версією соціал-націоналізму також існує в

Новітні ідеологи соціал-націоналізму (А. Білецький, О. Однороженко) визначають його як ідеологію, що базується на максималізмі, національно-расовому егоїзмі, любові до свого, нетерпимості до ворожого та активізмі.

На їхню думку, базовими принципами соціал-націоналізму є:

Соціальність («Ми не відмітаємо існування багатих (але не надбагатіів), але відкидаємо можливість існування бідних»); Расовість («Люди від природи народжуються з різними здібностями та можливостями і тому найбільше щастя людини це коли вона знаходить власне місце в національній ієрархії та сумлінно виконує своє життєве завдання»); Великодержавність («Це питання, як не дивно, не стільки політичне, скільки біологічне. Будь-який живий організм в природі стремить до розширення, розмноження, збільшення. Цей закон універсальний і для інфузорії-туфельки, і для людини, і для нації-раси»); Соціал-націоналізм також за визначенням його ідеологів (А.Білецький, О.Однороженко) є антисистемним (антидемократичним та антикапіталістичним), самодостатнім, войовничим та безкомпромісним.

Щодо основної мети своєї ідеології, то розуміють її так: «витворення, замість купи розрізнених індивідуумів, механічно об'єднаних назвою «українціЖта наявністю українського паспорту, Національної Надспільноти — єдиного біологічного організму, який буде складатися з Нових Людей — фізично, інтелектуально і духовно розвинутих осіб. З маси ндивідуумів має постати Нація, а зі слабкої сучасної людини — Надлюдина».

Теоретик сирійського соціал-націоналізму Антун Саада вважав, що головне — національна свідомість, а національний поділ вищий від поділу на раси, тому єдину націю можуть творити й люди з різних рас.

Олег Тягнибок підкреслює, що поняття «нація» та поняття «українець» в «Свободі» трактують як етнічні, тобто нація — це є

«кровно-духовна спільнота і мертвих, і живих, і ненароджених, і тих, що в Україні, і тих, що поза її межами». «Соціал-націоналізм виступає за соціалістичну модель справедливості в економіці, за націократію в державному будівництві та антиглобалізм у зовнішній політиці. ... Ідея є вищою формою буття духу. Ідеєю соціал-націоналізму є Ідея Нації – тотального та універсального домінування спільноти Духу й Крові. ... Відтак соціал-націоналізм заснований на героїчному світовідчутті, волонтаристській боротьбі за підкорення оточуючого світу, ідеалістичному змаганні духу проти антиматерії та запереченні царства темряви.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

СОЦІАЛ-НАЦІОНАЛЬНА АСАМБЛЕЯ

СОЦІАЛ-НАЦІОНАЛЬНА АСАМБЛЕЯ — організований соціал-національний рух, що об'єднує у собі ряд соціал-національних організацій на шляху створення єдиної соціал-національної партії та широкого правого руху. На ідеології соціал-націоналізму засновують свою політичну діяльність такі громадські організації та об'єднання, як: Спадщина (діє з 1988 р.), ВГО «Патріот України» (з 2005 р.), Патріотичний правий рух (ППР) «Українська Альтернатива» (з 2007 р.), Національна Дія «Рід», та інші.

Соціал-націоналізм почав формуватися на початку 1990-их рр. у колах українських інтегральних націоналістів. У 1991 р. українськими націоналістами, які жадали пристосувати інтегральний націоналізм до нових умов, була утворена Соціал-Національна партія України, яка протягом 1990-х рр. і перших років XXI ст. була єдиною організаційною структурою, ідеологічною базою якої був соціальний націоналізм. З розпадом СНПУ її наступник ВО «Свобода» продовжує декларування ідеології соціал-націоналізму і її принципів.

Нова сторінка в історію соціал-націоналізму в Україні була розкрита 8 листопада 2008 р., коли у м.Києві було проведено нараду керівників ряду соціал-націоналістичних організацій України та прийнято рішення про утворення єдиної соціал-націоналістичної сили — Соціал-Національної Асамблеї (СНА), яка на першому етапі організаційно об'єднала 4 соціал-націоналістичні організації:

«Патріот України»

Національна Дія (НД) «Рід»

Чернігівський правий рух (ЧПР) «Українська Альтернатива»

Громадське об'єднання «Слава і Честь» (СіЧ)

Про підтримку Соціал-Національної Асамблеї заявили УНТП, Свято-Андріївський козацький курінь і Громадянське об'єднання «Тверезий Київ».

СНА об'єднує у своїх лавах національно мислячих і активних громадян України, котрі належать до суспільно корисних працюючих верств. Станом на листопад 2011 р. СНА мала осередки у 19 регіонах України. До структур підпорядкованих СНА належать:

«Патріот України» — революційний авангард українського соціал-націоналістичного руху. Утворений (відновлений) у 2005 р. Ставить перед собою завдання захисту нації, прямої дії, та охоронні функції СНА.

Соціал-Національні Профспілки України — профспілковий рух соціал-націоналістів. СНПУ було утворено у 2010 р. Ставить перед собою завдання захисту соціальних інтересів української нації.

«Здорова Нація» — громадська кампанія, утворена 2010 р., координатори якої ставлять за мету пропаганду здорового способу життя та спорту серед молоді.

«Слава і Честь» («СіЧ») — одеська молодіжна організація, заснована Максимом Чайкою. Дата створення - 18 липня 2007 р. Організація була створена студентами ОНУ ім. Мечнікова. Займалася боротьбою з нелегальною міграцією. Після смерті її лідера, Максима Чайки, організація припинила своє існування.

«Молодь Білецького» (або «Молодь Великої України») — молодіжне крило організованого соціал-націоналістичного руху, утворене під час Євромайдану у 2014 р. Ставить собі за мету використання потенціалу молоді у розбудові «Великої України».

Членство у організації можна отримати до 18 років, після чого є можливість подальшої діяльності в «Патріоті України» або СНА.

ГОЛОВНИЙ ПРОВІД

Андрій Білецький — Головний Провідник Соціал-Національної Асамблеї.

Олег Однороженко — Ідеологічний Референт Соціал-Національної Асамблеї.

Володимир Шпара — Голова організації Соціал-Національної Асамблеї в місті Васильків.

Ігор Криворучко — Голова Київської Крайової організації Соціал-Національної Асамблеї.

Ярослав Бабич — Керівник Законотворчої референтури Соціал-Національної Асамблеї.

Анна Сенік — Пропагандивний референт Соціал-Національної Асамблеї

СОЦІАЛ-НАЦІОНАЛІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ

Андрій Білецький та Олег Однороженко визначають соціал-націоналізм як ідеологію, що базується на максималізмі, любові до свого таактивізмі.

БАЗОВИМИ ПРИНЦИПАМИ СОЦІАЛ-НАЦІОНАЛІЗМУ Є:

Соціальність «Ми не відмітаємо існування багатих (але не надбагатіів), але відкидаємо можливість існування бідних»).

Великодержавність «Це питання, як не дивно, не стільки політичне, скільки біологічне. Будь-який живий організм в природі стримить до розширення, розмноження, збільшення. Цей закон універсальний і для інфузорії-туфельки, і для людини, і для нації-раси».

Соціал-націоналізм також за визначенням його ідеологів (А.Білецький, О.Однороженко) є антисистемним, самодостатнім, табезкомпромісним.

Цитатою, яка створює яскраве враження про ідеологію соціал-націоналізму, може вважатися наступна, розміщена на сайті Мережевого видання РІД, що сповідує дану ідеологію

«Лише ті, у кого стискає горло від почутого російського слова, від вигляду польських торгашів або імперського двоголового орла (кремлівської зірки), здатні боротися і перемагати. Їх не зупинить ніхто і ніщо. На один удар вони відповідають трьома. Ними рухає незрозуміла плебсу Українська Ідея.

Елітою, гарячою кров'ю нації, рухає Велика Ідея. Для реалізації ідеї не повинні бути перепорою якісь колабораціоністські західно-європейські декларації, права людини, «загальнолюдська мораль» та інша термінологічна «лапша».

«Сталь не повинна іржавіти в піхвах. Хай краще вона гартується на крові ворога. Людина, що тримає в руках цю сталь, вище натовпу. Її мало цікавлять звичайні земні радощі (хата, корова, комора). Вона над цим.

Їй потрібна Велика Нація. Наднацію може побудувати тільки Надлюдина, екзистенційним модусом якої є арійський дух. Ми встановимо Новий Стиль Життя, Новий Порядок, побудуємо Велику Україну!» Хоча соціал-націоналізм намагається позиціонувати себе не як релігійний рух, його відношення до релігії вартє окремого розгляду

хоча б через те, що загальне враження від символів і заяв соціал-націоналізму дуже схоже на враження від сучасної деструктивної і агресивної секти.

Привертає увагу віра націонал-соціалізму у необхідність контролю за свободою віросповідання.

«Та на будь-яку релігію варто дивитися виключно з огляду на загальнонаціональні інтереси. А така постановка питання дає можливість націоналісту сповідати тільки традиційні, національні чи націоналістичні релігії, яким за програмою Організації «Патріот України» має сприяти держава націократів».

При цьому варто додати, що у зазначеному уривку мова йде про те, яку релігію може сповідати націоналіст, але питання про те, чи вважає соціал-націоналізм допустимим для українця не бути націоналістом, як нам здається, стає очевидним з вищенаведених цитат.

Крім того, привертає увагу і добре ставлення соціал-націоналізму до неоязичництва

«При цьому у націоналістів лишалися і здорові погляди на перші пагони українського неоязичництва. У «дорозкольній» ОУН була навіть група їх симпатиків (але не вірян), що гуртувалися навколо Олега Ольжича»

СОЦІАЛ-НАЦІОНАЛІЗМ ЯК ПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА

Метою соціал-націоналізму у сфері державотворення проголошується побудова нового суспільного ладу, де будуть втілені принципи соціальної та національної справедливості шляхом національно-соціальної революції. Політична доктрина соціал-націоналізму розбудована на тезах Ярослава Стецька про єдність двох українських революцій — національної та соціальної, які він виклав в працях «Дві революції» та «Без національної революції немає соціальної». Також, Ярослав Стецько обґрунтував, що соціальна революція неможлива без політичної: «Українська Національна Революція є одночасно соціальною. Що це означає? Українська Національна Революція – це доосновна зміна в її ж напрямі всіх вартостей та установ індивідуального та суспільного життя української людини. Соціальна революція – це доосновна зміна відношення поодиноких людей та суспільних верств по відношенні до найрізномордніших елементів цінностей життя: духових і матеріальних. Політична революція – це захоплення влади поневоле народом і ним продовжувана, здійснювана соціальна програма в національних рамках».

Творча ідея синтезу трьох революцій створює довгострокову перспективу розвитку революційного соціал-націоналізму, який спрямований на утвердження державно-політичного режиму націократії. Форма устрою, яку пропонує соціал-націоналізм — є самобутньою і не вкладається у доктрину фашизму або націонал-соціалізму, як це обґрунтували Микола Сціборський у «Націократії» та Ярослав Стецько у «Двох революціях». Ярослав Стецько підкреслив: «Наша революція не кінчиться з моментом закінчення державности. Перед нами стоятиме вимога перебудови цілого життя на нових засадах, перевиховування громадянства в нових, героїчних, ідеалах, нав'язання до золоті нитки нашого росту в минулому, яку треба далі прясти; провести засади аграрної, промислової та торговельної переміни, узгляднивши не тільки господарську сторінку (хоч її в першу чергу), але цілість проблематики, що існує на тих ланках життя, а які є частинами одного великого: Нації.

ДІЯЛЬНІСТЬ

СНА регулярно проводить різнопланові акції: соціальні — проти вирубки парків, допомога дитячим будинкам та інше, культурні — захист українських церков, марші на честь УПА, захист україномовних видань та загальнодержавницькі — вимога повернення ядерного статусу.

Під егідою СНА існує громадська спортивна кампанія «Здорова Нація», що пропагує здоровий спосіб життя та спорт серед молоді. Структурний підрозділ СНА «Патріот України» регулярно проводить військово-спортивні тренування молоді.

СНА часто влаштовує політичні акції спрямовані проти своїх ідеологічних опонентів, перш за все лівого спрямування. Найвідомішим випадком стала спроба зриву спільно з ВО «Свобода» 28 лютого 2011 р. акції У рамках кампанії «Проти деградації освіти», а також напад на членів НаУКМА після заходу.

РЕПРЕСІЇ

У 2011 р. у серпні за справою васильківських терористів було заарештовано декілька активістів організації. Звинувачення за статтю «тероризм» та ще декількома статтями були винесені Сергію Бевзу, Ігорю Мосійчуку та Володимирі Шпарі, перші два з яких були депутатами Васильківської міської ради.

Того ж року у Харкові невідомий відкрив стрілянину в офісі організації. Активісти організації в процесі самозахисту знешкодили нападника. Працівниками МВС спочатку було порушено кримінальну справу проти нападаючого, але згодом справу передали слідчому з

Києва, який захисників офісу оголосив обвинувачуваними у нападі та висунули звинувачення за статтю «навмисне вбивство», а Сергія Колесніка (нападаючого) перевели у потерпілі.

«Ідея нації»

Як організаційний символ, Соціал-національна асамблея використовує колишню емблему Соціал-Національної партії України — «Ідея нації». В офіційному роз'ясненні прес-служби Соціал-Національної асамблеї зауважено, що: «Метою діяльності СНА є побудова Великої України могутньої держави українського народу, заснованої на засадах соціальної справедливості та націократії на етнічних землях Українського народу. Відтак символом СНА є знак «Ідея Нації», що являє собою монограмне поєднання літер І та Н. Остання має традиційне для слов'янського (кириличного) алфавітанакреслення – з навскісною перекладиною, тобто таке що перебувало в ужитку до XVIII ст. (нинішньої форми літера Н набрала лише відповідно до реформи Петра I 1707 – 1710 рр., зі створенням так званого «гражданського шрифту»). Саме цей знак носили на нарукавних пов'язках бійці СНА, будучи в авангарді Революції на Банковій і на Грушевського. На Майдані СНА стала співзасновником «Правого сектора», залишаючись при цьому автономним політичним і бойовим об'єднанням, зберігаючи свій власний погляд на цілий ряд питань діяльності Правого Сектора».

ДЖЕРЕЛА:

Перейти до: а б Соціал-національна асамблея / Портал «Народий оглядач», 14 березня 2014. Прес-конференція Командарма корпусу «Чорних чоловічків» батальйону спеціального призначення «Азов» Андрія Білецького, Maidan Press

Center, 15 червня 2014.; Андрій Білецький «Український расовий соціал-націоналізм» («Український соціальний націоналізм». — Харків: «Патріот України», 2007. — с.3-5).; Мережеве видання «Рід» надлюдина. rid.org.ua. Процитовано 2015-09-29. Мережеве видання «Рід» Надлюдина Великої Нації. rid.org.ua. Процитовано 2015-09-29.; Мережеве видання Рід. rid.org.ua. Процитовано 2015-09-29.; Мережеве видання «Рід» Наша Віра (соціал-націоналізм та релігія). rid.org.ua. Процитовано 2015-09-29. Ярослав Стецько – ідеолог соціального націоналізму (до сторіччя Провідника ОУН), 19 січня 2012.; Микола Сціборський: Націократія.; Ярослав Стецько: Дві революції (збірка).

СОЦІАЛІЗМ

СОЦІАЛІЗМ — поняття, що має багато значень. Під цим терміном у першу чергу розуміють:

соціально-економічні ідеї, «вчення» та ідеології, основним гаслом яких є соціальна справедливість;

політичні рухи, різноманітні утворення та партії, що у Новітній час відносять до «лівого» політичного спектру;

у переносному значенні у політичній лексиці — політика економічного перерозподілу національного продукту країни, спрямована на соціальний захист найслабших верств населення; підтримка бідних за рахунок багатих

самоназва економічного, суспільного та політичного ладу у СРСР та країнах, що у ХХ ст. були вільними або невільними сателітами СРСР.

Політичні ідеології, що визнають себе «соціалістичними» мають дуже широкий спектр — від німецького національного соціалізму до комунізму та сталінізму у Радянському Союзі, від анархізму та марксизму до маоїзму. Ним також позначають різні політичні режими, як бідні африканські «соціалістичні» держави, арабські та азійські військові диктатури. У заможних країнах Західної Європи, Австралії та Нової Зеландії що мають розвинену політичну демократію та «соціально-орієнтовану» ринкову економіку — «соціалістичними» вважаються різноманітні соціально-демократичні партії та їх спілки, як наприклад «Соціалістичний інтернаціонал».

Ідея соціалізму виникла як відповідь на проблеми раннього періоду промислового капіталізму у країнах Європи (у першу чергу, Франції, Німеччини та Великобританії). Подолання недоліків капіталізму соціалісти вбачали в заміні приватної власності на засоби виробництва суспільною власністю, скасуванні оплачуваної праці та створенні безкласового суспільства, де замість капіталістичної гонитви за прибутком діє соціальне виробництво на задоволення потреб людини. В такому суспільстві мало б здійснюватись «соціальне»

начало людини, взаємна турбота про добробут іншого, а не задоволення власних бажань, співпраця для досягнення спільних цілей, а не змагання за особисте та добродійність замість жадоби.

До відомих соціалістів належать, зокрема: П'єр Жозеф Прудон, Джуліус Н'єрере, Карл Маркс.

У сучасних умовах ринкової економіки низка експертів вважають, що особливості шведської моделі економіки дозволяють з повним правом вважати її «соціалізмом в умовах ринкової економіки» (так званий «шведський соціалізм», «шведська модель соціалізму»).

У дослівному значенні, соціалізм нічого не означає. Він нічого не означає внутрішньо, оскільки його основна економічна програма — націоналізація — не реалізує й не здатна реалізувати його моральний ідеал — рівність — у спосіб, який скрізь постійно вважали притаманним соціалізові. Він також нічого не означає історично, оскільки був привласнений такою величезною кількістю несхожих суспільних формацій, що втратив гостроту. Часто навіть стверджували, що найфантастичніші різновиди соціалізму містять в собі елементи релігії.

З погляду Карла Маркса, повний та цілковитий соціалізм можна помістити в єдину фразу: «знищення приватної власності». Як наслідок, необхідно також знищити продукт приватної власності — зиск і засіб, де його черпають, — ринок. Тільки після цього максималістська формула соціалізму стає повною: соціалізм виходить із моральної ідеї — рівності, апогею досягає у практичній програмі — руйнації приватної власності й ринку.

Однак ніколи не ставало можливим впровадити цю максималістську програму соціалізму без нищівної революції. Соціалістичний рух, на практиці, задовольнився скромнішими цілями й еволюційними методами в їхньому досягненні. Це й призвело до розмаїтості програм — від прогресивного оподаткування до загальної держави достатку, які також вибороли собі право називатись «соціалістичними».

Дедалі зростаючий успіх соціалістичного руху ніс за собою і небезпеку відхилення від основних засад. Тому 1848 р. Карл Маркс включив до «Маніфесту» найрадикальніший ярлик лівих — комунізм, назвавши його останньою, найважливішою стадією соціалізму.

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ

Ще у 1920-ті рр. німецький соціолог Вернер Зобмарт перелічив на одному з семінарів відомі на той час визначення соціалізму, отримавши у підсумку 260.

Що розуміти під соціалізмом лишається темою для суперечок. Загального наукового та авторитетного визначення, яке б могло охопити історичні приклади не існує. У наслідок понад 130 річного використання слова «соціалізм» для позначення різних відмінних явищ воно втрачає своє значення. Для уточнення його значення починають використовувати разом з прикметниками (пролетарський, науковий, демократичний, християнський, товариський, консервативний, утопічний тощо). В якості додаткових прикладів також можна назвати аграрний соціалізм, державний соціалізм, реформістський соціалізм.

**Уяву про спільні риси для різних тлумачень «соціалізму»
дають такі визначення:**

«Основною характеристикою соціалізму є прагнення створення егалітарного суспільства»;

«Може бути визначений як політичне вчення протилежне капіталізму, яке прагне змінити існуючі суспільні відносини з метою встановлення соціальної справедливості та законності, організований на цих принципах суспільний лад та політичний рух, який прагне створення цього суспільного ладу»;

**Додатковим свідченням того, що значення терміну
«соціалізм» неможливо точно встановити, особливо з 1960 рр. після
появи Нових лівих, є:**

«Наразі, термін не має однозначності та має безмежно широке значення. Соціалізм весь час пристосовують та розширюють до позначення різних політичних цілей та змісту».

Багатозначність терміну погіршує ще й те, що ним можуть позначати як методи, так і цілі, як суспільно-політичні рухи, так і історично-суспільні фази та існуючі соціальні системи:

соціально-економічне, політичне, філософське, педагогічне, етичне вчення скероване на інтерпретацію, аналіз, критику та/або втілення деяких суспільних відносин;

політичний рух, який прагне досягнення на практиці соціалістичних цілей соціалістичними засобами;

суспільний лад, який втілює соціалістичні відносини у виробництві та соціальних відносинах;

у рамках Марксизму-Ленінізму проміжна фаза на шляху від капіталізму до комунізму.

Термін реальний соціалізм яким позначають держави, які перебували під монопольним правлінням Комуністичної партії з 1917 р.

РАННІЙ СОЦІАЛІЗМ

Невідоме точне походження ідей соціалізму. Дехто вважає, що соціалістичні форми організації існували у прадавніх спільнотах до появи сільського господарства та початку урбанізації на Близькому Сході (VIII –X ст. до н. е.). Наприклад, Ур (XXII—XXI ст. до н. е.) та цивілізація Інків. Деякі дослідники простежують корені соціалістичних ідей у релігійних утопіях Старого заповіту, законах Мойсея, анти-індивідуалізмі радикальних сект, які виникли після Французької революції, та до публікації «Маніфесту комуністичної партії». Першу встановлену появу терміну зафіксовано в італійських виданнях у 1803 р., хоча тогочасне значення відрізнялось від сучасної інтерпретації. Тому, зазвичай, появу терміну приписують Лондонському журналу англ. Co-Operative Magazine, де його було використано для позначення послідовників Роберта Оуена. У французькій мові термін було вперше використано 1832 р. у газеті фр. Le Globe для опису праць Анрі Сен-Сімона.

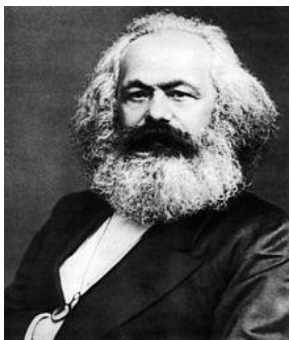
Ранні радикальні християнські течії, такі як Левелери та, особливо, Дігери в Англії XVII ст. та Анабаптисти у Центральній Європі XVI та XVII ст. проголошували ідеї, які мали чітке соціалістичне забарвлення, як і проголошені Гракхом Бабефом ідеї у «Змові Рівних». Більш системно соціалістичні ідеї були розроблені у працях мислителів початку XIX ст. — Анрі Сен-Сімона, Шарля Фур'є та Роберта Оуена. У ті часи соціалізм мав риси авторитаризму, й припускалось, що його втілення в життя вимагатиме сильної диктаторської держави. Свобода думки вважалась причиною багатьох бід суспільства XIX ст., а Сен-Сімон навіть припускав, що з тими, хто відмовиться від покори планувальним комітетам, слід поводитись як з худобою.

Ранніх соціалістів об'єднувала антипатія до індивідуалізму, бажання замінити конкуренцію співпрацею та віра у можливість позитивної науки про суспільство та людину, які стануть дороговказом соціальної організації. Але істотні розбіжності полягали в їхньому баченні окремих деталей підтримуваною ними соціальної організації, способу її досягнення та розуміння природи людини, на якій вона має ґрунтуватись. Сен-Сімон та Фур'є відкидали погляди Відродження підтримувані Руссо та іншими стосовно того, що природа людини, будучи від початку доброю, шляхетною та раціональною, була розкладена сучасним суспільством взагалі та приватною власністю зокрема. Натомість, вони доводили, що природа людини ділиться на визначені типи, які можуть гармонійніше співіснувати у більш кооперативному середовищі. Оуен дотримувався протилежного

погляду, за ним природа людини була змінною, яка формується об'єктивним середовищем. Останнє має бути змінено так, аби сприяли вдосконаленню людства. Співпраця та солідарність мають змінити конкуренцію та індивідуалізм, забезпечуючи, в такий спосіб, радість та колективну гармонію людей. Ці погляди були втілені в життя на текстильній фабриці Оуена в Нью Ланарк та в інших кооперативних спільнотах основаних на цих принципах.

Соціалістичні ідеї здобули більшого поширення в Англії, Франції та німецькомовних державах у 1830-тих та 1840-вих рр. Прискорення індустріалізації та урбанізації та спричинені ними соціальні проблеми створили умови для появи різних радикальних рухів за соціальні реформи і зміни. До цих рухів належали перші організації робітників, кооперативи, профспілки, Чартисти та ряд анти-модерністських угруповань, які шукали порятунку у відтворенні традиційного коммуналізму. Саме у такому середовищі соціальних та політичних рухів Маркс та Енгельс розпочали роботу над тим, що Енгельс назвав науковим соціалізмом.

МАРКСИЗМ

Карл Маркс.

Карл Маркс та Фрідріх Енгельс вірили, що свідомість найманих працівників («пролетаріат», або «робочий клас» у широкому Марксистському сенсі) визначається «буттям», або «зарплатною експлуатацією», що призводить до пошуку свободи через скасування капіталістичної власності у суспільстві. Маркс писав: «Не свідомість людини визначає її буття, а соціальне буття визначає свідомість». Завдяки такому полілогізму, Марксу вдавалось уникнути наукового аналізу розробленої ним системи, оскільки було достатньо оголосити опонентів носіями «буржуазної» логіки.

Згідно з марксистською версією у викладенні Енгельса, соціалізм — історичний період, який замінить капіталізм та

передуватиме комунізму. Основною рисою соціалізму (як вважали Маркс та Енгельс після Паризької комуни 1871 р.), буде контроль пролетаріату над засобами виробництва через соціалістичну державу, яка відстоюватиме інтереси пролетарів. Економічна діяльність все ще мала б ґрунтуватись на обміні, та залишався поділ на соціальні класи, хоча й не такий сильний, як за капіталізму. Для ортодоксальних Марксистів, соціалізм є нижчим ступенем комунізму і оснований на принципі «від кожного за здібністю, кожному за працею»; перехід на вищий ступінь, оснований на принципі «від кожного за здібністю, кожному за потребами», можливий лише після того, як автоматизація та підвищення ефективності виробництва на нижчому ступені призведе до надлишку товарів та послуг.

Маркс вважав, що створені капіталізмом матеріальні продуктивні сили (в промисловості та торгівлі) утворюють кооперативне суспільство, оскільки виробництво стало масовою, соціальною, колективною діяльністю класу робітників для створення товару, але з приватною власністю. Конфлікт між колективним характером виробництва та приватною власністю на отриманий товар викличе свідоме бажання робочого класу встановити колективну власність на засоби виробництва. У наслідок цього з'явиться суспільство демократичної співпраці. Нарешті, держава, яка існувала у всіх попередніх суспільствах для придушення гноблених класів, відійде в історію.

Однак, найважливіший внутрішній конфлікт Марксизму полягає у відношенні між утопічною метою та інструментальною програмою для її досягнення; а на відміну від самої утопічної мети, ця програма може бути втілена в життя. Для Маркса, суть соціалізму полягає у «запереченні» капіталізму; а саме, цей не-капіталізм вимагає скасування приватної власності, прибутку, ринку, та самих грошей. Всі ці засоби експлуатації мають бути замінені раціональним плануванням. Аналогічно, «дрібно-буржуазний» світ сільського господарства має бути замінений раціональною колективізацією. Слід наголосити, що численні протиріччя в розробленій Марксом системі унеможливають її втілення в повному обсязі.

МАРКСИЗМ-ЛЕНІНІЗМ

Основний внесок Леніна у справу комунізму полягає у практиці. На думку Едмунда Вілсона, внесок Леніна у теорію та літературу Марксизму є «в основному полемікою». За можливим винятком теорії імперіалізму як вищої стадії капіталізму, Ленінські концепції не побудовані на теоретичних висновках або філософських дослідях, а є

відповіддю на потреби революційної практики. Теоретичні постулати Леніна повинні були задати напрям діяльності нового режиму. Що важливіше, вони мали виправдати та легітимізувати практику, яка істотно відрізнялась від принципів Маркса та Енгельса.

Основним концептуальним внеском Леніна є ідея керівної ролі партії та глибший розвиток поняття диктатури пролетаріату. Основним сенсом керівної ролі партії є те, що пролетарська свідомість може бути, і має бути створена «згори» інтелектуальною та організаційною елітою, лідерами революції. Очевидно, в такий спосіб Партія мала замінити собою відсутній в Російській імперії пролетаріат. Однак, це суперечить не лише принципам Марксизму, але й раннім ідеям самого Леніна: «Жодними книжками та жодною проповіддю неможливо просвітити пролетаріат, якщо його не просвітить його власна боротьба проти темних сил капіталізму». Існують й інші причини поставити під сумнів прихильність Леніна ідеям Марксизму. Зокрема, ще в 1902 р. в його працях зустрічаються ідеї, що самотужки пролетарі здатні лише на формування реформістської, профспілкової свідомості, а класово-політична свідомість може бути нав'язана лише ззовні.

Йосип Сталін та Володимир Ленін.

Ленін та його послідовники зазвичай сприймали будь-які історичні події як підтвердження ідей Маркса. Наприклад, у 1912 р. Ленін стверджував, що зміни зарплат у Німеччині були доказом вірності «теорії збідніння», хоча, насправді, її вони не підтверджували.

Ленін вважав, що Марксизм не міг надати ефективних інструкцій як для революційної політики, так і для будівництва пореволюційної економіки щонайменше вже по поверненню до Росії у 1917 р. Після періоду невдалого експерименту («військовий комунізм»), Ленін схвалив тимчасове повернення до квазі-ринкової

економіки: нову економічну політику (НЕП). НЕП, як і пізніші експерименти, не мав нічого спільного ні з Марксизмом, ні з «науковим соціалізмом», а лише був відповіддю на виклики тих часів.

Політика Марксизму-Ленінізму не лише призвела до встановлення тоталітарних режимів, але й до економічних лих та великої шкоди навколишньому середовищу.

СТАЛІНІЗМ

Догматизм, нетолерантність, застосування терору створили умови для появи Сталіна, а не демократичнішої альтернативи.

Сталін завершив розпочате Леніном підпорядкування теорії практиці. Також Сталін завершив перетворення демократичного централізму на повноцінну диктатуру, зазначивши, що «існування фракцій несумісне з єдністю Партії та її залізною дисципліною. Партія означає єдність волі, що виключає будь-яку фракційність та поділ влади у партії». Власним концептуальним доробком Сталіна стала доктрина побудови «соціалізму в одній країні» (на противагу «вічній революції» Троцького) — очевидна відповідь на потреби часу. Сталін наполягав на відповідності доктрини «соціалізму в одній країні» вченням Маркса та Леніна (хоча це й суперечило існуючій лінії партії про світову пролетарську революцію) вибірковими посиланнями на праці Маркса та Леніна. Поворот лінії партії Сталінізм охопив широке коло питань. Політика Сталінізму торкнулась освіти, родини, релігії. Як і до цього, нова політика подавалася як «справжній Марксизм» а попередня політика називалась «дрібно-буржуазним» відхиленням від справжньої ідеології. Як зазначив Деніелз:

«Під керівництвом Сталіна комунізм перетворився з властиво Західної відповіді на Західні проблеми індустріального життя за капіталізму, на властиво Східну відповідь застосування деспотичної влади держави для швидкого промислового розвитку та вирівнювання з Заходом».

2 квітня 2009 р. Європейський Парламент ухвалив рішення про вшанування жертв Сталінізму та Нацизму щороку 23 серпня в Європейський день пам'яті жертв Сталінізму та Нацизму. ОБСЄ також ухвалила декларацію про підтримку вшанування пам'яті жертв тоталітаризму 23 серпня.

У резолюції ОБСЄ зазначено, що Європа «зазнала два потужних тоталітарних режими, Нацистський та Сталінський, які принесли геноцид, порушення прав та свобод людини, воєнні злочини та злочини проти людства», та закликала членів ОБСЄ зайняти «спільну позицію проти всіх форм тоталітарної влади незалежно від

ідеологічної основи» та засудила «героїзацію тоталітарних режимів, включаючи проведення публічних демонстрацій з метою героїзації Нацистського або Сталінського минулого».

У квітні 2010 р. ПАРЄ ухвалила постанову, згідно з якою злочинна політика сталінського режиму, яка призвела до мільйонів невинних жертв, злочином проти людяності.

Рада відкидає будь-які спроби виправдати цю смертоносну політику, та нагадує, що право на життя є невід'ємним. Також Рада вітає рішення Української влади встановити національний день пам'яті жертв Голодоморів, та закликає владу інших постраждалих країн встановити аналогічну пам'ятну дату для вшанування жертв режиму.

МАОЇЗМ

З точки зору маоїстів, Марксизм-Ленінізм є способом аналізу та інтерпретації світу, у той час як практична складова ідеології має застосовувати цю загальну методологію до конкретної ситуації в окремій країні у поточний період.

На відміну від більшості інших інтерпретацій соціалістичних ідей, варіант Мао відомий схвальним ставленням до селян. Попередні соціалісти, такі як Маркс та Енгельс, скептично оцінювали революційний потенціал селян. Зазвичай, їх сприймали як притаманно дрібно-буржуазний клас, а тому ставилась під сумнів можливість об'єднання з пролетаріатом.

Однак, Мао Цзедун доводив, що у країні хліборобів, такій як Китай, традиційні шляхи до соціалізму неможливі, оскільки вони вимагають масової мобілізації відсутнього тут пролетаріату.

Тому він наполягав, що соціалістична революція у Китаї має бути революцією хліборобів.

Ще одна відмінність маоїзму, це відсутність впевненості в майбутньому соціалізму.

Згідно з працями Мао, соціалістичні перемоги не вічні, одразу як пил по завершенню революції осідає, стара нерівність може з'явитись знов. Тому праця революціонерів не завершена ніколи: вони мають весь час боронити соціалістичні здобутки від опозиції та здійснювати вічну революцію.

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ СОЦІАЛІЗМ

До провідних ідеологів реформізму (еволюційного соціалізму, або соціал-демократії) належать, зокрема, лідер німецького робітничого руху Фердинанд Ласаль, німецький соціал-демократ Едуард Бернштейн, Карл Каутський, та інші.

Реформісти відкидали екстремізм та вбачали досягнення соціалізму шляхом поступового втілення реформ.

Реформізм став об'єктом критики з боку революційних соціалістів, зокрема Роза Люксембург засудила «Еволюційний соціалізм» Бернштейна в есеї 1900 р. «Реформи чи революція?». Попри те, що Роза Люксембург загинула у Листопадовій революції 1918 р., реформісти невдовзі зрозуміли, що мають змагатись за підтримку пролетаріату з Більшовиками та їхніми партіями-сателітами. Після перемоги Більшовиків у Громадянській війні та консолідації влади у Радянському Союзі, було розпочато кампанію з дискредитації реформістського руху як «соціал-фашистів». Артур Кьостлер, колишній член Комуністичної партії Німеччини, найбільшої комуністичної партії Західної Європи у міжвоєнний період, визнав у книзі «The God that Failed» що підтримувані Радянським Союзом комуністи вважали Соціал-Демократичну партію Німеччини справжнім ворогом у Німеччині, навіть після захоплення влади НСДАП.

«РЕАЛЬНИЙ СОЦІАЛІЗМ»

Зважаючи на розбіжність радянської дійсності з Марксистсько-Ленінським ідеалом, виникла потреба у новому терміні для позначення цього різновиду соціалізму. З рештою, для цих цілей було обрано реальний соціалізм.

Хоча ознаки капіталізму (такі, як приватна власність, ринки товарів, капіталу та робочої сили) були відсутніми, суспільство не було соціалістичним. Державна власність на засоби виробництва створила вакуум власності. Відсутність приватної власності сприяла виникненню корупції, пригнічувала мотивацію, спотворювала пріоритети керівництва, та відхиляла зусилля держави на контроль за рахунок планування та керування. Інтереси суспільства були заміщені владою лобістів. Домінування номенклатурної системи зруйнувало критерії професійності та фаховості, розчинило механізми підзвітності, та зміцнило владу окремих партійних груп. Партія, бюрократія, апарат безпеки, та військові утворили владну еліту, яка правила бюрократично-централізованим, розпорошеним суспільством.

Суспільство було безкласовим, хоча форми соціального розшарування існували, особливо серед партійних функціонерів та інтелігенції. Характеристика задовільної якості реального соціалізму ускладнюється тим, що її очевидні вади затуляють досягнення.

РАННІ ЕКСПЕРИМЕНТИ

Протягом XIX ст. було засновано декілька спільнот для втілення соціалістичних ідеалів, зокрема: Ікраія Етьєна Кабе, Брук Фарм Шарля

Фур'є, Нова Австралія Вільяма Лейна та Нова Гармонія Роберта Оуена. Майже всі вони намагались створити з ізольованої невеличкої групи соціалістів еталонну модель ефективного виробництва та егалітарного соціального обміну. Згідно із задокументованими свідченнями, ці спільноти мали деякий успіх. Деякі привернули до себе велику кількість послідовників (Ікарія) та процвітали понад десять років (Брук Фарм). Інші боролись з труднощами з самого початку (Нова Австралія), а деякі розпались за декілька років (Нова Гармонія). Однак, нарешті, всі експерименти зазнали невдачі: їм бракувало належної підготовки та фінансової підтримки, вони відбувались у суворих умовах для життя та з браком здібностей до землеробства, їх склад був різномірним, а віра в соціалістичні ідеали нетривалою.

На початку ХХІ ст. соціалістичних держав залишилось п'ять: В'єтнам, Куба, КНДР, КНР і Лаос

Після Громадянської війни у Росії та Жовтневого перевороту 1917 р., Радянський Союз став першою державою, яка проголосила себе соціалістичною. Протягом ХХ ст. існувало понад 20 держав, які комуністи та їх прибічники називали соціалістичними:

У Східній Європі: Народна Соціалістична Республіка Албанія, Народна Республіка Болгарія, Німецька Демократична Республіка (Східна Німеччина), Радянський Союз, Угорська Народна Республіка, Чехословаччина, Польська Народна Республіка (Польща), Соціалістична Республіка Румунія, Соціалістична Федеративна Республіка Югославія.

В Азії: Демократична Республіка Афганістан, Китайська Народна Республіка, Монгольська Народна Республіка, Корейська Народна Демократична Республіка (Північна Корея), В'єтнам, Лаос, Демократична Кампучія (Камбоджія).

В Африці та на Близькому Сході: Народна Республіка Ангола, Республіка Конго, Народна Республіка Мозамбік, Народна Демократична Республіка Ефіопія, Народна Демократична Республіка Ємен Південний Ємен), Народна Республіка Бенін.

У Латинській Америці: Куба, Нікарагуа та Гренада.

Узагальнено, в тій чи іншій мірі, названим соціалістичним державам були притаманні такі риси:

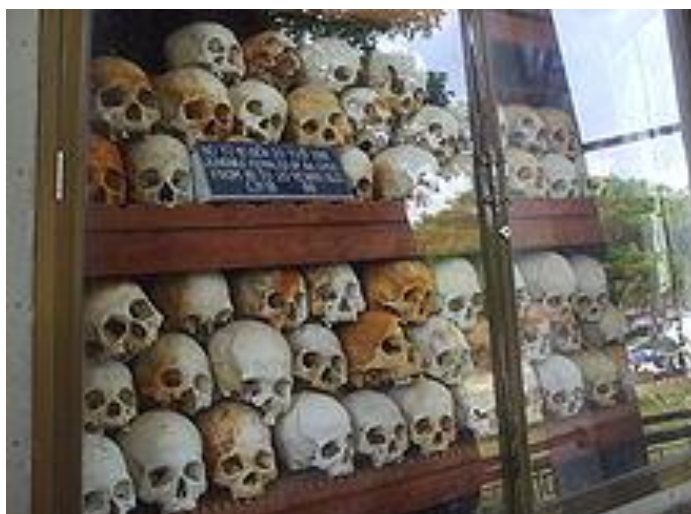
1. Суспільна власність на засоби виробництва та мережі розповсюдження товарів

2. Економічна діяльність підпорядковувалась централізованому плануванню, а ринок відігравав незначну або жодної ролі

3. Влада зосереджена в руках однієї партії, яка легітимізувала своє правління посиленням на Марксизм, Ленінізм або їхній різновид.

4. Партія влади домінувала в політичній культурі з унітарною ідеологією, та керувала виконавчою, законодавчою, та судовою гілками влади.

5. Також характерною рисою соціалістичних країн є те, що всупереч Марксизму, соціалістичні режими здобули владу не в економічно розвинених промислових країнах, а в аграрних країнах третього світу.

За оцінками дослідників, режимом Червоних кхмерів в Кампучії (Камбоджія) вбито до 2.2 мільйона чоловік.

У кінці ХХ ст., протягом 1989–1991 рр. багато з соціалістичних країн спіткали системні кризи, в наслідок яких, у середині 1991 р. соціалістичними можна було назвати лише чотири країни: Китай, Кубу, Північну Корею та В'єтнам. Інші країни або припинили своє існування, або почали перехід до ринкової економіки. На початку ХХІ ст., у 2010 р., керівництво Куби визнало економічну систему країни неефективною, та оголосило план економічних реформ орієнтованих на сприяння приватному підприємництву.

Автори «Чорної книги комунізму» вважають, що різні комуністичні режими різних країн несуть відповідальність за смерть близько 94 мільйонів людей протягом ХХ ст.

ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ: Демократичний соціалізм — вид соціалізму, що підкреслює свою демократичність. Прихильники цієї ідеології вважають, що громадська власність і контроль за засобами виробництва повинні комбінуватися з демократією. У плані економіки

погляди прихильників демосоціалізма варіюються від підтримки змішаної економіки до передачі всіх засобів виробництва в розподілену серед трудових колективів власність. Уперше термін «демократичний соціалізм» використовував у 1888 р. Бернардом Шоу. До Першої світової війни його використовували Едуард Бернштейн і Отто Бауер, у міжвоєнний період — Карл Каутський і Рудольф Гільфердінг. У післявоєнний час демократичний соціалізм стає офіційною доктриною соціал-демократичного руху. Контури цієї концепції намічені у Франкфуртській декларації Соціалістичного інтернаціоналу (1951), у програмних документах західноєвропейських соціал-демократичних, соціалістичних, лейбористських партій кінця 50— початку 60 рр.

Так, Годесбергська програма (1959) Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПГ) орієнтує своїх членів на соціалізм. В «Основній програмі» стрижневу роль відіграє поняття соціалізму як «постійного завдання». Ні в цієї, ні в іншій програмі немає чіткого розмежування між соціалізмом як рухом, соціалізмом як теорією й соціалізмом як станом. Під категорією соціалізму як постійного завдання розуміється насамперед такий рух до соціалізму, яке не припускає наявності переломного моменту, якісного стрибка, що знаменує перехід до соціалізму-стану. Саме сприйняття соціалізму як стану суспільства не допускається, так само, як немає й терміна побудови соціалізму.

НІМЕЦЬКА МОДЕЛЬ «ЗМІШАНОЇ ЕКОНОМІКИ»: Неоліберальній моделі «соціально-ринкового господарства» (синтезу «вільного» і соціально спрямованого суспільного ладу), яка втручання держави в економіку визнавала лише способом удосконалення механізмів функціонування капіталізму, німецькі соціал-демократи протиставили модель «змішаної економіки» («змішаного економічного ладу»), що в ній державне втручання розглядалося як засіб переходу до соціалізму. Її авторами були Х. Дайст та Г. Вайссер — ідеологи і теоретики СДПН. В основу моделі було покладено теорію «економічної демократії» (уточнену концепцію «господарської, індустріальної демократії» Р. Гільфердінга і Ф. Нафталі).

«Соціально-ринкова» економіка базувалась на вільній конкуренції приватних фірм, але посилення концентрації виробництва сприяло розвитку державної, кооперативної та інших форм власності. Це покликала до життя нові форми конкурентної боротьби — між підприємствами різних суспільних секторів. Назріла необхідність перегляду неоліберальній моделі розвитку.

Основними ланками німецької моделі «змішаної економіки» стала економічна влада (а не власність) і суспільний контроль над нею. Саме вони були об'єктом реформування. Формування «економічної демократії» трактувалось як:

- створення альтернативної щодо капіталу влади;
- поділ відповідальності між сторонами, що беруть участь в управлінні;
- оприлюднення прийнятих рішень як в межах підприємства, так і на державному рівні;
- створення системи самоконтролю;
- запобігання зловживанням економічною владою.

Новий лад мав увібрати все краще, що дав національний історичний досвід: за економічною базою, системою власності — капіталізм, за морально-духовними та інституціональними принципами — соціалізм.

За капіталізмом закріплювалась функція забезпечення ефективного розвитку економіки, економічного зростання. Соціалізм мав забезпечувати постійне підвищення рівня добробуту, соціальної справедливості і якості життя, коли задоволення вимог соціалістичного сектора гарантується і контролюється державою.

Для ФРН не характерна націоналізація, «змішана економіка» будується на поєднанні трьох форм власності, трьох секторів і трьох типів підприємств:

- приватна власність, приватний сектор, приватні підприємства;
- державна власність, державний сектор, державні підприємства;
- суспільна (загальнонародна) власність, суспільний сектор, підприємства суспільної орієнтації (ті, що працюють на досягнення суспільно значущої мети).

Усі три сектори перебувають у зоні ринкових відносин і конкурують між собою, будують взаємовідносини на ринкових засадах. До конкурентної боротьби залучено всі типи підприємств. Економічна демократія потребує однакового ставлення до всіх секторів з боку держави, не передбачає пільг жодному з типів підприємств.

Владі монополій протиставляється контроль за їхньою діяльністю з боку всіх інших підприємств. На засадах ринкової конкуренції вони мають підтвердити своє право на існування і забезпечити демократичний контроль за діяльністю інших.

Планового сектора безпосередньо в економіці німецька модель не передбачає. Діяльність економічних суб'єктів не планується. Але

плануються фінанси і програми розвитку соціальної інфраструктури (освіта, охорона здоров'я, суспільний транспорт, галузі інформації і та ін.), що сприяє нормальному розвитку економіки.

Під плануванням розуміють розрахунки народногосподарських балансів, національного бюджету, які є директивними для уряду, і визначення загальних орієнтирів автономної діяльності емісійного банку.

Побудоване на засадах економічної демократії суспільство забезпечує демократичний контроль у таких формах:

- створення умов для виникнення економічної контрлади;
- участь трудящих та службовців в управлінні (через ради) з метою захисту інтересів виробників та споживачів (протиставляється контролю з боку профспілок);
- «прозорість» (гласність) підприємницької діяльності.

Регулююча функція держави обмежена її втручанням у макроекономічну та соціальну сфери. Управлінська функція держави стосовно економіки зводиться до регулювання кон'юнктурних та структурних порушень економічного циклу, запобігання кризовим ситуаціям, забезпечення стабільності грошового обігу, рівня цін, збільшення суспільного продукту як гарантії зростання добробуту, з допомогою керування фінансами, податками, використання грошових та кредитних механізмів, проведення раціональної митної політики. Інакше кажучи, засади державного регулювання за програмою соціал-демократів полягають у формуванні макроекономічного середовища, яке сприяє розвитку ринкових відносин.

Соціальна політика держави розглядається як могутній інституціональний важіль розвитку суспільства. Держава забезпечує формування і підтримку соціальної інфраструктури; справедливий розподіл; повну зайнятість.

Особливо наголошувалось, що недоліки в організації і фінансуванні соціальної інфраструктури негативно впливають на економічний розвиток (наприклад, скорочення темпів економічного зростання у 60-х рр. повністю відносились на рахунок недостатньо розвиненої системи освіти).

Ця модель неодноразово підлягала оновленню, уточненню і доповненню. Зокрема в програмі розвитку на 1975—1985 рр. (Мангеймський з'їзд) було чітко окреслено поле діяльності держави, методи її втручання в економіку. Уточнювалось, що методи непрямого впливу на економіку залежать від конкретного соціально-економічного стану суспільства. Вони матимуть переважно

кейнсіанську спрямованість, але на певних етапах, з метою скорочення дефіциту державного бюджету, можуть застосовуватись і монетарні заходи впливу.

Програма декларувала вірність традиційному соціал-демократичному курсу, але в ній знайшли відображення і нові тенденції: визначалося місце конкуренції («мікрорівень») і місце планування («макрорівень»), визнавалась конструктивна роль планування. «Змішана економіка» у новому варіанті розглядалась як така, що будується на принципі свідомого «глобального регулювання», поєднання мікроекономічного саморегулювання і макроекономічного державного регулювання з метою підпорядкування виробництва потребам соціальної сфери (програма називає це «глобальною економічною політикою»).

«Глобальна економічна політика» за своєю суттю була кейнсіанською і мала протистояти ерхардівському «соціально-ринковому господарству», що з економіки вільної конкуренції перетворилось на експансивне капіталістичне господарство.

Теоретики, які обґрунтовували нову програму соціальних реформ (К. Шіллер, Х. Еренберг, Л. Пашке), зазначали, що побудова соціально-ринкового господарства була орієнтована на створення міцної картелізованої економіки — бази для соціального реформування. Формування «змішаної економіки» має на меті створення такої економіки, яка б поєднувала посилення (під контролем держави) конкуренції на мікрорівні і планування на макрорівні.

У цілому німецька соціал-демократична модель реформування економіки зводиться до побудови ефективної економіки вільної конкуренції за посилення інституціональних функцій держави.

ШВЕДСЬКА МОДЕЛЬ СОЦІАЛІЗМУ: Іноді соціалізмом називають поєднання соціальної держави і капіталістичної економіки. Так, наприклад, говорять про «шведську модель соціалізму». Шведська модель (в оригінальних термінах — «Народний Дім», Folkhem) виходить з того положення, що ринкова економіка найбільш ефективна, тому держава дотримується політики невтручання у власне виробничу діяльність підприємств і компаній; а негативні соціальні витрати ринку — зокрема, безробіття і велику нерівність у доходах — можна побороти за допомогою активної діяльності держави на ринку праці, перерозподілу частини прибутку через оподаткування і використання держсектора, що переважно включає у себе

інфраструктурні елементи і колективні грошові фонди (а не підприємства).

У реформістській ідеології така діяльність отримала назву «функціональний соціалізм».

Ряд дослідників дійсно вбачає в розвиненій «соціальной державі» ознаки реалізації соціалістичної ідеї суспільної власності, що здійснюється за рахунок перерозподілу доходів через систему оподаткування та спеціальні фонди.

На практиці, однак, ця модель постійно піддається жорсткій критиці — як «справа», так і «зліва».

Критики «справа» (неоліберали) відзначають, що по суті така система здійснює «приховану експропріацію», при якій багаті змушені платити за незаможних, і є тупиковою. Зазначається, що «конфіскаційні оподаткування» душать економіку і вже привели до припинення економічного зростання, а «держава загального благоденства» призводить лише до масового утриманства і апатії населення, велика частина якого живе переважно на державні дотації та не має ніякого стимулу до відповідальної власної діяльності.

З протилежного боку, від радикальніших соціалістів і комуністів, у свою чергу виходять твердження, що «шведська модель» — це «політичне маскування буржуазного паразитизму» і «виправдання грабежу трудящих», яка є лише дрібною поступкою капіталізму з метою зберегти поточний стан речей. Відзначається, що, по-перше, «шведська модель» ніяк не усуває відчуження та експлуатацію трудящих, що є однією з головних задач соціалізму, а лише згладжує їх наслідки, по-друге — вигідна у першу чергу великому бізнесу, так як створює йому стабільний ринок збуту і підтримує народні маси у відносному спокої, при цьому всі негативні явища б'ють найболючіше по самим народним масам — «втрати при капіталізмі завжди усупільнюються, а прибутки залишаються приватними».

Менш радикальні критики «зліва» відзначають, що, на відміну від держав колишнього «Східного блоку», і в тому числі СРСР, у Швеції держсектор аж ніяк не складається з підприємств, які створюють додатковий продукт. При цьому витрати на соціальне забезпечення у ВВП Швеції складають більше 40 %. Витягуються необхідні для цього кошти шляхом оподаткування, причому основним його об'єктом є не великий корпоративний бізнес, а наймані робітники й дрібні підприємці. Таким чином виходить, що у вигляді «соціальних виплат» їм повертається частина ними ж і створеної вартості, раніше у них же вилученої. Максимальна ставка податку на середній дохід робочого

становить 50-65 %, службовця — до 80 %. Висновок робиться наступний:

Соціальні, або як їх називають соціал-демократи, «помірно соціалістичні» реформи, що зачіпають тільки сферу розподілу, завжди виявляються половинчастими і в довгостроковій перспективі — неодмінно збитковими. Будь-яка спроба поліпшити зсередини такої «розподільний (трансферний) соціалізм» буде посилювати системні суперечності, приховані у надрах цього соціально-політичного порядку. І велика частина майбутніх матеріальних витрат, пов'язаних з реставрацією чи модернізацією цієї моделі «держави благоденства», знову ляже на плечі класу найманих працівників.

Американський соціолог і економіст Дж. Б'юкенен цілком законно називає подібний тип соціально-політичного устрою «державою трансферу»:

«Держава трансферу» всього лише стягує податки з індивідів і груп, що знаходяться у його юрисдикції, і переводить [англ. transfers] ці кошти у вигляді виплат готівкою іншим індивідам і групам даного політичного співтовариства.

Позбавлена така «перерозподільна» соціальна система, що стоїть на орієнтованому на отримання прибутку будь-якою ціною (тобто, що має з нею строго протилежні цілі) ринково-капіталістичному базисі, і більшості характерних (як практично, так і потенційно) для планової економіки переваг — зокрема, раціонального, планомірного і науково обґрунтованого розвитку продуктивних сил суспільства як єдиного організму народного господарства.

Критики справа, у свою чергу, також відзначають і такі властиві цій системі проблеми, як величезне зростання бюрократизації, найсильнішу ідеологізацію і навіть поступовий дрейф до «неототалітаризму», характерні для безкоштовної медицини довгі черги і так далі.

КРИТИКА СОЦІАЛІЗМУ

Фрідріх фон Гаек у своєму *magnum opus* «Шлях до кріпацтва» (1944) вважав, що будь-яка форма соціалізму, колективізму та планової економіки суперечать ліберально-індивідуальним правам людини та принципам правової держави. Варварство та верховенство насильства не є результатом злості як риси характеру окремих народів, а спричинене реалізацією соціалістичних вчень. Пізніше, він вважав, що навіть державні втручання, які не ставлять під питання існування ринкової економіки, можуть серйозно зменшити індивідуальну свободу людини. Він пропагував індивідуальну

готовність до ризику. На його думку, лібералізм не є ані догматичним, ані субститутом релігії, але демократія без капіталізму є неможливою. Отже, економічна свобода є передумовою для будь-якої іншої свободи.

Представники Австрійської школи стверджували, що більшість спроб встановлення соціалістичного ладу покладались на вільні ринки інших країн для визначення цін товарів, виявлення успішних інновацій, та для експорту / імпорту товарів. Чорний ринок, хабарництво та блат є проявами економічних обчислень у соціалістичному суспільстві. Глобальний соціалістичний лад, повністю покладаючись на централізоване керування економікою не мав би таких можливостей відстеження успіхів капіталістичних економік.

МАРКСИЗМ ТА НАЦІОНАЛІЗМ

До 1914 р. ортодоксальні марксисті вірили, що класові почуття пролетаріату переважатимуть над національними. Ці їхні думки знайшли відображення у ідеології інтернаціоналізму. Так, у «Маніфесті комуністичної партії» Маркс та Енгельс писали: «Пролетарі не мають батьківщини» та «національні відмінності та антагонізм між людьми щодня слабшає». Ще за декілька днів до початку Першої світової війни соціалістична преса передбачала, що пролетарі не братимуть участь у війни один проти іншого.

Але після декларації Війни, пролетарі різних країн не об'єднались у боротьбі проти спільного класу капіталістів-експлуататорів. Навіть соціал-демократичні депутати Німеччини підтримали виділення грошей на війну 78 голосами проти 14. «Новий час», теоретичний орган Німецької соціал-демократичної партії проголосив, що до завершення війни не існує партійних, класових та етнічних відмінностей в армії або серед цивільного населення.

Роза Люксембург безрезультатно закликала до пролетарської інтернаціональної солідарності до самої смерті. Але тогочасні марксисті вирішили не закликати, а проголосити пролетарський інтернаціоналізм. Так, у Радянському Союзі «не існує жодних суперечностей між національними та інтернаціональними інтересами людей: вони збігаються та зливаються». Комуністична партія НДР до самого краху стверджувала, що існує фундаментальна єдність між «соціалістичним патріотизмом та пролетарським інтернаціоналізмом», і що політика уряду НДР втілювала обидва принципи повністю та у рівній мірі.

Під час інтервенції Радянської Росії у Польщу (1920) російські більшовики, відповідно до теорії, сподівалися, що у Червоної армії під Варшавою «тил попереду».

Але хоча переважаючу більшість польської армії складали польські робітники, Червона армія не отримала підтримки польського пролетаріату. Член Реввійськради XV армії Західного фронту Д. Полуян, відзначивши це, стверджував, «що польський робітник сповнений націоналізму і шовінізм у цій (польській) армії відіграє величезну роль».

Заперечуючи В. Леніну, він стверджував, що у польській армії «національна ідея згуртовує і буржуа, і селянина, і робітника, і це доводиться спостерігати скрізь». Інші учасники польської кампанії, і серед них Й. Сталін, визнали, що Червона армія не знайшла підтримки місцевого населення: міліція, створена маріонетковим Ревкомом на чолі із Ф. Дзержинським, повернула зброю проти Червоної армії, створивши партизанські загони.

НАСЛІДКИ СОЦІАЛІСТИЧНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ

Побудова соціалістичного суспільства у Радянській Росії розглядалась як великомасштабний соціальний експеримент. Цим же шляхом пішли деякі інші,— не тільки комуністичні, а й ліворадикальні,— партії у інших країнах. Одним із результатів і першим етапом перетворення суспільства в усіх цих країнах стали масові репресії проти усіх класів та соціальних груп населення. У більшості країн репресії супроводжувалися масовим винищенням людей під різними лозунгами.

О. Солженіцин, посилаючись на дослідження доктора економічних наук професора І. А. Курганова, вказує, що від 1917 - 1959 рр., без воєнних втрат, «тільки від терористичного знищення, придушення, голоду, підвищеної смертності у концтаборах та враховуючи дефіцит внаслідок зниження народжуваності» СРСР втратив 66,7 млн. осіб, а прямих втрат мав 55 млн.

У виступі президента США Ж. Буша була названа цифра знищених у концтаборах КНР: 60 млн осіб.

Побудова «комуністичного» суспільства червоними кхмерами у Камбоджі, обійшлася країні у 1—3 млн знищених людей (за різними оцінками).

Відомо багато фактів вбивства людей за наказом комуністичного уряду НДР при спробах перейти до Західного Берліну чи ФРН у Берліні та на кордоні НДР—ФРН.

Ні в одній із так званих соціалістичних країн не публікувалися офіційні дані про кількість людей, знищених внаслідок діяльності соціалістичних режимів.

ЦІКАВІ ФАКТИ: Сталін у 1936 р. оголосив, що у СРСР вже побудований соціалізм.

М. С. Хрущов на XXI з'їзді КПРС у 1961 р. заявив, що «соціалізм побудований повністю і остаточно і що настав час приступати до будівництва комунізму».

ДЖЕРЕЛА:

К. Кавцький. Основи соціалізму. – Нью-Йорк: Видане Української Федерації Американської Соціалістичної Партії, 1918. – 64 с.; В. Левинський. Етика і соціалізм. – Прага: «Нова Україна», 1922. – 36 с.; В. Левинський. Початки українського соціалізму в Галичині. – Торонто: «Робітниче Слово», 1918. – 92 с.; Мартін Маля Радянська трагедія: історія соціалізму в Росії 1917-1991 — «Мегатайп», 2000. — 606 с.; Соціалізм: XXI век / под ред. И. И. Миговича. Киев, 2013.; Мінаєв А.В. Генеза та розвиток соціалістичних ідей в XIX – на початку XXI ст. (короткий історичний огляд) // Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». – Чернівці, 2007. – Вип. 4. – С. 121-139.; М. Ю. Шаповал. Революційний соціалізм на Україні. Кн. 1 – Відень: «Борітеся–Поборете», 1921. – 256 с.

СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ (СПУ)

СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ (СПУ) — українська політична партія. Соціалістична партія є лівоцентристською організацією соціал-демократичного спрямування. Як офіційно зареєстрована ліва партія ставить за мету розбудову в Україні демократичного соціалізму на засадах народовладдя. Молодіжне крило партії — Спілка молодих соціалістів (СМС).

СПУ створена 26 жовтня 1991 р. у Києві зусиллями колишніх членів забороненої КПУ (КПРС), які не погоджувалися з її заборонаю і прагнули продовжувати політичну діяльність. Лідером партії обрали колишнього керівника комуністичної більшості у Верховній Раді УРСР Олександра Мороза.

15 березня 1992 р. був заснований друкований орган СПУ — газета «Товариш». Її першим редактором став Адам Мартинюк.

У грудні 1993 р. партія оголосила себе опозиційною до влади, яку уособлювали президент Леонід Кравчук та прем'єр-міністр Леонід Кучма. Після відновлення КПУ лави Соціалістичної партії покинуло чимало колишніх членів КПРС.

На парламентських виборах 1994 р. до Верховної Ради України було обрано 14 представників СПУ (згодом за підтримки СПУ до парламенту було дообрано ще й Наталію Вітренко). У травні 1994 р.

Олександр Мороз став головою Верховної Ради. Його кандидатура була висунута на президентських виборах того ж року, у першому турі яких Мороз набрав 13.04% голосів (3 місце).

У 1994 р. було створено молодіжне крило партії — Соціалістичний конгрес молоді (СКМ).

Після обрання президентом Леоніда Кучми значна частина СПУ підтримала його доповідь-програму «На шляху радикальних реформ» (19 жовтня 1994 р.), але у квітні 1995 р., після невдалих спроб порозумітися через парламент з виконавчою владою, СПУ знову остаточно перейшла до опозиції. Але радикально налаштовані соціалісти на чолі з Наталією Вітренко продовжували критикувати керівництво партії за «угодовство із владою». Врешті-решт вони покинули партійні лави і у червні 1996 р. утворили Прогресивну соціалістичну партію України.

Ухвалення нової Конституції України (28 червня 1996 р.) відбулося під головуванням тодішнього лідера СПУ Олександра Мороза.

У 1997 р. партія розпочала реалізацію плану зі створення «загальнодемократичного фронту». У червні на спільному засіданні Політради СПУ та Вищої ради Селянської партії було досягнуто згоди щодо створення єдиного передвиборчого блоку і прийнято Декларацію про його принципи. На парламентських виборах 1998 р. блок СПУ-СелПУ здобув 8,5% (третє місце після КПУ і Руху) і отримав 29 місць за списком. Ще 6 депутатів-соціалістів (серед яких — Олександр Мороз, Станіслав Ніколаєнко та Іван Чиж) були обрані в одномандатних округах. Фракція СПУ і СелПУ отримала назву «Лівий центр». Головою Верховної Ради було обрано представника блоку — Олександра Ткаченка. Проте згодом союз із СелПУ розпався.

На президентських виборах 1999 р. СПУ знову висунула кандидатуру Олександра Мороза. Ідея «загальнодемократичного фронту» отримала своє продовження в проекті «Канівської четвірки», утвореної 24 серпня 1999 р. Хоча мова йшла про персональний союз, вперше представник СПУ офіційно об'єднав зусилля з висуванцями не лише лівих, але й правих партій. Головним досягненням проекту самі соціалісти вважають «прорив інформаційної блокади». Але врешті-решт проект зазнав провалу, кожен із її учасників пішов своїм шляхом. Мороз, як кандидат від соціалістів, отримав 11.29% голосів (3 місце).

Після президентських виборів у партії виникла криза, проявом якої стало створення «соціалістичної платформи» на чолі з Іваном Чижем та Валерієм Арестовим. 19 лютого 2000 р. Політрада СПУ після

цілоденного обговорення виключила її організаторів з партії — за дії, які «ведуть до розколу партії, ослаблення її авторитету».

На VIII з'їзді СПУ, який відбувся 20 травня 2000 р. у Києві, головною програмною метою партія проголосила Демократичний соціалізм.

Важливою політичною перемогою СПУ є зрив спроби втілити в життя через парламент результати референдуму 16 квітня 2000 р..

28 листопада 2000 р. Олександр Мороз у виступі на сесії Верховної Ради оприлюднив «Плівки Мельниченка» та звинуватив Леоніда Кучму і його найближче оточення у причетності до зникнення журналіста Георгія Гонгадзе. Соціалісти таким чином стали ініціатором «Касетного скандалу».

Вже у грудні СПУ була головною рушійною силою акції «Україна без Кучми». Під час цієї акції вперше на рівні пересічних членів партій соціалісти об'єднали зусилля з представниками правих партій. Проте після поразки УБК на парламентські вибори опозиційні до Леоніда Кучми партії вирішили йти самостійно. Напередодні кампанії СПУ мало не втратила молодіжне крило. Соціалістичний конгрес молоді (СКМ) та його лідер Вадим Місюра вирішили підтримати СДПУ(О), на чолі з тодішнім головою адміністрації президента Кучми Віктором Медведчуком. Проте, більшість місцевих осередків молодих соціалістів не підтримали рішення керівництва СКМ. Силами тих молодих соціалістів, хто вирішив продовжити боротьбу, а не «лягати» під владу у короткий термін було організовано Спілку молодих соціалістів (СМС).

На виборах 2002 р. СПУ здобула 6,87% голосів (5 місце). Спроби створити у новому парламенті опозиційну більшість виявилися невдалими. Консолідувати єдиний фронт опозиційних сил (КПУ, СПУ, БЮТ, «Наша Україна») вдалося лише восени — 16 вересня 2002 р., під час акції «Повстань, Україно!».

На посаду президента у 2004 р. соціалісти знов висунули кандидатуру Олександра Мороза. Він набрав у першому турі 5,77% голосів виборців (3 місце), після чого СПУ висловилося на користь Віктора Ющенка.

Соціалісти були активними учасниками Помаранчевої революції. І після інавгурації Віктора Ющенка вперше за історії партії офіційно отримали посади у виконавчій владі — портфелі трьох міністрів, голови Фонду держмайна і двох керівників обласних держадміністрацій. Посади в уряді представники СПУ зберегли і після

зміни уряду Юлії Тимошенко на кабінет Юрія Єханурова у вересні 2005 р.

Протягом 2005 р. лави СПУ поповнилися членами самоліквідованої партії «Українська партія справедливості — Союз ветеранів, інвалідів, чорнобильців, афганців».

На парламентських виборах 2006 р. СПУ здобула 5,69% голосів (4 місце). Брала участь у переговорах зі створення коаліції з БЮТ і «Нашою Україною», проте останні відмовилися підтримати кандидатуру Олександра Мороза на виборах голови Верховної Ради. Натомість Мороза підтримали КПУ та Партія регіонів, чиїх голосів вистачило для обрання спікера. Після цього СПУ створила коаліцію з комуністами і «регіоналами» і підтримала висунення кандидатом у прем'єри Віктора Януковича. У новому уряді соціалісти отримали посади двох міністрів і голови Фонду держмайна.

Новий політичний союз викликав неоднозначну реакцію в лавах соціалістів. Рішучий протест проти нового формату коаліції, зокрема, висловили Юрій Луценко, який заявив про розрив з СПУ, та Йосип Вінський, що відмовився від посади секретаря Політради СПУ. Новим секретарем і одночасно лідером фракції обраний Василь Цушко.

На позачергових парламентських виборах 2007 р. отримала 2,86% голосів (6 місце).

Перша п'ятірка мала такий вигляд

Мороз Олександр Олександрович, Цушко Василь Петрович, Бойко Володимир Семенович, Семенюк Валентина Петрівна, Ніколаєнко Станіслав Миколайович.

24 липня 2010 р. новим головою СПУ обрано Василя Цушка — на той час чинного міністра економіки.

На раді Соцінтерну, яка відбулась 1-2 липня 2011 р. СПУ була виключена з лав Соціалістичного інтернаціоналу. Цьому посприяла активна діяльність Партії Регіонів у своїй інтеграції в Європейський простір (бажання прибрати конкурента), в наслідок якої була підписана угода про співпрацю між ПР та Соцінтерном. Проте після скандалу довкола умов перебування экс-прем'єр-міністра Ю. Тимошенко за ґратами — угода була розірвана Соцінтерном в односторонньому порядку.

18 грудня 2011 р. Селянська партія України на чолі з Зиновієм Холоднюком, партія «Соціалістична Україна» на чолі з Володимиром Гошовським, Всеукраїнська партія «Дітей війни» на чолі з Валерієм Іващенко, «Діти війни» Народної партії України на чолі з Василем Патлачуком, партія «Козацька слава» на чолі зі Станіславом

Селивановим приєдналися до СПУ шляхом підписання Меморандуму про об'єднання лівих і лівоцентристських партій.

На парламентських виборах у 2012 р. партія СПУ набрала 0.45% голосів виборців (10 місце) на багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі і не потрапила до Верховної Ради, це найгірший результат в історії партії.

На ХХ з'їзді головою СПУ був обраний Рудьковський Микола Миколайович.

На II етапі ХХ позачергового з'їзду Соціалістичної партії України, який відбувся 01 серпня 2015 р., головою Соціалістичної партії України одностайно був обраний Садовий Микола Ілліч.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Патологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛ

У своєму нинішньому вигляді Соціалістичний Інтернаціонал - організація, що об'єднує соціалістичні, соціал-демократичні, робочі партії всього світу, офіційно існує з 1951 р. Тоді у Франкфурті-на-Майні відбулася Міжнародна конференція соціалістів. Її представляли делегати від 34 партій, переважно з Європи. У їх лавах на той час налічувалося 10 млн. чоловік. На конференції була прийнята Франкфуртська декларація «Мети і завдання демократичного соціалізму». Вона дозволила соціал-демократії, спадкоємиці II Інтернаціоналу, по-новому після Другої світової війни, на новій теоретичній базі підійти до розуміння свого призначення.

Франкфуртська декларація проголосила, що «демократичні соціалісти визнають утвердження загального миру найважливішим завданням нашого часу» і охарактеризувала соціалізм як міжнародний рух, учасники якого прагнуть до однієї мети – «до системи соціальної справедливості, кращого життя, свободи і миру у всьому світі». Обов'язковими ознаками демократії у Декларації є принципи свободи слова, освіти, релігійних переконань, свобода виборів при загальному голосуванні, судова система, що забезпечує відкритий процес в незалежних судах, партійний плюралізм і право на опозицію.

Демократизм і принцип консенсусу в організаційній побудові Соцінтерну, уміння сфокусуватися на головних проблемах сучасності,

привабливість соціальної теорії зробили його центром тяжіння для партій всього світу, що обстоюють погляди демократичного соціалізму.

До складу Соцінтерну також входять три братські організації - Соцінтерн жінок, Міжнародний союз соціалістичної молоді і Міжнародний рух "Фалькон"/Соціалістичний Інтернаціонал освіти. Хоча партії - члени СІ відрізняються одна від одної, все ж таки можна виділити декілька загальних ознак.

По-перше, їх об'єднує орієнтація на демократичний соціалізм, що розуміється не тільки як ідеал, але і як процес тривалих необмежених в часі суспільних перетворень.

По-друге, партії Соцінтерну мають міцні зв'язки з місцевим профспілковим рухом і різними категоріями найманих працівників.

По-третє, в основі їх співпраці лежить принцип політичного консенсусу.

По-четверте, при вирішенні соціально-економічних проблем для них є пріоритетним соціальний захист трудящих. Інші питання (ринку, ціноутворення, державного регулювання економіки) можуть розглядатися як особливості партійного курсу в окремих країнах.

На відміну від комуністичного руху, соціал-демократи завжди захищали послідовний плюралізм, тому в СІ достатньо і вкрай лівих, і підкреслено помірних (від троцькістів до ліберальних шведських соціал-демократів).

У 1989 р. Франкфуртська декларація трансформувалася в Стокгольмську декларацію принципів – документ, який проголошує найважливішими політичними цінностями свободу, справедливість, солідарність.

Стокгольмський документ виводить соціал-демократію на рівень глобальних загальнолюдських вимірів, без яких вже не можуть вирішуватися і регіональні, зокрема європейські, проблеми. У «Декларації принципів» закріплені традиційні цінності соціал-демократії і визначені першорядні завдання - інтернаціоналізація економіки, широкий доступ всіх країн до інформації і нових технологій, розширення соціально-економічної і політичної співпраці між різними народами, охорона навколишнього середовища, забезпечення прав людини і соціальної справедливості. Вона орієнтована на етичний, гуманний підхід до обґрунтування політики, в якому основними цінностями проголошені демократія, свобода, рівність, солідарність.

Найстаріший член Соцінтерну Соціал-демократична партія Німеччини (СДПГ). Одні з найбільш впливових партій-членів Соцінтерну: Лейбористська партія Великобританії (керівник – діючий

прем'єр-міністр країни Гордон Браун), Іспанська соціалістична робоча партія (керівник – діючий прем'єр-міністр країни Хосе Луїс Сапатеро), Соціал-демократична партія Швеції (керівник – Мона Салін), Соціалістична партія Франції (керівник Мартін Обрі).

Представники СІ, як правило, користуються великим впливом на політику своєї країни. Зараз багато хто з них входить в уряд і урядові коаліції. Найвагоміше в Соцінтерні представлена Європа - більше 50 партій.

Окремої уваги заслуговує Партія європейських соціалістів - європейська партія, що складається з соціалістичних, соціал-демократичних і робочих партій з країн-членів Євросоюзу і Норвегії. Очолює партію Поль Нюруп Расмуссен. Мартін Шульц – керівник фракції ПЄС в Європарламенті.

Вона була заснована у 1992 р., хоча її історія розпочинається разом з функціонуванням Європейського парламенту, де у 1952 р. була сформована Соціалістична група.

У 1973 р. була заснована Конфедерація соціалістичних партій, пізніше у 1992 р. вона перетворилася на ПЄС. Партія Європейських соціалістів налічує більше тридцяти членів і є єдиною європейською партією, що включає партії всіх країн-членів ЄС. На минулих виборах в Європарламент (відбулися у червні 2009 р.) ПЄС одержала 161 мандат з 736.

Представник ПЄС Марек Сивец займає пост віце-президента Європарламенту. Партія бере активну участь у роботі Соцінтерну і просуванні соціал-демократичних ідей в Європі. Найвищий орган Соцінтерну з'їзд (конгрес), який проводиться один раз на три роки. У проміжках між з'їздами його діяльністю керує Рада, що скликається двічі на рік.

На даний момент генеральний секретар Соціалістичного інтернаціоналу – Луїс Айяла. У різні часи СІ очолювали такі відомі політики, як Віллі Брандт (екс-канцлер Німеччини), П'єр Моруа (прем'єр-міністр Франції), Антоніо Гут'єррес (прем'єр-міністр Португалії) та інші.

Принцип солідарності членів Соцінтерну знайшов віддзеркалення в офіційно прийнятому зверненні соціалістів один до одного – «товариш. Гімном Соцінтерну є «Інтернаціонал».

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч.

посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Патологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛ МОЛОДІ (СІМ)

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛ МОЛОДІ (СІМ) — міжнародне об'єднання молодіжних соціал-демократичних організацій. Створений у 1907 р. й існував до Другої світової війни.

Заснований на міжнародній конференції соціалістичних союзів молоді, яка відбулася 24-26 серпня 1907 р. у Штутгарті. На 1912 р. об'єднував 170 тис. членів молодіжних організацій 17 країн. Після Великої жовтневої соціалістичної революції 1917 р. у Росії частина організацій перейшла до Комуністичного інтернаціоналу молоді (КІМ).

У 1923 р. Соціалістичний інтернаціонал молоді приєднався до Соціалістичного робітничого інтернаціоналу. У 1946 р. СІМ відновив свою діяльність під назвою Міжнародний союз молодих соціалістів як молодіжна секція Соцінтерну.

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РОБІТНИЧИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛ

Міжнародне об'єднання соціал-демократичних партій, створене у 1923 р. Заснований на об'єднувачому конгресі Бернського та II ½ Інтернаціоналу у травні 1923 р. у Гамбурзі.

В основі ідеології лежали доктрини «організованого капіталізму», «господарської демократії», заперечення диктатури пролетаріату. Виступав проти політики Комінтерну. Після захоплення фашистськими військами Бельгії (з 1935 р. у Брюсселі знаходилась штаб-квартира організації) його діяльність припиняється.

ДЖЕРЕЛА

Українська радянська енциклопедія: [у 12 т.] / [за ред. М. П. Бажана]. — 2-ге вид. — К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1974—1985.; Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Патологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА— це соціально орієнтована держава, що визнає людину найвищою соціальною цінністю, надає соціальну

допомогу індивідам, які потрапили у важку життєву ситуацію, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя, перерозподіляє економічні блага відповідно до принципу соціальної справедливості і своє призначення вбачає в забезпеченні громадського миру і злагоди у суспільстві.

Поняття «соціальної держави» було висунуто у 1929 р. німецьким державознавцем Г. Геллером і згодом поширилося в Європі.

У США ідея соціальної держави була сприйнята пізніше, ніж у країнах Європи, оскільки тип свідомості американського суспільства був орієнтований на принцип індивідуалізму.

Після Другої світової війни концепція соціальної держави одержала закріплення у конституціях ряду країн Західної Європи (ФРН, Іспанія та ін.). Стаття 1 Конституції Іспанії 1978 р. зазначає, що Іспанія є соціальною, правовою та демократичною державою, вищими цінностями якої є свобода, справедливість, рівність і політичний плюралізм. Стаття 20 Конституції ФРН 1949 р. говорить про те, що ФРН є демократичною і соціальною федеративною державою. У Конституції Франції записано, що вона є демократичною і соціальною республікою.

Соціальна держава означає насамперед обов'язок законодавця бути соціальне активним в ім'я згладжування суперечних інтересів членів суспільства і забезпечення гідних умов життя для усіх за наявності рівності форм власності на засоби виробництва.

Держава стає органом подолання соціальних протиріч, урахування і координації інтересів різних груп населення, проведення до життя таких рішень, які б позитивно сприймалися різними верствами суспільства, її мета — за допомогою соціальної політики, забезпечення рівності та умов політичної співучасті об'єднати населення, стабілізувати соціальну (утому числі правову) і економічну системи, забезпечити їх прогресивну еволюцію.

МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Дослідження досвіду становлення і функціонування соціальної держави доводять відсутність її єдиної моделі не тільки в Європі, а й навіть у світі. Це пов'язано з тим, що соціальна держава є гранично загальною категорією.

Саме тому вона не може бути піддана докладній правовій стандартизації. Навпаки, питання про її зміст відкривається для вільної політичної дискусії. Існує значна кількість класифікацій соціальної держави.

МОДЕЛІ Т. ТІЛТОНА ТА Н. ФЕРНІСА

Т. Тілтон, Н. Ферніс у 1977 р. виділили три моделі соціальної держави:

- **«Позитивна держава соціального захисту»** (англо-американська й англо-саксонська моделі) — орієнтована на зрівняння шансів на добробут усіх громадян, забезпечення та гарантування «рівних можливостей». Соціальне забезпечення базується на індивідуалізмі та захисті корпоративних інтересів. Соціальна політика тут є лише засобом контролю, «амортизатором» соціальних конфліктів, а на соціальні потреби припадає доволі незначна частка держбюджету. Розвинута система соціального законодавства відсутня. Тобто це класична неоліберальна, «залишкова» модель.

- **«Держава соціальної безпеки»** («держава соціальної захищеності», «держава соціального захисту») — на додаток до забезпечення рівних шансів громадян створює умови повної зайнятості та гарантує всім громадянам без винятку отримання доходів не нижче прожиткового мінімуму. Вона досягає мети ліквідації бідності та знедоленості шляхом соціального страхування. Це гуманізований тип ліберальної держави.

- **«Соціальна держава загального добробуту»** («держава загального добробуту», «соціальна держава загального благоденства») — забезпечує повну зайнятість, згладжує різницю в доходах усього населення, створює численні постійні державні та громадські соціальні служби.

- Соціальна політика спрямована на створення рівних життєвих умов для всіх членів суспільства.

МОДЕЛІ В. НАМЧУКА

В. Намчук виділяє патерналістську, корпоративістську та етатистську моделі соціальної держави.

- **Для патерналістської моделі** характерне намагання досягти ефективності, використовуючи фонди на забезпечення тих членів суспільств, які найбільше потребують допомоги. Вона відрізняється низьким рівнем участі держави у вирішенні соціальних проблем. Основними умовами функціонування моделі є мінімальне втручання держави в ринкові відносини, обмежене застосування заходів державного регулювання, що не виходить за рамки вироблення макроекономічної політики.

- **Корпоративістській моделі** притаманна законодавчо закріплена співучасть державних і громадських структур у вирішенні проблем індивіда, групи, общини.

- **Етатистська модель** орієнтована на централізовану, дорогу систему соціального забезпечення, значну державну участь у соціальному обслуговуванні. Контроль за реалізацією державної соціальної політики здійснюється місцевими органами влади, підзвітними центральному уряду.

МОДЕЛІ В. ГОЙТМАНА

В. Гойман, беручи за критерій рівень доходів, виділяє чотири типи соціальної держави:

- **мегалітарний тип** — усі члени суспільства отримують рівні блага, а отже, в економічному (матеріальному) сенсі всі є рівними;
- **роулсіанський тип**, при якому справедливою є така диференціація доходів, яка допускає відносну економічну нерівність лише тоді, коли вона сприяє досягненню вищого рівня життя незаможних членів суспільства. Це тип соціальної держави, зорієнтованої на максимальне забезпечення корисності для найменш забезпечених осіб;
- **утилітарний тип** передбачає максимізацію його загальної корисності для всіх членів суспільства. Інакше кажучи, більшу частину суспільного багатства повинен отримувати той, хто є більшою мірою здатний приносити (і реально приносить) користь;
- **тип соціальної держави, орієнтованої на класичну модель ринку.**

Уніфікованої соціальної моделі не існує. У силу історичних, культурних відмінностей кожна національна соціальна модель оригінальна та неповторна. Реальна соціальна практика базується не відповідно до теоретичних моделей, а згідно з історичними, культурними, економічними і політичними умовами, тому переважають змішані моделі, в яких виділяють найхарактерніші для тої чи іншої моделі ознаки.

ОЗНАКИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Незалежно від специфіки тієї чи іншої національної моделі соціальної держави для неї характерні такі спільні ознаки:

- соціальна держава є закономірним продуктом еволюції громадянського суспільства у напрямку до громадянського суспільства соціальної демократії;
- вона завжди визнається якісною характеристикою правової держави;
- проголошення держави соціальною є важливою конституційною гарантією забезпечення і захисту соціальних прав людини;

- оскільки як мета діяльності соціальної держави, так і сама ця діяльність (соціальна політика) визначаються правовими рішеннями, то її функціонування передбачає наявність розвинутого соціального законодавства;
- соціальна держава слугує забезпеченню громадянського миру і злагоди в суспільстві;
- утвердження соціальної державності сприяє трансформації ринкової економіки на соціальну ринкову, служінню власності інтересам як власника, так і суспільства.

ДЖЕРЕЛА

Історія соціального руху у Франції з 1789 р. В 3х томах.; Держава соціальна // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015.; СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА //Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.; Манфред Шпікер. СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА: ПРИНЦИПИ — МЕЖИ— МОЖЛИВОСТІ.; М. Ф. Юрій. Політологія (підручник). Правова і соціальна держава.; Поняття і ознаки соціальної держави. — з кн: Загальна теорія держави і права (ред. проф. М. В. Цвік та ін.) — Харків «Право» 2002.; Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? (під головн.ред. В. Є. Воротіна). — Київ, НІСД, 2009.; Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001р.; Хома Н.М. Типологія моделей соціальної держави: аналіз основних підходів (Держава і право Випуск 56)

СОЦІАЛЬНА РИНКОВА ЕКОНОМІКА

Сьогодні у більшості розвинутих країн світу панує соціально орієнтована ринкова економіка, яка представляє собою найвищу стадію розвитку класичної ринкової економіки. У ній захист конкуренції та ринкові методи господарювання ефективно поєднуються з державним регулюванням національної економіки, з її соціальною спрямованістю. Соціально орієнтована ринкова економіка притаманна соціальній державі.

Соціальна економіка уявляє собою сукупність соціально-економічних стосунків проміж людьми, які виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг у світі обмежених ресурсів. Вона створює визначену економічну систему (господарство), яка свідомо орієнтована на розвиток особистості, економічне зростання та соціальний прогрес, підвищення добробуту та рівня життя в країні.

Для порівняння зупинимось на теоретичних засадах вільної («чистої») ринкової економіки:

- приватна власність (на засоби виробництва);
- економічні стимули, мотиви (в першу чергу - прибуток);
- ринкове ціноутворення (встановлення цін шляхом вільної конкуренції);
- проведення національної політики «невтручання держави».

До недоліків вільної ринкової економіки, яка не існує у чистому вигляді можливо віднести:

- зосередження власності в руках окремих суб'єктів права (фізичних, юридичних осіб), що призводить до монопольного ціноутворення;
- страждає в першу чергу індивід, власник робочої сили та інтелекту, коли пропозиція робочої сили перевищує попит, і як наслідок - різке зменшення рівня оплати праці (нижче, за рівень бідності).

У центрі соціальної ринкової економіки знаходиться індивід з його потребами, інтересами, його стосунками з іншими людьми, членами суспільства, установами, організаціями, урядом держави, які проявляються в процесі виробництва, розподілу обміну та споживання.

Людські істоти - нещасні творіння, які обмежені потребами. У числі іншого їм потрібна любов, суспільне визнання, матеріальні блага та життєві зручності. Боротьба людини за підвищення рівня матеріального забезпечення, прагнення «заробити собі на життя» та забезпечити гідне існування своїх близьких, родичів, нащадків - є предметом соціально орієнтованої економіки.

Термін «соціальна» означає, що:

- ефективність функціонування ринкової економіки орієнтована на одночасне, комплексне досягнення економічних і соціальних цілей у визначений термін часу;
- ринкова економіка обмежується там, де вона неефективна і може призвести до соціально небажаних наслідків.

Засади та принципи соціально орієнтованої ринкової економіки:

- ◆ ринок виступає основою економіки, хоч йому не під силу розв'язання численних соціальних проблем;
- ◆ основний напрямок функціонування соціально орієнтованої економіки - це задоволення зростаючих потреб споживачів на основі створених умов для вирішення соціально-економічних проблем;

- ◆ принципи соціальної справедливості та соціальної захищеності, рівності усіх громадян перед Законом;
- ◆ єдність соціально орієнтованої економічної політики та економічно орієнтованої соціальної політики;
- ◆ розмежування та інтеграція складових соціальної економіки на мікро-, мезо- та макрорівнях;
- ◆ принцип системності та комплексності у використанні джерел й факторів соціально-економічного зростання;
- ◆ принцип ефективності системи соціального партнерства між суб'єктами, робочої сили, інтелекту, капіталу, нерухомості та політики як необхідна умова соціально-економічного зростання;
- ◆ принцип синергетичності при обґрунтуванні розмірів та наслідків соціально-економічних ефектів.

Економіка соціально-ринкового типу - це економічна система, заснована на пануванні колективних та індивідуальних форм капіталістичної власності (трудової і нетрудової), в якій органічно поєднані державне регулювання макро- та мікроекономічних процесів з ринковим саморегулюванням з перевагою перших, узгодження соціального з ринковим. В останні три десятиріччя ХХ ст. акціонерами-співвласниками крупних промислових корпорацій стають акціонери, які як дивіденди отримують до 10% річного заробітку. У США - майже 50 млн. акціонерів, в Англії 23% найманих працівників фірм (у Швеції продаж акцій своїм працівникам на пільгових умовах практикують до 50% крупних фірм), але тільки деякі з них стають співвласниками. Державна власність на засоби виробництва у країнах Заходу задовольняє інтереси підприємців, забезпечує загальні умови виробництва для народного господарства, послаблює економічні кризи, надає більші гарантії зайнятості.

Соціальним в економіці соціально-ринкового типу є розгалужена система соціального захисту широких верств населення у формі державних витрат на розвиток освіти, охорони здоров'я, навколишнього середовища, перекваліфікації працівників, виплати пенсій, пільг безробітним. У більшості розвинутих країн світу 60-70-х рр. ХХ ст. соціальні витрати держави посіли перше місце в структурі державних видатків, що свідчить про якісні зрушення у державних функціях, у зростанні ролі загальнолюдських цінностей в її діяльності.

Соціально орієнтована економіка передбачає такий механізм розподілу доходу, який би усував надмірне збагачення на одному полюсі та зубожіння на іншому. Його основним засобом є

перерозподіл національного доходу через державний бюджет (соціальні витрати держави), відповідна фіскально-податкова політика. Прихильники концепції економіки соціально-ринкового типу не виступають за відродження вільної ринкової економіки, що функціонувала за принципом - природного порядку, природного розвитку явищ і процесів. Іншим критерієм соціального ринкового господарства є раціональне поєднання ринкової економіки та планового господарства, планомірність пронизує ринкову підсистему. Ерхард зазначав: «Ми повинні відшукати золоту середину, що визначає пропорції між компетентністю і діяльністю держави та компетентністю і діяльністю приватного господарства». Е. Хансен основними функціями такої економіки вважав створення держави добробуту та здійснення певних форм національного економічного планування (цим терміном позначають поєднання різних, навіть протилежних за змістом форм власності). Для цього необхідно здійснювати перерозподіл національного доходу через державний бюджет, що збільшує сукупний добробут.

При перерозподілі частини доходу на користь найбідніших верств населення сума їх задоволення зростає більше, ніж зменшується сума задоволення багатих. При плануванні головна проблема, полягає в тому, хто розроблятиме і затверджуватиме план - панівна еліта чи все суспільство.

У Німеччині підприємства всіх галузей економіки мають фінансову підтримку держави: на початку 90-х рр. ХХ ст. вона становила майже 50 млрд. марок. Після об'єднання Західної та Східної Німеччини на фінансову підтримку підприємств колишньої НДР уряд щорічно виділяє понад 50 млрд. марок.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА — це суспільний феномен, що поєднує різноманітні багатофакторні складові: конституційно-правові, інституціональні, управлінські регулятивні та саморегулятивні, глобальні, національні, державні, наддержавні, громадські, гуманістичні, праксеологічні (ціннісні), комунікативні та ін.

Зазначене зумовлює багатоаспектність засад соціальної політики як суспільного явища. Розрізняють вузьке та широке розуміння соціальної політики.

У вузькому розумінні соціальна політика — це цілеспрямована діяльність суб'єктів з метою забезпечення соціального захисту і створення умов для формування безпечного соціального середовища людини. У такому аспекті соціальна політика передбачає комплекс заходів, спрямованих на створення системи соціальних амортизаторів суспільних, зокрема ринкових, ризиків і формування соціальних стандартів. Іншими словами, соціальна політика у вузькому розумінні — це діяльність суб'єктів соціально-політичного життя, спрямована на формування соціальної безпеки людини й суспільства.

У широкому розумінні соціальна політика — це система цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що сформувалася в суспільстві на певному етапі його розвитку і здійснюється на основі певних принципів і засад з метою забезпечення оптимального функціонування й розвитку соціальних відносин.

У такому аспекті соціальна політика є системою управлінських, регулятивних, саморегулятивних способів і форм діяльності суб'єктів, сукупністю принципів, рішень і дій, що втілюються в соціальних програмах і соціальній практиці з метою задоволення соціальних потреб, збалансування соціальних інтересів людини, соціальних груп суспільства, досягнення соціальних цілей, розв'язання соціальних завдань, формування соціальних цінностей. Іншими словами, соціальна політика у широкому розумінні — це система інституційних і надінституційних, державних і громадських, суспільних і особистих, індивідуальних способів і форм діяльності, спрямованих на створення умов для всебічної самореалізації соціального потенціалу людини, її сутнісних сил.

Водночас вузьке й широке розуміння соціальної політики умовне. Існує цілісна соціальна політика, що охоплює і вузький, і широкий її зміст. Соціальний захист, соціальна безпека, з одного боку, і соціальний розвиток, соціальні відносини — з іншого органічно поєднані: без розвинених соціальних відносин не може бути стабільної соціальної безпеки людини, суспільства, а соціальна безпека значною мірою зумовлює розвиненість, зрілість процесів соціального, суспільного розвитку.

Об'єктом соціальної політики є суспільні, зокрема соціальні, відносини, процеси життєдіяльності соціуму, що безпосередньо чи опосередковано впливають на формування соціальної безпеки

людини, задоволення нею власних соціальних потреб та інтересів, освоєння і творення соціальних цінностей.

Соціальна політика має ґрунтуватися на пізнанні законів суспільного розвитку, зокрема соціальних відносин, виявляти глибинні тенденції розвитку в усіх сферах суспільного життя, що зумовлюють процес самореалізації людиною власного соціального потенціалу, її соціальної безпеки і здійснення цілеспрямованого впливу на них суб'єктів регулятивної діяльності.

Така політика покликана виявляти й розв'язувати суперечності як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру в економіці, політиці, соціальних, духовних відносинах суспільства, у міжособистісних соціальних відносинах людей, тих чи інших складових цих відносин, аспектах і тенденціях розвитку та функціонування, що впливають на соціальне буття, соціальне самопочуття й безпеку людини. Соціальна політика спрямована на зміцнення й закріплення найпрогресивніших моментів, тенденцій у процесах та явищах матеріальної й духовної сфер життєдіяльності суспільства, що сприяють збагаченню його соціального розвитку, соціального буття, формуванню цінностей.

Соціальна політика виявляється в управлінні, регулюванні соціальних процесів.

Соціальне управління та регулювання є основним механізмом, інструментом реалізації соціальної політики.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Мета соціальної політики полягає у створенні умов для формування, розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття, самореалізації творчого соціального потенціалу людини, особистості, її сутнісних сил, а також для задоволення людиною соціальних потреб та інтересів, освоєння соціальних цінностей, підтримання в суспільстві соціальної злагоди, стабільності та соціальної цілісності, самовідтворюваного, самодостатнього рівня соціодинаміки, соціального прогресу.

Соціальна політика за умов трансформації суспільних відносин, формування соціальної держави й громадянського суспільства має на меті звузити, а у перспективі звести нанівець роль у соціальному житті чинників, що втрачають соціальне значення або гальмують процес суспільної соціодинаміки, і створити умови для посилення ролі чинників, детермінант, що сприяють соціальному поступу, посилюють соціальну безпеку людини. Нині мета соціальної політики полягає в розв'язанні суперечностей суспільного, соціального розвитку, що гальмують процес формування соціально орієнтованої економіки,

становлення середнього класу, соціальної мобільності, утвердження дійових механізмів соціального життєзабезпечення людини як основного суб'єкта соціального розвитку.

У цьому зв'язку завдання соціальної політики — забезпечити чітке функціонування системи соціально-політичних інститутів, які є суб'єктами соціальної політики, здійснення координації, узгоджувальної діяльності елементів системи, усвідомленої спрямованості їх зусиль, формування оптимального співвідношення й підтримання необхідних пропорцій між цими елементами, приведення до стрункої системи різноманітних дій усіх її учасників, спрямування різних форм, методів і засобів соціальної політики на досягнення очікуваних результатів, насамперед на досягнення адекватності цілеспрямованої діяльності суб'єктів соціальної політики, пов'язаної з освоєнням і творенням соціального буття, розвитком соціальної сфери, вимогами об'єктивних закономірностей суспільного прогресу, сучасною логікою розвитку цивілізації.

ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Що ж до конкретних завдань соціальної політики, то основними з них в українському суспільстві на етапі його трансформації є:

- створення умов для реалізації соціального потенціалу людини;
- сприяння розвитку соціальних та соціально-ринкових відносин;
- перетворення соціальних чинників на одну з домінант економічного зростання;
- розвиток соціально-трудова відносин;
- реформування системи соціального захисту, соціального страхування і пенсійного забезпечення;
- посилення адресності підтримки соціально незахищених верств населення;
- реформування ринку праці та зайнятості населення;
- забезпечення випереджаючого зростання вартості робочої сили;
- реформування системи охорони здоров'я;
- здійснення активної демографічної політики.

Умови реалізації соціальної політики

Важливою умовою ефективної реалізації соціальної політики є створення в суспільстві сукупності об'єктивних і суб'єктивних умов

ДО ОБ'ЄКТИВНИХ УМОВ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НАЛЕЖАТЬ:

трансформація суспільних відносин і насамперед формування соціально-ринкової економіки, повноцінного інституту власності (зокрема, приватної);

утвердження процесів соціально-трудої мобільності, політичної структурованості суспільства, нової системи духовних, ціннісних орієнтацій.

Соціальна політика є важливою умовою формування в суспільстві соціальних відносин, нової якості соціального буття.

ДО СУБ'ЄКТИВНИХ УМОВ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НАЛЕЖАТЬ:

використання в соціальній політиці адекватних принципів, способів і форм цілеспрямованої управлінської, регулятивної діяльності з освоєння й творення соціального буття, які відповідали б вимогам об'єктивних законів суспільного соціального розвитку;

сприяння засобами регулятивної політики своєчасному розв'язанню суперечностей у соціальній сфері;

утвердження динамізму в механізмі власне управлінської регулятивної діяльності, спрямованої на розвиток соціального буття, соціальної сфери;

викорінювання форм і методів командно-адміністративного, директивного управління;

децентралізація соціальної політики;

розв'язання суперечностей між новими (значною мірою соціально-ринковими) відносинами й проявами директивного управління, пасивного характеру соціальної політики.

Неодмінною умовою ефективної реалізації соціальної політики є соціальний моніторинг, що передбачає систематичний аналіз процесів соціальної сфери, соціального буття, що постійно змінюється і зумовлює зміст соціального регулювання, суб'єктивної діяльності суспільства, людини.

Суттєвим у соціальній політиці є своєчасне внесення коректив у зміст і форми соціального регулювання процесів розвитку соціального буття, від яких безпосередньо чи опосередковано залежить задоволення соціальних потреб людини й суспільства, соціальна безпека особистості.

Умовою оптимізації соціальної політики є глибоке знання її суб'єктами не лише закономірностей і тенденцій суспільного розвитку, що детермінують процес реалізації особистістю свого соціального потенціалу, а й інших процесів життєдіяльності суспільства, які впливають на соціальне становище, добробут, самопочуття людини. Отже, у реалізації соціальної політики необхідно максимально повно враховувати об'єктивні та суб'єктивні умови, які визначають стан розвитку соціальних відносин, а також активно впливати на ці відносини з метою ефективного й оптимального їх функціонування.

ВАЖЛИВИМИ УМОВАМИ ЕФЕКТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ Є ТАКІ:

утвердження динамічності механізму регулятивної діяльності, спрямованої на збагачення соціального потенціалу суспільства;

пошук її ефективних способів і форм, усунення невиправданих і малоефективних, насамперед консервативних методів регулювання, що гальмують процес утвердження цінностей соціального буття;

відмова від форм і методів управління, що породжують соціальне відчуження людини.

У сучасних умовах несприятливі тенденції й труднощі в соціальній сфері виникають через застосування форм і методів директивного управління, спробу наповнити нові форми соціальної політики старим змістом, абсолютизацію її малоефективних засобів, недооцінку гнучких та ефективних форм соціального регулювання, самореалізацію особистістю власного соціального потенціалу, недостатній розвиток активних складових соціальної політики, переважання в ній пасивних форм.

ДЖЕРЕЛА:

Жаліло Л., Солоненко І., Волос Б. Охорона громадського здоров'я: управлінські аспекти: Навч. посіб. — К., 2001.; З бідністю нам не по дорозі // Уряд, кур'єр. — 2002. — № 158.; Загородній В. В. Системний аналіз в управлінні охороною здоров'я в період її реформування // Вісн. УАДУ. — 1999. — № 4.; Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В. В. Онікієн-ко. — К, 2001. — Вип. 15.; ИмсД., Крептул А. Система помощи лицам и семьям с низкими доходами в Канаде // Пробл. теории и практики управления. — 2000. — № 1.; Іванкевич В. Пенсійна реформа в Україні // Україна: аспекти праці. — 2001. — №2.; Катин В. Главная проблема человечества // Вестн. РАН. — 1998. — № 3.; Кир'ян Т., Шаповал М. Рівень життя— обличчя держави // Уряд, кур'єр. — 2001. — №137.; Князев В. М. Соціальна технологія та управління політичними процесами в Україні. — К., 1995.; Кодекс законів про працю в Україні та інше законодавство про працю. — К., 1995.

СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА - це сукупність соціальних явищ і процесів, які знаходяться у відносинах і зв'язку між собою і утворюють деякий соціальний об'єкт. Цей об'єкт виступає як єдність взаємопов'язаних частин (елементів, компонентів, підсистем), взаємодія яких між собою і з навколишнім середовищем обумовлюють його існування, функціонування і розвиток як цілого. Будь-яка система передбачає наявність внутрішньої впорядкованості і встановлення меж, що відокремлюють її від інших об'єктів. Структура - забезпечує внутрішній

порядок з'єднання елементів системи. Навколишнє середовище - встановлює зовнішні кордони системи.

Соціальна система - цілісне єдність, основним елементом якої є люди, їх взаємодії, відносини і зв'язку. Ці зв'язки, взаємодії і відносини носять стійкий характер і відтворюються в історичному процесі на основі спільної діяльності людей, переходячи з покоління в покоління.

Розумінню суспільства як системи передувало його розуміння як соціального порядку - підтримки і регулювання життя певним набором правил, спочатку існуючих або встановлених між людьми. Підстави цього порядку шукалися або в природному праві, притаманному самій природі речей, або в його надприродне (божественне) встановленні. Люди в тій чи іншій мірі усвідомлюють наявність цього порядку, підтримують його за допомогою звичаю, традиції, ритуалу (морально) або закріплюють його юридично. Але в будь-якому випадку виправдання суспільством цього порядку, його справедливості ґрунтувалося на процедурі визнання його правомочності (легітимності). Поведінка людей ставало таким чином зрозумілим (доступним для розуміння, передбачуваним) і керованим.

З розвитком системного підходу в науці поняття «соціальна система» було формалізовано. Алексіс був очевидно першим, хто використав термін «соціальна структура». Один з найбільш ранніх і найбільш вичерпних аналізів соціальної структури було проведено Марксом, який показав існування залежності політичної, культурної, і релігійної сторін життя від способу виробництва - на цьому базується теорія історичного матеріалізму.

Згодом деякі теоретики, які дотримуються неомарксистських поглядів, як наприклад Л. Альтюсер, вважали, що культурні і політичні установи щодо автономні і не в усьому і завжди залежні від економічних чинників, а лише «в крайній ситуації».

Крім того чисто марксистський погляд на соціальну структуру суспільства ні єдиним.

Паралельно це поняття в своїх роботах розвивали такі різні теоретики, як Герберт Спенсер і Макс Вебер, Фердинанд Теніс і Е. Дюркгейм, Г. Зіммель та Толкотт Парсонс, Пітер Блау і Ентоні Гідденс, П'єр Бурдьє і Ж. Дерріда, Маргарет Арчер і І. Валлерстайн, а також Якоб Леві Морено.

СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Структура соціальної системи - це спосіб взаємозв'язку взаємодіючих в ній підсистем, компонентів і елементів, що забезпечує її цілісність. Основними елементами (соціальними одиницями)

соціальної структури суспільства виступають соціальні спільності, соціальні інститути, соціальні групи і соціальні організації. Соціальна система, згідно Т. Парсонса, повинна відповідати певним вимогам, а саме:

повинна бути пристосована до середовища (адаптації);
у неї повинні бути поставлені цілі (целестигнення);
всі її елементи повинні бути скоординовані (інтеграції);
цінності в ній повинні зберігатися (підтримання зразка).

Т. Парсонс вважає, що суспільство є особливим типом соціальної системи, що володіє високою спеціалізацією і самодостатністю. Його функціональну єдність забезпечується соціальними підсистемами.

До соціальних підсистем суспільства, як системи, Т. Парсонс відносить наступні: економіки (адаптація), політики (целестигнення), культури (підтримка зразка). Функцію ж інтеграції суспільства виконує система «соціетальної спільності», яка містить в собі головним чином структури нормативів.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО — це система взаємозв'язків між представниками найманих працівників (переважно професійними спілками) — з одного боку, роботодавцями та їх об'єднаннями — з другого, і державою та органами місцевого самоврядування — з третього, що виражається у взаємних консультаціях, переговорах і примирних процедурах на взаємоузгоджених принципах з метою дотримання прав та інтересів працівників, роботодавців і держави.

До основних принципів соціального партнерства відносять: дотримання норм законодавства; повноважність представників сторін; рівноправ'я сторін у свободі вибору і обговоренні питань, які складають вміст колективних договорів і відносин; добровільність сторін у прийнятті на себе зобов'язань; систематичність контролю і відповідальність за виконання зобов'язань.

Термін «соціальне партнерство» з'явився вперше у промислово розвинених країнах Заходу у кінці XIX ст., в умовах зародження виробничої демократії. Після Другої світової війни у трудовому

законодавстві країн Заходу почали все більше закріплюватися поступки роботодавців найманим працівникам, у вигляді надання останнім права на участь в управлінні виробництвом.

В окремих країнах Заходу з'явилися спільні робочі ради на виробництві, функціонування яких було законодавчо закріплене. Так, за законом Федеративної Республіки Німеччини «Про виробничі ради» 1949 р. такі ради утворюються і діють на паритетних засадах, з представників роботодавців і найманих працівників. Ці ради почали називатися органами соціального партнерства. Намагання подолати протиріччя між працею і капіталом сприяли створенню спеціальних організацій, однією з яких стала у 1919 р. Міжнародна організація праці (МОП).

Одним з головних факторів виникнення соціального партнерства сталанауково-технічна революція, в результаті якої підвищилися вимоги до якості робочої сили, з'явилася потреба у гуманізації відносин між найманими працівниками і роботодавцями. Сьогодні найдієвіші системи соціального партнерства функціонують в багатьох європейських країнах, а саме: Ірландія, Австрія, Бельгія, Швеція, Німеччина, Франція тощо.

Про значний досвід, накопичений розвиненими країнами, в площині соціального партнерства свідчить різноманіття його моделей, обумовлене національними й регіональними особливостями кожної з країн. Міжнародна організація праці у своїх документах притримується позиції, що єдиної моделі соціального партнерства, яка була б придатна для всіх країн не існує. У найзагальнішому вигляді сформовані моделі соціального партнерства можна розділити на наступні: «американська» та «європейська».

Особливістю американської моделі ведення колективних переговорів є те, що до їх початку має бути сформована так звана колективно-договірна одиниця. Правила її формування визначаються Національним управлінням з трудових відносин (НУТВ), на нього ж покладена функція організації виборів колективно-договірного представника. Підставою для цього має бути подання заяви від працівників чи від профспілкової організації підприємства, підписаної не менше як 30% працівників. На основі таємного голосування більшістю голосів працівники цієї колективно-договірної одиниці надають повноваження провести переговори профспілковій організації чи іншій організації працівників, яка в такому разі отримує відповідний сертифікат від НУТВ, що засвідчує її виключне право на ведення переговорів.

Для європейської моделі характерною особливістю є те, що різні профспілки, поодинці чи об'єднавшись (у рамках спільного представницького органу) ведуть прямі переговори з роботодавцем з укладення колективного договору. При цьому найбільш представницькі профспілки мають певні переваги у колективно-договірному процесі. Також виділяють «німецьку» модель, що базується на залученні найманих працівників в управління виробництвом через спеціально створені органи на тарифній автономії та «скандинавську», яка полягає в залученні персоналу в розподіл результатів виробництва.

Українську модель соціального партнерства характеризують риси класичного трипартизму, тобто регулювання трудових і пов'язаних з ними економічних і політичних стосунків на основі рівноправної взаємодії, співпраці представників найманих працівників, роботодавців і держави. На національному рівні створено Спільний представницький орган всеукраїнських профспілок і профспілкових об'єднань для ведення колективних переговорів та соціального діалогу, головою якого є Василь Хара — голова Федерації профспілок України.

СТОРОНИ ТА РІВНІ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ

на національному рівні — профспілкова сторона, суб'єктами якої є об'єднання професійних спілок, які мають статус всеукраїнських; сторона роботодавців, суб'єктами якої є об'єднання організацій роботодавців, які мають статус всеукраїнських; сторона органів виконавчої влади, суб'єктом якої є Кабінет Міністрів України;

на галузевому рівні — профспілкова сторона, суб'єктами якої є всеукраїнські профспілки та їх об'єднання, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності; сторона роботодавців, суб'єктами якої є всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності; сторона органів виконавчої влади, суб'єктами якої є відповідні центральні органи виконавчої влади;

на територіальному рівні — профспілкова сторона, суб'єктами якої є профспілки відповідного рівня та їх об'єднання; сторона роботодавців, суб'єктами якої є організації роботодавців та їх об'єднання; сторона органів виконавчої влади, суб'єктами якої є місцеві органи виконавчої влади (що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці). На території відповідної адміністративно-територіальної одиниці стороною соціального діалогу

можуть бути органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законодавством;

на локальному рівні — сторона працівників, суб'єктами якої є первинні профспілкові організації, а в разі їх відсутності — вільно обрані для ведення колективних переговорів представники (представник) працівників; сторона роботодавця, суб'єктами якої є роботодавець та/або уповноважені представники роботодавця.

Колективні переговори

Між соціальними партнерами проводяться колективні переговори з метою укладення колективних договорів і угод:

на національному рівні — генеральна угода;

на галузевому рівні — галузеві (міжгалузеві) угоди;

на територіальному рівні — територіальні угоди;

на локальному рівні — колективні договори.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СОЦІАЛЬНИЙ ДАРВІНІЗМ

СОЦІАЛЬНИЙ ДАРВІНІЗМ (соціал-дарвінізм) — напрям у соціології другої половини XIX ст., котрий намагався пояснити еволюцію суспільного життя біологічними законами природного добору і боротьби за існування.

Вчення Ч. Дарвіна (1809 — 1882 рр.) про природний добір стимулювало поширення біологічних законів на розвиток суспільства, хоча сам Ч. Дарвін і його прихильники рішуче заперечували подібні спроби.

Найвідомішими представниками соціального дарвінізму були такі різні за своєю орієнтацією соціологи, як англієць У. Беджгот (1826 — 1877 рр.), австралійці Л. Гумплович (1838 — 1909 рр.) і Г. Ратценхофер (1848 — 1904 рр.), американці У. Самнер (1840 — 1910 рр.) і А. Смолл (1854 — 1926 рр.) та ін. Вони вбачали у теорії Ч. Дарвіна універсальну модель евол. процесу і намагалися застосувати її до еволюції суспільства.

За всієї багатоманітності і багатоплановості поглядів представників соціального дарвінізму їх об'єднує те, що закони боротьби за існування, міжвидової боротьби та природного добору

вони розглядали як провідні фактори розвитку людського суспільства; натуралізація соціального, визнання природного добору та боротьби за існування виступають у них головними соціальними детермінантами, а джерела соціальних конфліктів і суперечностей у середині спільнот і між ними редукуються ними до біологічних чинників. Соціал-дарвіністи вважали за можливе використати у соціології принципи, які висунув Ч. Дарвін, поставивши на місце організмів соціальні групи. Вони стверджували, що суворі закони еволюційної боротьби необхідні і корисні як для кращих і сильніших, так і для тих, хто приречений на загибель. Прихильники соціального дарвінізму мають течії консерваторів і реформістів, реалістів і номіналістів, матеріалістів і ідеалістів тощо, хоча на сьогодні немає єдиних критеріїв підходу до виділення окремих напрямів соціального дарвінізму.

Соціальний дарвінізм попри певні досягнення у постановці важливих соціологічних проблем (соціальних груп, конфлікту, етноцентризму тощо) на початку ХХ ст. вичерпав свій потенціал.

Його редукціонізм спрацював лише там, де перепліталися проблеми соціального і природничо-біологічного. На цьому «перехресті» проблем соціального дарвінізму зробив свій раціональний внесок у соціологію.

Ідеї соціал-дарвінізму суперечать принципам патерналізму і суті традиційного суспільства, бо пояснюють еволюцію суспільного життя біологічними принципами природного відбору підносячи значення конфліктів.

Одним з відомих критиків соціал-дарвінізму був Петро Кропоткін. У своїй праці «Взаємодопомога як фактор еволюції» (1902) він з матеріалістичних позицій доводить, що в живій природі і людському суспільстві кооперація і взаємодопомога є природнішими явищами, ніж конкуренція і боротьба за виживання.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ (СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ) — система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне

забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо).

З макроекономічної точки зору соціальне забезпечення — це система управління соціальними ризиками з метою компенсації шкоди, зниження або запобігання їх дії на процес розширеного відтворення населення. Як соціально-економічна категорія соціальне забезпечення є відносинами щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків.

У Середньовіччі соціальним забезпеченням німецьких, хворих і старих займалися члени сім'ї, а також корпорація, до якої належав індивід (церква, цех, селянська громада, чернечий орден тощо). З бурхливим розвитком промисловості у другій пол. XIX ст. соціальне забезпечення (соц. політика) переходить поступово до рук держави, яка заходами соціального законодавства втручається в економічні відносини й вимагає соціальної охорони робітників і службовців на випадок хвороби, інвалідності, на старість тощо.

НІМЕЧЧИНА

Засновником системи державного соціального забезпечення вважається німецький канцлер Отто фон Бісмарк. Намагаючись відволікти пролетаріат від соціалістичних ідей, він уперше запровадив закони про медичне страхування, страхування на випадок інвалідності, страхування на випадок нещасного випадку та пенсію на старість. Свою соціальну програму Бісмарк назвав «прикладним християнством». Метою цих новацій було не лише повернути політичні симпатії робітників до юнкерського уряду, а й збільшити продуктивність їх праці.

У законі про пенсійне забезпечення Бісмарк встановив пенсійний вік на рівні 70 років, тоді як середня тривалість життя робітника в Німеччині на той час становила близько 45 років.

Елементи соціального забезпечення поступово почали впроваджувати у себе й інші європейські держави, особливо після Російської революції. Європейські уряди впроваджували соціальне законодавство, прагнучи заспокоїти пролетаріат і уникнути революційних катаклізмів. На уряди чинили тиск також профспілки.

ШВЕЦІЯ

Соціал-демократи, які прийшли до влади у Швеції внаслідок дефіциту продуктів харчування під час Першої світової війни, у 1932–1976 рр. безперервно керували країною. Вони відмовились від

концепції класової боротьби, розробивши натомість концепцію «Folkhemmet» («народного дому»). Введені елементи планової економіки дозволили ефективно перерозподіляти багатства за допомогою соціального забезпечення.

Швеція стала однією з перших країн у світі, які ввели безкоштовну освіту на всіх рівнях, включно з університетами. Всім громадянам було гарантовано безкоштовне медичне обслуговування.

У 1940 рр. було розгорнуто масштабне житлове будівництво, яке змінило обличчя Швеції: лише з 1965 - 1974 рр. було побудовано більше мільйона дешевих сучасних помешкань. Рівень бідності у Швеції — один із найнижчих (6,5%).

Останнім часом шведська модель соціального забезпечення перебуває під загрозою через демографічну кризу: питома вага пенсіонерів зростає, тоді як кількість економічно активного населення зменшується. Однак високий рівень фіскальної дисципліни шведів рятує ситуацію: ніхто не ухиляється від сплати високих податків.

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

У 1942 р. британський економіст лорд Вільям Беверідж представив у парламенті Доповідь про соціальне страхування та інші послуги. Він запропонував зобов'язати всіх громадян працездатного віку щотижнево сплачувати внесок у систему національного страхування, яка видаватиме фінансову допомогу в разі хвороби, втрати роботи, виходу на пенсію та втрати годувальника.

Крім того, лорд Беверідж запропонував створити Національну службу охорони здоров'я (en:National Health Service, NHS) — державний орган, який забезпечує всім громадянам безкоштовні медичні послуги. NHS користується такою популярністю серед британців, що колишній канцлер казначейства Найджел Лоусон назвав її «національною релігією». Навіть Маргарет Тетчер, проводячи приватизацію багатьох галузей економіки, не наважилась здійснювати значні зміни у галузі охорони здоров'я. Вся діяльність NHS фінансується повністю з податків.

Ще однією пропозицією Беверіджа була видача грошей молодим батькам за народження дитини. Завдяки цьому післявоєнна демографічна криза у Британії швидко була подолана, натомість почався бебі-бум.

Значний вплив на доповідь Беверіджа справили ідеї Кейнса про те, що динаміка суспільного виробництва й зайнятості визначаються факторами платоспроможного попиту, а отже, перерозподіл прибутків

в інтересах соціальних груп, що отримують нижчі прибутки, здатне підвищити грошовий попит масових покупців.

УКРАЇНА

Перші закони для захисту промислових робітників були застосовані на українських землях під Австрією у 1854 р., але тільки у гірничій промисловості (її на українських землях майже не було); у 1902 р. подібний захист введено для залізничників. Окремі закони передбачали заходи для захисту жінок і дітей. Для цього були створені т. зв. промислові інспекторати (1883). Перші закони для організації посередництва у влаштуванні на працю були ухвалені у 1907 р.; у 1867 р. була вперше створена «організація для представництва професійних інтересів робітників і службовців» (профспілки). Законом від 1887 р. введено обов'язкове страхування робітників від нещасних випадків при праці (внески сплачували працедавці); з 1888 р. — на випадкові хвороби, а з 1906 р. обов'язкове страхування службовців (пенсійне й інвалідне). Сільське населення й сільські робітники ніяким страхуванням не користувалися.

Російська Імперія у справі соціального забезпечення була відсталою країною. Лише у 1912 р. створено фабричні каси хворих для обов'язкового страхування на випадок хвороби. В Україні ці каси були створені тільки на Донбасі і у деяких великих містах.

Під Польщею законом 1924 р. поширено австрійське страхування від нещасних випадків і на ті українські землі під Польщею, що до 1914 р. належали до Російської Імперії. У 1927 р. видано закон про пенсійне і інвалідне страхування службовців (також у разі безробіття); 1933 р. уніфіковано закон про соціальне страхування як робітників, так і службовців.

На українських землях під Румунією було чинне румунське соціальне законодавство з 1912 р. Лише у 1933 р. було видано уніфікаційний закон про соціальне забезпечення.

Найпрогресивнішим було соціальне законодавство у Чехословаччині. На Закарпатті до 1924 р. був чинний угорський закон 1907 р. про обов'язкове страхування робітників від хвороби, інвалідності й на старість. У 1924 р. введено уніфікаційний закон для всієї Чехословаччини, який пізніше кілька разів змінювано й доповнювано. У 1929 р. введено закон про пенсійне забезпечення для службовців.

В усіх цих державах, крім обов'язкового соціального забезпечення, існувало також необов'язкове забезпечення різних родів порядком угод з приватними товариствами. Обов'язкове

соціальне забезпечення ґрунтувалося на співдії застрахованих робітників і службовців у вигляді сплачування внесків визначеного законом розміру. У деяких випадках ці внески сплачували роботодавці (при страхуванні від хвороби і від нещасних випадків на роботі). У створенні фондів безробіття брала участь також держава бюджетними дотаціями.

У СРСР було відкинута концепцію співдії застрахованих, а на її місце введено т. зв. державне соціальне забезпечення. Фонд забезпечення твориться з відрахувань із прибутків підприємств і організацій у встановленому законом розмірі і з дотацій з державного бюджету. Державне соціальне забезпечення складається з соціального забезпечення у вузькому розумінні і з соціального страхування робітників і службовців. З фонду соціального забезпечення виплачуються допомоги для тимчасово непрацездатних робітників і службовців, вагітним жінкам, а також пенсії. Існують пенсії на старість, інвалідність і в разі втрати годувальника (їх отримують непрацездатні члени родини, що були на утриманні померлого робітника, службовця, військового). Крім цього, існують ще пенсії за вислугу років; їх отримують учителі, лікарі, ветеринари, агрономи, військові, робітники культури та ін. держ. службовці, які відслужили передбачену законом кількість років.

Пенсійне забезпечення декларативно введено у СРСР одразу ж після Революції, насправді ж поступово в окремих галузях нар. господарства: лише з 1937 р. всі робітники і службовці були охоплені пенсійним забезпеченням. Найнижчий розмір пенсії становив 30 карб., найвищий — 120. Існували ще так звані персональні пенсії, які встановлюються для осіб, які мають особливі заслуги перед державою, що є своєрідним привілеєм і тому не належать до соціального забезпечення. Найвищий розмір персональної пенсії становив 200 крб. на місяць.

Соціальне забезпечення колгоспників до 1964 р. не існувало. Передбачені колгоспними статутами допомогіві каси колгоспів, як правило, не існували.

Лише законом 1964 р. введено державну систему матеріального забезпечення колгоспників: створено так званий централізований союзний фонд соціального забезпечення колгоспників з відрахувань з прибутків колгоспів, з якого виплачують пенсії на старість, інвалідність і т. д.

Ці пенсії були значно нижчими, ніж пенсії робітників і службовців.

ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Національні системи соціального захисту сформувалися з урахуванням специфіки економічного, соціального й культурного розвитку країн. Однак, попри відмінності у шляхах розвитку й особливостях організації, якості й обсязі послуг, а також у методах фінансування, всі системи соціального захисту функціонують на основі єдиних принципів.

ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

Згідно з цим принципом, фінансування механізмів соціального захисту здійснюється за рахунок страхових внесків членів страхового об'єднання, які при настанні страхового випадку отримують страхові виплати. Фінансування виплат з соціального страхування також може частково здійснюватися за рахунок державних дотацій або кредитів.

Принцип соціального страхування відіграє значну роль, насамперед, у Німеччині, Австрії, Франції, Італії та Нідерландах, де фінансування систем соціального захисту здійснюється або на основі тристоронньої участі робітників, роботодавців і держави (Німеччина, Австрія), або переважно за рахунок роботодавців і держави (Італія, Франція).

Застосування принципу соціального страхування ґрунтується на правилах еквівалентності та перерозподілу.

ПРАВИЛО ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ

Відповідно до правила еквівалентності, обсяг страхових виплат залежить від розміру страхових внесків. Тобто, вносячи певну частку заробітної плати (страховий внесок) у фонд соціального страхування, застрахована особа, в разі втрати доходу, має право на отримання фінансового відшкодування, обсяг якого співвідноситься з розміром попередньої заробітної плати і сплачених внесків.

ПРАВИЛО ПЕРЕРОЗПОДІЛУ

Поряд з правилом еквівалентності, принцип соціального страхування містить також правило перерозподілу, згідно з яким прибутки страхового фонду перерозподіляються на користь менш фінансово забезпечених членів спільноти через систему солідарної поруки.

Ця особливість відрізняє соціальне страхування від добровільного страхування. Якщо у випадку добровільного страхування розмір страхових внесків кожного застрахованого розраховуються індивідуально, відповідно до ймовірності страхового ризику, то в соціальному страхуванні ймовірність настання страхового випадку не впливає на розрахунок розміру страхових внесків.

Наприклад, страхові внески не залежать від віку або сімейного стану, крім того, в деяких випадках непрацюючі члени сім'ї, що взагалі не сплачують страхові внески, можуть мати право на отримання страхових виплат.

Таким чином, соціальний захист і соціальна справедливість забезпечуються тим, що громадяни мають вільний доступ до системи соціального страхування (на відміну від добровільного страхування), незалежно від наявності у них соціальних ризиків (похилий вік, хронічна хвороба, інвалідність тощо) і ступеня ймовірності цих ризиків.

Це надає соціальному страхуванню суспільної значимості й обумовлює обов'язковість участі громадян в системі соціального страхування.

Співіснування правила еквівалентності та правила перерозподілу ґрунтується на тому, що принцип соціального страхування сполучається з принципом суспільної солідарності. Побудовані таким чином системи соціального захисту, як правило, схвалюються учасниками, особливо коли мова йде про групи застрахованих з відносно гомогенним складом.

ІСТОРІЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ

Як правило, в європейських країнах першим вводилось страхування від нещасних випадків, потім — медичне і пенсійне страхування, і значно пізніше — страхування від безробіття. Ця послідовність пояснюється різним ступенем відповідності цих видів страхування принципам ліберальної ринкової економіки:

Страхування від нещасних випадків на виробництві найменше суперечило існуючим принципам ліберальної економіки.

Страхове забезпечення за старістю та хворобою вимагало глибокої трансформації ринкових принципів, позаяк згадані ризики, як головні джерела бідності, переносились із індивідуальної сфери відповідальності в колективну. Крім того, таке страхування вимагало більшого рівня адміністративних інновацій і більших коштів.

Страхування від безробіття найбільше суперечило панівному тоді неокласичному підходу до економічної політики. Згідно з цим підходом, безробіття розумілося як добровільний вибір індивіда, а її зростання — як тимчасове явище. Крім того, залежність від циклічних коливань ускладнювала страхування безробіття.

ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

На відміну від принципу соціального страхування, принцип соціального забезпечення передбачає надання соціального захисту іншим категоріям населення (державні службовці, військові, діти-

сироти тощо) і фінансування таких соціальних видатків за рахунок податкових надходжень у бюджет. На основі цього принципу відбувається фінансування державної соціальної політики, у тому числі програм в галузі охорони здоров'я, середньої та вищої освіти.

Принцип соціального забезпечення є визначальним у системах соціального захисту з уніфікованим базовим набором соціальних послуг, що надаються всім громадянам держави. Такі системи функціонують у скандинавських країнах (у Данії, Швеції, Фінляндії), а також у Великій Британії. Характерною рисою систем соціального захисту у цих країнах є переважно бюджетне фінансування соціальних програм (особливо у Данії, Великій Британії та Швеції), а також державна організація соціальних установ (наприклад, Національна служба охорони здоров'я Великої Британії). Принцип страхування відіграє у таких економіках меншу роль, оскільки для них властиві високі обсяги перерозподілу національного доходу й фінансування соціальних послуг через державний бюджет для зменшення соціальної нерівності.

Таким чином, принцип соціального забезпечення є принципом солідарної підтримки всіх членів суспільства щодо певних груп осіб.

Проте, у Німеччині принцип соціального забезпечення розглядається, насамперед, як принцип відшкодування завданої шкоди з боку держави.

Фінансування соціального забезпечення за рахунок бюджетних коштів прямо залежить від ефективності економіки, тому під час економічного спаду може приводити до перевантаження державних фінансів та відповідних негативних наслідків. Однак застосування цього принципу є необхідним у випадках неможливості надання соціальних гарантій відносно тих ризиків, до яких неможливо застосувати принцип страхування.

ПРИНЦИП ДОПОМОГИ

Згідно з цим принципом, людина, яка потрапила у скрутне становище і не може самостійно з нього вийти, може звернутись по допомогу до відповідних інстанцій і розраховувати на соціальний захист (соціальні виплати, соціальні послуги) в обсязі, достатньому для подолання проблем, що зумовили звернення по допомогу. Так само, як і принцип соціального забезпечення, даний принцип передбачає фінансування соціальних видатків за рахунок податкових надходжень до бюджету.

Особливістю соціальних програм, заснованих на принципі допомоги, є необхідність перевірки нужденності бенефіціара, з метою

підтвердження або спростування його права на отримання допомоги. Така перевірка дозволяє визначити характер проблеми і необхідний обсяг допомоги, а також запобігає зловживанню доступними в суспільстві програмами соціального захисту зі сторони окремих несумлінних осіб.

Проте, необхідність таких перевірок зумовлює недосконалість цього принципу, оскільки потребує додаткових ресурсів для їх проведення і не може гарантувати безсторонність і неупередженість тих, хто здійснює перевірку і приймає рішення про надання допомоги.

Разом з цим, елементи соціальної допомоги є неодмінною частиною системи соціального захисту у ринковій економіці, оскільки самі лише принципи соціального страхування й соціального забезпечення не дозволяють врахувати всі можливі соціальні ризики і побудувати багатопланову та всеохопну систему соціального захисту населення.

ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ

Цей принцип передбачає взаємну допомогу всіх учасників системи соціального захисту. Така взаємодопомога реалізується у вигляді перерозподілу коштів між різними соціально-економічними та соціально-демографічними групами населення. Можна виділити три складові цього принципу. Соціальна солідарність забезпечується об'єднанням різних ризиків при однакових страхових внесках (саме тут присутній зв'язок із правилом перерозподілу принципу соціального страхування).

Соціальна солідарність передбачає інтертемпоральний (міжчасовий) перерозподіл.

Мова йде про так званий договір поколінь, згідно з яким відбувається перерозподіл прибутків від працездатних молодих до непрацездатних старих членів суспільства.

Соціальна солідарність є основою інтерперсонального (міжособистісного) перерозподілу.

У даному разі перерозподіл прибутків здійснюється:

між найбагатшими й найбіднішими соціальними групами;

безпосередньо між застрахованими суб'єктами;

між застрахованими й незастрахованими учасниками системи соціального захисту.

МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ У ДЕРЖАВАХ

У країнах-членах Європейського Союзу домінують чотири основні моделі: континентальна (бісмарківська), англосаксонська

(модель Беверіджа), скандинавська і південно-європейська. Ця типологія зафіксована в документах Європейської комісії.

КОНТИНЕНТАЛЬНА МОДЕЛЬ

Континентальна модель (інша назва — модель Бісмарка) встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту та тривалістю професійної діяльності. В основі цієї моделі лежить механізм соціального страхування, отже соціальні видатки фінансуються, переважно, за рахунок страхових внесків роботодавців і застрахованих працівників.

Таким чином, ця модель передбачає реалізацію правила еквівалентності, коли величина страхових виплат визначається насамперед величиною страхових внесків. У момент свого народження (1880-ті рр.) німецька система соціального захисту відтворювала саме цю модель.

У класичному вигляді, ця модель базується на принципі соціального страхування і професійній солідарності, що передбачає існування страхових фондів, якими на паритетних засадах керують власники підприємств та наймані робітники. Такі фонди акумулюють соціальні відрахування з заробітної платні, за рахунок яких здійснюються страхові виплати. Фінансування таких систем відбувається, як правило, незалежно від державного бюджету, оскільки така модель соціального захисту суперечить принципу бюджетної універсальності (згідно з яким бюджет повинен містити всі без винятку державні прибутки і видатки, не допускаючи зміни однієї суми за рахунок іншої).

Сьогодні ця модель, як правило, ґрунтується не лише на принципі соціального страхування. Для малозабезпечених членів суспільства, що не мають можливості отримувати страхові соціальні виплати (наприклад, через відсутність страхового стажу), соціальний захист реалізується через принцип соціальної допомоги. Мова йде про допоміжні механізми, які є відступами від початкових засад бісмарківської моделі.

Таким чином, розвиток системи соціальної допомоги приводить до модифікації цієї моделі й збільшення частки бюджетного фінансування системи соціального захисту.

Попри існування принципу обов'язковості соціального страхування, він дотримується не завжди.

Це пов'язано з існуванням граничних рівнів зарплатні, вище яких або відбувається лімітування відрахувань, або належність до системи соціального страхування вже не є обов'язковою.

АНГЛОСАКСОНСЬКА МОДЕЛЬ

Англосаксонська модель (відома як модель Вільяма Беверіджа) представлена в Європі Великою Британією та Ірландією. Вона базується на таких принципах:

принцип всезагальності (універсальності) системи соціального захисту — поширення її на всіх громадян, які потребують соціальної допомоги;

принцип одноманітності й уніфікації соціальних послуг і виплат, що виражається у стандартизованості способів розрахунку розміру та умов надання пенсій і медичного обслуговування;

принцип розподільної справедливості — основний у даній моделі, оскільки мова йде не про професійну (як у бісмарківській моделі), а про національну солідарність.

Фінансування таких систем здійснюється як за рахунок страхових внесків, так і за рахунок державного бюджету. Наприклад, фінансування сімейних виплат і видатків на охорону здоров'я здійснюється з державного бюджету, тоді як інші соціальні виплати забезпечуються страховими внесками найманих робітників і роботодавців. На відміну від континентальної, ця модель передбачає досить низькі соціальні виплати з соціального страхування, при домінуючій ролі соціальної допомоги у системі соціального захисту.

СКАНДИНАВСЬКА МОДЕЛЬ

Ця модель соціального захисту характерна для Данії, Швеції та Фінляндії. Соціальний захист у ній розуміється як законне право громадянина. Відмінною рисою скандинавської моделі є широке охоплення різних соціальних ризиків і життєвих ситуацій, які вимагають підтримки суспільства. Отримання соціальних послуг і виплат, як правило, гарантується всім жителям країни й не обумовлюється зайнятістю й виплатою страхових внесків.

У цілому рівень соціальної захищеності, пропонований цією моделлю, доволі високий. Не в останню чергу це досягається за рахунок активної перерозподільної політики, спрямованої на вирівнювання прибутків.

Необхідною попередньою умовою функціонування даної моделі є високо організоване суспільство, побудоване на основі відданості принципам інституційного суспільства добробуту. Фінансування систем соціального захисту в цій моделі здійснюється, переважно, за рахунок оподаткування, хоча певну роль відіграють страхові внески підприємців і найманих робітників.

Єдиною частиною соціального захисту, виділеною з загальної системи, є страхування від безробіття, яке є добровільним і управляється профспілками. Донедавна наймані працівники були практично звільнені від сплати страхових внесків і брали участь у системі соціального захисту шляхом сплати податків.

Однак, в останнє десятиліття ХХ ст. намітилась тенденція поступового зростання участі найманих працівників у фінансуванні страхових програм і збільшення страхових відрахувань із заробітної платні. Ця ж тенденція простежується і щодо підприємців, тоді як соціальні видатки держави протягом останніх років помітно скоротились.

ПІВДЕННОЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ

Південноєвропейська модель представлена в Італії, Іспанії, Греції й Португалії. У цих країнах системи соціального захисту були створені або вдосконалені лише протягом останніх десятиліть. Дану модель можна інтерпретувати як таку, що розвивається, перехідну. Західні дослідники відзначають її «рудиментарність».

Як правило, рівень соціальної захищеності в цій моделі відносно низький, а завдання соціального захисту часто розглядається як справа родичів і сім'ї. Тому сім'я й інші інститути громадянського суспільства відіграють не останню роль, а соціальна політика носить переважно пасивний характер і орієнтована на компенсацію втрат у прибутках окремих категорій громадян.

Характерною рисою даної моделі є також асиметрична структура соціальних видатків. Так, в Італії найбільшу частку соціальних видатків займає пенсійне забезпечення (14,7% ВВП при середньоєвропейському рівні 12,5%), тоді як на підтримку сім'ї, материнства, освіти й політику зайнятості витрачаються порівняно незначні кошти (близько 1%).

Соціальний захист в окремих країнах ЄС

НІМЕЧЧИНА

Центральне місце у німецькій системі соціального захисту займає соціальне страхування. Згідно з принципом самоуправління, установи соціального страхування наділені правовою, фінансовою й організаційною незалежністю від інститутів державного управління. Проте, держава створює правову основу і здійснює правовий нагляд і перевірки діяльності органів соціального захисту.

Установи, що здійснюють страхування, діють розрізнено: незалежно одне від одного діють організації з пенсійного забезпечення, медичні страхові організації тощо.

Поряд із соціальним страхуванням передбачені механізми соціальної допомоги, яка надається у разі, якщо всі види страхових соціальних виплат вичерпано.

Фінансування системи соціального захисту у Німеччині здійснюється з внесків застрахованих осіб найманої праці та роботодавців, за рахунок державного бюджету, а також за рахунок комбінації обох видів фінансування. Гарантом виконання соціальних зобов'язань виступає держава, перерозподіляючи частину коштів на покриття видатків у вигляді державних дотацій.

ФРАНЦІЯ

Особливість французької системи соціального захисту — дуже складна організаційна структура та висока частка видатків на соціальні програми, яка перевищує середній рівень по ЄС. З 1970 - 2003 роки видатки на соціальний захист у Франції зросли з 17,5% до 30,9%.

Особливості французької системи:

розгалужена система професійно-галузевих схем соціального страхування;

розвинена система сімейних виплат, яка стала результатом тривалої еволюції;

велика роль додаткових систем соціального захисту, особливо в галузі пенсійного й медичного страхування.

Розподільний принцип фінансування лежить в основі функціонування не лише державних схем соціального страхування, а й обов'язкових додаткових професійних систем страхування.

Управління соціальним захистом у Франції організовано ієрархічно в вигляді діючих на національному й регіональному рівнях страхових кас, відповідальних за той чи інший вид соціального захисту. Регіональні й місцеві каси соціального страхування є самоврядними організаціями, кожна з яких має власне правління, що складається з представників застрахованих і роботодавців.

Основним джерелом фінансування системи соціального захисту у Франції слугують страхові внески працівників і роботодавців. Виняток складає страхування від безробіття й сімейні виплати, частка державних дотацій у яких істотно вища, ніж в інших галузях соціального забезпечення, а також страхування від нещасних випадків, яке фінансується виключно за рахунок коштів роботодавця.

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

Особливості британської системи соціального захисту:

відсутність спеціальних, організаційно оформлених інститутів, що займаються страхуванням конкретних видів соціальних ризиків —

страхування по старості, по хворобі, від безробіття, від нещасних випадків на виробництві тощо. Всі програми соціального захисту об'єднані в рамках єдиної системи соціального захисту.

велика роль державних установ у забезпеченні соціальними послугами та виплатами, а також їх тісний зв'язок із приватними страховими програмами.

Британська система не передбачає існування цільових страхових внесків, призначених для утримання конкретних страхових програм: пенсійного, медичного страхування, пенсій за інвалідністю тощо. Структура фінансування системи соціального захисту у Великій Британії визначається поділом цієї системи на дві частини: національну охорону здоров'я та національне соціальне страхування. Перша фінансується на 90% з державного бюджету, а друга — за рахунок страхових внесків найманих працівників і підприємців. Окрім охорони здоров'я, податкове фінансування характерне для забезпечення від нещасних випадків на виробництві, а також сімейних виплат.

ШВЕЦІЯ

Основним принципом шведської системи соціального захисту є її універсальність, тобто охоплення всіх прошарків населення. Наступним за важливістю принципом, характерним для багатьох європейських «соціальних економік», є принцип соціальної солідарності, який полягає в тому, що всі громадяни рівним чином і незалежно від соціального статусу беруть участь у фінансуванні системи соціального захисту, докладаючи співмірний своїм прибуткам внесок.

Необхідним елементом у такій системі виступає держава, яка бере на себе функції перерозподілу соціальних благ від забезпечених до найуразливіших категорій населення. Якщо брати до уваги лише прибуток у формі зарплатні (в середньому, близько 2500 доларів у місяць), то 36% населення країни можна було б віднести до розряду бідних (найвищий показник у групі промислово розвинених країн світу). Однак після перерозподілу сукупного суспільного доходу через систему податків і соціальних виплат (1/3 держбюджету йде на соціальні потреби), а також враховуючи соціальні видатки муніципальних бюджетів і виплати з пенсійних та інших страхових фондів, до категорії бідних потрапляє всього лиш 5,6% населення. Для порівняння: аналогічні показники в США складають відповідно 27% і 17%.

Рівень оподаткування у Швеції є одним із найвищих у світі, але така дорожняча системи соціального захисту вповні компенсується високим ступенем соціальної захищеності населення, відсутністю приголомшливого контрасту між багатством і бідністю, і — відповідно — високою політичною й соціальною стабільністю.

ІТАЛІЯ

Одна з основних проблем соціальної політики Італії — історична відмінність у прибутках населення в північних і південних регіонах, що відбивається у статистиці по безробіттю. Відносно загального рівня безробіття в Італії (11,3%) рівень безробіття на півночі країни становив близько 7,5% (що наближається до середньоевропейських величин), а для півдня — понад 20%. Така ситуація впливає на ролі, яку відіграє соціальний захист: пенсія по інвалідності в економічно слабких регіонах, окрім свого основного призначення, виконує роль допомоги по безробіттю й соціальної допомоги.

Істотною проблемою є співіснування секторів економіки з низьким рівнем соціальних гарантій та секторів, де гарантованість соціальних послуг вища, зокрема, внаслідок широкого розвитку профспілкового руху на півночі країни.

Особливістю італійської системи соціального захисту є незадовільний захист від ризиків людей, які за різних причин опинилися без жодних прибутків. Через цю та інші обставини італійська соціальна політика часто характеризувалася як «рудиментарна».

Наступною проблемою є асиметрична структура соціальних видатків. Найбільшу частину соціальних видатків складає пенсійне забезпечення — 15,4% від ВВП, тоді як на підтримку сім'ї, материнства, освіти й політику зайнятості витрачаються порівняно незначні кошти (близько 0,8%).

Пенсійну проблему ускладнює також несприятливий демографічний розвиток: середній показник народжуваності в Італії — один із найнижчих в Європі (1,26 дитини на сім'ю). Крім того, внаслідок збільшення тривалості життя, зростає частка людей похилого віку.

Хронічною проблемою є високий рівень державної заборгованості, яка обмежує фінансову свободу держави у соціальній сфері.

До проблем можна віднести й недостатню відповідальність як соціальних органів, так і отримувачів соціальних послуг і виплат щодо основних принципів системи соціального страхування.

ХОРВАТІЯ

У Хорватії до кінця 2011 р. соціальний захист належав до компетенції Міністерства охорони здоров'я і соціального захисту. Нині соціальною сферою здебільшого опікується Міністерство соціальної політики та молоді, крім того, питаннями пенсійного забезпечення займається також Міністерство праці та пенсійної системи.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ

Соціальний захист в Україні має такі основні цілі:

забезпечення рівня життя непрацездатного населення не нижче прожиткового мінімуму встановленого державою;

протидія соціальному напруженню в суспільстві, що може бути зумовлене майновою, етнічною, релігійною чи іншою нерівністю.

Основними функціями соціального захисту в Україні є такі:

реабілітаційна, покликана пом'якшувати наслідки бідності та інших негативних соціальних явищ;

превентивна, яка полягає в запобіганні виникненню негативних соціальних явищ.

Соціальний захист в Україні має такі складові частини:

Соціальне страхування — захист громадян від соціальних ризиків, що впливають на їх працездатність: хвороба, каліцтво, старість, та інші випадки, передбачені законом;

Соціальна допомога — різні види соціальних виплат, дотацій, пільг, субсидій, що надаються особам, які потребують соціального захисту.

Соціальна справедливість (соціальна солідарність) — компенсація впливу непередбачуваних негативних явищ, таких як техногенні катастрофи чи природні стихійні лиха.

В Україні призначаються такі види державної допомоги: — при вагітності та пологах; — одноразова допомога при народженні дитини; — із догляду за дитиною; — грошові виплати матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років (з 22.08.2005 документ, яким встановлювалися виплати даного виду державної соціальної допомоги втратив чинність); — із догляду за дитиною-інвалідом; — із тимчасової непрацездатності у зв'язку з доглядом за хворою дитиною; — на дітей віком до 16 років (учнів — до 18 років); — на дітей самотнім матерям; — на дітей військовослужбовців строкової служби; — на дітей, які перебувають під опікою, піклуванням; — тимчасова допомога на неповнолітніх дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, або коли стягнення аліментів неможливе.

Професійно-медична та соціальна реабілітація інвалідів

Інваліди держави мають законодавчу можливість пройти професійно-медичну та соціальну реабілітацію і набути корисну соціально-значиму професію у Всеукраїнському центрі професійної реабілітації інвалідів.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЦЭС

СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЦЭС (рос.социальный процесс, англ. social process) — серія явищ чи взаємодій, які відбуваються в організації, структурі груп і змінюють стосунки міжлюдьми чи між складовими елементами спільноти. Соціальні процеси перебувають у всіх суспільствах і виступають як упорядкована форма соціальної взаємодії. Найважливішими рисами соціальних процесів є їх загальність і зв'язок із суб'єктом, який здійснює процес. Ніщо не може відбуватись у суспільстві поза соціальним процесом.

Функціонування і розвиток суспільства відбуваються в різних формах соціальних процесів, які характеризують суб'єктно-об'єктні зв'язки і відносини у всіх сферах діяльності людей.

Соціальний процес — послідовна зміна станів у соціальних системах і підсистемах, соціальних інститутах та організаціях, соціальні зміни у динаміці. У широкому розумінні соціальний процес є сукупністю односпрямованих соціальних дій, які можна виокремити з сукупності інших. Соціальний процес являє собою довгу серію взаємодій між людиною і суспільним середовищем. Він передбачає насамперед відносно однорідну серію явищ, що у своєму динамічному взаємовпливові дозволяють отримати нове знання. Серія соціальних явищ може бути зрозуміла як процес, якщо:

зберігає ідентичність у часі, яка дозволяє вирізнити її з інших серій

явища, що передують, зумовлюють бодай частково явища, які йдуть за ними

стан речей, що утворюють соціальний процес, обов'язково не є однорідним.

Соціальний процес може розглядатись як система структурних та функціональних змін у соціальній системі чи як повторювана,

упорядкована за певними параметрами соціальна взаємодія. У соціології соціальний процес — це взаємодія людей, що визначає функціонування і зміни в людських стосунках, у становищі соціальних груп, окремих індивідів, тобто у соціальній структурі. Це може бути серія соціальних явищ, зв'язаних між собою структурними чи причинними (функціональними) залежностями, які спричинюються до переходу певної соціальної системи, підсистеми, будь-якого соціального об'єкта з одного стану в інший.

Сорокін Питирим Олександрович визначав, що «Соціальний процес — це будь-який вид руху, модифікації, трансформації, чергування або еволюції, коротко кажучи — будь-яка зміна даного досліджуваного об'єкта протягом певного часу, будь то зміна його місця у просторі, або модифікація його кількісних або якісних характеристик».

Г. Козирєв, наслідуючи П. Бергера, пише, що під процесом розуміється будь-який вид руху, зміни станів будь-якого об'єкта чи явища. Це потік подій, модифікацій, трансформацій, соціокультурних змін. Це також послідовність соціальних подій. Без процесу, що призводить до тих чи інших змін, соціальна система існувати не може. Процеси відбуваються на різних рівнях соціальної системи. Об'єктом спостереження може бути окремий індивід, соціальна група, організація, суспільство, все людське співтовариство.

Поряд з реально перебігаючими процесами і змінами, в людській свідомості відбуваються процеси осмислення, оцінки, переоцінки та інтерпретації подій. При цьому точок зору на одне і те ж подія може бути нескінченна безліч, від частково збіжних до прямо протилежних.

Автори «The Free Dictionary» у дефініції вказують, що соціальний процес — це процес включення у суспільне утворення, організацію чи групу людей. Тут же наводиться перелік основних соціальних процесів, зокрема асиміляція, абсорбація, цивілізація (у вимірі невинного перетворення), децентралізація (із окремими випадками — десталінізація, роззброєння, демілітарізація тощо), маргіналізація, урбанізація, професіоналізація, процеси миру та т. п. Окремою групою виділяють «human processes», тобто ті, що стосуються людей та їх включеності у перебіг подій з плином лінійного часу.

Американський дослідник Арнольд Грін вважає, що термін «соціальний процес» включає у себе взаємодію людини і моделей поведінки. Соціальна взаємодія за Гріном — це взаємний вплив

окремих осіб і груп, в своїх спробах вирішити проблеми і в їх прагненні до мети.

Соціальна взаємодія розкриває конкретні результати реалізації ролей, статусів і моральних норм. Соціальні процеси на думку вченого — лише характерні способи, в яких відбувається взаємодія.

ХАРАКТЕРНІ РИСИ

Соціальний процес здійснюється під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, має стійкий порядок взаємодії своїх компонентів, тривалість у часі і спрямованість до певного стану об'єкта. Сам соціальний процес — це розгортання потенціалу особистості, утвердження у системі суспільних відносин ролі й статусу соціальних груп, класів, етнічних та інших соціальних спільнот, способу життя людей. Кожен соціальний процес охоплює кілька стадій, які відрізняються за змістом, механізмами, способами зв'язку його елементів. Характеризуючи соціальні процеси, необхідно враховувати такі ознаки, як стадійність, фазність, етапність, різноступеневість їх організації, перебігу і розвитку.

Кожен з етапів зміни соціальних об'єктів охоплює фази, що відображають специфіку процесів. Водночас кожному етапу властиві певні особливості, які визначають специфіку стадійності процесу. Процеси зазвичай проходять неоднорідно, протікають різними стадіями, кожен з них є конкретним і предметним, але ці предметність і конкретність стосуються тільки досліджуваного об'єкта чи аспекта його.

Соціальні процеси можуть мати безпосередньо особистісний аспект, однак сутність їх детермінується процесами іншого рівня соціальної організованості. Сам по собі соціальний процес не може бути гарантом розвитку потенціалу особистості чи іншої соціальної структури. Для розкриття його необхідно знати механізми формування і впливу різних соціальних процесів, щоб забезпечити їх керованість. Соціальний процес безпосередньо пов'язаний із діючим суб'єктом; його особисті характеристики та особливості, міра залучення до соціального життя в цілому та до спектру соціальних процесів, наявність чи відсутність у нього необхідного політичного досвіду, культури, професіоналізму суттєво впливають на характер здійснення соціального процесу, соціальну організацію та сам порядок протікання процесів та соціальне життя у цілому. Саме тому соціальним процесам властива обов'язкова суб'єктність — у відриві від людей їх існування неможливе. Всі перетворення у суспільстві, у його елементах, зміни потенціалу особистості є причиною і наслідком

соціальних процесів в ході історичної практики людей. Деякі дослідники вважають соціологію наукою, що розглядає соціальні явища як процес.

КЛАСИФІКАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Існує багато ідей щодо упорядкування соціальних процесів, розподілу їх на певні групи чи категорії, з метою глибше соціологічно пояснити механізми їх протікання.

Одним із критеріїв класифікації соціальних процесів є ступінь їх загальності. Згідно з ним, розрізняють: соціетальні (глобальні), загальні, особливі й окремі соціальні процеси.

До соціетальних відносять процеси всесвітньо-історичного розвитку цивілізації, глобальні процеси економічних, демографічних, екологічних та інших змін. Загальними вважають процеси, пов'язані з функціонуванням таких соціальних інститутів, як системи управління, охорони здоров'я, освіти, виховання тощо. До особливих належать процеси урбанізації, адаптації, стабілізації.

За напрямом руху розрізняють спрямовані та неспрямовані соціальні процеси.

Спрямовані передбачають певну мету або тенденцію у своєму русі. Вони певною мірою є передбачуваними або явними.

Непередбачувані неспрямовані процеси носять випадковий характер.

ЗА МОЖЛИВІСТЮ ОБЕРНЕННЯ ВИДІЛЯЮТЬ ТАКІ ТИПИ ПРОЦЕСІВ:

Зворотні процеси — це процеси, які приводять систему до певного роду змін (навіть радикальним), але потім відбувається повернення до попереднього стану.

Незворотні процеси — відображають той факт, що зміни, які відбулися, не можна повернути назад.

За результатами виділяють два типи соціальних змін — морфогенетичні і трансмутаційні.

Морфогенетичні — це творчі процеси, що ведуть до фундаментальних нововведень, тобто виникнення нових станів суспільства, соціальних структур та умов існування соціуму.

Трансмутаційні зміни діляться на репродуктивні і трансформаційні. Репродуктивні зміни — адаптивні, що врівноважують, що підтримують, що носять характер кількісних змін. Трансформаційні — деякі репродуктивні процеси, що призводять до якісних змін стану суспільства.

Соціальні процеси можуть відбуватися об'єктивно та суб'єктивно, бути вираженими у конкретній чи абстрактній формі,

детермінованими внутрішніми чи зовнішніми чинниками, пов'язаними із структурними чи функціональними змінами, кількісними чи якісними показниками вимірювання.

У багатьох соціальних процесах, які ще називають цілеспрямованими, свідомість відіграє надзвичайно велику роль. До таких, наприклад, належать самовиховання, самоосвіта або професійне навчання.

Проте деякі процеси здійснюються немов поза свідомістю, і ми замислюємося над ними постфактум, тобто, маючи справу з їхніми небажаними наслідками.

У СТОСУНКУ ДО ЗМІСТУ МОЖНА ВИДІЛИТИ ТАКІ КАТЕГОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ:

Процеси виснаження, до яких відносяться скорочення робочої сили та праці через вихід на пенсію, зміну місця роботи, еміграцію.

Освіта та навчання — процеси розробки та розвитку нового знання, створення нових категорій чи узагальнень в окремих напрямках розвитку.

Мотиваційний розвиток чи збитки — зменшення чи збільшення бажання виконувати діяльність.

Набір, залучення та імміграція — розширення робочої сили за рахунок активного залучення нових членів, чи з інших причин.

Соціальні конфлікти — руйнування чи перетворення існуючого соціального порядку внаслідок війни, тероризму у міжнародному чи локальному масштабах.

За критерієм виконуваної ролі у соціальній системі

За роллю, яку вони виконують у соціальній системі, соціальні процеси визначаються як: зародження, формування соціальної системи (процеси організації та самоорганізації);

стабілізації соціальної системи (процес згуртування);

функціонування соціальної системи (комунікативні або регулятивні);

адаптації соціальної системи до зовнішніх умов, що змінюються (процеси інформатизації і комп'ютеризації);

еволюції соціальної системи процеси модернізації або революції);

розпаду соціальної системи (наприклад, процес «антиселекції»);

перехідні процеси (формування плюралістичної системи власності, децентралізація управління суспільними процесами тощо).

ЩОДО СИСТЕМИ, В ЯКІЙ ВІДБУВАЮТЬСЯ ПРОЦЕСИ, ЇХ РОЗПОДІЛЕНО НА:

внутрішньоособистісні (процес самоосвіти, самовиховання);

процеси, які відбуваються у стосунках між двома індивідами;

процеси, які відбуваються у стосунках між індивідом і групою;
процеси, які змінюють організацію і внутрішню структуру спільноти;

процеси, які змінюють відносини між двома групами (спільнотами);

процеси, які змінюють структуру й організацію глобального суспільства;

процеси, що відбуваються всередині людства або глобального суспільства (процеси демілітаризації або міждержавної інтеграції).

Рівні соціальних процесів відповідають рівням соціальних змін, яких налічується чотири: глобальний рівень, рівень великих соціальних груп, рівень інститутів і організацій, рівень міжособистісних відносин.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗА ОСОБЛИВОСТЯМИ СПРЯМУВАННЯ

За специфічними особливостями спрямування можна аналізувати:

Висхідні процеси, які припускають розвиток системи. Якщо цей розвиток істотний, то його ототожнюють з прогресом.

Еволюційні теорії характеризують розвиток соціуму протягом останніх десяти тисяч років як висхідний прогресивний процес.

Спадні процеси призводять систему до негативних дисфункціональних змін — регресу.

Лінійні процеси — це поступові, безперервні висхідні або спадні зміни в системі.

Ступінчасті процеси припускають поступове нарощування кількісного потенціалу змін, який у певний момент призводить до якісного стрибка або прориву.

Циклічні процеси — періодичне повторення певних фаз розвитку системи. Такі процеси можна розглядати як кругові або замкнуті.

Спіралеподібні процеси є висхідним або спадним циклічним рухом: зміни, виконавши коло, повертають систему в початковий стан, але вже на якісно іншому рівні.

КЛАСИФІКАЦІЯ РОБЕРТА МЕРТОНА

Американський соціолог Роберт Мертон пропонує розрізнати три види соціальних процесів у залежності від усвідомлення населенням їх кінцевих результатів — явні, приховані і «процеси-бумеранги».

Явні — зміни, сенс яких і їх наслідки усвідомлюються населенням.

Приховані — зміни, зміст яких не усвідомлюється.

«Процеси-бумеранги»- соціальні процеси, сенс яких населенням усвідомлюється, проте їх наслідки для більшості населення не зрозумілі.

ЗА ЧАСОМ РОЗГОРТАННЯ ТА ПРОТІКАННЯ

У залежності від часу розгортання і протікання соціальних процесів, розрізняють короткочасні, довготривалі і постійні процеси.

Короткочасні процеси — соціальні зміни, час протікання яких менше часу існування соціального об'єкта.

Довготривалі процеси — соціальні зміни, що відбуваються протягом усього часу існування об'єкта.

Постійні процеси — глобальні соціальні процеси, перебіг яких не пов'язаний з існуванням якого-небудь одного соціального об'єкта.

СОЦІАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ В ТРЬОХ МОЖЛИВИХ ФОРМАХ:

об'єктній — у формі послідовної зміни стану соціального об'єкта;

суб'єктній, або діяльнісній — у формі послідовних дій суб'єкта;

технологічній — у формі дотримання, здійснення певної технології (технологій).

Розглядаючи соціальний процес не як хаотичний перебіг подій, а упорядковано згідно з однією з аналітичних моделей можна добитись, по-перше, адекватного розуміння самого процесу у його багатоаспектності, а, по-друге, — сформуванню стратегію пояснення, передбачення, розгляду компонентів та взаємодій.

Структурна модель соціального процесу виходить з необхідності визначити його зміст і форму, учасників, напрям і масштаб. Масштаб соціального процесу — цесоціальний простір, на який він поширюється; залежно від параметрів можна вирізнити локальні і глобальні процеси.

Локальні (обмежені певним місцем) охоплюють частину соціального простору, глобальні розпоширюються на весь соціальний простір.

Одні й ті ж процеси (співпраця, конфлікт) можуть бути як локальними, так і глобальними. Прагнення обмежити соціальний процес певним місцем і не допускати його поширення зветься локалізацією.

Прагнення до розширення соціального процесу визначається відповідно як глобалізація. Точна оцінка масштабу соціального процесу з урахуванням всіх його аспектів є передумовою адекватного

розуміння організації суспільства і можливості ефективного впливу на неї.

**ДОСЛІДНИКИ ВИДІЛЯЮТЬ ЧОТИРИ АНАЛІТИЧНІ МОДЕЛІ
СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ:**

Динамічна модель; Факторна модель; Типологічна модель; Технологічна модель.

У реальності у соціумі всі перелічені та інші форми соціальних процесів можуть чергуватися, змінюючи один одного, або протікати паралельно, можуть накладатися один на одного або суперечити один одному, можуть охоплювати основні елементи системи або виявлятися в численних її фрагментах. При цьому, як правило, одні процеси виступають в якості передумов соціальних змін, інші залишаються нейтральними до цих змін, треті сприяють відтворенню (збереження), а не трансформації системи.

ДИНАМІЧНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Динамічна модель соціального процесу оперує такими категоріями, як фази (стадії), тривалість, інтенсивність, темп, ритм, стан, оборотність. Соціальний процес за допомогою таких динамічних змінних аналізується у часовому вимірі, увага звертається на фактор часу.

ФАКТОРНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Факторна модель соціального процесу базується на виділенні факторних змінних — що викликають, зумовлюють, змінюють або тягнуть за собою соціальний процес. Будь-який соціальний процес детермінується не однією, а кількома факторними змінними, які в сукупності іменуються факторною моделлю соціального процесу. Роль окремих змінних у детермінації соціального процесу неоднакова: одні викликають його, інші зумовлюють, треті впливають на тривалість, темп.

МОЖНА ДАТИ ТАКУ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЮ:

Факторні змінні, що викликають соціальний процес і визначають самий його зміст, це джерела соціального процесу. В основі будь-якого процесу лежать ті або інші джерела, що породжують його.

Фактори змінні, які самі по собі не викликають соціального процесу, але без яких він не може існувати, назвемо умовами.

Факторні змінні, що впливають на соціальний процес, змінюючи його окремі характеристики (форму, тривалість, інтенсивність і т. ін.), називатимемо факторами соціального процесу.

Вони не викликають соціального процесу (на відміну від його джерел) і не забезпечують його існування (на відміну від його умов), але все ж таки справляють вплив, до того ж іноді настільки сильний,

що процес навіть припиняється або, навпаки, здійснюється у шаленому темпі.

Взяті разом, джерела, умови і фактори утворюють причини соціального процесу.

Джерела виражають необхідність, а умови — можливість виникнення або здійснення соціального процесу.

ТИПОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Типологічна модель соціального процесу розкривається у наукових концепціях. Леопольд фон Візе, який зробив свого часу спробу дати повну класифікацію всіх процесів, можливих у стосунках між людьми. На його думку, всі процеси, які змінюють суспільство, можна звести до двох великих груп: процеси взаємного зближення людей, або процеси, які об'єднують людей, і процеси віддалення, або процеси, які розділяють людей. Перші він назвав асоціативними і вирізнув серед них чотири основні: зближення, пристосування, зрівнювання, об'єднання. Процеси роз'єднання постають у трьох основних видах: суперництво, опозиція, конфлікт. Ян Щепанський, польський соціолог, запропонував свою типологію соціальних процесів. «Може виникнути, — пише він, — серія явищ співпраці для спільного здобування необхідних благ або цінностей. Може виникнути процес суперництва, конкуренції, побудований на тому, щоб випередити аналогічні прагнення інших індивідів і груп і раніше від них прийти до мети. Якщо під час суперництва з'явиться прагнення ліквідувати конкурента або якусь його систему предметів або цінностей, то суперництво перетвориться у конфлікт, який також має різні види при різному ступені інтенсивності. Це процеси, які виникають під час взаємодії між людьми. Далі вирізнімо процеси, які змінюють місце індивідів або груп як у просторі, так і у соціальних структурах. Ми називаємо їх процесами мобільності. Вирізнімо також процеси, які змінюють соціальну організацію спільності, і розділимо їх на процеси реорганізації і дезорганізації. Є також процеси змін, що відбуваються у системах культури, які накладають глибокий відбиток на взаємини між людьми, на організацію і структуру спільноти, наприклад, процеси, що змінюють систему ідеології, релігії, науки, техніки».

ТЕХНОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Технологічна модель соціального процесу — це погляд з позиції його оптимізації, визначення і віднайдення адекватних шляхів, способів і методів. Для вирішення цього завдання важливими є такі категоріальні характеристики, як результат, наслідки, некеровані

змінні, керовані змінні, ступінь керованості соціального процесу, обмеженість, ефективність. Технологічна аналітична модель соціального процесу доречно відтворює причинно-наслідкові зв'язки між процесами, тому і дозволяє виявити основні залежності чи закономірності.

СОЦІОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

Протікання соціальних процесів — це вся певним чином упорядкована сукупність соціальних дій, взаємодій у суспільстві, за допомогою яких суспільство організується на всіх етапах свого життя і підтримує ефективність своїх функцій. Існує безліч варіантів класифікації соціальних процесів, які аналізують та систематизують їх за різними критеріями, у різних категоріях. Актуальним наразі є розглядання соціальних процесів згідно з аналітичними моделями: структурною, динамічною, факторною, технологічною, типологічною, бо у кожній з цих моделей акцентується увага на лише деяких особливостях, а комплексний розгляд допомагає створити доречну і адекватну картину світу. Включеність індивідів до соціальних процесів — невід'ємна частина їх існування у соціумі, взаємодії та функціонування соціуму як такого.

Соціальні процеси набувають найрізноманітніших видів та форм, що можна пояснити зокрема динамічністю та розгалуженістю структури суспільного життя. Критеріями класифікації соціальних процесів у концепціях різних дослідників обираються границі дії процесу, система, в якій він протікає, форма, за загальне спрямування, тривалість, сфера поширення соціального процесу. Параметрами групування також можуть виступати: групи чинників, що зумовлюють соціальний процес, міра усвідомлення населенням кінцевих результатів процесу, можливість обернення, загальна спрямованість.

До дослідження соціальних процесів, спочатку в контексті соціальних явищ, а пізніше у межах дослідження теорії соціальної мобільності, теорії конфлікту, теорії соціальних змін та інших соціологічних напрямів долучилися такі видатні науковці, як Роберт Мертон, Пол Лазарсфельд (en:Paul Lazarsfeld), Питирим Олександрович Сорокін, Пьотр Штомпка, Арнольд Грін, Ян Щепанський, Пітер Бергер (en: Peter L. Berger) та багато інших.

ДЖЕРЕЛА:

Філософія: Курс лекцій: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III—IV рівнів акредитації. — 3-тє видання, перероб. і доповн. — Львів: 'Магнолія плюс'; видавець СПД ФО В. М. Піча, 2005. — 506 с.; Дворецька Г. В. Соціологія Навчальний посібник / К.: КНЕУ, 2002.- 472 с.; Городяненко В. Г.

Соціологія Підручник Київ Вид. центр «Академія» 2003.; Вербець В. В. — Соціологія // [електронне джерело] / Режим доступу; Сорокин, П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. — М.: Политиздат, 1992.; Гуляева Наталья Павловна: Социальный процесс как объект управления. // Журнал «Самиздат».; Штомпка Пётр. Социология социальных изменений / Пер, с англ, под ред. В. А. Ядова. — М.: Аспект Пресс — 1996 г.; Г. И. Козырев. Социальные процессы и изменения; Социологический словарь.; Бергер П. Л. Приглашение в социологию: Гуманистическая перспектива — М., 1996.

СОЦІАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ

СОЦІАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ — частини соціуму, що об'єднують людей за певним економічним станом, умовами побуту, рівнем культури, соціальними інтересами. Представники різних політичних сил та ідеологій до визначення вищезазначеного поняття підходять по-різному. Одні (марксистичні) виходять із класової належності людей, детермінованої виключно економічними ознаками. Інші (американські соціологи Л. Уоррен, Т. Парсонс, Д. Росідес) вживають термін «клас», однак дають широке тлумачення цього поняття, вкладаючи в його зміст, крім економічного, такі критерії, як професія, тип житла, район проживання, особисті якості і т. ін. Ще одні взагалі уникають поняття «клас», використовуючи інші терміни, вкладаючи в них своє розуміння сутності складових частин суспільства, такі як «страти» (в основі поділу — рівень прибутку, рід занять, кваліфікація і т. ін.), «престиж» (теорія М. Вебера, що розглядає соціальні верстви суспільства з погляду їхнього авторитету). Так чи інакше соціальні спільноти мають широкий діапазон ознак, що й зумовлює їх багатоманітність.

Донедавна соціальна структура в Україні, як і в усьому колишньому СРСР, зображувалася спрощено: робітничий клас, колгоспне селянство, інтелігенція. Відмова від догматичного, класового підходу, відкритість інформації, нові процеси у сфері економіки дали змогу розширити цей перелік: підприємці, кооператори, орендарі, фермери, маргінали і т. ін. До того ж, у кожній соціальній спільноті виділяються певні якісно своєрідні частини, зумовлені рівнем кваліфікації та освіти, віком і статтю, ідейними поглядами та партійною належністю і т. ін. З'явилося і узагальнююче поняття: «середня верства» («середній клас»), до якого відносять робітників високої кваліфікації, міських та сільських власників-підприємців, науково-технічних працівників. Соціальна спільнота має свої інтереси, які так чи інакше виявляються у політичній сфері; кожна по-своєму ставиться до тих чи інших форм політичної діяльності. Так, в Україні робітники схильні до використання страйку, тоді як селяни —

проти, в інтелігенції більші, ніж у інших спільнот, можливості для використання преси і створення політичних партій і т. ін. Наявність у різних соціальних спільнотах різних інтересів не означає, однак, що між ними виникають неминучі конфлікти, існує протистояння. Навпаки, суспільство зацікавлене в тому, щоб відбувалась гармонізація інтересів на основі переважання тих чинників, що об'єднують соціальні спільноти (зацікавленість у прогресі суспільства, поглибленні демократії, розв'язанні економічних проблем і т. ін.), над тими, що роз'єднують (відмінності у рівнях освіти та культури, різне ставлення до форм власності, різні можливості для участі в політичному житті і т. ін.).

Головними умовами, що забезпечують гармонізацію відносин між соціальними спільнотами, є: прогрес економіки, без якого неможливий соціальний мир; наявність законів, що регулюють суспільні відносини; висока політична свідомість і політична культура громадян — членів різних соціальних спільнот.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ АБО ПОЛІТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ — галузева соціологічна теорія, предметом якої виступають взаємовідносини політичної сфери життя суспільства з іншими сферами суспільного життя, політичних інститутів з іншими соціальними інститутами. Предметом вивчення соціології політики виступають також політична свідомість і політична поведінка, політична культура і політична ідеологія, політичні процеси й, у цілому, діяльність індивідів і соціальних груп у сфері політики, механізми впливу їх на процеси функціонування влади.

Варто також зазначити, що соціологія політики слабо інституціоналізована, зокрема це стосується й України. У сучасній поліпарадигмальній соціології, як і у сучасній науці, виокремлення спеціальних наукових теорій, їх предметна сфера викликає багато дискусій. Тіснота міждисциплінарних зв'язків також спричиняє недосконалість означення методів, предмету, наукового статусу

соціології політики. У цьому контексті найбільше суперечок існує в розмежуванні соціології політики та політології.

Соціологія політики, будучи частиною соціології, має з нею багато у чому спільну історію. Цим зумовлені контури еволюції її основних ідей і такі фактори як: періодизація, чинники розвитку, персоналії провідних дослідників, ряд особливостей подальшого теоретичного шляху. Історію соціології політики ділять на три періоди: протосоціологічний етап (до середини XIX ст.), класичний етап (II половина XIX — до становлення соціології політики, початок XX ст. — власне, становлення соціології політики) і сучасний етап. Така періодизація сумісна і з історією соціології, і з етапами розвитку політології.

Протосоціологічний етап

Кінець XVIII — початок XIX ст. ознаменував перехід європейських країн у капіталістичну епоху. Це породжувало нові соціальні та політичні феномени. На цьому тлі з'являється політекономія як відображення інтенсифікації товарообміну, становлення машинного виробництва, зрушень у соціальному складі суспільства. Слідом за сферою економіки наукова думка звернулася до суспільства, політики, які колись були виключно компетенцією верховної влади. Нові наукові конструкції, що здавалися сучасникам величними, у соціальній і політичній сферах з'явилися після відчутних ударів, нанесених монархічним «старим режимом» ряду країн. Слідом за Наполеонівськими війнами і Реставрацією Бурбонів публікуються праці утопічних соціалістів.

На цьому етапі важливими видаються праці Анрі Сен-Сімона та його учня Огюста Конта, що заклали підвалини науковості для суспільствознавства у цілому, і для соціології політики зокрема. Дотримуючись методології утопічних соціалістів, їм вдалося сконструювати універсальну класифікацію наук, побудовану на принципах соціального номіналізму (всупереч, соціальному реалізму попередників) та позитивізму (орієнтація на отримання об'єктивного, точного знання про суспільство, практична спрямованість). Як підсумок із їхньої класифікації виводився ідеальний політичний устрій суспільства підпорядкований елітам науковців-соціологів.

Класичний етап

Ідея Огюста Конта дали почин наступному етапу у соціологічній історії, а також появи нових універсальних систем з політичного перетворення суспільства. У цьому контексті варто приділити увагу внеску Карла Маркса у політичну і соціальну думку, який пов'язаний з

аналізом суспільного виробництва, класів, класового панування і провідної ролі економічного фактора у житті суспільства. Його ідея про історичний процес як зміну суспільно-економічних формацій у багато чому плинула на подальшу історію соціальних наук, у тому числі й соціології політики. Крім того, Марксом було виділено ряд цінних категорій. Зокрема таких як громадянське суспільство і політичне суспільство, що дозволяє розмежувати політичну соціологію і політичну науку (політологію): перша переважно вивчає громадянське суспільство, друга — суспільство політичне.

До кінця XIX ст. соціологи вже почали розробляти проблеми політичного процесу, але ще у рамках жорсткого лінійного детермінізму, ньютонівського типу науковості. Варто також зазначити про становлення соціальної статистики як майбутнього методу політичної соціології. У цьому плані найбільше розвивалася Англія II половини XIX ст. Це було пов'язано з реформізмом, з спробами зміни стану найбідніших верств та з вивченням феноменів бідності.

Визначилися зміни в питанні співвідношення суспільства та держави, природи влади. Особливе місце належить працям Алексіса де Токвіля (1805–1859), який показав владу у США як реалізацію ідеї суспільного договору, консенсусу заради реалізації цінностей. Це стало значною частиною англосаксонського внеску у політичну соціологію, бо відкривало шлях соціологічному освоєнню суспільства відмінного від традиційних європейських монархій. За Токвілем, асоціації громадян могли створювати націю та державу «знизу».

Становлення соціології політики

До початку XX ст. у частині світу, де відбувалася модернізація, відбувся перелом у розвитку знань про суспільство. У загальній соціології він відбувся до Першої світової війни, їй тепер треба було відповідати на зрослу масовізацію суспільства і наростання ролі суспільних низів (наприклад, виникнення масових політичних партій). Наслідком стала активна диференціація соціологічних досліджень, у тому числі поява соціології політики.

Серед родоначальників соціології політики виділяється Макс Вебер. Поряд із його типологією соціальних дій та концепцією розуміючої соціології, піонерним (особливо для політичної соціології) є методологічний канон «свобода від цінностей», який відобразив реакцію Вебера на небезпечну для науки і суспільства залученість вчених, аналітиків (не кажучи вже про політиків) в різні політичні акції. Основним пунктом веберівської соціології політики є пошук причин відмінності європейських суспільств від інших відомих. У соціології

влади він шукає відмінності і взаємозв'язки між трьома основними сферами життя: між сферою влади, економіки та цінностей.

Для соціології політики головне значення має аналіз Вебера існуючих залежностей між владою і її легітимацією. Центральне поняття політичної соціології Вебера є «панування», яке він відрізняє від влади, що заснована на економічній силі. Панування — таке співвідношення між керуючим і керованим, при якому перший може нав'язувати другому свою волю шляхом обов'язкових наказів. Аналізуючи цю проблему, Вебер виходив із конструювання трьох ідеальних типів «традиційного панування», «харизматичного» та «легального». Два перших були необхідні соціологу для показу відмінності панування в Європі від панування легального.

Разом з тим, у соціологічному аналізі політичних процесів зберегла свою актуальність теорія політичних еліт, представлена у працях італійського політолога і соціолога Вільфредо Парето, а також соціолога і економіста Гаєтано Моска. Одна з центральних ідей цієї теорії полягає у тому, що неорганізованою більшістю населення тієї чи іншої країни править політична еліта, складова свого роду політичний чи правлячий клас. Цьому класу чуже оновлення свого персонального складу за рахунок поповнення з інших верств населення. Саме через замкнутість, відсутність припливу свіжих сил відбувається занепад культури, знижується активність, втрачається політична гнучкість. Наслідками деградації правлячої політичної еліти стають забуття загальнонаціональних інтересів у системі управління суспільством, застійні явища у вирішенні політичних завдань, що неминуче обумовлює політичні та соціальні конфлікти.

Сучасний етап

Новий етап у розвитку політичної соціології пов'язаний з подіями Першої та Другої світової війни, а також революцією у Росії. Він формувався у міру того, як громадська думка освоювала проблему змін у світі. Стало ясно, що не «великі теорії», а предметні, в тому числі емпіричні, дослідження конкретних сфер суспільства визначають магістральний шлях суспільного розвитку. Тому з початку 20-х рр. відбувається становлення серед наук про суспільство самостійних політичної соціології та політичної науки.

Також політична соціологія реагувала на суспільні події другої половини ХХ ст. Держава переставала розглядатися виключно як орган панування класів, як орган пригнічення. Розширювався соціально-політичний простір для дії громадянського суспільства. До кінця ХХ ст. більшість об'єднань, держав бачили свою опору в громадянському

суспільстві. Виборці стали формально основними суб'єктами політичних рішень. Стало зрозуміли, що ХХ ст. — період народних мас.

Звідси, набирали нового рівня дослідження громадської думки і електоральної поведінки, діючих в політиці суб'єктів, партій (Моріс Дюверже), рухів політичних груп. Від соціологічного опису деталей політичного процесу вчені йшли до аналізу політичних систем, у тому числі аналізу компоративного. Аналізувалися проблеми політичних конфліктів (Сеймур Ліпсет). Успіхи соціальної психології збагатили уявлення про політичну поведінку людей, про інтереси індивідів та їх груп. Це дало змогу знаходити шляхи їх задоволення, способи політичного контролю. Накопичення даних антропології дозволило підійти до освоєння нового рівня соціологічних проблем політичної культури (Габріель Алмонд).

Також у рамках соціології політики відбувалося осмислення світових змін ХХ ст. Важливим було формування теорій індустріального, а пізніше постіндустріального суспільства, модернізації модерну, постмодерну, глобалізації, світ-системи.

Перехід від концепції до концепції відбувався кожні 10-15 років (зокрема, від теорій еволюціонізму до модернізації, а зрештою до глобалізації/світ-системного аналізу). Через наростання глибини і темпу залучення в світову політику колишніх європейських колоній, осмислювалися проблеми їхнього розвитку та трансформації (постколоніальні студії).

Предмет

На сьогоднішній час існує протиріччя у тлумаченні предметної області сенсу соціології політики, зокрема у застосуванні різних назв дисципліни, як-то «соціологія політики», «соціологія політичних відносин», «соціологія політичного життя». Така неузгодженість відображає нерівномірність і особливості розвитку національних шкіл, зміни у суспільствах і у політичній реальності. Так, до недавнього часу, соціологія політики у США розвивалася як дисципліна, що особливо звертала увагу на соціальні конфлікти та зміни, латентні та дисфункційні особливості політики (Сеймур Ліпсет).

Водночас для німецької та французької соціології політики характерна увага до інститутів політики, держави, влади, права, порядку (Йозеф Шумпетер, Юрген Габермас, Ніклас Луман, Моріс Дюверже, П'єр Бурдьйо). Британська школа є більш зацікавленою в аналізі історичного розвитку політичних явищ і передумов взаємовпливу між політикою та економікою (Лейн, Вайт).

**Серед різноманітних підходів щодо предмета соціології
політики найбільш поширеними зараз є такі:**

- Визначення соціології політики як, насамперед, дисципліни, що вивчає політичну поведінку і свідомість людей, а також окремі явища політичного буття (наприклад, бюрократію, групи інтересів тощо). Цей підхід отримав розвиток у біхевіористському напрямку політичної науки, представленому, насамперед, у працях американських дослідників 1950—1960-х рр.

- Виокремлення інституційних аспектів політики, соціальних механізмів виникнення та діяльності держави. Яскравим прикладом такого підходу є роботи Джованні Сарторі та Раймона Арона. Зокрема, Арон визначає соціологію політики як «науку, що займається певними інститутами, партіями, парламентами, адміністрацією сучасних суспільств.

- Акцентування уваги на проблемах виникнення, розподілу та реалізації влади у суспільстві, виникнення розходження та конфлікту інтересів у публічній сфері соціальних взаємодій (Карл Шмідт, Єжи Вятр).

- Інституційно-системний підхід, який ґрунтується на уявленні про суспільство як складну систему соціальних відносин і політику, яка визначає порядок цих взаємозв'язків (Семуель Ліпсет, Девід Хелд). Так, Хелд вважає, що ця наука (яку він фактично ототожнює з політичною наукою) має визначати складні зв'язки та відносини між різними аспектами соціального життя, а саме: державним устроєм, економікою та соціальною структурою — тобто тим, що обумовлює цілісність колективного життя.

- Інтегративно-соціологічний підхід, який орієнтується на визначення політичного поля як специфічної соціальної реальності, приділяє увагу соціальним механізмам його утворення та функціонування.

- Видатний французький соціолог П'єр Бурдьйо акцентує увагу на тому, що на відміну від політології, соціологія політики вивчає не конкретні партії, політичні течії або реальних політиків, а «соціальні механізми формування політичних інститутів і політичних думок».

Методологічні підходи

Методологічні підходи соціології політики ґрунтуються на видозміненні та доведенні до інструментального рівня теоретичного надбання попередніх етапів соціології.

Сучасні підходи можна розподілити на детерміністичні та конструктивістські.

Біхевіоризм та необіхевіоризм

Його представники вважають, що соціологія має займатися вивченням фактів людської поведінки. Біхевіоризм виражає неопозитивістські принципи. У сфері політичної соціології біхевіористи (Чарльз Мерріам, Гарольд Лассуел, Пол Лазарфельд) добилися значних успіхів при дослідженні електоральної поведінки, розробці анкетних опитувань.

Марксизм

Тут пояснення об'єктивної поведінки людей є головним поряд з їх мотивами і уявленнями. Основою існування та розвитку суспільства є практика, вона здійснюється під впливом дуже різних факторів. Зведення індивідуально до соціального, соціального до класового яскрава ознака марксизму. Сучасна теорія соціальних конфліктів багато у чому ґрунтується на марксизмові. Недолік — деперсоналізації практики, недооцінка особистісного.

Функціоналізм

Він акцентує увагу на інституціональних аспектах соціальної дії. Толкотт Парсонс розробив методологію системного секс функціоналізму, де суспільство є системою (у тому числі політичною) соціальних дій, всі елементи виконують функції. Мертон, запропонував видозмінений функціоналізм, призвав відмовитися від побудови загальних соціологічних теорій і зайнятися розробкою теорій середнього рангу (у тому числі соціологією політики).

Спільним для обох є орієнтація на вивчення об'єктивних, зовнішніх факторів соціальної дії, недооцінка суб'єктивних.

Структуралізм

Основним розробником структуралістського підходу став антрополог Клод Леві-Строс. На відміну від попередніх напрямків, структуралізм розкрив роль внутрішніх, неусвідомлених факторів соціальної дії.

Він найбільш прийнятний для дослідження спонтанних компонентів політичної комунікації і культури.

Символічний інтеракціонізм

Він, на відміну від структуралізму, акцентує увагу на вивченні усвідомлених людьми елементів соціальної дії. Основний вклад вніс Джордж Мід. Він вважав, що будь-яка взаємодія людей включає обмін символами.

Методологія інтеракціонізму передбачає використання методів за допомогою яких соціологи можуть виявляти раціональні основи поведінки людей.

Феноменологія

Розглядає суспільство як невід'ємну «частину людського світу, яка створена людьми, ними населена і у свою чергу, яка створює людей у неперервному історичному процесі» Її методологія акцентує увагу на вивченні процедур, які використовуються людьми в ході конструювання соціального світу.

У процесі пізнання, осмислення соціального світу люди створюють конструкції першого порядку, що є основою для конструкцій другого порядку. Підхід в деякій мірі нехтує суперечністю свідомих та несвідомих аспектів, проте звертає увагу на технологію соціальної дії, чим надає теоретичне підґрунтя для використання політичних технологій.

Основні поняття

Найважливіші поняття соціології політики виникають на перетині соціологічної та політологічної наукової сфери.

Політична соціалізація

Описує набуття індивідом зразків орієнтації на поставлені суспільно-політичні питання.

Тому що соціалізація стосується всього свідомого знання, навичок, поглядів та цінностей, що були засвоєні несвідомо, вона є досить складним поняттям і розуміється в контексті із політичною культурою та політичною комунікацією.

Політична культура

Охоплює рівень знань та уявлень про політику, емоційне ставлення до неї, що мотивує політичну поведінку громадян. Визначає політичну поведінку індивідів і соціальних спільностей, надаючи їй певного змісту і спрямування, обумовлюючи в багато чому також характер і особливості конкретної політичної системи, політичний режим, динаміку і спрямованість політичних процесів.

Політична комунікація

Визначається як процес, що охоплює політичну сферу життя людини, посередництвом якого відбувається спілкування між органами влади, політичними партіями, громадськими організаціями і рухами, посадовими особами, виборцями, населенням.

Її обов'язковими складниками є комунікатор, повідомлення, канал, комунікант, реакція і зворотний зв'язок.

Сам процес комунікації безперервний, проте його активізація спостерігається у виборчий період, коли застосовуються найрізноманітніші шляхи впливу на електорат з метою завоювання його прихильності.

Суспільний рух

Означає суспільну активність або колективну поведінку (організовані та цілеспрямовані, іноді також спонтанні — дії, вчинки) великих мас людей — прошарків суспільства, класів, груп, котрі керуються якимись конкретними ідеями, цілями, мотивами і мають зовнішню загальну ціль, мету.

Політична партія

Організована група громадян, що виражає інтереси тих чи інших соціальних верств і прагне до реалізації своєї мети шляхом боротьби за політичну державну владу та її використання.

ДЖЕРЕЛА:

Полторак В.А. Петров О. В., Соціологія політики. Енциклопедичний словник // К., Видавництво Європейського Університету, 2009. — с.361.; Артемов Г. П. Политическая социология: Учебное пособие. — М.:Логос, 2002. — 280 с.; Политическая социология: Учебник для вузов /Под ред. чл.- корр. РАН Ж. Т. Тощенко. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002., 495 с.; Политическая социология: Учебник для вузов /Под ред. чл.- корр. РАН Ж. Т. Тощенко. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002., 495 с.;

СПАЙКМАН НІКОЛАС ДЖОН (1893 – 1943 рр.)

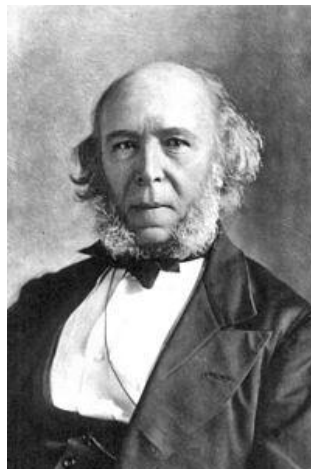

Видатний американський політолог у галузі геополітики. Сам нідерландського походження. Засновник концепції «утримання» і основоположник підходу класичного реалізму в американській теорії міжнародної політики і стосунків. Ніколас Спайкман є автором двох, відомих в політичному світі, наукових праць «Американська стратегія в світовій політиці» (1942 р.) і «Географія світу» (1944 р.). Основою його теорії є ідея «Рімленда» як ключовою територією у світовій політиці.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

СПЕНСЕР ГЕРБЕРТ (27 КВІТНЯ 1820 — 8 ГРУДНЯ 1903 рр.)

Англійський філософ і соціолог вікторіанської епохи британського індустріалізму, один з родоначальників еволюціонізму, ідеї якого користувалися великою популярністю у кінці XIX ст., засновник органічної школи у соціології, ідеолог лібералізму, адепт захисту природних прав людини, критик утилітаризму. Остаточно затвердив у науковому обігу термін «соціологія». Його соціологічні погляди є продовженням соціологічних переконань Сен-Сімона і Конта, певний вплив на розвиток ідеї еволюції зробили Ламарк і К.Бер,Сміт і Мальтус. З ім'ям Герберта Спенсера пов'язують два підходи до розгляду суспільних явищ:

Розуміння суспільства як організму, подібного до біологічних, який керується тими ж законами організації, функціонування та розвитку.

Вчення про всезагальну еволюцію, що розповсюджується на неорганічний, органічний та надорганічний (соціальний) світ.

Народився 27 квітня 1820 р. у Дербі (графство Дербішир) у родині шкільного вчителя. Був найстаршим з дев'яти дітей, всі вісім інших його братів і сестер померли в дитинстві.

Його батько Джордж Спенсер і мати Харріет були прибічниками квакерів, симпатизували утилітарному радикалізму, були антиклерикалами та дотримувались анархічних поглядів.

Джордж Спенсер дав синові домашню освіту, що складалася з основ математики, природознавства, історії та англійської мови. У 13 років в місті Бат біля Лондона Спенсер вивчав канцелярську справу у дядька, який заклав у ньому філософський підхід до природознавства.

Відмовився від навчання у Кембриджському університеті. З 16 років працював інженером-будівельником на залізницях Лондона та Бірмінгема.

Займався вивченням копалин, видобутих під час будівництва залізничних шляхів. Для вивчення геології та палеонтології придбав копію «Принципів геології» Чарльза Лаелла. Ця праця містила спростування теорії Ламарка про походження людської раси з нижчої, та стала підґрунтям еволюціоністських поглядів Спенсера.

Після звільнення з залізниці Спенсер захоплюється журналістикою та політологією, розпочинає свою літературну кар'єру.

З 1845 - 1853 рр. працював у впливовому на той час фінансовому щотижневику для представників середнього класу — *The Economist*. З 1848 р. стає його співредактором.

Спенсер публікував численні статті у радикальній пресі того часу (*The Westminster Review*), в яких наполягав на обмеженні ролі уряду в якості посередника в суспільстві. Він виступав за секуляризацію, скасування законів про бідних, народної освіти, наполягав на знятті всіх обмежень щодо комерції і фабричного законодавства. Мав соціальні зв'язки з Томасом Гакслі і Джоном Тіндалем.

У 1883 р. Спенсер був обраний членом філософської секції Французької академії моральних і політичних наук. Був номінований на Нобелівську премію з літератури у 1902 р., однак, відмовився її отримати.

Помер 8 грудня 1903 р. після тривалої хвороби. Похований на кладовищі Хайгейт поруч з Джордж Еліот і Карлом Марксом.

У офісі видавництва журналу *The Westminster Review* (вул. Стренд, 142, Лондон) Спенсер вперше зустрівся з асистенткою головного редактора Джона Чапмена — Маріан Еванс, пізніше відомою як Джордж Еліот. Вони мали близькі стосунки, думали про шлюб, проте не уклали його.

Основні праці

Перша наукова праця Герберта Спенсера — «Соціальна статика, або умови, необхідні для людського щастя», в якій розглядаються питання свобод людини і ідеалів різних ступенів соціальної динаміки, — була опублікована у 1851 р.

У подальшому він намагався створити певну «суму наук», яку називав «Система соціальної філософії». Основні розділи якої розроблялись ним в працях:

«Основні начала» (1862) — містить обґрунтування непізнаваності реальності за допомогою наукового дослідження, висвітлено сутрелігії як інструменту поклоніння непізнаваному. У цій праці викладено основи теорії прогресу, який Спенсер уважає універсальним та засадничим принципом для всіх сфер знання.

«Основи біології» (1864, 1867, 1898)

«Основи психології», видана у 1855 р., у співавторстві з Джорджем Джеймсом Льюїсом. У праці викладено фізіологічні основи психології та викладено фундаментальне припущення про підкорення людського розуму законам природи в рамках загальної біології. Проте ця книга зазнала суттєвої критики.

«Основи соціології» (1898)— тритомна праця, у 1-му томі якої Спенсером викладена теорія соціології відповідно до того, як люди взаємопов'язані в межах громад, як ці соціальні структури розвиваються з плином часу; проаналізовано соціальні інститути сім'ї, шлюбу, їх складових елементів. У 2-му томі досліджено «церемоніальні» інститути та політичні інститути (з виокремленням їх особливостей у мілітаризованих і промислових типах суспільства). У 3-му томі Спенсер розглядає церковні, професійні і «промислові» (економічні) установи.

«Основи етики» (1879) — праця з політичної філософії, в якій Спенсер провадить чітке розрізнення між фундаментальними правами (природними правами) на життя, свободу і власність і похідними або інструментальними «правами», що були штучно винайдені для створення політичних структур — техніки (механізму) для захисту та забезпечення основоположних прав. Таким чином, виборче право та представництво громадян в уряді є «технікою» — засобом захисту прав. Проте Спенсер вважав, що уряди у Великобританії, Франції та США до 1880 р. не виконували свою представницьку функцію та втратили свою первинну мету захисту прав, обрали шлях етатизму, спрямованого на порушення прав багатьох заради блага правлячої меншості. «Соціологія як предмет вивчення» (1873)

Вчення про еволюцію

У 1852 р. Спенсер здійснив обґрунтування теорії біологічної еволюції у своїй статті, опублікованій на сім років раніше за публікацію праці Дарвіна «Походження видів». Теорія еволюції Спенсера розвинула теорію Ламарка про наслідування набутих ознак та безпосередній вплив зовнішніх чинників на розвиток організму. На відміну від Дарвіна, Спенсер заперечував можливість еволюції на основі розвитку характеристик самого організму та на простому принципі природного відбору. Він стверджував, що існує поступове ускладнення біологічних організмів, що призводить до їх самодостатності. Проте, еволюція за Спенсером має кінцеву теоретичну точку рівноваги, досягнутої внаслідок взаємодії наслідків інтеграції та диференціації в процесі розвитку.

У статті «Гіпотеза розвитку» (1852) Спенсер, піддаючи критиці доктрину креаціонізму, наполягає на виникненні сучасних видів тварин і рослин внаслідок трансмутації. У цій праці слово «еволюція» було вжито лише один раз, а «еволюціонувати» двічі, проте поняття «еволюція» ще не вживалося Спенсером на позначення біологічної трансмутації видів.

У статті «Прогрес: закони та причини» (1857) Спенсер вперше виклав положення своєї концепції систематичної еволюції Всесвіту у цілому, і людського суспільства як його складової:

«Рух від простого до складного, шляхом послідовної диференціації, відбувається від ранніх змін Всесвіту, шляхом геологічної і кліматичної еволюції Землі; це виявляється у розвитку кожного організму на її поверхні, в множенні видів організмів; це проявляється в еволюції людства, як окремої особистості, так і в сукупності рас; знаходить свій прояв у розвитку суспільства, його політичних, релігійних та економічних інститутів; це видно в еволюції всіх нескінченних конкретних і абстрактних продуктів людської діяльності».

Спенсер вважав прогрес не штучним, не випадковим, а неминучим явищем: «Прогрес, таким чином, не випадковість, а необхідність. Цивілізація не є штучною, вона — частина природи, на всіх її стадіях: від розвитку ембріона або розгортання квітки».

Органічна теорія походження держави

Спенсер є засновником теорії походження держави із світу природи шляхом переходу від органічної до неорганічної еволюції, що пов'язується із перетворенням людини як біологічного виду в людину як члена суспільства.

На думку вченого, формування системи соціальних інститутів є обов'язковою умовою переходу від дикунства до варварства і цивілізації. Обрядові соціальні інститути вже на стадії дикунства через систему освячених авторитетом предків норм і заборон (табу) слугували засобом регулювання відносин між людьми. У добу варварства відбувається утвердження інститутів влади і управління та перехід до племінного ладу. З появою політичних інститутів міжособистісна боротьба індивідів за існування всередині замкнених соціальних систем набуває форми зовнішніх конфліктів і воєн між автономними, внутрішньо структурованими соціальними організаціями. Для утримання у покорі переможених створюються інститути ефективного примусу та контролю, внаслідок чого на етапі переходу від варварства до цивілізації виникає держава.

Згідно із органічною теорією Г. Спенсера, держава подібна живому біологічному організму, в основі функціонування якого лежать процеси диференціації і спеціалізації. Диференціація — розвиток держави з найпростішої політичної реальності до ускладненої, її подальше розростання і загибель. Спеціалізація полягає в об'єднанні індивідів у функціональні групи-органи, що здійснюють визначену, властиву їм функцію. Як наслідок, відбувається формування системи органів держави, що як частини живого організму спеціалізуються на певній функції у загальній цілісній системі.

Спенсер є прибічником магістральної лінії еволюції цивілізації від деспотичних держав, заснованих на заборонах, насильстві та мілітаризмі до вільного індустріального суспільства, яке ґрунтується на засадах науки й пацифізму.

Сучасна юриспруденція дотепер послуговується окремими елементами концепції Спенсера, зокрема у багатьох визначеннях держави як системи взаємопов'язаних спеціалізованих органів.

Соціологія держави

Спенсер провадив чітке розмежування понять «держава» та «суспільство», що відрізняло його від багатьох ліберальних попередників.

Держава, за визначенням Спенсера, є «суспільство у прояві власної сили», а існування суспільств принципово різної природи зумовило виникнення відповідних держав із принциповими відмінностями.

За роллю системи органів державної влади в управлінні суспільством Спенсер поділяє держави на мілітарні, в яких особа повністю підпорядкована соціуму та його ієрархічній системі з

примусом до колективної праці, і промислові, де діяльність державних органів спрямована на забезпечення реалізації рівних прав і свобод індивідів в умовах добровільного співробітництва.

Спенсер розрізняв значення понять «державна» і «уряд» Термін «уряд» він використовував на позначення будь-якого товариства, діяльність якого є унормованою: від «політичних і церковних урядів» до «урядів» промислових (гільдій і союзів). Уряд він трактує як «форму контролю», «політичну форму правління», що була сформована внаслідок існування імперативних норм співіснування, що створювали сталий режим міжособистісних відносин ще у найбільш примітивних суспільствах, а їх виникнення було зумовлено природньою необхідністю закріплення суспільних настроїв.

Політична доктрина

Спенсер був представником лібертаріанства. У праці «Соціальна статика» (1851) ним висвітлено фундаментальний етичний принцип «рівної свободи», за яким «кожна людина може претендувати на повну свободу здійснювати свої права нарівні з іншою людиною». Відповідно до цього принципу фундаментальними є права на життя і свободу. З них виводяться права на приватну власність, вільний обмін, свобода слова, пересування. Ці права мають абсолютний характер і не можуть бути обмежені навіть задля сприяння соціальним досягненням.

Спенсер піддавав критиці теорію суспільного договору: «Якщо кожна людина вільна робити те, що бажає, не порушуючи при цьому тотожну свободу будь-якої іншої людини, то вона вільна відмовитися від зв'язку з державою — відмовитися від пропонованих їй послуг захисту і бойкотувати виплати на їх забезпечення. Очевидно, що подібною поведінкою вона жодним чином не обмежує свободу інших людей, її позиція пасивна, а залишаючись пасивною — вона не може стати агресором. У той самий час вона не може бути примушеною до подальшої підтримки однієї з політичних корпорацій без порушення морального закону; бо громадянство передбачає сплату податків, а забирати майно людини проти її волі, є порушенням її прав».

Згідно з теорією невтручання основне призначення держави у Спенсера «не регулювати торгівлю; не просвіщати людей; не підтримувати релігію; не заохочувати благодійність; не будувати залізницю; а захистити природні права людини — захищати особистість і майно для запобігання агресії сильних проти слабких- одним словом, здійснювати правосуддя. Вона не має робити менше: їй не можна дозволяти робити більше», Спенсер обстоював позиції захисту прав

жінок (хоча пізніше змінив свої погляди). Він був прихильником профспілок і противником колоніалізму та імперіалізму. Він виступав проти державної цензури та державної фінансової підтримки релігії.

ІСТОРИЧНІ ТИПИ СУСПІЛЬСТВ

Герберт Спенсер класифікував суспільства з точки зору стадій розвитку. Розмістив їх у наступному порядку:

проті;

складні;

подвійної складності;

потрійної складності.

(Класифікація за ступенем структурної складності).

Проті суспільства:

ті, що мають керівника;

з епізодичним керівництвом;

з нестабільним керівництвом;

зі стабільним керівництвом.

Складні суспільства та суспільства подвійної складності класифікував так само відповідно до складності їх політичної організації. Аналогічним чином різні типи суспільств були класифіковані у залежності від еволюції характеру осілости:

кочові; напівосілі; осілі.

Суспільства у цілому були представлені як структури, що розвиваються від простого до складного (проходячи при цьому через необхідні етапи). Етапи ускладнення та переускладнення мають проходити послідовно. Чим розвиненіше суспільство, тим воно складніше, тобто більш диференційоване у структурному та функціональному відношеннях. Герберт Спенсер підкреслював, що ступінь складності не залежить від військово — індустріальної дихотомії. Відносно недиференційовані суспільства можуть бути індустріальними, а сучасні складні суспільства — військовими.

Класифікація розміщує суспільство на шкалі складності структури та функціональної організації від «малого простого агрегату» до «великого агрегату». На початковому етапі суспільство характеризується переважанням безпосередніх зв'язків між індивідами, відсутністю спеціальних органів управління тощо. У «малому простому агрегаті» всі його частини схожі одна на одну, люди співпрацюють для досягнення однакових для всіх, закріплених групових цілей, управляючий центр відсутній (ранній «аналог» односегментної організації з механічною солідарністю за Дюркгеймом). Це — найпростіша система без підсистем (група, в якій

відсутні відмінні підгрупи). У процесі розвитку формується складна структура, соціальна ієрархія, включення індивіда у суспільство опосередковано приналежністю до менших спільнот (рід, каста тощо). У складному суспільстві його члени входять у нього опосередковано, як елементи простих агрегатів з своїми «координуючими центрами» у свою чергу підкореним центру «більш обширного» агрегату. У складніших суспільствах кількість проміжних рівнів та підсистем відповідно зростає.

Еволюційна теорія Спенсера призвела до виникнення ідеї «соціального дарвінізму». Це вплинуло на ранніх еволюційних економістів (Торстейн Веблен), та представниківрасово-антропологічної школи (Вільям Грем Самнер).

Порівняно з Огюстом Контом Спенсер, спираючись на більший масив знань, розширив перелік наук, які він хотів охопити у своєму філософському синтезі. Він поділив усі науки на три групи:

Абстрактні науки (напр. логіка, математика);

Абстрактно-конкретні науки (напр. — механіка, фізика, хімія);

Конкретні науки (напр. астрономія, біологія, соціологія).

Філософію він визначає як найзагальніше знання, оскільки її узагальнення. Останні роки життя Спенсер присвятив зміцненню і запобіганню неправильному тлумаченню його монументальної теорії невтручання.

СПЕРАНСЬКИЙ МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ (1СІЧНЯ 1772 — 11 ЛЮТОГО 1839 рр.)

Граф, російський громадський і державний діяч часів Олександра I і Миколи I, реформатор, законотворець, засновник російської юридичної науки і теоретичного правознавства. Дійсний член Імператорської Російської академії (1831), почесний член

Імператорської Російської академії (1821–1831) і Імператорської Академії наук (1819). Вихователь спадкоємця-цесаревича Олександра Миколайовича.

Син священика; народився 1 січня 1772 р., навчався у володимирській семінарії, а потім у головній семінарії при Олександро-Невському монастирі в Петербурзі, в якій після закінчення курсу був призначений вчителем математики, фізики і красномовства, а потім і філософії. Разом з тим Сперанський став домашнім секретарем князя Олексія Борисовича Куракіна.

Після вступу на престол імператора Павла, князь Куракін був призначений генерал-прокурором; у 1797 р. Сперанський вступив на службу в його канцелярію і продовжував служити там і при трьох його наступниках. Незабаром після сходження на престол імператора Олександра I Сперанський отримав звання статс-секретаря і у 1802 р. перейшов на службу в міністерство внутрішніх справ. Як упорядник різних доповідей і звітів по міністерству, Сперанський скоро звернув на себе увагу імператора, який наступного року через міністра князя Кочубея доручив йому скласти план устрою судових та урядових місць в імперії.

Ця небачена, і, мабуть, незакінчена праця Сперанського відома в чорновій редакції. «У правильній монархічній державі» «державний закон», що визначає права і відносини всіх класів між собою, уявляється Сперанському в наступних рисах:

1) «Все стану держави» вільні і беруть участь у законодавчій владі»;

2) «Влада виконавча належить одній особі, що бере участь у законодавстві та що стверджує» всяке законодавче дія»;

3) Є загальна думка, що оберігає закон у виконанні його;

4) Є незалежне стан народу «(тобто законодавче установа, засноване на народному обранні), перед яким «виконавці» відповідальні»;

5) «Існує система законів цивільних і кримінальних, прийнята народом»;

6) «Суд не обличчям государя відправляється, але обраними від народу і їм затвердженими виконавцями, котрі самі суду схильні бути можуть»;

7) «Всі дії уряду публічні, крім деяких певних випадків»;

8) Існує свобода друку у відомих, точно визначених межах.

Потрібно зауважити, втім, що все це місце закреслено або на вимогу Кочубея, або самим Сперанським, незважаючи на те, що він

вважав здійснення викладеного плану можливим лише з відомою поступовістю.

У числі підготовчих заходів Сперанський пропонував установу Сенату законодавчого із senatorів за призначенням государя, в якому міністри присутні тільки з дорадчим голосом, і Сенату виконавчого, розділяється на дві частини — судову та управлінську, всі дії якого повинні бути гласними. З часом Сенат законодавчий необхідно було б скласти, на думку Сперанського, за іншою, «кращою системою», заснованої на представництві або первородстві. Це останнє місце (втім, закреслено) показує, що Сперанський ще вагався, якій системі віддати перевагу: більш демократичній французькій системі представництва або англійській — з верхньою палатою зі спадкових перів.

Імператор Олександр вперше особисто познайомився зі Сперанським у 1806 р., коли Кочубей під час своїх частих хвороб почав посилати його з доповідями замість себе; государ негайно оцінив видатні здібності Сперанського.

Наступного року, вирушаючи до Вітебська для огляду 1-й армії, імператор Олександр взяв його з собою, що повело до ще більшого зближення, і тоді ж Сперанський був звільнений з міністерства внутрішніх справ у званні статс-секретаря.

У 1808 р. перебував у свиті государя під час його ерфуртського побачення з Наполеоном. Восени того ж року імператор Олександр вручив Сперанському різні колишні проекти державних перетворень і нерідко проводив з ним цілі вечори у бесідах і читанні творів, що відносяться до цього предмету.

ГОЛОВНІ РИСИ ПЕРЕТВОРЕННЯ ПОВИННІ БУТИ ПОЛЯГАТИ У НАСТУПНОМУ:

1) Законодавчі збори не мають влади санкціонувати свої власні постанови, але його думки, абсолютно вільні, повинні бути точним вираженням народних бажань;

2) Члени судового стану будуть вільно вибиратися народом, але нагляд за дотриманням судових форм і охорону громадської безпеки будуть лежати на уряді;

3) Виконавча влада має належати уряду, але, щоб воно не могло спотворити або знищити закон, необхідно зробити уряд відповідальним перед законодавчими зборами.

Ці загальні принципи були розвинені та обґрунтовані у «Запровадженні до укладення державних законів», складеному Сперанським до осені 1809 р. за його проектом, політичні права належать, під умовою володіння власністю, дворянству і середньому

стану; до останнього належать купці, міщани, однодворці і всі селяни, які володіють нерухомою власністю у відомій кількості.

Нижчий стан, в якому значаться поміщицькі селяни, робітники, їхні працівники і домашні слуги, повинні мати загальні цивільні права, але не мають прав політичних.

Перехід з нижчого класу у середній відкритий усім, хто придбав нерухому власність у встановленій кількості. Законодавчі збори носить назву «державної думи», яка складається наступним чином. Кожен три роки у волості з усіх власників нерухомої власності складається збори, — волостна дума, в яку казенні селища посилають одного старшину від 500 душ. Ця волостна дума обирає депутатів в окружну думу (губернія ділиться на 2 — 5 округів). Окружна дума, крім виборів членів окружної ради та окружного суду, вибирає депутатів до губернської думи, а ця остання, крім членів губернського ради та губернського суду, вибирає депутатів у державну думу з обох станів, що мають політичні права.

Державна дума збирається щорічно без всякого скликання. Пропозиція і затвердження закону має належати державній владі, але жоден закон не може мати сили без розгляду у державній думі. Участь державної думи вимагалася також для видання постанов про податки і загальних повинності і для продажу та застави державного майна. Справи пропонувалися державній думі від імені державної влади одним з міністрів або членів державної ради; але думі дозволялося порушувати питання про державні потреби, про відповідальність міністрів і про заходи уряду, що порушують корінні закони. Судова влада була надана в перших трьох інстанціях особам виборним. Навіть у вищій інстанції, у Сенаті, державна влада повинна була призначати членів не інакше, як з числа осіб, внесених з виборів губернських дум до державного виборчий список.

Державна влада спостерігає за виконанням форм і обрядів через голів, які у двох нижчих інстанціях були виборні, але затверджувалися в першому — міністром юстиції, а в другій — державним радою, у Сенаті ж призначалися державної владою з кандидатів, обраних самим Сенатом. Закон повинен був визначити, які справи підлягають суду присяжних. Що стосується влади виконавчої, то Сперанський встановлює відповідальність міністрів перед державною думою. У державній раді розглядаються проекти законів, статутів та установ. Передбачалося здійснити цей план у наступній поступовості:

1 січня 1810 р. відкрити державну раду в новому вигляді, вказавши як привід до її перетворенню приготований новий проект Цивільного Уложення.

1 травня маніфестом призначити вибір депутатів до Державної думи і відкрити її 1 вересня. Почати дії її з розгляду цивільного положення, випробувати і підготувати відомим чином депутатів, і якщо не зустрінеться будь-яких перешкод, запропонувати їм державне укладення, визнання якого і затвердити спільною присягою, а потім приступити і до улаштування судової частини.

1 січня 1810 р. була відкрита у перетвореному вигляді Державна рада, але далі виконання вищезазначеної програми не просунулося.

Згодом Сперанський був у засланні: у Нижньому Новгороді (від квітня до 15 вересня 1812 р.), Пермі (з 23 вересня 1812 - 19 вересня 1814 рр.).

У 1816 р. він повернувся на державну службу. Був губернатором Пензенської губернії (1816 — 1818 рр.), генерал-губернатором Сибіру (1819 — 1821 рр., з резиденцією у м. Іркутську).

Від 1821 р. Сперанський знову у Петербурзі. Був членом Державної ради, управляючим Комісії укладення законів, фактичним керівником 2-го відділення Власної його імператорської величності канцелярії. За його редакцією вийшло перше видання Зводу законів Російської імперії.

Зведений 1 січня 1839 р. у графський титул, Сперанський помер 2 лютого того ж року.

ДЖЕРЕЛА:

Мироненко О. М. Сперанський Михайло Михайлович // Юридична енциклопедія. — К., 2003. — Т. 5. — С. 574–576.; Березкин С. Ф. Сперанский как кодификатор. Речь, читанная С. Ф. Березкиным в заседании Одесского Юридического Общества 11-го февраля 1889 года. — Одесса, Экономическая типография, 1889.; Нольде А. Э. М. М. Сперанский. Биография. — М.: Моск. школа полит. исслед., 2004. — 300 с.; Сперанский С. И. Учение М. М. Сперанского о праве и государстве. - М. : Ось-89, 2004. - 224 с.

СПІВДРУЖНІСТЬ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ

Співдружність Незалежних Держав створена 8 грудня 1991 р. у садибі Віскулі (Біловезька пуща, Білорусь) як господарський, політичний та економічний союз Білорусі, Росії та України. 21 грудня на умовах Алма-Атинської угоди приєдналися ще вісім колишніх республік СРСР (Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан).

23 жовтня 1993 р. до СНД приєдналася Грузія. 26 серпня 2005 р. зі складу СНД вийшов Туркменістан. Україна є співзасновницею СНД, але Статут організації Україною досі не ратифіковано, тому формально Україна залишається лише спостерігачем і не є членом СНД.

14 серпня 2008 р. парламент Грузії прийняв рішення залишити СНД, і, згідно зі Статутом СНД, 18 серпня 2009 р. Грузія офіційно перестала бути членом Співдружності. 19 березня 2014 р. Україна оголосила про початок процедури виходу з СНД.

Передумови утворення

1 грудня 1991 р. відбувся загальнонаціональний референдум на території колишньої УРСР щодо проголошення незалежності України. У референдумі взяли участь 31 891 742 особи — 84,18% населення України. З них 28 804 071 особа (90,32%) підтвердили Акт про незалежність. Цю подію М. Горбачов сприйняв як трагічну, що привела країну у стан небезпеки. На противагу йому Б. Єльцин опублікував заяву про визнання незалежності України. Результат Всеукраїнського референдуму ставив хрест на перспективах збереження СРСР у будь-якій формі. За словами одного із учасників Л. Кравчук: «Якщо ми вийдемо до народу й оголосимо, що Союзу немає, а на його місце нічого не запропонуємо — вибух неминучий. Потрібний варіант перехідний».

8 грудня 1991 р. у Біловезькій Пущі у Білорусі лідери Російської Федерації, України та Білорусі прийняли рішення про припинення існування СРСР і створення Співдружності Незалежних Держав (СНД). У преамбулі «Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав», вказувалось: «Ми, Республіка Білорусь, Російська Федерація (РРФСР), Україна, як держави-засновниці Союзу РСР, які підписали Союзний Договір 1922 року, далі звані Високими Договірними Сторонами, констатуємо, що Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування».

25 грудня 1991 р. М. Горбачов склав свої повноваження Президента СРСР. 30 грудня на зустрічі глав СНД у Мінську ухвалюється рішення про остаточне скасування державних структур СРСР.

У початковий період існування Співдружності Незалежних Держав вона розглядалася головним чином як механізм цивілізованого розлучення колишніх союзних республік і розподілу майна СРСР. Створення СНД було покликане забезпечити безболісний перехід від єдиної союзної держави до системи суверенних національних держав на місці колишнього СРСР. На відміну від Союзу

РСР Співдружність не є державою і не має наднаціональних повноважень.

Утворення організації

СНД було засновано главами БРСР, РРФСР і Україною шляхом підписання 8 грудня 1991 р. у Віскулях (Біловезька пуща, Білорусь) «Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав» (відомо у ЗМІ як Біловезька угода). Організаційні основи СНД були визначені Біловезькою Угодою про утворення СНД і Протоколом до неї, Алмаатинською декларацією, а також Статутом СНД від 22 січня 1993 р.

В угоді про створення СНД зазначалося, що на території держав, які його підписали, не допускається застосування норм права третіх держав, у тому числі й Союзу РСР, а діяльність його органів влади припиняється. Три країни проголосили недоторканість кордонів у рамках Співдружності, гарантували їхню відкритість і свободу пересування громадян. Сторони вирішили зберегти об'єднане командування спільним військово-стратегічним простором. Угода проголошувалась відкритою для приєднання всіх держав колишнього СРСР[4].

У документі, що складався з преамбули та 14 статей, констатовалося, що Союз РСР припиняє своє існування як суб'єкт міжнародного права і геополітичної реальності. Однак, ґрунтуючись на історичній спільності народів, зв'язках між ними, враховуючи двосторонні договори, прагнення до демократичної правової держави, намір розвивати свої відносини на основі взаємного визнання і поваги державного суверенітету, сторони домовилися про утворення Співдружності Незалежних Держав.

Плідно шукали назву нового утворення. Пропонувався і Союз Суверенних Республік, і Союз Суверенних Держав, Співдружність Демократичних Держав, тобто СДД, але потім було вирішено, що держави ще не є належно демократичними. Тому об'єднання дістало назву Співдружності Незалежних Держав (СНД).

Мета організації

СНД засновано на засадах суверенної рівності всіх її членів, тому всі держави-члени є самостійними суб'єктами міжнародного права. Співдружність не є державою і не володіє наднаціональними повноваженнями.

Основні цілі організації:

Співпраця у політичній, економічній, екологічній, гуманітарній, культурній та інших галузях; Всебічний розвиток держав-членів у

рамках єдиного економічного простору, міждержавної кооперації та інтеграції; Забезпечення прав і свобод людини; Співпраця у забезпеченні міжнародного миру і безпеки, досягнення загального і повного роззброєння; Взаємна правова допомога; Мирне вирішення суперечок і конфліктів між державами організації.

До сфер спільної діяльності держав-членів відносяться:

Забезпечення прав і основних свобод людини; Координація зовнішньополітичної діяльності; Співпраця у формуванні і розвитку спільного економічного простору, митної політики; Співпраця в розвитку систем транспорту, зв'язку; Охорона здоров'я та навколишнього середовища; Питання соціальної і міграційної політики; Боротьба з організованою злочинністю; Співпраця у галузі оборонної політики і охорони зовнішніх кордонів.

Органи СНД

Вищим органом СНД є Рада глав держав, за нею Рада голів урядів, а далі — координуючі інститути. Наприкінці 1996 р. їх діяло 80, а у 67 з них Україна брала участь.

Рада Глав держав СНД

Головним органом СНД є Рада голів держав-учасниць, що обговорює і вирішує принципові питання пов'язані з діяльністю держав-учасниць, які стосуються їхніх спільних інтересів, а також розглядає будь-які питання, в яких зацікавлені окремі держави-члени Співдружності, враховуючи інтереси решти учасниць.

Рада голів держав-учасниць на своїх засіданнях приймає також рішення щодо:

- внесення поправок до Статуту СНД;
- створення нових або ліквідації існуючих органів Співдружності;
- оптимізації структури СНД, удосконалення діяльності органів Співдружності;
- заслуховування доповідей про діяльність органів СНД;
- призначення голів органів, що відносяться до її компетенції;
- делегування повноважень іншим органам СНД;
- затвердження положень про органи СНД, що входять у її компетенцію.

ВІД 7 ТРАВНЯ 2008 р.

№	Держава	Ім'я	Примітки
1	 Киргизстан	Алмазбек Атамбаєв	Голова Ради (з1січня 2016)

2	 Азербайджан	Ільхам Алієв	Член Ради
3	 Білорусь	Олександр Лукашенко	Член Ради
4	 Вірменія	Серж Саркісян	Член Ради
5	 Казахстан	Нурсултан Назарбаєв	Член Ради
	 Молдова	Ніколає Тімофті	Член Ради
	 Росія	Володимир Путін	Член Ради
	 Таджикистан	Емомалі Рахмон	Член Ради
	 Туркменістан	Гурбангули Бердимухамедов	Член Ради
0	 Узбекистан	Іслам Карімов	Член Ради
1	 Україна	Петро Порошенко	Член Ради

ЗУСТРІЧІ ГЛАВ ДЕРЖАВ СНД

грудень 1991 — Віскулі (Білорусь), Алма-Ата; жовтень 1992 — Бішкек; квітень 1993 — Мінськ; жовтень 1994 — Москва; травень 1995 — Мінськ; травень 1996 — Москва; січень 1997 — Москва; квітень 1998 — Москва; квітень 1999 — Москва; липень 2000 — Москва; жовтень 2001 — Москва (10-й ювілейний); жовтень 2002 — Кишинів; вересень 2003 — Ялта; вересень 2004 — Астана серпень 2005 — Казань; жовтень 2006 — Мінськ; жовтень 2007 — Душанбе; жовтень 2008 — Бішкек; жовтень 2009 — Кишинів; травень 2010 — Москва; вересень 2011 — Душанбе (20-й ювілейний); травень 2012 — Москва; грудень 2012 — Ашгабат; жовтень 2013 — Мінськ; жовтень 2014 — Мінськ; жовтень 2015 — Бурабай.

РАДА ГОЛІВ УРЯДІВ

Рада голів урядів Співдружності координує співробітництво органів виконавчої влади в економічній, соціальній та інших сферах спільних інтересів. Вона вирішує такі питання:

— реалізації доручень Ради голів держав, даних Раді голів урядів;

— реалізації положень, зафіксованих у Договорі про створення Економічного союзу, а також фактичного функціонування зони вільної торгівлі;

— прийняття спільних програм розвитку промисловості, сільського господарства та інших галузей економіки з їх фінансуванням;

- розвитку систем транспорту, зв'язку, енергетики;
- співробітництва у питаннях тарифікації, кредитно-фінансової і податкової політики;
- розробки механізмів, які спрямовані на формування науково-технологічного простору;
- створення органів Співдружності в рамках її компетенції;
- призначення (затвердження) керівних органів Співдружності, що входять до її компетенції;
- фінансового забезпечення органів Співдружності.

МІЖПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ СНД

Міжпарламентська асамблея держав — учасників Співдружності Незалежних Держав (МПА СНД) була заснована 27 березня 1992 р. у місті Алма-Ата (Республіка Казахстан). Угодою, підписаною главами парламентів Республіки Вірменія, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан, Киргизької Республіки та Російської Федерації, Міжпарламентська асамблея була заснована як консультативний орган для підготовки проектів законодавчих документів, що становлять взаємний інтерес. У 1993–1995 рр. членами Міжпарламентської асамблеї стали парламенти Республіки Азербайджан, Грузії, Республіки Молдова. У 1999 р. до Алма-Атинській угоди приєдналася Україна.

У травні 1995 р. глави держав СНД підписали Конвенцію про Міжпарламентської асамблеї держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав, яка вступила в силу 16 січня 1996 р. Відповідно до цієї Конвенції Міжпарламентська асамблея отримала офіційний статус міждержавного органу і зайняла провідне місце в системі органів Співдружності Незалежних Держав.

У своїй діяльності Міжпарламентська асамблея найбільше значення надає питанням, пов'язаним з гармонізацією і зближенням законодавств держав Співдружності. Ця робота отримує своє втілення в прийнятих Міжпарламентською асамблеєю модельних законодавчих актах і рекомендаціях, при створенні яких враховується досвід парламентів країн Співдружності і міжнародних парламентських організацій.

За роки діяльності Міжпарламентської асамблеї було прийнято понад 200 документів, що забезпечують реальне зближення національних законодавств, в їх числі Цивільний, Кримінальний, Кримінально-процесуальний, Кримінально-виконавчий модельні кодекси. Рішення Міжпарламентської асамблеї та її органів виробляються на основі консенсусу, що дозволяє приймати

взаємоприйнятні документи. Основним напрямком модельного законотворчості в економічній сфері є формування правових основ загального економічного простору Співдружності Незалежних Держав, і зокрема, правове забезпечення створення зони вільної торгівлі держав — учасниць СНД.

Голова Асамблеї — Валентина Матвієнко, Генеральний секретар — керівник Секретаріату Ради МПА СНД — Олексій Сергєєв, місце перебування — Санкт-Петербург.

ВІЙСЬКОВА СПІВПРАЦЯ

На вересневому (2004 р.) саміті СНД в Астані (Казахстан) прийнято рішення реформувати структури СНД — зокрема, створити Рада безпеки СНД з боротьби з тероризмом.

У даний час у рамках СНД існують дві паралельні колективні військові структури. Одна з них — Рада міністрів оборони СНД, створена у 1992 р. для вироблення єдиної військової політики. При ній існують постійний секретаріат і Штаб з координації військового співробітництва СНД (ШКВС). Друга — Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ). У рамках ОДКБ створені колективні сили швидкого розгортання у складі кількох батальйонів мобільних військ, вертолітної ескадрильї, армійської авіації.

У 2002–2004 рр. співпраця у військовій області розвивалося в основному у рамках ОДКБ. В ОДКБ регулярно проводяться спільні навчання. Одна з оборонних структур — це Об'єднана система ППО СНД. У 2005 р. у рамках СНД затверджені фінансування на ППО у розмірі 2,3 млрд руб.

Головнокомандувач Об'єднаними Збройними Силами СНД:

ШАПОШНИКОВ ЄВГЕН ІВАНОВИЧ (1992–1993)

Начальник Генерального штабу Об'єднаних Збройних Сил СНД

— перший аступник Головнокомандувача Об'єднаними Збройними Силами СНД:

САМСОНОВ ВІКТОР МИКОЛАЙОВИЧ (1992–1993)

Начальники Штабу по координації військового співробітництва держав-учасниць СНД:

Самсонов Віктор Миколайович (1993–1997)

Прудніков Віктор Олексійович (1997–2001)

Яковлев Володимир Миколайович (2001–2006)

Секретарі Ради міністрів оборони держав-учасниць СНД:

Івашов Леонід Григорович (1992–1996)

Волков Василь Петрович (1996–1999)

Синайський Олександр Сергійович (з 1999)

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН СНД

Статистичні дані показують, що назагал країни СНД станом на 2011 р. становлять собою зону соціальних негараздів. Найбільш низький рівень соціального розвитку спостерігається у Киргизстані й Таджикистані, в яких від 35 до 50% населення мають доходи нижчі від величини прожиткового мінімуму, а також у Молдові, Вірменії та Україні, де близько чверті громадян мають доходи нижчі від величини прожиткового мінімуму. При цьому слід ураховувати, що суб'єктивний рівень бідності, який визначається на підставі соціологічних опитувань, часто виявляється істотно вищим за офіційний показник: так, суб'єктивний рівень бідності в Україні становить 42%, а офіційний рівень — 28%; у Росії різниця ще більша — 42% і 13% відповідно.

ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ СНД

Зона вільної торгівлі СНД (ЗВТ) — угода держав СНД, що підписали у 2011 р. Договір про зону вільної торгівлі. Договір, проект якого був розроблений російським міністерством економічного розвитку, передбачає «зведення до мінімуму винятків з номенклатури товарів, до яких застосовуються імпорتنі мита», експортні мита повинні бути зафіксовані на певному рівні, а згодом поетапно скасовані. Договір замінив більше ста двосторонніх документів, що регламентують режим вільної торгівлі на просторі співдружності.

УЧАСНИКИ ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ

- Білорусь
- Вірменія
- Казахстан
- Киргизстан
- Молдова
- Росія
- Таджикистан
- Україна

МІЖДЕРЖАВНИЙ БАНК

Міждержавний банк — міжнародна фінансова організація, утворена у 1993 р. десятьма країнами СНД: Республікою Вірменія, Республікою Білорусь, Республікою Казахстан, Киргизькою Республікою, Республікою Молдова, Російською Федерацією, Республікою Таджикистан, Туркменістаном, Республікою Узбекистан та Україною.

Основний напрямок роботи Міждержавного банку — вирішення питань, що виникають при співпраці країн Співдружності Незалежних Держав у галузі фінансів. Функції Міждержавного банку змінювалися відповідно до ситуації в економічній та фінансовій сферах

Співдружності Незалежних Держав. Після розпаду рублевої зони і підписання Угоди про створення Платіжного союзу Банк став спеціалізованим інститутом цього союзу.

У жовтні 1996 р. шістьма державами (Вірменія, Білорусь, Киргизстан, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан) був підписаний Протокол, відповідно до якого Банк допущений на внутрішні валютні ринки цих держав з правом проводити банківські операції та угоди.

Банк здійснює основні операції на території держав, що входять до Співдружності Незалежних Держав, розвиває інвестиційно-кредитну діяльність в рамках СНД.

ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ В РАМКАХ СНД

8 квітня 2013 р. Перший віце-прем'єр-міністра України Арбузов Сергій Геннадійович призначений Національним координатором України з питань співробітництва в рамках Співдружності Незалежних Держав, а також представником України в Економічній раді Співдружності Незалежних Держав.

ПРЕДСТАВНИКИ УКРАЇНИ ПРИ СНД

Усатий Юрій Борисович (22.11.1993, № 548/93 — 10.01.2000, № 9/2000)

Гордина Віталій Миколайович (10.01.2000 — 21.03.2000) т.п.

Данильченко Олександр Петрович (21.03.2000, № 472/2000 — 28.11.2003, № 1372/2003).

Гордина Віталій Миколайович (28.11.2003, № 1373/2003 — 28.07.2008, № 680/2008).

Сочнев Володимир Вікторович (28.07.2008, № 681/2008— 11.10.2010, № 945/2010)

Бунечко Іван Григорович (28.12.2010, № 1296/2010 — 31.03.2014, № 355/2014)

Дарибогова Ольга Олексіївна (в.о.) (з 31.03.2014)

ВИХІД УКРАЇНИ З СНД

Питання про членство України у СНД вперше зазвучало після перемоги Віктора Ющенка у президентських виборах 2005 р. У 2005 р. міністр закордонних справ України Б. Тарасюк зазначив, що участь України у СНД має символічне значення, а саме існування організації та її подальший розвиток є дуже проблематичним. Подібну точку зору також висловлювали представники грузинського, молдовського та азербайджанського урядів. У липні 2007 р. Президент України В. Ющенко на прес-конференції розцінив перспективи СНД у цілому, як песимістичні.

14 березня 2014 р. проект Закону України було подано на розгляд Верховної Ради, проте він так і не пройшов всі необхідні процедури розгляду у комітетах та не був проголосований.

19 березня 2014 р. Рада національної безпеки і оборони України прийняла рішення про початок процедури виходу з СНД.

30 квітня 2014 р. МЗС України заявили, що вони вже підготували всі необхідні документи щодо виходу України з СНД. Після цього, за словами заступника міністра закордонних справ Данила Лубківського, єдине, що необхідно для виходу України з цього об'єднання — це відповідний закон.

27 листопада 2014 р. у Верховній Раді зареєстрували проект постанови про вихід України з СНД.

Абульфаз Ельчибей (2-й Президент Азербайджану): Серйозна помилка була здійснена під час будівництва такого утворення, як СНД. Воно, можливо, могло і встояти, якщо б було задумано як Співдружність націй незалежних держав - я підкреслюю слово «незалежних», в якому права кожної держави: Вірменії, Грузії і Азербайджану, були б захищені. Абхази в Абхазії використовують російські війська, щоб витіснити грузинське населення. Хіба це Співдружність націй? Росія використовує СНД, намагаючись зберегти стару імперію у новій формі і винаходить різні механізми для цього. Лідери СНД не зробили хоч однієї серйозної спроби залагодити Вірмено-азербайджанський конфлікт або будь-який інший конфлікт у межах території пострадянської зони. Я колись назвав СНД великим колгоспом без прав. Такий колгосп неминуче розвалиться, і це по суті вже сталося.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Михайло Горбачов розшифровував СНГ як «Сумели навредить Горбачёву».

Російській сатирик та українофоб Михайло Задорнов розшифровував СНГ як «Спаси нас господи».

Частка країн СНД у світових запасах нафти становить 23-24%, газу — 35%, вугілля — 22%, заліза — 36%, хрому — 9%, марганцю — 34-35%, бокситів — близько 7%, нікелю — 22%, кобальту — 15%, свинцю і цинку — по 20%. За запасами алмазів, платиноїдів, золота, срібла, титану, цирконію, рідкісних металів і рідкоземельних елементів і ряду інших корисних копалин країни СНД займають 1-3 місце у світі.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична

енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.; Матіас Гердеген. Міжнародне право / Пер. з німецької. — К.: «К. І.С.», 2011. — 516 с.

СПІЛЬНА ПОЛІТИКА БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

СПІЛЬНА ПОЛІТИКА БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ — спільна міжнародна політика країн — членів Європейського Союзу у сфері політики безпеки та оборони.

Спільна політика безпеки та оборони визначена Маастрихтським договором другою опорою Європейського Союзу (поряд з європейськими співтовариствами та спільною політикою у галузі юстиції та внутрішніх справ).

На шляху становлення спільної політики безпеки та оборони та можна виокремити кілька важливих віх. У 1948 р. було підписано Брюссельський пакт і створено Західний Союз у складі Бельгії, Великобританії, Люксембургу, Нідерландів та Франції. У 1952 р. на зустрічі шістьох міністрів закордонних справ держав — членів ЄОВС була досягнута домовленість про розробку проекту заснування Європейського політичного співтовариства. Передбачалося, що воно може стати координатором зовнішньої політики держав — членів. Причому ЄОВС і Європейське оборонне співтовариство (ЄОС) планувалося інтегрувати в Європейське політичне співтовариство. Однак цей план був відхилений.

У 1954 р., після провалу проекту Європейського оборонного співтовариства, було модифіковано Брюссельський договір про заснування Західного Союзу. До Брюссельського пакту приєдналися Німеччина та Італія і він перетворився на Західноєвропейський Союз. У 1970 р. — країни — члени Європейського Співтовариства домовилися консультувати одна одну з найважливіших проблем міжнародної політики (на міжурядовому рівні), засновано Європейське політичне співробітництво (ЄПС), в рамках якого на основі суто міждержавних переговорів країни — учасниці координували свою зовнішню політику.

У 1983 р. — прийняття Європейською радою Штутгартської декларації, де було задекларовано бажання перетворити Європейське Співтовариство у Європейський Союз, компетенція якого поширювалася б і на «політичні та економічні аспекти проблем безпеки».

У 1984 р. — на зустрічі міністрів закордонних справ та оборони ЗЄС прийнято Римську декларацію, відповідно до якої передбачалося

активізація діяльності цієї організації. Так, у рамках ЗЄС було утворено три агентства: з контролю за озброєнням, з проблем безпеки та оборони, з питань співробітництва в галузі виробництва озброєнь.

У 1987 р. — прийнятий Єдиний європейський акт, що набув чинності 1 липня 1987 р., офіційно ввів у коло координаційних зусиль членів співтовариства «політичні й економічні аспекти безпеки». У 1993 р. у Маастрихтській угоді (Угоді про Європейський Союз) було сформульовано програму спільної зовнішньої політики та безпеки і визначено п'ять її головних завдань: охорона спільних цінностей, фундаментальних інтересів та незалежності ЄС; посилення безпеки ЄС та країн-членів усіма можливими засобами; охорона миру в усьому світі та підвищення міжнародної безпеки відповідно до принципів, закладених у Хартії Об'єднаних Націй, а також принципів та цілей Гельсінкського Заключного акта та Паризької хартії; сприяння міжнародній співпраці; розвиток і консолідація демократії; встановлення верховенства закону і забезпечення прав людини та основних свобод. 1997 р. прийнято Амстердамський договір, яким було розширено повноваження Європейського Союзу в питаннях оборони та безпеки, намічено конкретні шляхи виконання завдань Маастрихтського договору. У консолідованому Договорі питанням спільної зовнішньої політики та політики безпеки присвячено розділ V (статті 11 — 28).

Важливим рішенням на шляху підвищення ефективності зовнішньої політики Союзу стало запровадження Амстердамським договором посади Верховного комісара — представника з питань спільної зовнішньої політики і політики безпеки.

Положення Спільної зовнішньої політики і політики безпеки (СЗППБ) були переглянуті в Амстердамському договорі, що набув чинності з 1 травня 1999 р.

На Гельсінкському саміті ЄС 10 — 11 грудня 1999 р. відбулася подальша матеріалізація концепції спільної політики безпеки та оборони та на основі пропозицій франко-британської та німецько-британської зустрічей на найвищому рівні, що відбулися за місяць до саміту.

На саміті було прийнято рішення створити органи, відповідальні за проведення політики у сфері безпеки і оборони. Відповідно до цього рішення у 2001 р. були створені: Комітет з питань політики і безпеки; Військовий комітет Європейського Союзу; Військовий штат Європейського Союзу (група національних військових експертів — прообраз майбутнього військового штабу ЄС), що здійснює військову

експертизу всього комплексу питань, пов'язаних з питаннями безпеки і оборони, включаючи питання військового врегулювання криз; Політико — військова група та Комітет з цивільних аспектів врегулювання криз, який дає поради стосовно невоєнного врегулювання криз, попередження конфліктів.

Новий Ніццький договір, підписаний 26 лютого 2001 р. (він набуває чинності після його ратифікації всіма країнами — членами), також містить нові положення про СЗППБ. Основні цілі спільної політики безпеки та оборони та обстоювання спільних цінностей, основоположних інтересів, незалежності Європейського Союзу та його недоторканності; зміцнення безпеки Європейського Союзу; збереження миру та зміцнення міжнародної безпеки; сприяння міжнародному співробітництву; розвиток і зміцнення демократії та утвердження принципу верховенства права; забезпечення прав людини і громадянських свобод; оборонна політика та політика у сфері безпеки.

Реалізація спільної політики безпеки та оборони та покладена на Європейську раду, яка має найвищу вагу у визначенні спільної політики безпеки та оборони та (вона окреслює принципи політики, її загальні напрямки, а також ухвалює рішення з питань оборонної політики), і Раду Європейського Союзу, яка приймає рішення стосовно формування та впровадження спільної політики безпеки та оборони та на основі загальних напрямків або спільних стратегій, розроблених Європейською радою.

Політичний комітет, Комітет з питань політики і безпеки здійснюють моніторинг міжнародної ситуації і розробляють рекомендації з власної ініціативи або ж на вимогу Ради. В умовах кризи Комітет з питань політики і безпеки відіграє центральну роль у визначенні реакції Союзу на кризу, відповідає за політичний контроль та за стратегічні напрямки військових операцій (за підтримки Військового комітету).

Військовий комітет є відповідальним за військовий напрямок і за всю військову діяльність у рамках Європейського Союзу. Генеральний секретар Ради ЄС є Верховним представником з питань спільної політики безпеки та оборони та Верховний представник допомагає Раді визначати, формулювати і впроваджувати політичні рішення та в разі потреби від імені Ради проводить політичний діалог з третіми країнами.

Нині посаду Генерального секретаря (Верховного представника) обіймає Хав'єр Солана, колишній Генеральний секретар НАТО.

Договір про Європейський Союз визначає, що Європейська комісія повною мірою бере участь у роботі зі здійснення спільної політики безпеки та оборони та о. задля забезпечення її послідовності, повної відповідності зовнішнім економічним відносинам, розвитку взаємодії та подання гуманітарної допомоги, що є тими напрямками політики співтовариства, де Єврокомісія відіграє головну роль. Для втілення спільної політики безпеки та оборони та о. у життя використовують такі інструменти: спільні позиції, рішення та укладення міжнародних угод.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

СПІЛЬНОТА

СПІЛЬНОТА — це група людей, які з будь-якої причини відчують досить спільного між собою, щоб мати спільні прагнення, цілі та структури.

Ключові ознаки спільноти: Географія; Спільність поведінки; Загальна самоідентифікація; Спільні інтереси і потреби; Зв'язок і усвідомлення загальних цілей.

При цьому, важливим критерієм спільноти є те, що люди спілкуються один з одним з тих питань, які і об'єднують їх. У сфері соціальної роботи, починаючи з кінця 60-х рр., терміном співтовариство (Communities) позначають групу людей, що об'єднані спільними ознаками, та мають певний духовний зв'язок між людьми

До другої половини ХХ ст. слово громада у більшості населення України ототожнювалося у першу чергу з поняттям спільноти, сукупністю жителів певного поселення — міста, села. Ідея відносно самостійної спільноти, громади дуже стара, достатньо згадати грецькі поліси чи міські і сільські громади часів Риму.

Від слова «громада» в українській мові походять такі важливі поняття як громадський, громадянин, громадянський, громадянське суспільство.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

СПІНОЗА БЕНЕДІКТ
(24 ЛИСТОПАДА 1632 — 21 ЛЮТОГО 1677 РР.)

Голландський філософ, науковець, за походженням із португальських євреїв, один з найвідоміших пантеїстів. Розвинув вчення про єдину, невичерпну, ескінченну субстанцію, з безмежною кількістю атрибутів: людям відомі тільки два атрибути протяжність і мислення; тобто ця субстанція є причиною самої себе.

Бенедикт (Барух) Спіноза народився 24 листопада 1632 р. в Амстердамі у заможній родині сефардських євреїв, чий предки після вигнання євреїв з Португалії осіли у Голландії, — Міхаеля (Габріель Алварес) і Ханни Дебори де Спіноза.

Тодішня єврейська община Амстердама уславилася своїм багатством, відомими гендлярями, а також медиками, ученими, поетами з одного боку, а з іншого — ревною ортодоксією і застосуванням для підтримки авторитету общини методів і засобів, порівнюваних з діями святої інквізиції, від якої, власне, свого часу її члени змушені були тікати з Піренеїв. Родина Спінози, а саме його дід, Аврам Еспіноза, і батько Міхаель обіймали досить високе соціальне становище в єврейській общині. Міхаель Спіноза (Еспіноза) (до самої смерті у 1654 р.) вів успішну сімейну справу — торгівля південними фруктами.

У родині Міхаеля Спінози було п'ятеро дітей: Ісаак, Ребека (обидва від першого шлюбу чоловіка), Міріам, Барух і Габріель. Мати дуже рано померла від туберкульозу (1638 р.), коли найменшому Баруху (Бенедкиту) заледве виповнилось 6 років.

З одного боку Барух Спіноза розвивався у мультикультурному середовищі (відомо, що він розмовляв і писав португальською, іспанською, нідерландською, трохи французькою та італійською

мовами, володів літературним івритом, тоді як розмовною мовою у сім'ї, імовірно, був ладіно), з іншого — на нього «тиснула» традиційна єврейська община з її законами, мораллю і обмеженнями.

Барух Спіноза відвідував початкову релігійну школу «Ец Хаїм», де вивчав іврит, Тору, Талмуд, основи єврейського богослов'я, риторику тощо. Вчителями Спінози були рабини — кабалісти Ісаак Абоаб де Фонсека, Менаше бен Ісраель і Саул Мортейра. Навчаючись у рабинів, Спіноза осягнув основні праці філософів єврейського містицизму (Аврам ібн Езра, Маймонід, Герсонід, Хасдай Крескас тощо). Особливо вплинув на формування філософських поглядів Баруха трактат «Puerta del Cielo» («Брами небес») каббаліста Аврама Когена Еррери, який жив у Амстердамі і помер, коли Спіноза був ще зовсім юним.

Імовірно, відчуваючи вузькість традиційної єврейської освіти, Барух Спіноза за батькові гроші навчався латину (тодішня світова мова науки і філософії). Вже на той час Барух Спіноза, якого рабини не спромоглися перетягнути на бік традиційної юдейської схоластики, зажив у общині одновірців слави дивака і вільнодумця, що навіть замалим не мало трагічні наслідки — на життя Спінози було вчинено невдалий замах.

Після смерті батька у 1654 р. почався затяжний судовий процес Баруха Спінози з найближчими родичами за батьків спадок, який він врешті виграв.

На початку 1656 р. еретичні погляди Спінози, які розділяли також лікар Хуан де Прадо і вчитель Даніель де Рібера, привернули пильну увагу верхів єврейської громади. Спіноза піддавав, серед іншого, сумніву, що Мойсей був автором П'ятикнижжя, що Адам був першою людиною і що закон Мойсея володіє перевагою над «природним правом». Незабаром усі ці вільнодумства Спінози призвели до його судилища й публічного вигнання з єврейської общини.

27 липня 1656 р., коли Баруху не виповнилося ще й 24 років, у синагозі велелюдно йому, перерахувавши всі його порушення і злочини, оповістили акт про відлучення). Членам єврейської общини було заборонено будь-яке спілкування зі Спінозою, а йому самому заборонялося надалі використовувати своє єврейське ім'я Барух (іврит «благословенний»). Відтоді Спіноза отримав ім'я Бенедикт (зменшувальне Бенто, латинський відповідник Баруха).

Бенедикт Спіноза написав на свій захист «Апологію» (її текст не зберігся), в якій намагався відвести безглузді звинувачення і відстояти

свої погляди. Саме через жагу до пізнання й бажання розвивати свої думки відречення від єврейства не стало для Спінози особистою трагедією.

Наприкінці 1650-х рр. Бенедикт Спіноза виїхав з Амстердама, знайшовши притулок у передмісті Амстердама Уверкерці. Він відвідував заняття у приватній школі голландця Франца ван ден Ендена: отримав основи знань зі світських прикладних і теоретичних дисциплін — з математики, фізики, медицини тощо, познайомився з філософськими працями Аверроеса, Авіценни, Томи Аквінського, Беме, делла Мірандола, Бруно, Бекона, Гоббса, Декарта тощо, навчався малюванню; і паралельно з цим почав свою філософську діяльність.

У цей час (1658—1659 рр.) Спіноза активно спілкувався з однодумцями, зокрема, зі своїм учителем і колегою Хуаном де Прадо (на них навіть зробили донос іспанській інквізиції). Навколо Бенто Спінози згрупувався гурток вірних йому друзів і учнів — Симон де Фріїс (Simon Joosten de Vries), Ярік Єллес (Jarig Jelles), Пітер Балінх (Pieter Balling), Лодевік Мейєр (Lodewijk Meyer), Ян Рейверц (Jan Rieuwertsz), фон Шуллер (von Schuller), Адриаан Кербах (Adriaan Koerbagh), Йоганнес Кербах (Johannes Koerbagh), Йоганнес Боувмеєстер (Johannes Bouwmeester) тощо.

Одним із послідовників Спінози в Амстердамі був його кузен Альберт Бург (Albert Burgh), який безуспішно намагався переконати друга прийняти католицтво і позбавитися від гордині, припинивши вважати себе провісником «вищих» істин. Відповідь Спінози була гідною і короткою: «Я зовсім не претендую на те, що відкрив найкращу філософію, але я знаю, що осягаю достеменну».

Саме в Уверкерці Спіноза почав свою літературну діяльність — написав першу свою роботу «Короткий трактат про Бога, людину і її щастя».

Помер Спіноза 21 лютого 1677 р. у Гаазі на 46 році життя від туберкульозу, на який він тривалий час хворів.

ДЖЕРЕЛА:

Ждан А. М. Історія психології: Підручник. — М.: Вид-ва Ж42, МГУ, 1990.—367 с.; Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. 4-е изд. — М.: Политиздат, 1981. 445 с.

СПОСТЕРІГАЧ НА ВИБОРАХ

СПОСТЕРІГАЧ НА ВИБОРАХ— суб'єкт виборчого (референдумного) процесу, особа, правомочна вести спостереження за ходом

голосування, підрахунком голосів, іншою діяльністю учасників виборів (референдуму) у період голосування та при встановленні їх результатів.

Спостерігати за ходом виборів можна як на офіційній основі, пройшовши необхідну процедуру акредитації, так і неофіційно. Проте саме офіційні спостерігачі мають свійправовий статус, тобто повноваження, права та обов'язки.

Офіційні спостерігачі не можуть чинити вплив на перебіг виборчого процесу та його результати. Їх місія полягає у формуванні незалежного, незаангажованого уявлення про законність виборчого процесу та донесення такого уявлення до особи чи організації, яка висунула (запросила) спостерігача.

Практика спостереження за виборами розповсюджена у демократіях, що розвиваються.

На основі висновків офіційних спостерігачів складається усталена думка щодо розвиненості демократичних інститутів і традицій у країні.

КЛАСИФІКАЦІЯ ОФІЦІЙНИХ СПОСТЕРІГАЧІВ

Спостерігачів можна поділити за: Типом плебісциту, в якому беруть участь: спостерігачі на парламентських виборах; на виборах глави держави; на місцевих виборах; на всенародному референдумі; на місцевому референдумі; на іншому виді плебісциту;

Тривалістю мандату: довгострокові (на весь час виборчої кампанії); короткострокові (як правило, тільки на день/дні голосування);

заангажованістю: спостерігачі від кандидатів, інших учасників даного виборчого процесу; спостерігачі від організацій, що не користуються пасивним виборчим правом на цих виборах;

рівнем суб'єкта, від чийого імені виступає спостерігач: спостерігачі від місцевих кандидатів, організацій; від загальнодержавних кандидатів, організацій.

Від міжнародних, іноземних організацій: створених спеціально для моніторингу виборів, тих, що побічно виконують цю функцію (у тому числі іноземних держав).

Міжнародна організація діяльності офіційних спостерігачів

Практика місії офіційних спостерігачів набула великого поширення у регіоні ОБСЄ.

З метою розробки методології спостереження утворено Бюро з демократичних інститутів та прав людини (OSCE/ODIHR). Мандат цієї

організації передбачає довгострокове спостереження за виборчим процесом.

Щоб зробити висновки про хід виборчого процесу, офіційний спостерігач має враховувати різні періоди виборчого циклу — від реєстрації виборців і кандидатів протягом виборчої кампанії до заключної стадії виборів та підрахунку голосів, оголошення результатів і вступу на посаду обраного кандидата. Передбачається можливість функціонування і короткострокових офіційних спостерігачів, присутніх переважно у день виборів.

Відповідно до «Посібника зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДІПЛ» (Варшава, 1997; п'яте видання — 2006 р.) офіційний спостерігач повинен мати гарантії щодо можливості виконувати свої обов'язки, а саме:

Отримувати акредитацію за допомогою спрощеної, вільної від дискримінації, процедури;

Оцінювати необхідну кількість спостерігачів, яка не підлягає обговоренню з урядом, що запрошує;

Зустрічатися з представниками всіх партій та людьми, обраними методом випадкової вибірки;

Отримувати інформацію про процес виборів від влади всіх рівнів;

Отримувати дозвіл виїжджати в усі регіони країни впродовж усіх виборів і безпосередньо в день виборів;

Мати безперешкодний доступ до виборчих пунктів і центрів з підрахунку голосів на території усієї країни;

Мати право на публічні заяви.

На теренах СНД організацію спостережень за виборами в Азербайджані, Білорусі, Вірменії, Казахстані, Киргизстані, Молдові, Російській Федерації, Таджикистані, Україні, а також у близькому зарубіжжі, здійснює Міжнародний інститут моніторингу розвитку демократії, парламентаризму та дотримання виборчих прав громадян держав-учасниць Міжпарламентської Асамблеї СНД (через Виконавчий комітет Співдружності).

Свої місії офіційних спостерігачів також мають такі міжнародні організації, як Міжнародна неурядова організація «CANADEM», Європейська мережа організацій зі спостереження за виборами (ENEMO), Фонд Конрада Аденауера, Парламентська Асамблея НАТО, Європейський Парламент, Міжнародна організація зі спостереження за виборами «CIS-ЕМО», інші, а також окремі іноземні країни,

зацікавлені у безпосередньому спостереженні за політичним процесом.

Офіційні спостерігачі на виборах в Україні:

Правове регулювання діяльності офіційних спостерігачів (як внутрішніх, так і іноземних) на виборах, що проводяться в Україні, забезпечують:

Закон України «Про вибори народних депутатів України» — статті 77-79;

Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» — статті ;

Закон України «Про вибори Президента України» — статті -70;

Положення про порядок реєстрації та статус офіційних спостерігачів на виборах Президента України, затв. Постановою Центральної виборчої комісії від 28 травня 1999 р. № 59;

Порядок реєстрації офіційних спостерігачів від всеукраїнських громадських організацій, іноземних держав, міжнародних організацій на виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, затв. Постановою Центральної виборчої комісії від 26 серпня 2010 р. № 327;

Порядок реєстрації офіційних спостерігачів від іноземних держав, міжнародних організацій на виборах народних депутатів України, затв. Постановою Центральної виборчої комісії від 15 березня 2012 р. № 49.

ВИДИ СПОСТЕРІГАЧІВ

На парламентських виборах:

офіційні спостерігачі від партій, кандидати у депутати від якої зареєстровані у загальнодержавному окрузі;

від кандидатів у депутати в одномандатному окрузі;

від громадських організацій;

від іноземних держав;

від міжнародних організацій.

На виборах Президента України:

офіційні спостерігачі від кандидатів на пост Президента України, партій (блоків), які висунули кандидатів;

від іноземних держав;

від міжнародних організацій.

На місцевих виборах:

офіційні спостерігачі від місцевих організацій партій, кандидати в депутати від яких зареєстровані в багатомандатних виборчих округах;

від кандидатів у депутати в одномандатних, одномандатних мажоритарних виборчих округах;

кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови;

від всеукраїнських громадських організацій;

від іноземних держав;

від міжнародних організацій.

ХТО НЕ МОЖЕ БУТИ СПОСТЕРІГАЧЕМ

Офіційні спостерігачі реєструються Центральною виборчою комісією або відповідною територіальною виборчою комісією. Не може бути офіційним спостерігачем член виборчої комісії, посадова або службова особа органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, суду, військовослужбовець, службовець рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ, Служби безпеки України, особа рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України та особа, яка проходить альтернативну (невійськову) службу.

Офіційним спостерігачем від іноземної держави, міжнародної організації не може бути громадянин України.

Суб'єкт виборчого процесу має право у будь-який час відкликати офіційного спостерігача, звернувшись із заявою до відповідної виборчої комісії про припинення його повноважень. Центральна виборча комісія може достроково припинити повноваження офіційних спостерігачів у разі порушення ними закону.

Офіційний спостерігач (крім іноземних) має право:

перебувати на виборчих дільницях під час голосування, спостерігати з будь-якої відстані за діями членів виборчої комісії, у тому числі під час видачі виборчих бюлетенів виборцям і підрахунку голосів, не заважаючи членам виборчої комісії фізично;

робити фото- та кінозйомки, аудіо- та відеозаписи, не порушуючи при цьому таємниці голосування;

бути присутнім з дотриманням вимог виборчого Закону на засіданнях дільничних та окружних виборчих комісій, у тому числі під час підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці та встановленні підсумків голосування;

звертатися до відповідної виборчої комісії чи до суду щодо усунення порушень виборчого закону у разі їх виявлення;

складати акт про виявлення порушення виборчого закону, та подавати його до відповідної виборчої комісії чи до суду;

вживати необхідних заходів в межах законодавства щодо припинення протиправних дій під час голосування та підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці;

отримувати копії протоколів про передачу виборчих бюлетенів, про підрахунок голосів і встановлення підсумків голосування.

Офіційний спостерігач від іноземної держави, міжнародної організації має право:

бути присутнім на зустрічах кандидатів у депутати, уповноважених осіб партій з виборцями, на передвиборних зборах, мітингах, засіданнях виборчих комісій;

знайомитися з матеріалами передвиборної агітації;

перебувати на виборчих дільницях під час голосування, спостерігати за діями членів комісії, у тому числі під час видачі виборчих бюлетенів виборцям і підрахунку голосів, не заважаючи членам комісії фізично;

робити фото- та кінозйомки, аудіо- та відеозаписи, не порушуючи при цьому таємниці голосування;

після проведення виборів публічно висловлювати свої пропозиції щодо організації проведення виборів та вдосконалення законодавства України з урахуванням міжнародного досвіду, проводити прес-конференції з додержанням вимог законодавства України.

отримувати копії протоколів про прийняття окружною виборчою комісією виборчих бюлетенів, передачу дільничним виборчим комісіям виборчих бюлетенів, про підрахунок голосів виборців і встановлення підсумків голосування та інших документів у випадках, передбачених Законом.

Закон від № 4061-VI. (Джерело: Стаття 79. Офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій - <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/page6>).

Офіційні спостерігачі мають право складати протоколи про наступні адміністративні правопорушення: Замовлення або виготовлення виборчих бюлетенів понад встановлену кількість (ст. 21216 КпАП), Ненадання копії виборчого протоколу (ст. 21217 КпАП), Невиконання рішення виборчої комісії, комісії з референдуму (ст. 21218КпАП), Порушення порядку опублікування документів, пов'язаних з підготовкою і проведенням виборів, референдуму (ст. 21220 КпАП).

Офіційний спостерігач не має права:

безпідставно втручатися у роботу виборчої комісії, чинити дії, що порушують законний хід виборчого процесу або неправомірно заважають членам виборчої комісії здійснювати свої повноваження;

заповнювати замість виборця (у тому числі і на його прохання) виборчий бюлетень;

бути присутнім при заповненні виборцем виборчого бюлетеня у кабінні (кімнаті) для таємного голосування або іншим чином порушувати таємницю голосування.

Перешкоджання діяльності офіційного спостерігача при виконанні ним своїх повноважень, поєднане з підкупом, обманом або примушуванням, карається статтею 157КК України.

Форми діяльності спостерігачів:

Таким чином, можна виділити наступні форми діяльності спостерігачів у виборчому процесі:

спостереження за агітацією кандидатів;

спостереження за голосуванням;

проведення фото-, відео-, аудіофіксації виборчого процесу;

реагування на порушення виборчого законодавства;

підведення підсумків голосування з точки зору законності, що має консультативне значення.

Окремим різновидом спостереження за голосуванням є участь спостерігача у виїзній групі для голосування поза межами виборчих дільниць (у ході організації голосування виборців за місцем їх перебування).

Критика

Міжнародним організаціям, або їх відділенням, що займаються моніторингом виборів, ставиться у провину те, що вони беруть на себе «непосильне надзавдання» — давати оцінку політичним процесам у суверенних державах за результатами спостереження за національними виборами.

Помічаються вагомні перекося у роботі таких організацій; відзначається, що вони переслідують політичні, а не гуманітарні цілі. Їхні держави-спонсори, по суті, витрачають марно гроші своїх платників податків, оскільки число конкретних рекомендацій за результатами виборів зменшується, а стан виконання міжнародних зобов'язань, за оцінками тих же спостерігачів, стає все гіршим.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична

СПРАВЕДЛИВІСТЬ СОЦІАЛЬНА

СПРАВЕДЛИВІСТЬ СОЦІАЛЬНА— соціально-етична та морально-правова категорія, один з основних принципів права. Поняття «справедливість» позначає наявність у соціальному світі прав, засад і виражає їх правильність, імперативність і необхідність.

Ідея Справедливості сягає своїми витокami Давнього світу. Платон називав справедливістю добродесність, що означає правильне ставлення до інших людей. Арістотель пов'язував справедливість із заслугами членів суспільства, на основі яких можна розподіляти певні блага. Юстиніан I визначав справедливість як постійну і вічну волю віддавати кожному належне.

Середньовічні мислителі намагались узгодити справедливість з ідеєю перерозподілу надлишкового багатства. Тома Аквінський навіть вважав, що людина в крайній скруті має право претендувати на чужу власність. На думку І. Канта, те, чого вимагає справедливість має виконуватися незалежно від будь-яких обставин суспільного розвитку. На початку XIX ст. у науковому обігу з'явилося поняття «соціальна справедливість», що стало загальноживаним завдяки працям Дж. С. Мілля. Ідея соціальної справедливості відображена у двох основних підходах, які утверджують:

рівність можливостей у рамках відкритого суспільства, громадяни якого мають змогу проявити свої здібності;

рівномірний розподіл благ з урахуванням різних потреб кожної людини.

Найпопулярніша і життєздатна інтерпретація соціальної справедливості знайшла своє втілення на Заході в поміркованому підході, характерному для соціал-демократії. За цим підходом, частина сусп. ресурсів розподіляється за потребами через держ. Систему соціального забезпечення, а ін. Частина — відповідно до заслуг через економічний ринок або бюрократичні процедури.

Справедливість виступає визначальною ознакою і невід'ємним механізмом регулювання людських відносин, пов'язаних з пануванням, підпорядкуванням, підтриманням взаємоповаги між людьми, необхідністю гармонізації різних, у тому числі протилежних (конкуруючих) інтересів. Водночас зміст справедливості безпосередньо пов'язаний зі зміною суспільної динаміки, яка, з одного боку, потребує

збереження успадкованих відносин, прав, обов'язків, а з другого — передбачає подолання спадщини минулого, що в умовах соціальних змін (політичних, економічних, правових та ін.) сприймається суспільна свідомістю як несправедливість.

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ

Принцип справедливості поширюється як на реально існуючий, так і на уявний (ідеальний) стан справ у суспільстві, виступає належним (необхідним) імперативом, що відповідає сутності, правам і потребам людини. Справедливість є критерієм оцінки різноманітних співвідношень у житті сусп-ва: між роллю окремих людей чи соціальних груп і їх реальним соціальним становищем, ступенем суспільного визнання; між працею і винагородою за неї, правами та обов'язками особи; між скоєним діянням і відплатою, злочином і покаранням.

РІЗНОВИДИ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Розрізняють три основні різновиди справедливості:

зрівняльну справедливість, що передбачає досягнення макс. рівності прав і можливостей соціальних суб'єктів;

розподільчу справедливість, яка орієнтує на подолання диспропорцій у розподілі матеріальних і духовних благ, виходячи з природно-правової рівності всіх людей, незалежно від їх національних, станових, класових, майнових та ін. відмінностей, але з урахуванням заслуг конкретного громадянина перед суспільством і державою;

відплатну справедливість, що поширюється на сферу покарань за правопорушення і злочини; справедливість покарання вимагає дотримання принципів застосування певних процедур тільки до осіб, визнаних винними у скоєнні правопорушення (злочину), а також залежності міри покарання від ступеня тяжкості правопорушення (злочину).

Справедливість — один з найважливіших принципів правової держави, який реалізується як у законодавчій, так і у правозастосовчій діяльності.

Справедливий закон втілює ідею рівної для всіх свободи — робити все, що не обмежує свободи інших і не завдає шкоди, а також не заборонене законом. Закон виступає мірою, єдиним для всіх масштабом свободи. Свобода окремої особи співвідноситься зі свободою ін. людей, а право є регулятором можливостей реалізації свободи кожного.

Встановлювані заборони та обмеження мають бути доцільними з погляду гарантії свободи, а значить справедливими.

Зміст права полягає у тому, щоб свободу всіх увести у розумні справедливі межі, реалізувати справедливість додержуючись принципу рівності людей перед законом, судом. У правозастосовчій діяльності справедливість означає обов'язок відповідних органів встановити об'єктивну істину у справі, забезпечити законні права та інтереси учасників крим. процесу.

За ст. 367, 372 КПК України вирок суду підлягає скасуванню, якщо призначене покарання «є явно несприятливим як внаслідок м'якості, так і суворості».

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СПРИЙНЯТТЯ І РОЗУМІННЯ ВЛАДИ

СПРИЙНЯТТЯ І РОЗУМІННЯ ВЛАДИ суб'єктами відносин керівництва - підлеглих є визначальним чинником з точки зору ступеня реального впливу, що чиниться носієм владних повноважень і в кінцевому рахунку ефективності управлінської діяльності. При цьому адекватне сприйняття влади як підлеглими, так і керівниками ускладнене тим, що, як зазначає Е. Донелон, «Влада - це складний феномен, який досить важко зрозуміти, у тому числі й тому, що вона дуже динамічна». Сприйняття влади напряму опосередковується індивідуально-особистісними особливостями, особистісним і професійним досвідом суб'єктів владних відносин, особливостями організаційної культури, специфікою спільну діяльність і т.п. Разом з тим має місце ряд універсальних причин, що призводять до серйозного спотворення розуміння природи і суті влади та її сприйняття у контексті відносин керівництво - підпорядкування. Розглянемо ці причини з урахуванням того, що у традиційній зв'язці керівник - підлеглий саме сприйняття і розуміння влади керівником задають загальний контекст і стилістику владних відносин, тобто є визначальними.

Насамперед, мова йде про феномен **сакралізації влади**.

У його основі лежить має глибоке архетипічні коріння уявлення про владу, як про таку «даної понад» - «всяка влада від Бога» містичну силу, що наділяє її володаря могутністю, мудрістю і незаперечним

перевагою над «тварюками тремтячими». Останні при цьому повинні вірити, що будь-які дії носія влади спрямовані до загального блага і навіть якщо представляються абсолютно неадекватними, то це обумовлено недоступними їх розумінню «вищими пріоритетами». Сакралізація влади активно культивується і експлуатується насамперед у традиціоналістски орієнтованих соціальних спільнотах і організаціях з жорсткою вертикальною ієрархією. Справедливості заради, слід зазначити, що сакралізація влади, хоча і набагато більш дозовано, має місце і в деяких інноваційно орієнтованих організаціях. Це обумовлено тим, що вона породжує таку виключно «зручну» у першу чергу з точки зору ефективності оперативного управління типову реакцію персоналу на вказівки «згори» як підпорядкування. «Підпорядкування - це поведінка, в рамках якого люди йдуть вказаною лідером напрямку незалежно від того, чи вважають вони цей напрям правильним. Співробітники виконують розпорядження навіть у тому випадку, якщо вони їм не подобаються».

Сакралізація влади породжує переконаність у тому, що якщо індивід досягає високо статусної позиції в офіційній ієрархії, це означає, що «життя вдалося», що він долучений до товариства «небожителів», що тримають у руках долі людські та може повною мірою насолоджуватися і користуватися загальною пошаною і повагою. Ті ж, кому це не вдалося – «лузери», яким долею призначено обслуговувати «обраних» і виконувати їх мудрі приречення. Якщо подивитися на цю проблему більш приземлено, то стає ясно, що саме подібного роду установки виявляються причиною особистісної деформації багатьох керівників, на яку вказує, зокрема, Е. Донелон. Говорячи про зміни, які відбуваються з людиною, наділеним владою, він зазначає, що «з часом це призводить до спотворення його самооцінки і невірному сприйняттю підлеглих - тих, на кого він впливає. Поступово він починає переоцінювати свою значимість і недооцінювати значущість і внесок інших співробітників. Тенденція до власного звеличення та приниженню інших веде до зловживань владою». У свою чергу надмірне застосування влади «може зменшити можливості менеджера впливати. Дослідження показали, що тактика погроз і маніпуляцій з часом викликає опір тих, хто став об'єктом такого впливу». Більше того, влада починає сприйматися як непереборна (її «нездоланність безпосередньо залежить від ступеня її сакральності» в очах співробітників), але при цьому абсолютно ворожа, зла сила. У цьому випадку на зміну підпорядкування часто приходять опір. «Опір це поведінка, у рамках якого підлеглі мимоволі

намагаються уникнути виконання розпоряджень та інструкцій або просто не підкоряються наказам».

Сакралізація влади безпосередньо пов'язана з такою соціально-психологічною характеристикою особистості, як **авторитарність**, яка відображає її прагнення до домінування, досягненню беззастережного підпорядкування партнерів по взаємодії. Як зазначає М. Ю. Кондратьєв, «найбільш яскраво авторитарність проявляється в автократичному тиску керівника (лідера) на підлеглих (ведених), усуненні інших людей від участі у вирішенні найважливіших питань, як стратегічних, так і тактичних. При цьому авторитарна особистість повністю готова беззаперечно підкорятися вказівкам «зверху» у рамках тієї управлінської системи, членством в якій вона задоволена і «гвинтиком» якої вона себе з гордістю вважає, але за умови, що їй буде надана можливість здійснювати повновладне тиск «вниз» за ієрархічним владному вектору «керівництво – підпорядкування». Остання обставина особливо важливо в розглянутому контексті, оскільки масштабний сакралізація влади можлива при чітко вираженій авторитарності як у керівників, так і у підлеглих.

Прямою альтернативою сакралізації влади виступає її сприйняття як необхідного для організації та структурування взаємодії, а в кінцевому рахунку для успіху спільної справи інструменту в поєднанні з розумінням того, що наділення владними повноваженнями обумовлено у першу чергу здібностями, компетентністю, досвідом індивіда, значущими в контексті спільної діяльності. У разі реалізації такого підходу типовою реакцією підлеглих є схвалення, тобто «поведінку, у рамках якого співробітники визнають погляди лідера і з ентузіазмом виконують його інструкції». Саме десакралізація влади і вибудовування владних відносин на раціональних, поділюваних усіма суб'єктами цих відносин підставах лежать в основі таких що мають першорядне значення з точки зору реалізації лідерських функцій форм управління, як створення функціональних команд, делегування повноважень, розвиток соціального партнерства в організації, що дозволяє повною мірою розкрити людський потенціал співробітників організації і в підсумку забезпечити ефективність управлінської діяльності.

Не менш важливим фактором з точки зору сприйняття і розуміння влади є атрибуція відповідальності за успіхи і невдачі спільної діяльності. Неадекватна атрибуція відповідальності - прямий наслідок сакралізації влади, найбільш чітко проявляється в описаному А. В. Петровським «феномені Цахеса». Суть цього феномена, яка

полягає у «здібності особистості досягати готовності оточуючих приписувати їй всі заслуги, успіхи, досягнення інших, а всі наслідки власних невдач, помилок, промахів і навіть реальних злочинів перекладати на них», Л. В. Петровський проілюстрував сюжетом відомої казки Т. Гофмана «Крихітка Цахес на прізвисько Ціннобе».

Згідно з цим сюжетом готівка мерзенним огидним виродком - злобним карликом Цахссом зглянулася добра фея (жалість не завжди приводить до позитивного результату) і зробила так, що все хороше, добре, корисне, створюване іншими, навколишні приписували йому, а відповідальність за здійснювані самим Цахссом гидоту й злидні перекладали на ні в чому не винних людей. У результаті жалюгідне нікчема Цахес зайняв у суспільстві соціально невразливу позицію, перетворившись у всемогутнього «пана Ціннобеа» - об'єкт загального поклоніння і захоплення.

Зрозуміло, що «феномен Цахеса» в організаційному контексті неминує призводить до «розмивання» відповідальності, прийняттю волюнтаристських рішень, забалтвання реальних проблем, огруппленіє мислення, підвищенню ригідності ментальних моделей організації. При цьому у повній відповідності з відомими законами С. Паркінсона, корпоративні «Цинобером» у геометричній прогресії плодять на нижчих щаблях організаційної ієрархії нових «цахесов», забезпечуючи тим самим благодатний соціальне середовище для власного процвітання. Цілком очевидно, що в рамках цієї тенденції, що отримала назву «закон спадної компетентності», не тільки практично виключається просування на верхні поверхи владної піраміди ініціативних і самостійних особистостей, але цілеспрямовано віддається перевага «сірості», типовим «трієчникам» на всіх рівнях організаційної ієрархії. У результаті формується система тотальної безвідповідальності і, як не парадоксально, фактичного дефіциту влади, що неминує призводить до втрати керованості і фактичної імітації діяльності.

Адекватна атрибуція відповідальності у контексті владних відносин передбачає виразне усвідомлення і прийняття всіма суб'єктами таких відносин факту нерозривному зв'язку обсягу владних повноважень зі ступенем відповідальності за успіх спільної справи, приймається на себе носієм цих повноважень. Адекватне усвідомлення міри відповідальності на всіх рівнях владної вертикалі дозволяє керівнику реалістично оцінювати свої можливості, міру і форму використання влади, враховуючи при цьому як предметні завдання діяльності, так і потреби та можливості підлеглих. Одночасно

усвідомлення своєї міри відповідальності підлеглими значно посилює можливості впливу керівника, підвищує ефективність влади та якості управління.

Ще одним універсальним фактором, значно впливає на адекватність сприйняття і розуміння влади, є досить поширена тенденція до ототожнення влади з системами і можливостями контролю. При цьому контроль і владу розглядаються або у рамках жорсткої прямого взаємозв'язку - чим більше контролю, тим сильніша влада, - або і зовсім трактуються як по суті одне і те ж. Тим часом, на думку багатьох авторитетних фахівців у галузі корпоративного управління та розробки бізнес-моделей, контроль і влада не тільки не ідентичні, за багато у чому взаємовиключні елементи організаційної теорії і практики в сучасних умовах.

Основною метою контролю є виключення елементів несподіванки і ризику, утримання системи в рамках якихось заданих параметрів. До систем контролю належать «методи завдання стандартів, збір, обробка та розподіл інформації, а також системи оцінки та матеріального заохочення». При цьому, як зазначає Р. Саймонс, формалізовані системи контролю в організації, як правило, «орієнтовані на виявлення помилкових дій (помилки) та невиконання цільових показників (негативні відхилення). Системи контролю, по суті, є системами з негативним зворотним зв'язком. Звіти систем контролю потрібні в першу чергу для підтвердження того, що все йде згідно з планом. Будь несподіванки сприймаються негативно». На основі лонгитюдного дослідження, що охопило понад 1000 компаній США, проведеного агентством McKinsey & Company, Р. Фостер і С. Каплан виділили шість основних типів негативних наслідків для організації, пов'язаних з утриманням та функціонуванням систем контролю. З їхньої точки зору, ці системи можуть: «Спотворювати інформацію, яку повинні інтерпретувати, або не сприймати інформацію, яка не відповідає раніше встановленим вимогам (наприклад, до форми представлення, своєчасності та доступності). Виділяти лише ті аспекти, в яких легко розібратися, але не ті, які можуть бути не менш важливі, але не настільки очевидні і більш важкі для сприйняття. «Зроблено те, що виміряно». До цього можна додати: «Що не зміряти, щось не зроблено». Акцентувати увагу на тих аспектах, які мали значення тоді, коли ці системи створювалися, а не на тих, які мають значення зараз і в майбутньому. Ненавмисно заважати лідерства і послаблювати творчі інноваційні процеси. Чим новіший система, тим важче створення систем контролю. Сприяти помилковому уявленню про безпеку, якщо

вони не призначені для сприйняття зміни умов роботи. Контрольні системи зазвичай самовідновлювальні і, незважаючи на те що їх ефективність поступово погіршується, довгий час залишаються в експлуатації, оскільки вартість і складність їх модернізації дуже високі. Таким чином, системи контролю з моменту їх установки заручаються підтримкою тих, хто буде противитися їх зміни. Експлуатуватися з порушенням норм і правил». За образним висловом Р. Фостера «адміністратори - прихильники жорстких методів контролю - нагадують фермерів, які щоранку висмикують морквину, щоб повірити, як вона росте».

Вище ми вже досить докладно розглядали стратегічні і тактичні витрати, пов'язані з надлишковими системами контролю. Тут же відзначимо, що вони, всупереч традиційним стереотипам, фактично підривають реальну владу і вплив керівництва організації. Влада буквально розчиняється в багаторівневих системах контролю. Поряд з причинами, позначеними Р. Фостером і С. Каплан, це обумовлено ще й тим, що в рамках формалізованих систем контролю пріоритетним показником якості роботи, як правило, виявляються не фактичні результати діяльності, а численні форми звітності. Це створює благодатний ґрунт для вільної інтерпретації, спотворення і прямої підтасування даних, приписок тощо. Більш того, часто фактичний зміст цих звітів взагалі нікого не цікавить. Головним і єдиним «критерієм якості» діяльності виявляються терміни їх подання та відповідність формальним формам, над нескінченним «вдосконаленням» яких невпинно трудяться бюрократи, які здійснюють функції контролю. Подібного роду організаційна практика неминуче призводить до втрати керованості, зниження ефективності предметної діяльності. Коли дана тенденція набуває критично очевидний характер, керівники, які ототожнюють владу з контролем, з метою його «відновлення» вводять в систему додаткових «ревізорів», з тим щоб контролювати вже існуючих контролерів. Виникає погана нескінченність.

Прямою альтернативою жорсткій системі контролю та адміністрування, що дозволяє реально підсилити владу і вплив керівництва, є делегування повноважень і групове прийняття рішень. Як зазначає Е. Донелон, «чим більше людина готова ділитися владою, тим більше він виграє. Менеджери, які діляться владою з підлеглими, підсилюють, таким об'ємом, їх лояльність і зміцнюють навички прийняття рішення, щоб підвищувати успішність роботи всієї групи. Прекрасні результати роботи зазвичай підвищують авторитет

менеджера і роблять його більш помітним в організації, в результаті він отримує більше ресурсів і кращий доступ до інформації, які є основою влади».

І ще на одному моменті, пов'язаному з адекватним сприйняттям і розумінням влади в організації, необхідно зупинитися особливо. У сучасних умовах в динамічно розвиваються організаціях соціально-психологічні ролі ведучого і веденого більшою мірою опосередковуються спільною діяльністю, ніж офіційним статусом суб'єктів взаємодії. На практиці це означає, що конфігурація лідер - послідовники є динамічною, а не статичною, законсервованою в рамках офіційної ієрархії. У ряді випадків (подібного роду приклади вже наводилися вище) ефективний керівник, а тим більше лідер, абсолютно свідомо приймає на себе роль веденого, делегуючи роль ведучого співробітнику, професійні та особистісні якості якого більш кращі з точки зору вирішення конкретної предметної завдання. При адекватному розумінні і сприйнятті влади всіма суб'єктами спільної діяльності це не тільки не підриває авторитет керівника, але, навпаки, посилює його. Подібного роду «обмін ролями» особливо актуальний при використанні таких методів організації діяльності, як групова і командна робота.

СПРЮЕНС РАЙМОНД
(3 ЛИПНЯ 1886 – 13 ГРУДНЯ 1969 рр.)

Американський адмірал періоду Другої світової війни, випускник Военно-морської академії Сполучених Штатів у 1906 р.

Народився Спруенс у місті Балтиморі, штат Меріленд. У битві у атола Мідуей, замістив хворого Уільяма Хелсі, був на посаді командуючого 16-м оперативним загonom. Розвідка встановила, що

японці на початку червня збираються атакувати атол Мідуей і нанести додатковий удар по Алеутським островам. Японські сили становили – п'ять авіаносців з прикриттям і сім лінкорів (адмірал Ямамото і контр-адмірал Кондо). У Спрюенса було значно менше сил – 16-й оперативний загін – два авіаносці – «Ентерпрайз» і «Хорнет» з ескордом та 17-й оперативний загін Флетчера – авіаносець «Йорктаун» з ескордом.

3 червня 1942 р. американська базова авіація з Мідуея помітила десантні і головні сили японців за 500 миль від атолу, але значної шкоди їм не завдала. Натомість 4 червня прослідувала відповідна атака з авіаносців противника, що слугувало початку дуелі авіаносців. В кінцевому рахунку – атаки американської авіації знищили 10 японських кораблів. Серед них було 4 авіаносці. Після такої жорстокої поразки Ямамото відмовився від висадки на Мідуей. Спрюенс був нагороджений медаллю і призначений на посаду начальником штабу головнокомандувача Тихоокеанським флотом. В травні 1943 р. йому присвоїли звання віце – адмірала.

У битві за Окінаву, у березні 1945 р., Спрюенс у званні адмірала очолював 5-й флот, командування яким прийняв у квітні 1944 р. Після війни Спрюенс Раймонд був, деякий час, командувачем Тихоокеанським флотом США, а у 1946 р. став президентом Военно-морского училища США, де служив до звільнення з флоту у липні 1948 р. У 1952-1955 рр. служив послом США у Республіці Філіппіни. Помер у Пембл Біч, штат Каліфорнія, 13 грудня 1969 р. У битві у атола Мідуей, під час посадки одного з тяжких бомбардувальників авіації США, з авіаносця «Йорктаун» на авіаносець «Ентерпрайз», пілот не вправився з управлінням і ударив машиною об палубу з такою силою, що літак розбився.

Струс літака пустив у хід його автоматичну зброю, кулі, що посипалися по палубі, убили кілька військових, у числі яких виявився і сам син контр-адмірала Спрюенса. У 1969 р. На адмірала чекала ще одна біда – у ДТП загинув другий його син. Мабуть це і переповнило чашу терпіння і стало однією з причин його кончини. На честь Реймонда Спрюенса були названі два ескадренних міноносця ВМС США: один типу «Спрюенс», був спущений на воду у 1973 р.) і другий типу **«Арлі Берк», будується нині).**

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

СТАБІЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНА

СТАБІЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНА — стан політичної системи суспільства, система зв'язків між різними політичними суб'єктами, для яких характерні певна стійкість, єдність і цілісність, здатність до ефективності й конструктивності. Якостями стабільності політичної виступають ефективність влади та її послідовність, визначеність порядку і умов прийняття та реалізації рішень, легітимність системи та її здатність адекватно реагувати на зовнішні зміни і ступінь застосування сили, насильство з боку репресивного апарату держави. Умови стабільності політичної (нестабільності) розглядаються у рамках теорії політичної модернізації (С. Хантінгтон, Д. Сендерс, Д. Істон, Р. Дарендорф, Л. Лейпхарт). Згідно з їхніми поглядами, для країн нерозвинутої демократії задля ефективного реформування суспільства потрібні: колективне лідерство, поетапність реформ, тактика «бліцкригу», врахування політичного часу, сильна виконавча влада.

Стабільність політична означає здатність до змін і у той же час процес формування і підтримки впевненості в оптимальності та ефективності існуючого політичного режиму, найадекватнішого цінностям і традиціям того чи іншого суспільства. Вона проявляється у відсутності конституційних криз, насильства і т. ін. Одним із стабілізуючих чинників є наявність соціальних каналів для запобігання протесту, легалізації конфлікту, своєчасної інституалізації соціально-економічних змін. Прикладом стабільності політичної є функціонування політичної системи США, з її механізмом стримувань та противаг.

Головними суб'єктами стабільності політичної є держава і суспільство. Існують такі види стабільності політичної: внутрішньополітична, регіональна, міжнародно-політична. Вони забезпечуються у першу чергу через легітимацію влади, а також засобами насильства і примусу. Внутрішньополітична стабільність, як правило, виступає як автономна та мобілізаційна. Автономна стабільність політична забезпечується з допомогою легітимної політичної влади. Мобілізаційна стабільність політична існує з допомогою єднання суспільства проти ворога (під час війни) або системою примусу (терор, репресії) в умовах тоталітарного та авторитарного режимів. Отже, автономна стабільність політична становить гармонію інтересів, а в мобілізаційній системі стабільності політичної враховуються насамперед інтереси держави. У сучасних умовах відкритими суспільствами вироблений динамічний тип стабільності політичної, який забезпечується його здатністю до

зовнішніх і внутрішніх трансформацій, органічного включення в демократичні процеси механізмів не лише відвернення конфліктів, а й їх використання для вдосконалення і стабілізації соціально-політичної системи.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

СТАГНАЦІЯ ПОЛІТИЧНА

СТАГНАЦІЯ ПОЛІТИЧНА (від лат. *stagnum* — стояча вода) — явища застою, згортання перетворень, розпаду політичних інститутів, структур політичного життя, що означають припинення політичного розвитку, політичний регрес або крах політичної системи суспільства загалом.

Стагнацію політичну спричиняють прорахунки органів державної влади, неефективність стабілізаційних механізмів політичної системи. Як правило, стагнація політична починається не у політичній, а в економічній або соціальній сфері. Цей процес тривалий і спочатку його важко помітити.

Супроводжується поступовим, але постійним зниженням рівня економічного зростання, часто зниженням рівня життя суспільства, звуженням середнього класу тощо. Наслідком економічної і соціальної стагнації є стагнація політична, яка супроводжується: пасивністю і звуженням форм політичної участі усіх суб'єктів політичної системи; закритістю і стандартизацією політичного життя в країні; підтриманням у державі стагнаційної стабільності, коли влада знімає лише реакцію на проблему, а власне проблема заганається «вглиб»; переважно силовим вирішенням політичних конфліктів; політичним відчуженням і негативним (боязким) ставленням суспільства до будь-яких змін усталених форм життя; неможливістю досягнути політичної злагоди і відповідно виробити нові форми політичного життя; декоративністю демократичних інститутів і процедур; високим рівнем бюрократизованості суспільного життя. Стагнація політична передуює масштабній суспільно-політичній кризі, політичному конфлікту.

Стагнація політична нівелюється через здійснення політичних, економічних і соціальних реформ, пошук шляхів досягнення суспільного консенсусу щодо перспектив державного розвитку, пошук інших (інколи силових) методів вирішення наявних суперечностей.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

СТАЛІН ЙОСИП ВИССАРІОНОВИЧ (9 (21) ГРУДНЯ 1879 — 5 БЕРЕЗНЯ 1953 рр.)

Державний, політичний і військовий діяч СРСР. Генеральний секретар ЦК РКП(б) (1922—1925 рр.) та ЦК ВКП(б) (1925—1934 рр.), керівник уряду СРСР (Голова Раднаркому СРСР від 1941 р., Голова Ради Міністрів СРСР у 1946—1953 рр.), Генералісимус Радянського Союзу (1945 р.).

Правління Сталіна супроводжувалося встановленням диктаторського режиму (яке обґрунтовувалося так званою «диктатурою пролетаріату»), масовим та системним терором, порушенням прав і свобод людини, воєнними злочинами і злочинами проти людства, створення системи масових репресій і ГУЛАґу; проведенням геноциду українського народу та депортацією народів у СРСР та інших країнах, чисельними людськими втратами. За деякими оцінками, Сталін — один із найжорстокіших диктаторів в історії людства.

На період перебування Сталіна при владі припадають: форсована індустріалізація СРСР та колективізація селянства; окупація прибалтійських країн, анексія Західної України і Західної Білорусі; перемога СРСР у Другій світовій війні із взяттям під контроль значної частини Східної Європи шляхом встановлення прокомуністичних маріонеткових режимів; перетворення СРСР на наддержаву із значним

науковим, військовим і промисловим потенціалом, безпрецедентне посилення геополітичного впливу Радянського Союзу у світі та поділ світової спільноти на два табори, що ворогували між собою.

Апеляційний суд міста Києва, розглянувши 13 січня 2010 р. кримінальну справу за фактом вчинення геноциду в Україні у 1932—1933 рр. визнав групу осіб із керівництва ВКП(б) на чолі з генеральним секретарем Центрального комітету ВКП(б) Йосипом Сталіним (Джугашвілі), винними в тому, що вони «з метою придушення національно-визвольного руху в Україні та недопущення побудови і утвердження незалежної української держави, шляхом створення життєвих умов, розрахованих на фізичне винищення частини українців спланованим ними Голодомором 1932—1933 рр., умисно організували геноцид частини української національної групи, внаслідок чого було знищено 3 млн. 941 тис. осіб, тобто безпосередньо вчинили злочин, передбачений ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України».

Першим біографом Й. Сталіна був І. Товстуха, українець за походженням, один з найближчих співробітників Й. Сталіна. Він успішно переписав історію революції 1917 р. у Росії і більшовицького перевороту у жовтні 1917 р. У біографії, написаній І. Товстухою, Й. Сталін перетворився «із сірого мишеняти на великого організатора більшовицького перевороту, найпершого соратника Леніна. Видана до 50-річчя Сталіна офіційна біографія фактично за винятком кількох останніх абзаців цілком відтворювала художній вимисел Товстухи, за яким відверто відчувається «творча» рука самого об'єкта дослідження. Так, Сталін, водячи рукою і пером свого помічника, народив міф про Сталіна — великого революціонера і найпершого соратника Леніна, що впритул аж до XX з'їзду КПРС у різних модифікаціях, з численними додатками, гіперболічними перебільшеннями, гіпертрофованою апологетикою і прямою фальсифікацією подавався як введений у ранг закону історичний документ».

До початку 1930 рр. у офіційній радянській історіографії загалом були завершені, за висловом Л. Троцького, «перебудова, перелицювання та пряма підробка» революційного минулого, що розпочалися з так званої літературної дискусії про «Уроки Жовтня», під час якої, за пропозицією тогочасного Генерального секретаря ЦК РКП(б) Й. Сталіна, Політбюро й Секретаріат ухвалили рішення про централізоване вилучення у всіх громадян та установ для архіву ЦК РКП(б) усіх матеріалів, що мали відношення до історії партії, та про

суворе обмеження доступу до цих документів, особливо тих, що стосувалися періоду революції та громадянської війни.

Результатом цієї операції стали роботи, у яких спотворювався дійсний сенс історичних подій, їх хронологія, змінювався склад дійових осіб, провадилась їх дискредитація. У масовій свідомості настирливо укорінювалась фальшива теорія «двох керманічів» Жовтневої революції. Від партії та народу старанно приховувалися, а отже, були недосяжні навіть для істориків, дійсні документи революції, що могли посвідчити про найближче оточення В. Ульянова, про справжні справи, вчинки, погляди Л. Троцького, Л. Каменєва, Г. Зинов'єва, М. Бухаріна, Й. Сталіна та інших діячів Жовтня.

Коли М. Горький захотів написати біографію Й. Сталіна, йому відмовили у доступі до архівних документів. У 1931 р. «старий більшовик» Омелян Ярославський також отримав відмову.

Офіційна дата народження — 21 грудня 1879 р. Насправді — 18 грудня 1878 р. Зміна пов'язана з вибором Сталіна дати за гороскопом.

Народився у місті Горі у сім'ї шевця, робітника взуттєвої фабрики Адельханова у Тифлісі, що за пропискою вважався селянином села Діди-Ліло Тифліської губернії. У 1893 р. закінчив Горійське духовне училище (оцінки в атестаті — п'ятірки, навіть з поведінки).

Того ж року вступив до Тифліської духовної православної семінарії. На той час серед учнів семінарії були розповсюджені різноманітні ідеї — від народницько-націоналістичних до марксистсько-інтернаціоналістичних. Від 1897 р. бере активну участь у роботі марксистських гуртків семінарії, налагоджує зв'язок з нелегальною соціал-демократичною організацією у Тифлісі, починає брати участь у нелегальних робітничих зборах. У зв'язку з підозрою у нелегальній діяльності його виключають із семінарії, як «неблагонадійного». У 1898 р. формально вже стає членом тифліської організації РСДРП. За рік до цього він вступив до грузинської соціал-демократичної організації «Месаме-дасі», а з 1901 р. — став революціонером. Писав вірші грузинською мовою, які публікувались у місцевій пресі, проте авторство Сталіна ставиться під сумнів.

Псевдонім «Сталін» Йосип Джугашвілі вибрав собі у 1912 р., перед цим змінивши близько тридцяти інших прізвиськ і партійних кличок. Для найближчого оточення у нього була інша кличка — «Коба» («безстрашний»).

У 1898 р. став членом РСДРП. У 1901–1902 рр. — член Тифліського, Батумського комітетів РСДРП. З 1901 р. Сталін, перебуваючи на нелегальному становищі, організовував страйки,

демонстрації, влаштовував збройні напади на банки, передаючи експропрійовані гроші «на потреби революції». У 1902 р. у Батумі був вперше арештований та засланий до Східного Сибіру, проте незабаром із заслання втік.

Після II-го з'їзду РСДРП (1903), що відбувся у Брюсселі і Лондоні, стався розлам партії на більшовиків і меншовиків. Сталін підтримав вождя більшовиків Леніна і за його дорученням розпочав створення мережі підпільних марксистських гуртків на Кавказі. Учасник революції 1905–1907 рр. У грудні 1905 р. делегат 1-ої конференції РСДРП (Таммерфорс).

У 1906–1907 рр. Йосип Сталін брав участь в організації низки експропріацій в Закавказзі. У 1907 р. був одним з керівників Бакинського комітету РСДРП. З 1902 - 1913 рр. Сталін шість разів піддавався арештам і висилкам, чотири рази тікав. У 1912 р. увійшов до складу Російського бюро ЦК РСДРП.

Під час Лютневої революції (1917) Сталін повернувся до Петрограда і у травні був кооптований до Політбюро ЦК. З березня 1917 р. брав участь у підготовці і проведенні Жовтневого перевороту: входив до складу Політбюро ЦК РСДРП(б), був членом Військово-революційного центру керівництва збройним повстанням.

До приїзду Леніна з еміграції був одним з керівників ЦК РСДРП і Петербурзького комітету партії більшовиків. У 1917 р. — член редколегії газети «Правда», Політбюро ЦК партії більшовиків, Військово-революційного центру. Спочатку Сталін підтримував Тимчасовий уряд. Стосовно Тимчасового уряду і його політики виходив з того, що демократична революція ще не завершена, і скидання уряду не є практичним завданням. Проте потім приєднався до Леніна, який виступав за перетворення «буржуазно-демократичної» лютневої революції на «пролетарську соціалістичну революцію».

14 — 22 квітня був делегатом I загальноміської конференції петроградських більшовиків. 24 — 29 квітня на VII Всеросійській конференції РСДРП(б) виступив у дебатах щодо доповіді про теперішній момент, підтримував погляди Леніна, виступив з доповіддю з національного питання; обраний членом ЦК РСДРП(б).

У травні — червні був учасником антивоєнної пропаганди; був одним з організаторів перевиборів Рад і муніципальної кампанії у Петрограді. З — 24 червня брав участь як делегат I Всеросійського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів; був вибраний членом ВЦВК і членом Бюро ВЦВК від фракції більшовиків. Також брав участь у

підготовці демонстрацій 10 і 18 червня; опублікував низку статей у газетах «Правда» і «Солдатська Правда».

Зважаючи на вимушений перехід Леніна в підпілля Сталін виступив на VI з'їзді РСДРП(б) (липень — серпень 1917 р.) із звітною доповіддю ЦК. На засіданні ЦК РСДРП(б) 5 серпня був вибраний членом вузького складу Центрального комітету. У серпні — вересні головним чином вів організаційно-журналістську роботу. 10 жовтня на засіданні ЦК РСДРП(б) проголосував за резолюцію про збройне повстання, був вибраний членом Політичного бюро, створеного «для політичного керівництва на найближчий час».

У ніч на 16 жовтня на розширеному засіданні ЦК виступив проти позиції Л. Б. Каменева і Г. Е. Зінов'єва, які проголосували проти рішення про повстання; був вибраний членом Військово-революційного центру, у складі якого увійшов до Петроградського ВРК.

24 жовтня (6 листопада), після розгрому юнкерами друкарні газети «Рабочий Путь», Сталін забезпечив вихід газети, в якій опублікував редакційну статтю «Що нам потрібно» із закликом до скинення Тимчасового уряду і заміни його Радянським урядом, вибраним представниками робітників, солдатів і селян. Того ж дня Сталін і Троцький провели нараду більшовиків — делегатів 2-го Всеросійського з'їзду Рад РСД, на якому Сталін виступив з доповіддю про хід політичних подій. У ніч на 25 жовтня (7 листопада) брав участь у засіданні ЦК РСДРП(б), який визначив структуру і найменування нового радянського уряду.

Після Жовтневого перевороту Сталін за рішенням Другого Всеросійського з'їзду Рад робітничих і солдатських депутатів включений до складу Раднаркому як народний комісар у справах національностей (1917—1923 рр.). У роки громадянської війни та російської більшовицької інтервенції в Україну та Польщу Сталін входив до складу очолюваної Левом Троцьким Революційної Військової Ради Російської республіки, а у квітні 1922 р. був обраний генеральним секретарем ЦК РКП(б). Своїй кар'єрі у партії Сталін завдячував Володимирові Леніну. Як і Ленін, Сталін цікавився національним питанням і написав працю «Марксизм і національне питання» (1913 р.). Сталін продовжував близьке співробітництво з Леніном і після 1917 р., але не без конфліктів. Після обрання Сталіна генеральним секретарем ЦК РКП(б) Ленін застерігав керівництво РКП(б) від зосередження влади в руках Сталіна. Верхівка РКП(б) приховала від рядових членів партії ці попередження.

На посаді генерального секретаря Сталін розбудував партійний апарат й спирався на нього як на керівну політичну силу. Завдяки цьому Сталін розгромив у 1920 рр. спершу ліву опозицію, очолювану Львом Троцьким, а пізніше праву — Миколи Бухаріна, О. Рикова та ін.

Наприкінці 1920 рр. Сталін поступово відмовився від концепції світової пролетарської революції і почав дотримуватись ідеї про «побудову соціалізму в одній країні», що її висунув В. Ленін у роботі «Про лозунг Сполучених Штатів Європи» (1915), на основі якої проголосив ліквідацію НЕП і розпочав політику прискореної індустріалізації країни на базі суцільної колективізації шляхом пограбування села, із застосуванням терору. Прискорена індустріалізація призвела до порушення економічної рівноваги і руїни всього народного господарства. Щоб утримати населення в покорі, Сталін посилив терор системою концентраційних таборів, кількість в'язнів у яких досягла 10 млн. Разом з тим Сталін розбудував каральний апарат від первісної ЧК через ГПУ й НКВС, сприяв возвеличенню себе як «безпомилкового вождя», «вірного ленінця», «батька народів» тощо. Запобігаючи можливій опозиції, Сталін запровадив терор і в самій партії; внаслідок чисток і так званих «московських процесів» 1936 — 1938 рр. з ВКП(б) виключено майже половину її членів; 139 членів ЦК було розстріляно (зокрема, більшість членів уряду та Політбюро), із 1 966 делегатів XVII-го з'їзду партії (1934 р.) до XVIII з'їзду (1939 р.) 1 108 було заарештовано. В армії ліквідовано більшість вищого і старшого командного складу.

Посилення терору супроводжувалося централізацією влади шляхом звуження прав національних республік; прославленням російського народу як «першого серед рівних», відновленням традицій Російської імперії, обвинуваченням неросійських діячів у «буржуазному націоналізмі», внаслідок чого у державно-партійному апараті дедалі більшої сили набирали російські великодержавні імперські елементи.

У більшовицькій партії Сталіна вважали знавцем національного питання, в якому він у цілому був послідовником Леніна, підкреслюючи «право націй на самовизначення аж до відокремлення», але з тим, щоб до відокремлення справа ніколи не дійшла. Після революції він підкреслював Другу частину ленінської формули: збереження неподільності імперії. «Компетентність» Сталіна в українських справах засвідчив ще в 1918 р. В. П. Затонський, який, зокрема, заявив на I з'їзді КП(б)У: «...Тов. Сталін вважав, що є дві

України — Західна та Східна, які різняться мовою настільки, що мешканці їх не розуміють один одного (це не казка, а бувальщина)».

Вже у 1920 р. Сталін був проти «відділення окраїнних областей» (України, кавказьких країн тощо) — джерел сировини, палива і харчових запасів для «Центральної Росії». У грудні 1922 р. при створенні СРСР він пропонував, замість рівноправного союзу «суверенних республік», т. зв. автономізацію (див. Національна політика КПРС). Але тоді ще були сильні відцентрові тенденції у національних республіках і перемогла концепція СРСР з залишенням керівної ролі у ньому за РРФСР.

Сталін скористався цим і поступово звів нанівець декларовані у конституціях права національних республік. Сталін спирався на російські шовіністичні елементи у державно-партійному апараті, які стали у його руках знаряддям відбудови імперії. Проти цього на XII з'їзді партії у 1923 р. виступив Микола Скрипник, засуджуючи русофільство партійного апарату.

Особливий наголос Сталін поставив на переслідуванні національного руху в Україні як найбільшій республіці, що стояла на перешкоді його централістичним планам. У листі до Лазара Кагановича 1926 р. застерігав проти національних тенденцій у КП(б)У (Микола Хвильовий, Олександр Шумський та інші); цим листом датується початок розгрому українського відродження, етапами якого були заслання української інтелігенції на Соловки, «процес Спілки Визволення України» та ін.

Організація Голодомору

Висновок професора Андреа Граціозі щодо діяльності Сталіна у 1932—1933 рр. Національний музей «Меморіал жертв Голодомору».

Найтяжчого удару Сталін завдав Україні у роки колективізації; у 1932 р. за його прямими вказівками було змінено політику хлібозаготівель, що призвело до загибелі від голоду кількох мільйонів українських селян. Водночас було винищено національно свідомі кадри української інтелігенції, на яких було покладено провину за Голодомор. На XVII з'їзді КПРС (26 січня 1934 р.) Сталін засудив націоналістичний ухил Миколи Скрипника, стверджуючи, що небезпечнішим для СРСР є місцевий, а не «великоросійський націоналізм». Складовою частиною сталінського терору була так звана «ежовщина».

13 січня 2010 р. Апеляційний суд міста Києва, здійснивши розгляд кримінальної справи № 1-33/2010, порушеної Службою безпеки України за фактом вчинення геноциду в Україні у 1932–1933

рр. за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, відносно генерального секретаря Центрального комітету ВКП(б) Йосипа Сталіна (Джугашвілі), члена ЦК ВКП(б), голови Ради Народних Комісарів СРСР В'ячеслава Молотова (Скрябіна), секретарів ЦК ВКП(б) Лазаря Кагановича та Павла Постишева, члена ЦК ВКП(б), генерального секретаря ЦК КП(б)У Станіслава Косіора, члена ЦК ВКП(б), голови Ради народних комісарів УРСР Власа Чубарята члена ЦК ВКП(б), другого секретаря ЦК КП(б)У Менделя Хатаєвича, встановив, що вони «з метою придушення національно-визвольного руху в Україні та недопущення побудови і утвердження незалежної української держави, шляхом створення життєвих умов, розрахованих на фізичне винищення частини українців спланованим ними Голодомором 1932-1933 рр., умисно організували геноцид частини української національної групи, внаслідок чого було знищено 3 млн. 941 тис. осіб, тобто безпосередньо вчинили злочин, передбачений ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України».

У міжнародній політиці

У міжнародній політиці Сталін використовував Комінтерн для втручання у внутрішні справи інших країн в інтересах СРСР, а також для контролю над комуністичними партіями та ліквідації національних антибільшовицьких прагнень у них. Наприкінці 30-их рр. стало зрозуміло, що сталінський соціалізм — це побудований на визиску безправного робітництва і селянства державний капіталізм, економіка якого, завдяки знеособленню централізованого управління і відсутності приватної ініціативи, перебувала в хронічній руїні, а у зовнішній і внутрішній політиці Сталін почав повторювати політику російських царів. Зокрема у зовнішній політиці він повернувся до традиційного засобу російського самодержавства затьмарювати внутрішні труднощі зовнішньою експансією та «зовнішньою загрозою».

У жовтні 1938 р., відповідаючи на питання журналіста Х. Нікербокера, яким чином Сталін, лояльний член комуністичної партії, що боровся як революціонер-підпільник за суспільні ідеали, перетворився на узурпатора, Карл Густав Юнг сказав: «На мою думку, перетворення Сталіна сталося під час революції 1917. Можливо, що до цього він безкорисливо служив на благо Справи і, ймовірно, ніколи не задумувався про особисту владу для самого себе внаслідок того щасливого випадку, що йому до того часу не траплявся навіть натяк на можливість прагнути чогось подібного до особистої влади. Для нього не існувало проблеми. Але у ході революції Сталін з самого початку

побачив, як захоплюють владу. Я впевнений, що він сказав самому собі зі здивуванням: «Але ж це так легко!» Він повинен був слідкувати, як Ленін та інші досягають вищого ступеня повної влади, і сказати собі: «Так ось як це робиться! Що ж, я зможу перевершити їх. Треба лише прибрати того, хто попереду мене».

До середини 1930-х рр. Сталін сконцентрував у своїх руках всю повноту державної влади і фактично став одноосібним вождем народів радянського союзу. Інші більшовицькі лідери — Троцький, Зінов'єв, Каменєв, Бухарін, Риков та інші, що входили до антисталінської опозиції, були поетапно виключені з владної комуністичної партії, а потім фізично знищені як «вороги народу». У другій половині 1930-х рр. у країні був встановлений режим жорстокого терору, який досяг апогею в 1937–1938 рр. Пошук і знищення «ворогів народу» зачепило не лише найвищі партійні органи і керівництво армії, але й широкі кола радянського суспільства. Мільйони громадян країни за надуманими, недоведеними звинуваченнями у шпигунстві, шкідництві, саботажі були репресовані, заслані до концтаборів або страчені у слідчих органах НКВД чи в'язницях.

Пакт Молотова-Ріббентропа

У грудні 1936 р. керівник військової розвідки Радянського Союзу у Західній Європі В. Кривицький через начальника Іноземного відділу Головного управління Державної безпеки НКВС СРСР Абрама Слуцького отримав пряму вказівку Й. Сталіна заморозити розвідувальну мережу у Німеччині. У цей час особистий представник Й. Сталіна Давид Канделакі, що обіймав посаду «торгівельного представника», вів надзвичайно секретні перемовини з фінансовим радником Гітлера Ялмаром Шахтом. Вони стосувались поліпшення політичних та економічних відносин поміж Німеччиною та СРСР.

Таємні переговори у 1936–1939 рр. то поживлялись, то припинялись. Врешті-решт у 1939 р. обидві зацікавлені сторони активізували діяльність, що завершилась підписанням Договору про ненапад з Таємним протоколом, як невід'ємною частиною договору.

У 1939 р. було укладено таємний додаток до Договору про ненапад між СРСР та націонал-соціалістичною Німеччиною, який отримав назву Пакт Молотова-Ріббентропа. Йому передувала довга передісторія і тонка політично-дипломатична гра в передвоєнній Європі і світі. Гітлер, маючи нестримне бажання німецького реваншу після Першої світової війни, розумів, що напад на Польщу, який був необхідний Гітлерові задля об'єднання всіх німецьких етнічних

територій, може перерости у протистояння з демократіями Європи, або навіть у війну. До війни проти Франції і Великобританії восени 1939 р. Гітлер готовий не був. Ще більше Гітлер не був готовий до війни на 2 фронти, що означало би безсумнівну поразку Німеччини. Тому йому надзвичайно важливо було укласти договір зі Сталіном. Одним з прикладів контактів Гітлера та Сталіна може служити привітання Гітлером Сталіна з днем народження, опубліковане в газеті «Правда» № 353 (8038) за 23 грудня 1939 р. та відповідь Сталіна у тій же газеті випуск № 355 (8040) за 25 грудня того ж року.

Сталін же був, зі свого боку, теж дуже зацікавлений в постанні спільних кордонів СРСР з Німеччиною. Вони мала стати «коридором комунізму» з Росії і її колоній в Європу західну. Ним визначався розподіл зон впливу обох держав у Східній Європі у випадку територіально-політичних змін. Основним результатом пакту став поділ країн Східної Європи між Німеччиною та СРСР: поділ Польщі (1939), приєднання до СРСР балтійських країн (1940), війна з Фінляндією (за що СРСР було виключено з Ліги Націй, як агресора), і анексія Буковини і Бессарабії у Румунії (1939 — 1940 рр.). Це було продовженням політики «Світової революції», і підготовкою до майбутньої війни з Німеччиною.

Цікавий факт: за пунктами Пакту «Молотова-Рібентропа» Литва відходила до сфери німецьких інтересів, так само і Румунія мала лишатись недоторканною. Але Сталін проігнорував домовленості і влітку 1940 р. Литва була майже без бою окупована Червоною Армією. Стосовно Північної Буковини і Бессарабії, які були анексовані наступного року після підписання договору, це була помилка Сталіна. Справа у тому, що Німеччина повністю залежала від румунської нафти, яку видобували у Плоєшті. Після анексії 1940-го р. сталінська бомбардувальна авіація разом зі штурмовими десантними корпусами вже безпосередньо загрожували цим нафтопромислам. Деякі історики вказують, що саме це переконало Гітлера у необхідності розпочати підготовку до війни проти Радянського Союзу.

Деякі фахівці вважають, що основною метою укладення договору з боку СРСР було втягнення європейських держав у війну і після їхнього виснаження, внаслідок військових дій, захоплення їх та приєднання до Радянського Союзу, як союзних республік (тобто продовження ідеї Леніна про «світову революцію»). Так, на підготовку наступальної війни СРСР проти нацистської Німеччини у 1941 р. вказує те, що Червона армія стягнула війська, артилерію й авіацію до західних

кордонів Радянського Союзу. Однак внаслідок випереджаючого удару Гітлера у червні 1941 р. СРСР зазнав тяжких втрат у першій фазі війни.

Лише завдяки допомозі союзників, а також коштом мільйонних людських втрат народів СРСР тоталітарна система Сталіна вийшла переможницею з Другої світової війни.

Під час війни Сталін брав участь у конференціях з лідерами США і Великобританії: у Тегерані, Ялті й Потсдамі. На цих конференціях Й. Сталін домогся перерозподілу світу, внаслідок чого СРСР приєднав значні нові території у Східній Європі та на Далекому Сході і утворив блок сателітних країн, де силоміць були встановлені комуністичні режими.

Німецько-радянсько-польська війна 1939 р.

Під час цієї війни і пізніше була досягнута домовленість про взаємне переселення німців з СРСР і з «області державних інтересів Німеччини» (тобто з відповідних окупованих частин Польщі) — осіб української, білоруської і литовської національностей. У половині жовтня 1939 р. була створена радянсько-німецька мішана комісія з переселення. Від німців її очолював радник посольства Німеччини у СРСР Ф. Твардовський, з боку СРСР — М. М. Литвинов. Хоча переселення громадян, відповідно до рішення урядів СРСР і Німеччини «в зв'язку з територіальними змінами у Польщі», і декларувалось як добровільне, однак фактично здійснювалось силою.

Радянсько-фінська війна 1939–1940 рр:

Настрої, що панували у Фінляндії, Естонії та інших країнах Прибалтики після підписання пакту Молотова—Ріббентропа, за свідченнями амбасадора Німеччини В. Блюхера, відбивали сприйняття пакту і як гарантію миру у регіоні, і як небезпеку надання Німеччиною Росії «свободи рук», внаслідок чого ціна пакту буде сплачена рахунком Прибалтійських держав. У міністерстві закордонних справ Фінляндії ніби наврочили, заявивши послові, що пізніше Росія, прикрившись пактом виступить проти країн регіону. За наказом Сталіна була розв'язана війна проти Фінляндії, що переслідувала мету приєднання Фінляндії до СРСР, якої не вдалося досягти.

У першому оперативному наказі військам Ленінградської військової округи за підписом командувача К. П. Мерецкова та члена Військової ради А. О. Жданова йшлося не лише про те, щоби «перейти кордон і розгромити фінське військо», але й формулювалася така політична мета, як звільнення «фінського народу від гноблення поміщиками та капіталістами», що свідчить про погодження наказу з

політичним керівництвом СРСР. Радянська пропаганда підкреслювала «визвольну місію» Червоної армії.

У перший день війни у Москві був створений маріонетковий «народний уряд Фінляндської Демократичної Республіки» на чолі з діячем (агентом) Комінтерну О. В. Куусіненем. Наступного дня у московській пресі було опубліковано звернення членів ЦК Компартії Фінляндії, що проживали у СРСР, з закликом повалити уряд у Хельсінкі. 2 грудня у Москві було оголошено про підписання між СРСР та «Фінляндською Демократичною Республікою» договору про взаємодопомогу та дружбу. На території Радянського Союзу був сформований корпус «Фінляндської Народної Армії» чисельністю більш ніж 25 000 вояків.

Про справжні політичні цілі радянського керівництва у цій війні свідчать запланований масштаб дій, темпи просування війська і остаточна межа операції. У Директиві Військової ради ЛВО, котру зачитували офіцерському складу на Карельському перешийку ввечері 29 листопада, тобто напередодні наступу, містилася вказівка: «При виході до шведського та норвезького кордонів кордони ці не порушувати й не допускати провокацій. Військовослужбовців шведської та норвезької армій на кордоні вітати відданням честі».

Всі пов'язані з цією війною події, як напередодні, так і під час бойових дій, відбувались за безпосередньою участю Сталіна. Загибель більш ніж 70 тисяч громадян СРСР у цій війні є, поза всяким сумнівом, результатом політичної та організаційної діяльності Сталіна.

Після закінчення Радянсько-фінської війни, Нарком закордонних справ СРСР В. Молотов під час розмови з А. Гітлером 12 листопада 1940 р. заявив від імені Й. Сталіна, що «німецько-руську угоду від минулого року можна, таким чином, вважати виконаною в усіх пунктах, окрім одного, а саме Фінляндії. Фінське питання досі ще залишається не вирішеним». Після наполягання Гітлера викласти все ж таки, яка думка Радянського Союзу щодо вирішення «фінського питання», Молотов заявив, «що він уявляє собі врегулювання його у тих же рамках, що і у Бесарабії і у сусідніх країнах», тобто в Естонії, Латвії та Литві, анексованих на той час Радянським Союзом.

Сталін не полишав думки про приєднання Фінляндії ще й 1943 р. Так, на другому засіданні Московської конференції міністрів закордонних справ СРСР, США і Великобританії 20 жовтня 1943 р., при обговоренні 1-го пункту порядку денного конференції «Розгляд заходів по скороченню терміну війни проти Німеччини та її союзників у Європі», внесеного на пропозицію СРСР, розглядалось включене до

цього пункту питання про надання Швецією союзникам авіаційних баз для боротьби проти Німеччини. Міністр закордонних справ Великобританії А. Іден, звертаючись до Наркома закордонних справ СРСР В. Молотова, сказав: «Я хочу говорити відверто. Думка Швеції певною мірою стосується того, що думає Радянський уряд про Фінляндію. Якби ви у тій формі, у якій це виявиться можливим, говорячи про надання баз, зробили би шведам якусь-то заяву щодо вашого бажання бачити Фінляндію незалежною — а я не маю сумніву, що це дійсно є вашим бажанням, — це значно полегшило би вирішення питання». Молотов відповів: «У нашій пропозиції питання ставиться щодо Швеції з точки зору боротьби проти Німеччини. Я побоююся, що додання питання про Фінляндію та інших на даному етапі не допоможе нам більш уважно поставитись до питання про Швецію, яке лише поставлене, але ще не з'ясоване».

Окупація прибалтійських країн

17 вересня 1939 р., коли розпочалась Радянсько-польська війна, Радянський Союз надіслав дипломатичним представникам 24 країн, — і серед них Латвії, Литви, Естонії, Фінляндії, — ноту, де вказав, що «У відносинах з ними СРСР буде провадити політику нейтралітету». Але вже 25 вересня Сталін у розмові з послом Німеччини фон Шуленбургом заявив, що він має намір «вирішити проблему Прибалтійських країн згідно з секретним протоколом» і, в зв'язку з цим очікує підтримку німецького уряду. Гітлер розумів наміри Сталіна у Прибалтиці таким чином, що прибалтійські країни обов'язково будуть включені до складу Радянського Союзу і дав Сталіну «карт-бланш». На географічних картах, що вийшли друком у Німеччині 1 квітня 1940 р. (а складених ще у березні), території Естонії, Литви, Латвії були позначені як складові Радянського Союзу. Радянський Союз окупував їх лише влітку.

Німецько-радянська війна 1941–1945 рр.

З початком Другої світової війни Сталін зосередив у своїх руках всю політичну і військову владу як Голова Державного Комітету Оборони (30 червня 1941 — 4 вересня 1945 рр.) і Верховний Головнокомандувач Збройними силами СРСР. Одночасно він зайняв посаду народного комісара оборони СРСР (19 липня 1941 — 15 березня 1946 рр.; з 25 лютого 1946 р. — народний комісар збройних сил СРСР) і брав безпосередню участь в складанні планів військових операцій. «У період відступу Червоної Армії ніде і ніколи ніяких документів і наказів він не публікував за своїм підписом. Ставка або ж Генштаб — безликий був підпис, але не Сталін! Зовсім іншим стало

становище потім, коли ми розпочали наступ. Кожен документ прикрашав підпис Сталіна. За відступ він, як-то мовиться, не відповідав, а ось успіх, розгром ворога — це його заслуга». — Микита Хрущов.

Під час війни за ініціативи Й. Сталіна були перервані дипломатичні відносини з урядами країн, що їх окупувала Німеччина: Чехословаччини, Польщі, Бельгії, Нідерландів, Данії, Норвегії, Греції, Югославії, причому послам Бельгії, Норвегії, а пізніше, Греції радянський уряд просто надіслав повідомлення поштою. Були встановлені дипломатичні відносини з маріонетковими урядами країн, окупованих Німеччиною: Словаччини, Франції, Данії, Норвегії,— з якими підписувались торгівельні угоди, що дозволяло СРСР направляти стратегічну сировину начебто у ці країни, а насправді — прямо у руки Німеччини.

У роки війни Йосип Сталін разом з президентом США Рузвельтом і прем'єр-міністром Великобританії Черчиллем був ініціатором створення антигітлерівської коаліції. Фактично, через посередництво наркома В. Молотова, брав участь у роботі Московської конференції міністрів закордонних справ СРСР, США і Великобританії 19—30 жовтня 1943 р. Він представляв СРСР на переговорах з країнами-учасниками антигітлерівської коаліції (Тегеран, 1943; Ялта, 1945; Потсдам, 1945).

Після закінчення війни, в ході якої Радянська армія окупувала велику частину країн Східної і Центральної Європи, Сталін став ідеологом і практиком створення «світової соціалістичної системи», що стало одним з головних чинників розв'язування «холодної війни» і військово-політичного протистояння між СРСР і США у післявоєнні десятиріччя.

27 червня 1945 р. Сталіну було присвоєно звання Генералісимуса Радянського Союзу.

19 березня 1946 р., у ході перебудови радянського урядового апарату, Сталін був затверджений Головою Ради Міністрів СРСР і міністром збройних сил СРСР.

Після війни займався відновленням народного господарства країни, зруйнованого війною, приділяючи увагу підвищенню обороноздатності Радянського Союзу і технічному переозброєнню армії і флоту. Був одним з головних ініціаторів здійснення радянського «атомного проекту», що сприяв перетворенню СРСР на одну з двох «супердержав».

У 1944—1947 рр. один з організаторів масового переселення народів з територій Польщі, Німеччини, Чехословаччини, Радянського Союзу (поляків, німців, угорців, чехів, словаків, українців), та зміни кордонів багатьох держав Європи. Ініціатор і організатор «операції Вісла», для здійснення якої призначив першим секретарем ЦК КП(б)У Лазаря Кагановича.

Один із ініціаторів політики «холодної війни» і організаторів її провадження Радянським Союзом.

Ініціатор і організатор війни у Кореї (1950—1953 рр.), внаслідок якої єдина Корея була штучно розділена навпіл — на Північну та Південну (Республіка Корея). На Північній частині, окупованій СРСР та КНР, був створений типовий маріонетковий режим т.з. «народної республіки».

По війні, на кшталт нацистської ідеології «великого німецького народу» та «японського старшого брата», Сталін стимулював посилення великодержавного націоналізму російського народу, який присвоїв собі месіаністичну роль «визволителя» і «старшого брата» інших народів. Супроти деяких народів СРСР Сталін з помсти за поразки першого періоду війни продовжував політику національної дискримінації і геноциду, включно до суцільного виселення з їхніх територій (німці Поволжя, кримські татари, чеченці, інгуші, калмики). «Українці уникли цієї долі тому, що їх було занадто багато, і не було місця, куди їх виселити» (Микита Хрущов).

У 1945—1950 рр. Сталін жорстоко розправився з рухом опору на Західній Україні й у Литві, вислав мільйони тих, що побували у німецькому полоні, й цивільного населення до концентраційних таборів. По війні посилив регламентацію культурного життя, загострив русифікаційний курс у неросійських республіках, що увійшло в історію під назвою «Ждановщина». Під наглядом Сталіна офіційна історична наука змінила орієнтацію з критики політики Російської імперії на похвали російським царям та виправдання їх колоніальних завоювань як явища «прогресивного». Сталін зосередив і формально всю владу в своїх руках (від 1941 — голова уряду, нарком оборони і головнокомандувач збройних сил СРСР, від 1945 зі званням генералісимуса), пишався порівнюванням його з царем Іваном IV і Петром I. Безоглядно жорстокий диктатор, Сталін, базуючись на традиціях російського самодержавства, створив тоталітарну диктатуру на зразок східних деспотій, усюди бачив змови, попереджаючи їх кривавим терором. Останнім у задумі Сталіна було винищення

єврейства, розпочате під гаслом боротьби проти «безрідних космополітів», але довершенню цієї акції перешкодила його смерть.

Перша шпальта газети «СВОБОДА» про смерть Й. Сталіна

Сталін не був теоретиком, незважаючи на томи його «повного зібрання творів», і під сталінізмом розуміють не доктрину, а створену Сталіним монопартійну диктатуру, практику поліцейського терору з показовими судами і самообвинуваченнями, з концентраційними таборами, безжальною ліквідацією противників (часто уявних), народобивством, безконтрольною диктатурою «вождя» партії, якій підпорядковано законодавчу, виконавчу і судову владу у централізованій радянській державі.

ОЦІНКА СУЧАСНИКАМИ

Б. Ніколаєвський:

«Сам він читати не любив. Серйозна книжка, здавалось втомлювала його вже своєю товщиною. Але у живу розповідь вслухатися він завжди вмів, злегка посмоктуючи при цьому свою незмінну люльку і лише зрідка вставляючи зауваження, котрі показували оповідачу що його слова потрапляють на сприятливий ґрунт. Цим шляхом Сталін взагалі багато чому й від багатьох навчився, особливо у подальші роки, свою індивідуальність виявляючи головне у вмінні відсіяти корисні йому пшеничні зерна від непотрібних плевелів».

В. Ульянов (Ленін):

«Тов. Сталін, коли став генсеком, зосередив у своїх руках безмежну владу, і я не впевнений, чи зуміє він завжди досить обережно користуватися цією владою. Сталін занадто брутальний, і

цей недолік, що його ще можна стерпіти у нашому середовищі та в спілкуваннях між нами, комуністами, стає нестерпним на посаді генсека, тому я пропоную товаришам обміркувати спосіб переміщення Сталіна з цього місця та призначити на це місце іншу людину, яка з усякого погляду відрізняється від тов. Сталіна лише однією перевагою, саме, більш терплячий, більш лояльний, більш ввічливий та уважніший до товаришів, менш примхливий і таке інше. Ця обставина може здаватися нікчемною дрібницею. Але я вважаю, що з точки зору запобігання розколу та з точки зору написаного мною вище про взаємини Сталіна та Троцького, це не дрібниця, або це така дрібниця, яка може набувати вирішального значення».

Л. Бронштейн (Троцький): Сталін — видатна посередність».

Микола Крестинський, секретар ЦК РКП, попередник Й. Сталіна на посаді:

«Це паскудна людина з жовтими очима».

Микола Бухарін:

«Найперша якість Сталіна — це ледарство. Друга якість — непримиренна заздрість до тих, хто знає, або вміє більше ніж він».

Михайло Калінін, 1925–1926: Сталін заведе нас усіх до канави.

В. Шеленберг:

«Після Секта співпрацю з Червоною Армією продовжив його наступник генерал Хайе, а пізніше генерали Хаммерштейн та фон Шляйхер, а в Росії ту ж лінію провадив Сталін, наступник Леніна. Коли у Німеччині до влади прийшли націонал-соціалісти, керівництво німецької компартії отримало із Москви вказівку вважати ворогом № 1 не НСДАП, і тим-таки командування вермахту, а соціал-демократичну партію. У політичному керівництві НСДАП Сталін бачив тоді своєрідного попутника у досягненні власної революційно-комуністичної мети у Європі, причому він розраховував на те, що в якийсь чудовий момент Гітлер поверне свою зброю супроти буржуазії Заходу, боротьба з якою повинна виснажити його».

Бернард Шоу, під час широкомасштабного святкування його 75-річчя у Москві (1931), що супроводжувалось розкішним вшануванням у Будинку Спілок:

«Я хочу, щоб перш ніж я залишу Москву, Сталін ... став для мене живою людиною, а не залишився лише ім'ям. 29 липня він був прийнятий Сталіним разом з леді Астор, лордами Астором і Лотіаном і наркомом М. Литвиновим, після чого в інтерв'ю в Берліні сказав: Сталін — дуже приємна людина і дійсно керівник робітничого класу. Сталін — гігант, а всі західні діячі — пігмеї».

Герберт Уелс:

«Я ніколи не зустрів людини щирішої, поряднішої і чеснішої; він не має нічого темного й зловісного, і саме цими його якостями слід пояснювати його величезну владу в Росії. Я вважав раніше, перш ніж зустрітися з ним, можливо, про нього думали погано тому, що люди боялись його. Але я встановив, що, навпаки, ніхто його не боїться і всі вірять в нього. Сталін — геть позбавлений хитрості й підступності грузин».

Карл Густав Юнг, в інтерв'ю американському кореспонденту Х. Никербокеру у жовтні 1938 р.:

Никербокер: Що станеться, якщо Гітлера, Муссоліні та Сталіна, усіх разом, зачинити на замок, залишивши для них на тиждень хлібину та глечик води? Хтось із них отримає усе чи вони поділять хліб та воду?

Юнг: Я не сумніваюсь, що вони поділяться. Гітлер, як шаман, буде, ймовірно, триматись осторонь, не встряючи у сварку. Муссоліні і Сталін, кожен за власним правом вождя чи сильної людини, будуть, ймовірно, домагатися володіння хлібом і водою, і Сталін, як грубіший і жорстокіший, напевно отримає усе. Муссоліні людина фізичної сили. Сталін належить до тієї ж категорії. Однак він не будівничий, не творець. Він просто захопив те, що зробив Ленін, встромив свої зуби і жере. Він навіть руйнує не творчо. Ленін зніс цілу структуру феодального і буржуазного суспільства у Росії і замінив її своїм власним витвором. Сталін руйнує його. З боку розумових здібностей Сталін не такий цікавий, як Муссоліні, до якого він своєю особистістю у головному подібний, і не має нічого спільного із таким цікавим типом, що його представляє Гітлер, — типом шамана, людини-міфа.

Никербокер: Той, хто захопив владу над ста сімдесятьма мільйонами людей, подібно до Сталіна, не може не зацікавити, подобається він вам чи ні.

Юнг: Ні, Сталін саме тварина — хитрий злостивий мужик, несвідомий звір — у цьому розумінні наймогутніший з усіх диктаторів. Він нагадує сибірського шаблезубого тигра цією потужною шиєю, цими розглаженими вусами, цією посмішкою кота, що злизує вершок. Я можу припустити, що раніше Сталін міг би бути Чингіз-Ханом.

Мене не здивує, якщо він зробить себе царем. На мою думку, Сталін нині не відрізняється нічим від Івана Грозного.

Никербокер: Але ж він зараз поза всяким сумнівом має усю повноту влади?

Юнг: Саме так, але він повинен її втримати. Його оточує зграя вовків. Він змушений весь час бути насторожі. Я мушу сказати, що ми, як я вважаю, повинні бути йому вдячними!

Нікербокер: А за що?

Юнг: За наочну демонстрацію усьому світу очевидної істини, що комунізм завжди призводить до диктатури.

Карл Густав Юнг, в інтерв'ю американському кореспонденту Х. Нікербокеру у жовтні 1938 р.:

«Він, поза сумнівом, знищив би Леніна, якби той залишився живим. Ніщо не могло зупинити його, як ніщо не зупиняє його нині. Природно, що він зацікавлений, щоб його країна квітла. Чим багатша й могутніша країна, тим могутніший він сам. Та все ж, він не зможе направити всі свої зусилля цілковито на підвищення добробуту країни, доки його особиста жадоба влади не буде задоволена».

Леопольд Треппер

«Але якщо шлях всіяний трупами робітників, то він не веде, він ніяк не може вести до соціалізму. Наші товариші зникали, найкращі із нас вмирали у підвалах НКВС, сталінський режим спотворив соціалізм до повнісінької невпізнанності. Сталін, цей великий могильщик, ліквідував у десять, у сто разів більше комуністів, ніж Гітлер».

Максим Литвинов, міністр закордонних справ СРСР:

«Якось у колі своїх найближчих і довірених людей Литвинов коротко зауважив, що «східних правителів, усіх цих шахів та інших деспотів» Сталін ще «обкрутить кругом пальця. Але західний світ, західна політика йому не під силу, цю політику він не подужає».

А. Гітлер:

«Не слід ніколи забувати, що сьогоднішні вожді Росії — підступні заплямлені кров'ю злочинці, послідки людства» — Адольф Гітлер, «Моя боротьба».

Під час бесіди з відомим шведським письменником, прибічником фашизму Свенном Гедіном 4 березня 1940 р., Гітлер заявив, що «Сталін зараз серйозно змінив свою політичну позицію: він вже не є більше міжнародним більшовиком, а демонструє себе як руського націоналіста, що переслідує природну у своїй основі політику російських царів».

Жан Лалуа, після підписання радянсько-французького договору (грудень 1944): Безперечно, Сталін був жахливою людиною. Коли все закінчилося, я повернувся з Жоржем Бідо до нашої резиденції.

На годиннику — шоста ранку. Міністр спитав мене дуже тихо, прикриваючи рота через потаємні мікрофони: — Що ви про нього думаєте? Я відповів спонтанно: — Це чудовисько!»

Й. Сталін

«Про мене говорять, що я чудовисько, а я, бачите, навіть жартую з приводу цього. Отже, я не такий вже й жахливий».

Рузвельт

«Ця людина вміє діяти. У нього мета завжди перед очима. Працювати з ним саме задоволення. Ніякої балаканини. Він ставить питання, яке хоче обговорювати, і нікуди не відхиляється».

Черчіль:

«Це велика удача для Росії в її відчайдушній боротьбі та стражданнях — мати на чолі великого та суворого воєначальника. Він — сильна та видатна особистість, що відповідає тому похмурому та бурхливому часу, в який його закинуло життя, людина невичерпної хоробрості та сили волі, прямий і навіть різкий у промовах, проти чого, я, той, кого виховали у Палаті Громад, зовсім не заперечую, особливо коли мені самому є що сказати.

Я, власне, не можу відчувати нічого іншого, окрім величезного захоплення, щодо цієї воістину великої людини, батька усієї країни, що править долею своєї країни під час миру, та всеперемагаючого захисника її під час війни.

Сталін протягом багатьох років був диктатором Росії, і чим більше я вивчав його кар'єру, тим більш мене шокували ті жахливі помилки, яких він припускався, і та крайня жорстокість до людей та мас, якими він керував. Сталін був нашим союзником у боротьбі проти Гітлера, коли Росія піддалася агресії, але коли Гітлера було знищено, Сталін перетворився на головну загрозу для нас».

Шарль Де Голль, описав його у своїх мемуарах таким чином:

«Комуніст у формі маршала, диктатор, що приховує свою підступність, завойовник з личиною добряка — він старанно намагався створити хибне враження. Але його пристрасть була такою нестримною, що часто проступала назовні, випромінюючи якусь похмуру чарівність. Сталін мав колосальний авторитет, і не тільки у Росії. Він умів «приручати» своїх ворогів, не панікувати при програві і не насолоджуватися перемогами. А перемог у нього більше, ніж поразок. Сталінська Росія — це не колишня Росія, що загинула разом з монархією. Але сталінська держава без гідних Сталіну наступників приречена».

Йоахим фон Ріббентроп, на Нюрнберзькому процесі так охарактеризував дії Сталіна під час їх першої зустрічі 23 серпня 1939:

«Коли я приїхав до Москви у 1939 р. до маршала Сталіна, він обмірковував зі мною не можливість мирного врегулювання німецько-польського конфлікту у рамках пакту Бріана—Келлога, а дав зрозуміти, що як він не отримає половини Польщі і Прибалтійські країни, ще без Литви з портом Лібава, то я можу відразу ж вилітати додому. Ведення війни, певно, не вважалось там у 1939 р. злочином проти миру».

Джордж Фрост Кеннан

«Сьогодні ми досить добре знаємо те, про що раніше могли лише підозрювати: це був пропачий злочинець, що діяв без жодних обмежень; людина, у котрої зовсім було відсутнє почуття любові, жалю та милосердя; людина, в оточенні котрої ніхто не почувався у безпеці; людина, яка протиставляла себе усьому, що у даний момент не послуговувалось його інтересам; чоловік, що являв собою якнайбільшу небезпеку для всіх своїх найближчих друзів і співучасників злочинів, оскільки він вважав за найкраще бути єдиним охоронцем власних таємниць і не любляв ділитися спогадами і відповідальністю з іншими, котрі, залишаючись живими, мали язика та совість і могли просто виявити звичайну людську слабкість».

Абдурахман Авторханов, говорячи про терор у Росії, зазначає, що:

«Сталіна можна звинуватити лише у тому, що він був надто скрупульозним у справі виконання «радянської законності», що її заповів Ленін».

Абрам Деборін, (провідний радянський філософ-марксист, академік):

«Сталін нічого у філософії не розумів. Я сумніваюся, щоб він коли-небудь простудіював по-справжньому хоч одну книгу Гегеля або Канта. Але йому це й не потрібно було, так як він уявляв себе найбільшим філософом»

Георгій Жуков. У своїй книзі «Спогади і роздуми» Жуков зазначає:

«Можу сказати, що Й. В. Сталін пізніше оволодів основними принципами організації фронтових операцій і операцій груп фронтів і керував ними зі знанням справи... У керівництві озброєною боротьбою в цілому Сталіну допомагали його природний розум, досвід політичного керівництва, багата інтуїція, широка обізнаність. Він умів знайти головну ланку в стратегічній обстановці і, схопившись за неї, намітити шлях для надання протидії ворогу, успішного проведення тієї

чи іншої наступальної операції. Безсумнівно, він був достойним Верховним Головнокомандувачем».

Юліан Семенов:

«Про мертвих або нічого, або добре

А як бути зі Сталіним? Він же мертвий....

Живий... Багатомільонний... Його хочуть раби, які мріють про жорстку руку і «новий порядок». Якщо про нього мовчати— прийдуть ті, хто ще страшніший за нього. Прийдуть такі тупоголові бузувіри, такі неграмотні солдафони, що Росія після них перестане існувати як цивілізована держава».

Володимир Козлов (про події березня 1956 р.)

Події у Грузії були хворобливою реакцією суспільства на конання великого сталінського міфу, страшним кінцем страшної доби. Викриття Сталіна психологічно обеззброїло найбільш відданих і фанатичних прихильників режиму — на їх відданості, що не розмірковує, так як і на тотальному насильстві трималася сталінська система. Великий святий виявився великим дияволом. Але його розвінчання було побудовано не за законами міфу — не було «пропащого ангела», який перетворився на Сатану. Для відданих шанувальників Вождя образливим і нестерпним було не повалення кумира,— у цьому ще можна було б знайти якусь потойбічну велич,— а простота і буденність, з якими воно здійснилося. Сталін виявився простим смертним, але це означало, що втрачала сенс вся месіанська проповідь світового комунізму. Жертви ставали безглуздими, жорстокість — невиправданою, життя — витраченим даремно.

По смерті Сталіна на XX з'їзді КПРС (1956) частково засуджено так званий «культ особистості», однак не розкрито всіх злочинів сталінського режиму. На XXII з'їзді (1961) критику продовжено — ухвалено забрати забальзамоване тіло Сталіна з ленінського мавзолею і поховати під Кремлівською стіною, перейменувати всі міста, селища, області, вулиці, площі, що носили його ім'я, знищити його пам'ятники, побудовані за життя. Цей період історії СРСР отримав назву Хрущовська відлига. Але з приходом до влади Леоніда Брежнєва (1964) відбувається поступова реабілітація Сталіна, відроджується неосталінізм, застосовуються у нових обставинах сталінські методи: геноцид, масові арешти, закриті суди, психіатричні лікарні для противників режиму, примусова русифікація, вмотивована теорією так званого радянського народу, відродження «культу особистості» (Леоніда Брежнєва) тощо.

За часів Михайла Горбачова та Бориса Єльцина було багато зроблено для виправдання людей, засуджених при Сталіні, висвітлення численних злочинів сталінського режиму та їх офіційного засудження. У середині 2000 рр. у Росії ім'я Сталіна пережило вже другу реабілітацію, коли у методичних матеріалах до шкільних підручників з історії його було названо «найефективнішим менеджером Росії». На думку російського публіциста Олександра Скобова, у сучасній Росії підґрунтям нового росту популярності Сталіна є глибоко вкорінена у російській історії патерналістська свідомість: холопська потреба «батюшки-барина», «батюшки-царя», «господіна», котрий все за всіх вирішить, усіх розсудить. Щодо зростання просталінських настроїв, то вони поширені у різних групах населення, у кожній із яких «свій Сталін», значною мірою міфологізований і вельми далекий від Сталіна історичного.

2 квітня 2009 р. Європейський Парламент ухвалив рішення про вшанування жертв Сталінізму та Нацизму щороку 23 серпня в Європейський день пам'яті жертв Сталінізму та Нацизму. ОБСЄ також ухвалила декларацію про підтримку вшанування пам'яті жертв тоталітаризму 23 серпня. У резолюції ОБСЄ зазначено, що Європа «зазнала два потужних тоталітарних режими, Нацистський та Сталінський, які принесли геноцид, порушення прав та свобод людини, військові злочини та злочини проти людства», та закликала членів ОБСЄ зайняти «спільну позицію проти всіх форм тоталітарної влади незалежно від ідеологічної основи» та засудила «героїзацію тоталітарних режимів, включаючи проведення публічних демонстрацій з метою героїзації Нацистського або Сталінського минулого».

На думку одного із сучасних комуністів у Росії Малинковича С. А., потрібно «перетяти усі шляхи відродження сталінізму, як практики громадського та державного життя, що передбачає всеосяжне порушення прав людини і презирство до умов життя народу».

На підставі розгляду кримінальної справи, порушеної за фактом вчинення геноциду в Україні у 1932–1933 рр. визнаний судом винним у безпосередньому вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України (Постанова Апеляційного суду міста Києва від 13 січня 2010 р.).

Й. Сталін був одружений двічі: вперше з Катериною Сванідзе, вдруге з Надією Алілуєвою.

У США 22 листопада 2011 р. у місті Річленд, штат Вісконсин, у віці 85 років померла Світлана Аллілуєва — донька Йосипа Сталіна. В

Америці вона була відома як Лана Пітерс — за прізвиськом американського чоловіка. У 1967 р. Світлана емігрувала з СРСР до США.

Сталін з донькою Світланою, 1935

На честь Сталіна за його життя було названо безліч об'єктів не лише в Радянському Союзі, а й за його межами. Однак після 1961 р. абсолютна більшість цих об'єктів була перейменована. Лишилися тільки вулиці Сталіна у деяких населених пунктах Росії, проспекти Сталіна у містах Дагестанські Огні та Лесний (Росія).

Пам'ятники Сталіну — категорія скульптурних творів, що були невід'ємною частиною радянської традиції монументального мистецтва 30-х — середини 50-х рр. ХХ ст., один із символів того часу у СРСР і у ряді соціалістичних країн.

Перший пам'ятник Й. В. Сталіну був виконаний скульптором М. Я. Харламовим у 1929 р., у переддень святкування 50-річчя Сталіна. Найбільш активно стали встановлюватися пам'ятники Й. В. Сталіну з середини 1930-х рр.

Пам'ятники Сталіну продовжували встановлювати і після його смерті. Останнім роком, в якому йому були встановлені пам'ятники, вважається 1955 р. У листопаді 1955 р. був встановлений пам'ятник Сталіну у Писцово Комсомольського району Івановської області РРФСР.

Однак, в незалежній Україні традиції сталінізму подекуди збереглися — у травні 2010 р. у Запоріжжі на території місцевого обласного комітету КПУ було відкрите погруддя Йосипа Сталіна, але увечері 28 грудня того ж року, активісти організації «Тризуб» імені Степана Бандери відламали йому голову.

7 травня 2012 р. пам'ятник Сталіну відкрили у Львові. Скульптурна композиція являла собою фігуру Йосипа Вісаріоновича,

який пісяє, висотою близько 1,5 метрів, виготовлену з дерева і тканини та пофарбовану золотою фарбою. Оскільки акцію не було відповідним чином погоджено з міською владою, працівники міліції демонтували пам'ятник через 10 хвилин після його встановлення.

ДЖЕРЕЛА:

И. В. Сталин. Краткая биография. (2-е изд., испр. и дополн. с илл.). — Москва: Госполитиздат, 1950. — 243 с.; Сталин. Рузвельт. Черчилль. Де Голль: Политические портреты / Сост. В. Велеско. — Минск: Беларусь, 1991. — 367 с.; Островский А. Кто стоял за спиной Сталина? — СПб.: Нева; М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. — 639 с., ил. («Архив»); Успенський, В. Д. (1988). Таємний радник вождя. — Алма-Ата: Кримський мост-9Д.

СТАЛІНІЗМ

СТАЛІНІЗМ — система державного управління та сукупність державної політики та ідеології, що виникли у результаті розвитку створеної більшовиками політичної системи, започаткованої Жовтневим переворотом 1917 р., яка отримала назву за ім'ям її творця та вождя Йосипа Сталіна. Один з класичних зразків тоталітаризму у світі. Сталінізм має сучасний варіант на теренах т.з. КНДР, - маріонеткового режиму створеної при окупації Півночі Кореї з боку СРСР та КНР.

СТАЛІНІЗМ ХАРАКТЕРИЗУЄТЬСЯ:

Пануванням авторитарно-бюрократичних методів управління державою і суспільством; Реставрацією напівфеодалного закріпачення населення та ізоляцією від навколишнього світу за допомогою «залізної завіси»; злиттям партійних і державних органів влади і утворенням особого класу — партноменклатури; обожнюванням сакральної фігури вождя та його культом; мілітаризацією економіки та суспільства, перманентною зовнішньої агресією, воєнною експансією; жорстким ідеологічним контролем над суспільством і особистістю; застосуванням терору та репресій проти населення у «профілактичних цілях»; знищення не тільки всіх реальних супротивників, а навіть гіпотетично можливих опонентів правлячого режиму.

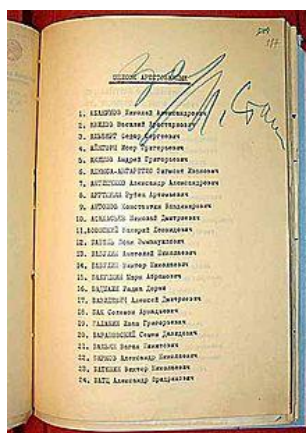
У сучасній російській історіографії визначилася тенденція максимальної локалізації, зменшення інформації про злочини Сталінізму. Цьому сприяє досі закритість російських державних архівів, або цілеспрямоване приховування та знищення свідоцтв та документів. З іншого боку — деякі сучасні автори вважають, що хронологія більшовицького терору вказує на його пряму генезу з

ідеології та практики ленінізму, або те, що Сталін був всього лиш послідовним продовжувачем системи, закладеної ще Ульяновим-Леніним.

За деякими відомостями, термін Сталінізм був вперше використаний Лазарем Кагановичем у позитивному сенсі. У СРСР термін почав офіційно використовуватися в негативному сенсі з початком політики Перебудови і гласності.

Після смерті Леніна Сталін став генеральним секретарем ЦК ВКП(б), ідейно та організаційно очолив процес переродження більшовицької партії і радянської держави. У цьому Сталін спирався на партійно-державний апарат, радянську бюрократію, яка перетворилася на касту привілейованих управлінців.

До середини 1930 рр. Сталін сконцентрував у своїх руках всю повноту державної влади і фактично став одноосібним вождем радянського народу. Інші більшовицькі лідери — Троцький, Зінов'єв, Каменєв, Бухарін, Риков та інші, що входили в антисталінську опозицію, були поетапно виключені з владної комуністичної партії, а потім фізично знищені як «вороги народу». У другій половині 1930 рр. у країні встановився режим жорстокого терору, який досяг апогею у 1937—1938 рр. Пошук і знищення «ворогів народу» торкнулися не тільки найвищих партійних органів і армії, але і широких шарів радянського суспільства. Мільйони радянських громадян за надуманими, бездоказовими звинуваченнями у шпигунстві, шкідництві, саботажі були репресовані; заслані у табори або страчені у підвалах НКВС.

Резолюція «за» та підпис Сталіна на першому аркуші зі списку 346 арештантів. Під номером 12 — Ісак Бабель

З журналу «За рулем», 1936 р.: Хай живе переможна хода соціалізму у СРСР! Хай живе улюблений вождь народів, натхненник перемог соціалізму товариш Сталін!

По смерті Сталіна на XX з'їзді КПРС (1956) частково засуджено так званий «культ особистості», однак не розкрито всіх злочинів сталінського режиму. На XXII з'їзді (1961) критику продовжено — ухвалено забрати забальзамоване тіло Сталіна з ленінського мавзолею і поховати під Кремлівською стіною, перейменувати всі міста, селища, області, вулиці, площі, що носили його ім'я, знищити його пам'ятники, побудовані за життя. Цей період історії СРСР отримав назву Хрущовська відлига.

З приходом до влади у СРСР Леоніда Брежнєва (1964) відбувається поступова реабілітація Сталіна, відроджується неосталінізм, застосовуються у нових обставинах сталінські методи: геноцид, масові арешти, закриті суди, психіатричні лікарні для противників режиму, примусова русифікація, вмотивована теорією так званого радянського народу, відродження «культу особистості» (Леоніда Брежнєва) тощо.

У ширшому сенсі термін сталінізм використовується по відношенню до країн, політична система яких багато в чому нагадувала політичну систему СРСР часів Й. В. Сталіна (наприклад, до режимів Мао Цзедуну у КНР, Кім Ір Сена і Кім Чен Іра у КНДР, Хо Ши Міна і Ле Зуана у В'єтнамі, Енвера Ходжі в Албанії та ін), а також до політичних партій, ідеалізує подібну політичну систему.

Серед прихильників деяких напрямків марксизму, наприклад, троцькізму, термін «сталінізм» використовується для позначення ідеології та політичної системи, яка існувала у СРСР та інших соціалістичних країнах як під час життя і перебування при владі Й. В. Сталіна, так і в наступний період до розпаду СРСР. При цьому сталінізм розглядається як ідеологія і політика що викривляє марксизм.

За даними товариства «Меморіал» підтверджені документально такі злочини вчинені радянською владою за часів правління Сталіна:

Масові репресії проти селян — т. зв. «розкуркулення», виселення, арешти і розстріли за рішеннями трійок Повпредств ОДПУ. 1930–1931 рр.

Організоване Сталіним і Політбюро ЦК ВКП (б) масштабне вилучення зерна для засипання в державні сховища та продажу за кордоном, у результаті чого виникштучний голод. Від голоду загинуло у СРСР від 7 до 12 млн чоловік, у тому числі від 3.5 до 4.5 млн населення України, 1932–1933 рр.

Масові арешти і розстріли за т. зв. «куркульською» операцією НКВС — розстріли згідно із заздалегідь наміченим квотами. Липень 1937 — листопад 1938 рр. (Заарештовано 767 397 чоловік, з них 386 798 розстріляно)

Масові арешти і розстріли за національною ознакою у рамках т. зв. «національних операцій» НКВС (німецької, польської, «харбінської», латиської тощо).

Липень 1937 — листопад 1938 рр. (Заарештовано близько 350 тис. осіб, з них 250 тис. розстріляно). Масові арешти і розстріли громадян Монголії, проведені радянським НКВС. 1937–1938 рр. (Заарештовано близько 25 тис. чоловік, з них близько 20 тис. розстріляно). Репресії проти членів сімей засуджених за «зраду батьківщини».

У період 1937–1938 рр., як «членів сімей зрадників батьківщини» (ЧСЗР) було заарештовано понад 18 тис. жінок і 25 тис. дітей були поміщені у дитячі приймальники НКВС. Розстріли й засудження за так званими «розстрільними списками», коли міра покарання визначалася не судовими органами, а самим Сталіним і його найближчими соратниками по Політбюро — Молотовим, Ворошиловим, Кагановичем, Ждановим, Мікояном та інші. За період лютий 1937 — жовтень 1938 рр. були винесені санкції на засудження за 383 списками, що містили 44 тис. прізвищ, з них 39 тис. — до розстрілу.

Санкція Сталіна про застосування у НКВС у ході слідства т. зв. «заходів фізичного впливу» — тобто катувань. Телеграма, підписана Сталіним 10 лютого 1939 р., підтвердила «правомірність» цієї практики, прийнятої у 1937 р.

У пізніші роки Сталін продовжував давати вказівки про застосування тортур, наприклад, в ході т. зв. «справи лікарів» у 1952–1953 рр. Підписання т. зв. «Пакту про ненапад» з Німеччиною та підписання секретного протоколу про розмежування сфер впливу СРСР і Третього Рейху.

Згідно з цим таємним протоколом СРСР почав проводити акти захоплення сусідніх територій і в якості союзника Гітлера брав участь у розгромі державності Польщі, розпочав війну з Фінляндією, окупував Литву, Латвію, Естонію, Бесарабію.

У результаті СРСР був звинувачений міжнародним співтовариством у проведенні агресивної експансіоністської політики і виключений з Ліги Націй. Серпень 1939 — літо 1940 рр.

Санкціоновані Сталіним і Політбюро ЦК ВКП(б) масові депортації цивільного населення за т. зв. «класовою» і національною ознаками:

Виселення польських громадян з території Західної України і Західної Білорусі 1939–1940 рр.

Виселення громадян з Прибалтики і Молдови у травні — червні 1941 р.

Виселення німців, калмиків, чеченців та інгушів, карачаївців, кримських татар та інших народів у 1941–1945 рр.

Виселення з Прибалтики і Молдови у 1949 р. т. зв. «куркулів».

Виселення українців у другій половині 40-х років «за пособництво УПА».

Масовий розстріл військовополонених польських офіцерів і цивільних осіб за рішенням Політбюро ЦК ВКП (б) від 5 березня 1940 р.: у квітні-травні 1940 р. органами НКВС у Катині, Мідному та Харкові розстріляно 21857 польських громадян.

Проведені за вказівками Сталіна безсудні розстріли ув'язнених у в'язницях восени 1941 р.: в Орловській в'язниці, у московських в'язницях, у Куйбишеві.

Санкціоновані особисто Сталіним акти індивідуального терору — таємні політичні вбивства, здійснені держбезпекою за кордоном і у СРСР.

Організовані за вказівками Сталіна радниками МДБ СРСР показові судові процеси в Угорщині, Болгарії та Чехословаччині у 1949–1952 рр.

2 квітня 2009 р. Європейський Парламент ухвалив рішення про вшанування жертв Сталінізму та Нацизму щороку 23 серпня в Європейський день пам'яті жертв Сталінізму та Нацизму. ОБСЄ також ухвалила декларацію про підтримку вшанування пам'яті жертв тоталітаризму 23 серпня. У резолюції ОБСЄ зазначено, що Європа «заснала два потужних тоталітарних режими, Нацистський та Сталінський, які принесли геноцид, порушення прав та свобод людини, воєнні злочини та злочини проти людства», та закликала членів ОБСЄ зайняти «спільну позицію проти всіх форм тоталітарної влади незалежно від ідеологічної основи» та засудила «героїзацію тоталітарних режимів, включаючи проведення публічних демонстрацій з метою героїзації Нацистського або Сталінського минулого».

У квітні 2010 р. ПАРЕ ухвалила постанову, згідно з якою злочинна політика сталінського режиму, яка призвела до мільйонів

невинних жертв, є злочином проти людяності. Рада відкидає будь-які спроби виправдати цю смертоносну політику, та нагадує, що право на життя є невід'ємним. Також Рада вітає рішення Української влади встановити національний день пам'яті жертв Голодоморів, та закликає владу інших постраждалих країн встановити аналогічну пам'ятну дату для вшанування жертв режиму.

13 січня 2010 р. Київський Апеляційний суд визнав ряд керівників ВКП(б) та Радянської держави, і серед інших — Сталіна, злочинцями, винними в організації геноциду 1932—1933 рр. на території України.

ДЖЕРЕЛА:

Грегори П. Политическая экономия сталинизма = The Political Economy of Stalinism. Evidence from the Soviet Secret Archives. — 2-ге. — М.: РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. — С. 31. — (История сталинизма).; Сталинизм в советской провинции / сост. Юнге. М, Боневич Б., Биннер Р. — М.: РОССПЭН; Германский исторический институт в Москве, 2009. — 927 с.; Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст. / Відп. ред. В. А. Смолій. — К.: Наук. думка, 2002. — 952 с.— (Історичні нариси Николая Верт Террор и беспорядок. Сталинизм как система. — РОССПЭН, 2010. — 448 с.; Йорг Баберовскі Червоний терор: Історія Сталінізму - нім. Der rote Terror. Die Geschichte des Stalinismus. — Київ : K.I.C., 2007. — 248 с.

СТАЛІНСЬКІ РЕПРЕСІЇ

СТАЛІНСЬКІ РЕПРЕСІЇ — масові репресії, що здійснювалися у СРСР у 1930-і — 1950-і рр. і пов'язані з ім'ям організатора і ідеолога репресій Й. В. Сталіна, фактичного диктатора Радянського Союзу у цей період. До цього явища можна віднести геноцид українців, чистки у рядах правлячої ВКП (б) (після 1952 р. КПРС), НКВС, розкуркулення, депортації цілих етнічних груп, гоніння проти «соціально чужих елементів» і «саботажників», масові ув'язнення і розстріли «ворогів народу». З точки зору міжнародного права, такі злочини нічим не відрізняються від злочинів Нацистської Німеччини, класифікуються міжнародним законодавством як злочини проти людяності і відповідно до Лондонського Статуту Міжнародного військового трибуналу підпадають під юрисдикцію Міжнародного військового трибуналу.

Радянський дисидент та публіцист Ігор Буніч зазначав: «Якщо порівняти ці події з гітлерівським геноцидом євреїв, то треба визнати, що нацисти були набагато гуманнішими у власній країні. Ворог був визначений чітко. Якщо ти єврей — ти ворог, якщо ні, то ні. Як пощастило народитися. Такі ж ярлики, як «буржуй», «ворог народу»,

«кулак», та інші — могли бути навішені на кого завгодно і у будь-якій кількості. У цьому й полягає головна відмінність масового терору від терору вибраного».

Всього у 1921—1953 рр. (роки правління І. В. Сталіна) у СРСР, за підрахунками державного російського історика РАН В. Земськова, було засуджено 3,77 млн осіб, з них до вищої міри покарання — 643 тисячі осіб, на заслання — 765 тисяч осіб (дані з довідки на ім'я Н. С. Хрущова). У книзі з промовистою назвою «Велика брехня ХХ століття» Земськовим вказується, що найбільша кількість засуджених (загалом, не лише за «політичними» статтями) знаходилась у ГУЛАГу у 1950 р. — 2,56 млн осіб. При цьому, деякими дослідниками констатовані факти навмисного применшення істориками РАН значущості питань, що ними вивчалися, і це ставить під розумний сумнів результати досліджень працівників Російської академії наук.

Так за підрахунками незалежних від влади російських та західних істориків, кількість жертв сталінського демоциду зазначається, як в десятки разів більша від наведеної В. Земськовим. Наприклад, багаторічний радянський політв'язень О. Солженіцин на підставі власних спостерегань і досліджень, у книзі «Архіпелаг ГУЛАГ» вказує більш реалістичну кількість жертв сталінського режиму у розмірі 66 мільйонів людей, а оцінки західних істориків називає між 45 млн та 80 млн жертв репресій.

Заслужений професор Гавайського університету, автор терміна і концепції демоциду, історик та дослідник Rudolph Rummel в одній зі своїх 24 наукових праць «Смертельна політика: Радянський геноцид і масові вбивства з 1917 р.», посилаючись на чисельні джерела, фахово обґрунтовує розрахунки та вказує кількість людських жертв серед цивільного населення за період правління Йосипа Сталіна у розмірі 51 млн 755 тис. осіб, з яких близько 40 мільйонів померло або було вбито у таборах ГУЛаг.

Багаторічний радянський політв'язень Розанов Михайло Михайлович згадував про надвисоку смертність у російському таборі Ухтинсько-Печорський ВТТ, де він відбував 3650 днів каторги: «Що не день, то списують 200—300 людей. Мруть, як мухи. Одні від цинги, інші від виснаження, треті від роботи і холоду».

Термін «репресії» використовується для визначення методу покарання людей, які вважалися антиреволюційними елементами і ворогами народу. Чистки мотивувалися бажанням частини партійного керівництва позбавитися інакодумаючих елементів з Партії і з метою утвердження влади Сталіна. Інші кампанії репресії проводилися проти

соціальних груп, які вважалися або були звинувачені у діяльності з прихованими політичними мотивами чи протистояли радянській владі і політиці Комуністичної партії. Також велика кількість чисток зображалася як усунення можливості саботажу і шпигунства, з огляду на можливу війну з Німеччиною. Найбільша суспільна увага була сконцентрована на репресіях як проти самих лідерів Комуністичної партії, так і проти державних службовців і командного складу збройних сил, широкого загалу членів Партії. Масові репресії в цей час супроводжувалися разом з порушеннями радянськими державними органами радянської законності.

Однак, кампанія репресій торкнулася представників багатьох інших груп суспільства: інтелігенції, селян і особливо, яких називали «надто багатими селянами» (куркулями). Вістря репресій НКВС було спрямоване також проти цілих етносів і етнічних груп, яких називали «п'ятою колоною».

Судячи з промови Микити Хрущова «Про культ особи і його наслідки», що прозвучала на XX з'їзді КПРС у 1956 р., та недавніх досліджень, більшість звинувачень, включаючи ті, що прозвучали на Московських процесах, були базовані на примусових зізнаннях, часто здобуті за допомогою тортур і під впливом вільної інтерпретації статті 58 Кримінального Кодексу. На основі цієї статті звинуваченим приписували контрреволюційні злочини. Замість судових процесів часто діяли так звані трійки НКВС. Сотні тисяч людей були звинувачені за сфабрикованими доказами у різноманітних політичних злочинах (шпигунство, шкідництво, саботаж, антирадянська агітація і пропаганда, таємна підготовка до державного перевороту, тероризм), а потім розстріляні або відправлені у табори ГУЛАГу. Багато з них померло у робітничих таборах від недоїдання, хвороб і виснаження. Широкомасштабні політично вмотивовані вбивства сьогодні називається терміном «демоцид» або «політцид».

Ідеологічне обґрунтування репресій

На об'єднаному Пленумі ЦК і ЦКК у січні 1933 р. Сталін заявив: «Сильна і могутня диктатура пролетаріату — ось що нам потрібно тепер, для того щоб зітерти у порошок останні рештки вимираючих класів і розбити їхні злочинські махінації». «Репресії, — заявив Сталін влітку 1930 р. на XVI з'їзді партії, — є необхідним елементом наступу». Ідеологічною основою репресій була боротьба проти «ворогів народу».

Підбиваючи на об'єднаному Пленумі ЦК і ЦКК у січні 1933 р. підсумки першої п'ятирічки, Сталін включив у доповідь спеціальний

розділ про завдання і результати боротьби «із залишками ворожих класів». «Ми утвердили, — заявляв Сталін, — у всіх сферах народного господарства принцип соціалізму, вигнавши звідти капіталістичні елементи». Далі він по-перше розкриває хто мається на увазі під останніми. Останніми залишками вимираючих класів є «промисловці і їх челядь, торговці і їх посіпаки, колишні дворяни і попи, куркулі і підкуркульники, колишні білі офіцери і урядники, поліцейські і жандарми, різного ґатунку буржуазні інтелігенти і всі антирадянські елементи. Єдине, що їм залишається робити, це пакостити і шкодити робітникам і колгоспникам, Радянській владі, партії. І вони шкодять як тільки можуть. Сила і міцна диктатура пролетаріату — ось що нам потрібно тепер для того, щоб розвіяти останні залишки помираючих класів і робити злочинські махінації». Сталін стверджував, що представники цих ворожих класів «розповзлися по наших заводах і фабриках, по наших установах і торговельних організаціях, по підприємствах залізничного і водного транспорту і головним чином — по колгоспах і радгоспах. Розповзлися і сховалися вони там, нап'явши маску «робітників» і «селяни», причому дехто з них проліз навіть у партію» (Сталин Сочинения. Т 13. с.207-208).

Розгром троцькістської опозиції

Відразу після смерті Леніна у 1924 р. утворилося декілька угруповань всередині керівництва партії, кожна з якої претендувала на владу. Троцькому протистояла більшість керівництва країни на чолі з Зінов'євим, Каменєвим і Сталіном, так звана «трійка». Привід до конфлікту з Троцьким був в тому, що, на його думку, необхідно було всіляко сприяти всесвітній революції. При цьому Сталін відстоював концепцію побудови соціалізму в одній країні. Але насправді коренем конфлікту була боротьба за концентрацію всієї повноти влади в руках Сталіна. Троцький був усунутий з займаних посад, його прихильники були витіснені від керівництва Партії і держави. Погляди Троцького («троцькізм») були оголошені ворожою лєнінізму дрібнобуржуазною течією. У середині 1920-х рр. до нього приєдналися Зінов'єв і Каменєв, які після розгрому Сталіном т.зв. «Нової опозиції» стрімко втрачали владу. У липні-жовтні 1926 р. Троцький, Зінов'єв, Каменєв були виключені з політбюро. Проти «троцькістів» і «зінов'євців» почалися справжні гоніння і репресії. У лютому 1929 р. Троцький був видворений за межі СРСР, а у 1940 р. — вбитий агентом НКВС.

Вважається, що «троцькістів» було остаточно розгромлено у 1934 р. 26 січня 1934 р. на «З'їзді переможців» Сталін заявив: «Ми перемогли ворогів партії, тобто троцькістські і бухарінські групи

опозиції, але залишки їх ідеології все ще живуть в умах індивідуальних членів..., а також їх контрреволюційна програма відновлення капіталізму у СРСР».

Протягом 1934—1936 рр. з лав партії було виключено 18,3 % із 1916,5 тисячі її членів, більшість яких було заарештовано і страчено. Зокрема з 1966 делегатів «З'їзду переможців», 1108 було арештовано й більшість із них розстріляні. Пізніше чистки торкнулися також і органів НКВС — з 1 жовтня 1936 р. - 15 серпня 1938 р. було арештовано 2273 людей, з них за «контрреволюційні злочини» — 1862. Після приходу Берії за 1939 р. до них додалося ще 937 людей.

Ліквідація куркульства як класу

Сталіну і партійному керівництву для проведення колективізації на селі потрібна була опора. Сталін розумів, що найбільшим ворогом його планам є клас заможного селянства і тому партія взяла курс на ліквідацію куркульства. Сталін закликав до «ліквідації куркульства як класу». Ця класична тактика за принципом «поділяй та володарюй» була розрахована на те, щоб ізолювати найзаможніших хазяїв від маси бідних селян. Проте визначити, хто саме є куркуль, було не просто. Вважалося, що куркулі мають більше засобів виробництва, ніж середняки, й використовують найману працю. Підраховали, що вони становили близько 5 % селян. Але зображення урядом куркулів як «кровопивців-лихварів» та «експлуататорів» своїх односельців рідко відповідало дійсності.

Тих, хто чинив найупертіший опір, розстрілювали або масово вивозили у табори примусової праці на Північ чи до Сибіру. Решту позбавляли всієї їхньої власності (включаючи хату й особисті речі), не приймали до колгоспів, лишаючи їх напризволяще. Розкуркулювання сягнуло апогею взимку 1929/1930 рр. Найпоширенішою його формою стала депортація. Сотні тисяч селян разом із сім'ями виганяли з домівок, саджали у товарні потяги й вивозили за тисячі кілометрів на Північ, де їх скидали середарктичної пустелі, нерідко без їжі та притулку. З понад мільйона українських селян, експропрійованих радянським режимом на початку 1930-х рр., близько 850 тис. депортували на Північ, де багато з них, особливо дітей, загинули. Та найстрашнішим засобом боротьби сталінської влади проти українського селянства став Голодомор 1932—1933 рр.

Репресії за релігійні переконання

Репресії за релігійні переконання проходили в кілька етапів.

Великих втрат зазнала анексована у 1939-1940 рр. Західна Україна, де рівень релігійності був високим. Винищення представників

релігійних культів, активних віруючих, культових споруд тривало тут протягом усієї радянської доби, особливо запекло в період пізнього сталінізму.

Процес проти «Спілки Визволення України»

У 1929 р. почався сфабрикований процес проти вигаданої «Спілки Визволення України». У належності до таємної націоналістичної організації під назвою «Спілка визволення України» (СВУ) було звинувачено 45 провідних учених, письменників та інших представників інтелігенції, включаючи Сергія Єфремова, Володимира Чехівського, Андрія Ніковського, Йосипа Гермайзе, Михайла Слабченка, Григорія Голоскевича та Людмилу Старицьку-Черняхівську. «Виявленій» організації приписувалася мета: за допомогою чужоземних держав, емігрантських сил, підбурювання селянства проти колективізації, вбивства Сталіна та його соратників, відокремити Україну від СРСР.

Боротьба зі «шкідництвом»

Вирішення завдання форсованої індустріалізації вимагало не тільки вкладення величезних засобів, але і створення численних технічних кадрів. Основну масу робітників, однак, складали вчорашні неписьменні селяни, що не володіли достатньою кваліфікацією для роботи зі складною технікою. Радянська держава також сильно залежала від технічної інтелігенції, що дісталася в спадщину від царських часів. Ці фахівці найчастіше були досить скептично налаштовані стосовно комуністичних гасел. Партія комуністів, що виросла в умовах громадянської війни, сприймала всі збої, що виникали у ході індустріалізації, як свідомий саботаж, результатом чого стала кампанія проти так званого шкідництва. У ряді процесів у справах про шкідництво і саботаж висувалися, наприклад, такі обвинувачення:

Підготовка невірних звітів про фінансове становище СРСР, що приводило до підриву його міжнародного авторитету (справа Трудової селянської партії).

Саботаж за завданням іноземних розвідок шляхом недостатнього розвитку текстильних фабрик, створення диспропорцій у напівфабрикатах, що повинно було потягти за собою підрив економіки СРСР і загальне невдоволення (справа Промпартії);

Псування насінного матеріалу шляхом його зараження, свідоме шкідництво у галузі механізації сільського господарства шляхом недостатнього постачання запчастин (справа Трудової селянської партії);

Нерівномірний розподіл за завданням іноземних розвідок товарів за районами, що приводило до утворення надлишків в одних місцях і дефіцитові в інших (справа меншовицького «Союзного бюро»).

Найвідоміші справи проти «шкідників»

Шахтинська справа — відкритий процес, що відбувся у 1928 р. на Донбасі. 53 інженери і керівника звинуватили у навмисному шкідництві, створенні підпільної шкідницької організації. 11 осіб засуджені до розстрілу.

Справа Промпартії. У 1930 р. відбувся відкритий процес у справі «Промпартії», державним обвинувачем на якому був призначений прокурор Криленко (розстріляний у 1937 р.). Обвинувачуваними в основному були представники так званої «буржуазної інтелігенції», яким приписувався саботаж індустріалізації СРСР, співробітництво з іноземними розвідками, підготовка іноземної військової інтервенції у СРСР. Іноземним технічним фахівцям приписувалося ведення у СРСР шпигунської діяльності. Процес пройшов не у всьому гладко. Обвинувачуваний Разін дав свідчення про те, що він на випадок інтервенції пропонував посаду міністра промисловості і торгівлі в окупаційному уряді фабриканта Рябушинського, однак з'ясувалося, що Рябушинський помер за рік до того, як йому «пропонували посаду міністра».

Справа Трудової селянської партії. Справа так званої «контрреволюційної есерівсько-куркульської групи Чаянова — Кондратьєва» відбулася також у 1930 р. Обвинувачуваним приписувався саботаж у галузі сільського господарства та індустріалізації.

Справа «Союзного бюро». Відкритий процес над колишніми меншовиками відбувся у березні 1931 р. Обвинувачуваним приписувався саботаж у галузі планування господарською діяльністю, зв'язок з іноземними розвідками.

«Пулківська справа». Справа сфабрикована НКВС проти групи радянських вчених за звинуваченням в «участі у фашистсько-троцькістсько-зінов'євській організації». Їм інкримінувалась спроба терористичних актів проти керівників СРСР, а також шкідництво (зокрема саботаж спостережень сонячних затемнень).

Ежовщина.

Максимуму своєї інтенсивності сталінські репресії сягають у 1936—1938 рр., коли НКВС очолив Микола Іванович Єжов. Цей період в історії став відомим під назвою «Ежовщина», або «Великий терор». Сигналом до початку масових репресій послужило вбивство Сергія

Кірова 1 грудня 1934 р. за ініціативою Сталіна ЦВК й РНКРСР прийняли постанову «Про внесення змін у діючі кримінально-процесуальні кодекси союзних республік» такого змісту: Внести такі зміни в діючі кримінально-процесуальні кодекси союзних республік щодо розслідування й розгляду справ про терористичні організації й терористичні акти проти працівників радянської влади:

Слідство у цих справах закінчувати в строк не більше десяти днів;

Обвинувальний висновок вручати обвинувачуваним за одну добу до розгляду справи у суді;

Справи слухати без участі сторін;

Касаційного оскарження вироків, як і подачі клопотань про помилування, не допускати;

Вирок до вищої міри покарання здійснювати негайно після винесення вироку.

Після чисток у лавах партії, предметом особливої уваги органів НКВС стали «колишні куркулі», «члени антирадянських партій», «учасники казацько-білогвардійських повстанських організацій, фашистських, терористичних і шпигунсько-диверсійних контрреволюційних формувань» та інші особи, що ведуть «антирадянську злочинну діяльність». Згідно з наказом Політбюро НКВС № 0447 «Про операції з репресування колишніх куркулів, кримінальників й інших антирадянських елементів» органам НКВС було доручено «самим нещадним чином розгромити всю цю банду антирадянських елементів». Усього тільки в рамках «куркульської операції» було засуджено трійками 818 тис., з них до розстрілу 436 000 осіб.

Також предметом уваги НКВС стали іноземці, етнічні меншості, що підлягали репресіям згідно з постановою Політбюро ЦК ВКП(б) «Про міри, що обгороджують СРСР від проникнення шпигунських, терористичних і диверсійних елементів» від 9 березня 1936 р. За цим наказом було засуджено 103 489 осіб, у тому числі до розстрілу 84 471 людина.

Загалом, за даними комісії «зі встановлення причин масових репресій проти членів і кандидатів у члени ЦК ВКП(б), обраних на XVII з'їзді партії», репресовано 1 548 366 осіб і з них розстріляно 681 692, тобто у середньому розстрілювалося близько тисячі осіб у день.

Репресії проти української інтелігенції

Трагічною сторінкою історії України стало знищення радянською владою цілого покоління української, що увійшло в історію під назвою

розстріляне відродження. Кульмінацією дій радянського репресивного режиму стало 3 листопада 1937 р., коли «на честь 20-ї річниці Великого Жовтня» у Соловецькому таборі особливого призначення за вироком Трійки були розстріляні понад 100 представників української інтелігенції, серед яких Лесь Курбас, Микола Куліш, Матвій Яворський, Володимир Чеховський, Валер'ян Підмогильний, Павло Филипович, Валер'ян Поліщук, Григорій Епик, Мирослав Ірчан, Марко Вороний, Михайло Козорис, Олекса Слісаренко, Михайло Яловий та інші.

Наступного, 1938 р. були розстріляні Гнат Хоткевич та Василь Верховинець. Протягом кінця 1930-х рр. також було розстріляно за різними оцінками від 200 до 337 бандуристів.

Репресії в Західній Україні

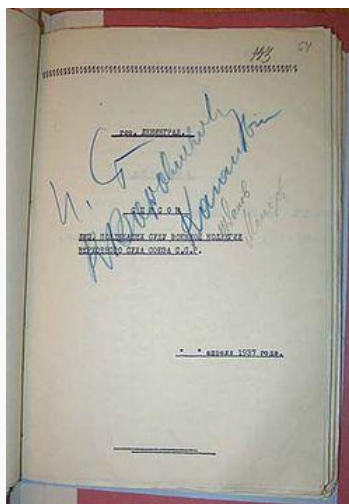
Після захоплення протягом 1939—1940 рр. радянськими військами Галичини, Буковини та Прибалтики, радянський терор поширився і на ці краї. Сотні тисяч осіб здебільшого польського населення було депортовано до початку війни у віддалені райони СРСР. У перші місяці радянсько-німецької війни 1941-1945 рр. НКВС без належного окремого слідства та суду, яке вимагалось згідно з тогочасним радянським законодавством, розстріляло десятки тисяч в'язнів тюрем НКВС в Західній Україні, котрі ще раніше були під слідством або відбували строки по різним статтям Кримінального кодексу СРСР. Після закінчення Другої світової війни значну частину українців цих районів було депортовано в Сибір. З 1944 – 1952 рр. у західних областях України піддалось різним видам репресій до 500 тисяч осіб, в тому числі арештовано понад 134 тисяч, вбито більше 153 тис., вислано назавжди з УРСР понад 203 тисяч осіб. У вересні 1949 р. до Амурської області доставлені на спецпоселення 1236 ОУНівців. До Чити на поселення прибули 1007 оунівців. Усі направлені на роботу у золотодобувну промисловість.

Репресії в Червоній армії

Напередодні та у добу Другої світової війни у Червоній армії не припинялися політичні репресії. Більшість із військовослужбовців притягалися до відповідальності за вигаданими необгрунтованими обвинуваченнями. У 1949 р., перед святкуванням 70-ти річчя ювілею Сталіна, у СРСР були розстріляні фронтовики, інваліди Другої світової війни. Частина їх розстріляли, частину вивезли на далекі острови Півночі та у глухі кути Сибірі. Валаам — табір інвалідів другої світової війни розташований на острові Валаам (північна частина Ладозького озера), куди після другої світової війни у 1950—1984 рр. звозили інвалідів війни.

СТАЛІНСЬКІ СПИСКИ

383 списки, що належать до 1936—1938 рр., на 44,5 тисяч «осіб, що підлягають суду Військової Колегії Верховного Суду СРСР», покарання яких було майже стовідсотково санкціоновано особисто Сталінським підписом, які викладені на одному з розділів сайту російського Товариства «Меморіал».

Списки осіб, що підлягали суду Військової Колегії Верховного Суду СРСР, по Ленінграду. Підписи Сталіна, Ворошилова, Кагановича, Жданова та Молотова. Квітень 1937 р

На списках наявні оригінальні резолюції «ЗА» та підписи:

- Сталіна — на 362 списках;
- Молотова — на 373 списках;
- Ворошилова — на 195 списках;
- Кагановича — на 191 списку;
- Жданова — на 177 списках;
- Єжова — на 9 списках;
- Мікояна — на 8 списках;
- Косіора — на 5 списках;

«Юридичне» підґрунтя:

Тодішні оперативні методи покарання базувалися на тих спрощених процедурах судочинства, які були постульовані знаменитою Постановою ЦВК та РНК СРСР від 1 грудня 1934 р. Згідно з цією постановою, виданій негайно після вбивства Кірова, слідство у справах про терористичні організації та терористичні акти мало було вестися у прискореному порядку (до десяти днів), судове слухання — провадитися без участі сторін і без виклику свідків. Закон від

01.12.1934 р. не припускав ані касаційного оскарження вироків, ані подачі клопотань про помилування. Смертні вироки у таких справах мали бути виконані негайно.

Нові процесуальні норми дозволяли, таким чином, ухвалювати смертні вироки за політичними справами без зайвої тяганини, зберігаючи при цьому видимість судової процедури. Важливо відзначити, що реальним (хоча і прихованим) регулятором нового механізму засудження виступало Політбюро ЦК ВКП(б): розгляд справ «у спрощеному порядку» вимагав його обов'язкової попередньої санкції, оформленої спеціальним рішенням.

Історія оприлюднення списків

У цьому розділі сайту Товариства «Меморіал» представлені так звані сталінські списки — переліки людей, засуджених за особистою санкції І. В. Сталіна і його найближчих соратників по Політбюро ЦК ВКП(б) до мір покарання, — у переважній більшості до розстрілу. Вперше ці списки були опубліковані у 2002 р. на CD, підготовленому Товариством «Меморіал» та Архівом Президента РФ (АП РФ). Основу даної публікації, яка має багато у чому попередній характер, складають списки, що належать до 1936–1938 рр., коли «обліковий» механізм засудження застосовувався найчастіше: у Архіві Президента РФ (АП РФ) збереглися 383 списки (на 44,5 тисяч осіб), розглянутих за ці роки членами Політбюро.

Перші згадки про списки

З лютого 1954 р. міністр внутрішніх справ СРСР С. Н. Круглов направив Н. С. Хрущову записку: «Докладаю Вам, що в архівах МВС СРСР виявлено 383 списки «осіб, що підлягають суду Військової Колегії Верховного Суду СРСР». Ці списки були складені у 1937 і 1938 рр. НКВС СРСР і тоді ж представлені у ЦК ВКП(б) на розгляд. На всіх списках є власноручні резолюції І. В. Сталіна та інших членів Політбюро. Додаю до цього оригінали всіх вказаних списків. Для необхідної довідкової роботи в МВС є другі екземпляри (копії) списків. ДОДАТОК: по тексту в 11 томах».

Згідно з помітками завідувача Загальним відділом ЦК КПРС В. Н. Маліна на супровідному листі, питання доповіли Хрущову відразу ж, 4 лютого 1954 р. Вперше публічно про існування списків «осіб, що підлягають суду Військової Колегії Верховного Суду СРСР» Хрущев згадав у закритій доповіді XX з'їзду КПРС в лютому 1956 р.: «Склалася порочна практика, коли у НКВС СРСР склалися списки осіб, справи яких підлягали розгляду на Військовій Колегії, і їм заздалегідь визначалася міра покарання. Ці списки відправлялися Єжовим

особисто Сталіну для санкціонування передбачуваних мір покарання. У 1937—1938 рр. Сталіну було направлено 383 таких списків на багато тисяч партійних, радянських, комсомольських, військових і господарських працівників і була отримана його санкція».

Вже після XX з'їзду, 27 липня 1956 р., було ухвалено рішення зберігати ці списки постійно в архіві Президії ЦК КПРС. Списки були передані у VI сектор Загального відділу ЦК (архів Президії/Політбюро), де матеріали зберігалися в необробленому вигляді до листопада 1974 р., коли вони були включені в опис № 24 фонд № 3. Справи мали помітку «Особлива тека», що автоматично мало на увазі особливий режим доступу до цих документів. Ніяких відомостей про звернення до цих матеріалів вищого керівництва партії надалі, аж до кінця 80-х років, в архіві не збереглося. Лише після утворення «Комісії Політбюро ЦК КПРС з додаткового вивчення матеріалів, пов'язаних з репресіями, що мали місце у період 1930—1940 рр і початку 50-х рр.» (28.09.1987), у грудні 1988 р., для члена комісії, голови КПК при ЦК КПРС Б. К. Пуго співробітниками архіву була підготовлена невелика секретна довідка «Відомості про списки, що поступили з МВС СРСР на осіб, репресованих в 1937—1938 рр.» У ній наводилися статистичні дані про число осіб, включених в списки (з розбиттям за категоріями), указувалося, скільки було на цих документах резолюцій членів Політбюро ЦК ВКП(б), наводилися окремі помітки. Додатково додавався перелік всіх цих поміток. У грудні 1998 р. списки, що зберігаються нині в Архіві Президента РФ, були розсекречені Міжвідомчою комісією із захисту державної таємниці, що дозволило, нарешті, приступити до їх планомірного вивчення.

Пояснення до публікації

Інформація з джерел, описаних у Введенні, — з 11 томів списків «осіб, що підлягають суду Військової колегії Верховного Суду» 1937—1938 рр., і з п'яти списків пізнішого часу — відтворена максимально близько до оригіналу. Центральний розділ — «Сталінські списки» — дозволяє переглядати послідовно будь-яке з наступних джерел:

- «Основні» списки 27.02.1937—29.09.1938 — томи 1—11 (44 500 записів, 43 768 імен)
- Список 16.01.1940 (457 осіб)
- Список 06.09.1940 (472 осіб + 65 осіб)
- Список 29.01.1942 (46 осіб)
- Список 23.03.1950 (85 осіб)
- Список 11.04.1950 (35 осіб)

Перегляд здійснюється послідовно; розбиття на сторінки відповідає архівному джерелу. Більшість сторінок із змістовними помітками відтворюються як в текстовому, так і в графічному вигляді. В цьому випадку для перемикання в текстовий режим (і назад) є відповідна кнопка. Праворуч від прізвища може стояти значок, який вказує, що на цю людину в джерелі є довідка (складена в НКВС), яка буде показана при натисненні на значок; Списки забезпечені іменним і географічним покажчиками. При пошуку за іменним покажчиком до кожної персоналії дається коротка інформація про позицію (позиціях) в списках — дата затвердження відповідного списку (від якої можна перейти в сам список), його заголовок, категорія засудження і (за наявності) відсилання до довідки.

ДЖЕРЕЛА:

Грегори П. Политическая экономия сталинизма - The Political Economy of Stalinism. Evidence from the Soviet Secret Archives. — 2-re. — М.: РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. — С. 31. — (История сталинизма).; Сталинизм в советской провинции / сост. Юнге. М, Боневич Б., Биннер Р. — М.: РОССПЭН; Германский исторический институт в Москве, 2009. — 927 с.; Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ–ХХ ст. / Відп. ред. В. А. Смолій. — К.: Наук. думка, 2002. — 952 с.— (Історичні нариси Николая Верт Террор и беспорядок. Сталинизм как система. — РОССПЭН, 2010. — 448 с.; Йорг Баберовскі Червоний терор: Історія Сталінізму - нім. Der rote Terror. Die Geschichte des Stalinismus. — Київ : К.І.С., 2007. — 248 с.

СТАТУС ПРАВОВІЙ

СТАТУС ПРАВОВІЙ — становище того чи іншого суб'єкта у правовій реальності, що відображається у його взаєминах з суспільством і державою.

Правовим статусом наділені, наприклад, особа взагалі, члени парламенту, державні службовці. У залежності від суб'єкта, його правовий статус наповнюється тими чи іншими елементами. Можна говорити і про правовий статус об'єктів — землі, органів місцевого самоврядування, адвокатури тощо.

Правовий статус суб'єктів права складається з об'єктивних, фактично існуючих елементів, виявивши та проаналізувавши які, в цілому можна пізнати явище комплексно. Усвідомивши правовий статус як цілісну систему, серед структурних елементів якої можна виділити головні, можна з'ясувати характер її взаємозв'язків з середовищем функціонування. Застосовуючи системний метод дослідження, можна визначити поняття «правовий статус» як

комплексне юридичне явище, що визначає статус (становище) суб'єкта у відповідній системі, відокремити його статистичні й допоміжні елементи. А. М. Куліш зазначає, що питання правового статусу державного органу в юридичній літературі донедавна зводилося, головним чином, до визначення його компетенції, встановленого законодавством кола прав та обов'язків, що не розкриває повністю зміст поняття «правовий статус». Під правовим статусом державного органу, як правило, розуміють певну сукупність повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань. Але О. М. Бандурка застерігає, що таке визначення є досить вузьким, воно не охоплює значної частини питань організації і діяльності державних органів, які визначають їх правовий стан або статус (ці два поняття часто ототожнюються, розглядаються як синоніми).

Ми вважаємо, що більш доцільною є позиція тих авторів, які розглядають правовий статус суб'єктів права через їх правосуб'єктивність, тобто включають у правовий статус призначення органів, їх завдання, функції, компетенцію і повноваження, форми, методи та цілі діяльності.

О. Я. Якимов вважає за необхідне виділяти у правовому статусі державного органу певні блоки - цільовий, до якого включає призначення та завдання органу (в тому числі і його функції); структурно-організаційний, до якого відносить питання утворення органу, його структуру, штати; компетенцію та відповідальність. Спірним є віднесення як самостійного блоку компетенції та відповідальності, адже під компетенцією, як було вказано вище, розуміють коло питань, які уповноважений вирішувати державний орган. Компетенція нерозривно пов'язана з функціями та завданнями. О. Я. Якимов не виділяє обов'язки і права, які в науковій літературі розглядають спільно й об'єднують терміном «повноваження», а також форми і методи діяльності, які можна було б умовно назвати, за пропозицією О. О. Бандурки, функціональним блоком, об'єднавши функції та повноваження.

Т. В. Сараскіна основними характеристиками правового статусу державних органів називає: встановлення призначення органу та його місця в системі органів виконавчої влади, мету утворення органу; визначення сфери його діяльності, формулювання його завдань і функцій; встановлення прав та обов'язків (повноважень) щодо здійснення поставлених перед ним завдань та функцій у певній галузі чи сфері його відання; наділення його правом приймати відповідні

правові акти, міру відповідальності органу та його посадових осіб за порушення законності в діяльності органу; порядок формування структури, штатів фінансування, порядку ліквідації; компетенція в прийнятті, реалізації і , контролі за виконанням власних рішень; інформаційне забезпечення органу виконавчої влади та його структурних підрозділів.

Для визначення правового статусу державного органу А. Т. Комзюк вважає за необхідне з'ясувати його місце в загальній системі виконавчої влади, рівень і форму його правового регулювання; визначити межі його відання, визначити сферу суспільних відносин, які регулюються даним органом, перелічити об'єкти, йому підпорядковані, з'ясувати коло завдань, на нього покладених, сукупність прав і обов'язків (правомочностей) та його посадових осіб при виконанні покладених на орган функцій, тобто визначити міру, можливої поведінки органу та його посадових осіб при виконанні ними своїх функцій (права), а також міру їх обов'язкової поведінки (обов'язки).

Правовий статус державного органу з'ясовується, на думку Д. А. Вечерні на, через відповіді на такі запитання: органом якого рівня влади є даний орган; до, якого виду органів влади він належить за своїм призначенням; хто утворює даний орган; кому орган підпорядкований, піднаглядний, перед ким відповідальний; яку компетенцію має даний орган; хто йому підзвітний та підконтрольний; якою є юридична природа актів даного органу; якими державними символами може користуватись; які джерела фінансування органу; чи володіє орган правами юридичної особи.

Правовий статус визначає характер, при-значення, вид та місце державного органу у системі органів виконавчої влади, у зв'язку з чим Д. Д. Цабрія вважає, що правовий статус характеризується: а) офіційною назвою органу; б) порядком та способом його утворення; в) територією діяльності; г) метою діяльності, завдань і функцій; д) обсягом та характером влад-них повноважень; є) порядком вирішення в органі підвідомчих питань; ж) відповідальністю; з) джерелами фінансування органу; и) наявністю, або відсутністю прав юридичної особи; і) правом і обов'язком мати певну внутрішню структуру; ї) правом та обов'язком користуватися державними символами.

Розглядаючи різні визначення поняття правового статусу, можна узагальнити, що правовий статус – це регламентоване нормами права існуюче становище суб'єкта в певній системі, яке залежить від структури, прав, завдань і відповідальності. Але Ю. П. Єременко дає

дефініцію правового статусу, виходячи з його структури: «правовий статус - це юридичний вираз соціальної свободи особистості у вигляді системи прав та обов'язків», а А. Б. Венгеров вважає, що «правовий статус сукупність прав, свобод, обов'язків та відповідальності особистості». М. І. Мату зов писав, що правовий статус являє собою не лише сукупність прав, свобод та обов'язків особистості, а й її законних інтересів, гарантованих державою.

У юридичній літературі існують і такі поняття, як «спеціальний правовий статус», під яким розуміють правовий статус особи у сфері професійної трудової діяльності, «правовий статус службовців», який являє собою сукупність прав, обов'язків, обмежень, заборон, відповідальності, встановлених законодавством для окремих категорій посадових осіб.

Особливості правового статусу різних категорій посадових осіб визначаються покладеними на них обов'язками й характером службових повноважень, специфікою діяльності органів, в яких вони служать. Під адміністративно-правовим статусом посадової особи А. М. Костюков пропонує, розуміти регульоване нормами права становище посадової особи в органі управління, що характеризує найменування посадової особи та її місце у службовій ієрархії, функції, повноваження, гарантії реалізації повноважень і відповідальність. До елементів правового статусу посадових осіб можна включити трудову правосуб'єктність службовців, їх основні (статутні) трудові права й обов'язки, гарантії цих прав і відповідальність за невиконання обов'язків. Під трудовою правосуб'єктністю службовців розуміють встановлена законодавством здатність виконувати певні службові обов'язки з настанням відповідного віку. Трудова правосуб'єктність встановлюється діючим законодавством, як правило, з досягненням громадянами 16-річного віку.

Як бачимо, поряд із «правовим статусом» державного органу в науковій літературі використовуються поняття «правовий статус особистості» та «правове становище особистості». Н. В. Вітрук, В. О. Кубинський за-пропонували розмежовувати поняття правового статусу органу та правового становища посадової особи, оскільки перше є частиною (ядром), другого. У цьому випадку, як вони вважають, розбіжності в термінології призводять до нечіткого розуміння правового статусу як однієї з ключових категорій юридичної науки.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична

енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

СТАТУС-КВО

СТАТУС-КВО (лат. Status quo «положення, в якому») — у міжнародному праві термін, що вживається для позначення будь-якого фактичного або правового положення, яке існує на даний час або існувало у минулому, й про відновлення або збереження якого йдеться. У міжнародній правовій практиці вживається також термін status quo ante bellum — положення, що існувало перед початком війни.

Зберегти статус-кво означає залишити все так, як є.

Також термін «статус-кво» часто використовується у дебатних іграх. Статус-кво — один з основних елементів дебатного кейсу. Часто використовується в американському парламентському форматі. У дебатах статус-кво означає становище, в якому перебуває суспільство, країна тощо за заданою резолюцією. Статистичні дані зазвичай наводяться у статус-кво.

ДЖЕРЕЛА:

7-е видання: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. — 1736 с.; Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / за ред. В. С. Білецького. — Донецьк : Донбас, 2004.

СТЕРЕОТИП ПОЛІТИЧНИЙ

Стереотип політичний — спрощене, схематизоване, аксіоматичне й емоційно забарвлене уявлення про той чи інший суб'єкт політики, соціальне чи політичне явище. Зазначений термін запровадив у політичну соціологію і соціальну психологію відомий американський публіцист У. Ліппман («Громадська думка», 1922) для визначення упереджених уявлень (навіяних, в основному, діями масової культури) про політичні партії, політичних діячів, різні етнічні, расові, професійні групи і т. ін. Теорія У. Ліппмана у подальшому суттєво модернізувалась і доповнювалась у напрямі вивчення змісту стереотипів політичних, функцій, які вони виконують, чинників, що впливають на їх виникнення і вдосконалення. Американський політолог Г. Лассвелл зауважував, що за допомогою стереотипів політичних можна досягти значного зміцнення державної влади, ефективного впливу на маси.

Стереотипи політичні несуть у собі оцінювальний елемент і чітку емоційну забарвленість. Оцінювальний елемент стереотипу політичного (установка) завжди соціально детермінований, оскільки, відображаючи почуття особи, її системні цінності, стереотип завжди співвідноситься з груповими цінностями. Змінити стереотип політичний важко, вони надзвичайно стійкі, особливо расові й етнічні, що іноді використовується політиками для забезпечення політичного успіху. На створення стереотипу політичного впливає пропаганда, яка базується на знанні масової психології, орієнтації на почуття, інстинкти, упередження, некритичне сприйняття тієї чи іншої інформації.

У маніпуляції свідомістю мас використовують старі стереотипи політичні (оперативна маніпуляція свідомістю) і формують нові (маніпуляція стратегічна). Створення нових стереотипів політичних потребує певного часу. Якщо умови життя змінились, то старі стереотипи перестають виконувати адаптивну функцію, перетворюються на гальмо суспільно-політичного розвитку. Зміна старих стереотипів відбувається поетапно. Спочатку закріплюються вже існуючі у свідомості людей потрібні стереотипи, потім відбувається часткова зміна поглядів на процес, подію, партію. І тільки після цього відбувається докорінна зміна старих стереотипів політичних за допомогою нового інформаційного забезпечення. Не всі групи людей однаково відмовляються від старих стереотипів. Для людей похилого віку характерна консервативність стереотипного мислення, молоді властива мобільність сприйняття нових.

Для визначення орієнтованості політичної свідомості на ті чи інші стереотипи політичні в сучасній західній політології досить поширений підхід, що одержав назву «ефекту ореола». Суть його полягає в тому, що при характеристиці явища політичного життя чи суб'єкта політики основна увага акцентується на певній групі якостей, які потім слугують розпізнавальними знаками. Такі характеристики не завжди будуть суттєвими і адекватними, але в стереотипізованій політичній свідомості вони внаслідок «ефекту ореола» завжди будуть основними при сприйнятті політичного явища, групи, партій.

Створення стереотипу політичного найактивніше використовується ідеологами в тоталітарних державах, котрі маскують їх за словами-символами з цілеспрямованим змістом. Означені слова-символи найчастіше є порожньою абстракцією й при науковому аналізі виявляють свою беззмістовність (наприклад, «благо народу», «класовий ворог», «вождь нації», «свобода, рівність і братерство» та ін.). Руйнування стереотипів політичних, як правило, відбувається під

впливом повсякденного досвіду або реформаторських змін у суспільстві. При цьому стереотипи не просто руйнуються, а замінюються на інші, нерідко — прямо протилежні попереднім.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СТИЛЬ У ПОЛІТИЦІ

СТИЛЬ У ПОЛІТИЦІ (від грецьк. *stylos* — паличка для письма)— сукупність ознак, властивостей характеру поведінки політичних діячів, партій та угруповань, для яких притаманні особливі риси, засоби, способи і методи політичної діяльності в управлінні суспільством. Стиль у політиці, як правило, збігається з типом і характером певного політичного режиму.

У сучасній політичній науці визначаються такі стилі політичного управління: демократичний, який передбачає колегіальне вирішення проблем і робить акцент на спонукальних можливостях системи управління; ліберальний, який сподівається на те, що природний процес сам собою гарантуватиме бажаний результат; авторитарний, який передбачає жорстке керівництво з адміністративним примусом та егоцентризм лідера у прийнятті рішень. Утім, навряд чи можна механічно пов'язувати політичний стиль управління з існуючим у державі політичним режимом.

Політична практика знає багато прикладів, коли у демократичних політичних системах запроваджувався авторитарний стиль управління, а в тоталітарних та авторитарних політичних системах з'являлися лідери з відвертим ліберальним або демократичним управлінським стилем.

Важливими елементами сучасного політичного стилю управління є інноваційність, лексикон лідера, прогностичні навички, політичний маркетинг, арбітражні здібності керівника, відчуття політичного часу.

Сучасна політологія визначає також основні фактори формування стилю політичного управління. Серед них: історичний (вплив історичних традицій на взаємовідносини суспільства і держави); економічний (стан економіки в державі та рівень зовнішньоекономічних відносин зі світовою спільнотою);

адміністративно-територіальний (прагнення владного центру максимально зблизитися з регіональними структурами управління); фактор виробничої ситуації (вплив дефіциту часу та ресурсів на вирішення найважливіших проблем суспільства); фактор складності суспільних завдань (залежність розв'язання проблем від професійного рівня та загальної культури політичного лідера та компетентності керівних кадрів).

Стиль у політиці вимірюється наявністю формально-адміністративної структури (координація і контроль, формування і планування політичних цілей, вибір методів для прийняття рішень, компетентне втручання у процес управління, своєчасне коригування курсу та ін.); здатність усвідомлювати та синтезувати реальні соціальні проблеми, а також ціннісні норми та традиції, спрямовані у майбутнє.

ДЖЕРЕЛА:

Понарин А. С. Политология. — М., 1998.; Пахарев А. Д. Политическое лидерство и лидеры. — К., 2001; Выдрин Д. И. Очерки практической политологии. — К., 1995; Пахарев А. Стиль політичного лідерства: фактори формування та складові // Нова політика. — 2001. — № 5.

«СТО ДНІВ»

СТО ДНІВ — час другого правління імператора Наполеона I у Франції (20 березня — 22 червня 1815 р.) після його втечі з острова Ельба.

Після того як на початку 1814 р. Росія, Австрія, Пруссія та Англія не змогла домовитися з Наполеоном, вони підписали так званий Четвертий трактат, який містив попередні домовленостями щодо мирного врегулювання відносин з Францією. Кордони Франції визначалися на дореволюційний період, мала відбутися реставрація у Франції королівської династії Бурбонів.

Армії коаліції ввійшли у Францію та у березні були у Парижі. Наполеоном, після зречення престолу у Фонтенбло, наприкінці квітня перебрався на острів Ельба. Цей острів був наданий йому як князівство, з ним була почесна варта з 800 осіб.

Сформований у Парижі Тимчасовий уряд на чолі з Шарлем Талейраном підписав мирний договір з державами коаліції. На початку травня до столиці Франції повернувся Людовік XVIII, проголошений Сенатом новим королем. Разом з Бурбонами до Франції повернулися дворяни, які емігрували під час революції. Вони стали вимагати повернення конфіскованих під час революції маєтків та

земель, відновлення дореволюційних порядків і феодальних повинностей. Їхня поведінка дратували народ і армію, які вже звикли до нових умов життя у Франції. Духівництво відкрито засуджувало велику буржуазію, яка в роки революції стала власником земель церкви та емігрантів.

Було звільнено більше ніж 20 000 офіцерів армії Наполеона та значна частина чиновників.

На Віденському конгресі, який розпочав роботу у вересні 1814 р., держави-переможниці мали вирішити долю Франції. Переговори відбувалися у суперечках, думка народу Франції не враховувалася. Наполеон, який уважно спостерігав за подіями у Франції та Європі, вирішив використати це для свого реваншу.

1 березня 1815 р. Наполеон разом з близько 1 тисячею солдатів старої гвардії, які були залишені йому у засланні як почесна варта, висадився на півдні Франції. З цим військом він вирушив на Париж. Уряд Франції вислав проти нього війська, але вони переходили на бік Наполеона.

13 березня Наполеон видав декрет про відновлення Імперії. Людовик XVIII втік до Бельгії. 20 березня Наполеон вступив до Парижа і відновив свій престол.

Проти наполеонівської імперії виступила антифранцузька коаліція за участю багатьох європейських країн. Після ряду битв цієї кампанії, що пройшли із змінним успіхом (Катр-Бра, Ліньї, Вавр) армія Наполеона була остаточно розгромлена у битві при Ватерлоо 18 червня 1815 р.

22 червня 1815 р. Наполеон повторно відрікся від престолу. У майбутньому більше Наполеон не правив Францією.

З наближенням Наполеона до Парижа заголовки французьких газет про його похід змінювалися:

- 9 березня 1815 р. Тигр прибув у Кап.
- 12 березня 1815 р. Страховище ночувало у Греноблі.
- 13 березня 1815 р. Тиран пройшов через Ліон.
- 14 березня 1815 р. Узурпатор просувається до Діжона.
- 21 березня 1815 р. Імператор перебуває у Фонтнбло.
- 22 березня 1815 р. Його імператорська і королівська

величність прибув вчора ввечері у Тюільрі і був зустрінутий радісними вигуками вірних підданих.

ДЖЕРЕЛА:

Саундерс Э. Сто дней Наполеона. — М.: АСТ, 2002.; Всесвітня історія: навч. посіб. / Б. М. Гончар, В. М. Мордвінцев, А. Г. Слюсаренко, С. П. Стельмах. — К.: Знання, 2011. — 895 с.;

СТОЛІПІН ПЕТРО АРКАДІЙОВИЧ
(2 КВІТНЯ 1862 — 5 ВЕРЕСНЯ 1911 рр.)

Російський державний діяч, прем'єр-міністр у 1906–1911 рр. Столипін проводив жорстку політику на укріплення самодержавства, розпустив Думу, увів військово-польові суди, обмежував політичні свободи. Будучи російським націоналістом, вів боротьбу з національними автономіями. Розпочав аграрну реформу, що не була доведена до кінця. Правління Столипіна відзначалось жорстокими репресіями, у цей час виникли поняття «століпінська реакція», «століпінська краватка» та «століпінський вагон».

Походив із старовинного дворянського роду. У 1884 р. закінчив природничий факультет Санкт-Петербурзького університету. Служив у Міністерстві внутрішніх справ. З 1902 р. — гродненський губернатор. У 1903-1906 рр. — губернатор Саратовської губернії. У квітні 1906 р. призначений міністром внутрішніх справ, а у липні 1906 р. — головою Ради Міністрів. Швидка службова кар'єра Столипіна була, у значній мірі, пов'язана з його ораторськими здібностями, численними виступами в Думі, проектами реформування країни.

На своїх посадах проводив жорстку послідовну політику як проти радикальних революціонерів так і проти лібералів будь-якого ґатунку. За його наказом війська й поліція жорстоко карали учасників селянських заворушень, до в'язниць у великій кількості кидали студентів і старшокласників-гімназистів, помічених в антиурядовій діяльності, проголошені царським маніфестом від 17 жовтня 1905 р. політичні свободи було всіляко обмежено. Столипін дав пряму директиву губернаторам: «Менше заарештовувати, більше стріляти... Переконавання облиште, дійте вогнем...». За таку антинародну політику у серпні 1906 р. на Столипіна вчинено замах (загинуло 27

осіб). У відповідь він домігся запровадження військово-польових судів — без адвокатів, без можливості подати апеляцію — із правом винесення та виконання впродовж 24 годин смертних вироків. Протягом 1907–1909 рр. військово-польові суди ухвалили понад 5 тис. смертних вироків. На початок 1908-го р. у в'язницях перебувало понад 200 тис. політичних в'язнів, приблизно таку саму кількість заслали у «віддалені місця імперії»

Київський оперний театр, де Столипін був убитий

У червні 1907 р. уряд на чолі з Столипініним та за підтримки імператора Миколи II розпустив II Державну Думу і опублікував новий закон про вибори, який забезпечив повну перевагу у III Думі великих землевласників та підприємців і значно обмежив представництво національних країн. За законом 1% населення імперії обирав майже дві третини виборників, котрі, своєю чергою, голосували за депутатів Думи. Повністю були позбавлені представництва в Думі 10 областей і губерній азіатської частини Росії, Кавказу надавалось 10 місць замість 29.

Такий виборчий закон забезпечив у III Думі «великоросам» 77% місць і вона стала «істинно російською». Столипін був ініціатором обмеження автономії Фінляндії, натхненником створення націоналістичних російських організацій, у тому числі Всеросійського національного союзу, основною метою якого було сприяння «пануванню російської народності».

Офіційно земельну реформу трактували як вибір між селянином-неробою і селянином-хазяїном на користь останнього. «Міцні та сильні» мали стати повноправними власниками і, звільнившись від опіки общини, залишити далеко позаду «убогих та нероб», утримання яких за рахунок найкращих господарів гальмувало розвиток сільського господарства. А вивільнена на селі робоча сила, за задумом Столипіна, повинна була «перекочувати» у промисловість, забезпечивши цим її прискорене зростання. Водночас фактично недоторканими мусили залишитися поміщицькі маєтності незалежно від їхньої товарної продуктивності.

Усі селяни одержали право виходу з общини, але реально ним могли скористатися передусім заможні, які багатіли ще дужче (оскільки надлишкові ґрунти, які вони обробляли, можна було викупити зі спільного володіння за цінами 1861 р., тоді як ринкова ціна землі відтоді зросла в кілька разів). Передану Селянському банкові частину державних наділів — з офіційною метою послаблення «земельної тісноти» — також придбавали головним чином найзаможніші господарі.

Загалом за десятиліття реформи (яка тривала аж до скинення самодержавства у березні 1917 р.) тільки 10 % селян Російської імперії вийшли з общини й закріпили свої ґрунти за собою як приватну власність (15 % усієї орної землі).

В українських губерніях, де общинний устрій був штучно насаджений російськими поміщиками під час закріпачення селян, реформа йшла куди успішніше: так, на Правобережжі станом на 1913 р. дві третини селянських ґрунтів уже перебували у приватній власності.

Але поруч із селянською так само існувала панська земля, і значна кількість людей змушена була наймитувати у великих латифундіях.

Важливою складовою земельної реформи Столипін вважав організоване державою масове переселення землеробів із європейської частини імперії до Сибіру, Центральної Азії та далекосхідних регіонів.

До початку Першої світової війни приблизно 3,5 млн селян, продавши господарство, зірвалися з місця, та аж ніяк не всі з тих чи тих причин прижились у нових краях: близько мільйона з них повернулося назад, але вже без грошей і надій. Для України ці цифри ще більш разучі: переселенцями стали понад мільйон її селян, проте невдовзі

70 % із них знову з'явилися у рідних місцях, приречені наймитувати й жебракувати.

Що ж стосується Селянського банку, покликаного стати промотором реформ, то високі ціни на землю, яку він продавав, і великі відсотки, що їх наклали на позичальників, спричиняли розорення багатьох власників-хуторян.

Отож у підсумку аграрна реформа за Столипіним мала наслідком передусім стрімке розшарування селянства, появу на селі значної кількості люмпен-пролетарів, різке зростання ненависті до поміщиків.

Це створило підґрунтя для створення революційних організацій, які заручилися підтримкою не тільки люмпенів, а й великою частиною «справних» господарів, які потерпали від малоземелля.

Основну загрозу «російській православній цивілізації» Століпін вбачав у національному відродженні поневолених Росією народів. Тому він виступив ініціатором істотного обмеження автономії Фінляндії, а у січні 1910 р. видав циркуляр із заборонаю реєстрації товариств та видавництв так званих іногородців. Згодом Петро Аркадійович в окремій інструкції роз'яснив губернаторам, що той документ стосується геть усіх товариств «іногородницьких, зокрема й українських та єврейських, незалежно від їхніх цілей». «Народи іноді забувають про свої національні коріння, але такі народи гинуть, вони перетворюються в багно, на якому проростають та міцніють інші, сильніші народи».

Переслідуючи українську мову і культуру, Століпін розсилав свої циркуляри, в яких наказував боротися з «ідеєю відродження старої України і устрою на національно-територіальних засадах». За словами Дмитра Дорошенка, Століпін весь час підозрював українців у намірах сепаратизму, і щоб викоринити сам український дух, заборонив публічний вжиток української мови.

На цій підставі по всій імперії влада закривала українські організації та газети, забороняла продаж книжок, проведення концертів та вечорів українською мовою.

У березні 1911 р. уряд Століпіна не дозволив відзначення 50-ліття від смерті Тараса Шевченка. А приїхавши до Києва, — за кілька днів до своєї загибелі, — прем'єр Росії заявив: допоки він живий, пам'ятника Шевченкові у «матері міст руських» не буде. І водночас схвально відгукнувся про місцеві чорносотенні організації, про їхню мету й діяльність.

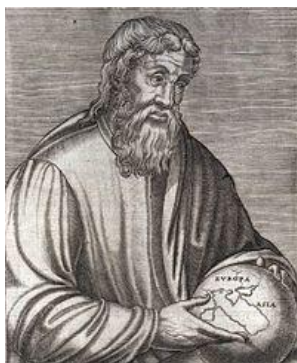
У вересні 1911 р. Столипін був убитий у Київському оперному театрі таємним агентом поліції, есером Дмитром Богровим. Похований на території Києво-Печерської лаври.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; О. М. Машкін. П. А. Столипін та Україна. Український історичний журнал, Київ, 2012, № , с.73-97.

СТРАБОН

(64 Р. ДО Н. Е. — 24 Р. Н. Е.)

Давньогрецький географ та історик, що народився в Амації (Мала Азія), подорожував по Греції, Малій Азії, Італії та Єгипту. Автор «Історичних записок», задуманих як продовження «Історії» Полібія. Вони містили опис подій з 146 до н. е. (з моменту зруйнування римлянами Коринфа та Карфагена) до близько 31 р. до н. е. (до битви при Акції). Проте «Історичні записки» були втрачені.

Найвідомішою працею Страбона є сімнадцятитомна «Географія», написана близько 7 р. до н. е. та присвячена опису країн та людей в усьому відомому тоді світі. У перших двох томах викладено загальні фізико-математичні засади географії, в томах 3-10 — географію Європи, у томах 11-16 — географію Азії, у томі 17 — географію Африки.

У «Географії» Страбон прагнув описати ойкумену на основі зіставлення та узагальнення всіх відомих до його часу даних, тому твір і розглядається в історіографії як підсумок географічних знань античності. З-поміж багатьох авторів, названих Страбоном, головними його джерелами були географи Ератосфен, Гіппарх, Полібій, Посідоній.

Широко використовував Страбон малоазійську традицію, особливо відомості істориків Мітрідатових війн (1 ст. до н. е.). Страбоном повно описані Кавказ і Боспорське царство. За задумом автора «Географія» повинна була служити практичним керівництвом для римських державних діячів, полководців, провінційної адміністрації, представників торгівлі тощо.

У ряді випадків вона є єдиним джерелом. З 17 книг «Географії» тільки перші дві носять теоретичний характер (присвячені математичній географії), решта містять опис країн і областей (книги 3-6 — Іспанія, Галлія, Британія, Італія, Сицилія; книги 7-10 — Північна і Східна Європа, північні Балкани, Греція; книги 11-14 — Північне і Східне Причорномор'я, Мала Азія; книги 15-17-я — Індія, Месопотамія, Аравія, Єгипет).

«Географія» Страбона є, фактично, першим досвідом історичної географії і являє собою цінне історичне джерело. Широко використовуючи праці своїх попередників, Страбон дуже докладно і влучно описує Ніл, його розлиття, систему природного і штучного зрошення, рослинність і тваринний світ Єгипту. Потім Страбон переходить до опису та аналізу господарського життєстародавніх єгиптян. Особливо цінні дані, як засвідчує історіографія, пропонує Страбон про племена, які проживали поруч з Єгиптом. Так само як Геродот і Діодор, Страбон вважав необхідним вказати на той вплив, який культура стародавнього Єгипту справила на Грецію.

Праця Страбона цікава не лишень в статусі географічного дослідження, але й з точки зору як історичний, міфологічний і культурно-історичний доробок часів Античного світу. «Географія» — єдина із часів Античного світу праця, яка в самому повному варіанті знайшла сучасного читача. Щось подібне можна знайти лише в «Керівництві по географії» Птоломея.

ДЖЕРЕЛА:

Балух В.О. Історія античної цивілізації. — Т.1. Стародавня Греція: Підручник. — Чернівці: 2007 — 656 с.; Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. I. — Антична Греція.: навч. посібник / укл.: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.С. Шачковська. — Умань: ПП Жовтий О.О., 2011. — 635 с.

СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА ПОЛІТИЧНА

Стратегія і тактика політична — основна лінія політичної діяльності та методів її здійснення, що визначаються в програмах та інших документах партій, державних і суспільних утворень та рухів.

Політична стратегія становить систему великомасштабних політичних рішень і накреслених напрямів діяльності, послідовна реалізація яких забезпечує досягнення основної мети основними суб'єктами політики; генеральну лінію, що спрямована на розв'язання завдань цілого історичного періоду, на досягнення фундаментальних, довгострокових цілей. Для політичної стратегії характерні: чітке визначення головного напрямку боротьби, засобів і шляхів, які ведуть до поставлених цілей; продумана концепція співвідношення у просторі й часі сил і засобів, котрі має держава або інший організований суб'єкт політики; визначення основних етапів у досягненні головних цілей, усвідомлення специфіки кожного етапу, його переваг і недоліків.

До суб'єктів, які реалізують стратегію, висуваються такі вимоги: реалістично підходити до основних цілей, рішень та напрямів на основі врахування об'єктивних можливостей їх постановки й досягнення; рахуватися з можливістю поразки при спробах досягнення якого-небудь проміжного рубежу; мати запасні варіанти боротьби і вводити їх у дію в міру необхідності; визначати додаткові резерви і напрями діяльності при виникненні непередбачених труднощів (стихійне лихо, техногенна катастрофа, зникнення з арени політичної діяльності лідерів, які розробляли стратегію та спрямовували її реалізацію на попередніх етапах і т. ін.).

В ідеальному варіанті політична стратегія — це наукова теорія й програма досягнення однієї з основних політичних цілей.

Тактика у політиці означає: визначення завдань і конкретних форм боротьби в даних умовах; сукупність прийомів, методів, форм політичної діяльності, спрямованих на досягнення цілей того чи іншого етапу стратегії, які використовуються відповідно до конкретних ситуацій, що виникають при реалізації політичної стратегії. Загальна вимога, що висувається до політичної тактики, — сприяти стратегії, а не заперечувати її, не дискредитувати. Тому тактика, при всьому розмаїтті її прийомів, мусить відмовлятися від тих прийомів, форм і методів, які у кінцевому підсумку можуть нашкодити стратегії. Можливості тієї або іншої тактики визначаються при розробці стратегії в найзагальніших рисах, за винятком тактики досягнення цілей першого етапу стратегічного плану. Тактика першого етапу стратегічного плану, як початок будь-якої політичної кампанії, розробляється з максимальним ступенем деталізації.

Стратегія і тактика політична — поняття і явища, невід'ємні одне від одного. Їх розробка, реалізація і аналіз можливі тільки в

нерозривній єдності. Науково обгрунтована стратегія і тактика політична повинна відмовитись від тих політичних засобів, котрі передбачають: маніпулювання свідомістю мас, ігнорування інтересів людей; непередбачуваність дій, поспішність у здійсненні політичних акцій; боротьбу з опозицією та інакодумцями нецивілізованими засобами. Лише за умови гласності, відкритості політики і звітності перед народом ті, хто проводять у життя стратегію і тактику політичну, можуть розраховувати на активність населення (в ході їх реалізації).

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СТРАТИФІКАЦІЯ СОЦІАЛЬНА

СТРАТИФІКАЦІЯ СОЦІАЛЬНА — диференціація суспільства на соціальні класи та верстви населення. Стратифікація — це розташування індивідів і груп згори вниз горизонтальними шарами (стратами) за ознакою нерівності в прибутках, власності, рівні освіти, обсягу влади, професійному престижі, стилі життя.

Дослідження соціальної структури суспільства — соціальна стратифікація — є однією з теоретичних галузей сучасної соціології.

Суть поняття: Стратифікація відображає соціальну неоднорідність, розшарування суспільства, неоднаковість соціального положення його членів і соціальних груп, їхню соціальну нерівність. Термін показує відмінності між формами соціального ранжування і нерівності, котрі характеризують різні суспільства або що існують в рамках одного з них. У історичній та порівняльній перспективі, наприклад, — нерівність груп та людей у первісно-общинному, рабовласницькому, кастовому, феодальному (стани) і сучасному класовому суспільстві.

Розвиток поняття: Стать, етнос і вік мали різне, але важливе значення відносно панування і підпорядкування незалежно від історичних періодів і культур, як і доступ до особливих соціальних ресурсів або розпорядження ними в створенні та підтримці нерівності. Нестратифікованих суспільств не існувало і не існує, але нерівність може зменшуватися або збільшуватися. Так, суспільства у яких дуже багато бідних та мало багатих можна розглядати як «піраміду», за умови переважання середнього класу і відносно невеликих груп дуже

бідних та дуже багатих, тобто зменшення соціальної нерівності, соціальні шари утворюють «ромб».

Класиком теорії соціальної стратифікації та пов'язаної з нею соціальної мобільності вважається російсько-американський соціолог Питирим Олександрович Сорокін. Проблему соціальної нерівності, особливо проблему класів, розглядали такі класики як М. Вебер, К. Маркс. Певні положення були розвинуті американськими соціологами Толкоттом Парсонсом (1902—1979), Робертом Кінгом Мертоном (нар. у 1910 р.), Крістіном Девісом та іншими вченими, які вважали, що вертикальна класифікація людей та їх груп спричинена розподілом функцій у суспільстві.

На їх думку, соціальна стратифікація забезпечує виокремлення соціальних верств за певними важливими для конкретного суспільства ознаками (критеріями): характером власності, розміром доходів, обсягом влади, освітою, престижем, національними та іншими рисами. Соціально стратифікаційний підхід є одночасно методологією та теорією розгляду соціальної структури суспільства. Він має такі основні принципи:

- обов'язковість дослідження всіх верств суспільства;
- застосування при їх порівнянні єдиного критерію;
- достатність критеріїв для повного і глибокого аналізу кожної з досліджуваних соціальних верств.

На сучасному етапі ведеться активне переосмислення проблеми стратифікації у сучасному суспільстві, бо їх класова структура значно відрізняються від класової структури індустріальних суспільств Першого Модерну.

Серед українських соціологів проблему стратифікації глибоко досліджують Е. Симончук, О. Куценко, С. Макеєв, Н. Коваліско.

Типи стратифікованого суспільства: Соціальна стратифікація означає як сам процес, що безперервно триває в суспільстві, так і його результат. Вона засвідчує не просто різне становище у суспільстві індивідів, родин чи цілих країн, а саме їх нерівне становище. Вона є не лише методом виявлення верств конкретного суспільства, а й портретом цього суспільства. Стратифікація — риса будь-якого суспільства. Англійський соціолог Ентоні Гіденс розрізняє чотири основні історичні типи стратифікованого суспільства: рабство, касты, стани і класи.

Рабство. Воно було граничною формою нерівності, за якої одні люди володіли іншими. Щоправда, і рабство було неоднорідним залежно від періоду чи культури: в одному випадку раб перебував

поза законом (класична форма рабства), в іншому — йому відводилася роль слуги чи солдата.

Касты. У різних регіонах поділ на касты має різні форми. Особливо характерний він для Індії. Як правило, межі між кастами дуже різкі, що практично виключає будь-яку соціальну мобільність. Каста пов'язана з індуїзмом і з ученням про «переселення душі». Сподівання на те, що в «наступному» житті його каста підвищиться, спонукає індивіда суворо дотримуватися певних суспільних норм.

Станы. Властиві європейському феодалізму. До найвищого стану належали аристократи і вельможі. До другого — духівництво, наділене значними привілеями. До третього стану — вільні селяни, чиновники недворянського походження, купці й ремісники. Межі між станами не були такими різкими, як за кастової системи, а соціальне переміщення було можливим, хоча й складним.

Класы. Цей тип стратифікованого суспільства є головним об'єктом соціології марксизму. Її основоположник К. Маркс вважав класову структуру суспільства основою розвитку і змін, а виникнення класів пояснював економічними чинниками — суспільним поділом праці, формуванням відносин приватної власності. В. Ленін застосовував багатофакторний аналіз класоутворюючих ознак: місце в системі суспільного виробництва, відношення до власності на засоби виробництва, роль у суспільній організації праці, розміри доходів та ін.

Відзначимо, що за можливостями соціальної мобільності перші три типи стратифікації належать закритим суспільствам, а останній тип — відкритому.

Порівняння стратифікації та поділу суспільства на класы

Сучасні дослідники (французький соціальний філософ П'єр Бурдьє) при розгляді цього питання беруть до уваги не тільки економічний капітал, вимірюваний у категоріях власності й доходу, а й культурний (освіта, особливі знання, вміння, стилі життя), соціальний (соціальні зв'язки), символічний (авторитет, престиж, репутація).

Якщо за попередніх типів стратифікації достатньо було одного параметра, класове структурування передбачає застосування сукупності критеріїв.

Класы не детерміновані віросповіданням або законом; належність до класу не є спадковою. Це — відкритіший тип стратифікації, ніж інші, а класові межі не настільки суворі. Тому соціальне переміщення між класами — звичайне явище, оскільки належність до класу пов'язана з професією, матеріальним рівнем,

майновим цензом індивіда, його прилученням-неприлученням до ключових контролюючих позицій у суспільстві тощо.

Клас — угруповання людей на основі нерівного становища щодо основних соціальних ресурсів, які визначають їхні життєві шанси, соціальні претензії та соціальні можливості спільно діяти.

У західному індустріальному суспільстві розрізняють, як правило, три класи.

Вищий клас. До нього зараховують роботодавців, керівників, топ-менеджерів, усіх, хто володіє виробничими потужностями чи контролює їх, має велике багатство.

Середній клас. Цей феномен сформувався в індустріальному суспільстві, розвинувся в постіндустріальному. Його ідентифікують за різними критеріями, в яких домінують такі сутнісні ознаки:

Сукупність соціальних груп, що займають проміжну позицію між верхами і низами суспільства, виконуючи внаслідок цього функцію соціального медіатора (посередника).

Порівняно високо забезпечена частина суспільства, що володіє власністю, економічною незалежністю, свободою вибору сфери діяльності. Висока якість життя, впевненість у майбутньому зумовлюють його зацікавленість у збереженні соціального порядку, внаслідок чого він є соціальним стабілізатором суспільства.

Елемент соціальної структури, що зосереджує у своїх рядах кваліфікованіші, найдіяльніші кадри суспільства. Професійний склад його охоплює наукових і інженерно-технічних працівників, управлінський, адміністративний персонал, що не обіймає високих посад, інтелектуалів, які працюють за наймом, працівників сфери обслуговування, дрібних власників, фермерів, робітників високої кваліфікації. Середні верстви сучасного західного суспільства становлять приблизно 80 відсотків. Завдяки переліченим якостям та високому соціальному престижеві середній клас виконує функцію агента технологічного і соціально-економічного прогресу.

Більшість населення високорозвинутих західних країн, що є основним носієм суспільних інтересів, національної культури, тобто властивих відповідним суспільствам цінностей, норм. Поширюючи зразки власної культури на вищі і нижчі верстви, середній клас виступає культурним інтегратором суспільства.

Нижчий клас. До нього належать малокваліфіковані робітники, особи без професійної кваліфікації (так звані «сині комірці»).

Окрім того у рамках виділених трьох класів виділяють вищій-верхній, вищій, вищій-середній, нижчий-середній, вищій-нижчий, нижчий-нижчий.

Розгляд соціальної структури в контексті стратифікації дає змогу описати механізми і способи формування конкретної ієрархії в суспільстві. Це особливо важливо при дослідженні перехідних періодів у розвитку суспільства, коли змінюються механізми соціальної диференціації.

Англійський соціолог Джон Голдторп пропонує визначати клас, виходячи з професійної приналежності. Найістотнішими характеристиками заняття є статус за наймом (роботодавець чи найманий робітник), рівень доходу, ступінь економічної безпеки (ризик втратити роботу або капітал), шанси на економічний успіх, місце в системі влади та контролю за процесом виробництва, міра автономії в роботі, а частково й престиж заняття в суспільстві. З урахуванням названих характеристик кожне заняття належить до одного з 11 класів: керівники найвищого рівня в державі та різних галузях економіки; керівники середнього рівня; спеціалісти з вищою освітою; працівники сфери послуг; дрібні власники, що наймають робітників; дрібні власники, які не наймають робітників; фермери; техніки та майстри; кваліфіковані робітники; напівкваліфіковані й некваліфіковані робітники; працівники сільського господарства. С. Макеєв Соціологія Розділ 4 Соціальна структура

Соціальна структура тоталітарного суспільства

Трансформація соціальної структури передбачає зміну, перетворення її істотних рис. Для з'ясування особливостей трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві необхідно зіставити їх з попереднім станом суспільства. Без цього неможливо використовувати основні тенденції розвитку й елементи соціальної структури, що відіграють у ньому провідну роль. Відомо, що в Радянському Союзі існувала структура тоталітарного суспільства, яка не допускала інших форм власності, крім державної чи одержавленої, іншої ідеології, крім комуністичної. Усе це разом з іншими чинниками ешелонувало вертикаль ієрархічних відносин, за яких володіння владою передбачало право розпоряджатися власністю і брати участь у її розподілі. У такому суспільстві відсутні класи через відсутність економічних основ їх існування.

Соціальна структура тоталітарного суспільства жорстко детермінована: жодні впливи не можуть зруйнувати головної соціальної межі — між правлячою елітою (вищих верств

господарської, партійної, державної номенклатури) та рештою суспільства. З роками в радянському суспільстві склався механізм самовідтворення еліти (номенклатури), сформувалися внутрішні горизонтальні та вертикальні зв'язки: неписані правила апаратної гри зумовлювали визначений тип поведінки; належність до владної еліти відкривала доступ до привілеїв. Кастовість і корпоративізм робили еліту замкненою стратою, ротація кадрів здійснювалася за суворо визначеними правилами, унеможливаючи появу в її рядах «випадкових» осіб.

Решта суспільства, що не належала до еліти, була соціально слабодиференційованою. Через відчуження від власності та влади вона не могла ефективно впливати на суспільні процеси. Соціальні переміщення в ній могли бути тільки горизонтальними, стосуючись професії, а не зміни соціальної позиції у суспільній ієрархії, позаяк реально соціальні позиції робітника, селянина, інтелігента відрізнялися мало. Слабка вертикальна мобільність підривала стимули до соціальної і трудової активності, консервувала низькі життєві стандарти переважної більшості суспільства.

Повне відчуження від власності нівелювало принципову різницю між двома декларованими класами — робітниками і колгоспниками та соціальною верствою — інтелігенцією. Попри деякі розбіжності в характері та змісті праці, освіті й психології, ці соціальні групи являли собою масу найманих працівників, слабо структуровану за доходами, доступом до прийняття рішень, ціннісно-ідеологічними настановами.

Соціальна стратифікація українського суспільства

Соціальна структура сучасного українського суспільства залежить від спрямування сутності соціальних трансформацій, суть яких — у зміні функціональних зв'язків у суспільстві. Її основу становлять:

Зміна суспільної форми всіх основних соціальних інститутів — економічних, політичних (передусім інститутів власності), культурних, освітніх; глибокий суспільний переворот і реформування тих соціальних засад і регуляторів, що формують соціальну структуру (вона стала менш жорсткою, рухливішою).

Трансформація соціальної природи основних компонентів соціальної структури — класів, груп і спільнот; відновлення їх як суб'єктів власності й влади; поява економічних класів, верств і страт з відповідною системою соціальних конфліктів і суперечностей.

Ослаблення існуючих у суспільстві стратифікаційних обмежень. Поява нових каналів підвищення статусів, посилення горизонтальної та вертикальної мобільності українців.

Маргіналізація (лат. *Margo* — край, межа) — втрата особистістю належності до певної соціальної групи, норм і цінностей відповідної субкультури без входження до іншої. Це процес зміни суб'єктом одного соціально-економічного статусу на інший. В українському суспільстві на рубежі ХХ—ХХІ ст. вона характеризується переходом переважно в нижчі верстви населення (феномен «нових бідних», соціальні групи військовослужбовців, інтелігенції).

Зміна порівняльної ролі компонентів соціального статусу. Якщо в стратифікації радянського суспільства домінував адміністративно-посадовий критерій, пов'язаний з місцем у системі влади та управління, то в нинішньому вирішальним є критерій власності й доходів. Раніше політичний статус визначав матеріальне становище, тепер величина капіталу визначає політичну вагу.

Підвищення соціального престижу освіти і кваліфікації, посилення ролі культурного фактора у формуванні високостатусних груп. Зумовлено це становленням ринку праці. Але це стосується спеціальностей, які користуються попитом на ринку, насамперед — економічної, юридичної та управлінської.

Зміна якісних і кількісних параметрів соціальної структури. Відомо, що чим прогресивніша статево-вікова структура, тим більшими можливостями розвитку вона наділена, тим стійкіший соціальний (трудовий, інтелектуальний, культурний) потенціал населення. Внаслідок негативних демографічних тенденцій населення України щорічно зменшується у середньому на 400 тис. осіб, на тлі загальної депопуляції населення (кожна п'ята українська родина не має дітей) знижується рівень народжуваності, скорочується середня тривалість життя (якщо на початку 90-х років ХХ ст. за показниками здоров'я Україна посідала 40-ве місце у світі, то через десять років вона перемістилася у другу сотню).

Поглиблення соціальної поляризації суспільства. Майновий чинник є стрижнем трансформацій. Економічний статус і спосіб життя еліт, вищої верстви різко зросли, а у більшості населення — різко знизилися. Розширилися межі зубожіння і бідності, виокремилося соціальне «дно» — жебраки, безпритульні, декласовані елементи.

Структура українського суспільства, зазнавши помітних змін порівняно з радянським часом, досі зберігає багато його рис. Для її істотної трансформації необхідне системне перетворення інститутів

власності й влади, що триватиме багато років. Стратифікація суспільства буде й надалі втрачати стабільність і однозначність. Межі між групами і верствами стануть прозорішими, виникне безліч маргінальних груп з невизначеним чи суперечливим статусом. На перший погляд, ця тенденція нагадує розмивання соціально-класової структури в сучасних західних суспільствах, але, на думку дослідників, ця подібність формальна.

Позаяк поява відносно однорідних «суспільств середнього класу» характерна для постіндустріалізму, а пострадянські країни не тільки не переросли індустріальної стадії, а й переживають найважчу соціальну кризу, яка відкинула їх економіку далеко назад. За цих умов соціально-класові розбіжності стають особливо значущими.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СТУДЕНТСТВО

СТУДЕНТСТВО — загальна назв осіб, що навчаються у вищих навчальних закладах (студенти). Б. Г. Ананьєв визначає студентство як особливу професійно-виробничу групу, здоров'я якої залежить від вікових особливостей розвитку, специфічних особливостей праці та умов життя.

Соціально-демографічна група, що характеризується визначеною чисельністю, статево-віковою структурою, територіальним розподілом тощо; визначене суспільне становище, роль і статус; особлива фаза, стадія соціалізації («студентські роки»), через яку проходить значна частина молоді й яка характеризується визначеними соціально-психологічними особливостями.

Студентство є не тільки джерелом поповнення кваліфікованих кадрів, але й саме складає досить численну та важливу соціальну групу.

Політичне угруповання (розподіл) студентства відповідає політичному розподілу в усьому суспільстві. Мається на увазі не повна пропорційність студентських і суспільних груп по їхній силі та чисельності, а необхідна та неминуча наявність у студентстві тих груп, які є в суспільстві.

Незважаючи на розходження свого соціального походження і, отже, матеріальних можливостей, студентство пов'язано загальним видом діяльності й утворює у цьому сенсі визначену соціально-професійну групу. Загальна діяльність у сумі з територіальним зосередженням породжує у студентстві відому спільність інтересів, групову самосвідомість, специфічну субкультуру і спосіб буття, причому це доповнюється та підсилюється віковою однорідністю, якої не мають інші соціально-професійні групи. Соціально-психологічна спільність об'єктивується та закріплюється діяльністю цілого ряду політичних, культурно-мистецьких, освітніх, спортивних, побутових і інших студентських організацій.

Студентство (в Україні). Молодь, що вчиться у вищих навчальних закладах і становить базу кваліфікованих кадрів країни. Українське студентство було співтворцем політичних формацій і речником передових ідей (просвітництво, культурництво, боротьба проти москвофільства, радикалізм і соціалізм, «молодоукраїнство», самостійність, націоналізм, рух опору 1960 — 1970-их рр. в УРСР, збереження української ідентичності на еміграції тощо).

Старий корпус університету в центрі Марбурга, Німеччина

Мова агресивного племені латинян, що мешкали в понизов'ї річки Тибр, набула поширення на всьому Аппенському півострові разом з войовничим захопленням сусідніх земель і підкоренням сусідніх народів (сабінів, осків, етрусків). Історія літературної латинської мови починається 240 р. до н. е., коли військовополонений грек Люцій Лівій Андронік приніс до Риму трагедію і комедію

латинською мовою як результат перекладу грецьких творів, зокрема Гомерової «Одіссеї». До кінця II століття до н. е. латинська мова панує не тільки на всій території Італії, але як офіційна державна мова проникає у підкорені римлянами області Піренейського півострова та нинішньої південної Франції.

Через римських солдатів і торговців латинська мова в її розмовній формі поширюється серед місцевого населення і стає одним з найефективніших засобів романізації завойованих територій. Середньовічна латина досить далеко відійшла від класичних зразків, і у XIV ст. в Італії почався рух за повернення до зразкової латини Цицерона, на противагу латини церкви та середньовічних університетів, яку гуманісти презирливо іменували «кухонною латиною». Латина століттями була мовою освіти і діловодства в країнах Західної Європи, а відтак і мовою міжнародного спілкування. Німецький князь, запрошений на престол в Англії, не знав англійську і спілкувався з підлеглими латиною.

Латину вивчили росіяни Михайло Ломоносов і Дмитро Виноградов, аби навчатися в університетах Німеччини в першій третині XIV ст. Латинська мова залишалася також офіційною мовою документів і діловодства у Священній Римській Імперії до її скасування у 1806 р. Мовою латини написано гімн середньовічного студентства «Гаудеамус».

Посвята в студенти Оксфордського університету

З X ст. у Салерно, Павії, Болоньї, Парижі започаткували університети. Там вивчали астрономію, юриспруденцію, латинську мову, філософію, медицину, математику. В Англії справи були дещо гірші: навіть серед священиків було чимало неписьменних. У 1117 р. був створений університет, що мав за мету дати священникам повнішу

освіту. Вибір впав на Оксфорд, одне з найбільших міст королівства на той час. Але тільки за правління Генріха II Оксфорд став справжнім університетським містом. Там навчались тільки церковні особи, вони арендували кімнати у місцевих жителів і часто були бідними. Жили за уставами, схожими з уставами монастирів. Звідси дещо монастирські традиції спільних трапез і монастирські назви коледжів — коледж Св. Антонія, коледж Св. Анни, коледж Св. Петра, коледж Св. Катерини тощо. Назва Паризького університету походить від імені ченця Сорбонна (богослов Робер де Сорбон був духівником французького короля і засновником богословського факультету Паризького університету).

У XIII ст. через войовничі сутички між студентами та міським населенням із Оксфорда втекла група студентів і професорів, які незабаром заснували Кембриджський університет. Серед найвідоміших вихованців Кембриджського університету Олівер Кромвель, Чарльз Дарвін, Ісаак Ньютон. Пошана до власних альма матер відбилася в традиції дарувати університетам власні бібліотеки, наукові прилади, колекції творів мистецтва, навіть годинники, грошові суми на побудову навчальних і мистецьких закладів. Таким чином виникли - Ашмолеан музей (Ашмолівський музей мистецтва і археології — відомий у Британії та за її межами музейний заклад у складі Оксфордського університету.)

До побудови університетських споруд запрошували найкращих архітекторів доби. Відомий англійський архітектор Крістофер Рен виконував приватні замовлення, одним з яких було створення нової бібліотеки Трініті-коледжу (1676–1684) у Кембріджському університеті.

XIV — XV ст.

Українські студенти з кінця XIV ст. вчилися в університетах Центральної і Західної Європи, головним чином у Кракові і Празі (тут було засновано для литовської і «руської» молоді спеціальну бурсу). З XVI ст. українські студенти відвідували університети Німеччини (у Гайдельберзі, Лейпцигу, Кенігсберзі, Геттінгені, Кельні, Віттенберзі), а також у Парижі, Страсбурзі, Базелі, Лейдені, Римі (зокрема богословські студії), Болоньї.

Першими вищими навчальними закладами на території України були Львівський університет (до 1661 р. — єзуїтська колегія) та Києво-Могилянська Академія (до кінця XVII ст. Колегія), заснована у 1632 р. Тих, що навчались у старших класах Академії, називали студентами або спудеями. Їхнє членство коливалося від 200 до 300, з початку XVIII ст. доходило до 1 000 (1744 — 1 100). Соціальний склад був

різнорідний: сини шляхти й козацької старшини, духовенства, козаків, міщан, селян; з кінця XVIII ст. переважали студенти духовного походження.

Побутово-матеріальний стан студентів був тяжкий. Більшість їх походила з-поза Києва (у другій половині XVIII ст. переважно з Гетьманщини). Тільки діти багатих жили приватно, інші — у бурсі (на початку XVIII ст. 200 студентів, у новозбудованій 1765 р. — близько 400), де й харчувалися; частина студентів-бурсаків була змушена випрошувати милостиню, заробляти співом, дякуванням у церквах, театральними виставами, прислугою у багатих тощо. Студенти носили спеціальний одяг, так звану кирею. Студенти Київської Академії користувалися чималою свободою. Частина їх була організована у Молодому братстві, згодом у студенській конгрегації (її членів називали «содалістами»), що мали завдання виховувати своїх членів у непохитній православній вірі, допомагати нужденним тощо.

У другій половині XVIII ст. українське студентство вчилася також у новозаснованих російських вищих навчальних закладах; а з західних земель — в університетах Кракова, Будині тощо.

На Наддніпрянщині у 1805 — 1917 рр

З відкриттям університетів у Харкові (1805), Києві (1834), Одесі (1865) та Безбородьківського Ліцею у Ніжені (з 1820) загал українських студентів здобував вищу освіту в Україні. У другій половині XIX ст. — на початку XX ст. відкрито в Україні ряд вищих фахових інститутів: ветеринарні, комерційні, сільсько-господарські, політехнічний, технологічний, гірничий, консерваторії, а з 1905 — 1906 рр. низку вищих професійних жіночих шкіл. У 1914 — 1916 рр. на Наддніпрянщині було 24 вищі школи з 26 700 студентами (у тому числі в університетах близько 10 000, на вищих жіночих курсах близько 4000 і у 17 професійних інститутах близько 13000).

Права й обов'язки студентів у Російській імперії визначав загальний університетський статут, який мінявся залежно від політики уряду. Статут 1804 р. формально забезпечував університетам самоуправу, а студентам — академічну свободу; 1835 р. він був замінений реакційним статутом, який ставив університети під нагляд кураторів, а догляд за політичною благонадійністю студентів передавав університетській інспектурі. 1845 р., з метою ускладнити доступ до університету молоді з бідніших верств, підвищено оплати за навчання. 1847 р. скасовано право відвідувати виклади вільним студентам. Університетську автономію відновив статут 1863 р., за яким студентство судив університетський суд. Спроби Міністерства Освіти

1872 р. завести суворішу дисципліну для студентів у зв'язку з студентськими заворушеннями у Петербурзі й Москві не були ухвалені професорськими радами поодиноких університетів. Чергові виступи студентів, які почалися маніфестацією 14 березня 1878 р. у Київському Університеті (коли виключено з нього близько 100 студентів) й поширилися в усіх університетах, довели до гостріших урядових заходів. Закон 1884 р. скасував удруге автономію університетів, 1887 р. підвищено оплату за навчання з 5 до 25 карбованців за семестр. У відповідь на повторні заворушення студентів уряд видав 1899 р. розпорядження про віддання у солдати учасників студентських заворушень. Реакцією на ці заходи було вбивство Міністра освіти Н. Боголепова 14 лютого 1901 р. студентом П. Карповичем.

Кількість студентів зростала з заснуванням нових університетів та вищих шкіл, з допущенням з 1855 р. на студії всіх соціальних верств (з 3141 у 1855 р. до 38 853 у 1916 р.). Разом з тим число дітей дворян і «чиновників» зменшилося з 65% всіх студентів у 1855 р. до 36% у 1914 р. У 1894 р. на 4016 студентів у трьох університетах Наддніпрянщини припадало на православних 59,4% (серед них близько половини, тобто 1200 українців — приблизні числа), 25,5% на євреїв, 12,8% на римокатоликів (поляків, головним чином у Київському Університеті), 2% на євангеліків. Побутові умови студентів були досить важкі. У 1880–1890-их рр. майже 15% студентів були звільнені від оплати за навчання; державних стипендій було дуже мало. Студенти вищих навчальних закладів були зобов'язані носити приписаний одяг, так звану форму.

Українські студенти навчалися також за межами України, головним чином у Москві й Петербурзі, а з 1896 р. також у Варшаві, Дерпті і Томську, коли Міністерство Освіти дало дозвіл випускникам духовних семінарій вступати до цих університетів.

На початку українське Студенство не було організоване і громадську роботу провадило у різних загальних організаціях: у Кирило-Методіївському Братстві (1846–1847 рр.), у Громадах, зокрема у Київській, у братстві Тарасівців. Згодом українське Студенство належало до загальних студентських організацій, що постали з кінця ст. в усіх вищих школах Російської Імперії. Студенство домагалось академічної автономії, корпоративного студентського права (скликання зборів, студентського суду, каси взаємодопомоги тощо), а також брало участь у політичних рухах.

Організація українського студентства почалася у другій половині ХІХ ст. створенням «земляцтв» — територіальних гуртків для самодопомоги й культурної праці (полтавське, чернігівське, київське,

волинське, катеринославське, «малоросійське» тощо), які гуртували студентів усіх вищих навчальних закладів того чи іншого міста. Земляцтва обирали делегатів до «виконавчого комітету» університету чи інституту, згодом прийшло об'єднання студентських організацій усіх навчальних закладів даного міста. Усе це відбувалося напівлегально. З кінця ХІХ ст. студентство організувалося за національним принципом в українські студентські громади (УСГ), що діяли нелегально. Перша УСГ постала 1893 р. у Києві, згодом у Харкові (1897 р.), Москві (1898 р.), Петербурзі (1898 р.), Дерпті (1898 р.), Варшаві (1901 р.), Одесі (1902 р.). УСГ об'єднували на початку ХХ ст. тільки близько 260 членів. За того часу членами УСГ були політично активні серед соціально-демократичних гуртків, РУП, УПСР. По революції 1905–1906 рр. УСГ намагалися унезалежитися від політичних організацій і свою діяльність зосереджували у профспілково-студентській площині; вони стали легальними організаціями, і чисельність їх членів значно збільшилась.

У 1908 р. всього було близько 1 000 членів УСГ, з чого на окремі осередки припадало (у дужках чисельність членів на початок ХХ ст.: Москва — 250 (22), Харків — 150 (50), Київ — 130 (68), Варшава — 120 (число приблизне), Петербург — 100 (число приблизне), Дерпт — 98 (20), Одеса — 64 (30), Київські вищі жіночі курси — 40, Томськ — 40. Показником участі українського студентства у загальних всеросійських студентських центральних організаціях є число українських делегатів — 23 на 93 всіх. Для координації праці УСГ нелегально відбувалися з'їзди делегатів поодиноких студентських організацій (у 1898 р., 1899 р. і 1908 р. у Києві, 1901 р. у Полтаві, 1904 р. — у Петербурзі). У 1913 р. створено Головну Раду Українського Студентства, яка координувала працю УСГ і видавала у Петербурзі неперіодичний збірник «Український Студент» (1913–1914 рр.). У кінці ХІХ — на початку ХХ ст. зміцнилися зв'язки між УСГ і студентами на Західній Україні: на з'їзді у Києві 1898 р. брали участь делегати віденської «Січі» і львівської Академії Громади; УСГ висилали студентів до Галичини і Буковини та брали участь у високошкільних літніх курсах у Львові й Чернівцях, у спільних студентських екскурсіях тощо.

Західні українські землі у 1772 — 1914 рр

Студентське життя на українських землях під Австрією пов'язане з заснуванням Львівського Університету (1661). Ще перед тим українські богослови вчилися у греко-католицькій семінарії у Відні — Барбарєумі (1774 — 1784) і в Студіум Рутенум (1787 — 1809) при Львівському Університеті. З часом були засновані у Львові нові вищі

навчальні заклади: Політехніка (1844), Рільнича (1855) і Ветеринарна академія (1881); у Чернівцях — університет (1875). У цих вищих школах українці становили 10 — 25% загалу студентів. Невелика кількість українців навчалося у Віденському, Краківському, Будапештському й інших університетах. Ці вищі школи, згідно з академічною традицією Центральної і Західної Європи, мали внутрішню автономію, а студенти користувалися «академічними свободами». Проте за доби абсолютизму в Австрії (до 1860) студенти часто підпадали під контроль місцевої адміністрації, а богослови — церковної влади.

Початок організації українського студентства датується заснуванням у Львові студентської «Січі» (1861 — 1863 рр.), продовженням якої були Академічна Бесіда (1870 — 1871 рр.) та товариство взаємодопомоги «Дружний Лихвар» (1872 — 1882 рр.). В опозиції до цих студентських товариств народницького напрямку був москвофільський Академічний Кружок (1870). Аналогічною була доля академічного товариства «Союз» (1875 — 1922 рр.) при Чернівецькому Університеті, яке з москвофільського стало народницьким. Ще у 1868 р. засновано у Відні товариство «Січ» (проіснувало до 1947 р.).

У 1882 р. «Дружний Лихвар» перейменувався на Академічне Братство соціалістичного напрямку, яке у 1896 р. об'єдналося з народницькою «Ватрою» у загальностудентську Академічну Громаду (1898 р. — 150 членів), яка проіснувала до 1921 р.

У 1897 р. українське студентство Львівської Політехніки заснувало товариство «Основа» (близько 50 членів). Інші українські студентські громади: «Громада» у Кракові (1888 — 1895 рр.), «Русь» (згодом «Січ») у Граці (1895 р.), «Українська Громада» у Празі (1902 р.).

Для координації діяльності існуючих українських студентських організацій у 1881 і 1884 рр. відбулися з'їзди у Коломиї. З 1899 р. львівські студенти разом з усім громадянством висунули вимоги про заснування українського університету у Львові. Відтоді студентство, а також учнівська молодь організувалися в таємні гуртки політичного напрямку «Молода Україна» і видавали журнал «Молода Україна» (1900 — 1903 рр.), у якому ставлено вимоги політичної самостійності України.

Важливу роль відіграли зв'язки студентства західних земель з українським студентством, особливо з представниками РУП. Боротьба за український університет довела до страйку (3 грудня 1901 р.) — бойкоту 440 студентами Львівського Університету та виїзду їх на студії до Відня, Праги, Грацу. По поверненні українських студентів до Львівського Університету боротьба між українськими і польськими

студентами не припинялася: створено таємний Комітет Української Молоді (КУМ), член якого А. Коцко загинув 1 липня 1910 року від польської кулі.

На 1 Всеукраїнському З'їзді у Львові (за участю наддніпрянців) засновано легальну організацію студентства Український Студентський Союз (УСС), який в 1913 — 1914 рр. нараховував 38 філій у Галичині і видавав журнал «Шляхи».

На початок 20 століття під впливом німецьких «буршеншафтів» постали українські студентські корпорації: чернівецькі «Запороже» (1906 — 1940 рр.) і «Чорноморе» (1913 — 1940 рр.) та львівська «Роксолянція».

Українське студентство належало до різних соціальних класів: духовенства (бл. 40% у 1880-их рр.), службовців, селян, робітників. Для подолання побутово-фінансових труднощів були засновані товариства взаємодопомоги («Лихвар» й інші); важливим осередком для українських студентів у Львові був Академічний Дім, заснований українською громадськістю при щедрій допомозі Є. Чикаленка.

У 1912 — 1913 рр. у вищих школах в Австрії навчалося 1868 українських студентів, у тому числі у Львові 1287 (близько 17% всіх студентів Львова), Чернівцях 187 (16%; 1914 р. вже 300, або 25%), Відні 166, Кракові 55, інших містах — 48; крім того, 97 богословів у Станіславі і 28 у Перемишлі. За фахом 843 українські студенти вивчали право, 430 — теологію, 271 — філософію, 129 — медицину і фармацію, 85 — технічні науки, 45 — агрономію, 32 — ветеринарію, 17 — торгові науки, 5 — мистецтво.

1914 — 1920 рр

Під час Першої світової війни більшість українського студентства була забрана до війська; чимало студентів Галичини і Буковини служило у формації Українських Січових Стрільців. Після революції у Російській Імперії 1917 р. українські студенти включилися у національний рух: взяли участь у творенні Української Центральної Ради (її членами були: Ю. Охримович, О. Севрюк, М. Салтан, М. Чечель, М. Єремійів), були активні в поодиноких українських політичних партіях, зокрема в УПСР, керівництво якої складалося переважно з студентів, у дипломатичній службі (у делегації на Берестейський мир брали участь також студенти), в Армії УНР, у державній службі; студенти Київського університету у складі Студентського Куреня ім. Українських Січових Стрільців брали участь у боях під Крутами (29 січня 1918 р.).

У березні 1917 р. виник координаційний осередок українського студентства — Головна Українська Студентська Рада, яка організувала три Всеукраїнські студентські конференції і видавала журнал «Стерно».

Студентство на Західно-Українських землях й еміграції в 1920 — 1939 рр.

Між двома світовими війнами поза межами СРСР українське студентство перебувало на західноукраїнських землях під Польщею, Румунією і Чехословаччиною та в еміграції. Організаціями студентства були триступневі студентські громади в університетських містах з повітовими секціями (в Галичині), крайові об'єднання і студентська організація — ЦЕСУС.

Після окупації Галичини Польщею українські студенти зустрілися з труднощами вступу до вищих навчальних закладів, бо польська влада допускала до них лише тих, що служили в польській армії і були польськими громадянами (розпорядок від 14 серпня 1919 р.). Українці пробували оминати ці перешкоди заснуванням Львівського (таємного) Укр. Університету (понад 1 500 студентів) та Львівської Високої Політехнічної Школи (64 студенти) — у 1921 р. — 25, а також виїздом на навчання за кордони Польщі (про навчання богословів дивитись ст. 611 — 12). Українські студенти в Галичині відновили свої передвоєнні організації, а у 1921 р. створили Українську Крайову Студентську Організацію, перейменовану згодом на Професійну Організацію Українського Студентства (ПРОФОРУС), що проіснувала до 1925 р. У 1922 р. у Варшаві постав Союз студентів-емігрантів у Польщі.

У другій половині 1920-их рр. українське студентське життя у Галичині зосереджувалося при новоствореній Студентській Громаді та в Академічному Домі; це був період боротьби поміж націоналістичними і соціалістичними тенденціями (останні занепали у 1926 — 1927 рр.) серед студентів. Пожвавлення студентського руху почалося заснуванням 1931 р. Союзу Студентських Організацій під Польщею (СУСОП), який об'єднував 27 студентських товариств і 65 повітових секцій та близько 2 500 студентів. Крім Львова, українські студенти навчалися у вищих школах центральної Польщі (у яких не потерпали від утисків з боку університетської адміністрації): у Кракові (близько 500), Варшаві, Познані, а також Вільні й Любліні. На підставі віроісповідних даних, у Польщі українських студентів за різних років було: 3000 (1927 — 1928 рр.), 2800 (1933 — 1934 рр.), 2500 (1936 — 1937 рр.).

На Буковині діяли спершу передвоєнні товариства, після їх заборони (1922) корпорації «Запоріжжя» і «Чорне море» та

конфесійна «Православна Академія»; крім того, у Будапешті товариства «Зоря» (1921 — 1926 рр.) і «Буковина» (1926 — 1944 рр.), в Ясах — «Громада». Їхню працю координував Комітет Українського студентства Буковини, а з 1929 р. — Союз Українських Студентських Організацій у Румунії (СУСОР); у 1920 р. у Чернівецькому Університеті було 239 українських студентів (на всіх 1 671), 1939 р. у всій Румунії — ледве 80.

Студентство Закарпаття вчилася через брак вищих навчальних закладів в краю у Празі, Брні і Братіславі, а дехто в українських високих школах — УВУ і Української Господарській Академії в Подєбрадах. Число студентів постійно зростало, доходючи у кінці 1930-их рр. до 350 чоловік. Народницьке студентство було організоване в Союзі Підкарпатських Українських (руських) Студентів з осідком у Празі (164 членів у 1931 р.), русофільське — у Центральном Союзе Подкарпатских Русских Студентов («Возрождение»).

Українське студентство було активне в громадській і освітянській праці на Закарпатті: організації молоді, студентський мандрівний ансамбль «Верховина», націоналістичний місячник у Празі «Пробоем» тощо.

У 1920-их рр. багато українських студентів (колишні вояки українських армій та студентство з Галичини) студіювало за кордоном. Найбільше їх скупчення було в Чехословаччині, уряд якої давав української студентської стипендії і на її території діяли українські високі школи. У 1924 р. у Чехословаччині навчалося 1 900 українських студентів (1255 у Празі, 380 у Подєбрадах, 170 у Брні, 80 у Пршібрамі). Найбільшою українською студентською організацією в Чехословаччині була Українська Академічна Громада (УАГ) у Празі (1920 р. близько 1000, 1923 р. — 321 членів); 1923 р. виникли інші організації — Громада Студентів з Великої України (249 членів), Українське Студентське Товариство «Громада» у Празі (290 членів).

На початку 1920-их рр. чималим скупченням українського студентства була Австрія, головне Відень (товариство «Січ» з 327 членами у 1922 р., 71 член у 1926 р.), меншими — Грац й Інсбрук; більшість їх незабаром перенеслася до Чехословаччини.

У Німеччині головним осередком українського студентства був Берлін (близько 200 студентів; товариства — Спілка Українських Студентів у Німеччині й Академічна Громада), меншими — Кенігсберг, Кіль, Геттінген, Бреслау тощо. Близько 200 українських студентів (1925 — 1927 рр.) вчилася у Данцігу; найчисленнішою їхньою організацією була «Основа» — 120 членів (1923 р.). Для координації цих товариств

створено Союз Українських Студентських Організацій у Німеччині й у Данцігу (СУСОНД), перейменований після приєднання Австрії до Німеччини на Націоналістичний Союз Українських Студентських Організацій у Німеччині (НаСУСОН). Менші скупчення українського студентства існували в Загребі, Любляні, Парижі, Льовені, Софії тощо. До 1931 р. у Чехословаччині отримали дипломи 1 666 українських студентів, але через брак припливу число їх з середини 1920-их рр. раптово зменшилося (200 — 300 у 1930-их рр.).

З 1920-их рр. починається організація українського студентства за океаном: Українська Академічна Громада у Філадельфії (1923), Товариство Української Молодіжи в Нью-Йорку (1924), Українська Студентська Громада в Чикаго; з 1930-их років — студентські клуби в Детройті, Пітсбургу, Клівленді й інші.

Найбільшим досягненням організованості українського студентства було створення 1922 р. Центрального Союзу Українського Студентства (ЦЕСУС), який координував студентську працю в усьому світі поза межами СРСР. ЦЕСУС об'єднав у 1924 р. 18 студентських організацій з 3324 членами: 1 324 членів у Польщі, 1442 в Чехословаччині, 160 у Румунії, 237 у Німеччині і 201 в Австрії. В 1924 році з ЦЕСУС-у вийшли комунізуючі студенти і заснували Ділове Об'єднання Поступового Студентства (ДОПС), яке в кінці 1920-их років ліквідувалося. У ЦЕСУС-і були репрезентовані різні ідеологічно-політичні течії, але з початком 1930-их рр. перемогла націоналістична. Важливішою функцією ЦЕСУС-у було втримання контактів між крайовим і еміграційним студентством.

На Західно-Українських Землях витворився тип українського студента — суспільно-політичного діяча; деякі брали участь у підпільній діяльності. Суспільно та світоглядом студентство цього періоду створило так званий рух і атмосферу «тридцятих років».

Події 1939 — 1940 рр. призвели до ліквідації попередніх форм студентського життя. На еміграції німці обмежили діяльність ЦЕСУС-у; НаСУСОН реорганізовано на Націоналістичну Організацію Українського Студентства Німеччини (НОУС — 1941 — 1945 рр.), яка координувала діяльність своїх філій; ними були (дані за 1942 — 1943 рр.): «Січ» у Відні (200 чл.) і в Граці (50), УАГ в Празі (164), «Мазепинець» у Берліні (91), «Чорноморе» в Бреслау (27), «Основа» в Данцігу (20), «Батурин» у Мюнхені (10); інші осередки: Дрезден, Лейпціг, Фрайбург, Геттінген, Іннсбрук; разом близько 600 членів У 1944 — 1945 рр. у німецьких університетах вчилася близько 660 українських студентів.

Спроба відновити студентське життя у Галичині восени 1941 р. зустріла труднощі з німецького боку. З відкриттям у Львові вищих фахових курсів (1942) дозволено створити при УЦК Об'єднання Праці Українських Студентів (ОПУС), яке у 1943 р. мало 2 477 членів (1355 — студентів медицини, 441 — техніки, 121 — агрономії, 192 — ветеринарії, 182 — фармації, 184 — лісової інженерії, 93 вчилася у Греко-Католицькій Богословській Академії. ОПУС видавав журнал «Студентський Прапор».

Допомогою студентству на території Генеральної губернії і Німеччини займався КоДУС, організований при УЦК; 1943 — 1944 рр. він призначив 530 стипендій студентам у Галичині і 213 у Німеччині. У Німеччині частина українських студентів отримувала стипендії від «Гумбольд Штіфтунг».

У Рейхскомісаріаті «Україна» німці заборонили всі вищі навчальні заклади і більшість студентів була вислана на примусові роботи до Німеччини. Румуни заборонили українцям студіювати в Чернівецькому Університеті, а в Одеському Університеті проведено румунізацію. Студентство Закарпаття (бл. 300) студіювало в угорських університетах, в основному в Будапешті і Дебрецені, де діяло Товариство руських студентів Підкарпаття.

Студентство в УРСР опинилося з початку 1920-их рр. у зовсім новій шкільній системі: вищі навчальні заклади реорганізовано на низку спеціалізованих інститутів, скасовано їх автономію і самоврядування студентства; доступ до вишів припинено для осіб «нетрудового походження», для вступу потрібно було мати «командировку» (направлення) від партійної, комсомольської чи профспілкової організації. Восени 1924 р. проведено «чистку» серед студентства: виключено тих, що приховували своє «соціальне походження» чи не мали «трудового стажу», з родин репресованих, «розкуркулених», духовного стану тощо, наслідком чого частина студентства в УСРС зменшилася з 37 538 у 1923 р. до 27 205 у 1925 р. (1935 р. — 58 000).

Для збільшення числа студентства з-поміж робітництва і незаможного селянства були створені у 1921тр. при вишах робітничі факультети (робітфаки) — підготовчі навчальні заклади для здобуття вищої освіти, які мали давати прискореним порядком середню освіту (1940 року їх ліквідовано). Разом з тим значно змінився соціальний склад студентства: збільшилося число студентів робітничого і селянського походження, чималий відсоток припадав на службовців. У 1924 — 1925 рр. серед студентів, прийнятих до вишів УРСР, було 22,5%

робітників і 20,5% селян, чисельність на 1926 — 1927 рр.: 28,5% і 42,0%. 1936 року склад студентства вишів був такий (у %, за соціальними групами, в дужках відсотки для університетів): робітники — 44,4 (39,7), фахівці — 9,5 (16,3), ін. службовці — 24,0 (28,0), колгоспники 19,6 (12,9), селяни-одноосібники — 2,8 (2,3), інші — 0,7 (0,8).

На початку 1930-х рр. проведено в УРСР реорганізацію вишів і частково відновлено класичну систему вищої освіти. З 1936 р. почали менше звертати уваги на соціальне походження, а успішність навчання стимульовано стипендіями. Набір студентства устатбувався в основному на підставі свідоцтв про закінчення десятирічки. Іншим засобом селекції студентства було впровадження оплати за навчання, що надавало переваги дітям урядовців, фахівців та партійної бюрократії, у 1950-их рр. вони становили 42% усіх студентів.

За післясталінського періоду, особливо на підставі закону від 24 грудня 1958 р. «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР», доступ до вишів був обумовлений вимогою попереднього дворічного стажу на виробництві, а освітню програму підпорядковано вимогам виробництва. 1959 — 1965 рр. були періодом найбільшого розвитку навчання «без відриву від виробництва» — вечірнього і заочного, яким у 1965 — 1966 рр. було охоплено 61% усіх студентів, у тому числі вечірнє — 15%, заочне — 46% (у 1940 — 1941 рр. — 31%, 1960 р. — 52,4%). Після 1964 р. менше уваги надається виробничому стажеві, зросла питома вага стаціонарного навчання: у 1976 — 1977 рр. — 54,8% (вечірнє — 13,1%, заочне — 32,1%). Помітно посилилася дискримінація сільської молоді: протегування міського елемента довело до того, що у 1969 р. у СРСР тільки 16% студентства походило з колгоспів, а 39% з робітництва; це має вплив на національний склад студентства в УРСР, бо майже половина українців живе на селі. Дискримінацію України видно і з порівняння кількості студентів на 10 000 мешканців в УРСР і в РРФСР: УРСР — 1940 р. — 47, 1950 р. — 54, 1960 р. — 97, 1970 р. — 170, 1976 р. — 169 студентів; відповідно в РРФСР — 43; 77; 124; 204; 212.

Соціально-політичну дискримінацію видно й з розподілу державних стипендій, які надаються упривілейованим прошаркам суспільства. У 1928 р. в УРСР одержували стипендію 48% усіх студентів, 1936 р. — 78,6%, 1958 — 1959 рр. — 80,5%, 1960 р. — 75,2%. З загального числа стипендій у всьому СРСР на УРСР припадало 17,7%, а на РРФСР — 60,7% (1960 р.). Частина студентства жила в гуртожитках (47% у 1935 р.). Стипендії були недостатні й умови життя студентів в УРСР важкі, особливо у 1930-х рр.

Кількість студентів УРСР за останнє півстоліття зросла з 38 800 (1922 — 1923 р.) до 844 400 (1976 — 1977 рр). Це зростання відбувалося нерівномірно. Вперше значно зросла кількість студентів у зв'язку з виконанням першої п'ятирічки і потребою збільшення фахових кадрів: з 29 000 у 1927 р. до 97 500 у 1933 — 1934 рр. Далі кількість студентів постійно зростала (за винятком воєнних і повоєнних років), однак це зростання відбувається насамперед коштом розбудови заочного і вечірнього навчання. Щойно з 1960-их рр. зростає стаціонарне навчання, а заочне зменшується; за останні 10 років зростання числа студентів припинилося. Подробиці видно з таблиці:

Кількість стаціонарних та заочних студентів за роками		
Роки	Кількість вишів	студентів (у тис.)
1914 — 1915	27	3 5,2
1927 — 1928	39	2 9,1
1940 — 1941	173	1 96,8
1945 — 1946	154	1 37,0
1950 — 1951	160	2 01,5
1955 — 1956	134	3 25,9
1960 — 1961	135	4 17,7
1965 — 1966	132	6 90,0
1970 — 1971	138	8 06,6
1976 — 1977	143	8 44,4

За статтю приблизно половина студентства припадає на жінок: 1975 р. — 49,2% (1933 р. — 31,0%).

Національний склад студентства мав і має різні відхилення від національного складу населення УРСР: у 1920–1930-х рр. було непропорційно велике число євреїв, а після другої світової війни — росіян. Подрообиці видно з таблиці (у %; у дужках % національності порівняно зі всім населенням, за переписами 1926 р. і 1959 р.):

Кількість студентів за національностями в роках			
Національність	1926 рік	1935 рік	1960 рік
Українці	45,1 (75,4)	53,1	62,5 (86,8)
Росіяни	20,3 (8,1)	16,0	30,0 (16,9)
Євреї	33,4 (6,1)	26,0	4,5 (2,0)

Національну дискримінацію в допущенні українців до здобування вищої освіти в СРСР (все планування і керування освітою ведеться Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР) видно з чисел: на 10000 населення в ССРСР українців було у 1965 р. 127 студентів, серед росіян — 174 студенти. Студенти в УРСР були упосліджені при прийомі до аспірантури; у 1965 році: на 10 000 населення було в УРСР тільки 2 аспіранти, в РРФСР — 4 аспіранти. Українські студенти зазнають русифікації і тому, що вони мусять складати вступні іспити у вишах російською мовою і навчання у вишах УРСР ведеться переважно російською мовою. Випускників вишів УРСР часто посилають на працю за межі України, але одночасно в Україну призначають випускників вишів інших республік СРСР.

У 1960 — 1961 рр. навчалося у вишах УРСР — 260900 українців, в інших радянських республіках — 82 700 (або 24,1%), у тому числі (у тис.): в РРФСР — 67,8, Казахській РСР — 3,9, Молдавській РСР — 3,0, Узбецькій РСР — 2,5, Білоруській РСР — 2,3, Киргизькій РСР — 0,9, в інших — 3,0. У вишах УРСР навчаються також студенти з-поза меж СРСР. У 1971 — 1972 рр. їх було 6184 чоловік, у тому числі 3 451 з соціалістичних країн країн (1423 з В'єтнаму, 933 зі Східної Німеччини,

337 з Болгарії, 260 з Угорщини, 163 з Куби, 156 з Монгольської Народної Республіки тощо), 82 з інших країн Європи, 1203 з Азії, 95 з Південної Америки, 1253 з Африки. Мабуть, тепер, у зв'язку з посиленою русифікацією і національною дискримінацією, відсоток українських студентів є ще менший, ніж подано вище.

Кількість студентів у вишах УРСР за галузями навчання видно з таблиці:

Кількість студентів за галузями в роках	1960 — 1961 роки		1975 — 1976 роки	
	тис.	%	тис.	%
Всіх	417,7	100,0	831,3	100,0
Промисловість і будівництво	151,6	36,3	361,9	43,5
Транспорт і зв'язок	30,0	7,1	58,4	7,0
Сільське господарство	45,5	10,9	72,3	8,7
Економіка і право	27,0	6,5	64,5	7,8
Охорона здоров'я, фізкультура, спорт	37,0	8,9	58,0	7,0
Освіта	123,1	29,5	209,7	25,2
Мистецтво, кіно	3,3	0,8	6,5	0,8

Організація студентства в УРСР і всьому СРСР зазнавала змін. У 1920-х рр. при Всеукраїнській Раді Профспілок існувало Центральне Бюро Пролетарського Студентства, яке проводило з'їзди і видавало

місячник «Студент Революції» (1922–1933 рр.). У 1930-х рр. його ліквідовано, і студентство УРСР підпорядковано (як й у всьому СРСР) безпосередньому контролю партійних, комсомольських і профсоюзних організацій. З 1956 р. репрезентує і координує студентське життя в усьому СРСР Студентська Рада СРСР (у 1941 — 1955 рр. Студентський відділ Антифашистського Комітету советської молоді). Вона і репрезентує студентство СРСР у (ком.) Міжнародному Союзі Студентів. Студентські Ради діють також в окремих республіках, областях і містах з вищими навчальними закладами.

Все студентське життя в СРСР і УРСР є цілковито під контролем партії та комсомолу, до якого належить 95% студентів (1974 р.; 1928 р. — 18,2%, 1935 р. — 32,6%). Студентство позбавлене окремої організації і власної преси (за винятком єдиного журналу «Студенческий Меридиан», що виходить у Москві). Як і за часів царизму, студентство в СРСР, головно спеціальних інститутів, носить форму. З кінця 1950-х рр. на студентство покладено додаткові завдання: організовано так звані студентські будівничі відділи, які «добровільно» об'єднуються на час літніх канікул для праці на новобудовах, звичайно в Азії (наприклад, будова Байкальсько-Амурської залізниці), для збирання врожаю на цілинних землях тощо.

У тісному зв'язку з партійними, професійними і комсомольськими організаціями, а також керівництвом поодиноких вишів діють добровільні масові об'єднання студентства, зокрема наукові й спортивні. При вишах існують студентські клуби, які координують працю різних гуртків і секцій (спортивних, туристичних, мистецьких, театральних, музичних, атеїстичних тощо). Відомим є інтернаціональний студентський клуб «Глобус» у Києві, який діє з 1962 року у складі кількох секцій. Понад 25% студентство належить до наукових студентських товариств для дослідної праці з різних фахів, працює в конструкторських бюрох, бере участь в республіканських і всесоюзних змаганнях тощо.

У 1957 р. створено всесоюзне добровільне студентське спортивне товариство «Буревісник», яке у 1965 р. об'єднувало в Україні близько 185 000 членів. На Олімпійських іграх у Римі (1960 р.) року українські студенти здобули 7 золотих, 6 срібних і 4 бронзових медалі.

Національно свідоме українське студентство не задовольняється цими офіційними формами студентського життя і бере участь в українському русі опору. Почавши з 1960-х рр. студенти Київського університету організують щорічно у травні маніфестацію біля

пам'ятника Шевченка; серед «шестидесятників» і гуртків «творчої молоді» було багато студентів.

Вони домагалися запровадження української мови викладання, пошанування української культури, виступали проти висилки студентів на згадані роботи. В Україні студенти видавали у 1970-х рр. нелегальні журнали «Поступ» (ред. З. Попадюк) і «Корито».

Влада відповідає на цю участь у русі опору чистками й арештами серед студентства Київського, Чернівецького, Дніпропетровського й інших університетів; особливо великого погрому зазнали студенти Львівського Університету у 1973 р. Тоді й видано таємну інструкцію, щоб до вишів Західної України приймали не більше 25% місцевої молоді.

Українське Студентство в діаспорі з 1945

На 1945 р. у західно-європейських країнах опинилася велика кількість студентів: у Німеччині (2000), Австрії (близько 500) та ін. (близько 200). Центром студентського життя був Мюнхен, в якому вчилася в українських (УВУ, УТГІ й ін.) і німецьких високих школах та в університеті УНРРА близько 800 українських студентів. Інші студентські осередки: Інсбрук (250), Грац (200), Ерланґен (170), Регенсбург (120) тощо. Політичний конфлікт між двома формаціями ОУН (бандер вці і мельниківці) відбився на студентському житті, і щойно в 1947 році прийшло до об'єднання всіх студентів під керівництвом ЦЕСУС-у, який координував працю 31 студентських організацій. ЦЕСУС і місцеві українські студентські громади займалися становими справами студентства, ідеологічними чи конфесійними — новостворені Об'єднання Українських Товариств Національного Солідаризму «Зарево» (під впливом ОУНА. Мельника), Товариство Української Студіюючої Молоді імені М. Махновського (ЗЧ ОУН), Товариство Студентів-Католиків «Обнова», Об'єднання Православних Студентів та ін.

Нові студентські осередки постали у Мадриді, Римі, Швейцарії й Англії, значно розбудувався осередок у Лювені (Національний Союз Українського Студентства з 60 членами й окремим домом). У 1946 — 1949 рр. появилася велика кількість студентських видань (див.Студентська преса).

Студентство було активне в українських політичних партіях, зокрема націоналістичних. Побутові умови полегшувало проживання у таборах дляпереміщених осіб, у гуртожитку українського студентства у Мюнхені; також стипендії КоДУС.

З 1950-х рр. почався новий етап студентського життя: більшість студентів, що прибули з українських земель, закінчили свої студії, інші виїхали за океан; у 1950 р. у німецьких університетах залишилося 660 українських студентів. У кінці 1950-х рр. ЦЕСУС переніс свій осідок за океан. У США, Канаді, Аргентині, Австралії розбудовується українське студентське життя, творяться нові студентські організації, які згодом об'єднуються в крайові центральні. У 1953 р. створено Союз Українських Студентських Товариств Америки, що згуртував близько 50 студентських громад і Союз Студентів Канади — 30 громад; 1959 р. — Центральна Українського Студентства в Австралії — 5 громад; 1963 р. — Союз Українських Студентських Товариств в Європі і Союз Аргентинських Українських Студентів. Ці крайові студентські організації перебрали частину завдань ЦЕСУС, роля якого зведена до репрезентації українського студентства на внутрішніх і зовнішніх відтинках. У 1960-х роках студентство складається з нового покоління, вже народженого за межами України, для якого місцеві справи важливіші, ніж ідеологічно-політичні. У 1970-их рр. помітне серед студентської молоді зацікавлення процесами в Україні та громадсько-культурною проблематикою діаспори (комітети оборони політв'язнів тощо). Особливою проблемою для студентів українського походження є збереження української ідентичності та опанування української мови. Загально студентська преса виходить двомовно, вона підносить місцеві й чисто студентські проблеми, частково з критичним наставленням до громадської думки старшого громадянства. Під впливом загальних тенденцій серед західного студентства деяка частина українського студентства виявляє лівіші і радикальніші погляди, ніж попередня генерація.

З 1945 р. чимале число українців студіює в Польщі (близько 200 у 1976 р.), у Чехо-Словаччині, Румунії, Югославії; вони не мають власних студентських організацій і деяку діяльність провадять в загально-українських установах.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995 рр.; Милуков П. Університети в Росії. Енциклопедический словарь Брокгауза Ф. — Ефрона И., т. 68. П. 1902; Січ — Альманах в пам'ять 40-их роковин основання товариства Січ у Відні (1868 — 1908). Л. 1908; Когут О. Статистика української С. в Австрії, ж. Шляхи, ч. 8 — 9. Л. 1913; Орелецький В. Початки і розвій укр. студ. організацій. Календар Чорноморе. В. 1933; Сірополко С. Народився освіта на Сов. Україні. В. 1934; Сірополко С. Історія

освіти на Україні. Л. 1937; ЦЕСУС 1908 — 38. Укр. С. в минулому і сучасному. Прага 1938; 3 минулого, зб., т. II: Укр. студ. рух у рос. школі. В. 1939.

СУБ'ЄКТ І ОБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ

СУБ'ЄКТ І ОБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ (від лат. *subjectum* — носій прав і обов'язків і *objectum* — предмет) — діюча особа, соціальна група, організація, які, керуючись тими чи іншими інтересами й використовуючи певні політичні засоби, виявляють себе у сфері політики (суб'єкти політики); особа, соціальна група, організація, а також суспільні явища, процеси й ситуації, на які спрямовані діяльність і вплив політичних суб'єктів (об'єкти політики). Суб'єкт і об'єкт політики співіснують у діалектичній єдності. Означена єдність пояснюється двома основними чинниками.

По-перше суб'єкт політики діє не в абстрактному просторі, а в цілком конкретних умовах даної держави, суспільства. На нього впливають стан економіки, культури, суспільні відносини і т. ін., і в своїй діяльності він не може не враховувати цього впливу, стаючи таким чином об'єктом політики.

По-друге, у своїй діяльності суб'єкт політики зазнає не лише підтримки тих сил, які поділяють його погляди та наміри, а й протидії інших суб'єктів політики, які не згодні з його намірами та діями і які також проявляють політичну активність. За цих умов (і підтримки, і протидії) суб'єкт політики стає об'єктом політики, адже на нього поширюється дія інших сил.

До суб'єкта і об'єкта політики належать: особа як первісний суб'єкт і об'єкт політики; політичний лідер — персоніфікований суб'єкт і об'єкт політики, здатний справляти суттєвий вплив на політичні процеси і, разом з тим, змушений враховувати вплив того середовища, в якому діє; політична еліта, діяльність якої має вирішальне значення для вироблення та здійснення державної політики; соціальна спільнота як основний суб'єкт і об'єкт політики; етнонаціональна спільнота, яка проявляється тією чи іншою мірою через національну самосвідомість (суб'єкт) і яка підтримується або придушується владою (об'єкт); громадський рух як відлуння потреб суспільства та окремих його частин; громадська організація — усталений, сформований суб'єкт і об'єкт політики, що сприяє розвитку трудової, соціальної та політичної активності й самодіяльності своїх членів, захищаючи їхні інтереси; політична партія — політизований, колективізований суб'єкт і об'єкт політики, що має свою платформу, чітку структуру, включений у політичні процеси і схильний до взяття влади; держава — офіційно

визнаний суб'єкт і об'єкт політики, який діє через свої законодавчі, виконавчі та судові органи, забезпечуючи життєдіяльність суспільства в усіх його сферах (суб'єкт політики), і є об'єктом для всіх попередніх суб'єктів політики.

Включення в політичне життя і, тим паче, активна політична діяльність суб'єктів політики відбуваються не самі собою, а завдяки певним передумовам, до яких, насамперед, належать: матеріальні передумови (наявність житла, продовольства, промтоварів, засобів зв'язку і т. ін.); соціально-культурні — весь комплекс чинників, що забезпечують сприйняття суб'єктом політики навколишнього світу, оцінку тих чи інших подій (політичної освіти, почуття обов'язку та ін.); політико-правові — широкий набір законів, традицій, моральних норм, що стимулюють політичну діяльність і гарантують здійснення політичних прав як окремих громадян, так і їх організацій.

Суттєве значення для включення в політичну діяльність мають також мотиви, якими керуються суб'єкти політики. До того ж у різних суб'єктів вони різні і за природою, і за проявами.

Для особи, політичних лідерів характерні в основному три групи мотивів: компенсаційні, корисливі, безкорисливі.

Для соціальних та національних спільнот основу мотивів становлять соціальні і національні інтереси.

Для громадських рухів, громадських організацій, політичних партій мотивами їхніх дій є ті завдання, цілі, задля яких вони створюються.

Для держави — це мотиви забезпечення своєї цілісності, недоторканності, прогресу в економіці та культурі.

Політична діяльність відбувається на різних рівнях, від чого залежить вплив тих чи інших суб'єктів політики на політичний процес. Розрізняють, в основному, три рівні: функціональний, опосередкована участь, безпосередня участь. Однак суб'єкт не існує сам по собі, його існування неодмінно передбачає наявність об'єкта, на який спрямовується його діяльність.

Сприйняття ж дії суб'єкта об'єктом може бути різним:

- а) схвалення, а отже, взаємодія;
- б) байдужість, а отже, інертність;
- в) заперечення, що веде до протидії.

Об'єкт, змушений у той чи той спосіб реагувати на дії суб'єкта, сам стає суб'єктом. І тому, розглядаючи політичний процес, слід вести мову не тільки і навіть не стільки про вплив суб'єкта на об'єкт, скільки про взаємини суб'єктів.

Діалектична єдність суб'єкта і об'єкта політики не означає, що одна й та сама категорія (особа, соціальна спільнота і т. ін.) виявляє себе і як суб'єкт, і як об'єкт завжди рівною мірою.

Все залежить від тих конкретних обставин, у яких розгортається політична діяльність. Для зваженої, послідовної політичної діяльності важливе органічне поєднання обох елементів: суб'єкт лише тоді зможе себе виявити повною мірою, якщо він буде враховувати оточення, діяльність інших суб'єктів, тобто виступатиме водночас і як об'єкт політики.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СУБЕТНОС

СУБ'ЕТНОС — за теорією Льва Гумільова - етнічна одиниця в структурі етносу, що займає проміжне становище між мікроетнічною одиницею (людиною, родиною, консорцією — носіями етнічності) та етносом, існування якої пов'язано з усвідомленням групових особливостей тих або інших компонентів культури.

Субетнічні утворення формуються на базі конвіксій — достатньо усталених груп людей, позначених єдністю побуту та родинними зв'язками, котрі, у свою чергу, виростають з консорцій — недостатньо ще стійких утворень, але об'єднаних однією історичною долею. До числа консорцій (буквально об'єднаних долею) можна віднести дружини, банди, артілі, гуртки, секти, ватаги, ехи. Усталені консорції перетворюються на конвіксії (прикладом чого можуть бути (чумацтво, козацтво та ін.), а уцілілі конвіксії — на субетноси (скажімо черкаси, севрюки, козаки), русини). Терміни введені Л. Гумільовим і поза пострадянським простором не використовуються.

Субетноси становлять головну етноутворювальну одиницю, призначення якої — підтримувати шляхом внутрішньоетнічного неантагоністичного суперництва етнічну цілісність, особливо необхідну на такій стадії етногенезу, як зародження етносу. Існує закономірність: спрощення етнічної структури до одного субетносу призводить до деградації етносу або ж до його руйнації, у той же час надмірне ускладнення етнічної структури веде до певної сепарації частини субетносів та етнографічних груп. Прикладом останнього процесу

можуть бути черкаси і севрюки, що розчинилися в українському етносі в XVII—XVIII ст.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

СУБКУЛЬТУРИ

СУБКУЛЬТУРИ — частина культури суспільства, яка відрізняється своєю поведінкою від більшості. У антропології — група людей у межах більшого суспільства з відмінними стандартами та моделями поведінки.

Пристосовуючись до мінливих реалій життя, культура безперервно розвивається. Культуру розглядають як модель для дійсності і саму дійсність. Зміни у культурі виникають через взаємодії між окремими особами. Окремі особи — це творіння і водночас творці культури. У результаті переговорів суспільство досягає консенсусу щодо сенсів. Проте беруть участь у цих переговорах і впливають на зміни не конкретні особи, а підгрупи та субкультури.

Субкультури — головні складові соціальної взаємодії, на рівні яких і виникає оновлення культури. Ці ідеї асимілюються суспільством в міру того, як вони отримують ширше визнання. Субкультури містять системи внутрішніх правил (групові правила і стандарти), які дозволяють їхнім членам ідентифікуватись один з одним. Субкультури можна розглядати як властиві поколінням загальні форми ідентифікації, які перетинаються з іншими маркерами колективної ідентичності, як-от раса, стать, клас, сексуальна орієнтація. Культурний консенсус з'являється тоді, коли члени субкультурної групи мають спільні погляди. У широкому розумінні, субкультура — це будь-яка група у складі більшої, збірної культури, члени якої мають інтереси, що відрізняються від інтересів тих, хто належить до головного річища культури. У вузькому розумінні це — будь-яка відмінна за стилем та ідентичністю група.

Субкультурам притаманні суворі внутрішні вписки і заходи, спрямовані на остракізацію, які забезпечують їхню стійкість.

Субкультурам властивий структурований процес навчання, протягом якого кандидати вчаться, як стати членами.

Субкультурам притаманний дуже виразний ступінь автентичності, який творить настільки міцні суспільні межі, що групу

можна назвати субкультурою. Майбутні члени мають показати досвідченим членам, що вони зрозуміли альтернативні правила, що вони — «свої».

Субкультури формуються навколо добровільних об'єднань.

Субкультури творять власні субінтерпретації норм загалу — вони або повністю відкидають їх на користь власних, або трішки їх змінюють, щоб надати сенсу способів життя своєї субкультури. Жодна субкультура як така не є відхиленням. Групі, що певним чином відходить від норми, притаманний активний процес залучення нових членів. Вони формуються навколо єдиного харизматичного символу чи літератури.

Субкультурні групи бувають двох типів:

Всеохопна інституція — це соціальний простір, у якому члени субкультури живуть і працюють із однодумцями — відрізані від загалу. Вони живуть замкнено і відокремлено. Це — втеча від суспільства.

Діяльність у суспільстві — тип, протилежний до першого. Його члени не схвалюють правил загалу, але діють у його межах. Це — наведення суспільства. Протистояння.

Інший погляд на відмінності серед субкультур виділяє такі два типи: естетична субкультура й опозиційна субкультура. Естетична субкультура просто відрізняється від культури загалу. Натомість опозиційні субкультури протистоять певним суспільним інститутам або звичаям.

Відмінності між субкультурами

Одні субкультури пов'язані з територією, а інші — ні.

Одні мають систему підготовки нових членів, інші ж — ні.

Одні займаються залученням нових членів, інші — ні.

Одні субкультури ієрархічні, інші ж — ні.

Одні вдаються до повстання, інші — до протистояння або ізоляції.

Причини формування субкультури

Групи субкультур формуються через потребу втечі від загалу і намагаються знайти нове значення речей — вони постають з колективної і майже стихійної потреби по-новому визначити щось важливе для суспільства. Люди у пошуках розв'язань знаходять інших із подібними проблемами і починають усвідомлювати, з якою субкультурою вони хочуть себе ідентифікувати. Долучатися до неї чи ні — то справа кожного зокрема. Адже слід зважити на можливість остракізації з боку загалу.

Щоб вирішити суперечності в основній культурі, якщо вона вже не забезпечує наступне покоління дієвою ідеологією, субкультура набирає форми у власній музиці, моді та ритуалах, які здатні творити. Теорія просотування стверджує: напрямки творяться на вершині суспільної структури, а потім «просотуються» на інші рівні. Наприклад, вершиною структури можуть бути модельєри, моделі, рекламні агентства та відомі особистості. Молодь отримує інформацію з телепередач про моду, музичних кліпів та журнальних реклам.

Теорії формування субкультур

Субкультуру визначають з марксистського погляду у контексті класу.

Субкультуру визначають з марксистського погляду, але без класової структури.

Субкультуру визначають як протистояння гегемонії — це субкультура на вищому рівні.

Пост-структуралісти визначають субкультуру як індивідуальне або групове протистояння. У 70-их роках пост-структуралісти розглядали вищий клас як такий, що горне до себе робітників, і тим мотивує їх разом із нижчим класом ставати заможнішими. З цього і виникла субкультура — щоб вирішити конфлікти між класами. Спільним тут є протистояння домінантній культурі. Якщо культура — це суспільне творіння, відтворення сенсу, значення та свідомости, то домінантна культура мусить бути найпоширенішою культурою — культурою, якій все до снаги.

Майбутнє субкультур

Процес суспільної реінтеграції відбувається через перетворення субкультури на товар або через інтелектуальну стагнацію. Деякі групи можуть досягти стану, коли вони вважають себе культурою. Ті, що відходять від групи, реінтегруються у суспільство.

В міру того, як споживання альтернативних культур зростає, субкультури вливаються у головне річище. Тож молодь, щоб залишатися іншою, мусить постійно створювати для себе нову ідентичність. Медіа так швидко забезпечують нас величезним масивом інформації, що нові субкультури поглинаються ними майже в самому зародку. Перенасиченість ЗМІ може ліквідувати існування молодіжної субкультури. А це б означало кінець креативності, яка дуже важлива на цьому етапі життя. Культура знову й знову використовує нею створене — те, що колись належало альтернативним субкультурам, відроджується у головному річищі, як от ретро, рейв і панк.

За допомогою засобів масової комунікації, наприклад, друкованих медіа та телебачення, домінантна культура включає в себе культуру, яка тільки-но з'являється.

Згідно з теорією гегемонії, ті, чия ідеологія домінує, постійно забезпечують загальну згоду зі встановленим суспільним порядком. Найпоширеніші суспільні цінності з часом змінюються у міру того, як члени опозиційних другорядних груп включаються до домінантної культури. Таким чином, зазвичай без жодних збоїв, підтримується суспільний порядок, а контроль домінантної групи якщо і змінюється, то поступово.

Внаслідок розвитку поняття гегемонії, виникла концепція залишкової та культури, яка тільки-но з'являється:

Залишкова культура — це витвір попередньої суспільної формації, яка залишається частиною домінантної культури, але збереглася як анахронізм.

Культура, яка тільки-но з'являється, містить нові значення, цінності, звичаї та досвід, які можуть бути альтернативними або опозиційними до домінантної культури.

Домінантна культура ефективно всотує ці культури до гегемонної — відбувається процес їхнього включення. Інколи, включивши таку культуру, домінантна культура змінюється.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

СУБОРДИНАЦІЯ

СУБОРДИНАЦІЯ (лат. subordinatio, sub — під, ordino — призначаю, керую) — це, службове підпорядкування молодшого старшому, що базується на правилах службової дисципліни.

Термін використовується у сферах професійної діяльності людей, де встановлюється чітка службова дисципліна — у військовій справі, державній службі тощо.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВНИЙ

СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВНИЙ — верховенство держави на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах. Верховенство держави означає дію в межах її території тільки однієї публічної влади, яка визначає повноваження усіх державних органів і посадових осіб, а також підлеглисть цій владі всього населення території. Незалежність держави в міжнародних відносинах — це її непідпорядкованість будь-якій зовнішній владі, владі інших держав.

Концептуальне оформлення ідеї державного суверенітету пов'язується з епохою пізнього Середньовіччя. У цей період отримала свій розвиток ідея про необхідність політичного об'єднання феодално-роздробленої держави. Державний інтерес проголошувався як найвищий політичний інтерес і фокусувався на фігурі одноосібного верховного володаря-государя.

Суверенітет як виключно державне панування виокремив Ж. Боден. Він виступав проти множинності панування у всіх його формах. Уся державна влада мала концентруватися в суверені; якщо вона розділялася, то государ переставав бути сувереном.

Наукове поняття суверенітету породила еволюція державності Нового і Новітнього часу. Вона й позначилася на розвитку цього поняття, що, за М. Оріу, проходить три якісно відмінних етапи:

первісно суверенітет асоціюється виключно з особою абсолютного монарха, наділеного найвищою і неподільною владою, наданою Богом;

на другому етапі суверенітет відокремлюється від особи монарха і переходить до держави чи нації, що призводить до їх персоніфікації;

на третьому етапі суверенітет стає одним з найважливіших атрибутів держави, перетворюючись на «суверенну волю персоніфікованої держави».

У сучасній державознавчій науці загально визнано, що державі як суверенній організації влади в суспільстві властиві такі якості, як верховенство, публічність і єдність.

Вестфальська модель суверенітету

Зазначена модель існує в рамках т.зв. Вестфальської системи, започаткованої Вестфальським миром, підписаним у 1648 р., в якому головні на той час європейські країни (Священна Римська імперія, Іспанія, Франція, Швеція і Голландська республіка) погодилися дотримуватися принципу територіальної цілісності держав.

У рамках цієї моделі суверенітет розглядається як універсальна цінність, навіть як самоцінність, автономний моральний принцип: держава є суверенною лише на тій підставі, що вона є державою.

Виділяють декілька її ключових принципів:

Принцип суверенітету держав і основоположне право визначення політичного самоврядування.

Принцип правової рівності між державами

Принцип невтручання однієї держави у внутрішні справи іншої держави. Доктрина невтручання є одним із фундаментальних елементів

Вестфальської системи і одночасно юридичним проявом концепції вестфальського суверенітету. Держава, суверенітет якої визнається іншими, входить в коло суверенних держав і отримує свого роду імунітет проти втручання. Внутрішній суверенітет, таким чином, залишається недоторканим.

Ця доктрина отримала закріплення в міжнародному праві одночасно зі створенням Організації Об'єднаних Націй. Статут ООН (п. 7 ст. 2)¹ захищає, охороняє суверенітет держав. Його підтверджує Декларація щодо неприпустимості втручання у внутрішні справи держав, про захист їх незалежності та суверенітету, ухвалена 21.12.1965 Резолюцією 2131 (XX) на 20-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. Принцип невтручання у внутрішні справи держав є одним із головних у міжнародному праві. Вестфальська система досягла свого піку в кінці 19 століття та відіграє важливу роль у сучасній теорії міжнародних відносин.

Активними прихильниками «вестфальського» суверенітету традиційно є слабкі або такі, що розвиваються країни, що вбачають у ньому гарантію невтручання в їхні справи, навіть якщо внутрішньополітичні процеси в цих державах викликають незгоду і обурення інших країн, міжнародної спільноти. У цьому сенсі держави відводять суверенітету по суті роль правового прикриття, яке захищає їх від втручання в їхні внутрішні справи інших суб'єктів міжнародного права, у тому числі з причин гуманітарного характеру.

Відрізняють дві сторони державного суверенітету (Ж.Боден). Внутрішню: виражає верховенство і повноту державної влади відносно до усіх інших організацій у політичній системі суспільства, її монопольне право на законодавство, управління і юрисдикцію усередині країни в межах усієї державної території. Внутрішній суверенітет називають ще законодавчим суверенітетом, оскільки він припускає право законодавчої влади видавати закони.

Зовнішню: виражає незалежність і рівноправність держави як суб'єкта міжнародного права у взаємовідносинах з іншими державами, недопустимість втручання у внутрішньодержавні справи ззовні.

У Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. зазначені такі ознаки державного суверенітету України:

1) верховенство (інакше: прерогатива влади) -- відсутність іншої вищої суспільної влади на території країни: державна влада може скасувати, визнати недійсним будь-який прояв усякої іншої суспільної влади;

2) самостійність — можливість самостійно приймати рішення усередині країни і ззовні за дотримання норм національного та міжнародного права;

3) повнота (інакше: універсальність) — поширення державної влади на всі сфери державного життя, на всенаселення і громадські організації країни;

4) неподільність влади держави в межах її території — одноособовість влади в цілому і лише функціональний її поділ на гілки влади: законодавчу, виконавчу, судову; безпосереднє здійснення владних велінь по їх каналах;

5) незалежність у зовнішніх відносинах — можливість самостійно приймати рішення ззовні країни за дотримання норм міжнародного права і поважання суверенітету інших країн;

6) рівноправність у зовнішніх відносинах — наявність у міжнародних відносинах таких прав і обов'язків, як й у інших країн.

До зазначених ознак суверенітету слід додати: 7) невідчужуваність — неможливість довільної відчуженості легітимної та легальної влади, лише наявність закріпленої законом можливості делегувати суверенні права держави органам місцевого самоврядування (в унітарній державі), суб'єктам федерації та органам місцевого самоврядування (у федеративній державі).

Суверенітет у сучасному міжнародному праві

У принципах сучасного міжнародного права:

• Принцип суверенної рівності держав, що включає в себе низку елементів:

а) держави юридично рівні;

б) кожна держава користується правами, притаманними повному суверенітету;

в) кожна держава зобов'язана поважати правосуб'єктність інших держав;

г) територіальна цілісність і політична незалежність держав недоторканні;

д) кожна держава має право вільно обирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні і культурні системи;

е) кожна держава зобов'язана виконувати повністю і сумлінно свої міжнародні зобов'язання і жити в мирі з іншими державами;

- Принцип невтручання у внутрішні справи тісно пов'язаний з наявністю суверенітету і ґрунтується на одному з його елементів: незалежності держави при здійсненні її внутрішніх функцій. Наявність суверенітету у держави означає свободу держави чинити так, як вона вважає за необхідне і дотримуватися при цьому норм міжнародного права і національного законодавства. Обов'язки держави в рамках цього принципу полягають у невтручанні у внутрішні справи іншої держави;

- Принцип територіальної рівності цілісності держав захищає право держави на цілісність і недоторканість її території, є найважливішим засобом забезпечення суверенітету держави;

- Принцип непорушності державних кордонів регламентує відносини держав з приводу встановлення і охорони кордону. Пов'язаний з принципом недоторканості державного кордону, який існував з давніх часів;

- Принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, на якому тримається весь міжнародний правопорядок;

- Принцип заборони застосування сили чи погрози силою в якому закріплюються обов'язки держав не застосовувати одна проти іншої збройні сили;

- Принцип поваги прав і основних свобод людини, що містить в собі їх перелік. Під час здійснення своїх прав людина повинна поважати права держав та інших соціальних утворень. У міжнародному і соціальному праві існує можливість обмеження прав людини, але тільки в інтересах загального блага в демократичному суспільстві;

- Принцип рівноправності і самовизнання народів та націй існує для регулювання відносин держав у сфері розвитку цивілізацій у цілому і безконфліктному існуванні етносів, що перебувають на різних стадіях розвитку.

У результаті глобалізації та розвитку наддержавних міжнародних організацій поступово змінюється і роль держав. З'являються певні розбіжності між політичним, економічним та

юридичним розумінням суверенітету в сферах, які зачепила регіоналізація та глобалізація.

Державам як первинним суб'єктам міжнародного права доводиться приймати рішення виходячи з необхідності враховувати не лише внутрішньодержавні політико-правові аспекти та обмеження, обумовленні прагненням зберегти свою легітимність, а й міжнародні реалії світового співтовариства, що дедалі більше інтегрується.

У наші дні суверенітет держав може обмежуватися прийнятими ними на себе зобов'язаннями або делегуватися в певних рамках міжнародним організаціям на основі добровільно підписаних і ратифікованих національними парламентами договорів.

Існування нових форм політичної самоорганізації та організації держав призводить до переосмислення, уточнення значення поняття суверенітету. При цьому незмінною лишається теза, що суверенітет може бути реальним для всіх держав лише в умовах міжнародного правопорядку. Зміцнення цього правопорядку, прогнозований його розвиток веде до підвищення реальності прав держав, особливо середніх і малих, які в минулому досить часто ставали жертвами могутніших країн.

Реалізація державного суверенітету в умовах членства в Європейському союзі

Поява ЄС, утворення зі складним, особливим статусом, актуалізувало дискусії довкола сучасного розуміння поняття державного суверенітету та характеристики суверенності цієї організації та її учасників.

Для з'ясування відповіді на питання, кому належить суверенітет в Європейському Союзі, становлять інтерес розробки авторів теорії «участі» (Борель, Ле Фюр), які намагалися віднайти компроміс між «сепаратистською» і «унітарною» теоріями. Вказані автори, як і «унітаристи», вважали недопустимим визнавати суб'єктів федераціносіями державного суверенітету. Як компроміс вони пропонували визнати за ними право на участь у формуванні та реалізації державного суверенітету.

На сучасному етапі розвитку ці ідеї також користуються популярністю, хоча й отримують іншу назву. Так, Глен Морган зазначає, що «...у постсувереністському проекті метою інтеграції є не загальноєвропейська федерація, а нова складна політична спільнота, що розпорошує політичну владу між різними рівнями влади (регіональним, національним, загальноєвропейським) залежно від питання, яке необхідно вирішити».

Стосовно Європейського Союзу також говорять, що його наднаціональні інститути спільно з національними урядами беруть участь у реалізації державного суверенітету.

Однак, стосовно як федеративної держави, так і ЄС йдеться не про спільне формування на здійснення державного суверенітету, а лише про участь у здійсненні державної влади – у першому випадку і про участь інститутів Союзу у реалізації окремих суверенних прав держав-членів – у другому. Щоправда, стосовно Європейського Союзу ситуація є набагато складнішою.

Важливою характеристикою європейської інтеграції на всіх етапах розвиток Союзу слід визначати наявність стійкості тенденції до поступового набуття ним дедалі більше ознак наддержавного утворення внаслідок послідовного самообмеження держав-членів ЄС в обсязі здійснюваних суверенних прав та делегування права їх реалізації на наднаціональний рівень.

Для сучасного етапу європейського державно-правового розвитку характерно:

- збереження державами-членами за собою статусу суверенної держави в його конституційно-правовому і міжнародно-правовому сенсі, а також самостійна реалізація низки суверенних прав, що дозволяє їм певною мірою не допускати втручання інститутів Європейського Союзу у внутрішні справи і проводити за потреби незалежну зовнішню політику;

- існування «суверенітету» ЄС, що складається з прав реалізації суверенних прав і окремих повноважень, переданих йому урядами держав-членів;

- поєднання колективно виробленої політики на рівні інститутів ЄС з відносно автономною політикою держав-членів;

- здійснення управлінських функцій через мережі суб'єктів, які включають національні уряди, наднаціональні інститути, регіональні уряди та інститути громадського суспільства;

- безпосередня участь громадян ЄС у виборах Європейського парламенту, який поступово розширює свої повноваження, наближаючись за роллю і виконуваними функціями до національного парламенту;

- співпраця національних, наднаціональних і субнаціональних владних структур щодо прийняття найбільш важливих рішень з усе більш широкого кола важливих питань суспільного життя.

Концептуалізація багаторівневої структури управління ЄС і держав-членів, що його утворюють, стала результатом поступового

досягнення компромісу між прибічниками, з одного боку, ідеї федерації ЄС і, з другого – перетворення його на нехай і не типову, проте все ж міжнародну організацію.

Слід зазначити, що реалізація концепції багаторівневої структури управління, на думку багатьох дослідників, цілком відповідає потребам сучасного стану інтеграційного процесу, перетворенню Європейського Союзу на утворення, що поєднує федеративні та конфедеративні риси, що ніяк не заважає поглибленню інтеграції, її поширення на все нові сфери суспільного життя. Дана концепція відповідає принципам лояльного співробітництва, субсидіарності і пропорційності, які закріплені в установчих договорах і характеризують відносини між Європейським Союзом і державами-членами.

Суверенні права держави, співвідношення з державним суверенітетом

Суверенні права — це необхідні для існування і розвитку держави правові можливості, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними і рівними для кожної країни, якими вона наділяє себе своєю волею.

Ознаки суверенних прав:

1. Суверенні права є складовою державного суверенітету; це взаємообумовлені явища, що співвідносяться як «частини» і «ціле», проте їх неприпустимо ототожнювати.

2. Суверенні права держави в певному сенсі можуть бути охарактеризовані як природні подібно до прав людини, оскільки пов'язані із самим фактом існування держави, внаслідок чого їх виникнення незалежать від неправових чинників.

3. Суверенні права іманентні державі, є невід'ємними, оскільки ніким державі не даровані, а тому не можуть бути ані відібрані в неї, ані обмежені в обсязі.

4. Оскільки держави визнаються юридично рівними, вони мають загальні і рівні суверенні права, якими можуть користуватися на свій розсуд,

5. Перелік та зміст суверенних прав є конкретно-історичними, на різних етапах історії вони мають відмінності .

Як відомо, суверенітет не виключає можливості його реалізації через участь держави в діяльності міждержавних утворень. На думку науковців, зокрема Ю. А. Тихомирова, передача окремих суверенних прав і повноважень державою наднаціональним структурам не означає заперечення або звуження суверенних прав. При цьому

передане право реалізації прав і повноважень компенсується набуттям так званих загальносистемних повноважень.

До категорії «суверенні права» апелюють як міжнародно-правові документи, так і конституційне законодавство держав.

Так, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами згідно зі Статутом ООН, передбачає, що жодна держава не вправі ані застосовувати, ані заохочувати застосування економічних, політичних заходів з метою добитися підкорення собі іншої держави у здійсненні своїх суверенних прав.

Крім того, Декларація містить посилання на принцип суверенної рівності країн, зміст якої полягає у такому: усі держави юридично рівні; вони мають однакові права і обов'язки, є рівноправними членами міжнародного співтовариства; кожна держава користується правами, властивими повному суверенітету.

У розгорнутішому вигляді цей принцип викладено у Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі, у ст. 1 якого констатується, що держави-учасниці будуть поважати всі права, що властиві суверенітету держави і охоплюються ним, до яких належить, зокрема, право кожної держави на юридичну рівність, на територіальну цілісність], на свободу і політичну незалежність.

Вони будуть поважати право вільно обирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні і культурні системи, право встановлювати свої закони і адміністративні правила.

ДЖЕРЕЛА:

Національний суверенітет України в умовах глобалізації: Національна доповідь. — НЗ5 К.: Парламентське вид-во, 2011. — 112 с.; Телешун С. Поняття державного устрою України: проблеми теорії і практики // Право України. — 2000. — №6. — С.14-19.; Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955—1995.; Суверенітет: поняття та види, iGroup team site, Конст.право.; Державний суверенітет і суверенні права: проблеми співвідношення Байдін Ю. В., 2010.

СУД ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

СУД ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ — суд, який розглядає справу з початку, безпосередньо досліджує докази і виносить рішення(вирок) по суті.

Від судів вищих (апеляційної, касаційної, наглядової) інстанцій він відрізняється тим, що саме до суду першої інстанції особа звертається за захистом своїх прав та інтересів, а до вищих судів —

факультативно, у разі незгоди з винесеним рішенням. Таким чином, на першу інстанцію покладається основне навантаження зі здійснення правосуддя в будь-якій країні.

Прикметно, що англійською мовою «перша інстанція» перекладається як «Original jurisdiction».

Місцевий суд є судом першої інстанції і розглядає справи, віднесені процесуальним законом до його підсудності. Проте, поняття «місцевий суд» не рівнозначне поняттю «суд першої інстанції». Згідно зі статтею 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», система судів загальної юрисдикції відповідно до Конституції України будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Місцевий суд є найнижчою ланкою в системі судоустрою згідно принципу територіальності, а суд першої інстанції є найнижчою ланкою в системі судоустрою згідно принципу інстанційності. Таким чином, кожний місцевий суд є судом першої інстанції, але не кожний суд першої інстанції є найнижчим суто територіально: це залежить від правил підсудності. Один і той же суд може розглядати справи як по першій, так і по другій (а іноді по третій) інстанціях.

Згідно даних судової статистики, у I півріччі 2011 р. суди по першій інстанції розглянули 2,3 млн справ (цивільних, адміністративних, кримінальних, господарських, справ про адміністративні правопорушення), постанов, подань, клопотань, позовних заяв, заяв, скарг. В апеляційному порядку суди закінчили провадження у 699,6 тис. справ та матеріалів усіх категорій.

Суд першої інстанції — районний, районний у місті, міський та міськрайонний суд, який має право ухвалити вирок або постановити ухвалу про закриття кримінального провадження.

У цивільному судочинстві

Усі справи, що підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства, розглядаються районними, районними у містах, міськими та міськрайонними судами.

У господарському судочинстві

Місцеві господарські суди розглядають у першій інстанції усі справи, підвідомчі господарським судам. Місцевими господарськими судами є господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

В адміністративному судочинстві

Місцевим загальним судам як адміністративним судам підсудні: адміністративні справи, у яких однією зі сторін є орган чи посадова особа місцевого самоврядування, посадова чи службова особа органу

місцевого самоврядування, крім тих, які підсудні окружним адміністративним судам;

усі адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності;

усі адміністративні справи щодо спорів фізичних осіб з суб'єктами владних повноважень з приводу обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг;

адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби щодо виконання ними рішень судів;

адміністративні справи щодо примусового повернення в країну походження або третю країну та примусового видворення іноземців та осіб без громадянства за межі території України.

Окружним адміністративним судам підсудні адміністративні справи, у яких однією зі сторін є орган державної влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, обласна рада, Київська або Севастопольська міська рада, їх посадова чи службова особа, крім випадків, передбачених цим Кодексом, та крім справ з приводу їхніх рішень, дій чи бездіяльності у справах про адміністративні проступки та справ, які підсудні місцевим загальним судам як адміністративним судам.

Вищому адміністративному суду України як суду першої інстанції підсудні справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму, справи про дострокове припинення повноважень народного депутата України, а також справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

У справах про адміністративні правопорушення

Судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів розглядають справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 221 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Місцеві господарські та адміністративні суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди та Верховний Суд України (тобто будь-який

суд) уповноважені розглядати справи про прояв неповаги до суду (Стаття 1853 КпАП) і виносити у цих справах остаточні постанови, що не підлягають оскарженню.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СУДОВА ВЛАДА

СУДОВА ВЛАДА — незалежна і самостійна гілка державної влади, яка здійснюється судами.

Органи судової влади вирішують правові суперечки між конкретними особами, а також розглядають справи щодо норм контролю, а саме: відповідності законів конституції і підзаконних нормативних актів законам. У окремих випадках ці органи дають тлумачення правовим нормам, в основному нормам конституції країни, поза зв'язком з конкретним позовом.

Можна виділити такі напрями здійснення судової влади: охорона прав і законних інтересів громадян, охорона правопорядку від злочинних й інших правопорушень, контроль за тим, щоб діяльність державних органів не виходила за правові межі.

Суди також виконують окремі посвідчуванні функції: визнання фактів в окремих державах — зміцнення прав, коли для посвідчення потрібний доказ, що за складністю виходить за межі компетентності нотаріусів.

Судову владу характеризують такі ознаки:

Соціальний характер влади. Судова влада належить до сфери суспільних відносин і тому її соціальна роль полягає в забезпеченні панування права, в тому числі й щодо держави. Усі громадяни, їх організації та об'єднання, державні і муніципальні органи, у тому числі і вищі органи влади і управління, зобов'язанні виконувати рішення судів;

Незалежність, самостійність та відокремленість судової влади. Н. Юзікова зазначає, що незалежність судової влади — це принцип ефективної діяльності суду, що вільний від будь-якого зовнішнього чи внутрішнього впливу з боку органів законодавчої та виконавчої влади, фізичних та юридичних осіб. Незалежність судової влади обумовлюється конституційним розподілом влади. Судова влада виконує притаманні їй функції правосуддя та контролю незалежно від

інших гілок влади, не підпорядковуючись їм. Принцип незалежності суддів спрямований не тільки на убезпечення суддів від протизаконного впливу органів і осіб. Він покликаний підняти самотійність та відповідальність суддів при вирішенні будь-якого правового питання. Це означає, що суд кожного разу сам зобов'язаний встановити всі обставини справи, самотійно підібрати норму закону і зробити з неї правові висновки. Суд не пов'язаний висновками, що зроблені іншими органами за обставинами справи. Достовірність фактів, встановлених органами управління, ретельно перевіряється у судовому засіданні.

Самотійність означає відсутність будь-якого підпорядкування судів та потреби затверджувати їх рішення. Суди займають особливе становище в державному механізмі, що обумовлено особливостями виконуваних їм функцій, специфікою умов і порядку їх діяльності. Вони не входять до будь-якої іншої системи державних органів. Відокремленість судової влади впливає з її незалежності і самотійності.

Це означає, що суди утворюють досить автономну систему, що включає не тільки суди (у вузькому сенсі слова), але й інші підрозділи, що забезпечують їх життєдіяльність.

Виключність судової влади. Виключність судової влади – означає, що жоден орган державної влади окрім суду не може вирішувати усі правові суперечки та приймати рішення, здійснюючи правосуддя.

Держава доручає тільки судам приймати рішення з конкретних цивільних, господарських, кримінальних та адміністративних справ, що підкреслює виключність судових рішень. Тільки органи судової влади можуть застосовувати державні примусові заходи, такі як визнання особи винною, призначення покарання.

Єдність судової влади. Єдність судової влади забезпечується сукупністю нормативно-правових актів, що регулюють питання судоустрою та судочинства, мають єдиний механізм дії. Єдність насамперед проявляється у функціях судової влади – правосудді і контролі

Судова влада здійснюється на основі і у відповідності з вимогами процесуального закону та на основі певних принципів. Саме процесуальний закон детально регламентує процедуру розгляду справ у суді, гарантуючи дотримання прав і законних інтересів всіх учасників судового розгляду, недопущення порушень закону і суб'єктивізму. Порушення процесуальних норм є підставою відміни рішень суду.

Судова влада здійснюється на основі певних принципів, встановлених нормами міжнародного та внутрішнього права

Судовій владі належить функція контролю. Судова влада має право на здійснення контролю за відповідністю законів Конституції, для захисту прав громадян у їх стосунках з органами виконавчої влади та їх службовими особами, а також для контролю за дотриманням прав і свобод громадян під час розслідування злочинів та проведення правоохоронними органами оперативно-розшукової діяльності.

Виконання вимог суду і виконання його рішень забезпечується силою держави. У разі потреби відповідні органи і посадові особи можуть застосувати відповідні заходи для реалізації рішень і вимог суду.

У державному механізмі функціонують спеціальні органи і посадові особи, до обов'язків яких входить виконання судових рішень.

Здійснення судової влади

У сучасному світі склалися дві судові системи, одна з яких іменується змагальною, а друга — слідчою. Характерною рисою змагальної судової системи є безпосередній диспут сторін перед судом, коли сторони (адвокати) мають можливість контролювати хід процесу й є головними дійовими особами в цьому процесі.

Суддя тут наближається за своєю позицією до ролі третейського судді. Якщо при цьому є присяжні, то суддя не вирішує питання, хто правий, а хто винен.

Суддя не втручається до процесу ухвалення рішення. Змагальна судова система характерна для держав із прецедентною правовою системою.

У слідчій системі багато що визначається на стадії попереднього розслідування, і суддя по суті веде справу на основі документів. При цьому суддя сам досліджує факти і прагне встановити істину у справі.

У слідчій системі за традицією не застосовується суд присяжних, і адвокати не є головними дійовими особами. Слідча система використовується в державах з нормативно-актною правовою системою.

Судова влада здійснюється одноосібно суддею або судовою колегією з дотриманням встановленої законом процедури. Межі дії судової влади обмежені нормами, що регламентують право на звернення в суд, а також принципами права.

ДЖЕРЕЛА:

Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2008.— с.90.; Поняття та ознаки судової

СУДОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Судова система України становить сукупність усіх судів держави, заснованих на єдиних засадах організації і діяльності, що здійснюють судову владу.

Судову систему України складають суди загальної юрисдикції та Конституційний Суд України, який є єдиним органом конституційної юрисдикції. Суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів, яка складається із загальних і спеціалізованих судів. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

Третейські суди не входять до судової системи України.

Характерними ознаками судової системи України є її пристосованість до адміністративно-територіального устрою, різні рівні провадження, стабільність і єдність.

Судді

Суддею в Україні є громадянин України, який відповідно до Конституції України та Закону «Про судоустрій і статус суддів» призначений чи обраний суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Судді в Україні мають єдиний статус незалежно від місця суду в системі судів загальної юрисдикції чи адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді.

На посаду судді може бути рекомендований громадянин України, не молодший двадцяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж роботи в галузі права не менш як три роки, проживає в Україні не менш як десять років та володіє державною мовою.

Не можуть бути рекомендовані на посаду судді громадяни:

визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними;
які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків судді;
які мають не зняту чи не погашену судимість.

Не може претендувати на посаду судді особа, до якої згідно із законом застосовується заборона обіймати відповідну посаду. Не може претендувати на посаду судді також особа, яку було раніше звільнено з посади судді за порушення присяги, порушення вимог щодо несумісності або у зв'язку із набранням законної сили обвинувальним вироком, крім випадків визнання в судовому порядку

протиправним рішення про звільнення з цих підстав або скасування обвинувального вироку суду.

Добір суддів, їх спеціальна підготовка та дисциплінарне провадження щодо них здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України (ВККС).

Законом передбачена спеціальна підготовка кандидата на посаду судді, яка включає теоретичне та практичне навчання за денною (очною) чи заочною формою. Організація спеціальної підготовки здійснюється Національною школою суддів України при ВККС.

Конституційний суд

Будівля Конституційного Суду України

Кандидати в судді здають кваліфікаційний іспит, після чого зараховуються до резерву і беруть участь у конкурсі на зайняття вакантної посади судді.

Призначення на посаду судді вперше здійснюється Президентом України на підставі та в межах подання Вищої ради юстиції, на п'ятирічний строк.

Після спливу п'ятирічного строку судді обираються Верховною Радою України безстроково.

Суддю не може бути переведено до іншого суду без його згоди.

Суддя, який обіймає посаду безстроково, працює до шістдесяти п'яти років, за винятком випадків звільнення з посади або відставки судді відповідно до закону.

Законодавством визначається правовий статус (права, обов'язки, гарантії, обмеження) суддів. Оплата праці судді називається суддівською винагородою, а пенсійне забезпечення — щомісячним довічним грошовим утриманням судді у відставці. Конституційний Суд

України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Конституційний Суд України не входить до системи судів загальної юрисдикції. Пріоритетним напрямком діяльності Конституційного Суду є здійснення конституційного судочинства в Україні. Втім, це не єдина функція суду, також виділяють функції конституційного контролю та офіційного тлумачення законодавства. Відповідно до Конституції України та Закону «Про Конституційний Суд України», суд приймає рішення та дає висновки у таких справах:

Вирішення питань відповідності Конституції законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Відповідність Конституції чинних міжнародних договорів України, або тих міжнародних, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. Додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в межах, визначених Конституцією. Видає офіційне тлумачення Конституції та законів України.

Верховний Суд

Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції України, який забезпечує єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Верховний Суд України: здійснює правосуддя; здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики; надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням судової системи України; надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я; звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України; забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій; здійснює інші повноваження, визначені законом.

Вищі спеціалізовані суди

У системі судів загальної юрисдикції діють вищі спеціалізовані суди як суди касаційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ.

В Україні діють три вищих спеціалізованих суди:

Вищий адміністративний суд України; Вищий господарський суд України; Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Вищий спеціалізований суд:

здійснює правосуддя; у випадках, передбачених процесуальним законом, розглядає справи відповідної судової спеціалізації як суд першої або апеляційної інстанції; аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику; надає методичну допомогу судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції та законів України у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики; дає спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової спеціалізації; здійснює інші повноваження, визначені законом.

Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ

7 липня 2010 р. Верховною Радою був прийнятий, а Президентом підписаний Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Відповідно до цього закону утворений Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, який є касаційною інстанцією для розгляду справ, що підпадають під загальну юрисдикцію.

У суді діють дві палати:

Судова палата у цивільних справах; Судова палата у кримінальних справах.

Вищий господарський суд

Вищий господарський суд України є вищим судовим органом у системі спеціалізованих господарських судів України та касаційною інстанцією у господарській юрисдикції. У ВГСУ утворено чотири палати.

Вищий адміністративний суд

До весни 2012 р. у Вищому адміністративному суді України було створено та діяло п'ять судових палат. З весни 2012 р. діють чотири судові палати. Станом на березень 2015 р. діють три судові палати.

Основне завдання адміністративного судочинства полягає у захисті прав та законних інтересів особи в публічно-правових спорах від порушень з боку органів влади, органів місцевого самоврядування, їх службових чи посадових осіб. Адміністративні суди розглядають всі справи, пов'язані зі спорами фізичних або юридичних осіб із суб'єктом

владних повноважень щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності. Крім цього адміністративні суди розглядають спори, пов'язані із публічною службою, реалізацією повноважень управлінськими суб'єктами. Особлива категорія справ, які розглядають в адміністративному суді — спори, про правовідносини, що пов'язані ізвиборчим процесом та референдумом.

В Україні дотепер не існувало у завершеному вигляді правового захисту фізичних осіб у відносинах з адміністративними органами. Правовий захист, що забезпечують адміністративні суди, спрямований не на покарання протиправної поведінки, а на поновлення законного стану. Пріоритети адміністративної юстиції полягають у сфері захисту прав громадянина, а не держави, що має сприяти зростанню довіри до судової влади в країні.

Апеляційні суди

У системі судів загальної юрисдикції діють апеляційні суди як суди апеляційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ, справ про адміністративні правопорушення.

Загальні апеляційні суди

Апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються відповідно до указу Президента України в апеляційних округах.

До створення апеляційних округів загальних судів, такими округами є місто Київ, місто Севастополь, Автономна Республіка Крим, області, а апеляційними судами у відповідних апеляційних округах є відповідно Апеляційний суд міста Києва, Апеляційний суд міста Севастополя, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим, апеляційні суди областей. Загальна кількість — 27.

Частина приміщень деяких загальних апеляційних судів розміщена за межами адміністративних центрів. Певна частина Апеляційного суду Автономної Республіки Крим розміщена у Феодосії, Апеляційного суду Дніпропетровської області у Кривому Розі, а Апеляційного суду Донецької області у Бахмуті та Маріуполі.

Апеляційні господарські суди

Апеляційні господарські суди переглядають рішення та ухвали господарських судів першої інстанції. Загальна кількість — 8. Юрисдикція апеляційних господарських судів є особливою і не збігається з адміністративно-територіальним устроєм.

12 серпня 2010 р. Президент України підписав Указ № 811/2010 щодо «Питання мережі господарських судів України», відповідно до якого були ліквідовані Житомирський, Запорізький, Київський міжобласний та Луганський апеляційні господарські суди та був утворений Рівненський апеляційний господарський суд. До цього нововведення під юрисдикцію Житомирського апеляційного господарського суду підпадала Вінницька, Житомирська та Хмельницька область, під юрисдикцію Запорізького апеляційного господарського суду підпадала Запорізька та Херсонська область, під юрисдикцію Київського міжобласного суду підпадала Київська (без м. Києва), Полтавська та Черкаська область, а під юрисдикцію Луганського апеляційного господарського суду підпадала лише Луганська область. Під юрисдикцію новоствореного Рівненського апеляційного господарського суду підпадає Вінницька, Волинська, Житомирська, Рівненська та Апеляційні адміністративні суди

Відповідно до указу Президента в Україні існує 9 апеляційних адміністративних судів.

Місцеві суди

Загальні місцеві суди - Місцевими загальними судами є районні, міжрайонні, районні у містах, міські та міськрайонні суди. Це суди першої інстанції. Загальна їх кількість — 663.

Господарські місцеві суди - Господарські місцеві суди розташовані у всіх обласних центрах областей, у столиці АР Крим та містах Києві та Севастополі. Юрисдикція поширюється у межах свого регіону. Загальна кількість — 27.

Адміністративні місцеві суди - Окружні адміністративні суди (місцеві) розташовані у всіх обласних центрах областей, у столиці АР Крим та містах Києві та Севастополі. Юрисдикція поширюється у межах свого регіону. Загальна кількість — 27.

Забезпечення судової системи України

У 2012 р. судова система України була профінансована на 3,817 млрд грн. що становить 38,6 % від бюджетного запиту; у 2013 р. — 4,345 млрд. (46,8 %); у 2014 р. (призначення) — 4,571 млрд. (46,4 %).

Середня суддівська винагорода до оподаткування у 2012 р. складала 13510 грн., у 2013 — 17759 грн. (по місцевим і апеляційним судам).

Станом на 1 квітня 2014 р. 1402 судді потребували поліпшення житлових умов. У 2013 р. житлом забезпечені 9 суддів.

Станом на 1 квітня 2014 р. кількісний склад суддів місцевих та апеляційних судів становив 8167 посад, у тому числі місцевих судів — 5917; апеляційних — 2250. Із них фактично зайнятих — 92,98 %.

Надходження справ і матеріалів у 2013 р. склало 5,1 млн.

Середньомісячне навантаження на одного суддю: по місцевим загальним судам — 67,2 справи; по окружним адміністративним — 30,8; по місцевим господарським — 17,2 справи. Середнє по системі зменшення навантаження — 11,65 %.

Судова реформа 2010—2013

7 липня 2010 р., після численних дискусій та переговорів представників різних політичних сил, Верховна Рада прийняла в цілому Закон «Про судоустрій та статус суддів». Вказаним законом вносяться істотні зміни в судову систему України, зокрема передбачається введення системи вищих спеціалізованих судів по всім галузям юрисдикції: створення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ, який разом з Вищим адміністративним судом України та Вищим господарським судом України буде працювати як суд касаційної інстанції.

Реформою ліквідовані військові суди — тепер справи, що мали б розглядатися гарнізонними військовими судами розглядаються судами загальної юрисдикції першої інстанції, а справи, що мали б розглядатися у апеляційних військових судах розглядаються у апеляційних судах загальної юрисдикції. Також реформою різко обмежено компетенцію Верховного суду — він може переглядати рішення Вищих спеціалізованих судів тільки за наявності визначених законом обставин.

Негативні сторони реформи 2010 р. викриті Європейським судом з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» 2013 р.

Склад суддів Верховного Суду України наразі становить 48 суддів.

2014—2015

Стратегія розвитку судової системи України на 2014—2017 рр., підготована Радою суддів, містить такі **напрямки розвитку судової системи:**

Зміцнення незалежності та самостійності суддів; Збільшення фінансування та підвищення ефективності використання ресурсів; Довіра громадськості; Професіоналізм та досконалість в роботі; Дотримання засад доброчесності у відправленні правосуддя.

Однією з основних причин руйнування судової влади є невдало реалізована у 2010 р. судова реформа: прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» негативно вплинуло на органи суддівського самоврядування — вони стали повністю залежними від політичної влади. Політичні принципи формування Вищої ради юстиції та нечітко сформульовані підстави для притягнення до дисциплінарної відповідальності призвели до того, що судді фактично втратили гарантії незалежності своєї діяльності. Механізм добору суддів характеризувався зловживаннями з боку органів, відповідальних за цю процедуру — Антикорупційна стратегія на 2014—2017 роки, прийнята 14.10.2014

27 жовтня 2014 р. Президент П. Порошенко створив Раду з питань судової реформи, яка повинна підготувати та подати Главі держави пропозиції щодо стратегії реформування судоустрою та судочинства. Координатором Ради призначено заступника глави АПУ О.В. Філатова.

Стратегія сталого розвитку «Україна — 2020», запропонована П. Порошенком, накреслює судову реформу у два етапи:

невідкладне оновлення законодавства, спрямоване на відновлення довіри до судової влади в Україні;

системні зміни в законодавстві: прийняття нової Конституції України та на основі відповідних конституційних змін — нових законів, що стосуються судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів.

Мета реформи — реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципів верховенства права і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд справ незалежним та неупередженим судом.

Законодавчим втіленням реформи стало прийняття Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», проект якого розроблений президентською Радою з питань судової реформи під керуванням Філатова.

При цьому був відкинутий альтернативний законопроект, що просувався Реанімаційним пакетом реформ. Проект РПР, серед іншого, передбачав ліквідацію господарських судів — професіонали на це відреагували у багнети.

Основні новації прийнятого Закону «Про забезпечення права на справедливий суд», що **набрав чинності 29 березня 2015 р.:**

розширено повноваження Верховного Суду щодо самостійного прийняття справ до провадження у т. зв. IV інстанції та підстав

перегляду справ;судам надано право відступати від правових позицій Верховного Суду з одночасним наведенням відповідних мотивів у рішенні; змінено порядок формування Вищої ради юстиції; доступ до судових рішень зроблено більш відкритим; змінено порядок розгляду Верховною Радою питань про звільнення суддів; Закон України «Про судоустрій і статус суддів» викладено в новій редакції; запроваджено первинне кваліфікаційне оцінювання суддів (тобто переатестацію) всіх суддів; передбачено створення апеляційних округів загальних судів; передбачено обладнання необхідної кількості залів судових засідань у дворічний термін.

Один з проектів судової реформи, що дискутувався у владі протягом 2015 р., передбачав одночасне звільнення всіх суддів. Проте, Венеціанська комісія застерегла від такого кроку, зазначивши, що звільнення всіх суддів не відповідає європейським стандартам і принципу верховенства права і це завдало б шкоди подальшому відправленню правосуддя. Рада Європи також вважає, що повна заміна особового складу суддівського корпусу в Україні неможлива.

Велика судова реформа, що складається з Закону про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя), та нового Закону «Про судоустрій і статус суддів», була прийнята без суттєвого обговорення Верховною Радою 2 червня 2016 р. Однією з причин ухвалення реформи називалася вимоглива позиція послів «Великої сімки» та Міжнародного валютного фонду.

Реформа полягає в наступному:

Перетворення чотирирівневої судової системи на трирівневу (місцеві/окружні суди — апеляційні суди — новий Верховний Суд, у складі якого діють Велика Палата, Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд, Касаційний цивільний суд). ВГСУ, ВАСУ, ВСС ліквідуються, але спеціалізація судочинства залишається.

Всіх суддів призначатимуть на конкурсній основі. Нові кваліфікаційні вимоги до суддів ВСУ. Утворення Громадської ради доброчесності. Створення окремих Вищого антикорупційного суду та Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Обмеження суддівської недоторканності. Утворення Вищої ради правосуддя замість ВРЮ. Істотне підвищення суддівської винагороди (зарплати). Розширення дисциплінарної відповідальності суддів, кваліфікаційне оцінювання. Зміна порядку призначення, переведення суддів. Введення інституту конституційної скарги громадянина до Конституційного Суду. Поступове впровадження адвокатської

монополії на представництво в судах. Реформу привітали Європейський Союз, США, Рада Європи, Венеціанська комісія, але висловила критичні зауваження Європейська Бізнес Асоціація.

Погляд суспільства

За даними соціологічних досліджень, зокрема «Барометра Світової Корупції» (Global Corruption Barometer) від Transparency International та Gallup International Association, найкорумпованішою сферою українці вважають судову владу (66 %). Подібні результати продемонстрували результати дослідження, проведеного Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова: судову владу українці вважають найбільш корумпованою сферою, а 47 % опитуваних вважають, що у судовій владі корупцією охоплено все. За даними Світового Індексу Правосуддя (World Justice Project — Rule of Law Index), Україна у сфері «відсутність корупції» в судовій системі зайняла 94 місце з 99 проаналізованих країн (дані станом на 14.10.2014).

Ефективності судової системи не сприяє і те, що близько 70 % рішень судів в Україні не виконуються.

Звертається увага на недостатню комунікацію з боку судових органів, яка призводить до того, що суспільний запит на інформацію задовольняється переважно в негативному контексті. Так, за результатами соціопитування фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, цілком довіряють українським судам лише 0,7 % громадян України.

Разом з тим, за даними Research & Branding Group, з тих громадян України, які мали справи в українських судах, 40 % довіряють судам і судовій системі.

Широка громадська думка про судову систему не цілком відповідає реальному станові речей, про що свідчать дані опитування у травні 2015 р.: у той час як українці вважають судову систему найбільш корумпованою серед інших інститутів (27 %, 1 місце), лише 8 % зізналися, що давали хабарі суддям (6 місце).

Загалом, суди за рівнем довіри посідають восьме місце в списку з 20 суспільних інститутів і третє серед державних установ. Нижче судів розташувалися ЗМІ, парламент, прокуратура, міліція, банки та інші інститути.

Обличчя судової системи також плямується випадками негідної поведінки окремих суддів у громадських місцях.

Після окупації Криму більше 270-ти місцевих суддів перейшли на службу Росії, порушивши присягу.

Погляд суддів

У відкритому листі Ради суддів України (вищого органу суддівського самоврядування) від 6 лютого 2015 р. йдеться про те, що судова система, суди і судді перебувають під шквалом нищівної критики. Набирає поширення публічне коментування ухвалених судами рішень у вкрай негативному світлі. Цим підтримується емоційна напруга населення та все частіше викликається агресія, спрямована на суддів. Лунають заклики до фізичної розправи з суддями та мають місце випадки такої розправи. Також неприпустимо, що народні депутати, високопосадовці органів виконавчої влади та прокуратури публічно, з відвертою неповагою коментують і критикують судові рішення, заявляють про їх неправосудність, хоча ці рішення не скасовані в установленому порядку.

Судді тривожаться через те, що в країні, де переміг Майдан, «під судом палять шини, люди в балаклавах уриваються до залів судових засідань і вимагають від суду прийняття рішення, яке б їх задовольнило»; забуто про презумпцію невинуватості стосовно самих вершителей правосуддя. При розгляді резонансних справ прокуратура грає на почуттях та на ура-патріотизмі, а мас-медіа підтримують такі маніпуляції та не хочуть розбиратися, що насправді відбувається.

Негативне ставлення до судової влади формується, в тому числі, через відсутність зв'язку зі ЗМІ, адже суддя не може дозволити собі коментувати дії влади або рішення у резонансній справі. Судді не схильні довіряти журналістам, які часто некомпетентно подають інформацію (приклад), та громадським активістам, яких використовують для тиску на суд і провокацій.

Рада суддів провела низку досліджень і виявила, що деякі судді, не впоравшись із суспільним тиском, скінчили життя самогубством, інші — втратили старих батьків, які не витримали «громадського» осуду.

Фактори, які негативно впливають на стан незалежності суддів в Україні

Втручання (листи, звернення, телефонні дзвінки тощо) окремих народних депутатів в діяльність суддів; Намагання Президента України та працівників його Адміністрації неправомірно впливати на судову владу та суддів; Намагання Кабінету Міністрів України та представників урядових структур неправомірно впливати на судову владу та суддів; Намагання Верховної Ради України та представників парламентських комітетів неправомірно впливати на судову владу та суддів; Намагання окремих керівників органів влади місцевого рівня

неправомірно впливати на судову владу та суддів; Приниження політиками авторитету судової влади; Порушення органами та посадовими особами законодавчої й виконавчої влади презумпції невинуватості та привласнення судових функцій; Використання суддів у політичній боротьбі; Недостатнє фінансування судів та здійснення цього фінансування в ручному режимі; Політична заангажованість та непрофесіоналізм засобів масової інформації (телебачення, друковані ЗМІ, радіо, Інтернет); Публічне оцінювання судових рішень посадовими особами; Відсутність прецеденту та механізму притягнення до відповідальності осіб, які намагаються неправомірно впливати на суддів; Незадовільне матеріально-технічне забезпечення судів; Низький рівень заробітної плати суддів; Відсутність реального впливу судової влади на формування бюджету судової системи та неможливість контролювати використання коштів; Неправомірне використання посадовими особами законодавчої та виконавчої влади владних повноважень, пов'язаних з призначенням, обранням, звільненням суддів, притягненням їх до відповідальності, обранням суддів на адміністративні посади; Винесення окремими суддями суперечливих або сумнівних рішень; Відсутність комунікацій всередині судової влади; Недосконалість та суперечливість законодавства; Недосконалий механізм професійного відбору на посаду судді; Бездіяльність органів суддівського самоврядування у захисті суддів.

Нормативні передумови - Згідно зі статтею 126 Конституції України, Незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України. Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється.

Самостійність судової системи закріплена статтею 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: Суди здійснюють правосуддя самостійно. Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України, забезпечуючи при цьому верховенство права. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою завдання шкоди авторитету суддів чи впливу на безсторонність суду забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Забезпечення незалежності суддів закріплено у Конвенції про захист прав людини та основних свобод (4 листопада 1950 р.), ратифікованій Верховною Радою України 17 липня 1997 р., та в низці

інших міжнародних документів, а саме: «Основні принципи незалежності судових органів», ухвалені резолюціями 40/32 від 29 листопада 1985 р. та 40/146 від 13 грудня 1985 р. Генеральної Асамблеї ООН, «Процедури ефективного здійснення Основних принципів незалежності судових органів», затверджені 24 травня 1989 р. Резолюцією 1989/60 Економічної і Соціальної Ради ООН, Європейська хартія «Про статус суддів» від 10 липня 1998 р., Рекомендації № 12 Комітету Міністрів Ради Європи «Незалежність, дієвість та роль суддів» від 13 жовтня 1994 р. та інших. Цей підхід також підтверджується практикою Європейського суду з прав людини.

Спираючись на Рішення Конституційного Суду України у справах № 1-8/2011 і № 1-1/2004, тиск на суд можна визначити як будь-які дії щодо суддів незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установта організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, громадян та їхоб'єднань, юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо.

Кримінальна відповідальність за тиск на суддів конкретизована в розділі XVIII КК України. Це, зокрема, статті 376 (Втручання в діяльність судових органів), 377 (Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чиприсяжного), 378 (Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного), 379 (Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя).

Стан проблеми

Гарантії самостійності судів та незалежності суддів в Україні належним чином не забезпечені. Як зазначав у 2007 р. Верховний Суд України, на практиці законодавчим органом, органами виконавчої влади, їх посадовими особами ігнорується конституційний принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову. **Мають місце:**

Спроби втручання в організацію діяльності судів, вирішення конкретних судових справ; перешкоджання здійсненню судами правосуддя на визначених законом засадах; тиск на суддів шляхом погроз, шантажу та іншого протиправного впливу, в тому числі у формі прийняття незаконних нормативно-правових актів та правових актів індивідуальної дії; неправомірного використання суб'єктами влади наданих їм повноважень; незаконного наділення деяких державних органів відповідними повноваженнями, що посилює залежність від них судів та суддів.

Останнім часом факти тиску на суддів і втручання в діяльність судів набули системного та відвертого характеру, зокрема при розгляді судами справ, формуванні суддівського корпусу, призначенні суддів на адміністративні посади, вирішенні питань про відповідальність суддів.

Вказані негативні явища набули значного поширення і становлять загрозу утвердженню в державі принципу верховенства права.

23 травня 2007 р. у сесійній залі Верховної Ради відбулися парламентські слухання на тему «Про стан правосуддя в Україні».

Учасники парламентських слухань відзначили, що в умовах загострення внутрішньополітичної ситуації в Україні висвітилося багато проблем щодо забезпечення правосуддя і незалежності судової гілки влади.

Викликає занепокоєння ситуація, яка останнім часом склалася у сфері правосуддя, зокрема намагання окремих політичних сил політизувати діяльність судів, використати їх у своїх інтересах, схилити до ухвалення неправосудних рішень. Незважаючи на принцип незалежності суддів, мають місце факти неправомірного впливу на них щодо здійснення правосуддя, втручання в їхню діяльність і як наслідок — прийняття не правових, а політичних рішень, які дискредитують усю судову владу.

Також учасники парламентських слухань звернули увагу на те, що одним з негативних чинників діяльності судів є загальна відсутність поваги до рішень суду і до судової системи в цілому, що має наслідком надзвичайно низький рівень довіри населення до судової влади.

7 грудня 2007 р. у приміщенні «Українського дому» в м. Києві відбулася друга частина VIII позачергового з'їзду суддів України, до якого спонукали розпочаті тоді в Україні процеси, які супроводжувалися системним і відвертим втручанням у здійснення правосуддя, цинічним тиском на суддів, спробами свідомого та цілеспрямованого руйнування судової системи, політизації судів, намаганням перетворити суд із органу правосуддя на орган виконання політичних, корпоративних та особистих замовлень.

Про безпрецедентний і відвертий тиск на суди заявив тоді Голова Верховного Суду Василь Онопенко. Він сказав про намагання провести цілеспрямований, з чітко спланованою координацією дій щодо дискредитації суддів розвал судової влади і що до таких спроб вдаються як окремі посадові особи, так і деякі органи державної влади.

Делегати з'їзду закликали звести до мінімуму хронічне недофінансування судової системи, неприховане бажання представників інших державних органів забезпечувати цей процес у «ручному режимі» (хочу — виділю кошти, хочу — ні), що також є одним із способів тиску на суд.

У 2008 р. проблема вийшла на новий рівень, коли Президент Віктор Ющенко своїм указом ліквідував Окружний адміністративний суд міста Києва, який перед тим виніс ухвалу про призупинення указу Ющенко про дострокові парламентські вибори.

30 вересня 2010 р. Конституційний Суд України прийняв суперечливе рішення про відновлення дії Конституції України у редакції 1996 р., що посилювала президентську владу Януковича. Згодом з'явилася інформація, що окремі судді Конституційного Суду нібито «письмово і під запис констатували», що на них здійснювала тиск Адміністрація Президента Віктора Януковича при ухваленні рішення про повернення до президентської форми правління.

Питання залежності судової системи також бурхливо обговорювалося суспільством після винесення вироку Юлії Тимошенко 11 жовтня 2011 р.

У 2012 р. голова представництва ЄС в Україні заявив, що судова влада в Україні все більше піддається політичному й іншим видам тиску.

На початку 2014 р. Голова Верховного Суду України Ярослав Романюк у відеозверненні наголосив, що масові акції біля будинків судів створюють перешкоди їх нормальній діяльності, і чиняться вони з метою ухвалення бажаного процесуального рішення.

Особливе занепокоєння Голови Верховного Суду викликають спроби фізичної розправи над суддями:

донині залишається нерозкритим жорстоке криваве вбивство судді Трофімова у Харкові; за ухвалення рішення у справі вбито суддю Зубкова у Києві; зроблено спробу фізичної розправи над суддею Шевченківського районного суду в місті Києві; у Києво-Святошинському районному суді міста Києва група невдоволених судовим рішенням осіб замість того, щоб оскаржити його в установленому законом порядку, також вдалася до спроби фізичної розправи над суддею, який його ухвалив.

З 1 січня до 20 липня 2015 р. до Ради суддів України надійшло 30 заяв від суддів щодо втручання в їх діяльність. Найбільш поширеними і такими, які набувають системного характеру, є випадки дій громадських організацій, об'єднань або груп громадян,

спрямованих на вираження власного ставлення до судової влади або окремих суддів, які супроводжувалися заходами впливу на суддів, що є порушенням вимог частини 2 статті 126 Конституції України (вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється). Окремі факти шантажу, грубого насильства стосовно суддів та фізичної розправи над ними. 7 липня 2008 р. гр. Мельник О. в приміщенні Деснянського районного суду міста Чернігова взяв у заручники суддю І. Рахманкулову та із застосуванням вогнепальної зброї заподіяв тілесні ушкодження співробітнику служби охорони суду. 21 березня 2011 р. скоєно умисне жорстоке вбивство судді Шевченківського районного суду міста Києва С. Зубкова.

10 червня 2011 р. здійснено напад на суддю апеляційного суду Львівської області Н. Шумську та скоєно крадіжку її майна.

22 липня 2012 р. здійснено напад на суддю Свердловського міського суду Луганської області В. Писанця. 30 листопада 2012 р. здійснено напад на суддю Центрального районного суду м. Сімферополя В. Михайлова та скоєно крадіжку його майна. 15 грудня 2012 р. з особливою жорстокістю вбито суддю Фрунзенського районного суду міста Харкова В. Трофимова та трьох членів його сім'ї. Тим часом, 11 лютого 2014 р. із вогнепальної зброї вбито суддю Автозаводського районного суду міста Кременчука Полтавської області О. Лободенка.

У ніч з 18 на 19 лютого 2014 р. здійснено підпал приміщення Франківського районного суду міста Львова, в результаті чого було знищено понад сто кримінальних і цивільних справ та викрадено печатку суду. 23 лютого 2014 р. віце-спікер Верховної Ради України Руслан Кошулинський своїм розпорядженням повернув мандати Павлу Балозі й Олександрю Домбровському, що раніше були відібрані постановою Вищого адміністративного суду України. При цьому постанова суду не скасована. 23 лютого Верховна Рада звільнила суддю, голову Вищого адміністративного суду України Темкіжева І. Х. шляхом скасування норми про його призначення заднім числом. Того ж дня Верховна Рада ухвалила Закон, яким перебрала на себе повноваження щодо призначення суддів на адміністративні посади, обрання суддів безстроково, усунувши від цього професійні органи — Вищу раду юстиції та Вищу кваліфікаційну комісію суддів України.

24 лютого Верховна Рада провела «політичну розправу» над суддями Конституційного Суду за ухвалення Рішення від 30 вересня 2010 р. № 20-рп/2010 (про конституційну реформу). Це викликало негативну реакцію Міжнародної комісії юристів. Пізніше Вищий

адміністративний суд України визнав ці дії парламенту протиправними. Того ж дня Верховна Рада в обхід процедури амністії звільнила засуджених за вбивство судді Зубкова Дмитра та Сергія Павліченків, оголосивши їх «політв'язнями». При цьому, Парламент приймав рішення під організованим тиском футбольних уболівальників. Того ж дня група осіб здійснила спробу захоплення Кельменецького, Хотинського та Кіцманського районних судів Чернівецької області з вимогою від голів і суддів цих судів написати заяви про відставку.

Закон про люстрацію

1 березня Кабмін підтримав законопроект «Про відновлення довіри до судової системи України». Його мета — проведення атестації та «люстраційної перевірки» суддів судів загальної юрисдикції. Законопроект передбачає «аналіз» рішень, що приймалися суддями до революції; звільнення тих суддів, які не пройдуть атестацію; звільнення голів судів, які були призначені після 2010 р.

Даний законопроект був розкритикований Верховним Судом України, Вищим господарським судом України та Радою суддів України. Звернуто увагу зокрема на те, що проект нівелює загальні засади презумпції невинуватості особи, що на практиці може мати наслідком прийняття Європейським судом з прав людини жорстких рішень проти України.

Законопроекти про люстрацію в Україні були названі такими, що не відповідають прийнятим в Європейському Союзі стандартам, оскільки суттєво обмежують громадянські права окремих людей та не передбачають процедури апеляції. Незважаючи на це, доопрацьований законопроект був прийнятий в цілому 8 квітня. Він передбачає утворення Тимчасової спеціальної комісії, яка буде перевіряти суддів, які виносили у період з 21 листопада 2013 р. рішення з «політичним» елементом. Висновок ТСК потребуватиме підтвердження з боку Вищої ради юстиції. Юристи адвокатської компанії «Кравець і партнери» вважають люстрацію суддів «не відновленням довіри, а банальною помстою і побудовою тоталітарної держави». Діяльність Тимчасової спеціальної комісії вони називають втручанням в незалежність суддів з метою впливу на судову владу в цілому.

XII з'їзд суддів України - 1 квітня група народних депутатів звернулись до голови Ради суддів Василя Онопенка з проханням перенести позачерговий З'їзд суддів України (призначений на 7 квітня), на якому повинні бути обрані шість суддів Конституційного

Суду. Автори звернення наперед звинуватили ще не обраних суддів КС у «прокремлівській орієнтації».

«Істерія» навколо з'їзду суддів продовжилася 7 квітня, коли Правий сектор почав штурмувати і блокувати будівлю Верховного суду України. Міліція при цьому не втручалася. Суддів, що прибули на захід, було піддано моральній і фізичній нарузі. Будівлю було захоплено, а з'їзд зірваний. 3 липня 2014 р. Верховна Рада провалила «євроінтеграційний» законопроект про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів. Трапляються випадки, коли на суддів вчиняється тиск зі сторони комбатів, народних депутатів та інших, коли суддю звинувачують у тому, що прийняте ним рішення не відповідає «волі народу».

Проведення 16—17 лютого 2015 р. у приміщенні Окружного адміністративного суду м. Києва обшуку Рада суддів вважає посяганням на незалежність органів судової влади. Секретар Ради нацбезпеки і оборони Олександр Турчинов висловився за заборону всім суддям виїжджати за кордон до завершення процесу люстрації і «до того часу, як вони самі будуть сидіти на лаві підсудних» через те, що «судді стали адвокатами злочинців». Конституційний Суд України 14 квітня заявив, що «окремі народні депутати, громадські діячі та представники правоохоронних органів» перешкоджають законному розгляду справи щодо люстраційного закону. 30 листопада члени Правого сектору та інші активісти втрутилися в розгляд одеським судом питання про зміну запобіжного заходу фігурантам справи 2 травня, вимагаючи винести певне рішення. Учасники акції примусили трьох суддів написати «заяви про відставку», що є нонсенсом, адже така заява подається виключно добровільно. Окремі народні депутати України (Олег Ляшко, Ігор Мосійчук, Андрій Денисенко, Володимир Парасюк), перебуваючи під захистом недоторканності, вчиняють насильство стосовно суддів безпосередньо під час відправлення правосуддя. На початку квітня 2016 р. у Голосіївському районному суді Києва коктейлями Молотова спалили кабінет судді, який головував у резонансному процесі над російськими військовими Александровим і Єрофеевим.

Прем'єр-міністр Володимир Гройсман у квітні 2016 р. доручив Міністерству юстиції проаналізувати діяльність суддів, а також правомірність судових рішень, пов'язаних із веденням бізнесу у країні. Вищий адміністративний суд України назвав це втручанням виконавчої влади в компетенцію судової, неповагою та упередженням ставленням до судової влади.

ДЖЕРЕЛА:

Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2008.— с.90.; Поняття та ознаки судової влади / У. А. Мірінович // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. - 2012. - Вип. 8. - С. 20-23.

СУДОПЛАТОВ ПАВЛО АНАТОЛІЙОВИЧ (7 ЛИПНЯ 1907 — 24 ВЕРЕСНЯ 1996 рр.)

Співробітник радянських спецслужб, брав безпосередню участь у замовних убивствах відомих людей, немилих радянській владі. Убивця лідера ОУН Євгена Коновальця. Ініціатор поєднання легальної дії Об'єднаного державного політичного управління (рос. ОГПУ) при Раді Народних Комісарів СРСР(рос. С К СССР) та НКВС з РПЦ Московської Патріархії, причетний до «Декларації» патріарха московського Сергія Страгородського. Крім російської мови навмисно вивчив тільки українську мову (іншими мовами не володів) для вузької спеціалізації антиукраїнської політики Росії з історичною тяглістю від Російської імперії та СРСР з Росією: дослідження україномовних матеріалів, агентурний вхід у довіру в україномовному середовищі, проведення допитів над українцями, винищення українських націоналістів та нейтралізація впливу українських священиків тощо.

Народився у мішаній українсько-молдавській сім'ї. Володимир Косик стверджував, що його мати — росіянка. Наприкінці життя називав себе українцем.

З 14 років служив у системі ВНК-ДПУ. Був шифрувальником особливого відділу, молодшим оперпрацівником апарату ДПУ України.

У 1927 р. — працівник секретного відділу «української ГПУ» в Харкові. Тоді познайомився з білоруською єврейкою Еммою Кагановою — працівницею ГПУ, секретаркою Менделя Хатаєвича — одного зі співвиконавців Голодомору 1932-33. З нею одружився у 1928 р. З 1933 р. служив в апараті ОДПУ СРСР; до Москви його взяв В. Балицький. З 1941 р. — заступник начальника зовнішньої розвідки НКВС. На початку радянсько-німецької війни 1941—1945 рр. очолив 4-е Розвідувально-диверсійне управління НКВС СРСР. З 1944 р. — начальник групи (пізніше — відділу) «С», яка провадила агентурне добування й узагальнення матеріалів з атомної проблематики.

Відповідальний за проведення кількох важливих акцій терору щодо політичних опонентів Йосифа Сталіна та противників радянської влади. Безпосередньо причетний до вбивства Євгена Коновальця (1938), учасник замаху на Лева Троцького, організатор ліквідації Олександра Шумського (1946), єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Теодора Ромжі та Романа Шухевича (1950). Одним із головних напрямів його діяльності була боротьба з українським націоналістичним рухом.

У 1953 р. — як співробітника Лаврентія Берії, Судоплатова заарештовано й засуджено, впродовж 1953—1968 рр. він перебував в ув'язненні. Був звинувачений в організації вбивств і створенні лабораторії сильнотокної отрути — для ліквідації противників Берії.

У серпні 1991 р. звернувся до ЦК КПРС з проханням поновлення в партії, в якому писав: «Коли для партії настали важкі часи, я хочу бути разом із нею».

Після реабілітації у 1992 р. почав давати інтерв'ю, написав спогади «Записки небажаного свідка», в яких зізнався у своїй терористичній діяльності. За важливістю матеріалів про функціонування сталінського режиму й радянської системи спогади Судоплатова історики ставлять в один ряд із мемуарами Микити Хрущова.

Кар'єра: Старший лейтенант державної безпеки (30.12.1936); Капітан державної безпеки (від 25.09.1938 р.); Майор державної безпеки (від 14.03.1940 р.); Старший майор державної безпеки (від 8.08.1941 р.); Комісар державної безпеки 3-го рангу (від 14.02.1943 р.); Генерал-лейтенант (від 9.07.1945 р.).

Був позбавлений військового звання як засуджений судом Постановою Ради Міністрів СРСР від 17 жовтня 1958 р. У 1998 р. Президент Російської Федерації підписав Указ про відновлення

військового звання генерал-лейтенанта П.А. Судоплатову посмертно у зв'язку з його реабілітацією.

Нагороди: орден Леніна; три ордени Червоного Прапора; орден Суворова 2-го ступеня; орден Вітчизняної війни 1-го ступеня; два Ордени Червоної Зірки; знак «Заслужений працівник НКВС» та різні медалі.

Твори: Судоплатов П. А. // «Спецоперації. Лубянка и Кремль 1930—1950 годы». — г. Москва: изд. «ОЛМА-ПРЕСС», 1997 г.; Судоплатов П. А. // «Разные дни тайной войны и дипломатии. 1941 год». — г. Москва: изд. «ОЛМА-ПРЕСС», 2005 г.; Судоплатов П. А. // «Победа в тайной войне. 1941—1945 годы». — г. Москва: изд. «ОЛМА-ПРЕСС», 2005 г.; Судоплатов П. А. // «Разведка и Кремль. Записки нежелательного свидетеля». — г. Москва: изд. «Гея», 1996 г.

ДЖЕРЕЛА:

Володимир Косик. Спецоперації НКВД-КГБ проти ОУН: боротьба Москви проти українського націоналізму 1933—1943. Дослідження методів боротьби.— Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2009.— 160 с.; Судоплатов А. П. // «Тайная жизнь генерала Судоплатова». Кн. 1 и 2. — г. Москва: изд. «ОЛМА-ПРЕСС», 1998 г.; Петров В. Н. // «Кто руководил органами госбезопасности. 1941—1954». — г. Москва: изд. «Звенья», 2010 г. — С. 825—826.

СУКАРНО

(6 ЧЕРВНЯ 1901—21 ЧЕРВНЯ 1970 рр.)

Президент Індонезії у 1945-1967 рр. Один із засновників Індонезійської Національної партії і вважається одним з основоположників індонезійського націоналізму. Неодноразово піддавався переслідуванням з боку голландської колоніальної влади, у

1929 р. вперше арештований і засуджений до тюремного терміну, провівши з наступних 15 років 13 у вигнанні або за ґратами.

У період японської окупації Індонезії співпрацював з японською адміністрацією, і після відновлення голландської адміністрації очолив військові дії проти неї, що завершилися проголошенням незалежності країни. Більше 20 років очолював країну на посаді президента. Був зміщений під тиском армії у 1967 р., після чого президентом країни став Сухарто.

СУПЕРНИЦТВО ПОЛІТИЧНЕ

СУПЕРНИЦТВО ПОЛІТИЧНЕ — одна з форм відносин політичних сил суспільства, що є антиподом політичного співробітництва. Основу суперництва політичного становить розходження політичних інтересів учасників політичного процесу або навіть абсолютна їх протилежність, яка може викликати великі й гострі політичні та інші конфлікти. В умовах гострої соціально-економічної кризи, слабкого розвитку демократичних традицій, низької політичної культури громадян, основних суб'єктів політичного процесу суперництво політичне може виявитися домінуючим у політичних відносинах і призвести до соціальних протистоянь, зіткнень, навіть у формі повстань, революцій, громадянських війн тощо, які можуть стати загрозливими для функціонування суспільства. Водночас суперництво політичне — це нормальний, закономірний процес політичної боротьби, якщо він відбувається в цивілізованих, конституційних формах, оскільки мобілізує учасників політичних дій і процесів на пошук кращих шляхів розвитку суспільства, активно впливає на вдосконалення теорій, стратегії і тактики політичної боротьби.

ДЖЕРЕЛА:

Политическая психология: Учеб. пособие для вузов. — М., 2001; Головатий М. Ф. Політична психологія. — К., 2001; Ворожейкин И. Е., Кибанов А. Я., Захаров Д. К. Конфликтология: Учебник. — М., 2000; Ложкин Г. В., Повякель Н. И. Практическая психология конфликта: Учеб. пособие. — 2-е изд., стереотип. — К., 2002; Политическая социология. — Ростов н/Д, 1997.

СУСПІЛЬНЕ ТЕЛЕБАЧЕННЯ І РАДІОМОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

СУСПІЛЬНЕ ТЕЛЕБАЧЕННЯ І РАДІОМОВЛЕННЯ УКРАЇНИ — публічний інститут, призначений задовольняти інформаційні потреби українського суспільства, залучати його представників до обговорення

та вирішення найважливіших соціально-політичних питань, сприяти формуванню громадянського суспільства в Україні та забезпечувати належну реалізацію конституційного права кожного на інформацію.

Суспільне телебачення і радіомовлення України є некомерційним.

У 1997 р. Верховною Радою України приймався Закон «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України», проте він так і не запрацював.

Резолюцією Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» від 5 жовтня 2005 р. № 1466 Парламентська Асамблея закликала органи влади України перетворити державні телерадіокомпанії в канали суспільного мовлення згідно з відповідними стандартами Ради Європи.

На підставі затвердженої 30 вересня 2010 р. Концепції створення і діяльності Національної громадської телерадіокомпанії України Громадською гуманітарною радою при Президентові України було підготовлено проект Закону України «Про Національну громадську телерадіокомпанію України».

На час прийняття Закону України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» (17 квітня 2014 р.), з європейських країн суспільні мовники були відсутні лише в Україні та у Республіці Білорусь. 15 травня 2014 р. Закон набрав чинності.

7 квітня 2015 р. відбулась офіційна презентація та запуск суспільного мовлення за участю перших осіб держави. У прямому ефірі Перший національний канал змінив свій дотеперішній логотип на логотип суспільного мовника.

Очікується, що повноцінно суспільний мовник запрацює наприкінці зими (оптимістичний прогноз) — наприкінці весни 2016 р. (песимістичний прогноз); у I кварталі 2016 р.

Законом України від 17 квітня 2014 р. «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» утворено Національну суспільну телерадіокомпанію України (НСТУ) — юридичну особу, на яку безпосередньо покладається функціонування новоствореної системи Суспільного телебачення і радіомовлення.

НСТУ складається з двох структурних підрозділів: Суспільного телебачення і Суспільного радіо.

4 червня 2014 р. розпочав свою роботу Благодійний Фонд підтримки створення та розвитку суспільного мовлення в Україні.

Пріоритетний напрямок роботи Фонду — реалізація пакету заходів з підтримки підприємств, установ та організацій, що відіграють

ключову роль у створенні та розвитку суспільного мовлення в Україні. А також заохочення та допомога ініціативним та зацікавленим журналістам, громадським діячам та волонтерам у їхній діяльності, направленій на створення суспільного мовлення в нашій державі.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СФЕРА ВЛАДИ

СФЕРА ВЛАДИ (sphere of power) — сфера поширення впливу тієї чи іншої влади, її межі, загальний простір (поле) ефективного впливу; один із наочних показників продуманості влаштування влади, її сили або слабості.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

СХІДНА УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА

СХІДНА УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА — значна кількість (близько 15 %) усього населення української національності проживає у Росії та інших державних формуваннях колишнього СРСР. Витоки еміграції з України на схід сягають раннього середньовіччя.

Починаючи з кінця XII ст. дедалі частіше зустрічаються, за свідченнями писемних джерел, поодинокі випадки, коли етнічні українці невеликими групами починають мігрувати на московські землі, втікаючи від немилосердного татаро-монгольського іґа, гноблення інших поневолювачів.

Протягом XIV — XVI ст. вони поступово починають осідати поблизу оборонних споруд Курщини і Воронежчини, де були московські залоги. Вони нерідко наймалися на службу, працювали на відбудові міст, знищених татарами, виконували інші види робіт.

Масову хвилю еміграції українців на землі Московщини — у так зване Дике поле та Слобожанщину викликало їх невдоволення Зборівським (1649 р.) договором.

Цей потік посилюється після підписання у 1654 р. Переяславської угоди. Однак така еміграція часто здійснюється не тільки з власної ініціативи українців заради кар'єри та заробітку, а й у примусовому порядку як засіб боротьби з тими, хто був незадоволений політикою російського уряду щодо України. З другої половини XVII ст. у Москві сформувалася постійна українська колонія, центром якої став так званий Малоросійський двір.

У першій половині XVIII ст. кількість українців у Росії збільшується за рахунок депортованих з України членів козацької старшини, діячів культури, науки. Інтенсивне примусове переселення активно розпочалось особливо в часи правління Петра I після переходу на бік шведського короля Карла XII гетьмана І. Мазепи у 1708 р. Тисячі українців силою було забрано на будівництво Петербурга, численних фортець, укріплень та каналів.

Наприкінці XVII ст. у зв'язку зі знищенням Запорозької Січі відбувається заселення українцями територій Кубані (сучасні Краснодарський та частина Ставропольського краю). Осередком поселення стало місто Нова Січ (Краснодар). Не менш численною була еміграція українського населення до Приморського краю ("Зелений клин") у другій половині XIX ст. Постійні утиски та пошуки щасливої долі гнали працююче українське селянство до суворого Сибірського краю.

Подальше збільшення української східної діаспори в районах Сибіру, Казахстану, Республіці Комі, інших землях відбувається внаслідок масштабних депортацій українства під час так званих розкуркулювань, політичних репресій 30-50-х років та з інших причин.

За кількістю українці у державах — колишніх республіках Радянського Союзу розміщуються так: у Росії — 4 млн. 363 тис. чол., у Казахстані — 896 тис. чол., у Молдові — 600 тис. чол., у Білорусі — 291 тис. чол., в Узбекистані — 153 тис. чол., у Киргизстані — 108 тис. чол., у Латвії — 91 тис. чол., у Грузії — 52 тис. чол., в Естонії — 48 тис. чол., у Литві — 45 тис. чол., у Таджикистані — 41 тис. чол., у Туркменістані — 36 тис. чол., в Азербайджані — 32 тис. чол., у Вірменії — 8 тис. чол.

Українській людь, де б йому не доводилося виживати, прагнув зберегти свою національну самобутність, боровся за долучення підростаючого покоління до цінностей своєї етнічної культури та історії. Своєрідним національним ренесансом можна, зокрема, охарактеризувати 20-ті — середину 30-х рр. XX ст., коли хвилі «українізації» охопили багато місць компактного проживання наших

земляків. У цей період працювали українські школи, театри, видавалися газети, журнали.

Проте з середини 30-х рр. позитивний досвід вирішення проблем етнокультурного розвитку був безжалісно розчавлений пресом тоталітарного режиму, що призвело до значного посилення асиміляції.

Відтак ми більше знали, скажімо, про українців Аргентини, ніж про українців Казахстану.

В останні десятиріччя східна українська діаспора практично нічого не мала для задоволення своєї духовності — навчальних закладів, кіно, театру, телебачення тощо.

Новий період, коли Україна робить впевнені кроки у розбудові своєї державності на шляху до політичного, духовного, економічного відродження, відкрив широкі можливості до співпраці з цією гілкою діаспори.

Так, 22-23 січня 1992 р. у Києві відбувся I Конгрес українців незалежних держав колишнього СРСР, який налагодив зв'язки з українськими громадами за межами республіки, сприяв подальшій консолідації українського етносу. Фактично в усіх республіках колишнього СРСР багато українців згуртувались у товариства, громади, земляцтва з метою духовного відродження, розвитку мови, культури, пробудження національної самобутності. Намітилася позитивна тенденція до об'єднання культурологічних українських організацій цілих великих регіонів.

У жовтні 1993 р. у Москві відбувся Конгрес українців Російської Федерації, на якому було утворено Об'єднання українців Росії.

Державні та громадські установи України налагодили і підтримують нині тісні зв'язки з багатьма українськими організаціями в Російській Федерації, Молдові та Придністров'ї, Казахстані, Білорусі, Вірменії, країнах Балтії, зокрема з такими відомими товариствами: Т. Г. Шевченка в Санкт-Петербурзі, «Славутич» у Москві, «Дніпро» у Ризі, асоціацією українців у Білорусі «Ватра», «Кобзар» в Уфі, товариством «Зелений Клин» у м. Спаськ-Дальній Приморського краю, українським земляцтвом в Естонії, громадою українців Литви та ін.

Почали видаватися українські газети в Москві, на Кубані, в Алма-Аті, Мурманську, інших регіонах. Поступово відроджується українське шкільництво в Ризі, Москві, Санкт-Петербурзі, Вільнюсі.

Свята та дні української культури, організовані українськими громадянами, проводились у Казахстані, Москві, Санкт-Петербурзі, Тюмені, країнах Балтії, на Далекому Сході тощо.

Молода Україна, піклуючись про створення необхідних умов для відродження етнічної, мовної, культурної самобутності національних меншин, які проживають на її території, у своїй міждержавницькій політиці домагається таких адекватних дій і з боку суверенних держав колишнього СРСР щодо вирішення складного комплексу питань відновлення духовного життя українців у східній українській діаспорі. Ця діяльність здійснюється передусім за допомогою широкого і гласного механізму співробітництва — переговорів, підписання двосторонніх та багатосторонніх угод, роботи різноманітних комісій тощо.

При цьому Україна чітко дотримується такої позиції, що проблеми етнічних меншин не повинні призвести до порушення територіальної цілісності й політичної незалежності держав.

ДЖЕРЕЛА:

Попок А., Лагутов Ю. Національно-культурні потреби росіян в Україні та українців в Росії // Розбудова держави. — 1998. — №9 — 10; Трощинський В., Попок А. Проблеми етнічного відродження східної української діаспори // Українські варіанти. — 1997. — № 2; Украинцы. — М., 2000.

СУНЬ - ЦЗИ (VI – V ст. до н. е.)

Давньокитайський військовий стратег і мислитель. Автор знаменитого трактату з військової стратегії «Мистецтво війни». Для сучасного читача є біографія Сунь - Цзи, написана Сима Цянем у його «Історичних записках». Сунь-Цзи проходив військову службу у князя Хо Лююу у царстві У.

Сунь-цзи – у перекладі з китайського «Вчитель Сунь». Під таким іменем він став відомий у китайській літературі Сунь У, це був найвидатніший полководець VI – V ст. до н. е. і родоначальник

китайської воєнної науки. Відомі полководці Китаю, які прославилися у галузі військової стратегії, по авторитету і значущості для суспільства, ставилися в один ряд з відомими філософами. Така пошана була надана і Сунь-цзи. Наука стратегії вважалася філософією перемог. У філософських творах можна було зустріти вказівки, як потрібно діяти під час ведення військових баталій і політичних двобоїв. Найбільш відомі військові трактати, які складають «Семикнижжя», стали у Китаї канонічними книгами, які були внесені ще у стародавні часи як обов'язкові, при отриманні освіти. Перший за часом написання канон із знаменитих семи канонів належав Сунь-цзи.

Сунь-цзи жив в неспокійний для Китаю час, який дослідники іменують як період У-Ба («п'яти гегемонів»). Всі князі однозначно признавали владу царя-вана із династії Чжоу, якого вважали Сином Неба. Але це не заважало князям вести жорстокі війни між собою і, навіть, нападати на володіння Сина Неба. Війна за гегемонію набувала у різні часи різного змісту.

Сунь У народився у князівстві Ці, на північному заході китайської Середньої рівнини. Його ім'я визначило майбутню участь – «войовничий». За своїм соціальним походженням він був із знатного китайського роду царської династії Чжоу. Його предки носили чжоуське прізвище Тань, що у перекладі «небо». Предки майбутнього полководця вірно і доблесно служили князівству Ці і отримали в подяку великі земельні наділи. Тому дід Сунь-цзи разом із землями в місцевості Сунь отримав і нове прізвище.

«Мистецтво війни» Сунь-цзи на бамбукових дощечках

Придворна кар'єра мало цікавила Сунь-цзи і біля 515 р. до н. е. він залишає рідну домівку і обирає імідж мандрівного філософа. Подібних філософів в ті часи можна часто було зустріти на дорогах

Китаю. Мандрівний спосіб життя приводить Сунь-цзи у царство У, населення якого вважалося варварським і напівкитайським. Царство У постійно воювало з царством Чу, причому, царі Чу уже кілька поколінь були гегемонами. Їх міцність і перевагу ніхто не піддавав сумніву. Але царь Хе-люй, який прийшов до влади у 515 р. до н. е. своїм основним завданням у галузі зовнішньої політики вважав завоювання царства Чу. Головним радником царя в цьому плані був перебіжчик і дезертир царства Чу полководець У Цзи-сюй. Саме він звернув увагу на Сунь У і запропонував гостю, який заявив про себе як знавець військової справи, поділитися досвідом з правителем. Через деякий час Сунь У вручає царю 13 розділів, присвячених «законам відення війн». Трактат розпочинався наступними словами: «Війна – це велика справа держави. Вона є причиною життя і смерті, шляхом існування і загибелі, а тому відноситися до неї потрібно з великою повагою і розумінням». Першою із обставин, яка може суттєво вплинути на військово мистецтво є «Дао». «Шлях – це коли приходиш до такого стану, при якому думки народу співпадають з стремлінням правителя і народ готовий і померти з владикою заодно, і жити з ним заодно, коли ніхто не боїться смертельної небезпеки».

Єдність армії, її покірність наказам полководця – це коли всі діють, як один індивід – основа трактату Сунь-цзи. Хе-люй ознайомившись з трактатом Сунь У, надовго задумався, перед тим як прийняти рішення. Однієї рекомендації його радника було мало. Тому царь вирішив перевірити все сам. Він з'явився до Сунь У і сказав: «Ваші 13 розділів я прочитав. Але для повної переконанності, я би хотів влаштувати маленьку перевірку, на предмет вашого вміння управляти військами». Сунь У погодився, хоча ідею військової потіхи, заперечив. Царь запитав: « Чи можна військовій справі навчити жінок?» Отримавши позитивну відповідь, він викликав 180 жінок з свого гарему, яких Сунь У поділив порівну і на чолі кожної з частин поставив улюблену жінку царя. Через не виконання наказу обох жінок було страчено, але наступні наказ виконали чітко.

У 512 р. до н. е. армія царства У вдерлася на територію царства Чу. Чуські війська потерпіли поразку, Хе-люй спішив зайняти столицю Інь, але Сунь-цзи порадив почекати, для відпочинку війська. У 504 р. до н. е. царство Чу було переможене. Сунь У подарував царю перемогу, але як і раніше залишався в статусі придворного службовця. Через деякий час він помер. Коли це сталося точніше, історіографія мовчить. Хоча відомо, що у 496 р. до н. е. Хе-люй загинув у черговому вояжу на юесців, а через 23 роки царства У нестало. Воно було

завойоване царем юесців, які стали гегемоном. Але це була вже інша епоха, яка відома в історії як Чжаньго.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

**СУХАРТО ХАДЖІ МОХАМÉД
(8 ЧЕРВНЯ 1921 — 27 СІЧНЯ 2008 рр.)**

Диктатор Індонезії у 1966–1998 рр.

Народився 8 червня 1921 р. у сім'ї дрібного чиновника в селі Кемусук султанату Джокьякарта (Центральна Ява). Працював клерком у банку. Поступивши на військову службу в голландську колоніальну армію (1940–1942 рр.) отримав чин сержанта, в сформованій японцями армії (1943–1945 рр.) став командиром роти. Під час війни за звільнення від голландського панування (1945–1949 рр.) командував батальйоном.

У кінці 1950-х рр. став командиром дивізії, у 1960 р. — командиром бригади, ще через два роки йому було присвоєне звання генерал-майора. Останніми роками правління президента Сукарно (1963–1965 рр.) Сухарто очолював Стратегічне командування індонезійської армії.

У 1965 р. на посту начальника Генштабу Сухарто розкрив і придушив комуністичну змову, яку, за низкою свідчень, сам і замислив. Під час невдалого путчу лівих сил 30 вересня 1965 р. виявився вищим за званням армійським офіцером, що залишився в

живих або не захопленим повсталими. Відповідальність за путч була покладена на компартію Індонезії за підтримки президента Сукарно, і у тих, що наступні півроку зі схвалення Сухарто були зміщені з своїх посад і вбиті від півмільйона до мільйона індонезійців, яких підозрювали у зв'язках з комуністами.

Скориставшись антикомуністичними демонстраціями студентів, Сухарто у березні 1966 р. узяв на себе керівництво урядом, у березні 1967 р. був оголошений виконуючим обов'язки президента, а у березні 1968 р. вибраний президентом. У 1973, 1978, 1983, 1988, 1993 і 1998 рр, переобирався на пост голови держави. Створена ним правляча партія Голкар на парламентських і місцевих виборах незмінно отримувала більшість голосів. У країні фактично встановився режим авторитарної влади з домінуванням військових у всіх областях суспільного життя. У внутрішній політиці Сухарто вітав притік іноземних інвестицій, а вже на початку 1970-х рр. йому вдалося зупинити інфляцію і добитися позитивних зрушень в економіці. Індонезія повернулася в ООН, у 1967 р. стала членом-засновником АСЕАН. У кінці 1975 р. індонезійські війська окупували Східний Тимор, колишню португальську колонію, на яку претендувала Індонезія, що вважала її своєю відвічною провінцією.

Іншим кроком диктатора стала відміна рішення отця-засновника незалежної Індонезії Сукарно про націоналізацію нафтових компаній, що належали американцям. Це породжує стійкі чутки про причетність Сухарто до ЦРУ. Клан Сухарто крім того звинувачували в корупції і сімейності. Статки диктатора росли не зважаючи на всі потрясіння, яких зазнавала Індонезія. У березні 1983 р. на сесії Народного консультативного конгресу Сухарто було присвоєне звання «Бапак пенбангунан» («Отець розвитку»). У 1992–1995 рр. — голова Руху неприєднання. Після відходу Португалії з Східного Тимору у 1975 р., велику частину острова займають індонезійські війська. Це приводить до тривалої і кровопролитної громадянської війни. Війна тривала до самої відставки генерала Сухарто з вищого поста в державі.

Азійська фінансова криза 1997 р. мала погані наслідки для Індонезійської економіки і суспільства і для режиму Сухарто. Індонезійська валюта, рупія, впала в ціні. Діяльність Сухарто була піддана уважному перегляду міжнародними позичальниками, головним чином Світовим Банком, МВФ і США, через тривале привласнення фондів і деяку протекціоністську політику. У грудні 1997 р. уряд Сухарто підписав протокол намірів в МВФ, в якому зобов'язався провадити заходи зменшення затрат, зокрема

зменшення фінансування суспільних послуг і припинення субсидій, в обмін на отримання допомоги від МВФ та інших фінансових донорів.

З початку 1998 р, заходи зменшення затрат схвалені Сухарто почали роз'їдати місцеву довіру до уряду. Ціни на головні предмети торгівлі, як наприклад гас і рис, і ціни на суспільні послуги, зокрема на навчання, різко зросли. Наслідки були загострені поширеною корупцією. Сухарто виставив свою кандидатуру (у сьомий раз) на вибори у березні 1998 р., виправдуючи необхідність лідерства протягом кризи. Як і в минулі роки, він не мав опозиційного кандидата на виборах. Це викликало протести і бунти по всій країні, які зараз називають Індонезійською Революцією 1998 р. Розбіжність у поглядах у рядах його власної партії «Голкар» і військовиків ще більш ослабила Сухарто, і 21 травня 1998 р. він пішов у відставку. Його замінив його заступник Юсуф Хабібі. Після відставки Сухарто його кілька разів намагалися притягати до судової відповідальності за корупцію і інші злочини. Проте до процесу справа не дійшла через похилий вік підозрюваного і слабкого стану здоров'я. У січні 1998 р. журнал «Форбс» оцінив статок клану Сухарто в 16 мільярдів доларів. Експерти ЦРУ вважають, що сума набагато вища: 35 мільярдів.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.

СЮНЬ – ЦЗИ (213/290 - 238/215 рр. до н. е.)

Китайський мислитель, послідовний конфуціанское традиції, основоположник ханьського конфуціанства, який першим здійснив універсальну інтерпретацію конфуціанського канона і який систематизував своє вчення у вигляді трактату його імені, який добре

зберігся. У своєму релігійному скептицизмі був більш послідовний, ніж його вчитель.

Народився у державі Чжао, яка входила до переліку царств, які протиставляли себе варварській периферії Китаю. З юнацьких років заявив про себе як відомий полеміст, здійснив кілька десятків поїздок по дворах правителів царств Ці, Чу, Цинь.

Неодноразово відвідував знамениту філософську академію Цзіся в столиці царства Ці Лінь-цзи. В майбутньому він буде очолювати її (приблизно у 263 р. до н. е.), але через кляузи зависників, залишив академію і у 255 р. до н. е. перебирається до Чу, де отримує посаду правителя району Ланьлін і почесний титул міністра-радника. Мабуть, саме в цей час філософ приступає до складання програмного трактату «Сюнь – цзи». Ця праця дійшла до сучасного читача в редакції танського коментатора Ян Ляна, хоча першим, хто провів порівняльну роботу на предмет достовірності тексту, був Лю Сян.

У 238 р. до н. е. Сюнь-цзи був відправлений у відставку і залишок свого життя прожив отшельником, хоча кращі учні, серед яких був і канцлер царства Цинь Ли Си, продовжували відвідувати філософа. Якщо спробувати прокоментувати політичну концепцію Сюнь-цзи, то слід починати з того, що філософ спрямував всі свої зусилля на розробку нової концепції державного управління, яка поєднувала в собі методи моїзму, конфуціанства і легізму. Так, в главі 11 «Сюнь-цзи» є наступний вислів: «Якщо хтось чистого кольору, той є істинним царем; якщо хтось різнобарвного кольору, той є гегемон; якщо ніхто не має жодного з названих видів окраски, то загине».

Тобто, будучи освіченим і справедливим, цар шукає для свого оточення дійсно здібних людей, а не кар'єристів, цар, який займає в суспільстві хитку позицію, вирішує ряд питань методом грубої сили. Хоча основою його вчення є орієнтир на те, що людина по своїй природі зла істота. і змінити свою сутність в сторону доброти і гуманності людина зможе лише у процесі практичної діяльності.

Цікавими представляються ідеї китайського філософа щодо виникнення держави, які перегукуються з роботами Томаса Гоббса та інших європейських філософів – прихильників теорії суспільного договору. Основне поняття, яким оперує Сюнь – цзи є істинна (іманентна) справедливість. Тільки вона зможе піднести Піднебесній таку користь, що об'єднує, а не роз'єднує зусилля. Тільки в людині, китайський філософ бачить те начало, яке здатне створювати соціальні проекти згідно притаманому йому почутті справедливості. «Людині притаманні і життя, і знання, і Дух, і справедливість, тому вона є

найбільшою цінністю. У бігу людина уступає коню, у силі – бичу, але чому і бик і кінь використовуються людиною? Відповідь: тому що люди здатні творити суспільства згідно справедливості».

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К., 2000

СЦЕНАРНИЙ ПІДХІД У ПОЛІТИЦІ

СЦЕНАРНИЙ ПІДХІД У ПОЛІТИЦІ — один з методів аналізу політичних явищ та процесів. Сутність сценарного підходу у політиці полягає у його синтезі різноманітних методів, провідними з яких є моделювання, програмування та прогнозування. Об'єктивною основою для застосування сценарного підходу у політиці та політології є суперечливість та неоднозначність (поліваріантність) тенденцій розвитку політичної реальності. Особливо відчутною потреба сценарного аналізу стає тоді, коли з'являється «дерево можливостей» розвитку подій. Наприклад, досить продуктивним сценарний підхід у політиці є у разі необхідності заздалегідь визначити розвиток подій залежно від того, хто виграє, а хто програє вибори. При цьому не йдеться лише про результати прогнозу, а про те, як розвиватимуться подальші події у внутрішній та зовнішній політиці, якщо переможе та чи та політична партія чи блок партій. Отже, сценарний підхід у такому разі цікавить ширше коло явищ, аніж просто наслідки голосування. Саме цим він відрізняється від методу прогнозу, оскільки мета останнього — з максимальною вірогідністю передбачити результати виборчого процесу. Тому сценарний підхід у політиці використовує метод прогнозу як один з інструментів дослідження політичного майбутнього. Для сценарного підходу у політиці характерна також не просто здатність передбачати події майбутнього, а й залежно від напрямку розвитку ситуацій та подій впливати на бажаний результат для суб'єкта (учасника) політичної ситуації. Для цього використовуються методи моделювання та програмування, які допомагають активно впливати на політичний процес і, таким чином, формувати прийнятний для зацікавленої сторони сценарій.

Якщо онтологічною основою для використання сценарного підходу у політиці є суперечливість політичних інтересів та неоднозначність розвитку подій, їх більш ніж одновекторна

спрямованість, то гносеологічною — ймовірна характеристика результату їх пізнання. Через те для сценарного аналізу важливою і цінною є вичерпність та достовірність бази даних, надійність інформаційних джерел, оскільки лише на оптимізації емпіричної бази можна будувати реальні політичні сценарії та впливати на їх розвиток. Сценарний підхід у політиці виконує багато важливих функцій як пізнавального, так і експертно-діагностичного характеру. Що стосується функції пізнання, то вона передбачає краще і чіткіше усвідомлення очікуваних альтернатив.

Діагностична функція полягає у поглибленому розумінні критичності моменту, в якому перебуває суспільство, партія чи навіть людство, а експертна — у здатності запобігти розвитку небажаних подій та акцентуванні уваги на пошуках надійних засобів безпеки.

Найвизначнішими досягненнями не лише у політиці, а й цивілізації загалом, здійсненими з урахуванням сценарного підходу, можна вважати прогнози та моделі, зроблені протягом 70 - 80-х рр. ХХ ст. у рамках Римського клубу щодо можливої демографічної, енергетичної, екологічної тощо катастроф, які очікують людство, якщо воно не змінить принципів своєї життєдіяльності. Попри те що запропоновані сценарії дещо песимістичні і сповнені відчуття неминучого катастрофізму, вони відіграли певну роль у більш реалістичній оцінці як ресурсів людського розвитку, так і засобів їх утилізації.

СЦІБОРСЬКИЙ МИКОЛА ОРЕСТОВИЧ
(28 БЕРЕЗНЯ 1898 — 30 СЕРПНЯ 1941 рр.)

Український державний та військовий діяч, учасник Першої світової війни, діяч УНР, УВО, один з фундаторів ОУН, підполковник, теоретик українського націоналізму, зокрема так званого солідаризму

і корпоративного державного устрою, теоретик офіційних видань ОУН, автор численних статей у націоналістичних виданнях, співавтор проекту конституції української держави, за фахом — інженер-економіст.

У фондах Державного архіву Житомирської області збереглась метрична книга Свято-Успенської церкви Житомира, в якій був охрещений Микола Сціборський. Запис свідчить, що батьками його були: «Спадковий дворянин, губернський секретар Орест Михайлович Сціборський і законна дружина його Євдокія Євдокимівна, обоє православні». Хрещеними батьками записані колезький асесор Теофіл Лукич Брановський та дружина почесного громадянина Житомира Івана Семеновича Краєвського Надія. Запис зроблено 30 серпня 1898 р.; дата народження зазначена — 28 березня 1898 р.

Середню освіту здобував у Першій чоловічій гімназії Житомира. Тепер це Житомирський державний університет ім. Івана Франка. Зберігся журнал успішності з предмету «Закон Божий» за 1914–1915 рр. навчальний рік з оцінками Миколи. У 1915 р., після закінчення 6-го класу, залишив гімназію, хоча сам шкільний журнал вказує, що Сціборський у 1914–1915 рр. навчальному році перебував у 2-му відділенні IV-го класу.

Службу в царській армії почав ще у 1915 р. однорічником I-го розряду. 1 січня 1916 р. закінчив школу прапорщиків. Службу проходив у 1-му лейб-гренадерському Катеринославському імператора Олександра II полку I-ї гренадерської дивізії гренадерського корпусу II-ї російської армії. Нагороджений орденами Святої Анни 3-го і 4-го ступенів та Святого Станіслава 3-го ступеня, Гергіївським хрестом 4-го ступеня. У боях двічі поранений.

Після лютневої революції Микола Сціборський поринає у вир створення українських військових частин. У жовтні 1917-го р. старшини-українці почали формування автономної національної військової частини у 1-му лейб-гренадерському полку. Це давалось надто складно, адже більшість вояків були росіянами і українців там було порівняно небагато. Але поставленої мети було досягнуто. Найстарший за рангом офіцер — поручник Сціборський — очолив Окремий український курінь. У листопаді, у бою проти німців, отруєний газами і покинув частину. Після лікування в шпиталі його визнано інвалідом із втратою 50 % працездатності.

Період УНР - Після шпиталю Сціборський демобілізувався та вступив до Української армії. Національно свідомий, з військовим досвідом, офіцер став у нагоді і при створенні Армії УНР.

Андрій Мельник про Миколу Сціборського; «...жив акцією і власною роботою; революційний темперамент характеризував його; революція була його стихією».

Під час тимчасового відходу Центральної Ради до Житомира та Сарн, Микола отримав посаду при військовому міністрові Жуковському. Часто виконував обов'язки вартового старшини на засіданнях Кабінету Міністрів Голубовича.

Робота при військовому міністерстві справила значний вплив на подальший світогляд офіцера та дала розуміння державної роботи. Маючи гарне аналітичне мислення, Микола розумів, що УНР приречена через недолугість керівництва, але всіляко намагався зберегти державу, якої він так прагнув. В подальших працях Сціборський визначив причини нездатності Центральної Ради зберегти Українську державу.

Роман Коваль. Р. Коваль. Багрянні жнива української революції.: «Треба підкреслити, – зазначав Микола Сціборський, – що вищі військові чинники тоді були далеко не на висоті свого призначення»... Персональний склад Кабінету виглядав надзвичайно блідненько і сіро. Всі щось ніби робили, а зрештою, нічого. Терпіли від цієї «роботи» тільки авта, розвозячи невідомо куди і навіщо міністрів, директорів і радників...» Особливо вразили Миколу події ночі, коли фельдмаршал Герман фон Ейхгорн зі своїм штабом зустрівся з повним складом Кабінету Міністрів. Ця зустріч відбулася у Житомирі, у будинку губернатора. Українських старшин, які охороняли уряд, просто розлютив і викликав сльози розпачу «забитий, затурканий, якийсь пригнічений зовнішній вигляд наших міністрів, у недбалих одягах, збитих каблуках на черевиках». А поруч блищали німецькі офіцери – суворі, офіційні й горді. Зрозуміло, чисті та охайні. Українські старшини, серед них і Сціборський, стояли осторонь «і дивилися на цю історичну зустріч, стискуючи зі злобою п'ястуки». Миколі «стало до болю шкода України і її репрезентантів. Ріжниця була така барвиста!.. З одного боку люде – при звичаєні до влади і панування, а з другого – купка якихось міщан».

Пізніше Сціборський стверджував, що на шляху до успішного здійснення національної мети стали провінціоналізм і нездібність піднятися над локально-хуторянськими інтересами в ім'я національного ідеалу. Тодішні «провідники» були опановані доктринами лібералізму, демократизму і соціалізму. «Наш провід попав до рук кабінетних і соціалістичних доктринерів, «вселюдських гуманістів», так далеких од реальної роботи і кривавої бурі життя...»

безсилим істериків, психологічних і духовних дегенератів та просто дрібною «шантрапи», - пише Микола Сціборський.

Період Гетьманату

З великими надіями на розвиток України Микола сприйняв прихід до влади Павла Скоропадського. Сціборський отримав посаду помічника повітового коменданта в Козельці, що на Чернігівщині, а згодом і повітового коменданта. Проте Гетьмана негативно сприйняло селянство, бо до своїх маєтків повернулися поміщики. Все частіше та гостріше виникало селянське питання, яке у серпні 1918 р. переросло у повстання. Сціборський розумів, що справа закінчиться катастрофою. В листопаді вже вся Чернігівщина була охоплена повстанням. Микола не підтримував жодних федеративних зв'язків України, тому після підписання Скоропадським грамоти з небільшовицькою Росією, остаточно відійшов від нього. У грудні 1918 р. вже у складі Республіканських військ, що оголосили війну гетьманові. Сціборський розумів, що повертає до влади тих, які не виправдали сподівань українства, але й підтримувати гетьмана вже не міг.

Директорія УНР

У складі Армії УНР Микола посідав різні «муштрові і військово-адміністративні посади», зокрема у 1920 р. він був ад'ютантом командира 1-го кінного Лубенського полку імені Максима Залізняка 1-ї бригади Окремої кінної дивізії. Брав участь в осінній кампанії Армії УНР.

21 листопада 1920 р. Микола Сціборський був інтернований на території Польщі у складі Української армії. Перебував у таборі міста Каліш. Службу в Українській армії закінчив у 1924 р. на посаді старшого ад'ютанта штабу Окремої кінної дивізії. Перед тим, у червні, закінчив річні курси Академії генерального штабу Армії УНР. 10 червня 1924 р. Командир Окремої кінної дивізії видав Миколі Сціборському посвідчення (Ч. 460) такого змісту: «Цім свідчу, що ст. ад'ютант штабу дорученої мені дівізії сотник при генштабі Сціборський Микола... виявив себе як бездоганний, національно-вихований старшина. Жодним карам не підпадав, під судом та слідством не був»

Ще перебуваючи у таборі для інтернованих у Каліші, Микола надіслав заяву на вступ до Української господарської академії у Подєбради, про що свідчить заведена 27 червня 1924 р. особиста справа. При вступі до академії Сціборський мав певні труднощі, позаяк не мав закінченої середньої освіти. Декілька місяців йому відмовляли у вступі. Микола ж бажав здобути вищу освіту лише українською. Для цього мусив нелегально прибути до Чехословаччини, де знову подавав

прохання про вступ. За нього вступилась і Рада Українського союзу студентів-емігрантів і 17 жовтня сенат Української господарської академії ухвалив рішення зарахувати Сціборського.

Під час навчання переважали оцінки «дуже добре» і «добре». У 1926 р. у Сціборського було виявлено туберкульоз.

Темою дипломної роботи Микола обрав «Аграрну політику українського націоналізму». У ній він зазначив, що «у виборі провідної ідеї кожної політики не вагаємося, нею є Величність, Потужність і Благо української нації»

9 квітня 1929 р. Микола Сціборський отримав диплом інженера-економіста.

Головними причинами, що спородили рух українських націоналістів, М. Сціборський вважав: — анархію і безлад у національно-політичній роботі різних «центрів» та партій; — необхідність переоцінити вартості і ясно усвідомити майбутні шляхи, завдання та методи їх досягнення; — повну зневіру в «старих божках»; — ті великі психологічні зрушення й переломи, що супроводили революцію і процес наших визвольних змагань.

Сціборському ж належить блискуча критика дотеперішніх основних прикмет українських народницьких, демократичних, соціалістичних і ліберальних суспільно-політичних формацій та їхньої ідеології.

Ця критика зводилася до таких протиставлень:

— провінціалізм і нездатність піднятися над локально-хуторянськими інтересами в ім'я загального національного ідеалу;

— органічний нахил у психіці й політиці до симбіозу з сильнішим, замість прямування до панування й самостійно-державної окресленості; — звичка задовольнятися мінімумом, не бажаючи максимуму;

— неґація власного національно-суверенного ідеалу в ім'я занесених з Заходу і поверхово засвоєних ідеалів «міжнародного братерства» як кінцевої мети всього людства;

— крайній раціоналізм, що гальмував буйний розвиток емоцій провідників і мас;

— шукання альтруїстичних, всесвітнянських «універсальних правд» замість своєї егоїстичної суверенно-національної правди;

Провідні члени Легія Українських Націоналістів. Сидять зліва направо: Микола Сціборський, Микола Тобілевич, Теофіл Пасічник-Тарнавський, Леонід Костарів, Максим Загривний. Стоять зліва направо: Юрій Руденко, Юрій Артюшенко, Дмитро Пасічник, Роман Минів, Дмитро Демчук, Олександр Чехівський, Костянтин Дударів, Ярослав Герасимович.

— опанування доктринами лібералізму, демократизму й соціалізму, які ставили інтереси одиниці і класу понад націю;

— пацифізм замість наступальності, дегенерація й атрофія творчого вольового імпульсу;

— впливання на ворога тільки розумовими аргументами й компромісами, бо, мовляв, боротьба суперечна «раціоналізмові, етиці й розумові», і тільки наука, критика й аналіз, а не інстинкт, воля й боротьба, мають вирішити національну проблему.

12 листопада 1925 р. на об'єднавчому з'їзді трьох українських державницьких організацій у Празі постала Легія Українських Націоналістів. Засновниками стали Українське Національне Об'єднання в Чехословаччині (Микола Сціборський, Дмитро Демчук та інші) Союз Визволення України (Юрій Коллард, Григорович), Союз Українських Фашистів (Петро Кожевників, Леонід Костарів).

Авторитет лідера ЛУН Миколи Сціборського і запроваджений ним обов'язковий ідеологічний вишкіл членства, поступово перетворили Легію на ідеологічно однорідну організацію, членство якої повністю перейшло на ідеологічну базу українського націоналізму. У подальшому ця організація справила значний вплив на об'єднання націоналістичних рухів та стала одним з фундаторів ОУН.

Організація Українських Націоналістів

28 січня — 3 лютого 1929 р. на Першому Конгресі Українських Націоналістів у Відні було створено Організацію Українських Націоналістів. Однією з організацій-засновниць стала керована Сціборським Легія Українських Націоналістів. Самого ж Миколу Сціборського було обрано заступником Голови Проводу ОУН, яким він до самої смерті. Крім того, виконував обов'язки організаційного референта. Користувався довірою Євгена Коновальця.

Мешкав у Парижі, звідки, у 1938 р. переїхав до Відня, потім проживав у Кракові, де у 1939—1940 рр. знаходився один з керівних центрів ОУН.

Андрій Мельник про Миколу Сціборського: «Сціборський осів нещодавно у Відні, змушений покинути Париж у висліді большевицьких демаршів у французької влади. Коли большевикам не вдалося намовити його через окремого висланника Івана Івановича, що пред'явив йому листи від матері й сестри, де його кликано вернутись до них додому, до Житомира, вжили вони всіх заходів, щоб позбутися його з такого культурного світового осередку, яким був і є Париж, і дійняли свого: французька влада змусила його виїхати з Франції.

Та вимушений виїзд з Франції зовсім не зломив Миколи Сціборського; большевики не притупили цим гостроти пера, навпаки — заактивізували його ще більше».

Протягом 30-х — початку 40-х рр. Сціборський активно займався видавничо-публіцистичною діяльністю: у Празі випускав друкований орган ПУН «Розбудова нації», став одним із засновників часопису «Українське слово» у Парижі, співпрацював з такими виданнями як «Державна нація», «Сурма» та іншими націоналістичними періодичними виданнями та альманахами.

Один із творців солідаризму. У вересні 1939 р. , за дорученням А. Мельника розробив проект Конституції України, яка передбачала «тоталітарний, авторитарний, професійно-становий» устрій держави.

Андрій Мельник: «Був він людиною всебічної освіти і нечуваної працездібності, його єдиною розвагою і відпочинком була оперна

музика. Пригадую, у 1940 р., коли треба було виступити з власним нашим проектом конституції української держави. Микола Сціборський піднявся цього завдання. Просив звільнити його на три дні від щоденних обов'язків і продовж трьох днів і ночей виготовив цей проєкт, який виявився конструкційно не гіршим зі всіх дотепер відомих, хоч автор його не був юристом, не мав штабу співробітників і опрацював його сам один не продовж років чи місяців, а як сказав я, в 72 години.»

Після відокремлення ОУН(р) залишився на боці А. Мельника.

Націократія

Націократію Сціборський розумів як режим панування нації у власній державі, підкреслюючи, що «націократія заперечує принцип класової боротьби та право окремих соціальних груп на монопольне панування в державі й на експлуатацію суспільства. Розглядаючи націю, як живе, суцільне, хоч і різноманітне в своїх складових частинах, ество, вона розв'язання соціальних проблем переносить у площину національної солідарності».

Він заперечував існування партій, вважаючи, що вони «найчастіше стають деструктивними знаряддями егоїстичних групових інтересів», тому політичне керівництво має здійснювати Організація українських націоналістів.

Націократія у економічній сфері виступає як державний синдикалізм, який об'єднує і захищає інтереси окремих професійних груп, які разом становлять єдиний організм...

«Економічна система націократії базована на комбінованій співчинності державного, муніципального, кооперативного й

приватного капіталу під плановим господарчим керуванням і соціальним контролем держави».

М. Сціборський виступав за централізовану державну владу, зосереджену у руках глави держави, який вибудовує сильну вертикаль влади, але здійснює її в інтересах нації. (Геннадій Махорін «Наші Герої». — Житомир: 2014, с. 16-17)

Для відновлення місцевого самоуправління та Української держави в цілому кожна з гілок ОУН утворила похідні групи. Вони розподілялись на 3 великі напрямки: «Північ», «Центр» та «Південь», які, в свою чергу, складались з малих операційних груп по 7-12 осіб. В складі похідної групи «Північ» прибув до рідного міста і Сціборський.

Сумнозвісне житомирське вбивство сталося 30 серпня 1941 р. Після наради в обласній поліції, Сенник та Сціборський йшли до свого тимчасового помешкання. На вулиці Івана Франка невстановлена особа здійснила постріли в спину. Це сталося ввечері, приблизно о 19.30. Перший постріл прийшовся в Сенника і він помер відразу. На звук пострілу в побратима Сціборський обернувся і був смертельно поранений в обличчя та шию. Операція в першій міській лікарні бажаного результату не принесла і Микола помер, не приходячи до тями. Вбивцю застрелив випадковий німецький вояк. Улас Самчук у книзі «На білому коні» написав: «Під цим самим обідраним собором, на голій брукованій площі, нічим не захищені, виразно виділялись два горбики свіжої землі з дерев'яними на них хрестами. Тяжко повірити, що тут недавно знайшли свій життєвий кінець двоє найчільніших діячів українського модерного революційного опору – двоє довголітніх, невтомних шукачів розв'язки національного питання цього простору – Омелян Сенник і Микола Сціборський».

Тарас Бульба-Боровець та мельниківське крило ОУН звинуватило у вбивстві представника ОУН(б) Кузія, але інші джерела дозволяють припускати, що за атентатом міг стояти агент НКВС Кіндрат Полуведько. 7 вересня 1941 р. Провід бандерівського крила ОУН розіслав комунікат, в якому приписування вбивства Сенника та Сціборського було названо «провокацією». **Однією з найвірогідніших версій є здійснення вбивства німецькими окупантами, що доводять у своїх дослідженнях В. Гінда, І. Ковальчук, С. Стельникович.**

Микола Сціборський похований у Житомирі на подвір'ї Свято-Преображенського Собору. Після приходу комуністичної влади могилу було зрівняно із землею. У квітні 1991 р. силами громадянського комітету та активістів розшукали приблизне місце поховань. За світлиною часів війни, на якій біля могил Сціборського і Сенника сидить

інж. Троян, знайшли місце, де могло бути поховання. Збереглося на той час дерево біля собору поруч з могилами. Там насипали горбик, встановили хрест. Але того ж дня хрест зламали. У серпні 1991 р. на цьому місці встановили пам'ятну дошку і хрест. Однак, і цю дошку розбили. Володимир Лук'яненко з Коростеня виготовив нову пам'ятну дошку. Її забетонували, встановили варту.

У 2005 р. могила Сціборського та Сеніка включена до Реєстру щойно виявлених та новозбудованих пам'яток культурної спадщини, має охоронний № 4051. Біля могили відбуваються вшанувальні мітинги, які проводять націоналістичні організації. Як правило, це відбувається 28 березня, в день народження М. Сціборського, 23 травня, на Свято Героїв та 30 серпня, в день смерті. Націоналісти Житомира мають намір встановити пам'ятний знак на місці загибелі Сціборського та Сеніка, вимагають від влади надати Миколі Сціборському звання (посмертно) «Почесний громадянин міста Житомир» та назвати в його честь одну з вулиць міста. 28 березня 2014 р. на могилі Миколи Сціборського та Омеляна Сеніка відкрито оновлений пам'ятний знак. 19 лютого 2016 р. одну з вулиць Житомира названо на честь Миколи Сціборського.

Твори: «Робітництво і ОУН» (1932); «ОУН і селянство» (1933); «Націократія» (1935, 3 вид.) (електронна версія); «Національно політика більшовиків в Україні» (1938, також англійською, французькою, німецькою мовами); «Демократія»; «Сталінізм» (3 вид. 1938, 1941, 1947); «Україна і національно політика Советів» (1938); «Земельне питання» (1939)(електронна версія); «Україна в цифрах» (1940, нім. вид. 1944); Нарис проекту конституції.

ДЖЕРЕЛА:

ОУН 1929—1954. Перша українська друкарня у Франції, 1955. / Пам'яті впавших за волю України. // Андрій Мельник. Житомирський — Органський. Пполк Микола Сціборський; В. Верига. Втрати ОУН в II Світовій війні або «Здобудеш українську державу або згинеш в боротьбі за неї». — Торонто: «Новий шлях», 1991.; Газета «Українське Слово» від 11 вересня 1941 р. Омелян Сенік, Микола Сціборський; А. Кентій. Від УВО до ОУН. 1920—1942.

ТАБУ

ТАБУ (від полінезійського слова *tapu* або *tabu*, що означало — заборона) — негативні приписи (категоричні заборони) на різні дії людей, порушення яких повинно спричинити відповідні санкції. Виникли і сформувалися на соціальній, магичній і релігійній основі в

період первісного суспільства, у якому вони регламентували і регулювали життя індивідів і груп (родини, роду, племені та ін.).

Сукупність табу, що накладаються жерцями і вождями, охоплювала різні сторони життя і поширювалася на: слова (заборона вимовляти імена людей, небіжчиків, духів, богів, назви тварин і ін.); людей (жінок, воїнів, правителів тощо); тіло людини і частини тіла; спілкування, сексуальні і шлюбні відносини, різноманітні форми і види поведінки, дії повсякденного життя (відкриття обличчя, вихід з житла та ін.); їжу і питво; тварин, рослини, різні предмети і символи предметів (землю, зброю, амулети тощо), відвідування тих чи інших місць та багато ін.

Відповідно до існуючих забобонів і традицій, порушення заборони мало наслідком кару надприродних сил (у вигляді причини, хвороби або смерті) і різноманітних соціальних санкцій з боку співтовариств та їх лідерів. У первісні і наступні часи табу виступали як засіб соціального контролю і соціального керування. У процесі історичного розвитку частина табу трансформувалися та ввійшли у вигляді різних уявлень (наприклад, про гріх), цінностей і норм (наприклад, заборона зображувати людину в ісламській культурі та ін.) у мораль, релігію, право і повсякденне життя людей.

Вважається, що табування як звичай, уперше було відзначено у 1771 р. Дж. Куком в аборигенів островів Тонґа (Полінезія) під час навколосвітнього плавання.

У ряді концепцій, що пояснюють істотні моменти походження, змісту і функціонування табу найбільший вплив мають:

1) магічна (розглядає заборони як негативну форму практичної магії, що відрізняється від чаклунства як позитивної форми магії — Фрезер та ін.);

2) релігіознавча (пояснює табу як «священні закони» і заборони, зв'язані з віруваннями в надприродних істот — Тайлор та ін.);

3) психологічна (надає психоаналітичне трактування табу як вираження амбівалентних станів і стосунків, і підкреслює роль табу як форму первісної моралі й одного з «пускових механізмів цивілізації» — Фройд та ін.);

4) антропологічна (що тлумачить табу як форму соціального контролю — Маліновський та ін.) і їхні різні версії і комбінації.

ДЖЕРЕЛА:

Табу Тофтл М. Г. Сучасний словник з етики. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І. Франка, 2014. – 416 с.

**ТАЇРОВА-ЯКОВЛЕВА ТЕТЯНА ГЕННАДІЇВНА
(НАРОДИЛАСЯ 5 ТРАВНЯ 1967 Р.)**

Російський історик (дослідниця України XVI-XVIII ст.), викладач. Директорка центру з вивчення історії України історичного факультету Санкт-Петербурзького державного університету, доктор історичних наук, на кафедрі історії народів країн СНД історичного факультету займає посаду професорки. Знана також як спортсменка (майстер спорту з кінного спорту та зі стрільби) та організатор спорту (директорка Кінно - спортивного клубу «Комарово» (Санкт-Петербург)).

У 1989 р. - закінчила Ленінградський державний університет. У 1992 р. вчена рада історичного факультету звинуватила її, а також її наукового керівника Юрія Марголіса, що був шевченкознавцем, в «українському буржуазному націоналізмі». Тетяні Яковлевій прийшлося піти з російської вищої школи та поїхати на навчання в українознавчі центри США та Канади.

З 2003 р. працює у Санкт-Петербурзького державному університеті на кафедрі історії слов'янських та балканських країн; з 2011 р. працює на новоутвореній кафедрі історії народів країн СНД. Галузь наукових інтересів - історія України XVI—XVIII ст.

Керівник спільного видавничого центра з вивчення історії України Санкт-Петербурзького державного університету і Санкт-Петербурзьким інститутом історії Російської академії наук документів з архіву І. Мазепи, що зберігається у Санкт-Петербурзі (проект здійснюється коштом Kowalsky Program for the Study of Eastern Ukraine). Майбутня професорка народилась в родині матері-мистецтвознавця та батька-спортсмена. Останній після завершення кар'єри у спорті був завідувачем кафедри фізичного виховання в одному з інститутів Ленінграду та директором стадіону

«Петровський», який зараз є домашньою ареною футбольного клубу «Зеніт». У 1990-х рр. Тетяна Яковлева разом з батьком (помер у 2010 р.) заснувала Конно-спортивний клуб «Комарово», що зараз є найбільш елітним та фешенебельним з усіх установ такого роду у місті. Особисто знайома з багатьма вищими керманічами Росії та її «північної столиці».

Викладає курси з дисциплін: «Історія України та Білорусі», «Джерелознавство історії України та Білорусі», «Історіографія історії України», а також зі спецкурсу «Козацька Україна у творах культури».

Найвагомішою науковою працею є видання книги «Мазепа». За цю роботу професор Тетяна Таїрова-Яковлева 2008 р. нагороджена Орденом княгині Ольги III ступеня. Нагороду вручив особисто Президент України Віктор Ющенко

У 2007 р. було присвоєно почесне звання «Берегиня Українського козацтва» за підготовку і видання книги «Мазепа».

Наукові публікації:

Гетьманщина у другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни. К., 1998; Руїна Гетьманщини: від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659—1667 гг.). К., 2004; Мазепа. М., 2007; Иван Мазепа и Российская империя. История "предательства". М.: Центрполиграф, 2011; Иван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». Київ: 2012, 403 с.; Гетманщина и ее инкорпорация в Российскую империю // Западные окраины Российской империи. М., 2006. С. 33-54. (Гетьманщина та її інкорпорація у Російську імперію // Західні окраїни Російської імперії. М., 2006. С. 33-54.); Донос старшини на І.Самойловича: аналіз першоджерела // УІЖ. — 2006. — №4. — С. 190-201; Иван Богун-Федорович.// Київська Старовина. К., 1992, №5. С. 43-53; Мазепа-гетман: в поисках исторической объективности // Новое и Новейшее время. 2003, № 4., июль-август. С. 45-63. (Мазепа-гетьман: у пошуках історичної об'єктивності // Новий і Новітній час. 2003, № 4., Липень-серпень. С. 45-63.); Проблемы взаимоотношений Украины и России 1654—1667 гг. // Белоруссия и Украина. История и культура. М, 2003. С. 41-48. (Проблеми взаємовідносин України та Росії 1654—1667 рр. // Білорусь та Україна. Історія і культура. М, 2003.С. 41-48.); Проблемы неоднородности украинского казачества и внутренние противоречия их идеалов. Войско Запорожское и Запорожье // Украина и соседние государства в XVII веке. СПб., 2004. С. 203—214 (Проблеми неоднорідності українського козацтва та внутрішні суперечності їх ідеалів. Військо Запорозьке і Запоріжжя // Україна і сусідні держави в XVII столітті. СПб., 2004. С. 203—214).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

ТАЛМУД

ТАЛМУД (староєврейське вчення, наука) — це великий кодекс релігійно-юридичних правил життя євреїв. Талмуд сформувався впродовж багатьох віків — з IV ст. до н. е. - IV ст. н. е. Століттями первинний зміст Талмуду передавався усно із покоління у покоління. Тому на відміну від Тори («Закону», «писаного Закону») його називають «усним законом» або «коментуванням закону». Писемне оформлення накопиченого матеріалу почалось ще у III ст. н. е., а закінчилось у V ст., коли постав «Єрусалимський талмуд». «Вавилонський талмуд» було завершено у VII ст. н. е.

В основу Талмуду покладено П'ятикнижжя, Закон Моїсея, або Тора. Основною метою укладачів Талмуду було збереження Усного Закону, а також пристосування його до мінливих умов реального життя. Правила, які вони розробляли, були, власне, рецептами для практичного виконання «теоретичних» заповідей, які отримав Мойсей на горі Синай.

Перші законоположення Талмуду належать до періоду, коли Юдея була включена до імперії Олександра Македонського (322 р. до н. е.) та еллінізм увірвався у замкнений світ давніх юдеїв.

Перша сторінка «Єрусалимського талмуду»

Впродовж трьох століть (з IV - II ст. до н. е.) Юдея знаходилась під значним впливом грецької культури. У III ст. до н. е. книжники-хасидеї повстали проти еллінського засилля та встали на захист «віри

батьків». Аби зберегти Закон Моїсея у нових умовах хасидеї зайнялись записом тлумачень Тори, які передавались з покоління у покоління в усній формі, у результаті чого з'явилась збірка Мишна «Перше повторення Тори». Частина Талмуду, власне, є поширеним тлумаченням Тори, зробленим на основі Мишни. Мишну цитують за трактатами, главами та параграфами.

Сторінка із «Віленського талмуду»

У 141 р. до н.е. в Юдеї встановилась влада Маковіїв, що поєднали і духовну, і світську владу. Проти них повстал давня першосвященницька династія Саддокідів (слов'янський переклад – «саддукеї»), які були прихильниками компромісу між Моїсеевим законом та грецькою філософією. Гасмонеї у боротьбі проти Саддокідів спирались на прущім (оборонців Закону, слов'янський переклад – «фарисеї»), оборонців віри праотців і Закону (Тори), виступали проти чужеземної грецької філософії і зазвичай походили із середніх прошарків населення.

Вавилонський Талмуд містить 2711 листів.

Перше видання Талмуду на території Російської імперії було зроблено братами Шапіро у місті Славута. Велика робота по редакції Талмуду пророблена перед випуском знаменитого Віленського видання Талмуду (1880), вона була здійснена колективом рабинів литовських ешивта видавництвом «Вдова и сыновья Ромм». Талмуд написаний, головним чином, на різноманітних говірках арамейської мови, яка була розмовною на той час. Проте спостерігається чітке розмежування: частини, які описують побутові сцени, розмови, різноманітні історії, написані арамейською, а частини, які передають учені дискусії мудреців, галахічні постанови - давньоєврейською

(лашон акойдеш, святою мовою). Також на лашон акойдеш передані цитати з ТаНаХу. У Талмуді зустрічається біля 2'500 слів і навіть фраз із класичної грецької мови та ще більше грецьких слів з різних далекосхідних діалектів.

Гемара містить такі трактати на розділи Мішни:

Розділ Мішни	Трактати Гемари
I. Зераїм	Берахот
II. Моед	Шаббат, Ейрувін, Песахім, Шекалім, Йома, Сукка, Бейца, Рош-Ашана, Тааніт, Мегілла, Моед-Катан, Хагіга
III. Нашім	Євамот, Кетубот, Недарім, Назір, Сота, Гітін, Кіддушин
IV. Незікін	Баба-Камма, Баба-Меція, Баба-Батра, Сангедрін, Маккот, Шевуот, Авода-Зара, Орайот
V. Кадашім	Зевахім, Менахот, Хулін, Бехорот, Эрахін, Темура, Керітут, Меїла, Тамід
VI. Таарот	Ніда

Зраїм (івр. זרעים, сівби) — з Вавілонського Талмуду зберігся лише один трактат, що відповідає цьому розділу Мішни, — трактат Брахот («благословення»), який включає галахічні дискусії стосовно молитви Шма, Аміда, а також багатьох благословінь. Існує думка, що у Вавілонії не був складений Талмуд до цього розділу, оскільки його тематика (обговорення законів про землеробські роботи та врожай злакових культур у межах Ерец-Ізраель) не була там актуальною. Також можливо, що Талмуд до трактатів розділу Зраїм існував, але був втрачений.

Моед (івр. מועד, строк) — присвячений законам Шаббату та свят. У ньому вписано закони, загальні для усіх свят та специфічні закони для деяких із них.

Нашім (івр. נשים, жінки) — присвячений законам вступу до шлюбу та його розірвання, батьківським обов'язкам, вихованню дітей та навчанню їх ремесел. Два трактата цього розділу — Недарім та Назір — не мають прямого відношення до цієї тематики.

Незикин (івр. נזיקין, збитки) — присвячений обговоренню законів про нанесення матеріальних збитків, системі покарань та стягнень. Також наведено основні принципи єврейського права. Трактат Авода Зара обговорює проблеми ідолопоклоніння.

Пиркей авот — трактат, що містить головним чином етичне вчення єврейського народу. Багато висловів з цього розділу зробилися

відомими прислів'ями єврейського народу, наприклад «Якщо не я собі - хто мені. Але якщо я тільки собі - що я. Та якщо не зараз – коли».

Кодашим (івр. קדשים, святині) — розглядає закони жертвопринесень та храмової служби, закони про їжу (Кашрут) та Шхіта.

Теорот (івр. תורה, ритуально-чисті) — цілком присвячений темі ритуальної чистоти та нечистоти. У Вавилонському Талмуді є тільки трактат Ніда з цього розділу. Через свій об'єм слово талмуд часто використовується як загальне — збірка догматичних положень; товста нудна книга. Станом на 2015 р. не вийшло жодного повного перекладу Талмуду українською мовою.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ТАРД ЖАН ГАБРИЄЛЬ (12 БЕРЕЗНЯ 1843 - 13 ТРАВНЯ 1904 рр.)

Французький соціолог і кримінолог, один із засновників суб'єктивно-психологічного напрямку в західній соціології.

Народився в невеликому містечку Сарла на півдні Франції (неподалік від Бордо) в сім'ї юристів: мати належала до родини адвокатів, а батько працював суддею в рідному місті хлопчика. Початкову освіту Тард придбав у місцевій єзуїтській школі, отримавши при її закінченні у 1860 р. ступінь бакалавра мистецтв. Надалі він планував продовжити освіту на ниві політехнічних наук, але через проблеми зі здоров'ям був змушений зупинитися на вивченні права в рідному Сарла. Почавши вивчати юриспруденцію в своєму провінційному містечку, він закінчив своє юридичну освіту вже в Парижі у 1866 р.

Після здобуття вищої освіти повернувся в Сарла і продовжив сімейну професійну традицію. У 1867 р. обійняв посаду помічника судді в рідному місті, через два роки став тимчасовим суддею Сарла, а з 1875 - 1894 рр. був постійним суддею.

Крім судової практики встигав займатися і наукою. З 1880 р. його роботи регулярно публікувалися в «Філософському огляді». З 1887 р., паралельно з виконанням посади судді, працював співдиректором Архівів кримінальної антропології. Перші роботи Тарда були присвячені кримінології. Чільне місце серед них займають монографії «Порівняльна злочинність» (1886) і «Філософія покарання» (1890). Ці праці створили своєму автору репутацію серйозного дослідника, відомого далеко за межами його рідного містечка.

Крім кримінології Тард почав займатися і соціологією. Свою оригінальну соціологічну теорію Тард розробив ще у 1870-і рр., але довгий час не публікував.

Однак тільки після смерті своєї матері у 1894 р. Г. Тард зміг повністю віддатися науці. Він покинув провінційний Сарла і поїхав до Парижа, щоб стати директором секції кримінальної статистики Міністерства юстиції Франції.

З 1896 р. почалася його викладацька діяльність, яка розвивалася динамічно. Г. Тард працював відразу в двох місцях - у Вільній школі політичних наук і в Вільному коледжі соціальних наук. У 1900 р., після першої невдалої спроби, зайняв пост професора і став завідувачем кафедри сучасної філософії в Колеж де Франс. У тому ж році його обрали членом Академії моральних і політичних наук.

У 1898 р. вийшла друком його головна книга - «Соціальні закони».

Викладацька діяльність була основним його заняттям аж до смерті. Помер 12 травня 1904 р. у Парижі.

ТЕОРІЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА

У соціології Тард, як і його сучасник Еміль Дюркгейм, засновував свої теорії на статистичних даних, цікавився природою соціальних норм, надавав велику увагу порівнянню як методу наукового дослідження. Однак на протигагу теоріям Дюркгейма, де центральна роль завжди відводилася суспільству, яке формує людину, Тард сконцентрував свою увагу на вивченні взаємодії людей (індивідуальних свідомостей), продуктом якого виступає суспільство. Зробивши основний акцент на вивченні індивідів, він активно виступав за створення соціальної психології як науки, яка повинна стати фундаментом соціології.

На думку Тарда, основою розвитку суспільства виступає соціально-комунікаційна діяльність індивідів в формі наслідування (імітації) - «суспільство, в кінці кінців, є наслідування». Під процесом наслідування розуміється елементарне копіювання і повторення одними людьми поведінки інших. Процеси копіювання і повторення стосуються існуючих практик, вірувань, установок і т. Д., Які відтворюються з покоління в покоління завдяки наслідуванню. Цей процес сприяє збереженню цілісності суспільства.

Іншим важливим поняттям в поясненні розвитку суспільства, за Тардом, є «винахід» (або «нововведення»). Воно розглядається Тардом як процес адаптації до мінливих умов навколишнього середовища. Все нове, що виникає в суспільстві (будь то ідеї або матеріальні цінності) - результат творчої діяльності нечисленних обдарованих особистостей. Раз виникнувши, нове явище призводить в дію процес наслідування. Затвердження всіх основних соціальних інститутів відбулося, за Тардом, саме тому, що звичайні люди, не здатні винайти щось нове, стали наслідувати творцям-новаторам і використовувати їх винаходи.

Таким чином, діяльність небагатьох новаторів і винайдені ними нововведення є, на думку Г.Тарда, основним двигуном соціальної еволюції, сприяючи розвитку суспільства. Слід при цьому враховувати, що найбільшого поширення отримують не будь-які «винаходи», а ті, які в цілому вписуються в уже існуючу культуру і не сильно суперечать її основам.

Боротьба між собою різних «винаходів», по різному вирішують виниклі перед суспільством проблеми, призводить до виникнення опозиції (протидії інноваціям). Її результатом є різного роду суперечки, конфлікти і протистояння (аж до військових дій). Проте, на зміну будь-якої опозиції зазвичай приходять адаптація, засвоєння «винаходу». На цьому цикл соціальних процесів завершується, і суспільство не змінюється, поки будь-якої новатор не зробить нового «винаходу».

ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА НАТОВПУ

Особливою темою досліджень Тарда було порівняльне вивчення натопу і публіки. Полемізуючи з Г.Лебона, Тард виступав проти опису сучасної йому дійсності як «століття натопу». З його точки зору, XIX століття - це, скоріше, вік публіки. Протиставляючи ці два поняття, Тард підкреслював необхідність тісного фізичного контакту між людьми в разі, коли мова йде про натопі, і достатність розумових зв'язків для виникнення публіки. Таке духовну єдність розумілося вченим як спільність думок, інтелектуальна спільність.

Величезну роль у становленні «суспільства публіки» грають ЗМІ, які формують в людях спільність думок незалежно від їх місця розташування.

У сфері уваги Г.Тарда перебувала не тільки загальна соціологічна теорія суспільного розвитку, а й деякі особливі розділи суспільствознавства - такі як політологія (робота «Перетворення влади»), економіка («Економічна психологія», «Реформа політичної економії»), кримінологія («Порівняльна злочинність» і «Філософія покарання»), мистецтвознавство («Суть мистецтва»).

РОЗВИТОК ІДЕЙ Г. ТАРДА

У Росії кінця XIX - початку XX ст. ідеї Тарда користувалися великою популярністю. Багато його книги були перекладені на російську мову відразу ж після їх публікації у Франції. Його погляди вплинули на концепції російської «суб'єктивної школи» (П. Л. Лавров, Н. К. Михайлівський, С. Н. Южаков, Н. І. Карєєв).

Протилежність підходів Дюркгейма і Тарда до вирішення проблеми про те, що первинне - суспільство або індивід, поклала початок сучасній полеміці прихильників трактування суспільства як єдиного організму і їх супротивників, які вважають суспільство сумою самостійних індивідів.

Сучасні вчені визнають важливість внеску Тарда в розвиток соціологічної науки. Німецький соціолог Юрген Хабермас вважає, що саме Тард став засновником таких популярних в наші дні напрямків соціології як теорія масової культури і аналіз громадської думки. Оскільки, однак, у соціології XX ст. домінує уявлення про визначальний вплив суспільства на індивіда, а не навпаки (як у Тарда), то в наші дні Тард менш популярний, ніж його опонент Дюркгейм.

ДЖЕРЕЛА:

Баженов Н. Н. Габриель Тард, личность, идеи и творчество: [Речь, произнесенная в торжественном годовичном заседании Моск. общ. невропатологов и психиатров 31 окт. 1904 г.] / Н. Баженов. — М.: типо-лит. И. Н. Кушнерев и К, 1905. — 31 с.; Бачинин В. А. История философии и социологии права: Для студентов юридических, социологических и философских специальностей / В. А. Бачинин. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2001. — 335 с.; Давыдов Е. Еще одно определение преступления / Е. Давыдов. // Журнал Министерства юстиции: [№ 3. Март — № 4. Апрель]. — СПб.: Типография Правительствующего Сената, 1899. — № 3. — С. — 180—189.; Криминология: Учебник / И. Я. Козаченко, К. В. Корсаков. — М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2011. — 304 с.; Тарновский Е. Н. Характеристика Габриэля Тарда в речи А. Эспинаса [Текст] / Е. Н. Тарновский. // Журнал Министерства юстиции. — 1910. — № 1, январь. — С. 102—110.; Шейнис Л. Теория Тарда и Ломброзо о преступлениях анархистов / Л. Шейнис. // Вестник права. — 1899. — № 10, декабрь. — С. 312—323.; Шумаков С. [Рецензия] Г. Тард. Происхождение семьи и собственности. С

прибавлением очерка Л. Е. Оболенского. О происхождении семьи и собственности по теории эволюционистов и экономических материалистов. Санкт-Петербург, 1897 [Текст] / С. Шумаков. // Журнал Юридического общества при Императорском Санкт-Петербургском университете. — 1897. — Книга вторая, февраль. — С. 1-4.

ТАРЛЕ ЄВГЕН ВІКТОРОВИЧ
(8 ЛИСТОПАДА 1874 — 6 СІЧНЯ 1955 рр.)

Радянський історик, педагог. Академік ан срср. Автор книг «наполеон», «нашествие наполеона на россию», «талейран», «жерминаль и прериаль», «крымская война» та ін.

Народився 8 листопада 1874 р. в єврейській сім'ї купця з Херсона. Закінчив херсонську чоловічу гімназію № 1 і 1892 р. вступив вноворосійського університету в Одесі на історико-філологічний факультет. Через рік перевівся на аналогічний факультет до київського університету.

У 1896 р. закінчив навчання і залишився працювати на кафедрі для підготовки до професорського звання, викладав у київських гімназіях, друкувався у журнальній періодиці, брав участь у підготовці статей до енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона. Наукова та громадська активність молодого вченого привернула увагу влади: Є.Тарле був арештований і висланий з Києва.

З 1901 р. – у Петербурзі. У 1901 р. — перша наукова робота (магістерська дисертація) про Томаса Мора. З 1903 р. – приват-доцент університету.

Є.Тарле був прихильником конституційних змін у Росії. У 1905 р. – арештований і знову позбавлений права займатися викладацькою діяльністю. Зміни у житті Росії, що сталися як наслідок революції 1905 р., повернули Є.Тарле до викладацької діяльності. У 1911 р. – захистив докторську дисертацію.

Події 1917 р. знайшли суперечливий відгук у вченому. Він вітав Лютневу революцію й вів активну наукову та громадську діяльність. Регулярно виїздив до Франції для роботи в архівах, сприяв налагодженню розірваних наукових контактів з Європою. Обраний дійсним членом товариства французької революції, почесним членом академії політичних наук Колумбійського університету тощо.

У 1921 р. – член-кореспондент АН СРСР, у 1927 р. – Дійсний член АН СРСР.

У 1930 р. – арештований разом з іншими істориками у, так званій, «академічній справі». В ув'язненні провів півтора року, виключений з академії наук, у 1931 р. відправлений у заслання у Казахстан.

З 8 серпня 1931 р. перебував у вигнанні в Аалма-Аті, де розпочав роботу над «Наполеоном».

Потім був реабілітований сталіним завдяки «Наполеону».

Під тиском міжнародної наукової громадськості Є.Тарле дозволили викладати історію в Алма-Атинському університеті, а у 1932 р. дозволили повернутися до Москви. У 1933 р. – відновлений на посаді професора Ленінградського університету, пізніше – у званні академіка.

Протягом останніх тридцяти років свого життя Є.Тарле вів активне наукове й творче життя: викладав, писав нові книги, підручники історії, укладав збірники документів. Він автор монографій «Наполеон» (1936), «Талейран» (1940), «Кримська війна» (1941–1943) та багатьох інших ґрунтових наукових досліджень. Проте повністю вчений був реабілітований лише посмертно у 1967 р.

Нагороди та звання: У 1940 р. вчений був обраний почесним доктором університетів Брно, Праги, Осло, Сорбонни, член-кореспондентом Британської академії, членом Норвезької АН, Філадельфійської академії політичних та соціальних наук у США. Отримав 3 сталінські премії у 1942 р. за «Історія дипломатії», 1943, 1946 рр.

Нагороджений трьома орденами Леніна та двома орденами Трудового червоного прапора, тричі удостоєний Державної премії

СРСР. На його честь названо вулицю у Херсоні. Помер 6 січня 1955 р. у Москві.

ДЖЕРЕЛА:

Український радянський енциклопедичний словник. У 3-х т. Т. 3. — 2-ге вид. — київ, 1987.; Віталій Абліцов «Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті» — к.: кит, 2007. - 436 с.

**ТАФТ УІЛЬЯМ Х.
(15 вересня 1857 – 8 березня 1930 роки)**

Двадцять сьомий президент Сполучених Штатів Америки у 1909 – 1913 рр. Народився у Цинциннаті, штат Огайо, закінчив школу у рідному місті, потім вступив до Єльського університету. Разом із сімома братами і сестрами Тафт провів свою забезпечену юніст у Цинциннаті в будинку своїх батьків, відомого судді Альфонсо Тафта і його другої дружини Луїзи Марії, із сімейства Торрі. Дуже рано він почав боротися з проблемою соціального впливу на особистість і вже в юності боявся бути задіяним в державних конфліктних, чи інших кримінальних ситуаціях.

У 1878 р. отримав вчену ступінь і юридичну освіту в юридичній школі Цинциннаті.

У 1880 р. був допущений до адвокатської практики, а через рік Тафт уже на державній службі. У 1887 р. його призначають на посаду судді верховного суду штату Огайо.

У 1890 р. президент Гаррісон призначає Тафта Головним прокурором Сполучених Штатів Америки. З 1892 - 1900 рр. він суддя у виїзній сесії суду Сполучених Штатів. Президент Мак-Кінлі у 1900 р. вибирає його президентом Другої Філіпінської комісії, яка займалася розробкою конституції для архіпелагу, який з 1898 р. був окупований американськими військами. Через рік він уже губернатор Філіпін, де

проявив здібності дипломата в ситуації супротиву філіпінського народу американській окупації.

У 1904-1908 рр. Тафт входить як військовий міністр в кабінет президента Рузвельта. За пропозицією Рузвельта республіканська партія висуває його кандидатом у президенти у 1908 р. Він, разом із своїм кандидатом на посаду віце-президента сенатором Джеймсом Шерманом із Нью-Йорка перемагає кандидата від демократів Уільяма Брайана і 4 березня 1909 р. приносить присягу президента на конституції США.

Президенська кар'єра його не була довготривалою і уже на наступних виборах його переміг представник демократичної партії Вудро Вільсон. Однією з причин поразки був розкол республіканської партії і екс-президент Рузвельт, лідер прогресивного крила республіканців виступив на виборах проти свого соратника по партії. З цього часу закінчився період гегемонії республіканців і до влади прийшли демократи.

Сьогодні ряд дослідників тієї епохи вказують на той факт, що ще під час президенства про нього говорили як про халтурщика в політиці і критикували за його нерішучість і летаргію. Хоча більшість політологів одноголосні – причини провалу слід шукати в самому характері Тафта і його стосунках з Рузвельтом, а, насамперед, в тих політичних рішеннях, які він прийняв обіймаючи посаду президента.

В молодості його поважали за доброту, гострий розум та оптимізм, хоча уже і тоді він проявляв боязнь до конфліктів і пасивність, які, пізніше, саме в епоху президенства, переросли в депресійну фазу. Сприяли його кар'єрі гарні ділові зв'язки батька і діяльність чарівної і високоінтелігентної дружини Елен, з сімейства Херрон, яка не обмежила свою сімейну участь лишень вихованням трьох дітей, але й приклала максимум зусиль в здійсненні президентської кар'єри чоловіка.

Хоча власні амбіції Тафта спочатку мали масштаб посади головного судді Верховного суду США. Це говорить про те, що він здатний був реально оцінювати свої політичні можливості, хоча політичної харизми, як показали подальші події, Тафту якраз і нехватило. Він не зумів за час президенства вийти з тіні свого попередника Рузвельта. Успіхи Рузвельта були тим аршином, яким він почав виміряти свою участь. Не дивлячись на протилежність характерів, Рузвельт і Тафт як політично, так і в приватному житті були друзями. Рузвельт завжди цінував у Тафта непідкупний хаврактар, гострий юридичний розум і безумовну лояльність. Їх обох зв'язували

республікансько-демократичні уявлення про цінності і їх роль в новому курсі держави і суспільства, хоча Тафту більше імпонувала, при цьому, консервативна позиція. Тому Рузвельт був переконаний, що Тафт як президент продовжить його політику реформ. Але, незабаром після обрання президентом, Тафт опіку свого однопартійця і товариша, почав сприймати як дріб'язкову, в нього з'явилися власні амбіції. Ці амбіції появилися уже під час формування нового кабінету. Рузвельт надіявся, що Тафт продемонструє політичну спадкоємність в кадровому складі. Але на місце, апробованої в політичних баталіях, старої гвардії, Тафт призначає людей із своїх довірених, серед яких були два демократи, перевага, чомусь, віддавалася консервативним юристам, які мали зв'язок з крупною промисловістю.

Хоча однозначно не можна вважати Тафта противником реформ Рузвельта. Ряд з них він довів до завершення. Проте саме головне в його політиці було те, що Тафт запропонував нові реформи. Він провів досить складну реформу у поштовому відомстві, створив ощадну касу поштового відомства. Відбулися значні зрушення в реформі федерального управління з оплатою по праці. Внесено ряд коректив в діяльність міністерства торгівлі і праці щодо використання дитячої праці. У 1910 році законом Манна-Елкінса вдалося Тафту розширити державний контроль над залізничними компаніями. А у 90 антитрестових процесах, Тафт діяв більш енергійно ніж його попередник проти незаконного використання ринкової влади більшістю організаціями. І це, в той час, коли Тафта всі вважали дружнім партнером до ринкових власників. Пізніше рішуча антиринкова компанія знизилася його політичні наміри на наступні вибори і ослабила його політичний фундамен в самій партії.

Ще більш конфліктним була реформа митного податку. Тафт був переконаний, що вельможні митні тарифи закону Дінглі від 1897 р. повинні бути знижені. В свій час Рузвельт свідомо обходив цю конфліктну проблему. Крило республіканців, яке виступало за високі захистні пошлини, виступило проти нового митного закону, оскільки вони підтримували інтереси тих представників промисловості, які захищали ринок від дешевої європейської продукції, хоча зниження пошлин на імпорт сировини їх влаштовувало. Представники незмінності партійних установок блокували в Конгресі підвищення податку з спадщини і введення податку, яким, на їх думку, було компенсована втрата доходів в результаті зниження пошлин. У серпні 1909 р. законом Пейна-Олдріча вони, не звертаючи уваги на противників даного законопроекту, рішуче виступили за свої

«пошлинні» вимоги. Позиція президента була незрозуміла для багатьох американців, включаючи і однопартійців. Президент не зупинив безграничний егоїзм зацікавлених групіровок, він не спрямував конфліктний процес в русло компромісів. А коли в 1909 році різко повисився прожитковий мінімум американців, відповідальність за стан в суспільстві була покладена на таможений закон, а значить – на президента.

Не зовсім зрозумілою була зовнішньополітична діяльність Тафта, яка визначала міжнародний курс США. Особливо щепетильними були стосунки з Японією. Тафт був переконаний, що від японської експансії в Китай, може зберегти світ лише впровадження, на територію останнього, американських банків і підприємств. В рамках «політики долара» американський капітал повинен був сприяти економічному зростанню Китаю, а це повинно було привести його до політичної стабільності і піднести американський вплив. За допомогою енергійного натиску на китайський уряд Ноксу вдалося, наперекір небажанню Європи, добитися участі американських банків в крупному проекті будівництва залізної дороги Ханькоу-Цзіньчжоу. План Тафта – нейтралізація залізних доріг в Маньчжурії, був спрямований проти російського і японського впливу. Але Росія і Японія 4 липня 1910 р. домовилися і вирішили між собою про зони впливу в Маньчжурії і політиці Нокса було завдано тяжкого удару.

Надія Тафта на політику ліберально-демократичного невтручання, чітко проявилася в політиці «доларової дипломатії» в Латинській Америці. Особливо в неспокійних державах потрібно було замінити гарматні ядра на долари. Першою, в статусі експерименту, була Нікарагуа. Спроба Нокса нав'язати Нікарагуа митний контроль потерпіла фіаско. Не вдався банковий експеримент в Гондурасі. Піддався на американський експеримент лише Адольфо Діас в Нікарагуа, якого всі вважали американською маріонеткою. Нокс спровокував інтервенцію в Домініканську Республіку. Але розпочалася революція в Мексиці і Тафт з напруженністю сприйняв революційний неспокій у сусіда. Навіть була проведена часткова мобілізація американських збройних сил. В цілому, результатом «доларової дипломатії» Тафта була втрата довіри і престижу США як супердержави в Латинській Америці.

Європейські великі держави реагували на латиноамериканську політику Тафта так, як на китайські проекти. Тафту було відмовлено підписати угоду в Європі по новим арбітражним договорах у 1912 р. А у США Рузвельт і сенатор Генрі Кебот Лодж різко виступили проти

наміру Тафта більше не піднімати арбітражної політики в питаннях честі, незалежності і недоторканності. Сенат, в свою чергу, провалив виторговані з Францією і Великобританією угоди.

Перемога демократів на проміжних (не основних) виборах продемонструвала Тафту втрату влади і відсутність будь-яких шансів перемогти. Але коли Рузвельт висунув свою кандидатуру від імені партії республіканціва, в душі у Тафта проснувся дух протиріччя. Тафт розцінив поступок колишнього друга як зраду. Він дав собі слово боротися проти Рузвельта і захистити американську конституцію від деспотичних намірів демагога Рузвельта. Не дивлячись на те, що більшість попередніх виборів були виграні Рузвельтом, Тафт за допомогою партійного керівництва зміг пройти на вибори як кандидат від республіканців.

Це відбулося 18 червня 1912 р. у Чікаго на партійному з'їзді. Через чотири дні новостворена Прогресивна партія назвала своїм кандидатом Рузвельта. Тафт не надіявся на перемогу, але дуже не бажав її Рузвельту.

Вибори відбулися 5 листопада 1912 р. Вудро Вільсон набрав 6, 3 млн. голосів і переміг. Другим був Рузвельт – 4,1 млн. голосів. За Тафта проголосувало 3,5 млн. американців. Ніколи ще президент не програвав так катастрофічно на своїх повторних перевиборах.

Тафт повертається до викладатської роботи. Він пише ряд книг: «Народное правительство: его сущность, его постоянство и его опасность» (1913 р.); «Антитрестовский закон и Верховный суд» (1914 р.); «Наш главный судья и его власть (1916 р.). У своїх працях він науково опрацював свій досвід судді і президента і різко виступив за більш обмежену трактовку президенських повноважень.

Після Першої світової війни він підтримав політику нейтралітету Вільсона і як президент Ліги боротьби за мир виступив за новий глобальний світовий порядок.

У 1921 р. його призначають головним суддею Верховного суду Сполучених Штатів Америки. Тафт, накінець, знайшов призначений саме для нього круг діяльності. Уже у 1922 р. він проводить загальну реформу американського судочинства. Особистість Тафта і його правова філософія, згідно якої кожен закон може зберегти свою дійсність лише тоді, коли він обережно і поступово пристосується до соціальних і економічних змін в суспільстві. Ряд законодавчих актів домінували в судах і після смерті Уільяма Х.Тафта.

Він помер 8 березня 1930 р. Тафт був обділений славою як президент, але в історію він увійшов як один з відомих і величних суддів Сполучених Штатів Америки.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000

ТЕАТР ПОЛІТИЧНИЙ

ТЕАТР ПОЛІТИЧНИЙ — метафорична назва політичного життя суспільства, яка прирівнює політику до гри як онтологічної властивості людської природи і умови становлення культури. У даному розумінні політичного життя істотним чином відповідає нормам гри як загального процесу суб'єктів політики (в англо-американській традиції) — активно діючих на політичній сцені індивідів і груп людей, яких також розуміють як політичних індивідів (партії, класи і т. ін.). У політиці політичний актор існує в контексті субординації чи відсутності такої з іншими політичними акторами, що залежить від наявності архітектоніки субординації акторів, яка виражається: талантом і особистими здібностями актора; силою, організацією, ідеологією, волею інших дійових осіб, акторів; силою об'єктивних чинників (економіка, географія).

Традиційно прийнято групувати діючих на політичній сцені осіб за соціальними, інституційними та функціональними ознаками. Соціальний актор — клас, етнос, група, електорат, мафія і т. ін. Інституційний — держава, партія, профспілка, парламент, президент, університет. Функціональний — армія, церква, лобі, засоби масової інформації.

Якщо актор ідентифікує суб'єкта політики, то діяльність актора характеризується поняттям «роль», яку грають актори. Режисуру рольових функцій здійснюють насамперед владні структури. Так, у міжнародній політиці режисура мізансцен визначається державними угрупованнями, на внутрішній політичній сцені — партіями. Не претендуючи на особливу евристичність, метафори типу театр політичний, політична сцена, політичний актор, політична мізансцена в дискурсі постмодерністських інтенцій підкреслюють специфіку апріорно існуючих детермінант ігрового характеру, що залишають місце герменевтичному тлумаченню політичної діяльності.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ТЕАТР ВОЄННИХ ДІЙ (ТВД)

ТЕАТР ВОЄННИХ ДІЙ (ТВД) — певна територія суші та морський і повітряний простір, що прилягає до неї, в межах яких передбачаються воєнні дії, а під час війни діє частина Збройних сил країни (коаліції країн), вирішуючи стратегічні завдання, витікаючи із загального плану війни. ТВД зазвичай є частиною театру війни і включає одне або декілька стратегічних напрямків.

Територія (сухопутна, морська, повітря) нейтральних і інших невоюючих держав не повинна використовуватися як театр воєнних дій.

Відповідно до міжнародних договорів в театр воєнних дій не можуть бути перетворені:

деякі міжнародні протоки (наприклад, Магелланова протока за Договором 1981 р. Між Аргентиною і Чилі);

міжнародні канали (наприклад, Суецький канал згідно з Константинопольською конвенцією 1888 р.);

окремі острови і архіпелаги (наприклад, Аландські острови відповідно до Мирного договору між переможцями у Другій Світовій війні і Фінляндією 1947 р., архіпелаг Шпіцбергена відповідно до Паризького договору про Шпіцберген 1920;

окремі континенти (наприклад, Антарктика відповідно до Договору 1959 р.).

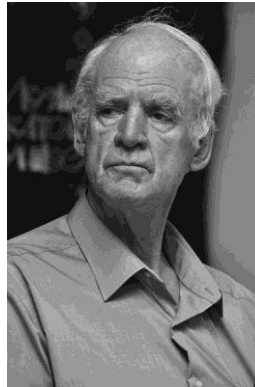
Згідно з Угодою щодо космосу 1967 р., у театр воєнних дій не можна включати Місяць і інші небесні тіла. З театру воєнних дій може бути виключена частина державної території воюючої сторони в цілях утворення спеціальних зон, передбачених нормами права збройних конфліктів (наприклад, санітарні зони і місцевості). Що стосується без'ядерних зон, то вони в цілому не виключаються з сфери збройного конфлікту, проте не можуть бути театром ядерної війни.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична

енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ТЕЙЛОР ЧАРЛЬЗ (НАРОДИВСЯ 5 ЛИСТОПАДА 1931 Р.)

Канадський спеціаліст в галузі філософії та політичних наук університету Мак-Гілла (Монреаль, Канада). Викладав політичні науки у Принстонському та Каліфорнійському університетах, у Новій школі соціальних досліджень (Нью-Йорк), Королівському університеті (Онтаріо, Канада) та школі соціальних наук Принстонського інституту передових досліджень; представник комунітаристського напрямку у сучасній політичній філософії.

Автор оригінальних праць в галузі політичної і соціальної філософії, історії філософії та філософії політики. Лауреат міжнародної премії Кіото і Темплтонівської премії. Професор університету Макгілла. З комунітаристських позицій критикує лібералізм і властиву йому теорію «Я», підкреслюючи соціальну обумовленість «Я». Католик. Член соціал-демократичної Нової партії. Висувався кандидатом від НДП на виборах, був викладачем партійного лідера Джека Лейтона.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ТЕЛЕРАДІООРГАНІЗАЦІЯ

ТЕЛЕРАДІООРГАНІЗАЦІЯ — зареєстрована у встановленому законодавством порядку юридична особа (редакція, студія, агентство, об'єднання, асоціація, компанія, радіостанція тощо), яка на підставі

виданої Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення ліцензії на мовлення створює або комплектує та/чи пакетує телерадіопрограми або передачі та розповсюджує їх за допомогою технічних засобів мовлення.

ТЕЛЬМАН ЕРНСТ
(16 КВІТНЯ 1886 — 18 СЕРПНЯ 1944 рр.)

Лідер німецьких комуністів, один з головних політичних опонентів Гітлера.

Народився 16 квітня 1886 р. у Гамбурзі. Його батько Йоганес Тельман (називаний також Ян; * 11 квітня 1857; † 31 жовтня 1933 рр.) був батраком з Голштейну. Ще замолоду Йоганес переїхав до Гамбурга, де у 1884 р. одружився з Марією-Магдаленою (дівоче прізвище нім. Kohreiss; * 8 листопада 1857; † 9 березня 1927 рр.).

З 14 років працював пакувальником, візником, портовим робочим, вантажником у гавані, потім був корабельним юнгою і помічником кочегара. Потрапивши до США, працював сільськогосподарським робітником на фермі.

З 1912 р. очолював профспілку транспортних робітників Гамбурга. У Першу світову війну служив в артилерії. У кінці 1917 р. вступив у Незалежну соціал-демократичну партію. У 1919 р. став главою гамбурзької міської організації партії. У 1920 р. приєднав організацію до комуністичної партії Німеччини (КПН). З 1922 р. член ЦК компартії Німеччини. Під його керівництвом було підняте Гамбурзьке повстання у 1923 р. З 1924 р. голова ЦК компартії Німеччини. У 1925 р. обраний депутатом рейхстагу. Керував бойовим крилом КПН — організацією Рот Фронт.

Після інсценованого нацистами підпалу будівлі Рейхстагу у ніч з 27 на 28 лютого 1933 р. у Німеччині почалися арешти комуністів. 5

березня 1933 р. Тельман був заарештований і утримувався за наказом Гітлера в одиночному ув'язненні. Суду над Тельманом не було (після провалу суду над Георгієм Димитровим нацисти уникали публічних процесів над політичними супротивниками). У серпні 1944 р. Тельман був переведений у концтабір Бухенвальд, де і був розстріляний 18 серпня 1944 р. за прямою вказівкою Гітлера і Гімmlера (гітлерівці подавали неправдиву версію про загибель Тельмана під час повітряного нальоту на Бухенвальд).

ТЕНЕТА ВЛАДИ

ТЕНЕТА ВЛАДИ (snare of power) — у переносному значенні свого роду сітка, павутина, пастка влади, у яку неважко заманити недосвідчених, але активних, рухливих політиків з тим, щоб «задушити» їх в обіймах, схилити на свій бік тощо. Як правило, у тенета влади заманюють обіцянками, привілеями, хабарами тощо.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ТЕОКРАТІЯ

ТЕОКРАТІЯ (грец. Θεοκρατία — боговладдя) — форма державного правління, за якої політична влада належить духовенству або главі церкви, що обґрунтовувалося волею Бога. Передбачає ототожнення світської і духовної влад, регламентацію функціонування держави та її інституцій, усього суспільного життя панівною релігією та її інституціями.

- теологічне визначення: Система правління, за якої важливі суспільні справи вирішуються за божественними вказівками, відповідно одкровенень чи законів;
- юридичне визначення: Форма правління, за якої влада в державі знаходиться в руках релігійного інституту і духовенства;
- політологічне визначення: Політична система, за якої релігійні діячі мають вирішальний вплив на політику держави.

Термін «теократія» першим використав історик Йосиф Флавій. У відповідь на звинувачення проти його народу, Йосиф Флавій написав двотомну працю за назвою «Проти Апіона». У другому томі, 45-му

абзаці він називає Мойсея «нашим чудовим законодавцем», а у 52-му абзаці він створює нове слово. «Певні народи мають певні форми врядування та розмаїті закони. Деякі уряди підкоряються лише одному, інші — широкому загалу. Наш законодавець не звертав уваги на жодну з цих форм, але сформував уряд, котрий, з натяжкою можна назвати теократичним, або священною співдружністю, описуючи усю владу та силу Бога та скеровуючи людей цінувати Його як автора усього доброго чим користуються люди у цілому чи кожен індивідуально. Він скеровує нас звертатися до нього за потіхою у гóрі, як до того, що вислуховує наші молитви та досліджує самі глибини наших сердець. Він прищеплює доктрини єдиного Бога, несотворенного, незмінного, вічного Буття, безмежно славного, незбагненного, більшого від того, якого ми знаємо через його творіння».

Теократія існувала у V—I ст. до н. е. в Юдеї, де влада належала верховному жерцю. Теократичними державами були Омейядський халіфат, Аббасидський халіфат та Папська область.

Теократичною державою є Ватикан. До захоплення Китайською Народною Республікою Тибет мав всі ознаки теократичної держави, оскільки формально влада належала далай ламі.

ДЖЕРЕЛА:

Колодний А., Лобовик Б. // «Релігієзнавчий словник» / за ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика (Інститут філософії НАН України). — м. Київ: вид. «Четверта хвиля», 1996 р. — С.332.; Лукашевич М., Теократія // Релігія і політика, м. Львів, УАД, 2002.; Новиков М. П. и др. // «Атеистический словарь» / под общ. ред. доктора философских наук М.П. Новикова.— г. Москва: изд. политической литературы, 1983 г.— С.481—482.; Водовозов В.В., Теократия // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). — СПб., 1890—1907.

ТЕОЛО́ГІЯ

ТЕОЛО́ГІЯ чи (грец. Θεός — Бог та λόγος — слово) — вчення, предметом пізнання якого є Бог і все, що з Ним пов'язано. Одним з основних методів теології з найдавніших часів і до нашого часу залишається дослідження і осмислення священних текстів відповідних віровчень, а також коментарів до них, які були зроблені відомими богословами у різні часи. Відповідно до існуючих віровчень про Сущє у складі теології можна виділити юдейську, християнську, мусульманську, індуїстську, буддїйську та інші теології. Представник

теології, дослідник богослів'я, хто пише богословські твори — є теолог (богослов).

Теологія тісно пов'язана з філософією, особливо, у тому випадку, коли Вічносущого розглядають, як вічну і єдину Істину (Софію), яка є предметом пошуків філософії.

По суті богослів'я — це філософія, яка визнає існування Сущого, як унікальної Особи, на відміну від матеріалістичної філософії, яка намагається вивчати Сущє як матерію, яка не має особистості.

До епохи Відродження, теологія вважалася найвищою наукою (див. схоластика) але у епоху Відродження її висновки були піддані критиці. Повернення філософії до античних витоків, ідеї гуманізму, та антропоцентризму перенесли акценти суспільства зі світу потойбічного у світ дійсний.

У стародавній Греції цим словом позначали міфологічні перекази про богів, богословами називалися поети та письменники, котрі писали про мешканців Олімпу. Починаючи з Арістотеля (384–322 рр. до н. е.), цим словом називався розділ філософії — «перша філософія», якій викладається «вчення про божественне».

У християнському сприйнятті термін «богослів'я» може бути осмислений двояким чином. По-перше, як слово Бога про Самого Себе. Богослів'я вузькому розумінні — слово про Бога — стало можливим лише після зішестя на землю Сина Божого, Котрий відкрив нам істинне вчення про Бога. думку святителя Григорія Палами, Бог ради нас не тільки втілювався, але й став богословом. Це слово Бога про Себе і про створений Ним світ складає зміст Божественного Об'явлення. По - друге, загальноприйнятому значенні під богослів'ям розуміють вчення про Бога Церкви когось із богословів. Таким чином богослів'я є осмислення Божественного Об'явлення. Давній Церкві сферою богослів'я було питання про Святу Трійцю.

Усі решта частини віровчення: про творення світу, про втілення Слова, про спасіння, про Церкву та Таїнства, про Другий Прихід Христа давні отці Церкви відносили до сфери ікономії. лише пізніше було прийнято розуміти під богослів'ям усе віровчення про Бога і Його домобудівництво, Його ставлення до світу та людини;

Святому Письмі терміна богослів'я немає. церковному вживанні воно вперше зустрічається в апостольських мужів II ст. й означає тільки вчення Старого та Нового Завітів, пізніше святі отці розуміли під ним усі християнські істини. У XII ст. під богослів'ям стали розуміти особливий предмет, де систематично викладаються істини про Бога.

Першим такому розумінні слово богослів'я вжив західний богослов Петро Абеляр (1079–1141 рр.).

У церковній історії тільки троє святих уподобились особливого наймення Богослов: св. апостол і євангеліст Іоан Богослов, св. Григорій Богослов (біля 330–390 рр.), святий Симеон Новий Богослов (942–1022 рр.). Св. апостол і євангеліст Іоан Богослов ясніше від інших євангелістів виклав учення про Святу Трійцю і Божество Сина Божого. Святий Григорій Назіазін ревно захищав і піднесено проповідував троїчний догмат, а преподобний Симеон оспівав поєднання людини Триєдиним Божеством.

Тепер богослів'я поділяється на ряд розділів: моральне, порівняльне, літургійне і т. ін.

Слово догмат — також грецьке. Воно походить від дієслова — «думати», «вірити», «розмірковувати» (минула форма цього дієслова $\beta\epsilon\omicron\upsilon\tau\epsilon\iota$ означає: «вирішено», «визначено»). Догматами стародавні греки називали філософські положення, прийняті послідовниками певної школи як аксіоми. Ними іменували беззаперечні істини, що вже встановилися. Отже, догмат — це істина, що стала непорушним та незмінним законом, який повинен прийматися на віру. У такому значенні це слово вживали греки. Так, філософ Платон (427–347 рр. До н. е.) у праці «Держава» догматами називає закони прекрасного й справедливого, які необхідно прищепити дітям.

Цицерон іменує догматами безперечні філософські положення. Сенеки догмати — основи морального закону. часом цей термін став вживатися і для позначення постанов державної влади. У Ксенофонта словом «догмат» позначаються рішення або розпорядження, котрим безумовно повинні були підкорятися всі воєначальники, а слідом ними і всі підлеглі їм воїни, Геродіана — рішення або визначення римського сенату, котрим повинен був підкорятись увесь римський народ.

Як розпорядження громадянської влади це слово знаходимо й Біблії. Старому Завіті догмати — це царські укази (Дан. 2, 13; 3, 10; 6, 8-9; Естер., 9), також розпорядження релігійного характеру (2 Мак. 10, 8; 15, 30, 36). В аналогічному розумінні цей вираз вживається і в Новому Завіті (Лк. 2, 1; Діян. 17, 7). Посланнях св. Павла даний термін набуває нового значення як синонім Закону Божого: «Господь... знищивши вченням рукописання (грец. догмати) на нас» (Кол. 2, 14). «Господь... спростив... закон заповідей ученням» (Ефес. 2, 15). Нарешті, Книзі Діян є місце, де слово догмати означає обов'язкові для всіх членів Церкви постанови: так, після Апостольського Собору апостоли Павло і

Тимофій «передавали вірним дотримуватись визначення (грец. догмати), встановленого апостолами та пресвітерами в Єрусалимі» (Діян. 16, 4).

У післяапостольський час словом «догмати» називали всі істини, що стосувалися віри: як віроповчальні, так і моральні. Таке ж широке розуміння терміна зустрічається й святого Ігнатія Богоносця, Іустина Філософа, Климента Олександрійського, Оригена. Наприклад, святий Ігнатій Богоносець християнські догмати називає догматами Господніми, Василій Великий прямо називає їх Божественними. Починаючи IV–V ст. святі отці східної Церкви (напр., святий Кирило Єрусалимський, святий Григорій Нісський, святий Іоан Златоуст, Блаженний Феодорит та інші) почали розглядати окремо істини віровчення та заповіді.

Так, твердження, що Христос є способом життя для віруючих, св. Григорій Нісський (близько 335–394 рр.) поділив на дві частини — моральну й точного дотримання «догматів» — і на підтвердження посилається на слова Спасителя: «йдіть, і навчіть усі народи... навчаючи їх дотримуватися всього, що заповідав вам» (Мф. 28, 19-20).

Св. Кирило Єрусалимський (315–387 рр.) говорить: «Образ богошанування міститься в цих двох надбаннях — точному пізнанні догматів благочестя й добрих справах: догмати без добрих справ не слухні Богові; не допускає Він і справ, якщо вони засновані не на догматах благочестя. Бо хіба є користь знати вчення про Бога і безсоромно любодіяти».

Пізніше, як на Сході, так і на Заході, це слово майже не вживалося, і тільки наприкінці XVII ст. у протестантських школах 'являється дисципліна — догматичне богослів'я. Отже, догматичне богослів'я є предметом віроповчальних істин про Бога і Його ставлення до світу та людини.

Часто до найменування догматичне богослів'я приєднують ще й прикметник православне. Слово православ'я вперше зустрічається у християнських письменників II ст., коли 'являються перші формулювання вчень християнської Церкви (Климент Олександрійський (150–215 рр.), і означає віру всієї Церкви на противагу помилковим та неістинним ученням єретиків — гетеродоксії. Пізніше слово православ'я означає сукупність догматів та постанов Церкви і визначається критерієм збереження незмінного вчення Ісуса Христа і апостолів та тим, як воно викладено Святому Писанні, Святому Переданні та давніх символах Вселенської Церкви. Назва православна залишається Східною Церквою.

Тому на всіх Вселенських Соборах святі отці Церкви постійно наголошували своїх соборних актах та правилах на збереженні чистоти й незмінної сутності саме православних догматів, православного віровчення, православної віри.

Християнська теологія охоплює в своїх межах: природу Бога; відношення Бога зі всесвітом; Боже провидіння щодо людини; вчення Церкви.

Існують різні традиції всередині римо-католицької, православної і протестантської спільнот.

Типовими розділами теології є:

Догматична теологія; історична теологія; пасторальна теологія; порівняльне богослів'я; моральне богослів'я.

У теології дуже проблемні позиції у межах академії, що не є властивим ніякій іншій дисципліні. Більшість університетів, заснованих до новітнього часу виростили з церковних шкіл і чернецьких інститутів Західної Європи протягом Високого Середньовіччя (наприклад, Болонський університет, Паризький університет та Оксфордський університет). Вони були засновані для навчання молодих людей службі церкві у теології та праві (часто у церковному чи канонічному праві). У цих університетах теологічне навчання не було доповнене теологічною практикою, включаючи проповідування, богослужіння та проведення меси. Старі університети все ще підтримують деякі з цих зв'язків (наприклад, маючи капели і капеланів) і, напевно, більше викладають теології, ніж інші заклади освіти.

Протягом Високого Середньовіччя теологія була тому обов'язковим предметом в університетах, що називалась «царицею наук», і слугувала основою тривіуму іквадривіуму, які, як вважається, вивчали молоді люди. Це означає, що інші предмети (включаючи філософію) існують перш за все задля допомоги теологічній думці.

З Просвітництвом університети почали змінюватись, навчаючи широкому спектру предметів, особливо у Німеччині, і з гуманістичного ракурсу. Теологія переставала бути базисним предметом і університети існували задля багатьох призначень, не тільки задля тренування духовенства для церков. Тому теологія стала незвичною і продовжила своє перебування лише у якості предмету підтримки конфесійної основи у інакших світських установах. Проте, це не призводило до відмови від вивчення теології.

Врешті-решт, декілька видних коледжів/університетів США почали навчати християнських чиновників. Гарвард, Джорджтаунський університет, Бостонський коледж, Ельський університет, Принстон та

Браунський університет — всі вони почали тренувати проповідників Біблії та теології. Проте, нині деякі з цих університетів викладають теологію у більше академічному, ніж пасторському ключі.

З лібералізацією християнської освіти, знамениті семінарії та біблійні коледжі продовжили виконувати початкову мету цих університетів. Чиказький теологічний союз, Спеціалізований теологічний союз у Берклі, Крейтонський університет Омахи, Саутбендський жіночий університет (Індіана), Санфранциський університет, Крізвел коледж у Далласі, Південна семінарія у Луїсвіллі, Богословська школа євангельської трійці у Дірфілді, Вітонський коледж і Спеціалізована школа у Вітоні, Далласька теологічна семінарія, Лондонська школа теології, так само, як і багато інших, впливають на вищу теологічну та філософську освіту до сих пір.

Теологія загалом відрізняється від інших затверджених академічних дисциплін тим, що покриває подібний предметний матеріал (такий як інтелектуальна історія чи філософія). Багато дебатів було присвячено місцю теології в університеті чи в межах навчальних планів для вищих освітніх центрів, зосереджуючи увагу на тому, чи відповідають методи теології теоретичним та (більш загально) науковим вимогам чи, з іншого боку, вимагає необхідність віри для відповідних фахівців.

Поки теологія часто взаємодіє з і тяжіє до наступного, вона зазвичай поділяється на:

Порівняльне релігієзнавство; Релігієзнавство; Філософія релігії; Історія релігії; Психологія релігії; Соціологія релігії; Богослов'я любові.

Кожна з цих дисциплін нормально включається у історичну та сучасну практику чи ідеї однієї або декількох релігійних традицій, використовуючи інтелектуальні інструменти та побудови, які не є поширеними у вивченні жодної з релігійних традицій їх представниками, але (зазвичай) вважаються нейтральними та секулярними.

Загалом, ідея аргументованої дискусії про Бога пропонує можливість широких інтелектуальних побудов чи набору інструментів для дослідження, порівняння і оцінки традицій. Поки що на думку більшості, теологія є полем дослідження, яке передбачає спеціальний світогляд віри.

У будь-якому випадку середньовічне богослів'я стало однією з основ для розвитку багатьох сучасних наук, зокрема суспільної філософії і глобалістики (ідеї граду Божого як основа для розвитку сучасного поняття суспільства, зокрема глобального).

Віра і богослів'я

Бог Своему Одкровенні перший виходить на зустріч людиною. З боку людини цьому передбачається вільний відгук віри та любові. Віра є дверима таїнства. Вона є умовою і основою богословської думки. Вірою Христос вселяється серця людей (Еф., 17). Вірою набувається розум Христовий, здатний судити про речі божественні (1 Кор. 2, 12-16). «Вірою ми розуміємо, що віки Словом Божим збудовані» (Євр. 11, 3),- пише апостол Павло. Віра дає можливість правильно мислити і досягати того, що недосяжне для розуму.

«Віра, — пише прот. В. Лосський, — не психологічний стан, не проста вірність, — вона онтологічний зв'язок (тобто зв'язок буття) між людиною і Богом, зв'язок внутрішньо об'єктивний, до якого готується оголошений і який дарується Богом вірному хрещенні і миропомазанні. Це дар, який відновлює (відбудовує) глибинну, істинну природу людини» [66, 104]. «хрещенні, — говорить св. Іринеї Ліонський, — ми отримуємо непорушний канон віри». Віра, дана нам як застава хрещення, динамічна. Вона може нас зростати, зменшуватись залежності від нашої готовності слідувати Христом. Прохання учнів помножити їх віру Господь вимагав від них виконання євангельських заповідей душі смирення (Лк. 17, 5-10). Перша заповідь — покаяння. Покаянням християнин приймає духовне введення сокровенне, і тоді «відчутті його народжується інша віра, яка не суперечить вірі першій, але стверджує віру. Допоки був поголос (тобто віра від почутого Слова Божого)», тепер — «споглядання речей Божественних».

Удосконалена віра сяє у душі від світла благодаті. Вона виявляється в прозорінні духовних очей, які бачать заховані у душі таємниці, невидиме і божественне багатство, сокровенне від очей синів плоті, яке відкривається тільки Святим Духом, як сказав Господь: «Якщо ви Мене любите, — Мої заповіді зберігайте! вблагаю Отця, — і Втішителя іншого дасть вам, щоб із вами повік перебував... Утішитель же, Дух Святий, що Його Отець пошле в Ім'я Моє, Той навчить вас усього, і пригадає вам усе, що вам говорив» (Ін. 14, 15-26).

До досконалих християн ранньої Церкви звернені слова святого Апостола Іоана Богослова: «А ви маєте помазання від Святого і знаєте все... А помазання, яке ви прийняли від Нього, — воно в вас залишається, і ви не потребуєте, щоб вас хто навчав. А що те помазання само вас навчає про все, — воно бо правдиве й нехибне, — то як вас навчило воно, тим перебувайте» (1 Ін, 2, 20-27). Вл. Лосський пояснює, що помазання (харизма) означає тут присутність Духа Святого. Отже,

ніхто не може нас навчити істині, якщо в нас немає цієї присутності, яка відкриває нам всяке пізнання. Це ж підкреслює Блаженний Августин «Внутрішньому Вчителі»: «говорив до всіх. Одначе ті, яких не говорить внутрішнє помазання, ті, хто внутрішньо не навчений Духом Святим, завжди відходитимуть так і не навченими... Там, де немає Його помазання, зовнішні слова лише даремно вдаряють слух».

Богослів'я як слово про Бога

Святий Іоан Дамаскін пише, що «не все стосовно Божества і Його Домобудівництва (Його планів, справ і дій світі) не можна виразити, але і не все можна виразити зрозуміло, не все непізнане, але і не все пізнане, тому, що одне значить пізнане, інше виражене словом, тобто одна справа говорити, друга — знати».

Отже, Богові, по-перше, є щось абсолютно недосяжне для людини — Божественна Сутність, по - друге, є галузь збагненого, але не вираженого у слові, і по-третє, Богові є не тільки збагненне невиражене, але ще й виражене, хоча і зусиллями, доступних для нас словах. Проте, що Одкровення не завжди може бути виражене у слові, свідчить Писання. Апостол Павло, який був вознесений до третього неба і слухав невимовні «глаголи», після того розповів таке: «Чого око не бачило й вухо не чуло, і що на серце людині не впало, те Бог приготував був тим, хто любить Його!» (1 Кор. 2, 9).

Святий Ісаак Сірин пояснює, що апостол, якщо б і захотів описати, що він спостерігав і які слухав слова, то не міг би тому що бачив усе не тілесними очима, але духовними. Що розум сприймає тілесними почуттями, те їх безпосередньою допомогою може 'ясувати, що «чуттєво споглядає, або чує, або відчуває всередині себе сфері Духа, того, коли повертається до тіла, не здатний переказати, тільки усвідомлює, що бачив це; але як бачив, не може уявити собі ясно».

Людське слово — плід діяльності людського розуму. Якщо ж Бог -благоволить відвідати якогось подвижника віри, то останній, спілкуванні Богом, бере участь усім своїм єством (розумом, волею, відчуттями), але разом тим Божественна Реальність, до якої він прилучається, переважає всю людину, тому числі і розум, тому Одкровення Бога залишається таємницею для розуму і своїх глибинах не може бути виражене в слові.

Коли Бог відвідує людину багатством Божественної благодаті та пишністю співглядання, тоді всяка людська думка припиняється. Святий Ісаак Сірин пише: «Як скоро розуму знадобиться відчутти майбутнє блаженство, забуде він і самого себе, і все тутешнє, і не буде уже мати

в собі руху до чогось» (тобто роздуми про що-небудь і молитва припиняються).

«Тому, що святі в майбутньому віці, коли розум їх буде поглинений Духом, не молитвою моляться, але подивом втілюються слові, що їх веселить». «цю пору душа, упиваючись любов'ю Божою, бажає безумовно насолодитись славою Господа», вона достеменно знає, що живе Істинним Богом. Якщо цьому є ще сили в душі, то вона прагне до великої повноти богоспількування, якщо дії Божі перевищують сили, то вона переповнюючись багатством осіянь, звертається до Бога: «Ослаби мені хвилі благодаті Твоєї».

«Можна упевненістю сказати, що ніхто зі святих не став би шукати словесного вираження свого духовного досвіду і назавжди був би в мовчанні, цьому „таємничість майбутнього століття», якщо б не стояло перед ним завдання навчити ближнього; якщо б любов не породжувала надії, що хоча б хто-небудь, хоча б одна душа почує слово і, прийнявши покаяння, буде врятована».

Власне любов до Істини і до братів по вірі спонукала святих отців боротися проти «злови єретиків» і досягати своєму вченні таких духовних висот і предметів, про які в інший час варто було б мовчати.

Богослів'я і теорія. Ціль богослів'я

У висотах Божественного Одкровення людина бажає лише одного: безумовно перебувати спогляданні відкритої їй Божественної Реальності. Тоді не час для судження про духовні предмети. Тому Блаженний Діадох Фотикійський пише, що богословствувати можна лише тоді, коли маємо деяку середню міру «в збудженні духовному», коли розум людини ще здатний знаходити відповідні слова, той час, як «жадане осіяння духовне поповнює віру промовника».

Очевидно, що якщо людина зовсім не має осіяння духовного, але підкорена плоттю і пристрастями, то богословствувати їй забороняється. Святий Григорій Богослов пише: «Любомудрствувати про Бога можна не всім, тому що здатні до цього люди, які, випробовуючи себе, провели життя в спостереженнях, передусім очистили принаймні, очищають усе: і душу, і тіло. Для нечистого може бути небезпечно й доторкнутися до чистого, як для слабкого зору — до сонячного проміння». вищевказаних слів блаженного Діадоха впливає, що богослів'я займає деяке середнє місце між спостереженням Божественного і мисленням про нього. Богослів'я причетне до спостереження спогляданням досягнутого на вершинах молитовного подвигу, тому монах Євагрій говорить: «Богослов — той, хто має чисту

молитву», водночас богослів'я вдається до роздумів про речі духовні» Богослів'я не може бути зведене до самої теорії.

Воно використовує теоретичні роздуми, але не обмежується ними, тому що істинна мета богослів'я не в набутті суми знань про Бога, в тому, щоб привести нас до живого Ним спілкування. Привести нас до тієї повноти бачення, де всяка думка і слово стають зайвими. Про цей стан Христос говорив учням прощальній бесіді ними: «Так сумуєте й ви ось тепер, та побачу вас знову, — і серце ваше радітиме, і ніхто радости вашої вам не відійме! Ні про що ж того дня ви Мене не спитаєте» (Ін. 16, 22-23).

Богослів'я, наука і філософія

Отці та вчителі Церкви не цурались і науки, охоче користувались тим, що було в ній споріднене християнською істиною, і нерідко, для доказів пояснень істин, звертались допомогою до діалектики, філософії, історії, природознавства та інших наук. Вони використовували наукові факти для підтвердження християнської істини, користувались мовою та методами сучасної їм філософії своїх богословських побудовах. Святитель Григорій Богослов суворо карав тих, хто виявляв неповагу до зовнішньої вченості, тих, хто бажав би всіх бачити подібними до себе невігласами. Він ставив заслугу святителю Василію Великому те, що той досконало володів діалектикою, допомогою якої легкістю заперечував філософські побудови противників християнства. Запитання, можна сумістити Православ'я із світським вченням, оптинський старець Нектарій розповів таке: «До мене колись прийшов чоловік, який ніяк не міг повірити в те, що був потоп. Тоді я розказав йому, що на найвищих горах піску знаходять раковини та інші залишки морського дна, та що свідчить геологія про потоп. він зрозумів. Бачиш, як потрібна інколи вченість». Митрополит Московський Філарет писав, що «віра Христова не ворогує істинними знаннями, тому що не перебуває в союзі неосвіченістю». Істинна наука, яка вивчає світ, не може суперечити Біблії. Безумовно, багато в науці може залишатися неякісним і помилковим через обмеженість людського розуму і неточність наукових досліджень, тому ніяку наукову теорію Церква ніколи не обстоювала як свою. Визнаючи користь для християнина ознайомлення наукою і філософією, які розширюють кругозір і роблять мислення більш дисциплінованим та гнучким, святі отці, однак, категорично заперечували можливість отримати точне знання про Бога тільки шляхом розмірковування. Вони відкидали філософію як метод релігійного пізнання. Святитель Григорій Палама писав: «нікому не заважаємо знайомитись із світською освітою, якщо він цього бажає,

хіба що він прийняв монашеське життя. Але ми нікому не радимо віддаватися їй до кінця і цілковито забороняємо чекати від неї якої-небудь точності в пізнанні Божественного вчення про Бога». далі: «Отже, світських вчених філософів є дещо корисне, як в суміші меду і цикути, однак, потрібно дуже остерігатися тим, хто хоче виділити із суміші мед, бо разом медом можна випити і залишок смертоносний». Святитель Григорій Палама не заперечує значення природничих наук і навіть визнає їх відносну користь. Він бачить них один із допоміжних засобів опосередковування (через видимий світ) знань про Бога як про Творця.

Разом з тим він заперечує релігійну філософію і науку як шлях богоспілкування. Вони «не тільки не можуть дати якогось учення про Бога, але й ведуть до спотворення і, більше того, можуть стати перепоною для богоспілкування, зробитись смертоносними». Таким чином, святитель Григорій відмежовує галузь богослів'я від змішування релігійною філософією та природним знанням про Бога. Його позиція в цьому питанні узгоджується Писанням. Апостол Павло попереджує, що між природничими філософськими знаннями і благодатним християнським віданням про Бога існує глибока прірва: «Стережіться, щоб ніхто вас не звів філософією та марною оманю Переданням людським, стихіями світу, не Христом, бо в Ньому тілесно живе вся повнота Божества. Ви маєте в Нім повноту...» (Кол. 2, 8-Ю).

Богослів'я базується на Одкровенні, філософія — на ряді відносних ідей або постулатів. Богослів'я виходить із фактів — Одкровення, повнота якого дана в Христі, тому що «багато разів і багатьма способами в давнину промовляв був Бог до отців через пророків, в останні ці дні промовляв Він до нас через Сина, що Його настановив Наслідника всього, що Ним і віки Він створив» (Євр. 1, 1-2). Філософія ж, що міркує про Бога, виходить не фактів явлення Живого Бога, із абстрактної ідеї Божества. Для філософів Бог — зручна для побудови філософської системи ідея. Для богослова ж, Бог є Той, Хто йому відкривається і Кого неможливо пізнати розсудливо поза Одкровенням.

Поняття про Бога філософських системах є слабким відблиском втраченого в гріхопадінні знання про Бога, зовсім недостатнім і часом замутненим помилковими положеннями та думками. Синоди ці Торжества Православ'я (XI ст.) анафематстovanі платоніки, ті, «хто вважає ідеї Платона реально існуючими», і ті, «хто віддається світським наукам не тільки для тренування (навчання), але і сприймає істину суєтні думки філософів».

Богослів'я у художній літературі

Сучасна українська християнська художня література представлена християнським письменником-богословом Василем Кредо, який є автором Віршованого Євангелія, Віршованої Біблії, Віршованого молитовника та інших християнсько-художніх творів.

Завдання і метод богословської науки

Богослів'я повинно служити єднанню людини Богом, прилучати нас до Божественної вічності, але разом тим богослів'я має історичні завдання.

Кожна епоха ставить перед церковною свідомістю свої проблеми, на які богослів'я покликане дати відповідь згідно православною традицією: питаннях віровчення, які стали причиною непорозумінь і розбіжностей в Церкві. Святі Отці, яких ми прославляємо як великих богословів, не були кабінетними вченими, що писали на будь-які богословські теми. Вони завжди богословували «на злободенні» теми, з актуальних проблем, які хвилювали суспільство. Не випадково значна частина залишеного ними догматичного спадку становить різноманітні проповіді та слова, звернені до сучасників.

Богослів'я є свідченням про Божественну істину. Але істина ненависна «князям віку цього», тому обстоювання істини, змісту логосу - справа не зовсім безпечна.

Нерідко вона пов'язана із муками сповідництва. Слід ознайомитись із боротьбою Православ'я, наприклад, Афанасія Олександрійського, Максима Сповідника, Федора Студита та інших, щоб відчувати всю напругу та драматичність богословської боротьби в існуючому світі.

«Учити — справа велика, вчитися — справа безпечна». Тим, хто не має ще духовної кріпості для безпосереднього осягнення речей Божественних, не потрібно пориватися самостійно входити в дослідження таємниць богослів'я і довірятися до доказам свого розуму, - пише святий Григорій Богослов, — щоб не втратити і того малого, що мають — початків віри.

Духовним немовлятам потрібно годуватись «словесним молоком» Писання і вчення.

Науковий метод догматики полягає в тому, щоб систематизованому порядку розкрити основи православного віровчення, вказати основу догматів Божественному Одкровенні і принципів положення святоотцівської думки розглянутих догматичних питань.

ДЖЕРЕЛА:

Архим. Иустин (Попович). Догматика. — Ч. 1. — Белград, 1980.; Аристотель. Метафизика. — М., 1934. Кн. 6, гл. 1.; Глаголев С. Богословие // Богословская энциклопедия / Под. ред. А.П. Лопухина. Т. 2. — Петроград: Странник, 1901. — с. 189–810.; Епископ Сильвестр. Опыт православного догматического богословия. — Т. 1. — Изд. 2. — К.: Изд. Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1892.-317 с.; Макарий, архиеп. Харьковский. Православно-догматическое бого словие. — Т. 1. — Изд. 3. — СПб.: Типография Якова Трея, 1868. — 598 с; Аверинцев Е. С., Мешков А. Н., Попов Ю.Н. Христианство. Энциклопедический словарь. — Т. 2. — М.: Большая российская энциклопедия, 1995. —670 с.; Лосский Вл. Вера и богословие // Вестник Русского западно-европейского патриаршего экзархата. Париж. — № 101–104. — 1979. — с. 101–112.; Лосский Вл. Вера и богословие // Вестник Русского западно-европейского патриаршего экзархата. Париж. — № 101–104. — 1979. — с. 101–112.

ТЕОЛОГІЯ ВІЗВОЛЕННЯ

ТЕОЛОГІЯ ВІЗВОЛЕННЯ є контрroversійною формою, з погляду офіційних доктрин, теології, що зосереджується на Ісусі Христі не лише як Відкупителя, але й як Визволителя пригноблених. Вона наголошує на християнській місії надати справедливість убогим та пригнобленим в основному через політичний активізм.

Виникнення теології визволення

Головним чином розвиток теології визволення приписується католицькому священнику у Перу Густаво Гуттьєресу (Gustavo Gutiérrez), що було його відгуком на недолю вбогих. У 1971 р. він написав працю «Теологія визволення», котра стала основним підручником такого руху. Ця тенденція набула широкого розголосу в Латинській Америці, як і в інших місцях, і до неї активно приєдналися також бразильські богослови Л. Бофф (Boff), К. Бофф та теолог Х. Ассман та ін.

Догматика

«Теологія визволення» здебільшого займається пошуками прогресивних шляхів розвитку, зокрема місцевих зразків соціалізму. При цьому теологи визволення рішуче виступають проти викривленого тенденційного тлумачення марксизму та соціалізму. Великі утопії минулого, з їхньої точки зору, і перш за все марксизм у «знятому» вигляді будуть використані у новій життєздатній програмі тотальної емансипації людини. Пріоритету цьому процесі «теологія визволення» віддає соціальній ролі релігії. Саме релігія, очищена від пережитків минулого, в поєднанні з конкретною історією та соціальною практикою людей, за переконанням теологів визволення, в змозі запропонувати людині смисл, заради якого варто жити та помирати.

Ідеї такого визволення

Слід виділити деякі ідеї, що характеризують «теологію визволення» в цілому.

По-перше, вважають її представники, Євангеліє зовсім не застаріло. Бог є нашим сучасником. Відносини несвободи, гноблення, голод, бідність — це і його проблеми. Тому основним завданням нової теології є богословське осягнення феномену бідняків.

По-друге, на їхню думку, в Латинській Америці існує дві полярні теології: традиційна, консервативна, орієнтована на захист домінуючих порядків, і нова, визвольна, що спирається на рух базових низових общин. Існує також інша лінія розколу теології: суперечність між західним стилем теологізування, сутність якого становить протиборство з невір'ям, атеїзмом, запереченням Бога і «місцевою» теологією, основні питання якої породжені не невір'ям та безбожжям, а бездушними, нелюдськими соціальними порядками.

По-третє, в «теології визволення» по-новому висвітлюється сама структура церкви. Теологи визволення говорять про те, що церква не є «ангельською установою» на Землі, а відображає існуючі соціальні суперечності.

Теологія визволення і Ватикан

У наш час швидко відбувається процес зміщення центру уваги церкви на периферію, і клерикальна авторитарна церква поступово перетворюється на народну. Самі ці положення, які характеризують «теологію визволення» як своєрідну католицьку концепцію, критикувались офіційним Ватиканом. При цьому підкреслювалася хибність зведення теології до політики, одностороннього трактування завдань євангельського вчення, посилення ворожого християнству за своїми світоглядними основами марксизму. Папа Іоанн Павло II не раз говорив про те, що «теологія визволення» є антитеологією.

А попри все, хоч Ватикан вимагає, аби духовенство не втручалось у партійну політику, таки «прийняв фундаментальний принцип теології визволення: християнське Євангеліє виправдовує боротьбу вбогих за політичну свободу та контроль на своїм життям».

Біблія і теологія визволення

Нині активна релігійна участь у соціальних рухах часто призводить до насилля. Однак, Ісус Христос не змішував релігію і політику. Коли апостол Петро вдався до меча на захист Божого Сина, то Ісус виніс йому догану, кажучи: «Вклади меч назад у його місце, бо кожен, хто візьме меч, від меча й загине. Невже ти думаєш, що я не

міг би попросити свого Батька дати мені в цю ж мить більше ніж дванадцять легіонів ангелів?».

ДЖЕРЕЛА:

Леві Міхаель. Визвольне християнство у Латинській Америці: Теологія визволення та визвольне християнство // Спільне.; Леві Міхаель. Визвольне християнство у Латинській Америці: Сучасність та критика сучасності у теології визволення // Спільне.; Леві Міхаель. Визвольне християнство у Латинській Америці: Теологія визволення і марксизм // Спільне.

ТЕОРІЇ ВЛАДИ

Реляційні теорії влади – можливість і здатність одних індивідів управляти процесом прийняття рішень на локальному чи національному рівні, не дивлячись на активний чи пасивний спротив інших індивідів чи соціальних груп.

Можна виділити три різновиди реляційної влади: теорії «опору», «обміну ресурсами» і «розділу зон впливу».

Теорії опору (Д. Картрайт, Дж. Френч, Б.Рейвен) розглядають владу як ставлення, у якому суб'єкт пригнічує опір об'єкта.

Теорія обміну (П. Блау, Д. Хинксон, К. Хайнігс) трактує владу як ситуацію обміну ресурсами, що розподілені нерівномірно. Залишки ресурсів можуть трансформуватися у владу.

Теорія розділу сфер впливу (Д. Ронг) – влада – це взаємодія, у якій учасники періодично міняються ролями.

Системні теорії влади розглядають владу як безособову властивість будь-якої соціальної системи.

У межах цієї концепції виділяють кілька напрямів:

- **влада як атрибут макросоціальної системи.** Так, для Т. Парсонса влада - це узагальнений посередник у політичній системі. Він порівнював її з грішми, які виступають узагальненим посередником економічного процесу.

- **комунікативний підхід** (Х. Арендт, К. Дойч, Ю. Хабермас) розуміє владу як засіб багатостороннього інституціонального спілкування. Дійсний прояв влади полягає в здатності прийти до певної згоди і забезпечити інтеграцію суспільства;

Біхевіористські концепції влади розглядають владу як відносини між людьми, при яких одні володарюють, а інші підпорядковуються.

Виділяється кілька варіантів трактувань:

- **силова модель** (Г. Лафсуелл) засновується на тому, що першопричиною влади є психологічний імпульс - бажання влади. Із

зіткнень і взаємодій індивідуальних воель до влади будується вся політична матерія.

- **ігрова модель** (Ф. Знанецький) Боротьба за владу може мотивуватися «ігровим» характером, що приносить задоволення учасникам. Політика - це поле гри, театр, де успіх залежить від спритності, акторства і здатності суб'єкта до перевтілення.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ТЕОРІЯ ГРАНИЧНОЇ КОРИСНОСТІ.

ТЕОРІЯ ГРАНИЧНОЇ КОРИСНОСТІ. Основою цінності товару теорія граничної корисності вважає ступінь корисного ефекту, який він приносить споживачу. Цей напрям економічної теорії виник у останній третині минулого століття. Найбільш відомими його представниками були У.Джевонс, А.Маршал, К.Менгер, Ф.Візер, Е.Бем-Баверк, Д.Кларк.

Головна ідея даного підходу полягає у тому, що зведення вартості до витрат (самої праці чи праці, землі, капіталу) є неприйнятною, тому що не дає змоги врахувати корисність товару. Вартість на їхню думку, визначається суб'єктивною граничною корисністю останньої реальної одиниці певного блага.

Наприклад, у наявності є певний обсяг матеріальних благ. Перша одиниця цього блага задовольнятиме найбільш постійну потребу, друга - вже задовольняє менш настійну потребу, третя - ще меншу потребу і т. д., аж поки потреба не буде задоволена повністю. Остання одиниця блага, яка задовольнила найменшу потребу людини, становитиме граничну корисність.

Наприклад, людину мучить спрага. Перша склянка води задовольняє її найсильнішу потребу, друга - меншу, а третя - повністю задовольняє потребу у воді. Третя склянка води становить граничну корисність, бо більше потреби у воді людина вже не має.

Корисність блага полягає у здатності задовольняти потреби і у міру її задоволення корисність блага знижується. Кожна наступна одиниця блага, яка задовольняє найменш суттєву потребу, становить граничну корисність. Саме вона і визначає цінність товарів і у кінцевому підсумку їх ринкову ціну.

На основі поняття граничної корисності обґрунтовуються такі поняття, як граничні витрати, граничний дохід тощо. Ці терміни широко застосовуються у граничному аналізі. Останній ґрунтується на тому, що в основі будь-якого економічного рішення лежить вибір. У цьому виборі той, хто приймає рішення, зіставляє додаткові витрати і одержаний дохід. Додаткові витрати здійснюються у межах граничного доходу.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ТЕОРІЯ ПОПИТУ І ПРОПОЗИЦІЇ.

ТЕОРІЯ ПОПИТУ І ПРОПОЗИЦІЇ. Представники цього напрямку в економічній науці вважають, що реальна цінність товару дорівнює фактичній ціні, яка встановлюється на ринку відповідно до попиту і пропозиції товарів (послуг). Попит і пропозиція є реальним відображенням стану ринкової економіки, в якому протистоять інтереси господарюючих суб'єктів - покупців і продавців. Способом розв'язання цієї суперечності є формування ринкових цін, що веде до встановлення рівноваги між попитом і пропозицією, а отже, і до відтворення стимулів економічних суб'єктів виробляти і купувати товари. Ця ситуація можлива і досягається при таких цінах і обсягах товарів, коли обсяг попиту відповідає обсягу пропозиції. Саме за таких умов утворюється ціна рівноваги. Розвиток сучасної технологічної революції, соціалізація виробничих процесів, перетворення інформації у домінуючий об'єкт власності, основний ресурс виробництва, що втілює у собі переважно витрати інтелектуальної робочої сили, привів до появи і поширення серед західних дослідників інформаційної теорії вартості.

На сьогодні у США, наприклад, на інформативний сектор економіки працюють 55 відсотків усіх зайнятих. Головним джерелом вартості стають не психофізичні зусилля робітника, а насамперед його інтелектуальний потенціал, знання і досвід людини.

Згідно інформаційної теорії вартості домінуючим типом у структурі суспільної праці є не структурно розчленована, а цілісна, переважно інтелектуальна, озброєна науковими знаннями праця. «Якщо знання у своїй системній формі, - пише один із засновників цієї концепції Д.Белл, - застосовуються у практичній переробці існуючих

виробничих ресурсів, то можна сказати, що саме вони, а не праця виступають джерелом вартості».

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ТЕОРІЯ КОНВЕРГЕНЦІЇ

ТЕОРІЯ КОНВЕРГЕНЦІЇ (пізньюлат. *convergentio* — зближення, наближення до одного центру, від *convergere* — наближатися, сходиться до одного центру) — теорія, що обґрунтовує зближення та злиття двох соціальних систем — капіталізму і соціалізму. Виникла на межі 50 — 60-х рр. ХХ ст. під впливом науково-технічної революції і у зв'язку з посиленням усупільнення капіталістичного виробництва. Поява теорії конвергенції була викликана також необхідністю запобігти загрозі глобального ядерного конфлікту між двома соціальними системами, які протистояли одна одній. Найвідоміші представники Т. к.: Р. Арон (Франція), Дж. Гелбрейт, П. Сорокін, У. Ростоу (США), Д. Стрейчі (Великобританія), Я. Тінберген (Нідерланди), Х. Шельський (ФРН) та ін.

Термін «конвергенція» запозичений з біології, де він означає зближення ознак у процесі еволюції стосовно далеких за походженням груп організмів, набуття ними схожої будови в результаті існування у схожих умовах і однаково спрямованого природного відбору. Внаслідок конвергенції органи, що виконують у різних організмах однакову функцію, набувають певною мірою схожих анатомічних форм.

Згідно з ученням прихильників конвергенції економічні, політичні та ідеологічні відмінності між капіталізмом і соціалізмом згладжуються і в перспективі обидві системи мають тенденцію до повного злиття (або ж тільки до зближення, як вважав З. Бжезинський). При цьому дві протилежні соціальні системи запозичують одна в одної позитивні ознаки і переборюють свої негативні риси на шляху становлення нового індустріального суспільства за допомогою поширення ідей ринкової економіки, лібералізації та плюралізації суспільства — політичного життя.

Дж. Гелбрейту належить розробка концепції «нового індустріального суспільства». Гелбрейт розглядав нове індустріальне

суспільство через концепцію конвергенції — злиття двох соціальних систем: соціалістичної і капіталістичної. Це відбувається за рахунок технологічного розвитку. Поряд з доктриною «нового індустріального суспільства» зарубіжні вчені запропонували нові варіанти концепції «постіндустріального суспільства». Автор цієї доктрини — американський соціолог Даніель Белл. «Кібернетично-електоральне» суспільство З. Бжезинського, «суперіндустріальне» Е. Тоффлера та інші є варіантами постіндустріального. Для постіндустріального суспільства характерна провідна роль науки і освіти, панівне становище вчених середніх професійних верств населення, посилення їхнього впливу на всі сфери суспільно-політичного життя.

Відомо кілька варіантів теорії конвергенції: економічна, політико-правова, конвергенції у сфері ідеології, моралі, суспільних і природничих наук та ін. Прихильники політико — правової теорії конвергенції вбачають у буржуазній державі посилення соціальних начал, у соціальній державі — буржуазних. Процес соціалізації буржуазної держави виявляється у тому, що запроваджуються елементи планування і державного регулювання економіки. Це дає можливість нейтралізувати несприятливі наслідки ринкової стихії. Процес лібералізації у соціальній державі дає можливість позбутися надмірної жорсткості централізованого керівництва.

При капіталізмі роль держави у керівництві розвитком суспільства посилюється, при соціалізмі — зменшується. У результаті створюється єдина гібридна соціально-політична система, основними компонентами якої є корпорації, профспілки, що входять до корпоративної системи, і держава. У такій системі влада належить «техноструктурі», тобто менеджерам, керуючим, які діють в інтересах усього суспільства.

У новому постіндустріальному суспільстві на перше місце виходить якісно новий виробничий ресурс — інформація і знання. Рівень комп'ютеризації і кількість користувачів Інтернетом — один із показників розвитку цивілізації. В Україні, яка за кількістю програмістів займає за офіційною інформацією четверте місце в світі, кількість користувачів Інтернетом становить приблизно 1,5— 2 %, тоді як в Європі — 31 %.

У наш час можна спостерігати практичне втілення теорії конвергенції. Підтвердженням цього є різноманітність форм власності і розвиток ринкових відносин, політичний плюралізм, рух шляхом побудови правової держави і громадянського суспільства в усіх цивілізованих країнах, всебічний розвиток міжнародного

співробітництва, формування єдиних просторів демократії, права, економіки, екології, науки та культури.

ДЖЕРЕЛА:

Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество. — М., 1969; Гэлбрейт Д. К., Меншиков С. М. Капитализм, социализм, сосуществование. — М., 1988; Сорокин П. А. Система социологии. Т. 2. Социальная аналитика: учение о строении сложных социальных агрегатов. — М., 1993; Філософія політики: короткий енциклопедичний словник. — К., 2002.

ТЕОРІЯ КОНФЛІКТІВ (КОНФЛІКТОЛОГІЯ)

КОНФЛІКТОЛОГІЯ — вчення про конфлікт, його генезу, протікання, наслідки тощо; розділ соціології, а саме політичної соціології, та психології.

За визначенням М. І. Пірен, конфліктологія — «наука в багатьох вимірах: вона охоплює людину, її місце в природі, людському суспільстві і специфіку психологічних оцінок та внутрішньоособистих вимірів. Конфліктологія — міждисциплінарна галузь знань. У ній мають місце поняття та категорії багатьох наук, які певною мірою пов'язані з проблемами життя і розвитку». В іншому місці конфліктологія визначається як «наука про зіткнення, проблемне функціонування особи, людського суспільства, природи та взаємодії людини і природи».

У західному суспільствознавстві можна виділити кілька предметних зон, присвячених вивченню конфлікту. Якщо розділити їх за рівнями аналізу, то отримуємо таку картину. У соціології на макрорівні проблематика конфлікту розробляється у рамках теорії конфлікту (англ. Conflict Theory).

На рівні спеціальних соціологічних теорій конфлікт вивчається в руслі:

теорії мобілізації ресурсів (англ. Resource Mobilization Theory);
теорії відносної депресії (англ. Relative Deprivation Theory);
теоріях революції, що разом покликані пояснити причини виникнення масових суспільних рухів, що, як правило, мають конфліктний характер.

Близьким до питання розуміння конфлікту є питання типології, визначення учасників, визначення часових рамок (timing), функцій та наслідків конфлікту.

Предмет дослідження

Предмет дослідження — причини виникнення, динаміку, наслідки, способи регулювання та попередження конфлікту.

Предметом конфліктології автори вважають «закони і категорії, що характеризують конфлікт як соціальне явище, як різновид соціальної поведінки та взаємодії». Автори виділяють у її структурі два рівні — теоретичний і прикладний.

Оригінальний підхід до визначення предмету конфліктології та її завдань здійснив А.Т. Ішмуратов. Конфліктологію він визначає як «практичну науку про специфічне спілкування людей, соціальну взаємодію особистостей, угруповань, організацій, суспільств та держав».

Конфлікт при цьому розглядається як хвороба спілкування, тобто автор дотримується психологічної орієнтації у визначенні природи конфлікту, спираючись на когнітивні принципи аналізу.

Особливість підходу А.Т. Ішмуратова до визначення конфліктології полягає у двох моментах. По-перше, він визначає конфліктологію як прикладну дисципліну, по-друге, спирається на психологічні методи пояснення природи конфлікту.

Розуміння конфліктології як прикладної дисципліни зустрічається також у російського соціолога А.Г. Здравомислова. «Конфліктолог — це спеціальна професія, представники якої беруть участь у багатьох переговорах, виїздять у «гарячі точки», де працюють консультантами і виступають учасниками переговорного процесу на різних рівнях і в різних ситуаціях».

Праці, у назві яких фігурує термін «конфліктологія», що останнім часом з'явилися в Україні, мають здебільшого прикладний характер, проте питання методу та проблематики досліджень там також чітко не врегульовані.

Методи дослідження

В основу вивчення конфлікту може покладатись соціологічний, психологічний, математичний, семантичний чи інший підхід.

Правдоподібно, термін «конфліктологія» з'явився на території колишнього Радянського Союзу наприкінці 80-х рр., незалежно від впливу Заходу, коли виникли перші симптоми дезінтеграції Радянського Союзу спочатку у російських урядових інститутах чи близьких до них закладах. Згодом термін почав вживатися у наукових установах, інститутах АН Росії, де дістав подальший розвиток та застосування.

Перші публікації, де фігурував термін «конфліктологія», з'явилися у російських виданнях у 1991—1992 рр. Проте там не було чіткого визначення ані предмета, ані галузі досліджень даної

дисципліни. Далі термін поширився у більшості пострадянських держав і зокрема в Україні, де використовується і в даний час.

Термін «конфліктологія» майже відсутній у проблематиці суспільних дисциплін, що розробляються на Заході. Однак це не є свідченням того, що проблемі конфлікту там приділяється недостатньо уваги. Навпаки, природа конфлікту вивчається в рамках багатьох суспільних (і не тільки) дисциплін — соціології, політології, психології тасоціальної психології, філософії, культурології, теорії міжнародних відносин, а також в математиці та теорії ігор.

Проте кожна з цих дисциплін вивчає конфлікт з точки зору своїх методологічних підходів та методів. Що стосується еkleктичних підходів до вивчення конфлікту, що останнім часом розробляються західними вченими, то у кожному з них чітко домінують методи якоїсь однієї дисципліни.

Конфліктологія в українському дискурсі

Більше того, серед українських дослідників відсутнє єдине розуміння навіть змісту самого терміна «конфліктологія». Так, одними дослідниками цей термін використовується як синонім теорії конфлікту, іншими — на позначення емпіричного вивчення конфліктів, а дехто використовує його для дослідження основних закономірностей прояву конфліктів.

Термін «конфліктологія», судячи зі змісту, мав би означати наукове вивчення конфлікту (конфліктів) чи бути назвою науки про конфлікти. Як стверджується, при використанні цього терміну у науковій літературі, серед вітчизняних авторів досі ще немає єдиного його розуміння ані щодо проблематики досліджень, ні щодо методів вивчення цього явища.

Київські автори А.А. Ручка та В.В. Танчер одними з перших серед українських вчених почали вживати цей термін. У своєму нарисі про теорію конфлікту термін «конфліктологія» вони вживають на позначення теорії конфлікту. Для них ці поняття тотожні. «Теорія соціального конфлікту», конфліктологічна перспектива, конфліктна традиція — все це позначення найважливішого напрямку розвитку соціологічної думки.

Подібним чином цей термін використовує й І. Бекешкіна у своїй праці «Конфліктологічний підхід до аналізу суспільно-політичної ситуації в Україні». «Можна сказати, що «конфліктологічна парадигма», яка пояснює світ як процес і результат протиборства начал, стара мов світ: подібні пояснення ми знаходимо вже у міфології».

У авторів підручника «Соціологія» за ред. В.М. Пічі термін «конфліктологія» з'являється у розділі «Соціологія конфлікту» спочатку у значенні «теорія конфлікту», а далі як назва окремої дисципліни, що має три рівні — загальнотеоретичний, емпіричний та проміжний. При цьому автори стверджують, що «разом з іншими спеціальними теоріями конфліктологія спирається на методологію загальної «великої» соціологічної теорії». Проте далі автори не уточнюють, на методологію якої ж саме «великої» соціологічної теорії спирається конфліктологія. Теорію конфлікту, теорію функціоналізму чи якусь іншу? Не зрозуміло також, у якому зв'язку знаходяться «соціологія конфлікту», «теорія конфлікту» та «конфліктологія»?

Якщо відмовитись від розуміння конфліктології як дисципліни, тотожної теорії конфлікту, що є цілком обґрунтованим з методологічної точки зору, то з наведених вище визначень можна виділити два підходи до розуміння цієї дисципліни:

1. Міждисциплінарний;

2. Спеціалізований.

Міждисциплінарний підхід, віддаючи перевагу соціології, виділяє дві предметні зони досліджень у рамках конфліктології — теоретичну і прикладну. **Спеціалізований**, спираючись на психологічні методи аналізу, відстоює прикладний характер дисципліни. До проблемних належать також питання теоретичного характеру, які безпосередньо впливають на окреслення об'єкта дослідження. Це передусім визначення і розуміння конфлікту. Як слід розглядати конфлікт, у широкому чи вузькому значенні? Інакше кажучи, які конфлікти є предметом вивчення конфліктології?

Внутрішньоособистісні, міжособистісні, внутрішньогрупові, міжгрупові, внутрішньодержавні, міжнародні тощо. Питання стоїть також про те, чи вважати конфліктом усі явища антагоністичного характеру, що існують як у свідомості індивідів та груп, так і в їхній поведінці на всіх рівнях суспільства, чи лише відкрите протиборство, зіткнення сторін? Для практиків, чиї зусилля спрямовані на безпосереднє врегулювання конфліктів, ці питання менш суттєві, проте від теоретиків вони вимагають спеціальної уваги. Потрібно зауважити, що тут існують різні думки і у західних вчених. Соціологи більш схильні до вузького визначення конфлікту, психологи — до широкого. На наш погляд, під конфліктом слід розуміти таку поведінку сторін, яка спрямована на завдання взаємної шкоди. Тобто, сторони перебувають у ситуації протиборства і здійснюють дії, спрямовані одна проти одної.

Таке бігевіористичне розуміння конфлікту дає змогу відмежувати його від суміжних явищ — конкуренції, ворожості і ворожнечі, останні з яких по суті є явищами психічного характеру, які стосуються психіки індивідів та груп, а не їх поведінки.

Про що свідчить така ситуація? З одного боку, спостерігається позитивна тенденція до спеціалізованого вивчення деяких аспектів конфлікту в рамках окремих напрямків (наприклад з точки зору психології, як це робить Ішмуратов), а з іншого, питання про науковий статус дисципліни, її предмет та методи вивчення конфлікту залишаються нез'ясованими.

Термін «конфліктологія» у різних словосполученнях набув поширення на території колишнього Радянського Союзу у результаті збігу кількох обставин:

Відсутності однозначного розуміння понять у суспільних науках взагалі та нерозвинутості вітчизняної наукової термінології зокрема; Слабкого рівня досліджень у вивченні конфлікту недержавними і неурядовими науковими закладами; Бажання надати більшої науковості працям; Неадекватного використання терміна у мас-медіа; Бажанням уникнути «негативної» конотації при використанні терміна «конфліктний».

Принагідно зауважимо, що на Заході, коли йдеться про традицію вивчення проблеми суспільною думкою, вживають словосполучення «conflict tradition», коли йдеться про теорію, вживають «conflict theory», а щодо прикладних досліджень конфліктів, використовують термін «conflict studies». Йдеться передусім не про калькування англіцизмів, а про розвиток повновартісної і водночас уніфікованої наукової термінології, що була б зрозумілою як вітчизняним, так і західним дослідникам. Тому загальний комплекс проблем, пов'язаний з емпіричним і теоретичним вивченням конфліктів, пропоную називати так, як це прийнято у світі, «вивчення конфлікту», «студії конфлікту»; підхід до аналізу макросуспільних явищ з точки зору конфлікту — «конфліктним підходом», теоретичні питання розглядати у руслі теорії чи теорій конфлікту. Причиною написання статті стала потреба наукового вивчення конфлікту як об'єктивної реальності, що існує в різних сферах суспільного життя, та стурбованість, викликана різнобоям у вживанні терміна представниками різних суспільних дисциплін. Відтак постає необхідність вироблення однозначного розуміння терміна «конфліктологія», а також предмета та методів цієї дисципліни.

На рівні аналізу конфлікту як об'єктивного явища суспільного життя в соціології сформувався певний напрямок, що має назву соціологія конфлікту. Сумнівно, чи цей напрямок можна віднести до спеціальних соціологічних теорій, як спробували показати деякі вітчизняні автори. Різниця тут не у рівні прояву конфлікту, а у рівні аналізу.

Нарешті, з точки зору вирішення практичних потреб зменшення рівня насильства у конфліктах різного рівня складності був створений спеціальний напрямок, що має назву Peace studies. Основні проблеми, що тут розглядаються, — це вивчення причин виникнення конфлікту, пошук шляхів ненасильницького врегулювання конфлікту та умов, що сприяли б збереженню миру. Виникнення цього напрямку пов'язане з діяльністю норвезького вченого Йогана Гальтунга (Johan Haltung).

Близьким до останнього є напрямок з експериментального вивчення конфлікту, що базується на аналізі окремих випадків — Conflict studies. Щоправда, в рамках цього підходу рівень аналізу конфлікту коливається від мікроконфліктів (на рівні окремих індивідів) до міжнародних.

Окреме місце в західному суспільствознавстві займає така дисципліна, як полемологія. Творці цієї дисципліни виводять її назву від гераклітівського *polemos*, що означає не лише війну, але й конфлікт у широкому значенні цього слова. Полемологія — це міждисциплінарний напрямок досліджень, що розвинувся головню у Франції і вивчає причини виникнення конфліктів та воєн й умови збереження миру. Крім того, окремі аспекти конфлікту вивчаються в рамках таких соціологічних та психологічних теорій, як теорія груп, теорія ролей, теорія організацій, теорія управління та ін.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ТЕОРІЯ СИСТЕМ

ТЕОРІЯ СИСТЕМ (загальна теорія систем) — спеціально-наукова і логіко-методологічна концепція дослідження об'єктів, які є системами. З розвитком системології теорія систем набула необхідної уніфікації та універсальності, вичерпної однозначності та завершеності.

До цілей дослідження в рамках теорії систем належить вивчення:

1. різновиди і критерії типів об'єктів-систем, модельних та псевдосистем;
2. основ та принципів системності об'єктів та системогенезу,
3. дослідження, проектування та управління системами;
4. функціонування і розвиток систем-об'єктів;
5. дослідження та прогнозування натурних систем.

Богданов-Малиновський запропонував ідею створення організаційної науки — тектології, передбачив деякі положення кібернетики. Загальна теорія систем була запропонована Л. фон Берталанфі у 30-ті рр. ХХ ст. Ідея наявності загальних закономірностей при взаємодії великої, але не бескінечної кількості фізичних, біологічних і соціальних об'єктів вперше була висловлена Берталанфі у 1937 р. на семінарі по філософії у Чиказькому університеті. Однак, вперше його публікації на цю тему з'явилися тільки після війни. Основною ідеєю Загальної теорії систем, запропонованої Берталанфі є визнання ізоморфізму законів, які управляють функціонуванням системних об'єктів.

У 50-70-ті рр. ХХ ст. було запропоновано ряд нових підходів до побудови Загальної теорії систем такими науковцями як, М. Месарович, Л. Заде, Р. Акофф, Дж. Клір, А. І. Уйомов, Ю. А. Урманцев, Р. Калман, С. Бір, Е. Ласло, Г. П. Мельников та ін. Загальною рисою цих підходів була розробка логіко-концептуального і математичного апарату системних досліджень. Методологія системного мислення, яка розробляється в Московському методологічному гуртку Г. П.Щедровицьким, його учнями і співробітниками є подальшим продовженням і розширенням Загальної теорії систем.

Фон Берталанфі вів поняття і дослідив відкриті системи — системи, які постійно обмінюються речовиною і енергією з зовнішнім середовищем.

Подалі, в формуванні та становленні системології всі системи всесвіту не є ізольовані, а тому всі системи є відкритими. Ізольованість систем можна вважати лише в модельному, чи у відносно ізольованому стані.

У порядку розвитку науки про системи, системність, системологія формувалась завершуючи вірогідність та варіативність системного підходу контрастуючи однозначними вивіреними базовими категоріями та алгоритмом системогенезу. Саме визначення об'єктів та методів і свідчать про зрілість науки

Загальна теорія систем та інші науки про системи

Сам Берталанфі вважав, що спільні цілі або методи з теорією систем мають (частково) такі наукові дисципліни: Кібернетика, яка базується на принципі зворотного зв'язку. Теорія інформації, яка вводить поняття інформації як певної величини, яку можна виміряти і розвиває принципи передачі інформації. Теорія ігор, яка аналізує в рамках власного математичного апарату раціональну конкуренцію двох або більше протидіючих сил з ціллю досягнення максимального виграшу і мінімального програшу. Теорія прийняття рішень, яка аналізує раціональні варіанти вибору всередині людських організацій. Топологія, яка включає несиметричні області, такі як теорія мереж і теорія графів.

Факторний аналіз, тобто процедури виділення факторів у багатозмінних явищах в соціології та інших наукових галузях. Загальна теорія систем у вузькому смислі, яка має на меті вивести із загальних визначень поняття «система», ряд понять, характерних для організованих цілих, таких як взаємодія, сума, механізація, централізація, конкуренція, фінальність і т. д., і застосовування їх до конкретних явищ.

Прикладні науки про системи

Також виділяється кореляція теорії систем в прикладній науці, яку інколи називають наукою про системи або системною наукою (англ. Systems Science).

Цей напрямок пов'язаний з автоматикою. В прикладній науці про системи виділяють такі галузі: Системотехніка (англ. Systems Engineering), тобто наукове планування, проектування, оцінку і конструювання систем «людина — машина». Дослідження операцій (англ. Operations research), тобто наукове управління існуючими системами людей, машин, матеріалів, грошей тощо. Інженерна психологія (англ. Human Engineering). Теорія польової поведінки (Курт Левін).

На основі систем Берталанфі заснована Теорія інтегральної індивідуальності (Вольф Соломонович Мерлін).

ДЖЕРЕЛА:

Бенетон Ф. Введение в политическую науку. — М.: Весь мир, 2002. — 368 с.; Гаджиев К. С. Политическая Наука. Ч. 1. — М.: Межд. Отн., 1994.; Глущенко В. В. Политология: системно-управленческий подход.-М.: ИП Глущенко В. В., 2008.; Политология: Учебн. пособ. для вузов / ред. и сост. Н. И. Сазонов. — Х.: Фолио, 2001. — 831 с.; Піча В. М. Політологія: Навч. посібн для студ. вищих навч. закл. освіти / Піча В. М., Хома Н. М. — К.: «Каравелла»; Львів: «Новий Світ-2000».

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНА

Теорія політична — важливий підрозділ політичної науки, який націлений на оцінку, пояснення і прогнозування політичних феноменів; система основних ідей у сфері політичних знань. У політології існує тенденція використовувати поняття «теорія» у вузькому його розумінні — на відміну від уніфікованого значення, яке склалося в науковій методології. Теорія у політології, як правило, максимально наближена до певного комплексу ідей, припущень, переконань і поглядів на політичну реальність або на будь-яку сферу політичних процесів. У такому розумінні теорія політична співвідноситься, з одного боку, із суспільно-політичною практикою, різними видами діяльності, а з іншого — ототожнюється з емпіричними політологічними дослідженнями. За сучасних умов теорія політична утворює кілька дуже різних, але взаємопов'язаних пластів. Перший з них становить оцінку більш або менш віддаленого минулого. Другий — репрезентує оцінки сьогоденних процесів. Цей пласт містить немало правильних оцінок, але не виключає і помилкових, що в основному пов'язано з обмеженістю інформації або з тим, що багато процесів і тенденцій перебувають у зародковому стані й недоступні для практичного вивчення. Третій пласт теорії політичної є політичним прогнозом, що спирається здебільшого на просту екстраполяцію існуючих і вже визначених процесів. І, нарешті, четвертий пласт теорії політичної — це ідеал, що існує об'єктивно як невід'ємний складник суспільно-політичного життя і суб'єктивно виступає як джерело оптимізму.

Розвиток теорії політичної все частіше відбувається під впливом теоретичної фізики, математики, синергетики та інших наук, які досягли значних успіхів у вивченні складних систем і процесів. За цих умов істотного значення набувають при розв'язанні проблем теорії політичної логіко-методологічні нормативи її формування, напрацьовані сучасною наукою. Дедуктивна організація теорії політичної стає гносеологічним ідеалом, на який усе більше орієнтується методологія політичних досліджень. Такий тип доцільно назвати теоретико-дедуктивним, оскільки ця назва фіксує дві найхарактерніші його особливості. Вони представлені специфічним співвідношенням абстрактного і конкретного в політологічному законі, який, з одного боку, повинен формуватися на досить високому рівні узагальнення, а з іншого — мусить мати досить конкретний зміст. **Емпірико-дедуктивна теорія політична складається з чотирьох важливих компонентів:**

- 1) базових теоретичних понять;
- 2) змінних;
- 3) номологічних суджень (теоретичних законів);
- 4) логічної форми.

Перший з названих компонентів засвідчує, що теорія політична складається з понять, які окреслюють якісну своєрідність досліджуваних політичних явищ, тому іноді їх називають класифікаційними. Теоретичні поняття можуть бути різного рівня абстракції, що визначається масштабом відповідної концепції, її рівнем узагальнення.

На верхівці «піраміди» теорії політичної перебувають гіпотези або постулати найвищого рівня абстрактності, з яких виводяться всі теоретичні судження нижчого рівня узагальнення (гіпотетико-дедуктивна теорія політична). Поряд з названим типом теорії політичної існує так званий дескриптивний тип, з допомогою якого встановлюється причинна залежність між досліджуваними чинниками. Дескриптивна, або феноменологічна, теорія політична становить початковий етап теоретичної систематизації. Її структура складається з визначень сукупності емпіричних закономірностей, досліджуваної групи явищ. Феноменологічну теорію політичну слід розглядати як перехідну форму знання від емпіричного до власне теоретичного. Існує також нефеноменологічна (пояснююча) теорія політична, яка з'ясовує емпіричні регулярності, що утворюють дескриптивну теорію.

Логічна структура теорії політичної має такий вигляд:

загальна політична теорія; концептуальна схема даної сфери політологічного дослідження; пояснююча гіпотетико-дедуктивна теорія політична; дескриптивна теорія політична (емпірична теорія політична); емпіричне політичне дослідження.

ДЖЕРЕЛА:

Бенетон Ф. Введение в политическую науку. — М.: Весь мир, 2002. — 368 с.; Гаджиев К. С. Политическая Наука. Ч. 1. — М.: Межд. Отн., 1994.; Глущенко В. В. Политология: системно-управленческий подход.-М.: ИП Глущенко В. В., 2008.; Политология: Учебн. пособ. для вузов / ред. и сост. Н. И. Сазонов. — Х.: Фолио, 2001. — 831 с.; Піча В. М. Політологія: Навч. посібн для студ. вищих навч. закл. освіти / Піча В. М., Хома Н. М. — К.: «Каравелла»; Львів: «Новий Світ-2000».

ТЕРОР ПОЛІТИЧНИЙ

Терор політичний (від лат. terror — страх, жах) — опозиційна діяльність екстремістських організацій або окремих осіб з метою

систематичного або одиничного використання насильства (або його загрози) з метою залякування будь-кого (уряду, партії, населення, групи тощо). Основними причинами терору політичного, як і терору взагалі, є кризові ситуації, їх загострення, неспроможність суспільства, влади врегулювати існуючі конфлікти, розв'язати наявні суспільно-політичні проблеми. Основу тероризму становить конфлікт, а терор є «найкоротшим», найжорстокішим шляхом до його розв'язання. Суб'єктами терору політичного є окрема особа, група, організація, держава. Усталеної класифікації терору політичного немає.

Його класифікують як:

державний і недержавний (В. П. Ємельянов);
внутрішній і зовнішній;
соціальний, національний, світоглядний, сектантський, кримінальний, релігійний, культурний тощо.

Класифікують терор політичний також за територією виникнення та існування (транснаціональний, тотальний, селективний, локальний), за рівнем організації актів насильства (державний, тероризм опозиційних груп і сил, системний внутрішньодержавний, індивідуально-груповий), за елементами прояву (суб'єкти, об'єкти, зміст, мотиви, цілі, засоби, методи, наслідки).

Відповідно до ідеологічних орієнтацій виділяють терор політичний правий (неофашистський, правоавторитарний) та лівий (революційний, анархістський, троцькістський).

Класифікують також терор політичний як: метод політичної боротьби у мирний і воєнний час; індивідуальний, організований терор і терор як політика держави; терор як метод внутрішньополітичної боротьби і терористичні акції міжнародного характеру.

Основні ознаки терору політичного: насильство (у т. ч. масове); системність актів насильства (сталінські табори, розстріли, голодомори тощо); цілеспрямованість.

Центральним елементом терору політичного є терористичний акт: захоплення заручників, викрадення, поранення або і вбивство політичних, громадських, державних діячів, захоплення зброї, техніки, приміщень, звільнення засуджених чи тих, хто знаходиться під слідством, погрози, шантаж і т. ін. Терор політичний може здійснюватися стосовно окремої людини, групи людей (національної, расової, етнічної, релігійної), держави і т. ін. Засобами боротьби з терором політичним є: оперативно-розшукові, розвідувальні, інформаційні, соціально-економічні, психологічні, фізичні та ін.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. – Х . :Право, 2015.; Мирного співіснування принцип // Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ТЕСЕЙ (VII ст. до н. е.)

«Тесей», також «Тезей» — один з найвизначніших героїв у Давньогрецькій міфології, син афінського владаря Егея (варіант: Посейдона, або обох) і тройзенської царівни Етри.

За походженням Тесей не був афінянином, його батько Егей завоював Аттику. В античності Тесея вважали історичною особою (його біографію написав Плутарх). Згідно з найпоширенішим варіантом міфа, Егей, вирушаючи з Тройзену до Афін, показав Етрі меч і сандалі, які заховав під величезною кам'яною брилою, і сказав, щоб їхній син, коли виросте, зсунув брилу і забрав ці речі. Тесей виховувався в домі свого діда Пітфея і у п'ятирічному віці зустрівся з Гераклом. Герой погладив хлопчика по голові й провів йому велике майбутнє. Відтоді Тесей мріяв стати таким, як Геракл.

Ставши юнаком, він, за порадою матері, забрав меч і сандалі й вирушив до Афін до батька. Дорогою він убив Гефестового сина; велетня Періфета, потім здолав Скірона, Сініса. В Елевсіні переміг велетня Керкіона, біля річки Кефісс (Атика) убив Прокруста. Очистившись від гріха пролитої крові, Тесей прибув в Афіни до Егея. Егеєва дружина Медея з остраху, що Тесей забере у неї владу вмовила чоловіка отруїти героя. Егей, не впізнавши сина, погодився на цей злочин, однак під час бенкету глянув на меч та сандалі чужинця і

зрозумів, хто цей юнак. Медея втекла з своїм сином Медоном у Мідію, а Егей оголосив Тесея своїм спадкоємцем. Невдоволені сини Егеєвого брата Палланта хотіли взяти Афіни силою, але Тесей усіх їх переміг. Щоб здобути прихильність народу, молодий герой звільнив Аттику від дикого бика, що спустошував околиці Марафона: він приборкав звіра і, провівши по всьому місту, приніс у жертву Аполлонові.

Проте ніхто не радів з того, бо Стародавні Афіни були у жалобі. З Криту, від царя Міноса, приїхали послы, вимагаючи сімох дівчат і сімох хлопців на поживу чудовиську Мінотаврові. Разом з приреченими афінськими юнаками й дівчатами Тесей вирушив на Крит, щоб убити Мінотавра. За допомогою Аріадни герой знищив монстра і звільнив Афіни від ганебної данини. Правлячи в Афінах, Тесей, за міфами, здійснив низку реформ та інших заходів: об'єднав Аттику й поселив її мешканців в одному місті (синойкізм), поділив населення на три класи, встановив панафінейські та синойкійські свята, завів деякі звичаї та релігійні обряди. Аттичні іонійці вважали Тесея головним героєм і протиставили його дорійському Гераклові. Тесей брав участь у калідонському полюванні, у поході аргонавтів, у поході Геракла проти амазонок (є інший варіант: Тесей сам ходив походом на амазонок) тощо. З країни амазонок привів у Афіни свою майбутню дружину Антіопу.

Інший цикл міфів пов'язує Тесея з Пейрітоєм. Боротьба лапітів з кентаврами, героїчні подвиги Тесея й Пейрітоя стали улюбленою темою грецької скульптури та живопису. Разом з Пейрітоєм Тесей викрав із Спарти Єлену, яку згодом визволили Діоскури (інший варіант: Тесей тільки переховував Єлену, яку викрали Лінкей та Ід). Пейрітою і Тесей намагалися викрасти з Аїду Персефону. Схоплених Аїдом друзів визволив Геракл (інший варіант: визволити пощастило тільки Тесею). Поки герой перебував у підземному царстві, владу в Афінах захопив Менестей, під тиском якого відсутній Тесей був засуджений на вигнання. До кінця життя він прожив на острові Скірос у Лікомеда.

Одного разу, блукаючи в горах, Тесей послизнувся і впав у безодню (інший варіант: загинув від руки Лікомеда). Після перських воєн дельфійський оракул звелів афінянам поховати кістки героя на батьківщині. Афінський вождь Кімон у 475 р. до н. е., переніс останки Тесея на корабель і привіз до Афін.

Починаючи з V ст. до н. е. Афіни святкують день міста, яке, вони вважають, заснував Тесей. Тут на честь героя спорудили величний храм Тесейон і встановили відповідні свята.

Могила Тесея стала пристановищем для рабів та всіх тих, хто боявся якоїсь кривди. Охоплені гордістю мешканці Стародавніх Афін прагнули зробити з Тесея щасливого суперника Геракла. Афінські гончарі античної доби, оздоблюючи посуд міфологічними малюнками, з другої половини 6 століття до н. е. майже забули про Геракла і замість нього зображували подвиги Тесея.

Поєдинок Тесея з Мінотавром.

У мистецьких творах він зовні дуже схожий на Геракла, від якого відрізняється хіба що юнацьким виглядом і поставою. Серед античних авторів Тесеєм був одним з найбільш улюблених персонажів Софокла, Еврипіда, пізніше Сенеки і Расіна. У сучасній літературній діалогії «Тесеєм» Мері Рено (діалогію складають романи «Цар має померти» - 1958 р. та «Бик з моря» - 1962 р., подано життєпис героя, який трактується максимально реалістично із залученням сучасних знань про крито-мікенську цивілізацію, зокрема про культ богині Матері Део (Деметри). Скульптурні зображення Тесея створювали Антоніо Канова, Етьєн Жюль Рапе, Антуан-Луї Барі. Живописне зображення Тесея належать Леону Баксту.

ДЖЕРЕЛА:

Балух В.О. Історія античної цивілізації. – Т.1. Стародавня Греція: Підручник. – Чернівці: 2007 – 656 с.; Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. I. – Антична Греція.: навч. посібник / укл.: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.С. Шачковська. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2011. – 635 с.

ТЕТЕРЯ ПАВЛО
(1620–1670 рр.)

Український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Правобережній Україні (1663–1665 рр.). До 1648 р. був писарем гродського суду у Володимирі-Волинському, у 1649 р. — Переяславського полку, із 1653 р. — переяславський полковник. Був у складі українського посольства в Москві у березні 1654 р. для оформлення Переяславської угоди. Ставши гетьманом, проводив політику на відрив України від Росії.

Павло Тетеря шляхетського роду з Моржковських (Мошковських) Київського воєводства (Переяслав), вихованець Києво-Могилянської Колегії та член Львівського Братства.

У 1657–1659 рр. — генеральний писар. Брав активну участь разом із Юрієм Немиричем у Гадяцьких переговорах 1658 р. про унію України з Польщею й Литвою. Згодом Тетеря став відвертим прихильником польської орієнтації й виступав як агент Речі Посполитої: спільно з сеймовим комісаром Станіславом Беневським намагався окреслити з Гадяцького договору основну концепцію Великого князівства Руського; противник Івана Виговського, був причетний до його страти поляками.

У 1663 – 1665 рр. як гетьман Правобережної України брав участь у поході Яна II Казимира на Лівобережжя, а потім допомагав полякам на чолі зі Стефаном Чарнецьким і татарами боротися проти козацько-селянських повстань на Правобережжі. У 1665 р. ватажок повстанців Василь Дрозденко розбив Павла Тетерю під Брацлавом, тому останній змушений був зректися гетьманства; захопивши військову скарбницю, державний архів і гетьманські клейноди, виїхав до Польщі, де перейшов у католицизм й дістав звання стольника полоцького та старости брацлавського, ніжинського, чигиринського.

У 1659 р., коли за Гадяцькою угодою вірні та заслужені козаки Речі Посполитої винагороджувались землями, Гуляйпіль з околицями був наданий Павлу Тетері. Проте Сандомирський воєвода Станіслав-Олександр Конецпольський згадав на сеймі за свою дідівщину і вимагав її повернення. Попри те, що сейм задовольнив прохання Конецпольського на підставі конституції 1661 і 1662 рр., Гуляйпіль певний час тримав у своїй власності гетьман Тетеря. У 1665 р. вислав на сейм свого швагра Іскрицького з настановою, в якій змушував його просити про надання у власність Ольховця з Гуляйполем, «...котрі він, Гетьман запорозький, за привілеєм королівським тримає через право по життєве... на шляхах тих самих сидить татарських; до Дикого Поля належить, і перед цим там помешкання були, бо люди займалися ловінням риби і звірів на луках».

Пограбований єзуїтами у Варшаві і не діставши підтримки польського уряду, Тетеря схилився на бік Туреччини, виїхав до Молдавії (Ясси), а звідти до Адріанополя, де, мабуть, готував якусь антипольську акцію на боці Туреччини, але незабаром помер (у кінці 1670 р. або на початку 1671 р.).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ТЕТЧЕР МАРГАРЕТ ГІЛЬДА (13 ЖОВТНЯ 1925 — 8 КВІТНЯ 2013 рр.)

71-й прем'єр-міністр Великої Британії (Консервативна партія Великої Британії) у 1979–1990 рр., баронеса з 1992 р. Перша і поки

єдина жінка на цій посаді, а також перша жінка, що стала прем'єр-міністром європейської держави. Прем'єрство Тетчер стало найтривалішим у ХХ ст. Відома як «залізна леді». Втілила у життя ряд консервативних заходів, які стали частиною політики так званого «тетчеризму».

Маргарет Тетчер (у дівочтві Робертс) закінчила Оксфордський університет у 1950 р. Була першою жінкою-головою університетської асоціації консервативної партії. У 1951 р. вийшла заміж за підприємця Дениса Тетчера. У 1953 р. народила двійнят, яких назвали Керол і Марк. У 1954 р. отримала свідоцтво адвоката. У 1959 р. її обрано депутатом Палати громад. У 1961–1964 рр, парламентський секретар міністерства пенсій і соціального забезпечення. У 1970–1974 рр. Маргарет Тетчер була міністром освіти і науки у кабінеті Едварда Гіта. З лютого 1975 р. — лідер Консервативної партії.

У 1979 р. стала прем'єр-міністром. На цій посаді Тетчер доклала максимум зусиль для реформування британської економіки і всього суспільства. Було приватизовано багато державних компаній з метою підвищення ефективності їх діяльності.

Під час Фолклендського конфлікту Тетчер проявила себе як рішучий політик і лідер держави, задіявши всі військові й дипломатичні можливості для відновлення суверенітету Великої Британії над островами. Рішучими діями, непохитним слідуванням обраному курсу (попри сувору критику), Тетчер заслужила прізвисько «залізна леді». У листопаді 1990 р. вона залишила пост лідера партії й посаду прем'єр-міністра. Прем'єрство Тетчер було найтривалішим у ХХ ст. Навіть у ХІХ ст. довше, ніж вона, британський уряд очолювали тільки лорд Ліверпул і Гладстон (причому Гладстон не поспіль). Після виходу у відставку написала книгу «Мистецтво управління державою». 26 червня 1992 р. Тетчер було надано титул баронеси (у своєму праві) й герб.

Дама Ордену підв'язки. Постійний член Більдерберзького клубу.

Тетчер мала слабе здоров'я ще за кілька років до смерті. 21 грудня 2012 р. вона перенесла операцію по видаленню наросту на сечовому міхурі. Вона померла 8 квітня 2013 р. у Лондоні після перенесеного інсульту. Прес-секретар Тетчер, Лорд Белл, підтвердив її смерть о 12:52 за місцевим часом. Спікер Букінгемського палацу сказав: «Королева була засмучена почути новину про смерть баронеси Тетчер. Її Величність надішле сім'ї приватного листа зі співчуттям.»

Девід Кемерон, теперішній прем'єр-міністр, сказав: «Мені було дуже сумно дізнатися про смерть Леді Тетчер. Ми втратили великого

лідера, великого прем'єр-міністра і велику британку». Кемерон вирішив повернутися з туру Державних візитів європейськими країнами. Фанати футбольної команди «Ліверпуль» влаштували гуляння після оголошення новини про смерть Маргарет Тетчер. Вболівальники святкували смерть Тетчер з плакатами, на яких було написано «Відьма померла» і з піснею «Коли Тетчер помре, ми влаштуємо вечірку». Це зумовлено тим, що жителі Ліверпуля звинувачують Залізну леді в приховуванні правди про трагедію у Хіллсборо.

Трагедія на Гіллсборо — тиснява, що сталась 15 квітня 1989 р. та призвела до смерті 96 уболівальників клубу «Ліверпуль» (766 отримали поранення) на півфінальному матчі Кубка Англії з футболу між клубами «Ноттінгем Форест» і «Ліверпуль». Події відбувалися на стадіоні «Гіллсборо» у Шеффілді.

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Тетчер призначено прем'єр-міністром 4 травня 1979 року, з мандатом зупинити економічний занепад Об'єднаного Королівства та зменшити роль держави в економіці. По прибуттю до робочого кабінету вона проголосила (перефразовуючи «Проста молитва»): «Там, де розлад, ми повернемо гармонію. Там, де помилки, ми скажемо правду. Там, де сумніви, ми повернемо віру. А там, де відчай, ми принесемо надію».

За роки перебування на посту очільниці уряду Великої Британії Маргарет Тетчер завоювала репутацію «залізної леді»: у її Кабінеті всю роботу було побудовано на чіткій ієрархічності, підзвітності й високій особистій відповідальності; вона була яскравою захисницею монетаризму, обмеження діяльності профспілок суворими рамками законів. Наприкінці свого «правління» Тетчер поширила свою тверду політику на соціальну сферу — вона заохочувала приватну освіту, введення платної медицини.

Критики політики кабінету Тетчер вказують на те, що внаслідок політики, яку вона провадила, посилювався вплив центральної бюрократії. Окрім того, уряд зробив цілу низку помилкових кроків, чим значно зміцнив вплив тіньових капіталів на життя країни.

Характер політичного лідерства взагалі й жіночого зокрема формується під впливом багатьох факторів, сполука яких дає конкретні стилі політичного лідерства. Серед інших, таких, наприклад, як економічний, адміністративно-територіальний фактор, слід особливо виділити як найважливіші, для формування характеру жіночого

політичного лідерства — історичний фактор, конкретну ситуацію, у якій доводиться діяти лідеру, і вплив особистих якостей.

Кабінет міністрів Тетчер на зустрічі з Кабінетом Рейгана у Білому домі, 1981.

Щодо першого фактора особливо важливою є історія взаємин суспільства і держави, рівень розвитку політичної культури, активності мас, політичні та сімейні традиції. Велика Британія у цьому сенсі є класичним прикладом політичної культури, з яким прийнято порівнювати інші країни демократичної орієнтації.

Кажучи про історичний фактор, також необхідно особливо підкреслити значення сімейних традицій та взагалі вплив родини у формуванні характеру політичного лідера. Саме в родині людина прилучається (чи не прилучається) до політики, у ній формуються вихідні орієнтації, у тому числі становище жінки в родині визначає ставлення її членів до участі жінок у політиці.

Більшість біографів Маргарет Тетчер відзначають особливу роль батька дівчинки, суспільна діяльність якого безсумнівно вплинула на подальший вибір її професії (попри те, що первинно вона здобула іншу освіту й була активною не тільки у галузі політики) і політичну орієнтацію на консерватизм. У родині Маргарет були прищеплені такі якості, як працьовитість, завзятість і великий ступінь самозречення в роботі, що потім виділялися як основні характеристики, що позначилися в ході її діяльності.

На загальносвітовий процес залучення жінок у політику вплинув феміністський рух «який ставив завдання домогтися надання жінкам виборчих прав». У результаті основним мотивом жіночого лідерства виявляється прагнення пробитися до політики. Це не дивно, оскільки політика тривалий час залишалася долею чоловіків. Адже у чоловічому світі основною цінністю була влада, тому прагнення пробитися до неї було одним з основних у русі за рівноправність чоловіків і жінок. Прорив жінок у політику був наслідком не тільки руху за рівноправність, але він обумовлений і «глибинними структурними змінами у соціумі та, насамперед, — значним збільшенням частки жіночої праці у суспільному виробництві». У трудову діяльність жінки втягнені були вдало, але це потягнуло за собою появу нових проблем: неоднакова з чоловіками оплата за рівноцінну працю, проблема «подвійної зайнятості», а отже, спроб вивільнитися з однієї зі сфер задіяності жінки (або родина, або кар'єра). У галузі політики це виявилось у більшій активності жінок у низових партійних організаціях.

Особливість місії проявилася в тому, що Тетчер змогла відчутти необхідність зміни моделі попереднього розвитку Великої Британії. У поєднанні з її інтуїцією, вмінням орієнтуватися в ситуації — ці практичні навички дали світові феномен тетчеризму.

Загальновідома важливість психологічного фактора у формуванні стилю політичного лідерства, вплив якого взагалі багато в чому базується саме на цьому аспекті. Якщо говорити про особистісні характеристики Тетчер, то, як відомо, за нею закріпився титул «залізної леді».

Самій їй більше подобалося називати себе «політиком переконання», що ґрунтувалося на тому, що у своїй політиці вона, зазвичай, керувалася обставинами, але при цьому послідовно дотримувалась «генерального» неоліберального підходу. Взагалі їй притаманна цілеспрямованість, твердість. Опитування суспільної думки показували, що її поважали як політика, але не любили; британців дратували деякі її вчинки тільки через те, що вона була жінкою, чоловіку вони легше б пробачили це. Як приклад можна навести вирішення силовими методами Фолклендської кризи, чи її стиль ведення засідань кабінету міністрів, де вона звичайно брала ініціативу на себе. Якщо їй треба було домогтися проведення якого-небудь рішення без особливих ускладнень, вона просто викладала на самому початку свої позиції, чим забезпечувала потрібний результат. Багато говорили про авторитарний стиль її керування партією (хоча і до того прем'єр у консерваторів відігравав авторитарну роль) і

країною. Це може підтвердити приклад її відносин з кабінетом міністрів, де вона тримала тільки тих, хто був їй потрібний у даний момент і часто усувала міністрів навіть без пояснення причин, результатом чого з'явилася найбільша кількість перестановок у кабінеті, який вона очолювала. У своїх промовах та інтерв'ю вона знову ж займала наступальну позицію. При цьому їй не можна відмовити у таких притаманних жінкам характеристиках, як гнучкість, інтуїція; часто кажуть, вона інстинктивно відчувала розвиток ситуації. Те, що вона жінка, автоматично працювало на неї, чим вона вмiла користуватись. Попри те, що Тетчер віддавала перевагу, щоб у ній бачили не жінку, а політика, вигідною була хоча б та обставина, що міністри — чоловіки, а прем'єр — жінка. Кожен британець вважається джентльменом, якому складно сперечатися із жінкою, тим більше привселюдно.

Маргарет Тетчер як політичного лідера наділяють характеристиками мужності, твердості, цілеспрямованості і тощо. У той час, як для жіночого стилю властиві м'якість, поступливість, уміння йти на компроміси, пошук найбільш прийнятної для всіх лінії поведінки у політиці. Причиною даного протиріччя є, очевидно те, що Тетчер часто доводилось бути першою: перша жінка — голова консервативної асоціації студентів в Оксфорді, перша жінка — міністр тіньового кабінету консервативної партії, лідер опозиції, прем'єр-міністр. І хоча зараз жінка у політиці вже не рідкість, як і жінка — лідер, прем'єр-міністр, усе-таки це ще не повсякденне явище. Жінки своєю більшістю значно активніші у низових партійних організаціях; якщо ж жінка пробивається до вершин політики, зазвичай вона змушена виявляти удвічі більшу активність, рішучість і цілеспрямованість, ніж чоловік, щоб довести свою компетенцію у цій сфері. Виявившись на такому рівні влади, вона не тільки починає діяти відповідно до чоловічого стандарту поведінки, а характеристики твердості, десь навіть жорстокості стають для неї більш прийнятними, їй властивими, хоча останнім часом спостерігається визначена тенденція до пом'якшення жіночого стилю політичного лідерства у зв'язку з тим, що жінці стало легше стати до політики.

Відповідно до своїх поглядів на політику та економіку, Тетчер виступала за зменшення рівня впливу держави на економіку, підтримку вільного ринку і підприємництва. Вона намагалась припинити, як їй здавалось, надмірне втручання держави в економіку, і домагалась цього шляхом приватизації державних підприємств і муніципального житла. Після правління Джеймса Каллагана, уряд

дійшов висновку, що кейнсіанський підхід до керування попитом провалився, Тетчер відчувала, що економіка не самозбалансувалась і потребу в нових фіскальних програмах, зосереджених на інфляції. Вона почала економічні реформи з підвищення процентної ставки для уповільнення зростання грошової маси та уповільнення, у такий спосіб, інфляції. Було зменшено бюджет та скорочено видатки на громадські програми, зокрема, на охорону здоров'я, освіту і будівництво житла. Вона також запровадила обмеження на друк грошей і законами обмежила діяльність профспілок.

Тетчер вважала за потрібне обмежити вплив профспілок, звинувативши їхніх лідерів у підриві парламентської демократії та економічного поступу через паралізуючі страйки. Декілька профспілок розпочали страйки у відповідь на законодавчі ініціативи обмеження їхньої влади, але їхній спротив, зрештою, було подолано. Лише 39% членів профспілок віддали свої голоси за Лейбористів на загальних виборах 1983 р. За твердженням Бі-Бі-Сі, Тетчер «вдалося зруйнувати вплив профспілок, що формувався й існував протягом майже цілого покоління».

«ЗАЛІЗНА ЛЕДІ». Вперше її так назвала радянська газета «Красная звезда», яку видавало Міноборони СРСР, у публікації 24 січня 1976 р. після промови Тетчер «Британське пробудження».

ОБРАЗ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР У МИСТЕЦТВІ

«Маргарет Тетчер: Довгий шлях до Фінчлі» («Margaret Thatcher: The Long Walk to Finchley») (Велика Британія, 2008); «Маргарет» («Margaret») (Велика Британія, 2009); «Маргарет Тетчер. Жінка на верхівці влади» («Маргарет Тэтчер. Женщина на вершине власти») (Росія, 2010); «Залізна Леді» («The Iron Lady») (Франція, Велика Британія, 2011) — біографічний фільм-драма про життя Маргарет Тетчер, який сама Тетчер сприйняла вкрай негативно.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ТЕХНОКРАТІЯ

ТЕХНОКРАТІЯ (грец. τέχνη, «майстерність» + грец. κράτος, «влада») — ідеологія створення мерітократичного суспільства, де влада належить науково-технічним спеціалістам та суспільство, створене на її основі. Ідею технократії, як влади науково-технічних

спеціалістів, описав Торстейн Веблен у соціальній утопії «Інженери та Цінова Система» (1921) та інших творах.

Уільям Генрі Сміт (англ. William Henry Smyth) вперше використав термін «технократія» у 1919 р. у своїй статті «Технократія — Шляхи та Методи Досягнення Індустріальної Демократії» (англ. «Technocracy — Ways and Means to Gain Industrial Democracy») у журналі «Індустріальний Менеджмент» (англ. Industrial Management). Однак Сміт посилався на індустріальну демократію: рух, спрямований на об'єднання робітників з метою інтеграції їх в управління підприємством через наявні організації чи шляхом революції. Термін був використаний для визначення технічно обґрунтованого прийняття рішень в управлінні у 1932 р.

Технократія як концепція побудови суспільства

У філософсько-політичній думці технократична традиція має давню історію. Чітко оформлена ідея суспільства, яким управляють носії знань, вперше зустрічається у Платона, котрий у праці «Держава» відстоює тезис про те, що державою повинні керувати носії знання — філософи. У XVII ст. ідея використання наукових знань для управління суспільством отримала розвиток у працях Френсіса Бекона та Томмазо Кампанелли. Однак це ще було лише натяком на технократичні ідеї, котрі з'явилися лише на певній стадії суспільного розвитку.

Першу цілісну концепцію про вплив науки, виробництва та науково-технічних спеціалістів на соціально-політичний розвиток створив Анрі Сен-Сімон. Він розглядав прихід до влади носіїв наукового знання як закономірний результат суспільного розвитку. Для опису такого суспільства він увів термін «промислово-наукова система».

Сен-Сімон стверджував: «... при сучасному стані знань та цивілізації одні лише промислові та наукові принципи можуть слугувати основою суспільної організації». Управління суспільством повинне будуватися на наукових, раціональних методах, у результаті застосування котрих, на його думку, політика стане доповненням науки про людину.

У працях Сен-Сімона мають місце дві найважливіші складові всіх пізніших технократичних концепцій: управління суспільством на наукових засадах та провідна політична роль науково-технічних спеціалістів. Сен-Сімона можна правомірно назвати предтечею технократизму та першим його ідеологом.

Для того щоб говорити про технократію, перш за все було необхідно, щоб виник достатньо чисельний прошарок науково-

технічних спеціалістів. А це сталося лише у другій половині XIX ст. із завершенням промислової революції у передових державах, коли почалось масове застосування машин у виробництві, а потім і в інших сферах.

Машинна техніка змінила щоденне життя людини. Вона все ширше розповсюджувалась в індустріальному суспільстві, сформувавши особливу форму культури, яку Ж. П. Кантен назвав терміном «технокультура» і застосовував його щоб охарактеризувати зміст західноєвропейської цивілізації.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНІ

ТЕХНОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНІ — сукупність методів і систем послідовних дій, спрямованих на досягнення необхідного політичного результату. Вони включають в себе насамперед вивчення й набуття знань щодо реально існуючих об'єктивних умов, у яких відбувається діяльність суб'єктів політики. Це означає володіння інформацією щодо того, які соціальні групи, залежно від їх причетності до форм власності, від рівня доходів та інших показників, проживають на території країни чи конкретного регіону; який відсоток становить кожна група щодо всієї маси населення; які потреби, інтереси, сподівання у кожній з цих груп; у яких відносинах вони перебувають стосовно одна одної, а також щодо органів державної та місцевої влади (взаєморозуміння, повага, недовіра, ворожнеча тощо). Якщо територія країни багатонаціональна, необхідне також володіння інформацією стосовно національних груп. Важливою складовою знань про реальні об'єктивні умови є інформація про розстановку політичних сил, вплив політичних партій, рухів, громадсько-політичних об'єднань, а також засобів масової інформації на конкретні соціальні (національні) групи населення. Не менш важливе значення мають знання про найгостріші соціальні проблеми в країні чи регіоні, а також про те, як відбиваються ці проблеми у свідомості соціальних, національних та інших груп. Володіння цією та іншою інформацією дає можливість свідомо здійснювати політичну діяльність, і насамперед продумано й

цілеспрямовано формувати її стратегію як найважливіший і найскладніший елемент технології політичної.

Набута попередньо інформація, як правило, розробляється у вигляді програм (платформ) суб'єктів політики (владних структур, політичних партій, лідерів). В умовах складної соціальної структури населення розробку програми доцільно починати з пошуку та формування екстраординарної мети, тобто такої, яка, по-перше, є найважливішою для країни чи регіону, і, по-друге, яка була б привабливою для всіх груп населення та орієнтована на широкий загал. Під реалізацію цієї мети формується й змістовна сторона програми.

Зарубіжний та вітчизняний досвід свідчать, що обов'язковими принципами побудови змісту програм є: акумуляційний, інноваційний, мобілізаційний, принцип конкретності та ясності (Д. Видрін). Акумуляційний принцип передбачає формулювання таких положень у програмі, які б могли кваліфіковано акумулювати і адекватно відображати інтереси різних соціальних та національних груп. Інноваційний принцип передбачає висунення у програмі нових ідей, забезпечує оригінальність та свіжість програм. Мобілізаційний принцип вимагає, щоб закладені у зміст програми положення та ідеї мобілізували ті чи інші соціальні групи на їх реалізацію через максимальне відображення їхніх інтересів та потреб. Принцип конкретності та ясності передбачає, щоб у програмі були показані механізми і шляхи реалізації тих чи інших положень. Це переконує населення в тому, що суб'єкт політики здатний на конкретні дії.

Важливе значення у технології побудови програми має і формальний бік справи, тобто сама форма викладення змісту. Це, насамперед, доступність її мови для розуміння різними соціальними групами. Слід мати на увазі, що стратегія, розроблена у вигляді програми, не досягне своєї мети, якщо не буде враховувати менталітет народу, історичні, національні, релігійні, психологічні особливості та традиції населення країни чи конкретного регіону.

Ще однією важливою частиною технології політичної є тактика як сукупність засобів і методів досягнення локальних, тимчасових результатів. Від вибору тактичних прийомів, продуманості їх застосування багато в чому залежить реалізація стратегічної лінії. В умовах політичного суперництва, коли пропозиції перевищують попит (наприклад, багато партій претендують на владу, кілька кандидатів на один мандат депутата тощо) невід'ємною складовою тактики є політичний маркетинг.

Оволодіння технологіями політичними дає можливість підвищити рівень і результативність політичної діяльності, сприяє цілеспрямованому впливу на розвиток політичної ситуації.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ТЕХНОЛОГІЯ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНОГО РІШЕННЯ

Особливістю будь-якої форми політичної діяльності, серцевиною усього процесу політичного функціонування, що забезпечує виконання політичною системою її головних функцій, є прийняття і реалізація політичних рішень. Рішення є засобом узгодження інтересів, розв'язання назрілих проблем суспільства. Вони вплетені у тканину політичного життя як його вузлові моменти, від якості яких залежать сила і ефективність влади, успіх її регульовальної діяльності.

Політичне рішення як момент політичного процесу і як продукт діяльності певних політичних суб'єктів (насамперед керівних центрів) виступає у двох іпостасях. Для тих, хто його приймає, рішення є усвідомленим вибором напряму і способу дії, а для тих, кому воно адресоване, рішення є директивною вказівкою, яку належить виконувати.

Прикладом політичних рішень можуть бути закони, накази, розпорядження, постанови тощо. Вони бувають: загальнодержавні, регіональні та місцеві; колегіальні та одноосібні; стратегічні і тактичні. Існують також оперативні рішення, що їх приймають задля залагодження гостроактуальних поточних проблем.

Залежно від впливу на політичну або суспільну систему політичні рішення можуть бути функціональними або дисфункціональними. Перші стабілізують існуючі відносини, а другі навпаки — порушують їх рівновагу. З деяких важливих питань рішення взагалі можуть не приймати, тоді інтереси певних груп не реалізуються. Іноді розв'язання проблем підмінюють «роздаванням» обіцянок, якими можна заспокоїти невдоволених на деякий час.

Однак систематичне ігнорування певних інтересів накопичує нерозв'язані проблеми і на подальших етапах політичної діяльності може призвести до загострення суперечностей і конфліктів.

Прийняття політичних рішень належить до позапрактичної діяльності людей, іншим видом якої є, наприклад, пояснення або конструювання наукової теорії. На відміну від теорії, політичне рішення, однак, не можна розглядати відірвано від його практичної реалізації та впливу на суспільну систему. Тому теоретична модель його функціонування виглядає приблизно так само, як і теоретична модель управлінського циклу.

Так як головною функцією політичної системи є регулювання усієї суспільної системи, управління нею, то політичні рішення є різновидом управлінських рішень у широкому розумінні цього терміну; їх головна особливість, порівняно, наприклад, з адміністративними рішеннями, полягає у необхідності виявляти, ураховувати, гармонізувати суспільні інтереси. Чим краще це робиться через обгрунтовані компромісні рішення, уміле й послідовне їх впровадження, тим краще почувається влада і тим більше вона має на кого спертися при проведенні своїх політичних курсів.

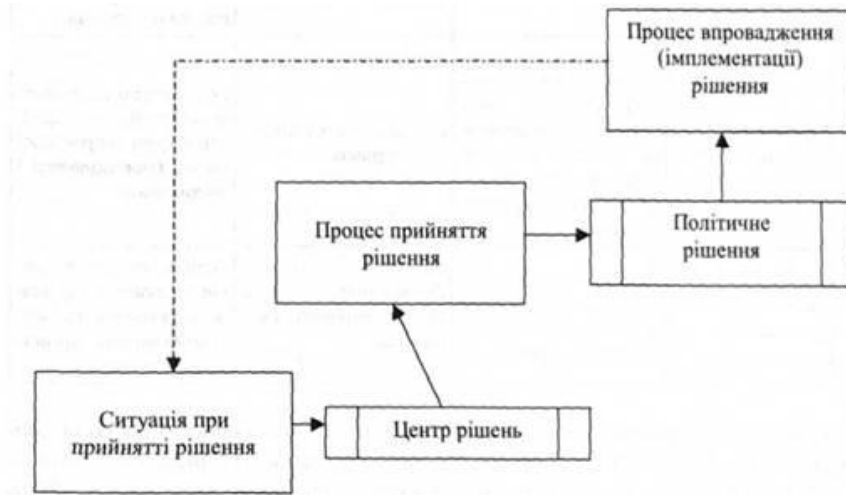
Суб'єктами процесу прийняття політичних рішень є або безпосередньо громадяни, або опосередковано їх представники у представницьких органах, політичних організаціях чи взагалі — владні структури. Інформацію про типових учасників процесу прийняття політичних рішень та домінуючі форми участі в окремих фазах цього процесу надає таблиця, в основу якої покладено аналіз політичних рішень польським політологом А. Боднаром.

Заявлення вимог. Вихідним пунктом процесу прийняття рішень виступають сигнали про незадоволені потреби суспільства, що їх передають у центри прийняття рішень.

У будь-якій політичній системі є канали передачі зареєстрованих потреб і інтересів (представницькі органи, політичні партії, а також через спеціальні політичні інституції, наприклад, зустрічі членів парламенту з виборцями тощо). Вимоги, що є наслідком цих незадоволених потреб і інтересів, можуть бути явними (наприклад, чітке формулювання вимог керівництвом профспілок або організацією підприємців) або прихованими, що проявляються через певну невдоволеність у поведінці. Вони можуть бути заявлені, зрештою, у розпливчастій формі на зразок «Так жити далі не можна. Ми вимагаємо змін». Вимоги можуть бути загальними (наприклад, вимоги заморозити ціни або підвищити заробітну платню загалом) або частковими (ставка податку на додану вартість).

Вимоги можуть бути у формі угоди (наприклад, угоди між урядом і профспілками про припинення страйку після задоволення

документально зафіксованих вимог) або у формі стихійного вибуху незадоволення, розчарування на рівні почуттів.

Прийняття політичних рішень: основні фази циклу

Підготовка рішення — стадія, в якій беруть участь різні співпрацюючі організації, експерти, із залученням (прямим або опосередкованим) зацікавлених сторін, урахуванням їх думки. Це фактично стадія підготовки самого акту вибору. Отже, тут важливо визначити, від яких факторів цей вибір залежить.

По-перше, він залежить від того, чи запропоновані взагалі альтернативні курси політики. Якщо пропонується лише один політичний курс, неможливо говорити про вибір і про прийняття рішення.

По-друге, характер вибору ґрунтується на передбаченні можливих наслідків кожного з альтернативних курсів.

Процес прийняття політичних рішень: стадії, учасники, форми політичних дій

Стадія	Політичні дії	Рівень політичної діяльності	Суб'єкти (учасники) процесу
Артикуляція інтересів і підготовка громадянської думки	Фіксація вимог у документах, резолюціях заявах, деклараціях,	масовий	Індивіди, соціальні групи, групи інтересів, політичні партії, громадсько-

	заяви про вимоги у пресі, листах; мобілізація громадянської думки; організація маніфестацій, демонстрацій, пікетувань і т. ін.		політичні організації і об'єднання ("комітети захисту", "групи тиску" і т. д.)
Аналіз проблеми і підготовка проекту рішення	Експертні оцінки ідей і розроблення альтернативи, політичні дискусії	експертний, державний	Групи радників, науковці (у т. ч. на конференціях), спеціалізовані комісії представницьких органів
Прийняття рішення	Формулювання проблеми, політична дискусія (дебати), голосування або досягнення загальної згоди (консенсусу), видання наказу, розпорядження	Громадсько-політичний, державний	Громадсько-політичні організації, партії, структури державної влади (законодавчої і виконавчої)
Виконання Рішення	Примусовий вплив, переконання, вмовляння (агітація), маніпуляції, добровільна згода	Державний, громадсько-політичний, суспільний	Державна адміністрація та органи державного примусу, громадсько-політичні організації, громадян...

По-перше, він залежить від того, чи запропоновані взагалі альтернативні курси політики. Якщо пропонується лише один

політичний курс, неможливо говорити про вибір і про прийняття рішення.

По-друге, характер вибору ґрунтується на передбаченні можливих наслідків кожного з альтернативних курсів.

По-третє, у сумнівних ситуаціях характер вибору залежить від психологічної підготовленості суб'єктів прийняття рішень до ризику, урахування фактору непередбачуваності. Особливої ваги на стадії підготовки рішення набувають аналітичні політичні технології. Значну користь приносить і математична теорія рішень, що забезпечує об'єктивні, наукові способи уточнення проблеми.

Щоб прийняте рішення було зваженим і реалістичним, застосовують правила раціональної дискусії. Вони сприяють здобуттю певного пізнавального результату і розв'язання проблеми. У дискусії беруть участь представники влади, експерти, представники зацікавлених суспільних груп і організацій.

Прийняття рішення — це сам акт вибору. Він може здійснюватися одноособово і колективно. Відповідно існують директивні технології одноособового прийняття рішення та технології колективного прийняття рішення.

Здатність приймати рішення можна віднести до найнеобхідніших якостей політичного діяча, що є одним із факторів ефективності політичної діяльності. Оскільки у вітчизняній науці проблему вироблення технологій прийняття рішень тільки-но починають опрацьовувати, доцільно спиратися на досягнення західної політичної науки. Аналізуючи моделі прийняття зовнішньополітичних рішень американськими президентами Ф. Рузвельтом, Г. Труменом, Д. Бйзенхауером, Р. Ніксоном і Дж. Кеннеді, психолог А. Джордж дійшов висновку, що існують три типові моделі й відповідно три технології способу прийняття одноосібного рішення: «формальна», «змагальна» і «колегіальна».

Формальна технологія прийняття політичного рішення характеризується ієрархічною побудовою системи комунікації, чіткими і відпрацьованими процедурами проходження інформації і прийняття рішень. Нею користувалися свого часу американські президенти Г. Трумен, Д. Ейзенхауер, Р. Ніксон, Президент Франції Ш. де Голль, лідери колишнього СРСР. Така технологія є ефективною у кризовій ситуації, оскільки основна її перевага — економія часу. Але вона має й негативні елементи: багатоступеневість та ієрархічність комунікації деформують інформацію і, врешті-решт, саме рішення. Крім-того, така

модель не сприяє відкритому обговоренню проблеми, а тому деякі її сторони можуть залишитися неврахованими.

Змагальна технологія сприяє відкритому обговоренню політичної проблеми і появі альтернативних проектів її вирішення. Це є позитивною стороною даної технології. Серед негативних її аспектів можна назвати те, що вона потребує багато часу, уваги і затрат політичного лідера, і те, що принцип змагальності членів команди політичного лідера породжує ризик, що заради перемоги у конкуренції інформація може бути деформована. Крім того, конкуренція породжує конфліктні ситуації серед членів команди. Класичним прикладом умілого використання подібної технології можна назвати діяльність «мозкового центру» при адміністрації Президента США Ф. Д. Рузвельта.

Колегіальна технологія є найдемократичнішою, вона потребує колективної діяльності у пошуку оптимального рішення. Діяльність лідера полегшується діяльністю «колегіальних команд». Але групова робота теж має недоліки. Вона сприяє виникненню так званого «групового мислення»: команда замикається на своїх ідеях, не бажає урахувувати несприятливу інформацію, іноді ізолює політичного лідера від експертів і т. п. Найхарактернішим прикладом лідера демократичної спрямованості, який робив ставку на особисті якості членів команди, був Президент США Дж. Кеннеді. Колегіальна модель прийняття одноосібного рішення радники пропонують, а Президент вирішує.

Отже, усі технології мають позитивні і негативні риси, вибір тієї чи іншої технології є функцією політичного лідера і наслідком ситуації, що складається.

У практиці прийняття колективних (групових) політичних рішень найчастіше використовують дві технології: технологію консенсусу і технологію голосування за принципом більшості. Використання консенсусу (згоди всіх) як методу досягнення групового рішення можливе тільки тоді, коли інтереси учасників значною мірою збігаються, коли є якісь цінності й цілі, що об'єднують усіх учасників процесу. В національній спільноті такою вищою цінністю, що пов'язує усіх її членів, є утримання інтегральності й незалежності державної організації, в якій вони існують. Принцип консенсусу є одним із методів прийняття політичних рішень у міжнародних організаціях (Рада Безпеки ООН), у дипломатичних переговорах, взагалі у таких політичних співтовариствах, де суб'єкти не зобов'язані підпорядковуватися один одному.

Технологія голосування зводиться до уточнення різниці в позиціях учасників дебатів, а потім встановлення, за яку з позицій висловлюється більшість. Незважаючи на її велику розповсюдженість, ця технологія містить у собі значні недоліки.

Зокрема, вона виявляє позицію «більшості» і забезпечує її домінування. Але велика кількість прихильників не завжди є свідченням того, що знайдена істина. Великими трагедіями для нашого суспільства в минулому обернулося голосування більшовиків з питань, що саме вважати соціалізмом і народним благом — при забороні самому народові висловлюватись із цих питань і критикувати рішення після його прийняття (принцип «демократичного» централізму того не допускав). Єдиним способом пом'якшення названого недоліку голосування є гарантія незаперечного права меншості стати більшістю: агітувати за свій підхід і здійснювати різні політичні дії для збільшення його популярності.

Оскільки прийняття рішення є актом вибору, то найбільшу шкоду під час його проходження через владні структури може принести брак інформації, її блокування або спотворення, а також односторонній авторитетний тиск із боку влади чи впливових заінтересованих груп. Негативно відбивається на якості рішень порушення політиками правил професійної етики при обговоренні проблеми і прийнятті рішень, бо тоді зростає роль емоцій, посилюється ірраціональність процесу, втрачається відчуття, що є головним у даній проблемі і вибір яких дій у подальшому сприятиме її оптимальному вирішенню, яка альтернатива може бути найкращою.

Ще гірше, коли допускається відхід від вимог суспільної моралі, ігнорування таких її норм, як чесність, правдивість, справедливість. Це може зробити рішення неавторитетним або й зовсім нелегітимним, тобто таким, яке ніхто не підтримує (вважаючи, що воно не має права на існування) і не збирається виконувати інакше, як під примусом.

На фазі реалізації політичного рішення головну роль відіграють норми права, оскільки на їх основі діють органи влади і державної адміністрації. Для формування нормативної поведінки індивіда або суспільної групи, яких стосується прийняте рішення, використовують не тільки правові норми, а й різні мобілізуючі політичні технології, про які говорилося раніше.

Оптимальне рішення — це половина успіху в його виконанні, запорука ефективного функціонування влади. Але прийняти таке рішення непросто. Для того суб'єкт, що приймає рішення, повинен:

- урахувати ставлення до проекту рішення тих груп, інтересам яких воно відповідає;
- не знехтувати інтересами інших і передбачити їх поведінку в разі прийняття саме такого рішення;
- знати позицію безпосередніх виконавців (адміністрації);
- урахувати зовнішні обставини, що можуть вплинути на його впровадження у життя (міжнародне становище, фінансові можливості тощо).

Якщо все це не враховується, то рішення можуть бути неефективними і не приведуть до очікуваних наслідків. Наприклад, однією з вад процесу «перебудови» у колишньому СРСР і тих численних рішень, які мали б зробити її результативною, було те, що ці рішення переважно не сприймалися позитивно тими, хто повинен би був їх реалізовувати: партійно-державно-виробиною номенклатурою, на яку М. Горбачов із тодішнім прем'єр-міністром М. Рижковим намагалися вплинути переважно методом умовлянь. Здається, що на той самий риф часто наштовхуються реформи в Україні.

До необхідних позитивних якостей політичного рішення, що полегшують його виконання, слід віднести: легітимність, компетентність, моральність, компромісність (урахування протидіяння суспільних сил).

Сильною є не та влада, яка, затуливши рота опонентам та залякавши населення репресіями, може зробити все, що захоче, а та, яка вміє з'єднати різні погляди і бажання людей у своїх рішеннях та, обіпершись на зацікавлені сили, домагається неухильного виконання прийнятих рішень.

Впровадження політичних рішень у життя йде успішно лише за умови доброї організації процесу його імплементації, подолання опору, що неминуче виникає у системі (у політичній особливо), за наявності заготовлених процедур його коригування, умілого використання директивних і мобілізуючих технологій політичної діяльності.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998; Бенетон Ф. Введение в политическую науку. — М.: Весь мир, 2002. — 368 с.; Гаджиев К. С. Политическая Наука. Ч. 1. — М.: Межд. Отн., 1994.; Глущенко В. В. Политология: системно-управленческий подход.-М.: ИП Глущенко В. В., 2008.

ТИМОКРАТІЯ

ТИМОКРАТІЯ — особлива форма олігархії у Стародавній Греції, правління, за яким державна влада належала привілейованій більшості з високим майновим цензом. Тимократія означала практику поділу громадян відповідно до майнового цензу, коли визначалися розміри грошових платежів, військова повинність, а також змога утримувати для цього необхідну кількість коней, що суттєво впливало на відповідні політичні права. Приклад тимократії — державний устрій в Афінах, що склався внаслідок реформ Солона (6 ст. до н. е.), згідно з якими громадяни Афін були поділені на розряди відповідно до доходів від землі. З початком Пелопонеської війни (кінець V ст. до н. е.) практика тимократії поступово втрачає своє значення. У кінці IV ст. до н. е. тимократичні закони на деякий час знову починають діяти в Афінах. Термін «тимократія» зустрічається у Платона («Держава», VIII, 545) і Арістотеля («Етика», 8—12), у наш час — у К. Поппера.

Тимократія, за Арістотелем, це — державний устрій, який надає громадянам політичні права залежно від розмірів їхнього майна. Платон згадує тимократію у своїй схемі періодів «в історії політичного виродження», які одночасно є «важливими різновидами існуючих держав: тимократія — олігархія — демократія — тиранія». Згадана схема приводить нас до закону, згідно з яким схильність явищ і речей до розкладу в цьому світі безперервно зростає (закон ентропії). К. Поппер зазначає, що ця схема збігається з песимістичним законом розвитку Гесіода — законом історичного розкладу. Платон намагався виділити еволюційну послідовність змін історичних віх, тобто створити історичну теорію суспільства (ця спроба знайшла певний відгук у теоріях Ж.-Ж. Руссо, О. Конта, Г. Гегеля і К. Маркса).

Тимократія, або тимархія, за Платоном, — це панування благородних і честолюбних воїнів, що береться за честь і основу. Як перша форма народження досконалої держави — царства наймудріших і богоподібних людей, — тимократія з усіх аспектів вважається близькою до «найкращої держави». Платон ототожнював тимократію з дорійським державним устроєм Спарти і Криту. Він вважав, що обидві ці аристократичні держави справді були найбільш ранніми формами політичного життя у Греції. На думку К. Поппера, цим Платон сприяв поширенню міфу про переваги спартанського державного устрою та способу життя.

Наведена схема Платона щодо послідовності виродження держав — це не тільки історія. Вона дає змогу зрозуміти можливі напрями деградації держави і запобігання їм. Так, Платон підкреслює,

що основна різниця між найкращою, або ідеальною, державою і тимократією полягає у тому, що остання має у собі певний елемент нестабільності, внаслідок чого вона перероджується в олігархію або плутократію, а далі — через демократію — у тиранію, деспотизм. Вирішальним чинником такої послідовності у розвитку держави Платон вважав власницькі інтереси (накопичення золота, іншого багатства), роз'єднаність правлячого класу. При цьому він звертає увагу на такий парадоксальний факт: кожна форма держави відповідає характеру її громадян.

Думка Платона зрозуміла: характер влади врешті-решт визначається ментальністю людей даної держави. Аналіз системи влади перехідних суспільств може підтвердити цей висновок, який слід враховувати у творенні державності на цивілізаційних переломах. У зв'язку з цим погляди Платона на тимократію є досить актуальними і повчальними у нинішній час.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998; Бенетон Ф. Введение в политическую науку. — М.: Весь мир, 2002. — 368 с.; Гаджиев К. С. Политическая Наука. Ч. 1. — М.: Межд. Отн., 1994.; Глущенко В. В. Политология: системно-управленческий подход.-М.: ИП Глущенко В. В., 2008.

ТИПОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Різноманітність історичних і соціально-культурних умов розвитку країн і народів призвела до виникнення політичних партій, що мають різні організаційні структури, різну ідеологічну спрямованість; істотно вони відрізняються і за способами та функціями діяльності. Коли політологи вперше почали класифікувати створені і діючі партії, то головними критеріями такого поділу були або моральні («хороші» і «неблагородні»), або кількісні («великі» і «малі» партії). Проте подальший розвиток політичних партій у всіх цивілізованих країнах викликав необхідність створення більш складної типологізації, автори якої (М.Дюверже, М.Вебер); за основу класифікації беруть певні критерії, причому всі підходи не є альтернативними, а доповнюють один одного.

Значного поширення набула типологізація партій французького політолога М.Дюверже, що ґрунтується на відмінностях у структурі

партій і організації їх внутрішнього життя. За цим критерієм М.Дюверже виокремив кадрові, масові і суворо централізовані партії.

Кадрові партії нечисленні за складом, формуються з відомих політичних діячів і діють лише в період перевибірної кампанії і виборів. У таких партіях відсутня система членства з відповідною реєстрацією і регулярною сплатою членських внесків.

Масові партії мають у своїх лавах велику кількість членів, є централізованими утвореннями, добре організовані і дисципліновані, зі статутним членством. Масові партії мають постійно діючий центр, що приймає рішення з поточних питань, партійна ж маса об'єднується в низові, первинні організації. Такі партії ведуть роботу (головним чином ідеологічну) з населенням постійно, а не тільки в період виборчої кампанії.

Партійна дисципліна розповсюджується не тільки на рядових членів, але і на парламентаріїв – членів даної партії.

Із суворо централізованих М.Дюверже виділів три типи масових партій: соціалістичні, комуністичні і фашистські. Для цих партій характерне перетворення ідеологічного компонента в основоположне. Для таких партій характерною є наявність безлічі ієрархічних ланок, сувора, майже військова дисципліна, висока організованість дій, повага і шанування вождів.

Іншим критерієм для типологізації партій є їх соціальна фаза, тобто ті класи, соціальні групи або верстви, інтереси яких вони виражають і захищають. Це – партії монополістичної буржуазії, партії середніх і дрібних підприємців, робочі, селянські. За цим же критерієм партії поділяються залежно від основ їх утворення: соціальних (аграрні), етнічних (ультраправа партія в Іспанії), демографічних (жіночі партії в ряді європейських країн), культурологічних (партії любителів пива у Німеччині та Росії) тощо.

Проте останнім часом для багатьох партій стало очевидним: щоб досягти успіху на чергових виборах, необхідно спиратися не тільки на один клас або певну соціальну верству, а враховувати інтереси цілих блоків соціальних сил. Отже, на зміну соціально-класовим партіям все частіше з'являються «загальнонародні» партії, партії «для всіх», які враховують істотні зміни, що відбулися в соціальній структурі суспільства.

За ідеологічною спрямованістю партії поділяються на:

1. доктринальні, діяльність яких базується на чітко оформленій ідеології і захисті «ідеологічної чистоти»;

2. прагматичні – такі, що орієнтуються на практичність, доцільність дій, або, іншими словами, використання ідей, лозунгів, які найбільш привабливі і актуальні в період виборчої кампанії;

3. харизматично-вождистські, в яких члени партії об'єднуються не стільки навколо якоїсь ідеї, скільки навколо популярної особистості вождя.

За ідеологічним генотипом - партії ще поділяють на ліберальні, консервативні, соціал-демократичні, клерикальні, соціалістичні, комуністичні, націоналістичні, фашистські.

За відношенням до характеру перетворень у суспільстві – реформаторські, революційні, консервативні, реакційні.

За місцем у спектрі політичних сил – ліві, центральні, праві. Історія такої класифікації партій сягає Французької революції 1789 р., коли на засіданнях Французької національної асамблеї праворуч від спікера розташовувалися консерватори (роялісти), виступаючи за збереження монархії, а зліва – радикали (якобінці), що відстоювали ідеї загальної рівності, помірні ж (тирондисти) займали місця у центрі. Відтоді і виникли поняття «ліві», «праві», «центр». Кожному поняттю традиційно властивий певний набір цінностей. «Ліві» – це прихильники прогресивних суспільних змін, принципів рівності і справедливості; вони схильні до радикально-революційних методів діяльності. «Праві» – це партії, що орієнтуються на збереження стабільності і негативно ставляться до революційних потрясінь; вони допускають можливість лише найнеобхідніших змін. «Центристи» традиційно відстоюють ліберальні та гуманістичні цінності.

За способом функціонування – демократичні, авторитарні партії.

За статусом у політичній сфері – правлячі, опозиційні.

За ставленням до політичного режиму – партії легальні і нелегальні, партії лідери і партії аутсайтери, партії, що правлять монополюю і у складі коаліції.

За методами і способами діяльності партії поділяються на авангардні і парламентські. Авангардні партії, які претендують на керівництво всім народом, вдаються до силових методів тиску (страйків, пікетування і навіть актів терору) на владу для розв'язання власних програмних цілей. Ці партії відзначаються ультрарадикалізмом і екстремізмом. Партії парламентського типу (ліберальні, соціал-демократичні та неоконсервативні) помірковані, вони користуються тими засобами, які не виходять за межі правового поля.

За критерієм ставлення до існуючого суспільно-політичного ладу виокремлюють партії:

- **революційні** – такі, що відкидають існуючий суспільний устрій і що ставлять за мету його якісне, радикальне перетворення; - **реформістські** – такі, що орієнтуються на істотне перетворення існуючого ладу, поліпшення життя громадян, але за умови збереження фундаментальних засад даного суспільного устрою;

- **консервативні** – такі, що прагнуть до стійкого збереження форм суспільного життя, які склалися, і вдосконалення лише того, що дійсно потребує змін;

- **реакційні** – такі, що виступають за часткове або повне повернення до суспільних порядків, що існували раніше. Вищезазначені критерії типологізації політичних партій не можна розглядати як застигли схеми, будь-яка типологія партій відносна. Одна і та сама партія може бути розглянута в різних аспектах, класифікована за різними критеріям. Так, соціал-демократичні партії можуть бути правлячими і опозиційними, революційними, реформістськими і консервативними, масовими і кадровими, лівими і центристськими тощо. Історія останніх десятиліть свідчить про те, що політичні партії потрібно характеризувати не тільки за їх програмами, ідеологічними доктринами, масовими гаслами, але, насамперед, за їх реальною поведінкою і діями.

На сьогодні в різних країнах існує різна кількість політичних партій, що беруть участь у боротьбі за політичну владу, – від однієї до кількох десятків. Різні партії мають неоднакову вагу в суспільстві і в структурах влади. У ході політичного процесу між партіями виникають ті або інші взаємовідносини. Тобто, в різних країнах складаються певні партійні системи, що є одним з елементів політичної системи суспільства.

Отже, партійна система – це сукупність усіх політичних партій, діючих у даній країні, та їх взаємовідносини.

На формування партійних систем, їх відмінностей у різних країнах впливає ряд істотних факторів.

1. Найвагомішу роль у формуванні партійних систем найчастіше відіграє характер соціальної структури суспільства. Очевидно, що там, де є велика різноманітність соціально-політичних інтересів, значну частину яких не можна об'єднати, формується велика кількість партій. Або в країнах, де чисельність сільського населення незначна, як правило, немає і аграрних партій. У країнах же, де сформувався один клас, що визначає розвиток політичного життя (наприклад, середній

клас), домінуючими є невелика кількість партій. Партійна система може бути значною мірою зумовлена і неоднорідним складом населення, що передбачає партійне представництво інтересів етнічних груп.

2. Історичні особливості країни, традиції демократичних інститутів, різноманітність культур і мов, схильність до невеликої або значної кількості партій, гострота соціальних конфліктів тощо.

3. Чинне законодавство в різних країнах. Закони також можуть впливати на характер партійних систем, накладаючи обмеження на діяльність деяких партій, перешкоджаючи допуску до виборів опозиційних партій певної спрямованості, дозволяючи насильницькі дії стосовно нелегальних партій.

4. Характер виборних систем впливає і на число партій у країні, і на їх взаємовідносини. Як правило, при виборчій системі мажоритарного типу (переможець визначається за більшістю отриманих голосів) формується мультипартійна або однопартійна система; пропорційна ж система спричинює формування великої кількості дрібних партій.

Головні ознаки партійної системи:

- взаємодія партій на нормативно-організаційній основі;
- здійснення зв'язків у площині боротьби за владу, її реалізацію, контроль за діяльністю владних структур;
- зв'язок із державними закладами, громадськими організаціями і електоратом.

Найважливішим питанням у характеристиці партійних систем є їх типологія. Сучасні партійні системи класифікуються за двома основними ознаками: якісною і кількісною.

Типологія партійних систем за якісними характеристиками пов'язана з відповідними політичними системами. Виділяють демократичні, авторитарні і тоталітарні партійні системи. При демократичній партійній системі діяльність партій формально не обмежується, вони відкрито борються за політичну владу, функціонують або у владі, або в опозиції. Проте конкретна структура таких партійних систем істотно відрізняється в різних країнах. При авторитарній партійній системі може існувати декілька партій, однак лише одна законодавчо закріплена як правляча партія. На практиці роль такої партії зводиться до організації масової підтримки політики керівництва держави. У тоталітарній партійній системі існує тільки одна політична партія, всі інші розпущені або заборонені. На відміну

від авторитарного режиму, ця партія стоїть над державою, відіграє в суспільстві домінуючу роль.

За кількісним критерієм виділяються багатопартійні, двопартійні і однопартійні системи.

Багатопартійна система передбачає функціонування в суспільстві більше двох політичних партій. Їх загальна кількість залежить від багатьох факторів, одним з основних виступає чітке структурування суспільства і можливість вираження інтересів конкретних соціальних верств певною партією. Як правило, при багатопартійній системі жодна партія не має переважного впливу, тому механізмом їх взаємодії виступають компроміс, консенсус. Прикладом багатопартійності є партійні системи країн Європи – Італія (14 партій), Голландія (понад 20 партій), Україна (понад 120 партій) тощо. Розрізняють два основних різновиди багатопартійних систем: партійна система поміркованого плюралізму і партійна система поляризованого плюралізму.

Партійна система поміркованого плюралізму характеризується середнім рівнем партійної фрагментації (наявність у парламенті 3-5 партій, які формують уряд на основі компромісу та незначною ідеологічною різницею між партіями).

Партійна система поляризованого плюралізму характеризується високим рівнем партійної фрагментації (коли за владу бореться більше шести партій) значною ідеологічною дистанцією між ними.

Двопартійна (біпартійна) система характеризується наявністю двох політичних партій, що домінують у суспільстві і ведуть між собою реальну боротьбу за владу в державі, причому однією з них забезпечується об'єднання навколо себе абсолютної більшості голосів виборців. Така партія отримує більшість парламентських місць, у результаті створюється відносно однорідна і стабільна парламентська більшість. Двопартійні системи склалися у Великій Британії, де при владі чергуються лейбористська і консервативна партії; в США, де періодично змінюють одна одну Демократична і Республіканська партії та в деяких інших країнах.

Близькою до двопартійної є система “двох з половиною партій”, яка характеризується тим, що дві великі домінуючі партії збирають на виборах приблизно рівну кількість голосів і перемога однієї з них залежить від того, яку партію підтримає третя, незначна за кількістю голосів партія. Прикладом є Німеччина, де прихід до влади однієї з двох впливових партій (соціал-демократи і ХДС/ХСС) залежить від того, на чью сторону встане зі своїми голосами невелика партія (НДП).

Однопартійна система представлена однією монополюю правлячою партією. Звичайно така система характерна для тоталітарних і авторитарних режимів. Вона існувала в СРСР, деяких інших соціалістичних країнах, зберігається і понині (КНДР, Куба тощо).

Однопартійні системи оцінюються як неконкурентні, недемократичні, що позбавляють громадян одного з основних демократичних прав – права вибору (між політичними партіями, різними програмами, платформами тощо). І хоча деякі автори намагаються виправдати такі системи і навіть довести їх необхідність за певних умов, досвід останніх десятиріч показав, що однопартійність призводить до бюрократизму, послаблення демократичного контролю за владою з боку виборців, і партія перетворюється на ядро репресивної державної машини.

Якій же конкретній партійній системі надати перевагу? Відповідаючи на це запитання, вчені і практики розходяться в оцінках. Одні вважають найбільш привабливою двопартійну систему і посилаються на досвід Великої Британії, США, Австралії, Канади, де забезпечується політична стабільність, можливість для громадян вибору, а для урядів – зміни курсу. Інші підтримують багатопартійні системи, які забезпечують не меншу стабільність політичного життя, ніж у США або Великій Британії (Нідерланди, Данія, Бельгія, Австрія). Очевидно, єдиного стандарту в оцінці тих чи інших партійних систем не може бути. Разом із тим, важливою засадою для зіставлення партійних систем є ступінь залучення громадян до процесу підготовки й прийняття політичних рішень, а також можливість і здатність населення до демократичного контролю за діяльністю владних структур.

ДЖЕРЕЛА:

Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник.- Львів: Астролябія.- 2005.- 488 с.; Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник.- Львів: Тріада плюс.- 2004.- 528 с.; Обушний М. І., Примуш М.В., Шведа Ю. Р. Партологія: Навч. посібник / За ред. М. І. Обушного.- К.: Арістей.- 2006.- 432 с.

ТИРАНІЯ

ТИРАНІЯ (грец. Τυραννίς — свавілля) — форма державної влади, встановлена насильницьким шляхом і заснована на одноосібному правлінні. Також тиранія — це форма політичного устрою ряду середньовічних міст-держав Північної і Середньої Італії, тобто Синьйорія. Тиранія — це одноосібна влада, яка спирається на підтримку армії.

Вже у VI ст. до н. е. розгортається боротьба демосу проти аристократії, в руках якої зосереджувалась земля. Родючої землі у Греції було мало, тому вона була мірою багатства особи.

В Афінах архонт Солон запровадив низку реформ, а головне скасував боргове рабство, що заклало основи Афінської демократії. Проте опір аристократії був настільки потужним, що приборкати її могла тільки зброя. Так у грецьких містах сформувалася особлива форма тиранії, яка мала на меті захист селян та ремісників: у Коринфі — тиранія Кіпсела та Періандра; в Афінах — тиранія Пісістрата і подальші реформи Клісфена, на Самосі — тиранія Полікрата, а також тиранії міст Сікіону, Мілету, Ефесу тощо.

Під тиранією греки розуміли одноосібне правління, що спирається не на традиції і спадковість влади (як монархія), а на застосування насильства до демосу (народу). Тиран захоплював владу силоміць і був наблизений до статусу сучасних диктаторів. Як і у диктатора — влада тирана була необмеженою.

Тираноубивці Гармодій і Аристокитон. Римська копія з грецьких бронзових скульптур. Національний археологічний музей (Неаполь).

У влади, зосередженої в руках одної особи, є свої переваги. Тому вона так часто виникає чи відроджується в скрутні часи держави. За умов видатної особи-тирана, здатної швидко знаходити відповідні рішення проблем та ефектно проводити їх в життя, тиранія має позитивне значення. На ранніх етапах становлення та формування грецьких держав так і було. Тиранії ранньої доби (VII — VI ст. до н. е.) відомі як доба «старшої тиранії». У материковій Греції тиранії у кінці VI ст. зникають.

Але вони залишилися на периферії грецької ойкумени. У грецькій Іонії тиранічну владу підтримували вояки Персії, бо вона нагадувала монархічну владу в самій Персії. Тиранія збереглася у грецьких колоніях на Сицилії та у Магна Греція (південь сучасного

Апеннінського півострова) через войовниче оточення сусідніх племен і необхідність рішучого і швидкого їм опору.

Тиранія надзвичайно швидко втрачала позитивні риси в мирні часи чи при владі тирана-психопата. Нестримне прагнення греків до політичних свобод обмежувало час існування тираній, що видно з прогнозу, що отримав тиран Кипсел з Коринфу: він утримає владу і передасть сину, але вже онуки володарями не будуть. Так і сталося.

З історії відомо, що жоден з грецьких тиранів не створив влади, яка б перейшла у монархію. Ставлення до тиранії у V ст. до н. е. серед грецького суспільства було відверто негативним. Показовим було і увічнення пам'яті тираноубивць Гармодія та Аристокитона, яким встановили бронзові скульптури як героям. Після скасування влади тирана силоміць, стародавні греки конфісковували їх майно, їх будинки руйнували, а тіла могли викинути з могил. На хвилі гострої політичної кризи у IV ст. до н. е. у містах-полісах Греції тиранія відроджується наново. Цю добу називають «молодшою тиранією».

Але після десятиліть демократичного устрою з рівністю усіх вільних громадян перед законом, влада тиранів викликає ненависть і спротив, а самі тирані перебувають в жаху перед трагічним власним майбутнім.

ТІЛЛІХ ПАУЛЬ ЙОХАННЕС
(20 СЕРПНЯ 1886 – 22 ЖОВТНЯ 1965 РР.)

Німецько-американський протестантський теолог і філософ, представник діалектичної теології. На відміну від Карла Барта та інших, прагнув до створення універсальної «теології культури».

Народився в родині лютеранського пастора. Навчався в університетах Берліна, Тюбінгена, Галле і Бреслау, у 1912 р. став

пастором Євангелічної лютеранської церкви. Під час Першої світової війни Тілліх служив в армії капеланом. Після війни викладав в університетах Берліна (1919-1924 рр.) і Марбурга (1925 р.), у Вищому технічному училищі Дрездена (1925-1929 рр.) і Франкфуртському університеті (1929-1933 рр.). Через свої політичні погляди після приходу до влади Гітлера був звільнений з усіх посад і переїхав в США. Викладав в Об'єднаній теологічній семінарії (Нью-Йорк) і у Гарварді.

Для Тілліха характерно тяжіння до інтимно-індивідуальних співпереживань основ культури. Таке переживання неминуче веде до абсолютних ціннісних вимірів буття, в межі - до досвіду осягнення святині і Бога. Духовна драма сучасної людини полягає, на його думку, у втраті системи абсолютних цінностей, у втраті Бога. Бога не можна шукати як якусь «річ», він не існує як якась «небесна особистість». Бог - це в кінцевому рахунку справжні основи «мого» існування, «моя» істинна сутність. Гріх, по Тілліха, не є порушенням зовнішніх законів і заповідей, в ньому людина втрачає себе, а усвідомлює втрату в ситуації страху і відчаю. Образом «нового буття», що долає демонічні механізми соціального та особистого відчуження, виступає у Тілліха Ісус Христос.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА (англ. Black economy, Ghost economy, Shadow economy) — господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком та контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці. «Тіньові» підприємства не перерозподіляють власних доходів до бюджетів та державних цільових фондів, вони не сплачують податків, збільшуючи власні

Розвиток доіндустріального суспільства і його перехід в індустріальне сприяв тіньовій діловій активності у різноманітних її проявах. Так, деякі форми капіталістичного виробництва (наприклад, «розпорошена» мануфактура) становили «підпільну» протипагу легальному цеховому ремеслу, піратство поширювалося протягом XVI—XVIII ст. у Середземному та Карибському морях, Індійському океані, завдаючи чималої шкоди морським перевезенням, казнокрадство та корупція були присутні в усіх абсолютистських

державих. Певною мірою тіньова ділова активність була реакцією на наступ влади вельмож, яка ще не мала належного інституційного оформлення. Капіталізм у власному розумінні слова міцно вкоренився лише після того, як «протестантська етика» санкціювала гонитву за багатством у формі «чесного бізнесу», що допускала конкуренцію і не заперечувала насильства. Епоха нового часу завершується узаконенням одних форм тіньового бізнесу (наприклад, банківської діяльності — колишнє лихварство) і посиленням боротьби з найбільш кримінальними його формами (комп'ютерним піратством, корупцією тощо).

Новий етап розвитку тіньової економіки спостерігається у другій половині ХХ ст., що пов'язується з глобальною трансформацією світового господарства. У розвинених країнах іллегалізація економічної діяльності в середині ХХ ст. викликана залученням цих країн до індустріального та інформаційного суспільства. У соціалістичних країнах різке зростання тіньового сектору виявилось результатом недосконалості директивно-планової моделі економіки порівняно з ринковою. Лаконічне пояснення основної причини істотної тінізації соціалістичного господарства дає американський економіст М. Олсон: «Якщо відсутня приватна власність, то всі громадяни матеріально зацікавлені у розкраданні господарства, але ніхто не зацікавлений особисто у його збереженні».

Неоднозначними є думки з приводу впливу тіньового сектора на національне господарство. Він несе і певну конструктивну роль, що проявляється в стабілізуючій і компенсуючій функціях в господарстві перехідного періоду. Тіньова економіка характеризується більшою гнучкістю та динамічністю, ніж легальна. Вона має здатність швидко заповнювати ніші (що виникають в економічному просторі) та створювати додаткові робочі місця. Тіньова економіка насичує ринок товарами і послугами, збільшує доходи частини населення, посилює конкурентну боротьбу, стримуючи на певний час соціальні дестабілізаційні процеси в суспільстві. Проте вирішальним є негативний вплив тіньового сектора на національну економіку. Внаслідок існування тіньової економіки зменшуються доходи бюджету, зростає зовнішній і внутрішній борг, збільшується тіньовий капітал, зменшується інвестиційна привабливість держави, втрачаються можливості активної участі у глобалізаційних процесах. Втрати державою своїх регулюючих, контролюючих та інших соціально важливих функцій (внаслідок наявності тіньової економіки) неминує супроводжуватися криміналізацією суспільства та зростанням

організованої злочинності. Система тіньового обороту ВВП працює головним чином на відтік капіталу і лише мала частка національного капіталу залишається або повертається для інвестування вітчизняного виробництва іноді у вигляді прямих іноземних інвестицій чи в іншій формі, що є по суті відмиванням тіньового капіталу.

У розвинених країнах масштаби тіньової економіки відносно невеликі і складають приблизно 5-15% ВВП. У країнах, що розвиваються, тіньовий сектор грає помітнішу роль. Так, в деяких з них тіньова економіка навіть переважає офіційну (Нігерія, Болівія, Таїланд). Середні масштаби тіньової економіки в країнах, що розвиваються, складають в середньому 35—45%.

Виділяють три види тіньової економіки:

«Друга» тіньова економіка — це заборонена законом економічна діяльність працівників «білої» (офіційної) економіки, яка приводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу. З точки зору суспільства у цілому «друга» тіньова економіка не виробляє ніяких нових товарів чи послуг: вигодами, які отримуються від «другої» економіки, користуються одні люди за рахунок втрат, які несуть інші люди.

«Сіра» тіньова економіка — економічна діяльність по виготовленню та реалізації звичайних товарів та послуг, яка дозволена законом, але не реєструється (переважно дрібний бізнес). На відміну від «другої» економіки, яка невідривно пов'язана з «білою» (офіційною) економікою та паразитує за її рахунок, «сіра» економіка функціонує автономно. У цьому секторі виробники або свідомо ухиляються від офіційного обліку, не бажаючи нести витрати (пов'язані з отриманням ліцензій, сплатою податків тощо), або звітування про такий вид діяльності взагалі не передбачено.

«Чорна» тіньова економіка (економіка організованої злочинності) — заборонена законом економічна діяльність, яка пов'язана з виробництвом та реалізацією заборонених та дефіцитних товарів та послуг. «Чорною» економікою у широкому значенні можна вважати всі види діяльності, які повністю виключені з нормального економічного життя, оскільки вони вважаються несумісними з ним й такими, що його руйнують (наприклад, наркобізнес, грабунки тощо).

Тіньова економіка з'явилась в СРСР разом з самою країною рад. Саме завдяки «мішечникам» вдалось прогнати населення країни в роки громадянської війни. В умовах постійного дефіциту в роки сталінського правління роль тіньової економіки не зменшувалась, хоча й ставала дедалі небезпечнішою. Тільки при Хрущові з'явилась

відносно стійка неформальна економіка, до якої ставилися майже поблажливо, як до необхідного доповнення до плану. Люди тепер менше боялися, а держава не могла задовольнити потреби споживачів, що проголошувала ціллю своєї політики. Тому процвітали робота у вечірній час, «ліва» робота, розтрати і «спекуляція», а також «паразити», тобто люди без офіційного місця роботи, які, вочевидь, жили за рухнок цієї діяльності. Настільки швидким виявився цей ріст, що Хрущов запровадив смертну кару для громадян, які займалися деякими із цих видів діяльності.

Однак при Брежнєві тіньова економіка виявилася справжньою опорою системи. Вона працювала у двох великих сферах, які можна назвати роздрібною та оптовою торгівлею. Якщо говорити про роздрібну торгівлю, тіньова економіка задовольняла споживчі потреби населення, пропонуючи так звані дефіцитні товари. У такий спосіб вона надавала послуги — від пошиву сукні до ремонту автомобіля і медичного обслуговування, — яких державна система не надавала. Вона також постачала імпортні товари — від джинсів до предметів розкошу і передових технологій, — які прагнули придбати завдяки високій якості або іноземному шику. Оптова складова підтримувала діяльність офіційної економіки або виступала резервом підприємницької винахідливості для посилення жорсткості плану. Вона забезпечувала державні підприємства всім: від сировини до запасних частин, а надто у тих численних випадках, коли підприємство для виконання плану не могло оперативнo тримати необхідні товари від офіційних постачальників.

Таким чином, «друга» економіка часто породжувала справжню «мафію». Мафія навіть іноді перепліталась з партійною ієрархією, утворюючи симбіоз, в якому підприємці отримували політичний захист в обмін на матеріальні блага і послуги. У деяких прикордонних республіках мафія фактично перебрала на себе управління у партійних органах, а точніше, місцеві партійні органи по суті перетворилися на мафію (наприклад, справа першого секретаря Василя Мжаванадзе; інцидент з секретарем партії Рафіком Адуловим в Узбекистані).

Тіньова економіка в Україні — результат системної кризи економіки, що виникла через невідповідність методів здійснення ринкових перетворень. Поширення тіньової економіки в Україні відбулося на базі руйнації діючих розподільних відносин і побудови нових, які істотно порушили усталений баланс інтересів суб'єктів економіки, паритетність розвитку окремих її сфер, мотивацію ефективного господарювання.

За даними Міністерства економіки, рівень тіньового сектору економіки України за підсумками II кварталу 2009 р. становить 36% від офіційного ВВП.

За попередніми оцінками, державний бюджет України, в результаті збільшення тіньового сектору, у 2009 р. може недоотримати понад 100 млрд грн. У 2012 р. рівень тіньової економіки становив 45% ВВП.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

ТІНЬОВИЙ КАБІНЕТ

ТІНЬОВИЙ КАБІНЕТ — термін, який з'явився у Великій Британії наприкінці XIX ст. Відображає особливості в організації політичних партій у парламенті (нижній палаті).

У період перебування політичної партії в опозиції у складі її представництва в палаті громад парламенту Великої Британії утворюється керівний комітет, який неофіційно зветься тіньовий кабінет.

За кожним із членів тіньового кабінету визнається певний напрям політичної діяльності, який відповідає сфері компетенції конкретного міністерства. У парламентських дебатах члени тіньового кабінету сприймаються як візаві відповідних міністрів — членів кабінету.

Порядок формування тіньового кабінету визначений статутними актами політичних партій.

Термін «тіньовий кабінет», або «тіньовий уряд», неофіційно вживається й в інших країнах для позначення організації опозиційних партій або взагалі політичних сил у парламенті і засвідчує їхні наміри, а також кадрові можливості у перспективі сформувати уряд. Спроби сформувати тіньовий кабінет були й в Україні.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.

**ТИПЕЛЬСКІРХ КУРТ ФОН
(9 ЖОВТНЯ 1891 - 10 ТРАВНЯ 1957 рр.)**

Генерал піхоти вермахту, потім військовий історик.

3 березня 1910 р. - на військову службу (після закінчення кадетського училища). 3 березня 1911 р. - лейтенант у гвардійському гренадерському полку.

У вересні 1914 р. у званні лейтенанта пораненим потрапив у полон до французів. Всю Першу світову війну провів у полоні, був звільнений у 1919 р. Після звільнення у вересні 1919 р. отримав звання капітана, продовжив службу у рейхсвер.

3 квітня 1938 р. - генерал-майор. 3 жовтня 1938 р. - начальник відділу Генерального штабу. У листопада 1938 р. призначений начальником розвідувального управління генерального штабу сухопутних сил. 3 червня 1940 р. - генерал-лейтенант.

З 5 січня 1941 - 5 червня 1942 рр. - командир 30-ї піхотної дивізії, яка бере участь з 22 червня 1941 р. у боях на Східному фронті у складі Групи армій «Північ». 23 листопада 1941 р. - нагороджений Лицарським хрестом. 27 серпня 1942 р. присвоєно звання генерала піхоти.

З 27 серпня 1942 р. - радник при командуванні 8-ї італійської армії на Дону, з грудня 1942 р. - фактично командувач армією.

З 18 лютого 1943 - 4 червня 1944 рр. - командир 12-го армійського корпусу групи армій «Центр». У червні-липні 1944 р. виконував обов'язки командувача 4-ю армією. 18 липня був важко поранений в результаті авіакатастрофи. 30 липня 1944 р. - нагороджений дубовим листям до Лицарського хреста. З 31 жовтня 1944 - 22 лютого 1945 рр. - на Західному фронті - командувач 1-ю

армією у Лотарингії, а потім - 14-ї армії в Італії. 27 квітня 1945 р. призначений командувачем 21-ю армією на Східному фронті (у Мекленбурзі). 2 травня 1945 р. здався британським військам. Автор книг «Історія Другої світової війни» та «Підсумки Другої світової війни» (з співавторами).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ТИТО ЙОСИП БРОЗ
(25 ТРАВНЯ 1892, — 4 ТРАВНЯ 1980 рр.)

Лідер Югославії з кінця Другої світової війни до своєї смерті (1945—1980), маршал (1943). Йосип Броз народився 25 травня 1892 р. у селі Кумровець у Хорватії в бідній селянській сім'ї (він був сьомим з п'ятнадцяти дітей). Батько Франц Броз був хорватом, мати словенкою. Батько розорився, і вже 14-ти років хлопчику довелося самому заробляти собі на життя. Був учнем у ресторані, слюсарем, потім — кваліфікованим механіком у Загребі та Любляні; довелося працювати на заводах Чехії («Шкода»), Німеччини та Австрії. Наприкінці 1913 р. молодого Йосипа, котрий вже став соціал-демократом, призвали до австрійської армії (Хорватія тоді була частиною Австро-Угорської імперії), а через півроку розпочалася Перша світова війна.

4 квітня 1915 р. взводний командир Йосип Броз під час відбиття російського прориву на Дністрі біля с. Миткеу (Буковина, нині с. Митків (Заставнівський район)) був важко поранений і потрапив до російського полону. Там, дивом виживши після висипного тифу та запалення легенів, у таборі для військовополонених вступив у контакт із робітниками-більшовиками й став швидко засвоювати їхні ідеї.

Йосип просидів у таборі до 1917 р. Потім — робота (головним чином підпільна) на Путиловському заводі у Петрограді, служба в інтерзагоні Червоної гвардії (Омськ), партизанська боротьба з Колчаком, одруження на 15-річній російській дівчині Пелагеї Білоусовій. На той час став переконаним комуністом. У Югославію Йосип Броз повернувся з дружиною та дитиною наприкінці 1920 р., не заставши живими майже нікого з рідних.

Будинок в якому народився Йосип Броз (пізніше Тіто)

Відсидівши шість років у загребській в'язниці, Броз, як «більшовик-пролетар», входить 1934 р. до складу ЦК КПЮ, потім — до Політбюро.

У 1935 р. для роботи у Комінтерні отримав партійний псевдонім Фрідріх Вальтер. Працював у Парижі, куди прибув у серпні 1937 р. На той час був організаційним секретарем ЦК. Там дізнався про арешт у Москві Горкіча. На кілька його запитів до Комінтерну про долю Горкіча відповіді не отримав. 24 серпня 1938 р. прибув до Москви, де знаходився під постійним наглядом НКВС. Було прийняте рішення заарештувати Тіто. Справа його розглядалася Інтернаціональною контрольною комісією Комінтерну, його звинуватили у «троцькізмі» та у «серйозних політичних помилках» при перекладі сербською мовою «Короткого курсу історії ВКП(б)» Й. Сталіна. У ці ночі у готелі «Люкс», де Тіто очікував на арешт і де у той час арештовували інших працівників Комінтерну, за його свідченням, у нього з'явилася перша сивина. «За те, що мене не заарештували, я повинен бути вдячним Димитрову. Він мені довіряв і вважав, що керівництво партією повинен очолити я»,— говорив Тіто слухачам політичної школи Союзу комуністів Югославії 1977 р.

Новим важким моментом вибору для Й. Броза (від 1934 р. він підписувався партійним псевдонімом Тіто) стали жорстокі репресії, яких 1937 р. зазнало керівництво ЦК КП Югославії в Москві: Генсека ЦК М. Горького і чималу частину ЦК було звинувачено у шпигунстві та розстріляно. Тіто також звинувачували то у шкідництві, то у фракційності. Після хвилі «сталінських чисток», викликаний до Москви Йосип змушений був, щоб врятуватися, дати невтішну характеристику кільком своїм товаришам.

5 січня 1939 р. на засіданні Секретаріату ВККІ Тіто доручили сформувати новий ЦК. У березні 1939 р. Й. Броз Тіто нелегально повернувся до Югославії, що стояла на порозі німецької агресії. В СРСР залишилися його 15-місячний син Жарко та друга дружина, німецька комсомолка Люція Бауер. На нараді тимчасового керівництва КПЮ, за участі Тіто, Джіласа, Карделя, Ранковича, 15 березня у Бохіні (Словенія), під тиском Комінтерну (фактично — ВКП(б)), було прийняте рішення про виключення із партії заарештованих у Москві комуністів, звинувачених у «троцькізмі».

Маршал Тіто (справа) у травні 1944

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА

В історію Другої світової війни Тіто увійшов як командувач югославським партизанським визвольним рухом, провідну роль у якому відігравала його партія. Ось цифри, що свідчать про зростання чисельності сил опору: кінець 1941 р. — 80 тис. осіб, кінець 1942 р. — 150 тис., кінець 1943 р. — 320 тис., кінець 1944 р. — 400 тис. З моменту агресії нацистської Німеччини проти Югославії (квітень 1941 р.) і особливо після нападу на СРСР Й. Тіто та його соратники почали

озброєну боротьбу проти загарбників. Крім того доводилося боротися й проти національних збройних формувань, що співпрацювали з німцями: сербських четників Д. Михайловича та хорватських усташів. Війна була запеклою: партизани Йосипа Тіто відбили п'ять генеральних наступів німецьких військ, сам він був 1943 р. тяжко поранений і дивом вцілів.

20 жовтня 1944 р. частини югославських партизан і Радянської Армії увійшли до Белграду, незабаром Югославія була проголошена республікою. На чолі держави став Тіто (шляхом важких переговорів з Рузвельтом, Черчиллем і Сталіном йому вдалося запобігти поверненню до влади короля Павла).

У жовтні 1944 р. через масові напади красноармійців на громадян Югославії, зокрема, зафіксували зґвалтування (121) з убивствами жертви (111), 1204 пограбування із завданням тілесних ушкоджень, між ним та Сталіним «пробігла чорна кішка».

У лютому 1948 р. Сталін і Молотов відіслали у Белград послання, в якому різко критикували Тіто за «свавілля» (договір з Болгарією та введення дивізії в Албанію без згоди СРСР). Тіто відповів ввічливо, але гідно, що ці кроки були необхідні, хай навіть і без узгодження з Москвою. Наступні сталінські послання були схожими на вироки в стилі 1937 р. Тіто зібрав пленум свого ЦК, де заявив: комуніст не має права любити Москву більше, ніж свою країну. У червні 1948 р. Москва заявила, що Югославія перебуває під владою «вбивць і шпигунів» і закликала «чесних комуністів і патріотів» усунути Тіто.

ПРАВЛІННЯ ЮГОСЛАВІЄЮ (1948—1980)

Тіто шукав свій, югославський шлях до соціалізму. Бачив його в самоврядуванні, створенні «робочих рад» на підприємствах з гранично широкими правами, різкому ослабленні цензури, «керованому» плюралізмі, «відокремленні партії від влади». В основних рисах ця модель склалася до середини 60-х років і проіснувала до смерті Тіто. У зовнішній політиці Тіто був відомим ідеологом Руху неприєднання, проголосивши рівну віддаленість від США, СРСР. Незалежність країни була для нього дорогою: він пам'ятав про неї і на переговорах з Черчиллем, і коли 1968 р., висловивши протест послу СРСР після введення військ у Чехословаччину, заявив: «Зважте на те, що, якщо ви наважитесь на подібний крок проти Югославії, на вас чекає війна тривалістю у 20 і більше років!».

Створена Тіто модель держави та соціалізму, як і його незвичайна доля, досі викликають суперечки. Тіто — людина, винна в жорстоких репресіях проти свого народу. З іншого боку — творець

найліберальнішої з усіх моделей соціалізму 60—70-их рр., лідер, що зберігав єдність Югославії та її незалежність.

Після виявленого лікарями закупорення вен лівої ноги з небезпекою переходу в гангрену був госпіталізований. Пережив ампутацію обидвох ніг по черзі. Тіто помер 4 травня 1980 р. у віці 88 років на руках четвертої дружини Йованки Броз (Будиславлевич, під час II-ї світової — майор НВАЮ) у Люблянській клініці. Перед цим він понад 100 днів перебував у стані коми.

З Тіто прийшли прощатися 700 тисяч людей, 209 державних делегацій з 123 країн, його похорон — наймасштабніша церемонія ХХ ст. Під час відвідин різних країн світу змушував обслугу записувати рецепти вподобаних страв, які відтворювали кухарі його резиденції на острові Бріоні. Свіже м'ясо північного оленя доставляли з Канади, живих диких качок — з Камбоджі. На Бріоні приймав лідерів іноземних держав, артистів Річарда Бартон, Елізабет Тейлор, Джину Лолобріджиду, Софі Лорен.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ТОЙНБІ АРНОЛЬД ДЖОЗЕФ (14 КВІТНЯ 1889 — 22 ЖОВТНЯ 1975 рр.)

Англійський історик, один з розробників цивілізаційної теорії. Його дванадцятитомний аналіз становлення та занепаду цивілізацій — «Дослідження історії» (1934—1961) — це синтез всесвітньої історії і

мета-історії, заснованої на універсальних ритмах становлення, розквіту і занепаду; дослідження історії у глобальній перспективі. Нагороджений Орденом Кавалерів Пошани.

Тойнбі закінчив Вінчестерський коледж та Оксфордський університет. Був визнаним знавцем стародавнього світу, професором Лондонського університету (1919—1924 рр.) та Лондонської школи економіки (1925—1955 рр.), автором багатьох досліджень з історико-філософських, соціологічних та політичних проблем. Працював у Лондонській школі економіки та Королівському інституті міжнародних відносин у Четем-Хаус, директором якого був з 1929-1955 рр.

Становище вченого-спеціаліста, втягнутого у світову політику на найвищому рівні (експерт на міжнародних конференціях під час Першої та Другої Світових війн), значно визначило характер і масштаби його історичного мислення.

Він увів у вжиток слово «постмодернізм». Досліджуючи розвиток західної цивілізації, запропонував періодизацію історії, що складалася з чотирьох частин — коли за «темними століттями» та «Середньовіччям», починаючи з 1475-1875 рр., йшли «нові» (модерн) століття, за якими, у свою чергу, настав час постмодерну.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ТОКВІЛЬ АЛЕКСІС ШАРЛЬ ДЕ (29 липня 1805 — 16 квітня 1859 рр.)

Французький державний діяч, історик, суспільствознавець. Був захисником демократії та свободи, вважається одним з чільних

теоретиків демократії талібералізму. Був також прихильником французького колоніалізму.

Народився в аристократичній сім'ї. Батько — Ерве-Бонавентюр Клерель де Токвіль. Мати — Луїза Ле Пелетьє де Розанбо, внучка Малероба, своячка Шатобріана. Старші брати Іполіт і Едуард. Навчався у Меці, вивчав право у Парижі. Після подорожі по Італії і Сицилії (де він написав «Подорож на Сицилію»). У 1827 р. був призначений на юридичну посаду у Версалі, де познайомився із Гюставом-де-Бомоном.

У 1831 р., разом із Бомоном, отримав відрядження до Сполучених Штатів для вивчення там пенітенціарної системи. Подорож тривала близько року і після повернення Токвіль видав книгу «Демократія в Америці». Книга стала чи не головним напрацюванням вченого. Робота витримала кілька видань і була перекладена практично на всі європейські мови.

У 1835 р. одружився на англійці Мері Мотлі. Дітей не було. У 1837 р. висунув свою кандидатуру у депутати, але зазнав невдачі. Проте у 1839 р. все таки був обраний, однак у палаті не посів провідного місця. Головним чином працював у комісіях та рідко з'являвся біля трибуни. Голосував, як правило, з конституційною лівою партією проти міністерства Гізо, але, по суті, не належав до жодної партії.

22 липня 1839 р Токвіль у якості доповідача комітету з рабовласництва виступив за негайне звільнення рабів у всіх французьких колоніальних володінь. Доповідь опублікована брошурою Товариством за відміну рабства. 23 грудня 1841 р. Обраний академіком. У 1849 р. був обраний до законодавчих зборів і згодом став міністром закордонних справ у кабінеті Барро. На цій посаді намагався підтримати французький вплив в Італії, не обмежуючи незалежність папи, і домогтися для папської області необхідних внутрішніх реформ. У 1850 р. уряд Барро пішов у відставку.

У парламенті Токвіль продовжив боротися з політикою президента і у 1851 р. виступив із доповіддю про переглядконституції, однак перегляд так і не відбувся. Брав участь в останній спробі чинити опір у мерії X округу і був ув'язнений у Венсенській в'язниці, але швидко вийшов на свободу. Відірваний від політично діяльності, він віддається вивченню Великої Французької революції. Після кількох років архівних занять у різних містах Франції і навіть Німеччини, він видав у 1856 р. 1-й том «Старий порядок і революція». Він задумав видати третю частину праці, але смерть обірвала його задуми. 3 березня

1850 р. Хворів туберкульозом. Помер 16 квітня 1859 р. у Каннах. Похований у Токвілі в Нормандії.

Основа вчення Токвіля про державу і право - проблема свободи і рівності. Вона трансформувалася з лівоконституціоналістських переконань автора через конституційну монархію у визнання необхідності республіканського конституційного устрою. Демократію, як і соціальну рівність, Токвіль вважав небезпечною для індивідуальної свободи, тобто «шлюбом з розрахунком, необхідності, а не кохання», оскільки «голови свободи пришиті до тіла рабів». Прагнення до рівності - це всесвітній тривалий процес, який не залежить від волі людей, і його зупинити неможливо. Однак торжество рівності не є гарантією панування свободи, оскільки люди прагнуть жити в рівності та свободі, але завжди готові проміняти її навіть на «рівність у рабстві». Демократія - це поєднання рівності і свободи, але її основи підриває саме агресивний і привабливий характер рівності.

Під потужним впливом ліберальних постулатів Б. Константа, П. Руайє-Коллара, Ф. Гізо Токвіль обрав центральним пунктом своєї політико-правової концепції свободу людини. Аристократія як синонім нерівності віджила, стани поступаються класам, які урівнюються. Це об'єктивний і нестримний процес. Пригнічено феодальну еліту, розтопано королів, з часом це очікує буржуазію. Причина такого руху історії полягає в превалюванні ідеї рівності над ідеєю свободи, готовності народів пожертвувати свободою заради збереження рівності, яка все більше підштовхує суспільство до партикуляризму (політичної роз'єднаності), егоїзму, деспотії. Прагнення до рівності породжує згубний індивідуалізм, звички і схильність керуватися лише власними бажаннями і волею, викликає невдоволеність будь-якою владою, спричиняє «демократичну анархію», політичний хаос.

Як результат таких процесів, з одного боку, виникає тенденція до незалежності, з іншого - до закріпачення. «Демократичний народ» сприймає лише прості і загальні правові та державницькі ідеї. Складні концепції поза його увагою, оскільки людям подобається відчувати себе великою єдиною нацією. Індивіди швидко позбавляються ідеї права і зосереджуються на «уявленні про всемогутній і єдиний для всього суспільства закон». Однаковість законів сприймається як найважливіша умова правильного державного правління. У минулому законодавець кожного індивіда наділяв різними обов'язками і правами, тепер - різних індивідів однаковими правами і обов'язками.

Наслідком такого врівноваження стає здрібнення, «нікчемніння особи» за рахунок «звеличення образу народу».

«Демократичний народ» має ґрунтовні уявлення про суспільні прерогативи, а інтереси особистості його майже не турбують. Владу у «державі рівних» все більше ототожнюють із суспільством і вважають не лише правом, а й основним обов'язком «вести кожного громадянина за руку». Гасла про незалежність верховної влади народу, яка теж має свої межі, забувають відразу після сформування державних органів, згадують лише перед виборами. Якщо державна влада відчуває посилення зневаги до себе з боку «демократичного народу», вона ухвалює нове звернення і все напруження знімає. Громадяни ж за демократії можуть часто ненавидіти конкретних представників влади, але вони «завжди люблять саму цю владу». Централізацію, всюдисущість, всемогутність державної влади, однаковість її законів Токвіль вважав найхарактернішими ознаками усіх сучасних йому політичних систем, оскільки люди в «епоху рівності» легко сприймають ідеї сильної централізованої влади.

Надмірне прагнення до рівності серед «демократичного народу», наголошував Токвіль, призводить до тиранії більшості. На участь у політичному житті в людей не вистачає ані сил, ані часу. Душі громадян заповнює політична апатія. «Епоха рівності» робить кожного незалежним і водночас беззахисним. Незалежність надає людині впевненості, підвищує почуття власної гідності, а беззахисність утверджує її у думці, що кожний розраховує лише на власні сили, оскільки всі, хто його оточує, «однаково слабкі і байдужі». Сусіди ненавидять один одного лише з тієї причини, що кожний з них вважає іншого рівним собі.

Люди у «демократичному суспільстві рівних» живуть за подвійними стандартами. Надмірний індивідуалізм – «зловісна хвороба демократії». Громадяни водночас «і горді, і по-рабськи догідливі»: презирливо ставляться до будь-якого начальника і принизливо улесливі до будь-якого пана-хазяїна. «Демократичні пристрасті» є наслідком не так прагнення до рівності, як її досягнення. Влада ж у цей час розширює сферу свого впливу, а громадяни працюють на цю владу, самі того не бажаючи. Так епоха демократії перетворюється на «епоху експериментів, нових ідей і авантур», а чим старшим стає демократичне суспільство, тим більше централізується у ньому управління. Будь-який центральний уряд «закоханий в однаковість». Замість того щоб створювати закони для усіх людей, вів «підганяє всіх людей під один закон», знищує місцеве

самоуправління, яке є наймогутнішим джерелом народного суверенітету; індивід потрапляє у повну залежність від влади; настає епоха «абсолютної тиранії народної більшості», яка надзвичайно посилюється під час війн і межує з єдиновладним деспотизмом.

Загальмувати процес переходу від демократії до деспотії революція не може, що доведено на прикладі Франції і багатьох інших країн. Свавілля рівності можна нейтралізувати лише мирним шляхом завдяки прагненню до свободи, яка нищить егоїзм, замінює матеріальні інтереси духовними потребами, гуртує людей. Найкращим союзником свободи у такій еволюції є релігія.

Для блокування негативного «буйання рівності» лише конституції замало. Потрібна не формальна, а реальна децентралізація влади. Для великої держави придатний тільки федеративний устрій. Школою правового і політичного виховання громадян має стати місцеве самоуправління. Найсильніший засіб «умиротворення рівності» - сильна і незалежна судова влада, яка є ефективною протиполягою владі адміністративній. Найвищі чиновники підлягають суду звичайних судів. Свавілля законодавців можна нейтралізувати шляхом постійного судового контролю. Токвіль одним з перших у світовій літературі (слідом за Е. Коком, І. Кантом, О. Гамільтоном, Д. Маршалом) обґрунтував право суду скасовувати закони, що суперечать конституції. Правосвідомість народу, відчуття законності зміцнює, на його погляд, і впровадження інституту присяжних засідателів, а тиранію більшості стримують ще й свобода друку і свобода громадських об'єднань. У правовому вихованні громадян вирішальну роль відіграють не державні органи, а менталітет народу, його традиції, звички і моральні засади нації, які теж покликані гальмувати «згубний потяг до рівності», що призводить лише до «рівності у рабстві», без будь-яких революцій.

Токвіль наголошує, зокрема, що французька революція, проливши багато крові, змогла ствердити лише рівність, а не свободу. Демократизація суспільства у ХІП - першій половині ХV ст. мала своїм наслідком торжество абсолютизму і деспотії, тобто старий порядок з пануванням бюрократичної централізації, повним занепадом місцевого самоуправління, знесиленням судів тощо. Революція 1789 р. знищила цей порядок під гаслами свободи і рівності. Однак анархія і тероризм ліквідували свободу, а провідники революції стали силоміць насаджувати лише рівність. Це знову призвело до відновлення старого порядку у вигляді наполеонівського деспотизму, тобто довело, що революція не є необхідною. Вона лише руйнує те, що й без неї закінчилось би саме по собі. Отже, революція не є стрибком з одного

суспільства в інше, повним розривом з минулим. Це свідчило про новий концептуальний підхід Токвіля до аналізу революції з еволюційних позицій. Цікавими є його міркування щодо «межі права», встановленої для суверенної влади народу. Ця межа - справедливість, і коли суверен її порушує, то громадянин повинен апелювати «до верховної влади усього людства».

Правові і політичні погляди Токвіля помітно вплинули на вчення І. Тена, Ж. Сореля, Б. Дюркгейма, Ф. Тенніса, М. Вебера, К. Маннгейма та ін. М. Чернишевський і його прихильники серед українських революційних демократів заперечували антиреволюційні концепції Токвіля як «дурний і безглуздий спосіб мислення».

ДЖЕРЕЛА:

Токвіль, А. де. Про демократію в Америці / З фр. пер. Г. Філіпчук, М. Москаленко. — К.: Всесвіт, 1999. — 590 с.; Токвіль, А. де. Давній порядок і Революція / З фр. пер. Г. Філіпчук. — К.: Юніверс, 2000. — 224 с.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ

ТОЛЕРАНТНІСТЬ (від лат. *Tolerantia* – терпіння) – у загальному значенні ослаблення чи відсутність можливості реакції на який-небудь несприятливий фактор у результаті зниження чутливості до його впливу. На індивідуальному рівні – це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також – особливості поведінки та способу життя інших. Терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань є умовою стабільності та єдності суспільств, особливо тих, які не є гомогенними ні у релігійному, ні в етнічному, ні в інших соціальних вимірах.

Тепер цей термін використовується для позначення широкого кола терпимого ставлення до способу життя та існування соціальних груп, політичних партій або ідей, які багато хто вважає неприйнятними. Серед інших найчастіше йдеться про релігійну, національну, расову, політичну толерантність, толерантність до конкретної статі (чоловічої або жіночої), до сексуальних меншин і т. ін. Зазвичай принцип толерантності не визнають релігійні фундаменталісти, расисти, сексуальні шовіністи, радикальні націоналісти, ксенофоби, етноцентристи. Тоталітарні та авторитарні суспільства також великою мірою нетолерантні до тих чи інших соціальних груп або поглядів.

Приклади толерантності: батьки миряться з певною поведінкою своїх дітей; людина терпить слабкості іншої людини; людина терпить

толерантність; монарх терпить інакомислення; релігійна течія терпимо ставиться до гомосексуалів; держава визнає релігійні меншини; суспільство терпимо ставиться до певних форм девіантної поведінки.

Толерантність обґрунтовується на підставі досить різних точок зору, з яких найбільше поширені такі:

Позиція державного патерналізму.

Держава визнає терпимість до релігійних та ін. груп, якщо вони не ставлять під сумнів владу монарха та його династії, а також певні особливості державного ладу (наприклад – пануючу релігію), на підставі чого влада «добровільно» терпить практику меншості, яка, у свою чергу, не має переходити межі допустимого.

Позиція християнської терпимості.

Вона ґрунтується на: концепції рівності усіх людей у їхніх гідності та свободі, як створених за образом і подобою Бога; кожен має право на свою думку, тобто на несхожість на інших; ніхто, крім Бога, не має монополії на істину і право на особливу близькість до неї; оскільки людина ушкоджена первородним гріхом, як людські спільноти, так і влада та держава також не гарантовані від помилок; порушення загальнообов'язкових норм поведінки, зафіксованих у світових релігіях (не вбивай, не кради, не зашкодь та ін.) не підлягає включенню до сфери толерантності.

Позиція відділення церкви від держави.

Держава, виступаючи як світська нерелігійна інстанція, не повинна порушувати принцип свободи совісті, має виявляти однакове ставлення до різних віровизнавчих спільнот, атеїстів, а також прихильників різних норм моралі; у цьому вона керується необхідністю «загального блага».

Позиція універсальності прав людини, конституційної демократії та громадянської рівності усіх людей в їхніх свободі та гідності.

«Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного у дусі братерства».

Ліберальне суспільство відмовляється від засобів політичного примусу, керується принципами демократії та дотримання прав людини, свободи асоціацій та виключення насильства над совістю членів асоціацій. В основі такого підходу – егалітарно-універсалістський критерій громадянської рівності, який вимагає як рівного ставлення, так і взаємного визнання всіх громадян в якості «рівних» і «повноцінних» членів політичної спільноти. Тільки за умови

повного і безумовного включення громадян у соціумі досягається громадянська єдність.

Толерантність залишає недоторканими властиві різним релігіям, політичним партіям та іншим соціальним групам претензії на істину і правоту. Проте, вони не повинні претендувати на моральну або владну монополію і мають обмежити їх практичну значущість. Переконавання повинні бути практично значущими тільки у межах, визначених нормою повного і пропорційного включення всіх громадян у соціум. Така вимога означає послідовну реалізацію можливостей слідувати тому способу життя, який наказує людині її релігія або етос. Однак, вона повинна реалізовувати свій етос у межах норм громадянського рівноправ'я, і також зобов'язана поважати у цих межах етос інших.

Щодо поняття толерантності і досі точаться дискусії. Позиції розділяються на дві протилежні: цей термін є попереднім та, хоч і є історично справедливим, однак має бути уточнений або замінений на більш позитивний та супроводжуватись чіткою оцінкою плюралізму та різноманіття; він є абсолютним концептом, що важливий для існування суспільства та обмеження дискримінації.

Також дискусії точаться з приводу міри толерантності – якою мірою і в яких ситуаціях толерантність має бути присутня. Проблематичною є повна (радикальна) толерантність, яка вимагає толерантності навіть до радикалів, що потенційно становлять загрозу для дотримання прав частини громадян або стабільності соціальної системи.

Ефективна толерантність неминуче повинна бути абсолютною, і, щоб дієво виконувати свої функції – бути примусом, бути нетолерантною до нетолерантності. К. Поппер це визначив як «парадокс терпимості»: «необмежена терпимість повинна привести до нетерпимості». У цьому плані суперечка стосується меж терпимості – наскільки суспільство і його соціальні інститути мають віднайти розумні засоби самозбереження, що певною мірою підмінює принцип толерантності.

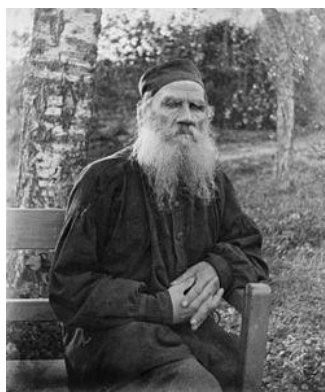
Американський дослідник Р. Інґлехарт безпосередньо пов'язує толерантність із рівнем матеріального добробуту, економічним прогресом та типом культури. Вона, на його думку, залежить від того, чи суспільство ближче до «традиційної», чи до «секулярно-раціональної» культури. Суспільствам першого типу культури властиві «цінності виживання», неповага до етнічного рівноправ'я, рівності статей, низький рівень міжособистісної довіри, нетерпимість

до інакомислячих; для спільнот з культурою другого типу характерні «цінності самовираження».

ДЖЕРЕЛА:

Хабермас Ю. Расколотый Запад / Пер. с нем. О. И. Величко и Е. Л. Петренко. – М., 2008. – С. 9–29.; Новик В. Духовный смысл толерантности (Толерантность: сила или слабость?); Логинов А. В. Глава 5. Толерантность в государственно-конфессиональных отношениях (Зарубежный опыт) // Толерантность. – М., 2004.; Хабермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? О конкуренции видений мира, ценностей и теорий // Социологические исследования. – 2006. – № 1. – С. 45–53.; Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. – К., 1994.; Инглхарт Р. Культура и демократия // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / Под ред. Л. Харрисона и С. Хантингтона. – М. 2002. – С. 106–128.

**ТОЛСТО́Й ЛЕВ МИКОЛА́ЙОВИЧ
(28 СЕРПНЯ 1828 — 7 ЛИСТОПАДА 1910 рр.)**

Російський письменник і громадський діяч, автор романів «Війна і мир», «Анна Кареніна», «Воскресіння» та інших творів.

Народився 9 вересня 1828 р. у садибі Ясна Поляна Тульської губернії (нині музей-садиба у Тульській області), в одній з найзнатніших російських дворянських родин. Далекий родич Лева Миколайовича, Петро Олексійович Толстой, сподвижник Петра Великого, був жорстоким, підступним і властолюбним вельможею, людиною великого державного розуму і величезної сили волі. За заслуги перед царем йому був подарований графський титул. За материнською лінією, Лев Миколайович належав до давнього роду князів Волконських. Належність до аристократії багато в чому визначала поведінку і думки Толстого. У юності і в зрілі роки він багато роздумував про особливе покликання старого російського дворянства, що зберігає ідеали природності, особистої честі, незалежності й

свободи. На схилі віку його стало обтяжувати привілейоване становище і побутовий устрій, несхожий на побут простого народу.

Перші роки життя Толстого пройшли у маєтку батьків Ясна Поляна недалеко від міста Тули. Дуже рано, в півторарічному віці, він втратив матір Марію Миколаївну, жінку емоційну і рішучу. Толстой знав багато сімейних розповідей про матір. Образ її був овіяний для нього найсвітлішими відчуттями. Батько, Микола Ілліч, відставний полковник, дружив з декабристами Ісленьєвим і Колошиним. Він відрізнявся гордістю і незалежністю у відносинах з представниками влади. Для Толстого-дитини батько був втіленням краси, сили, пристрасної, азартної любові до радощів життя. Від нього він успадкував захоплення псовим полюванням, красу і азарт якої багато років опісля Толстой виразив на сторінках романа «Війна і мир» в описі цькування вовка гончаками старого графа Ростова.

Родове дерево Лева Толстого

Теплі і зворушливі спогади про дитинство були пов'язані у Толстого також зі старшим братом Николенькою. Николенька навчив маленького Льовушку незвичайним іграм, розповідав йому і іншим братам історії про загальне людське щастя.

У першій повісті Толстого «Дитинство» її герой Николенька Іртеньєв, багато у чому біографічно і душевно близький авторові, говорить про ранні роки свого життя: «Щаслива, щаслива, безповоротна пора дитинства! Як не любити, не леліяти спогадів про неї? Спогади ці освіжають, прославляють мою душу і служать для мене

джерелом кращої насолоди». Ці слова міг би сказати про своє дитинство і автор повісті.

У 1837 р. — сім'я Толстого переїздить з Ясної Поляни до Москви. Закінчилося безтурботне, радісне дитинство. Влітку цього року несподівано вмирає батько, опікункою всиротілих дітей стає їхня тітка, сестра батька Олександра Іллівна Остен-Сакен. Через 4 роки вона померла. Родина Толстого переїхали до Казані, де проживала інша тітка, Пелагея Іллівна Юшковська.

У 1844 р. Толстой, будучи аристократом за походженням, одразу вступив на філософський факультет Казанського університету. Вчився несистематично, пропускав лекції і зрештою не був допущений до перехідних іспитів. Не отримавши допуску до здачі екзамену з історії, він у 1845 р переходить на юридичний факультет. Але і тут викладали історію, лекції з якої йому здавалися нудними й неприємними. Знов починає їх пропускати. Вдавався зі всією пристрасністю до світських веселощів і гульні. У цей час зневажливо ставився до людей несвітських, неаристократичних. Брат Сергій називав його «дріб'язковим малим». Але не тільки світські веселощі захоплювали Толстого. Він багато роздумував про долю людства, про місце наук в житті. Його нелюбов до історії — не свідчення обмеженості. Якимось Толстой-студент зауважив у розмові: «Історія... — це не що інше, як збір байок і марних дрібниць, пересипаних масою непотрібних цифр і власних імен...». У науках молодий Толстой шукав перш за все практичного сенсу. Його не цікавили знання, які не могли бути застосовані в повсякденному житті. Такий погляд на науку взагалі характерний для багатьох людей, світогляд яких формувався у 1840-і рр.

Різкість і незалежність думок Толстого зберігалися впродовж всього життя. А заперечення традиційної історичної науки з новою силою виявилось у 1860-ті рр. в романі «Війна і мир».

12 квітня 1847 р. — розчарований університетською освітою, він подав прохання про виключення з університету. Він вирушив у Ясну Полян, сподіваючись випробувати себе на новій царині — впорядкувати побут своїх кріпаків. Дійсність розбила його задуми. Селяни не розуміли пана, відмовлялися від його порад і допомоги. Толстой вперше гостро відчув величезну, непереборну прірву, що розділяла його, поміщика, і простий народ. Соціальні і культурні перепони між освіченою верствою й народом стали однією з постійних тем художньої прози і статей Толстого.

Свій перший невдалий досвід господарювання він описав через кілька років в оповіданні «Ранок поміщика» (1856), герой якого, Нехлюдов, наділений рисами Толстого.

Повернувшись з Ясної Поляни, Толстой проводить кілька років у Петербурзі і у Москві. Він детально аналізує в щоденниках свої вчинки і переживання, прагне виробити програму поведінки, досягти успіхів в різних науках і сферах життя, в кар'єрі. З самоаналізу в щоденниках зростає його художня проза. Толстой у щоденниках 1847–1852 рр. ретельно фіксує різні переживання і думки в їхніх складних і суперечливих зчепленнях. Він холодно аналізує прояв егоїстичних настроїв у високих і чистих відчуттях, простежує рух, перетікання одного емоційного стану в інший. Спостереження над собою чергуються з описами зовнішності, жестів і характеру знайомих, з роздумами про те, як створювати літературний твір. Толстой орієнтується на досвід психологічного аналізу письменників-сентименталістів ХУІІІ ст. Л.Стерна і Ж.-Ж.Руссо, засвоює прийоми розкриття переживань в романі М. Ю. Лермонтова «Герой нашого часу». У березні 1851 р. Толстой пише «Історію вчорашнього дня» — уривок, в якому детально описує свої відчуття. Це вже не просто щоденниковий запис, а художній твір.

У квітні 1851 р. вирушив на Кавказ, де російські війська вели війну з місцевими горянами. У січні 1852 р. поступив на службу в артилерію. Брав участь у битвах, працював над повістю «Дитинство». Її надрукували під заголовком «Історія мого дитинства» (назва належала Некрасову) у № 9 журналу «Современник» за 1852 р. Вона принесла Толстому успіх і славу одного з найталановитіших російських письменників. У 1854 р. також у № 9 «Современника» з'явилося продовження — повість «Отроцтво», а в № 1 за 1857 р. опублікували повість «Юність», що завершила розповідь про Николенька Іртенєєва — героя «Дитинства» й «Отроцтва».

Своєрідність «Дитинства» і «Отроцтва» тонко помітив літератор і критик М. Чернишевський в статті «Дитинство і отроцтво. Військові оповідання гр. Толстого» (1856). Він назвав відмінними рисами толстовського таланту «глибоке знання таємних рухів психічного життя і безпосередню чистоту етичного відчуття». Три повісті Толстого — не послідовна історія виховання і дорослішання головного героя і розповідача, Николеньки Іртенєєва. Це опис низки епізодів його життя — дитячих ігор, першого полювання і першої закоханості в Сонечку Валахіну, смерті матері, відносин з друзями, балів і навчання. Те, що оточує, здається дрібним, негідним уваги, і те, що для інших є

дійсними подіями життя Николеньки, в свідомості самого героя-дитини займають рівне місце. Образ на вихователя Карла Івановича, який убив над головою Николеньки муху хлопавкою і розбудив його, переживається героєм не менш гостро, ніж перше кохання або розлука з рідними. Толстой докладно описує відчуття дитини. Зображення відчуттів в «Дитинстві», «Отроцтві» і «Юності» нагадує аналіз власних переживань в щоденниках Толстого. Намічені в щоденниках і втілені в цих трьох повістях принципи зображення внутрішнього світу персонажів перейшли в романи «Війна і мир», «Анна Кареніна» і в багато інших пізніших творів Толстого.

Тема простоти і природності як вищої цінності життя і «суперечка» з «парадним», красивим зображенням війни виражена в Севастопольських оповіданнях Толстого: «Севастополь у грудні» (1855), «Севастополь у травні» (1855) і «Севастополь у серпні» 1855 р. (1856). У нарисах описані епізоди героїчної оборони Севастополя від англо-французських військ 1855 р. Толстой сам брав участь в обороні Севастополя і багато днів і ночей провів в найнебезпечнішому місці — на 4-му бастіоні, який нещадно обстрілювала ворожа артилерія.

Севастопольські оповідання Толстого — це не панорамний опис всієї багатомісячної гігантської битви за місто, а замальовки кількох днів з життя його захисників. Саме у деталях — у зображенні буднів солдатів, матросів, сестер милосердя, офіцерів, міщан — Толстой шукає справжню правду війни.

Провідний мотив севастопольських оповідань — протиприродність і безумство війни. У нарисі «Севастополь в грудні» Толстой описує не вражаючу правильність бою, а страшні сцени страждань поранених в госпіталі. Він використовує прийом контрасту, різко зіштовхуючи мир живих і прекрасну природу з світом мертвих — жертв війни. Наприклад, розповідає про дитину, що збирає польові квіти між трупами, що розкладаються, й зачіпає ногою витягнуту руку безголового мерця.

19 листопада 1855 р. прибув до Петербургу. Його ім'я вже овіяне славою. На співпрацю з Толстим сподівалися письменники і журналісти різних напрямів. Але літературне середовище, дух літературних гуртків і суперництва відштовхнув Толстого від нових знайомих. Їхні інтереси здаються йому дрібними і нікчемними, життя — метушливим і безглуздим. Толстой відводив душу в гульні з циганами і в нестримній картярській грі. У травні 1856 р. залишив Петербург і поселився в Ясній Полянці.

Восени 1859 р. відкрив у Ясній Полянї школу для селянських дітей. Він займався з дітьми історією, давав їм теми для творів. У 1862 р. школу закрили після поліцейського обшуку. Причиною стали підозри властей в тому, що студенти, що викладали в яснополянській школі, займалися антиурядовою діяльністю. Висновки з своєї діяльності в яснополянській школі письменник сформулював у статті з «скандальною» назвою: «Кому у кого вчитися писати: селянським хлоп'ятам у нас або нам у селянських хлоп'ят?». На думку Толстого, народне мистецтво і культура не нижчі, а скоріше вищі за культуру і мистецтво, визнані в освіченому суспільстві. Селянські діти зберігають душевну чистоту і природність, загублену в освічених станах. Їхнє навчання цінностям «високої» культури, вважає Толстой, навряд чи необхідно. Навпаки, сам письменник, займаючись з ними, опинився в ролі не вчителя, а учня. У 1862 р. — одружився з дочкою московського лікаря Софією Андріївною Берс. Весіллю передували сумніви Толстого у силі і глибині свого почуття, в здатності принести щастя майбутній дружині і знайти самому заспокоєння і радість в новому, сімейному житті. Після весілля молоде подружжя виїжджає в Ясну Поляню. 25 вересня Толстой записує у щоденнику: «Неймовірне щастя». Взаємне нерозуміння, важкі сварки, відчуженість один від одного — поки все це в далекому майбутньому.

У 1863 р. — опублікував повість «Козаки», працювати над якою почав ще у середині 1850-х рр. Повість, як і багато інших його творів, автобіографічна. У її основі лежать кавказькі спогади, перш за все — історія його неподіленої любові до козачки, що жила у Старогладківській станиці. Він обирає традиційний для романтичної літератури сюжет: любов охолодженого, розчарованого життям героя-утікача з набридлого світу цивілізації до «природної» і пристрасної героїні. На цей сюжет були написані поеми О. С. Пушкіна «Кавказький полоняник» і «Цигани». «Циган» Толстой перечитував, працюючи над «Козаками». Але він додав цьому сюжету новий смисл. Молодий дворянин Дмитро Оленін лише зовні нагадує романтичного героя: його втома від життя неглибока. Він тягнеться до природної простоти, стихійного життя козаків, але залишається їм чужий. Інтереси, виховання, соціальний стан Оленіна віддаляють його від жителів козачої станиці. Красуня козачка Мар'яна віддає перевагу над ним відчайдушному козакові Лукашку. Оленін жадібно вбирає нехитрі і мудрі думки старого козака, мисливця і колишнього злодія дядька Єрошки: щастя, сенс життя — у захваті всіма її радощами, в плотській

насолоді. Але він ніколи не зможе стати таким простим, безтурботним, добрим і злим, чистим і цинічним одночасно, як дядько Єрошка.

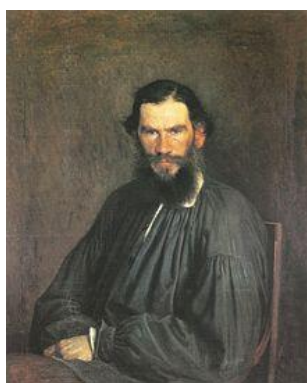
У 1856–1863 рр. — працював над романом про декабристів. Коріння подій 14 грудня 1825 р. він побачив у подіях війни 1812 р. — часу духовного пробудження народу, єднання дворянства й простих людей у боротьбі з іноземцями. Так виник задум роману «Війна і мир». Роман писався впродовж 1863–1869 рр. (виданий у 1865–1869 рр., у виданнях 1873 і 1886 рр. до тексту внесені деякі зміни).

У 1877 р. — закінчив свій другий роман — «Анну Кареніну» (опублікований у 1876–1877 рр.).

У другій половині 1860-х - 1870-х рр. Толстой переживає болісну духовну кризу.

У 1869 р. він відправився дивитися маєток у Пензенській губернії, який розраховував вигідно купити. Дорогою заночував в арзамаському готелі. Заснув, але раптом з жахом прокинувся: уявилося, що він зараз помре.

Свої відчуття Толстой описав в незавершеній повісті «Записки божевільного», над якою працював у 1885–1886 рр. Страх смерті, відчуття порожнечі і нісенітничі життя переслідували Толстого впродовж кількох років. Він намагався шукати утіхи у філософії, у православній вірі і в інших релігіях. Але не отримав ні від філософів, ані від богословів зрозумілої і близької йому відповіді про сенс життя. Філософія і існуючі релігії представилися Толстому беззмістовними і непотрібними. Його неодноразово відвідували думки про самогубство.

Портрет роботи Івана Крамського, 1873

Криза була подолана на рубежі 1870—1880-х рр. Толстой приходить до визнання позарозумної, інтуїтивної народної релігійності єдиною відповіддю на питання про сенс життя. У опрощенні, в

уподібненні себе людям з народу, селянам він побачив призначення і борг дворян, інтелігентів — всіх, хто входить у привілейоване суспільство. При цьому він не прийняв і не розумів народної віри у чудове і потойбічне. Нова віра, якої вчив Толстой у своїх релігійно-філософських творах 1880-х і пізнішого часу, була перш за все етичним ученням. Бог для Толстого — це вищий, чистіший початок в душі людини, втілення етичного принципу. Толстой вважав, що існуючі християнські релігії, зокрема, православ'я, спотворюють дух і суть заповідей, віровчення Христа. Він не міг прийняти позараціонального, надрозумного у богослів'ї (церковних догматів). Дорікав церкві в примиренні з насильством або навіть у виправданні насильства. За думкою Толстого, будь-яке насильство неприпустимо в людському суспільстві. Подолання зла, перемога над ним і здійснення християнського ідеалу загального братерства можливі тільки завдяки етичному вдосконаленню кожної людини. Про подолання духовної кризи і про свою нову віру Толстой розповів в «Сповіді» (написана у 1879–1882 рр., опублікована у 1884 р.).

Толстой переосмислив все своє життя. Він прийшов до думки, що лише життя простого народу близьке до етичних істин. У статті «Що таке мистецтво?» (1898) він відкидає все у світовій культурі, створене людьми з пануючих класів. На думку Толстого, єдина дійсна функція мистецтва — дати «знання відмінності між добром і злом», і цю функцію повною мірою виконує тільки мистецтво, створене простим народом. Бідність і страждання знедолених болісно переживалися Толстим. Він був одним з організаторів суспільної допомоги голодуючим селянам у 1891 р. Особиста праця, перш за все фізична, відмова від багатства, від власності, нажитої завдяки роботі інших, він вважає необхідним для спроможних людей. Про це він написав в публіцистичному творі «Так що ж нам робити?», над яким працював у 1882–1886 рр. Толстой прийшов до думки про те, що приватна власність на землю протиприродна, що держава, що вдається до насильства, до жорстоких покарань, не має існувати.

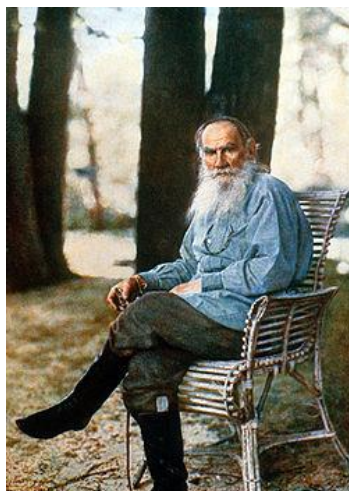
У 1908 р. — дізнавшись про повішення у Херсоні 12 селян, які брали участь в діях проти поміщиків, відгукнувся на це статтею «Не можу мовчати».

Ідеї пізнього Толстого нагадують соціалістичне учення. Але на відміну від соціалістів, він був переконаним супротивником революції. І шлях до людського щастя бачив перш за все не у соціальних і економічних змінах, а в етичному самоудосконаленні кожної людини. Помірність бажань, скромне життя, без розкоші, звільнення від

пристрастей, обмеження або придушення статевого ваблення — такі, згідно з Толстим, мають бути етичні орієнтири.

Позиція пізнього Толстого — це позиція пророка, викривача суспільної і державної неправди, що проголошує віровчення вселюдської братської любові і праці. Толстой-публіцист і вчитель життя набув величезної популярності не тільки в Росії, але і у всьому світі. Ясна Поляна стає місцем паломництва: до Толстого за порадою приходять люди з різних верств, з багатьох країн. 22 лютого 1901 р. Синод — найвищий церковний орган у Росії того часу — виніс визначення про відлучення Толстого від церкви, вказавши на антиправославний дух толстовського вчення. Але відлучення не послабило виняткового впливу Толстого на російське суспільство. На півдні Росії його послідовники — толстовці — створили сільськогосподарські комуні, жили, спільно обробляючи землю.

У творчості пізнього Толстого яскраво виявилися прагнення до простоти стилю і пряма повчальність. Він створив численні твори, написані в наслідування народним легендам і казкам, в яких виразив своє розуміння учення Христа, уявлення про гідне і праведне життя і про ідеальне суспільство.

Лев Толстой в Ясній Полянці, 1908 р.

Збоченість, неправильність життя людей, устрою суспільства — основна тема творчості пізнього Толстого. У повісті «Отець Сергій» (Толстой працював над нею у 1890-х рр., опублікована після смерті у 1911 р.) зображається історія життя князя Степана Касатського, що стає ченцем Сергієм, вкрай самолюбної людини, що проходить через спокусу славою до простого покірливого життя убогого мандрівника. У

повісті «Крейцерова соната» (1887–1889) Толстой представив статеву любов між чоловіком і жінкою низьким, негідним людини відчуттям. У п'єсі «Живий труп» (у 1900 р., опублікована посмертно, у 1911 р.) в центрі уваги автора — ненормальність законів і влади, що примушують подружжя, що розлюбило і готове розлучитися один з одним, до продовження сумісного життя. Головний герой п'єси, Федя Протасов, відчуває порожнечу навколишнього суспільства і знаходить вихід в хмільному розгулі. Прагнення розв'язати заплутаний вузол відносин із залишеною дружиною Лізою і з кохаючим її чесним, але обмеженим і не розуміючим Протасова Віктором Кареніним приводить головного героя до самогубства.

У оповіданні «Холстомір» (у 1885 р., перший варіант — 1864–1865 рр.) потворність відносин, що панують серед людей, викрита завдяки особливому прийому: події зображені в сприйнятті коня Холстоміра. Розповідь побудована на контрасті — трагічне життя мудрого Холстоміра й історія безглузлого існування його колишнього господаря, розпусного й егоїстичного князя Серпуховського.

Прозріння героя, етичне, духовне перетворення на порозі смерті — сюжет повістей «Смерть Івана Ілліча» (1881–1882 рр., 1884–1886 рр., опублікована у 1886 р.) і «Господар і працівник» (1894–1895 рр.). Смертельно хворий великий чиновник Іван Ілліч переконується, наскільки порожнє було його життя, в якому він слідував тим же правилам і звичкам, що і інші люди його круга. Повість будується на контрасті нових уявлень Івана Ілліча про життя і думок, властивих його сім'ї і товаришам по службі. Герой другої повісті, господар заїжджого двору жадібний і чужий докорам совісті Брехунів несподівано для самого себе рятуює ціною життя свого працівника Микиту.

У 1889–1899 рр. — працював над своїм останнім романом — «Воскресіння». У основі сюжету — етичне відродження багатого дворянина Дмитра Івановича Нехлюдова і повії Катюши Маслової, яку Нехлюдов колись спокусив. У «Воскресінні» Толстой відмовляється від свого улюбленого прийому — зображення переживань героїв — «діалектики душі». Опис складного руху суперечливих переживань замінюється прямими думками-оцінками Нехлюдовим себе і навколишніх людей. Толстой описує парадоксальну, «перевернену» ситуацію: Нехлюдов, винний в етичному падінні Катюши Маслової, виявляється її юридичним суддею. Він потрапляє в число присяжних засідателів, які вирішують питання про винність Маслової (Маслову підозрюють в причетності до отруєння купця-відвідувача публічного будинку).

Толстой зображає цілу галерею персонажів з різних прошарків — чиновників, кримінальних злочинців, революціонерів. Автор роману виступає у ролі безжального судді сучасного суспільного і державного устрою.

У 1896–1904 рр. — написав повість «Хаджі-Мурат» (вперше опублікована посмертно, 1912 р.). Її сюжет — історія переходу на бік росіян чеченця Хаджі-Мурата, що прагне помститися імаму Шамілю. На відміну від інших пізніх творів Толстого, в «Хаджі-Мураті» відсутня очевидна авторська мораль. Тому не випадково Толстой не хотів видавати цю повість. Хаджі-Мурат — тип «природного героя», що привертав увагу ще молодого Толстого. Прагнення свободи — його основна риса. Хаджі-Мурату не чужі негативні якості. Але він, при всій своїй підступності, простодушний і цим протиставлений двом володарям-ворогам — лицемірному Миколі I і Шамілю. Толстой вдається до прийому викривання ненормальності життя російського світського суспільства та двору, зображуючи їх через сприйняття Хаджі-Мурата, що помічає все дивне, протиприродне. Повість побудована на прийомі смислового перегукування подій. Історія Хаджі-Мурата, жертви обману російського царя і його оточення, співвіднесена з долею нещасного російського солдата Авдеева.

1906, Толстой з онукою, фотографія зроблена дружиною

З початку 1880-х рр. у відносинах між Толстим і його дружиною та синами нарастає взаємовідчуження. Толстой відчував муки і сором через своє багатство. Розлад між ученням, що закликає до відмови від багатства, і власною поведінкою був для нього нестерпно тяжкий. У 1880-х рр. між Толстим і Софією Андріївною визріває конфлікт через майно й доходи від видань творів письменника. 21 травня 1883 р. він надав дружині повну довіреність на ведення всіх майнових справ, за

два роки розділив усе своє майно між дружиною та дітьми. Усе майно він хотів роздати нужденним, але його зупинила загроза дружини оголосити його божевільним і заснувати над ним опіку. Софія Андріївна відстоювала інтереси й добробут родини.

Толстой надав усім видавцям право на вільне видання всіх своїх творів, що вийшли після 1881 р. (цей рік Толстой вважав роком власного етичного перелому). Але Софія Андріївна вимагала привілеї для себе на видання зібрання творів чоловіка. 22 липня 1910 р. Толстой склав заповіт, у якому надавав усім видавцям право на видання своїх творів. Цей заповіт загострив відносини з дружиною. Відчуваючи неможливість збереження миру в родині й бажаючи вповні наслідувати ідеал спрощення і трудового життя, Толстой о 5-й годині ранку 28 жовтня 1910 р. разом зі своїм лікарем Д. П. Маковицьким залишив Ясну Полян. За кілька днів до них приєдналася дочка Льва Миколайовича, Олександра Львівна. Толстой мав намір їхати на південь, потім, імовірно, за кордон. Думав стати селянином.

О 6-й годині 35 хвилин вечора 31 жовтня поїзд, що прямував у Ростов-на-Дону, прибув на станцію Астапово Рязансько-Уральської залізниці. Толстой, у якого піднялася температура, був вимушений зупинитися у будиночку начальника станції Івана Озоліна. Лікарі визначили запалення легень.

О 6.05 7 (20) листопада 1910 р. Толстой помер. 10 (23) листопада 1910 р. письменника поховали в Ясній Полян, скраю лісового яру, де у дитинстві він разом із братом шукав «зелену паличку», яка зберігала «секрет» ошасливлення всіх людей.

Лев Толстой здійснив поїздку до Києва протягом 14-16 червня 1879 р., відвідав Києво-Печерську лавру, Софійський і Михайлівський собори, духовну академію та деякі інші сакральні пам'ятки. Імовірно, зупинявся у сестри своєї дружини Г. А. Кузьминської на теперішній вулиці Льва Толстого № 9.

Відтворив київські враження у праці «Дослідження догматичного богослов'я» та інших. У жовтні 1884 р. Лев Толстой гостював у художника Миколи Ґе на хуторі Шевченковому поблизу села Івангорода, де відвідав івангородську лікарню та місцеву школу. Письменник побував також у селі Іржавець, зустрівся там з родиною Ревуцьких.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

ТОЛЬЯТТИ ПАЛЬМИРО МІКЕЛЕ НІКОЛА
(26 БЕРЕЗНЯ 1893 - 21 СЕРПЕНЬ 1964 рр.)

Генеральний секретар Італійської комуністичної партії.

Народився у сім'ї вчителів. Молодший брат італійського математика Еудженіо Джузеппе Тольятті.

Почав своє політичне життя у соціалістичній партії Італії ще до Першої світової війни. Після війни брав участь у групі навколо газети Антоніо Грамші «Новий порядок» у Турині.

Брав участь у створенні комуністичної партії Італії і, після того як фашистський режим Муссоліні заарештував Грамші, став лідером компартії і залишався на цій посаді до своєї смерті.

У 1930-ті рр. перебував на засланні. У 1940-1944 рр. жив у СРСР, виступав за московським радіо (мовлення на Італію) під псевдонімом Маріо Корренте; в березні 1944 р. повернувся в Італію, заснував журнал «Рінашіта»; став натхненником політики національної єдності у боротьбі за вигнання німецько-нацистських військ, що окупували Італію у 1943 р.

Секретаріат ІККІ, обраний на VII конгресі Комінтерну. Справа наліво: В. Пік, О. Куусинен, Г. Димитров, К. Готвальд, Д. Мануїльський, П. Тольятті. 1935 р.

Під його керівництвом компартія Італії зробила так званий «Салернський поворот» - поворот партії до підтримки демократичних реформ в Італії і відмовилася від збройної боротьби за соціалізм. Це також означало роззброєння партизан, що підтримувалися комуністами. Його заступниками були Луїджі Лонго і П'єтро Секкі.

Під управлінням Тольятті компартія Італії стала найбільшою партією в Італії і найбільшою неправящей комуністичною партією в Європі. Пальміро Тольятті короткочасно входив в уряд національної єдності Альчиде де Гаспері, займаючи пост віце-прем'єра, а раніше короткочасно пост міністра юстиції і пост міністра без портфеля. Після парламентських виборів 1946 р. Компартія Італії посіла третє місце (близько 19% голосів) і отримала 104 місця в Установчих зборах. Хоча в подальшому представники компартії і не входили в уряд, партія була при владі в багатьох муніципалітетах і володіла великим впливом у суспільстві.

Тольятті послідовно виступав за дружбу з Радянським Союзом. Відвідавши дитячий садок № 1 «Орлятко» заводу «Арсенал» у 1960 р., він написав в книзі відгуків по-російськи: «Дивовижне установа! Ми повинні розуміти і сподіватися, що для всіх дітей у всіх країнах світу може бути відкритий такий шлях - шлях колективного виховання здоров'я, свободи».

У серпні 1964 р. Тольятті знаходився на відпочинок і лікування в Криму. Під час відвідування дитячого табору «Артек» втратив свідомість і незабаром помер.

Труну з тілом Тольятті в Італію супроводжувала радянська партійна делегація на чолі з Леонідом Брежнєвим, який вже через два місяці став на чолі КПРС і держави. На церемонії прощання в Римі Брежнєв, зокрема, сказав: «Товариш Тольятті дивно умів поєднувати глибоку розробку найважливіших проблем робітничого руху з великою пропагандистською роботою, кропіткої організаторською діяльністю.

Він завжди був тісно пов'язаний з масами, знаходився в центрі політичної боротьби». Ці теплі слова, які по достоїнству оцінили посланці європейських компартій, різко контрастували із зневажливим ставленням до єврокомуністів з боку Хрущова, який навіть не побачився з Тольятті за час його поїздки у СРСР.

25 серпня 1964 р. Пальміро Тольятті похований в Римі, в останню путь його проводжали на багатотисячній церемонії представники комуністичних партій Італії, Франції, Іспанії, СРСР і інших країн

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. —
860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч.
закл. — К., 2000.

ТОМАШІВСЬКИЙ СТЕПАН (9 січня 1875 — 21 грудня 1930 рр.)

Український історик, публіцист і політик. Дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (з 1899 р.), був головою НТШ у 1913–1915 рр. Автор низки праць з історії української державності. До загальної школи та гімназії ходив у Самборі, де 1895 р. склав іспит зрілості. Університетські студії, перервані однорічною військовою службою у 1898/99 рр., відбував на філософському та правничому факультетах Львівського університету (учень М. Грушевського й Л. Фінкеля), навчання на яких закінчив у 1900 р.

У 1900 — 1910 рр. - вчителював у гімназіях Бережан і Львова, з 1910 р. — доцент історії Австрії у Львівському університеті. У 1914 — 1918 рр. - член Бойової Управи Українських Січових Стрільців. У 1919 р. радник делегації ЗУНР на мирній конференції в Парижі. Організатор Українського національного комітету у Парижі у 1919 р. 19 грудня 1919 р. видав декларацію, якою оголосив себе «представником і оборонцем національних інтересів України перед політичним світом», заявив, що УНК... уважає повне воскресення України в етнографічних кордонах, з'єдинених з сильною Росією в федерації.

У 1920 р. — голова дипломатичної місії ЗУНР в Лондоні. 14 травня 1920 р. у Лондоні Представник ЗУНР у Парижі С.Томашівський — у порозумінні з Є. Петрушевичем — подав головам союзних держав

меморіал — про потребу утворення нейтральної незалежної західноукраїнської держави — Галицької Республіки (Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя, Надсяння, Закарпатська Русь і Лемківщина).

У 1921 — 1925 рр. — у Берліні, з 1926 р. вчителював у Львові, з 1928 р. — доцент історії України у Краківському Університеті.

Наукові дослідження Томашівського присвячені головним чином Хмельниччині й Мазепинській добі. Він виконав велику роботу в архівах Львова, Кракова, Відня, Будапешту і Ватикану.

Важливіші археографічні публікації: «Акти про народні рухи й руські соймики у Галичині 1648 — 51 рр.» («Жерела до історії України-Руси», т. IV — VI, 1898 — 1902 — 1913); «Ватиканські матеріали до історії України, т. I. Донесення римських нунціїв про Україну 1648 — 1657» (там же, т. XVI, 1919); матеріали з польських і австрійських архівів до історії мазепинської доби (в ЗНТШ).

На перших працях Томашівського позначився вплив Грушевського: «Матеріали до історії Хмельниччини», ЗНТШ, т. 14, 1896; «Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.», ЗНТШ, т. 23 — 24, 1898, лежали ще в площині народницьких ідей тогочасної історіографії.

Дальші студії Томашівського, зокрема, присвячені Мазепинській добі, поставили перед ним проблему державницького чинника в українському історичному процесі («Словацький висланник на Україні 1708 — 1709», «Наук. Збірник, присвячений М. Грушевському», 1906 р.; «Угорщина і Польща на початку 18 ст.», ЗНТШ, т. 83 — 86, 1908; «Із записок Каролінців про 1708 — 09 р.», ЗНТШ, т. 92, 1909; «Листи Петра В. до А. М. Сенявського», там же; «Мазепа і австрійська політика», там же; «Причинки до історії Мазепинщини», Л., 1910 та ін.).

Вплив нових ідей позначився також на пізніших студіях з історії Хмельниччини («Один момент під Зборовом 1649 р.», ЗНТШ, т. 107 — 108, 1913; «Між Пилявцями і Замостям», «Жерела до історії України-Руси» VI, 1913; «До історії перелому Хмельниччини». «Ювілейний Збірник ВУАН на пошану Д. Багалія», К. 1927). Але щойно досліді в царині українського середньовіччя дали змогу Томашівському ширше розгорнути картину українського історичного процесу й забезпечили йому, поряд з В. Липинським, провідне місце в українській державницькій історіографії.

У 1919 р. вийшла у Львові праця Томашівського «Українська історія. Старинні і середні віки», в якій він дав державницьку синтезу історії України княжої й литовсько-польської доби. Характерною особливістю його концепції було те, що він виділяв роль західно-

українських земель, вважаючи Галицько-Волинську державу першою національною українською державою. Цей перехід з народницьких позицій на позиції державницькі поглиблював ідейно-політичні (зокрема на галицькому ґрунті) й особисті розходження між ним і Грушевським, що врешті призвело до розриву між ними (виступи Томашівського у пресі, його опозиція у рамках НТШ 1913).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.; Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

ТОМИЛЕНКО ВАСИЛЬ (р. н. невід. – 1638 р.)

У пору, коли полковники реєстрового козацтва Караїмович і Барабаш по-зрадницькому видавали Івана Сулиму (1635 р.) полякам, гетьманом реєстровиків випало бути Василю Томиленкові. Ніяких свідчень про те, чи мав він щось спільного з цією зрадою, до нас не дійшло. Зате достеменно відомо, що гетьман не хотів далі миритися зі свавіллям польського панства. Маючи чимало фактів, що яскраво засвідчували, наскільки польські магнати й урядовці дозволяють собі виходити поза межі законності, він спорядив до Варшави делегацію, яка б довела до відома уряду й короля, що ж насправді діється в українських землях. Тобто цей гетьман не просто шукав порозуміння з королем, а вимагав від нього та уряду приборкати шляхту, поставити її в рамки закону. Він визнавав Україну в складі Речі Посполитої, але на засадах гідності.

З кого ж складалася ця делегація? З того ж таки заслуженого перед поляками Івана Барабаша, що, як адміністратор, був тоді сотником черкаським, та з Богдана Хмельницького, що був сотником чигиринським. Допомогти їм у цих переговорах зголосився вже відомий нам Адам Кисіль. Але навіть його авторитет, здобутий у розправі з Сулимою, не допоміг: польський уряд не збирався полегшувати ні долі українського селянства, ні долі козацтва. Хоча й обіцяв.

Гетьман Томиленко сподівався, що хоч частину тих обіцянок поляки виконають. Але саме його поміркованість і терплячість дуже не сподобалися козакам, які вже ані на шеляг не вірили польському

урядові - і, мусимо визнати, справедливо - й приписували гетьманові пропольські настрої.

Та парадокс становища цього гетьмана полягав у тому, що й поляки вбачали в ньому недруга, настроєного проукраїнськи. А йшлося ж про реєстрових козаків, що їх утримував той-таки польський уряд, і які, за задумом сейму, мали б захищати інтереси польської корони. Отже, як бачимо, ситуація для гетьмана була надзвичайно несприятливою. Зусібч.

Улітку 1635 р. - за кілька місяців по тому, як Томиленка обрали гетьманом - на березі річки Росави козацтво скликало Велику Раду, в якій брали участь не лише реєстровики, а й представники навколишніх сільських та міських громад. Мав що слухати тут Адам Кисіль, який представляв на раді польський сейм. Козаки висловили йому все, що думали і про польський уряд, і про свого гетьмана Томиленка, який, на їхню думку, слабо обстоював інтереси козацтва.

Але й гетьман, і сенатор розуміли: обстоювати «сильно» - означало розпочинати нове повстання. Оскільки іншого аргументу в тій політичній ситуації українцям не лишалося. Та якщо для Кисіля повстання взагалі було неприйнятним, то для Томиленка виникало питання: «А чи готове до нього козацтво? Чи підтримає це повстання народ?». І відповідь теж була ясною: «Не готове. Не підтримає».

Поки Кисіль їздив з вимогами козаків до Варшави, поки повертався звідти із тими чи тими запевненнями, поки козаки остаточно переконалися, що їхні скарги в столиці Польщі нікого не обходять, минуло... майже два роки. І минули вони, як завжди минали на Запоріжжі, в сутичках із татарами, в морських походах до кримських берегів, у степових дозорах. Проте жодні успіхи на кримському напрямку не спроможні були зарадити головному - розв'язати проблему українсько-польських відносин. Соціальні й релігійні утиски, самочинство і свавілля великопанської шляхти, грабіжницькі закони.

Одне слово, назривала ще одна велика козацька рада. Напередодні її поляки зайняли хитру позицію: цього разу вони вже не намагалися захистити, виправдати і вберегти гетьмана Томиленка, а навпаки, почали звинувачувати його в тому, що це саме через його не наполегливість і політичну негнучкість козацтво й досі не знаходить спільної мови з польською адміністрацією. Тобто, по суті, Адам Кисіль та його супровід солідаризувалися з антигетьманськи настроєною частиною козаків.

Знову ж таки, парадоксальність ситуації полягала в тому, що антигетьманські настрої і пропольські й антипольські налаштованого

козацтва співпадали з настроями польської делегації. Яка, за згоди Варшави, підступно жертвувала Томиленком, маючи - наче мічену карту в рукаві - в запасі ще більш пропольски зорієнтованого кандидата на булаву. І це при тому, що ініціаторами скликання Ради виступали козаки, які готові були... повстати проти Польщі, а Томиленко, бачте, стримував їх, радив не поспішати, спочатку ослабити Кримське ханство, а вже тоді...

Слід віддати полякам належне, вони зуміли залучити до участі в Раді, що теж відбулася на річці Росаві (1637 р.), чимало козаків польської орієнтації.

Козацько-селянська зброя часів визвольної війни

Хоч Томиленко досить вправно захищався і таки справді мав певні заслуги перед козацтвом, нічого йому не допомогло. За підтримки поляків, козаки позбавили його гетьманської булави. Гетьманом став Сава Кононович, який ніколи й не приховував своїх польських симпатій.

ТОРЕЗ МОРИС (1900-1964 рр.)

Діяч французького і міжнародного робочого і комуністичного руху, генеральний секретар Французької комуністичної партії (1930-1964 рр.).

Народився 28 квітня 1900 р. у Нуайель-Годо (департамент Пад-де-Кале) в сім'ї шахтаря. До 1920 р. працював наймитом, шахтарем. У березні 1919 р. вступив в Соціалістичну партію Франції; брав активну участь у боротьбі за її приєднання до Комінтерну. З 1920 р. у Французькій комуністичній партії, неодноразово заарештовувався. Генеральний секретар ФКП з 1930 р. і до травня 1964 р. У 1936 р. брав участь у створенні Народного фронту і підтримав уряд Леона Блюма (хоча сам і не увійшов до нього).

У 1939 р. ФКП була заборонена, сам Торез - інтернований і позбавлений громадянства, а потім направлений в армію. Під час Другої світової війни втік до СРСР, був заочно засуджений до смертної кари за дезертирство, після звільнення Франції у 1944 р. був помилуваний де Голлем, повернувся до Франції і відновив політичну діяльність.

Віце-прем'єр уряду Четвертої республіки (1946-1947).

З 1950 р. здоров'я Тореза стало погіршуватися, і він довго перебував на лікуванні в СРСР. Фактичне керівництво в партії перейшло до ідеолога ФКП Жаку Дюкло, хоча формально Торез перестав бути генсеком партії лише незадовго до смерті. Помер на борту теплохода ЧМП «Литва» по дорозі до Ялти під час стоянки в Стамбулі. Тіло було доставлено у Варну, а звідти літаком Аерофлоту у Париж. Похований на кладовищі Пер-Лашез у Парижі.

Сім'я: Дружина (з 1932 р.) - Жаннетта Вермерш-Торез (1910-2001 рр.). Сини - Жан (рід. 1936 р.), Поль (1940 р.) і П'єр (1946 р.).

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ТОТАЛІТАРИЗМ

ТОТАЛІТАРИЗМ (італ. Totalità і прикметник італ. totalitario, від лат. Totalitos цілісний — той, що охоплює усе загалом) — система державно-політичної влади, яка регламентує усі суспільні та приватні сфери життя людини-громадянина і не визнає автономії від держави таких недержавних сфер людської діяльності як економіка і господарство, культура, виховання, релігія.

Тоталітаризмом вважається політичне панування, яке вимагає необмеженого керування підлеглими і їхнє повне підкорення

поставленим згори політичним цілям. Примусова уніфікація і невпинна жорстокість тоталітарної влади зазвичай обґрунтовується внутрішніми або зовнішніми загрозами існуванню держави.

Тоталітаризм зазвичай передбачає наявність фігури вождя (фюрера), диктатуру і терор, регулярну мобілізацію населення в масові організації, ізоляцію або вбивство фактично або потенційно незгодних.

Тоталітарний політичний режим є протилежністю демократичної правової держави.

У політології поняття «тоталітаризму» найперше було використано для характеристики фашистського режиму Муссоліні в Італії, але згодом воно поширилось на позначення нацистського режиму Третього Рейху та радянського сталінізму.

Слово «тоталітаризм» було введено в обіг у 1923 р. італійським політиком Джованні Амендолою, який використовував його на означення політичного ладу фашистської Італії для підкреслення відмінностей цього ладу від відомих в історії прикладів диктатури.

Уперше цей термін для пропаганди застосував у 1925 р. Беніто Муссоліні, коли в Італії почала формуватись однопартійна фашистська система. Слід зазначити, що в Італії, як і у Німеччині тих часів вислів «тоталітарна держава» застосовувався у позитивному значенні. За межами цих режимів термін мав переважно негативне значення. Політичний режим, що характеризується відсутністю демократичних свобод, диктатурою і повним (тотальним) контролем держави над усіма сферами життя суспільства й особи.

Тоталітаризм як історична форма суспільного існування з'явився в епоху Новітнього часу й особливо характерний для диктаторських режимів ХХ століття. Система управління, яка прагнула до цілковитого підпорядкування суспільства державі за допомогою монополії на інформацію, пропаганди, офіційної державної ідеології, обов'язкової для громадян, терору таємних служб, однопартійної системи, обов'язкового членства в підконтрольних правлячій партії масових організаціях.

Зазвичай тоталітаризм сприймається як феномен політичний, проте він також може бути розглянутий ширше, свідченням чому є поняття тоталітарних структур.

ОЗНАКИ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

Диктатура однієї партії; Зрощення партій і держави; Панування партійної та державної еліти; Непомірне звеличення (культ) особи вождя; Контроль партії і держави над економікою; Політичний

контроль; Втручання у приватне життя громадян; Репресії і переслідування.

За загальноприйнятим поглядом, корінням нацизму є крайній шовінізм і расизм, а не егалітаризм. Економічну систему у нацистській Німеччині і фашистській Італії зазвичай класифікують як державно-корпоративний капіталізм.

Прагнення повного контролю над суспільством було властиве багатьом деспотичним правителям. Тому у деяких джерелах до тоталітарних режимів зараховуються династія Маур'їв в Індії (321–185 до н. е.), Династія Цін в Китаї (221–206 до н. е.), Правління Чака над зулу (1816–1828). Слід особливо виділити легізм у Цін, який був повноцінною ідеологією і мав філософсько-теоретичне обґрунтування необхідності тотального контролю. При цьому легізм був офіційною ідеологією Цін понад 150 років, аж до її падіння у ході народного повстання.

Однак наведені вище тиранії загалом перебували у руслі традиції і не користувались масовою народною підтримкою. Практичне здійснення абсолютного контролю держави над усім громадським життям і виробництвом стало можливим тільки у ХХ ст завдяки економічному розвитку, розповсюдження телекомунікаційних технологій і появі ефективних методів маніпуляції суспільством (найперше, пропаганди). Ці технології здатні забезпечити гарантовану масову підтримку керівництва країни, особливо якщо на чолі стоїть харизматичний лідер. Незважаючи на ці об'єктивні тенденції, тоталітаризм виник лише в окремих країнах. Макс Вебер вважав, що виникненню тоталітаризму передують глибока криза, що виражається в загостренні конфлікту між прагненням до самореалізації і переважанням зовнішнього світу. Починаючи з ХІХ ст., цей конфлікт виявляє себе на кількох рівнях: соціальному (особистість проти народу), економічному (капіталізм проти соціалізму), ідеологічному (лібералізм проти демократії) тощо. Ліберальна демократія є компромісом, який досягається за рахунок розподілу сфер впливу — завдяки правовим обмеженням на владу суспільства і захисту автономного простору. Тоталітаризм пропонує інше рішення, що складається з ліквідації ліберальних (ринкових) і демократичних інститутів. За твердженнями ідеологів режиму, внаслідок цього зникають передумови для системних конфліктів, а все суспільство об'єднується в єдине ціле.

Деякі дослідники тоталітаризму (Ф. фон Хайек, А. Ренд, Л. фон Мізес та ін) розглядають його як крайню форму колективізму і

звертають увагу на те, що всі три тоталітарні системи поєднує державна підтримка колективних інтересів (нації — нацизм, держави — фашизм чи трудящих — комунізм) на шкоду приватним інтересам і цілям окремого громадянина. Звідси, на їхню думку, випливають властивості тоталітарних режимів: наявність системи придушення невдоволених, всепроникний контроль держави над приватним життям громадян, відсутність свободи слова тощо. Соціал-демократи пояснюють зростання тоталітаризму тим, що у період занепаду люди шукають рішення в диктатурі. Тому обов'язком держави має бути захист економічного достатку громадян, балансування економіки. Як сказав Ісайя Берлін: «Свобода для вовків означає смерть для овець». Схожих поглядів дотримуються прихильники соціал-лібералізму, які вважають, що найкращим захистом від тоталітаризму є економічно забезпечене і освічене населення, що має широкі громадянські права. Неоліберали дотримуються частково протилежної точки зору. У своїй праці «Дорога до рабства» (1944 р.) Ф. фон Хайєк стверджував, що тоталітаризм виник внаслідок надмірного регулювання ринку, яке призвело до втрати політичних і громадянських свобод. Він попереджав про небезпеку планової економіки і вважав, що запорукою збереження ліберальної демократії є економічна свобода.

Тоталітарна структура — це організація, в основі якої лежить принцип багатоступеневої ієрархії, котрій притаманний всеохопний і поширений характер та діяльність якої відбувається за принципом «згори-донизу» й інколи за принципом «знизу-догори».

Базова засада ідеології будь-якого тоталітарного утворення — ствердження ідеї вищості, обраності членів структури відносно усіх інших. Ця ідея може набувати найрізноманітніших форм і проявляється у широкому спектрі: від ствердження моральної, етичної переваги членів групи над не членами до заперечення будь-яких морально-етичних засад, норм і принципів у відносинах з не членами групи. Іншими словами, ця ідея може мати позитивне забарвлення, коли ідеологія структури стверджує, що її члени є кращими від інших людей внаслідок приналежності до структури. Але вона може мати і негативне забарвлення, коли не члени структури взагалі людьми не визнаються і як рівноцінні з членами структури трактуватись не можуть, а член структури стає повноцінною людиною тільки через приналежність до неї. Очевидно, що про плюралізм, багатоманітність, толерантність, консенсусне погодження інтересів взагалі мова не йде. Нетолерантне, вороже ставлення до чужих завжди присутнє в ідеології

будь-якої тоталітарної структури. Її гаслом завжди є «Хто не з нами, той — проти нас».

Характеристика тоталітарної структури: Головною засадою створення тоталітарної структури, яка відрізняє її від інших соціальних утворень, є відсутність раціонально обґрунтованої мети створення та існування. Ціль створення тоталітарної структури завжди лежить поза межами доцільності, логічної обґрунтованості чи природної або соціальної необхідності.

Прикладом тут є комуністичні тоталітарні держави, створені для «побудови комунізму». При цьому в усій комуністичній літературі, починаючи від «Маніфесту Комуністичної партії» до рішень партійних з'їздів донині існуючих правлячих комуністичних партій, немає пояснення, що ж таке «комунізм» і які об'єктивні параметри цього майбутнього соціального устрою. У програмі комуністичної партії Радянського Союзу була спроба охарактеризувати комунізм як «суспільний лад, при якому матеріальні блага поллються повним потоком». Відбулась відмова від ірраціональної мети, задекларованої від моменту жовтневого перевороту і створення Радянського Союзу — всесвітньої комуністичної революції та побудови комунізму в одній окремо взятій країні, і ця тоталітарна держава без будь-яких зовнішніх причин припинила своє існування. Попри те, що в умовах тоталітарної держави народилося і виросло щонайменше три покоління людей, ніхто не робив будь-яких серйозних спроб запобігти цьому. Тоталітарна структура Радянського Союзу перестала стверджувати самоцінність свого існування, існування для самої себе і розпалася. Сьогодні певні політичні сили прагнуть відродити в іншій формі цю тоталітарну структуру і знову висуюють ірраціональну мету і основу її існування — якусь містичну єдність слов'янських народів. Саме це й відрізняє згаданий конструкт від Європейського Союзу, який у своїй основі має прагматичну, економічну рацію об'єднання та існування, тобто є демократичною структурою.

Специфіка тоталітарної структури: Тоталітарна структура, на відміну від інших соціальних утворень, прагне регламентувати і підпорядкувати не тільки зовнішні прояви людської поведінки, але і внутрішній світ людини. Якщо в будь-якій соціальній структурі зовнішнє дотримання встановлених правил і норм є запорукою успішного і комфортного перебування індивіда у цій структурі, то для тоталітарної структури цього недостатньо. Наприклад, армію можна не любити, але за умови дотримання усіх вимог успішно просуватись службовою драбиною, не коректуючи свого внутрішнього світу. В

тоталітарній структурі дотримання правил зовнішньої поведінки є обов'язковим, але не це основне. Тоталітарна структура потребує не тільки нормативної поведінки, для неї важливо не тільки, і не стільки, щоб її члени виконували встановлені вимоги, — вона вимагає любові до себе, своєї пріоритетності у системі цінностей її членів. Саме тому тоталітарна держава знищує не тільки тих, хто відкрито виступає проти неї, але й тих, хто відкрито і повсякчасно не декларує своєї відданості, захоплення, підпорядкованості. При цьому відсутність у поведінці особи певних протиправних діянь жодним чином не є гарантією перед репресіями. Тому для тоталітарних структур характерними є масові акції, на яких кожен, належний до неї, має в установленому порядку демонструвати свою відданість і любов. Відсутність на цих акціях, ухилення від участі у них є однією з найбільших провин члена структури.

Тоталітарна структура може існувати у формі таких організацій: релігійна секта, злочинне угруповання, політична партія та тоталітарна держава. Кожна з них має власну специфіку.

Тоталітарна держава — форма авторитарних держав, що характеризується повним (тотальним) контролем держави над усіма сферами життя суспільства. Тоталітарним державам і режимам властиві одержавлення всіх легальних організацій, дискреційні (законом не обмежені) повноваження влади, заборона демократичних організацій, ліквідація конституційних прав і свобод, мілітаризація суспільного життя, репресії відносно прогресивних сил і інакодумців взагалі. Ними були комуністичний Радянський Союз, націонал-соціалістична Німеччина й фашистська Італія.

Починаючи з кінця 1920-их рр. у капіталістичних країнах почали лунати аргументи, що є певні риси подібності між політичними системами СРСР, Італії та Німеччини. Зазначалось, що у всіх трьох країнах встановились репресивні однопартійні режими на чолі з сильними лідерами (Сталіним, Муссоліні і Гітлером), які прагнуть до всеохопного контролю і закликають порвати з усіма традиціями в ім'я якоїсь вищої мети. Серед перших, хто звернув на це увагу, були анархісти Армандо Боргі (1925) і Всеволод Волін (1934), священник Луїджі Стурцо (1926), історик Чарльз Бірд (1930), письменник Арчібальд Маклейш (1932), філософ Хорас Каллен (1934). Характеризуючи переродження радянського режиму, Лев Троцький у книзі «Зраджена революція» (1936) назвав його «тоталітарним». Після показових процесів 1937 ті ж ідеї стали виражати в своїх роботах і виступах історики Елі Халеві та Ханс Кон, філософ Джон Дьюї,

письменники Юджин Лайонс, Елмер Девіс і Волтер Ліппман, економіст Кельвін Гувер та інші.

У 1939 р. укладення Пакту Молотова — Ріббентропа викликало глибоку заклопотаність на Заході, яка переросла у бурю обурення після вторгнення Червоної Армії до Польщі, а потім до Фінляндії. Американський драматург Роберт Шервуд відповів п'єсою «Хай згине ніч», відзначеною Пулітцерівською премією, в якій він засудив спільну агресію Німеччини і СРСР. Американський сценарист Фредерік Бреннан для своєї повісті «Дозволь тебе називати товаришем» придумав слово «комунацизм». У червні 1941 р. британський прем'єр-міністр Вінстон Черчилль сказав, що нацистський режим не відрізняється від найгірших рис комунізму (що співзвучно з його висловом, зробленим після війни: «Фашизм був тінню або потворним дітищем комунізму»).

Після початку німецько-радянської війни і особливо після вступу США у Другу світову війну критика СРСР пішла на спад. Більше того, почала поширюватись думка, що між СРСР, США і Великобританією є багато спільного. Але водночас 1943 р. вийшла книга публіциста Ізабелі Патерсон «Бог з машини», в якій СРСР було названо «тоталітарним суспільством».

Подібні критичні погляди на СРСР з самого початку викликали гострі суперечки, проте у роки холодної війни набули масової популярності і були підхоплені антикомуністичною пропагандою. Багато лібералів, соціал-демократів, християнських демократів, анархістів та інших ідеологічних противників фашизму, нацизму і сталінізму стали прихильниками теорії («тоталітарної моделі»), що всі три системи були різновидами однієї системи — тоталітаризму. Так, 13 травня 1947 р. президент США Гаррі Трумен сказав: «Немає ніякої різниці між тоталітарними державами. Мені все одно, як ви їх називаєте: нацистськими, комуністичними або фашистськими». Поряд зі словом «тоталітарний», стосовно комуністичної ідеології використовувався вираз «червоний фашизм». У той час як одні вважали подібний підхід спірним, іншим він здавався очевидним. Так, генерал Джон Дін опублікував книгу «Дивний союз», в якій висловив щирий жаль, що російський народ не бачить подібності між режимами в рідній країні і у переможеної нацистської Німеччини.

Статус наукової концепції за терміном «тоталітаризм» затвердив політологічний симпозиум, зібраний у 1952 р. у США, де тоталітаризм був визначений як «закрита і нерухома соціокультурна та політична структура, в якій усяка дія — від виховання дітей до виробництва і

розподілу товарів — спрямовується і контролюється з єдиного центру».

Тоталітарна модель також стала предметом наукових досліджень таких фахівців, як Арендт, Фрідріх, Лінц й ін., які виконували порівняльний аналіз радянського і нацистського режимів. За моделлю, метою тоталітарного контролю над економікою і суспільством є їхня організація за єдиним планом. Усе населення держави мобілізується для підтримки уряду (правлячої партії) і його ідеології, при цьому декларується пріоритет суспільних інтересів над приватними.

Організації, діяльність яких не підтримується владою, — наприклад, профспілки, церква, опозиційні партії — обмежуються або забороняються. Роль традиції у визначенні норм моралі відкидається, натомість етика розглядається з суто раціональних, «наукових» позицій. Центральне місце в риторичі посідає спроба прирівняти нацистські злочини під час цілеспрямованого винищення мільйонів людей за національною ознакою (геноциду) і пенітенціарну систему в СРСР. Прихильники концепції вважали, що тоталітаризм якісно відрізнявся від деспотичних режимів, що існували до ХХ ст. Проте досі фахівці не дійшли єдиної думки, які саме риси слід вважати визначальними для тоталітарних режимів.

Після початку хрущовської «відлиги» теорія зазнала серйозної кризи, оскільки не могла пояснити процес ослаблення режиму зсередини. Крім того, виникло питання, або СРСР як і раніше є тоталітарним режимом, або порівняння очевидно мінливої радянської системи з поваленими фашистськими режимами недоречно. Виникла потреба у формулюванні моделі, яка б пояснила прихід диктаторів до влади та її подальшу еволюцію.

У 1970-их рр., внаслідок подальшого пом'якшення режиму в СРСР, термін «тоталітаризм» став усе рідше вживатись радянологами, однак продовжував залишатись популярним серед політиків. У своєму есе «Диктатура і подвійні стандарти» (1978) Джин Кіркпатрік наполягала, що слід відрізнити тоталітарні режими від авторитарних. За Кіркпатрік, авторитарні режими зацікавлені переважно у своєму власному виживанні і тому, на відміну від тоталітаризму, допускають почасти автономне функціонування елементів громадянського суспільства, церкви, судів і преси. Звідси був зроблений висновок, який здобув популярність за часів президентства Рейгана як «доктрина Кіркпатрік», що в зовнішній політиці США можуть надавати тимчасову

підтримку авторитарним режимам заради боротьби з тоталітаризмом і просування американських інтересів.

Падіння комуністичних режимів у країнах радянського блоку і СРСР у другій половині 1980-их спричинило повторну кризу теорії. Твердження, що тоталітарні режими не здатні самі ініціювати радикальні реформи, було визнано помилковим. Проте загалом аналіз тоталітаризму зробив значний внесок у порівняльну політологію, і вживання цього терміна досі досить поширене.

У Східній Європі після вторгнення до Чехословаччини інтелігенція називала «тоталітаризмом» політику жорсткої цензури, мракобісся, знищення небажаної (з точки зору режиму) історичної пам'яті і культури.

У Радянському Союзі тоталітаризм офіційно вважався характеристикою виключно буржуазних держав періоду імперіалізму, особливо нацистської Німеччини та фашистської Італії. Використання терміну до соціалістичних держав називалось наклепом і антикомуністичною пропагандою. Водночас радянська пропаганда називала деякі зарубіжні комуністичні режими фашистськими (наприклад, Тіто в Югославії чи Пол Пота в Камбоджі).

Радянські дисиденти, а після початку перебудови і більшість реформаторів (включно з Лігачовим) також називали радянську систему тоталітарною. Використання терміну було пов'язано переважно з відсутністю в радянській політології лексики, необхідного для критичного аналізу історії СРСР. При цьому питання природи і стабільності тоталітарного режиму відігравали у виниклій дискусії вторинну роль; на першому плані було придушення громадянських прав, відсутність громадських інститутів, що захищають людину від державного свавілля, монополія КПРС на політичну владу. Це служило одним з виправдань для закликів до радикальних реформ.

На початку 1990-их рр. ці тенденції відбилися у нормативних актах. Наприклад, преамбула Закону РФ «Про реабілітацію жертв політичних репресій» проголошує, що за роки Радянської влади мільйони людей стали жертвами свавілля тоталітарної держави.

Найбільшого поширення серед фахівців з порівняльної політології отримала модель тоталітаризму, яку у 1956 р. запропонували Карл Фрідріх і Збігнев Бжезинський.

Фрідріх і Бжезинський відмовились від спроб дати коротке абстрактне визначення і замість цього застосували емпіричний підхід, за яким тоталітаризм є сукупністю принципів, спільних для

фашистських режимів і СРСР періоду Сталіна. Це дозволило їм виділити визначальні ознаки, а також додати до уявлення про тоталітаризм елемент динамічного розвитку, — але не можливість системних змін. У новому трактуванні тоталітаризм означав не так повний контроль держави над діяльністю кожної людини (що неможливо практично), скільки принципову відсутність обмежень над таким контролем.

Ознаки тоталітарного суспільства за версією Фрідріха і Бжезинського у своїй роботі «Тоталітарна диктатура і автократія» (1956) Карл Фрідріх і Збігнев Бжезинський, на основі емпіричного порівняння сталінського СРСР, нацистської Німеччини і фашистської Італії, сформулювали визначальні ознаки тоталітарного суспільства. Початковий перелік складався з шести ознак, але в другому виданні книги автори додали два, згодом інші дослідники здійснювали уточнення:

ОЗНАКИ ТОТАЛІТАРНОГО СУСПІЛЬСТВА:

Наявність однієї всеосяжної ідеології, на якій побудована політична система суспільства. Наявність єдиної партії, зазвичай керованої диктатором, яка зливається з державним апаратом і таємною поліцією. Вкрай висока роль державного апарату, проникнення держави практично в усі сфери життя суспільства. Відсутність плюралізму в засобах масової інформації. Жорстка ідеологічна цензура всіх легальних каналів надходження інформації, а також програм середньої та вищої освіти. Кримінальне покарання за розповсюдження незалежної інформації. Значна роль державної пропаганди, населення. Заперечення традицій, зокрема традиційної моралі, і повне підпорядкування вибору засобів поставленим цілям (побудувати «нове суспільство»). Масові репресії та терор з боку силових структур. Знищення індивідуальних громадянських прав і свобод. Централізоване планування економіки. Майже всеосяжний контроль правлячої партії над збройними силами і розповсюдженням зброї серед населення. Прихильність до експансіонізму. Адміністративний контроль над відправленням правосуддя. Прагнення стерти всі кордони між державою, громадянським суспільством і особистістю.

Наведений перелік не означає, що будь-який режим, якому притаманна хоча б одна із зазначених рис, слід зарахувати до тоталітарних. Зокрема, деякі з перерахованих рис в різний час були також властиві демократичним режимам. Аналогічно, відсутність якоїсь однієї ознаки не є підставою для класифікації режиму як не

тоталітарного. Однак перші дві ознаки, на думку дослідників тоталітарної моделі, є її найбільш яскравими характеристиками.

Основні висновки аналізу тоталітарної моделі Відправною точкою тоталітарної моделі є декларація якоїсь вищої мети, в ім'я якої режим закликає суспільство позбутись усіх політичних, правових та суспільних традицій. Вивчення моделі показало, що після придушення традиційних суспільних інститутів, людей легше згуртувати в єдине ціле і переконати пожертвувати будь-якими іншими цілями заради досягнення головної. Панівна у цих країнах ідеологія пояснювала вибір засобів, труднощі, небезпеки тощо в термінах все тієї ж мети і обґрунтовувала, чому державі потрібні практично необмежені повноваження. Пропаганда поєднувалась з використанням передових технологій політичного розшуку для придушення будь-якого інакомислення. Результатом було забезпечення масової мобілізації на підтримку режиму.

Концентрація влади виражалася в монополізації процесу прийняття остаточних рішень у всіх сферах діяльності, а також принциповій відсутності обмежень на масштаб цих рішень і на масштаб санкцій. Всі більше проникнення держави означало все більше звуження автономного простору, аж до його повної ліквідації. Це призводило з одного боку до атомізації суспільства, а з іншого боку, до злиття усіх політичних сфер, що в ньому існували, в єдине ціле. На відміну від поліцейської держави, в якій заходи щодо підтримання порядку здійснюються за встановленими процедурами, у тоталітарних режимах у правоохоронних органів була широка свобода дій, що забезпечувало їхню непередбачуваність і підконтрольність керівництву країни. Оскільки, за тоталітарною моделлю, прагнення до вищої мети було ідеологічною основою усієї політичної системи, про її досягненні ніколи не могло бути оголошено. Це означало, що ідеологія займала підлегле становище стосовно лідера країни і могла довільно трактуватись ним залежно від ситуації.

Іншим висновком теорії є обґрунтування організованого і масштабного насильства проти певної численної групи (наприклад, євреїв у нацистській Німеччині чи куркулів у сталінському СРСР). Ця група звинувачувалася у ворожих діях проти держави і у виниклих труднощах. Група зарубіжних істориків та економістів (Людвіг фон Мізес та ін.) вважає, що одним із загальних елементів тоталітарних режимів є соціалізм. У той час, як СРСР безумовно був соціалістичною системою, подібна класифікація для нацистської Німеччини і тим більше фашистської Італії не настільки очевидна. Мізес стверджував,

що хоча переважна частина засобів виробництва у Німеччині номінально залишалась у приватних руках, фактично держава володіла усією повнотою контролю над ними, тобто, була їхнім реальним власником. З погляду Мізеса, крайній колективізм завжди означає соціалізм, оскільки у людини, все існування якої підпорядковане цілям держави, вся власність також підпорядкована цим цілям. Цим Мізес пояснював, чому тоталітарні уряди контролюють ціни, зарплати, розподіл товарів і, в кінцевому підсумку, центральне планування економіки. За загальноприйнятим поглядом, корінням нацизму є крайній шовінізм і расизм, а не егалітаризм. Економічну систему у нацистській Німеччині і фашистській Італії зазвичай класифікують як державно-корпоративний капіталізм.

Франкфуртська школа — критична теорія сучасного (індустріального) суспільства. Основні представники: Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Г. Маркузе, Е. Фромм, В. Беньямін. Представники цієї школи вважали, що буржуазне класове суспільство в ХХ столітті перетворилось на безкласову систему, в якій підприємці не керуються законами ринку, а до революційних перетворень прагнуть маргінальні течії. За філософами франкфуртської школи, сучасне суспільство технократичне й існує за рахунок нав'язуваного культу споживання. На їхню думку, культурна уніфікація, зниження критичного мислення та подальше стирання межі між приватним і публічним існуванням тягнуть за собою тоталітаризм.

ТОТАЛІТАРНА СИМВОЛІКА

«Червона зірка» - символ комуністичної влади

Нацистська свастика

«Німецький Орел» часів Третього Рейху

Знамено Муссоліні

**Скульптор Арно Брекер за роботою і його «модель»
райхсміністра А. Шпеєра**

Арно Брекер. «Партія» (фрагмент)

Вілі Мелер. «Факелносець»

Один з монументів Кім Ір Сену в Пхеньяні

Статуя Мао Цзедунa, Ченду, Сичуань

АРХИТЕКТУРА

Трибуна на плацу парадів у Нюрнберзі, Німеччина

Палац культури у Мюнхені

Мавзолей Леніна в Москві

«Будинок відпочинку» довжиною 6 км у містечку Прора, Німеччина

Пхеньян (КНДР). Площа перед стелою Чучхе

Райхсканцелярія (інтер'єр, Третій Рейх)

ДЖЕРЕЛА:

Політологія / За ред. О.І. Семківа. — Львів: Світ, 1994. — 592 с. — Бібліогр.: 552 с.; Данильян О.Г. Тоталітарна правосвідомість і правова культура та їх характерні ознаки / О.Г. Данильян // Державне будівництво та місцеве самоврядування. - Х.: Право, 2007. - Вип. 14. - С. 27-35.; Кульчицький С.В. Форма і суть Української радянської державності// Політична історія України ХХ століття. В 6 т.; Соболь П. І. Радянський тоталітаризм в Україні: роки колективізації і голоду (1929-1933). — Суми: Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», ТОВ, 2010. — 368 с.; Борман М. Национал-социализм и христианские идеи несовместимы / М. Борман // Моссе Дж. Нацизм и культура. Идеология и культура национал-социализма / [пер. с англ. Ю.Д. Чупрова]. — М.: ЗАО Центрополиграф, 2010. — С.288–292.; Дмитрашко С.А. Зовнішньополітична ідеологія німецького націонал-соціалізму / С.А. Дмитрашко // Науковий вісник. Одеський держ. екон. ун-т. Всеукраїнська асоц. молодих науковців. Науки: економіка, політологія, історія. — 2010. — №6. — С. 133–140.; Андерсон Р. Д. Тоталітаризм: концепт или идеология? / Р. Д. Андерсон // Политические исследования. — 1993. — № 3. — С. 98 -107.; Полякова Н. Л. ХХ век в социологических теориях общества / Н. Л. Полякова. — М.: Логос, 2004. — 384 с.; Сумбатьян Ю. Г. Тоталітаризм как категория политической социологии / Ю. Г. Сумбатьян // Социол. исслед. — 1994. — № 1. — С. 13-16.; Феоктистова О. А. Тоталітаризм: проблема типології і визначення меж у соціальній філософії / О. А. Феоктистова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Філософія. Політологія. — 2000. — № 32. — С. 43-45.; Головаха Е. И. Демократизация общества и развитие личности. От тоталитаризма к демократии. — К.: Наукова думка, 1992. — 102 с.; Пехнік А. В. Різновиди тоталітаризму: спільне й особливе / А. В. Пехнік // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. — 2000. — Вип. 9. — С. 118-122.; Прібиловський В. Тоталітаризм, комуністи, націонал-патріоти,

фашисти. Терміни й реальність / В. Прібіловський // Юридичний журнал: Аналіт. матеріали. Коментарі. Судова практики. – 2005. – № 6. – С. 176-183.

**ТОФФЛЕР ЕЛВІН
(НАРОДИВСЯ У 1928 Р.)**

Американський письменник, соціолог та футуролог, один з авторів «Інформаційної цивілізації».

У його основних роботах викладено тезис про те, що людство переходить до нової технологічної революції, тобто на зміну першої хвилі аграрної цивілізації і другої (індустріальної цивілізації) приходить нова, яка веде до творення надіндустріальної інформаційної цивілізації. Тоффлер попереджує про нові складнощі, соціальні конфлікти і глобальні проблеми, з якими зіткнеться людство на переході між ХХ і ХХІ ст.

Після закінчення у 1949 р. Нью-Йоркського університету в Олбані, він співпрацював з рядом періодичних видань, у тому числі був членом редакційної колегії журналу «Форчун». З 1965 р. Е. Тоффлер працює лектором у ряді американських університетів, таких як Корнельський університет та Нова школа соціальних досліджень, бере участь у діяльності Фонду імені Рассела Сейджа та Інституту вивчення майбутнього. У 1968 - 1983 рр. Е. Тоффлер постійно запрошувався як експерт і консультант із проблем стратегічного розвитку до найбільших американських корпорацій — фонд Рокфеллера, IBM, AT&T та ін.

Всесвітнє визнання принесли Е. Тоффлеру його роботи з найактуальніших проблем політичної науки, що постали перед сучасною цивілізацією. Серед них необхідно виокремити такі як «Футурошок» (1970 р.), «Споживачі культури» (1973 р.), «Доповідь про екоспазм» (1975 р.), «Третя хвиля» (1980 р.), «Передбачення та

передумови» (1983 р.), «Адаптивна корпорація» (1985 р.), «Метаморфози влади» (1990 р.). Дві роботи написані ним у співавторстві з дружиною Г. Тоффлер («Війна та антивійна. Досвід виживання на порозі XXI століття» (1993 р.) та «Створюючи нову цивілізацію: політика у суспільствах «третьої хвилі» (1995 р.)).

Книги Е. Тоффлера характеризуються у першу чергу публіцистичним напруженням, виклад нових концептуальних положень поєднується у них з простотою подачі матеріалу та описом великої кількості парадоксальних ситуацій. Це викликає як відносно відсторонене ставлення до нього з боку академічних кіл, так і величезний успіх у читацької аудиторії. Наприклад, праці «Футурошок» та «Третя хвиля» перекладені понад двадцятьма мовами і видані накладом близько 6 млн примірників кожна.

Елвін та Гейді Тоффлери відзначені рядом академічних нагород та премій. Е. Тоффлер — почесний професор шести американських університетів, член американської Асоціації за розвиток наукових досліджень; його робота «Футурошок» (або «Зіткнення з майбутнім») відзначена французькою премією за кращу закордонну книгу, а автор удостоєний французького Ордена мистецтв та літератури. Пані Гейді Тоффлер за її внесок у розвиток соціальних наук відзначена почесною медаллю Президента Італії. Елвін та Гейді Тоффлери одружені впродовж 50 років, мають дорослу доньку та двох онуків. Вони живуть у штаті Каліфорнія, США.

У своїх роботах Тоффлер констатує наявність кризових явищ в індустріальній системі, які пов'язано з тим, що індустріальний світ вступає в нову стадію історичного розвитку, стадію технотронної цивілізації, котра вже не піддається законам індустріалізму. Просування до «нового суспільства» відбувається в процесі розвитку суперіндустріальної цивілізації.

Прогнозуючи майбутнє, Е. Тоффлер розробив кілька моделей. Так, у праці «Третя хвиля. Від індустріального суспільства до гуманнішої цивілізації» (1980 р.) крах індустріалізму він пов'язує з послідовною зміною «хвиль перемін»: аграрна хвиля цивілізації, індустріальна хвиля цивілізації, хвиля комп'ютерів, комунікацій та утвердження суперіндустріалізму.

Аналогічні ідеї розвиває Е. Тоффлер і в праці «Передбачення та передумови» (1983 р.), хоча тут особливу увагу він звертає на формування різних структур інформаційного суспільства. У праці «Метаморфози влади» (1990 р.) Е. Тоффлер майбутнє пов'язує із побудовою цілісної гуманної цивілізації, перехід до якої відбудеться

шляхом революції влади, яку він називає однією із найважливіших революцій, вона є рушійною силою багатьох змін. Основним фактором «революції влади» є знання.

У книзі «Третя хвиля» Тофлер описує три типи суспільства, використовуючи алегорію хвилі. Кожен новий тип суспільства наче хвиля виштовхує попередній на узбіччя історії.

Перша хвиля – це суспільство після аграрної революції, що прийшло на зміну первісним мисливцям-збирачам.

Основними рисами суспільства другої хвилі є: нуклеарна сім'я; система освіти, створена на зразок промислового виробництва; і корпорації.

Таке суспільство є індустріальним і базується на масовому виробництві, масовому розповсюдженні, масовому споживанні, масовій освіті, засобах масової інформації, масовому відпочинку, масовому дозвіллі і зброї масового знищення. Якщо поєднати ці речі з стандартизацією, централізацією, концентрацією і синхронізацією, отримаємо стиль організації, яку називаємо бюрократією.

Третя хвиля - це постіндустріальне суспільство, риси якого можна спостерігати у розвинутих країнах, починаючи з середини 50-х рр. XX ст. Для характеристики цього суспільства Тофлер підбирає багато слів, а також терміни придумані іншими людьми. Наприклад – інформаційне суспільство, що передбачає демасифікацію, різноманітність, виробництво продукції базованої на знаннях, і прискорення змін.

У цьому постіндустріальному суспільстві існує різноманітність стилів життя (субкультури); адгократії (гнучкі, поліморфні об'єднання), що швидко пристосовуються до змін. Інформація може замінити собою більшість матеріальних ресурсів, і стає основним матеріалом для працівників (когнітаріїв замість пролетаріїв).

Елвін Тофлер вважає бюрократію «найпоширенішою формою влади у всіх промислових країнах». Автор «Третьої хвилі» вважає бюрократію невидимою партією, від якої залежні як президенти держав, так і пересічні громадяни, адже саме бюрократи забезпечують роботу всіх урядів на повсякденній основі і готують переважну більшість рішень, які зазвичай приписують президентам або прем'єр-міністрам. Зростання значення бюрократії Е.Тофлер пов'язує зі специфікою суспільств другої-третьої хвилі, для яких цінністю стала організація та впорядкованість життя. Дослідник розглядає бюрократію як систему, що невідступно супроводжує кожне громадянське утворення, хоча при цьому суперечить усталеним

уявленням про демократію. Як і М.Вебер, Е.Тоффлер вірить в те, що правління освічених демократів буде успішним для суспільства.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

ТРАДИЦІЯ

ТРАДИЦІЯ — досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і т. ін., що склалися історично і передаються з покоління у покоління; звичайна, прийнята норма, манера поведінки, усталені погляди, переконання когось; узвичаєння, узвичаєність, неписаний закон.

Традиція (від лат. *Traditio* — передача) — це елементи культури, що передаються від покоління до покоління і зберігаються протягом тривалого часу. Традиції тією чи іншою мірою і у тих чи інших формах присутні у будь-якому суспільстві і практично в усіх сферах культури. Традицію можуть утілювати певні суспільні інституції, норми поведінки, цінності, ідеї, звичаї, обряди і т. д. Поняття стилю і традиції іноді вживаються щодо формально (зовнішньо) схожих феноменів.

«Винайдення традиції» (англ. *Invention of tradition*) — модерністська історична концепція, яка стала популярною після виходу однойменного збірника статей за редакції Ерика Гобсбаума і Теренса Рейнджера.

«Винайдення традиції» — одна з найвідоміших і найвпливовіших праць з історії ідей. У книжці на багатому фактичному матеріалі шотландської, англійської, британської, валлійської, колоніальної індійської та африканської історій проаналізовано, як винаходять нові та переформулюють старі традиції, видаючи їх за давні і сталі.

Термін «винайдена традиція» використовують у широкому, але цілком окресленому сенсі. Він охоплює як «традиції» власне винайдені, розроблені й формально запроваджені, так і ті, що з'являються менш помітно протягом якогось короткого періоду, може за кілька років, і поширюються дуже швидко.

Під «винайденими традиціями» у книжці маються на увазі культурні практики ритуального або символічного характеру, які

ставили за мету легітимізувати інституції, виразити належність до спільноти та прищепити певні цінності й норми поведінки через повторюваність, що автоматично передбачає зв'язок з минулим, та через наголошування на історичній давності, часто фіктивній. Ці практики зазвичай прямо чи опосередковано обумовлені заведеними правилами і, як правило, прагнуть де тільки можна встановити зв'язок з відповідним історичним минулим. Промовистий приклад — свідомий вибір готичного стилю для відбудови британського парламенту у XIX ст. і так само свідоме рішення після Другої світової війни відновити парламентську залу за тим самим планом, який був раніше.

Уперше збірка «Винайдення традиції» вийшла у 1983 р. і відтоді витримала щонайменше 12 перевидань різними мовами. Українською мовою книжка з'явилася у 2005 р. у перекладі Миколи Климчука (друге видання — 2010 р.).

ДЖЕРЕЛА:

Традиция / Гофман А. Б. // Тихоходки — Ульяново. — М.: Советская энциклопедия, 1977. — (Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров; 1969—1978, т. 26).; Рене Генон. Очерки о традиции и метафизике. — СПб., 2000. — С. 56-57.; Есаулов И.А. Духовная традиция в русской литературе // Литературная энциклопедия терминов и понятий. М., 2001.; Нечипуренко В. Н. Ритуал (опыт социально-философского анализа). — Ростов-на-Дону, 2002. — С. 110-111.; Косинова О. А. К вопросу о трактовке понятия «традиция» в отечественной педагогике // Электронный журнал «Знание. Понимание. Умение». — 2009. — № 2 - Педагогика. Психология.; Макаров А.И. Традиция против истории в философии современного европейского традиционализма // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. — М, 2001. — № 6. — С. 275-283.; Полонская И. Н. Традиция: от сакральных оснований к современности. — Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 2006. — 272 с.

ТРИАДА ВЛАДИ

В інформаційному світі боротьба за владу і домінування перетворюється на боротьбу за розподіл і доступ до інформації і знань. Знання - найдемократичніше джерело влади. Контроль за розподілом і доступом до інформації та знаннями - основа битви за владу.

Існує чимало різних «інструментів» і «рівнів» влади. Серед них першочергово важливими є насильство, багатство і знання, які визначаються як основні ресурси влади.

У своїй монографії «**МЕТАМОРФОЗИ ВЛАДИ**» Тоффлер вважає, що найбільш різнобічні й ґрунтовні знання, оскільки з їх допомогою

людина у стані вирішити завдання, які могли б вимагати використання насильства або багатства. Найчастіше знання можна використовувати так, щоб інші люди були змушені діяти бажаним для суб'єкта способом, а не у власних інтересах. Знання дають владу найвищої якості.

З трьох джерел влади (сила, багатство, знання) знання розподіляється гірше. Перерозподілити знання (особливо знання про знання) важливіше, ніж інші головні засоби влади. Це може привести і до перерозподілу сили і багатства. Надконцентрація коштів влади небезпечна (аналогічним чином небезпечна недостатня концентрація цих коштів).

Роль знань якісно змінилася, відбулося піднесення нової системи створення матеріальних цінностей. Це стало причиною, що сприяла структурним змін у всій системі владних відносин. Нова революційна система створення матеріальних цінностей не може поширюватися, не викликавши особистих, політичних та міжнародних конфліктів. Змінилися способи створення добробуту і формування економічних відносин. У підсумку вони зіткнулися з тими суб'єктами влади, які відстоюють свої інтереси і чиє панування було народжене попередньою системою. Виникли жорстокі суперечності, оскільки кожна сторона бореться за контроль над майбутнім.

Поява нової системи створення матеріальних цінностей в підсумку підірвало всі опори старої системи влади, змінивши бізнес, політику, державний устрій і саму по собі структуру світової системи влади. При цьому знову знайшла підтвердження відома аксіома: «Влада ні хороша, ні погана, вона мірило всіх людських відносин».

Сила, багатство і знання були і залишаються основними важелями, тріадою влади. Однак найважливішим фактором влади у сучасному світі стає її якість. Проведення аналізу використання джерел влади з цієї точки зору дозволяє зробити наступні висновки.

Насильство, тінь насильства або сили, відображена у законі, стоїть за кожною дією правителів і уряду, і у підсумку будь-яка легітимна влада покладається на силові органи і поліцію для додання сили своєї політичної волі. Закон є очищеною у свідомості людей насильством, він маскує силу, яка має на увазі потенційне застосування насильства у разі невідповідного і неналежного їх дотримання з боку громадян.

Слабкість грубої сили криється в її абсолютній негнучкості (переваги і недоліки використання суб'єктами влади як джерело влади примусу були розглянуті нами вище). Насильство може бути

використано лише для покарання, насильство породжує опір. Об'єкти влади чекають слушного часу для завдання у відповідь удару, прагнуть вийти з поля дії суб'єкта. Насильство, таким чином, можна віднести до низькоякісної влади.

Багатство є більш зручним і ефективним інструментом влади. Замість залякування або покарання воно може запропонувати нагороди та винагороди, її можна використовувати як у позитивному, так і у негативному плані, як для винагороди, так і для покарання. Воно значно гнучкіше і багатогранний сили, особливо коли кінцева загроза насильства залишається на місці. Багатство можна віднести до влади середньої якості.

Найбільшу високоякісну владу, зазначає Е. Тоффлер, дає застосування знань. При цьому вона передбачає максимальну ефективність - досягнення мети з мінімальними джерелами влади та витратами ресурсів. Знання часто можуть використовуватися для того, щоб змусити об'єкт влади вжити послідовність операцій при виконанні дій, що пропонується суб'єктом влади. При цьому з'являється потенційна можливість (знову-таки заснована на інформації і знаннях) переконати об'єкт впливу в тому, що він сам придумав цю послідовність.

Знання може служити для примноження багатства і сили. І сила, і багатство залежать від знання, воно стає найважливішим компонентом сили і багатства, їх сутності. Знання володіє величезною гнучкістю, у нього є характеристики, які роблять знання психологічно фундаментально відмінним від менш значущих інших джерел влади, притаманних попереднім етапам розвитку суспільства.

Сила обмежена в усьому, що стосується практичного застосування. Існує межа докладання зусиль, якщо не ставиться за мету зруйнувати те, що мало або капітулювати, або бути захищеним. Ця ж логіка вірна і для багатства - не всі можна купити за гроші. Знання ж, навпаки, не закінчуються ніколи, знання не може бути витрачено. Чим більше його віддається, тим більше знання стає.

Сила і багатство є власністю могутніх і заможних. При цьому особливість знання полягає в тому, що їм можуть мати слабкі та бідні. Це є надзвичайно важливою і ключовою характеристикою в інформаційній столітті. Знання - найдемократичніший джерело влади. У швидко змінюється інформаційному світі боротьба за владу і домінування все більше перетворюється на боротьбу за розподіл та доступ до інформації і знань. У підсумку контроль за розподілом і

доступом до інформації та знаннями - основа битви за владу у всіх інститутах людства і людського суспільства.

Розглядаючи причини загибелі державності у країнах Східної Європи та СРСР, Тоффлер відзначає, що це сталося не випадково. Соціалізм у процесі свого розвитку зіткнувся з майбутнім, до якого не був готовий, не знав його правил та законів.

Фактично головною причиною провалу великого експерименту державного соціалізму ХХ ст., пише Тоффлер, були його застарілі ідеї щодо знань.

Аналізуючи ситуацію, Тоффлер зазначає, що «з невеликими винятками державний соціалізм призвів не до достатку, рівності і свободи, а до однопартійної політичної системи та придушення інтелектуальної та художньої свободи». Кожен з елементів системи - це не тільки спосіб організації людей, але й конкретний спосіб організації, передачі та контролю знань.

Фактично за кожним елементом виявляється застаріле розуміння знання: переконання у тому, що ті, хто знаходиться на чолі, знають, що іншим слід знати.

Цей блокуючий підхід до знань утруднював економічний розвиток навіть на рівні «Фабричних труб», він став діаметрально протилежним принципам, необхідним для економічного прогресу в епоху комп'ютера і нових інформаційних систем, нової технології поширення інформації та знань.

Проводячи аналіз трьох основних соціалістичних ідей, Е. Тоффлер особливо відзначає, що ні державна власність, ні центральне планування, ні повне зосередження на індустрії «фабричних труб» (при зневазі сільським господарством і розумовою працею) не змогли функціонувати в змінених умовах, при стрімкому переході від індустріального суспільства до інформаційної епохи.

Принципи метаморфози влади дозволить оцінювати не тільки баланс влади, а й «влада балансу». Тоффлер пише, що всі країни можна розділити на три типи:

1) влада складатиметься головним чином на одній з трьох складових «насильство -- добробут – знання»; 2) тих, чия влада покоїться на двох складових; 3) тих країнах, чий вплив рівномірно спирається на всі три головних джерела влади.

Якщо провести аналіз з точки зору балансу влади, то ми виявимо, що на Протягом всього періоду «холодної» війни у влади в Сполучених Штатах була надзвичайно широка основа. Америка мала не тільки величезну військову міць, а й надзвичайний економічний

вплив і найкраще у світі пропозицію влади-знання, від самих точних наук і техніки до популярної культури, більшій частині якої світ бажав наслідувати. Влада у Радянському Союзі, навпаки, залишалася абсолютно незбалансованою. Її претензії на статус наддержави виходили виключно від військових. Економіка мало значила у світовій системі. Хоча науково-дослідні і проектно-конструкторські роботи були прекрасні у деяких секторах, що відносяться до оборони, але общетехнологіческое ноу-хау було відсталим. Телекомунікації не відповідали вимогам часу, контрольовані засоби масової інформації були відсталими і піддавалися суворій цензурі.

За тривалий період холодної війни саме Сполучені Штати зі збалансованою владою виграли гонку на виживання, а не Радянський Союз, який зробив ставку на силу і насильство. Знання як джерело найвищої влади набуває все більшого значення. Найважливіші зміни у владі відбуваються у змінах у відносинах між силою, багатством і владою. Це об'єктивний процес, від розуміння сенсу і значення якого залежить збереження державності, майбутнє країни, політичний і економічний розвиток.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ТРУДОВА ТЕОРІЯ ВАРТОСТІ

ТРУДОВА ТЕОРІЯ ВАРТОСТІ — економічна концепція, розвинута Вільямом Петті, Адамом Смітом, Давидом Рікардо, Карлом Марксом та іншими економістами.

За цим підходом, кожен товар обмінюється на інший відповідно до кількості суспільної праці, затраченої на його виробництво.

Підхід, за яким за основу вартості товару беруть кількість витраченої праці, дістав назву вартісного, а теорія, на якій він заснований — вартісної. Основи вчення трудової теорії вартості заклали англійські економісти Вільям Петті, Адам Сміт, Давид Рікардо. Але найбільш повно її розробив Карл Маркс. Розкриваючи еволюцію форми вартості, він довів, що форма вартості, хоча вона реально й існує, безпосередньо не сприймається, а виявляється лише у мінових відносинах. Товар набуває форми вартості лише при зіставленні з іншими товарами. Світовій економічній науці відомі й інші теорії

вартості: ті, що в центр уваги ставили витрати, і ті, що перемістили його на кінцеві результати виробництва.

Крім трудової вартості, до «витратних» концепцій належать також теорія витрат виробництва і теорія трьох факторів виробництва. Представники теорії витрат виробництва (Р.Торренс, Н.Сеніор, Дж. Мілль) розглядають витрати виробництва як основу мінової вартості і цін, вважаючи, що нова вартість створюється не лише живою, а й минулою, уречевленою працею.

Французькі економісти першої половини ХІХ ст. Жан Батист Сей і Фредерік Бастіа трактували формування вартості в процесі виробництва як результат витрат трьох його основних факторів: праці, капіталу, землі. Всі вони беруть рівноправну участь у створенні вартості. Кожний з цих факторів «створює» відповідну частину вартості: праця — заробітну плату, капітал — відсоток, а земля — ренту.

Трудова теорія вартості є однією з найпоширеніших, започаткована представниками класичної політичної економії Вільямом Петті, Адамом Смітом, Давидом Рікардо, а пізніше завершена основоположником нового напрямку в політичній економії Карлом Марксом.

Її прихильники стверджували, що вартість — це суспільна властивість речі. Визначити її безпосередньо в товарі за допомогою певних фізичних чи хімічних досліджень неможливо. Вона виявляється лише у відносинах між товаровиробниками. Основою трудової теорії вартості є визнання праці джерелом багатства, а економічний світ є величезною майстернею, де розгортається суперництво між різними видами праці задля створення суспільного багатства. Найважливішу роль у зростанні продуктивності праці та національного багатства відіграє розподіл праці, завдяки якому вдосконалюються навички кожного працівника, забезпечується економія часу за переходу від однієї операції до іншої, відбувається полегшення і скорочення процесу виробництва. Вартість, за А. Смітом, визначається затраченою працею не однієї конкретної людини, а середньою, необхідною для певного рівня розвитку продуктивних сил, працею, а створюється продуктивною працею. Розподіл праці — головна передумова підвищення її продуктивності. Вартість товару утворює не лише праця, затрачена безпосередньо на його виробництво, а й праця уречевлена. Уречевлена праця — суспільно необхідна (абстрактна) праця, втілена в життєвих благах, у товарі.

Значний внесок у розробку трудової теорії вартості зробив К. Маркс, розробивши положення про двоїстий характер праці, втіленої в товарі. Ще до нього економісти дійшли висновку, що товар має дві властивості: вартість і споживчу вартість, але вони не розуміли, що ця двоєдина властивість зумовлена двоїстим характером праці. Опоненти К. Маркса і сьогодні вважають це твердження абстрагованим, відірваним від практики.

Трудова теорія вартості ввійшла у суперечність з прикладними дослідженнями, практичними реаліями. Наприклад, нерідко ціни не лише відхиляються від вартості, але і формуються навколо «контролюючого стрижня», який відрізняється від неї. Не завжди узгоджується з практикою і положення про єдиний вартісно-створюючий чинник.

Згідно з трифакторною концепцією, основою вартості є такі фактори виробництва — земля, капітал, праця. Один із родоначальників трифакторної концепції французький економіст першої половини ХІХ ст. Жан-Батіст Сей (1767—1832 рр.) вважав, що у виробництві взаємодіють і доповнюють один одного підприємці, землевласники та робітники. Учасники виробничого процесу не суперечать, а навпаки, доповнюють один одного. Кожний фактор виробництва створює свою частину вартості: капітал — відсоток, праця — заробітну плату, а земля — ренту.

Вагомий внесок у теорію витрат виробництва зробили Фредерік Бастіа (1801—1850 рр., Франція), Джеймс Мілль (1773—1836 рр., Англія), Джон Мак-Куллох (1789—1864 рр., Англія), які намагалися синтезувати різні точки зору на цю проблему. Розглядаючи витрати виробництва як основу мінової вартості й цін, вони дійшли висновку, що нова вартість створюється не лише живою, а й уречевленою працею. Цінність блага залежить від кількості праці, необхідної для його виробництва, але на неї також можуть впливати інші чинники. Дж. Мілль ілюструє це так званим «парадоксом старого вина»: витрати на виробництво молодого і старого вина однакові, а ціни суттєво відрізняються. Звідси висновок — визначаючи цінності, необхідно враховувати не лише трудові витрати.

Принципово нові підходи до визначення та аналізу вартості почали формуватися у 70-ті рр. ХІХ ст. Якщо трудова теорія вартості та теорія витрат виробництва давали відповідь на питання — що є основою формування вартості в процесі виробництва, то представники нового напрямку відповідали на питання — що є основою попиту на товар, як формується попит, від чого залежать поведінка, вибір

покупців. Ці проблеми стали центральними в їхніх дослідженнях і започаткували розробку теорії граничної корисності, яка стала вихідним пунктом маржиналізму, тобто теорії граничних величин. Прихильниками цього напряму були економісти Вільям Джевонс (1835—1882 рр., Англія), Карл Менгер (1840—1921 рр., Австрія), Фрідріх фон Візер (1851—1926 рр., Австрія), Ейген фон Бем-Баверк (1851—1914 рр., Австрія), Леон Вальрас (1834—1910 рр., Швейцарія), Михайло Іванович Туган-Барановський (1865—1919 рр., Росія) та інші.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К.: «Українська енциклопедія», 1998.

ТРУДОВИЙ КОНГРЕС УКРАЇНИ

ТРУДОВИЙ КОНГРЕС УКРАЇНИ (Конгрес трудового народу України; Всеукраїнський трудовий конгрес) — вищий тимчасовий законодавчий орган Української Народної Республіки у період Директорії УНР. Скликаний Директорією з метою організації влади в Україні та визначення форми державного правління після повалення влади гетьмана Скоропадського. Проходив у Києві 23-28 січня 1919 р.

У грудні 1918 р. на нараді членів Директорії УНР і представників політичних партій з метою ефективної боротьби з більшовиками було запропоновано покласти в основу організації влади т. зв. «трудоий принцип», за яким влада на місцях мала належати радам робітників, селян і трудової інтелігенції. У Декларації Директорії УНР пропонувалося скликати Конгрес трудового народу України як найвищий орган влади в Україні.

22 січня 1919 р. у Києві відбулося урочисте проголошення злуки ЗУНР з УНР, в якому взяла участь делегація Української Національної Ради ЗУНР-ЗО УНР 1918-1919 рр. у кількості 36 осіб під головуванням заступника Президента УНРади Лева Бачинського. Директорія звернулась до галичан з проханням, щоб уся делегація УНРади взяла участь у роботі ТКУ як представництво від Західної України, на що було дано згоду. Заплановане на 19 січня 1919 р. відкриття ТКУ через неприбуття до Києва частини делегатів було перенесено. ТКУ розпочав роботу 23 січня 1919 р. у приміщенні оперного театру. На момент відкриття Конгресу прибуло 400 делегатів (згодом — ще частина делегатів). До ТКУ обрано всіх членів Директорії УНР, крім Симона

Петлюри, котрий як представник військової влади не виставляв своєї кандидатури. Охорону Конгресу забезпечував відділ січових стрільців.

23 січня 1919 р. Конгрес затвердив ухвалу Української Національної Ради ЗУНР та Універсал Директорії УНР про об'єднання УНР і ЗУНР в одну державу. На наступних пленарних засіданнях ТКУ заслухав звіти Директорії (виступ Володимира Винниченка), уряду (виступ В.Чехівського), Головного отамана Симона Петлюри. Основні дискусії та редакційна робота розгорнулися у Конвенті сеньйорів, який складався з представників фракцій, та на засіданнях тимчасових комісій і фракцій. У ході роботи конгресу більшість делегатів висловилися проти встановлення в Україні радянської форми правління.

28 січня 1919 р. делегати Конгресу схвалили текст резолюції про владу, внесеної С.Бачинським (узгоджений з делегацією ЗО УНР, більшістю фракції УПСР та Селянської спілки) як проект тимчасової конституції України. В цьому документі оголошувалось про вимушене тимчасове припинення діяльності Конгресу через наступ російських військ на Київ. До наступної сесії Конгресу верховна влада і оборона держави доручались Директорії УНР, доповненої представником від Наддністрянської України (Галичини, Буковини і Закарпаття; до складу Директорії увійшов Президент УНР-Ради ЗУНР Є.Петрушевич). Закони, видані Директорією УНР, мали затверджуватись найближчою сесією Трудового конгресу.

Виконавча влада мала належати Раді народних міністрів, яка призначалася Директорією і була підзвітна Трудовому конгресу (на час перерви засідань Директорії УНР). У документі зазначалася необхідність створити комісії з контрольними функціями для розробки законопроектів до наступної сесії Трудового конгресу. Склад комісій мав обиратися на підставі пропорційного представництва від фракцій Конгресу (1 представник від 15 делегатів).

З метою закріплення демократичного ладу в Україні ТКУ висловився за підготовку «закону для виборів всенародного Парламенту Незалежної Соборної Української Республіки». Владу на місцях було доручено здійснювати урядовим уповноваженим, що мали діяти під контролем місцевих Трудових рад, обраних пропорційно з представників селянства і робітництва. Окремо в універсалі підкреслено потребу негайної всенародної боротьби за самостійну УНР проти інтервенції радянської Росії. ТКУ затвердив Універсал «До українського народу», ноту «До народів світу», в якій заявлено право українського народу бути представленим на Паризькій

мирній конференції 1919-1921 рр., та протест проти російського більшовицького наступу на Україну, відозву до армії УНР. Ухвалена більшістю ТКУ резолюція згодом була опублікована як «Закон про тимчасову владу в Українській Народній Республіці» за підписами Вітика і Бачинського.

Для підготовки законопроектів до наступної сесії Конгрес обрав 30 депутатів, котрі 29 січня 1919 р. розділились по 6 комісіях:

комісія оборони (10 осіб, голова — Мацюк); земельна комісія (12 осіб, голова — Петренко); бюджетна комісія (6 осіб, голова — Чайківський); комісія закордонних справ (8 осіб, голова — Бачинський Лев Васильович); харчова комісія (9 осіб, голова — Мельник); культурно-просвітня комісія (10 осіб, голова — Вировий Євген Семенович).

Після відступу Директорії УНР і уряду з Києва внаслідок більшовицького наступу комісії ТКУ проводили засідання та брали участь у спільних нарадах Директорії УНР та Ради Міністрів у Вінниці, Рівному, Кам'янці-Подільському. Протягом весни-літа 1919 р. комісії ТКУ поступово втрачали вплив на державне життя УНР. 11 липня 1919 р. у Кам'янці-Подільському на спільній нараді членів комісій (бл. 10 осіб) під головуванням С.Вітика була прийнята постанова про припинення їхньої роботи.

ВИБОРИ ДЕПУТАТІВ ТРУДОВОГО КОНГРЕСУ

Проведення виборів до Конгресу регламентувалось спеціальною Інструкцією Директорії УНР від 5 січня 1919. Вибори мали відбуватися по куріях (від робітників, селян та «трудової інтелігенції»). Виборче право надавалось усім громадянам УНР віком від 21 року, крім позбавлених громадянських прав у судовому порядку і військовиків республіканської армії. До Конгресу мали бути обрані 593 делегати. З них від Київщини (67 делегатів), Поділля (УНР) (59, Харківщини (65), Херсонщини (52), Волині (60), Чернігівщини (54), Полтавщини (58), Катеринославщини (46), Таврії (18) Холмщини, Підляштя, Поліської округи (19), Західно-Української Народної Республіки (65); від професійних організацій: Всеукраїнського залізничного з'їзду (20); Всеукраїнського поштового з'їзду (10).

Із 528 делегатів ТКУ, що мали бути обрані на території УНР, 377 — селяни, 118 — робітники, 33 — представники «трудової інтелігенції». Головою виборчої комісії призначено Андрія Ливицького. Вибори відбувались 12-15 січня 1919 р. На території Західно-Української Народної Республіки через воєнні дії на українсько-польському фронті вибори до ТКУ не проводились.

ДЖЕРЕЛА:

Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. — Х.: Право, 2015.; Юридична енциклопедія: В 6 томах. / Редколегія: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. — К. : «Українська енциклопедія», 1998.; Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

ТРУМЕН ГАРРІ (8 травня 1884 – 20 січня 1972 рр.)

Тридцять третій президент Сполучених Штатів Америки (1945 – 1953 рр.). Обраний віце-президентом у 1944 р., заступив Франкліна Рузвельта на посаді президента після смерті останнього у квітні 1945 р. і був повторно переобраний у 1948 р.

Під час Першої світової війни Трумен служив офіцером артилерії. Після війни він став частиною елітного бомонду політичного об'єднання Тома Пендергаста і був обраний комісіонером округу у штаті Міссурі, а потім сенатором США від штату Міссурі у 1934 р. Після того, як він отримав національну популярність в якості голови військового комітету, Трумена обирають кандидатом у віце-президенти на посаду, яку обіймав Генрі Воллес. Коли Рузвельт виграв свої останні вибори, Трумен вперше стає віце-президентом.

Трумен зіткнувся з значними труднощами у внутрішніх справах США. Безладна реконверсія економіки Сполучених Штатів була відзначена гострими нестачами, численними страйками, а також проходженням закону Тафт-Хартлі не зважаючи на його вето. Трумен розстроїв всі передвиборні прогнози своїм несподіваним обранням у 1948 р., отримавши підтримку у своєму знаменитому турі «Свисток-Стоп» сільськими районами Америки. Хоча після свого наступного обрання він зміг провести лише одну з обіцяних пропозицій, що містилася в його програмі «Чесна угода». Трумен використовував

виконавчі накази для початку десеєрагації збройних силах США, для втілення системи перевірок лояльності населення США з приводу усунення чисельних прихильників комуністичного світобачення з урядових установ.

**Підписання Акту капітуляції з Німеччиною 8 травня 1945 року.
З боку Німеччини Акт підписує фельдмаршал Кейтель**

У міжнародній політиці – правління Трумена було насичене подіями всесвітньої значимості. Це і завершення Другої світової війни і підписання післявоєнних документів, які суттєво вплинули на політичні стосунки у світовому масштабі, особливо на євразійському континенті. Це і Нюрнберзький процес і «несподіване» рішення Трумена про застосування ядерної зброї проти Японії. Це і заснування Організації Об'єднаних Націй і план Маршалла по відновленню Європи. А що значила на той час доктрина Трумена у стримуванні комунізму, початок холодної війни проти союзників антигітлерівської коаліції, створення НАТО, і, як підсумок сумного етапу президентства – розв'язання Корейської війни. Корупція в адміністрації Трумена досягла урядових установ і високопоставлених співробітників Білого Дому. Тому на наступних виборах республіканці зробили корупцію одним з центральних питань у виборній кампанії 1952 р.

Трумен, манери якого дуже відрізнялись від патриціанського Рузвельта, був народним, невибагливим президентом. Він популяризував такі словосполучення, як «вся відповідальність на мені» та «If you can't stand the heat, you better get out of the kitchen» (Взявся за гуж, не кажи, що не дуж). Він не оправдав всі очікування багатьох політичних спостерігачів, які порівнювали його з високо

оцінюваним попередником. На його совісті зародження холодної війни.

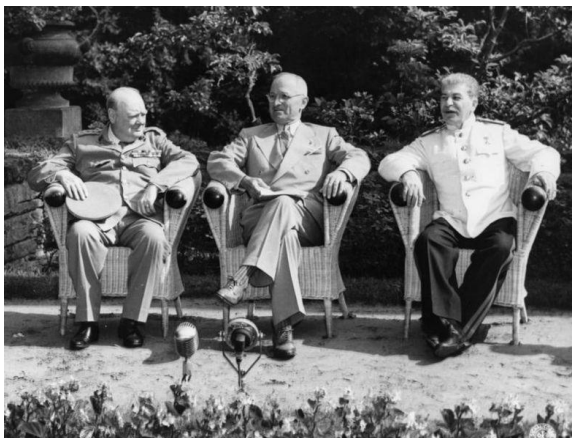

Медаль «За перемогу в холодній війні»

Медаллю нагороджуються всі військові і службовці США, які служили у збройних силах чи працювали в державних установах з 2 вересня 1945 – 29 грудня 1991 рр.

Холодна війна – глобальна геополітична, воєнна, економічна і інформаційна конфронтація між СРСР і його союзниками, з однієї сторони, та США і їх союзників – з іншої сторони.

Глибинні протиріччя між капіталістичною і соціалістичними моделями розвитку світу головна причина холодної війни. Початок – виступ Черчілля у Фултоні (5 березня 1946 р., він уже не займав пост прем'єр-міністра), де він чітко заявив, що відносини між СРСР, з однієї сторони і США та Великобританія, з другої сторони, повинні вирішуватися в результаті військової переваги країн, які розмовляють англійською мовою.

У.Черчіль, Г.Трумен і Й.Сталін в перші дні роботи Потсдамської конференції (липень 1945 р.). Саме тут визрівали плани «холодної

війни». Саме тут Трумен сказав своїй дочці напередодні випробування атомної бомби 16 липня 1945 р.: «Якщо вона зірветься, а я думаю, що це станеться, в мене буде управа на цих руських хлопців».

Холодна війна супроводжувалася гонкою ядерних озброєнь, які могли перерости в Третю світову, причому, ядерну війну. Черчілль призиває світову громадськість не повторити помилок 30-х рр. і послідовно відстоювати цінності свободи, демократії і «Християнської цивілізації» проти тоталітаризму. А для цього слід об'єднати англосакські нації.

Виступ Черчілля у Фултоні (США, 5 березня 1946 р.)

Сталін, через тиждень, дає інтерв'ю газеті «Правда», де ставить Черчілля в один ряд з Гітлером і заявляє, що Черчілль об'явив хрестовий похід Заходу з війною на СРСР. 12 березня 1947 р. у процес холодної війни активно вмішався Трумен: він надає допомогу Греції і Турції в розмірі 400 мільйонів доларів на економічну і військову допомогу. Це в той час, коли СРСР мали територіальні претензії до Турції, а у Греції стояло гостро питання про перемогу комуністів в ході громадянської боротьби. Допомога Трумена сприяла тому, що комуністи громадянську війну в Греції програли. За вимогою СРСР соціалістичні країни відмовилися від участі в реалізації плану Маршалла (згідно плану – надавалася допомога країнам, які постраждали від гітлеризму).

Мабуть найбільші зусилля були прикладені в ці роки по ліквідації монополії США на ядерну зброю. Відносний спокій наступив у Сталіна 29 серпня 1949 р., коли йому доповіли, що на Семіпалатинському ядерному полігоні пройшли успішні

випробування ядерної бомби, що значно знизило конфліктну напругу між двома супер-державами. Хоча в той час американці ще не знали про успіх радянської розвідки, яка зуміла проникнути в Лос-Аламос, проект Манхеттен – кодова назва програми США в плані розробки ядерної зброї. Початок її здійснення – 17 вересня 1943 р. Учасники – США, Великобританія, Канада і Німеччина. В рамках проекту були створені три атомні бомби – «Триніті» (була зірвана при першому випробуванні у штаті Нью-Мексіко 16 липня 1945 р.), урановий «Малиш» (був скинутий 6 серпня 1945 р. на Херосіму, загинуло 140 тисяч людей) і плутонієвий «Товстяк» (планувався бути скинутий на місто Кокура, але при сильній захмареності ціль поміняли уже в процесі польоту і бомбардування відбулося на місто Нагасакі, загинуло 74 тисячі людей). Проектом керували американський фізик Роберт Оппенгеймер і генерал Леслі Гровс.

У Радянському Союзі впровадженням ядерної зброї займався Спеціальний комітет при Раді Міністрів СРСР. Сталін доручив цей важливий участок престижу країни на міжнародній арені Л.П. Берії. Сьогодні є дані, які не викликають сумнівів, що радянська розвідка зуміла проникнути в Лос-Аламос і використати ряд матеріалів Манхеттенської програми США для прискорення ядерних випробувань в СРСР. «Через 12 днів після зібрання першої атомної бомби в Лос-Адамосі, - згадує генерал КДБ П. Судоплатов, – ми отримали інформацію про її влаштування із Вашингтону і Нью-Йорка. Перша телеграма поступила і Центр 13 червня, друга – 4 липня 1945 р.».

Під час холодної війни були створені і ряд військових блоків, які контролювали захист двох систем. Так, 4 квітня 1949 р. було створено НАТО (у жовтні 1955 р. членом НАТО стала ФРГ), а 14 травня 1955 р. – створено Організацію Варшавського договору (у вересні 1968 р. з ОВД вийшла Албанія). Особливо в роки хрущовської «відлиги» у руслі холодної війни прозвучали події 17 червня 1953 р. у НДР, події 1956 р. в Угорщині, антикомуністичні конфлікти брежнєвської пори – у березні 1968 р. у Варшаві та серпні 1968 р. у Чехословаччині «Пражська весна». 17 січня 1966 р. відбувся крупний скандал з ядерною зброєю, коли бомбандирозник В-52 ВПС США скинув 4 ядерні бомби над іспанським населеним пунктом Паломарес. В протест цьому Франція у 1966 р. виходить з блоку НАТО, а Іспанія відмовилася її осудити за цей вчинок. У 1974 р. НАТО залишає Греція.

Особливо характерним для часів холодної війни був міжнародний конфлікт з жовтня 1956 - березень 1957 рр. під назвою Суецька криза (Суецька війна, Синайська війна, Друга арабо-

ізраїльська війна, операція «Кадеш»). Він зв'язаний був з визначенням статусу Адміністрації Суецького каналу. Загострення привели до військових дій з боку Великобританії, Франції та Ізраїлю проти Єгипту. Конфлікт закінчився без територіальних змін світу. Важливу роль у його урегулюванні відіграли СРСР, США і ООН. Радянський лідер М.С.Хрущов загрожував Великобританії, Франції і Ізраїлю самим рішучим чином, аж до застосування ракетних ударів по їх територіях. Це могло привести до ядерної війни, тому і США вимагали від своїх союзників прикратити агресію. 2 листопада 1956 р. надзвичайна сесія ООН поставила вимогу до конфліктуючих країн припинити військові дії, вивести з території Єгипту війська трьох країн і відкрити Суецький канал. Були створені спеціальні сили ООН, генеральному секретарю ООН Дагу Хаммаршелду було поставлене завдання врегулювати конфлікт. 6 листопада 1956 р. вступила у дію згода про мир.

Новий сплеск «холодної війни» наступив у 1979 р. у зв'язку з введенням радянських військ у Афганістан. А коли восени 1983 р., ППС СРСР був збитий південнокорейський авіалайнер, на борту якого знаходилося біля 300 цивільних людей, президент США Рейган назвав СРСР «імперією зла».

У 1983 р. США розміщує на території європейських країн НАТО балістичні ракети «Пернінг-2», що було в 5-7 хвилинах польоту до основних цілей СРСР. У 1981 р. у США починається виробництво нейтронної зброї системи «Ланс». Почалася розробка програми «зіркових війн».

Починаючи з 1987 р. ситуація починає різко змінюватися. В цьому році нове радянське керівництво на чолі з М.С.Горбачовим взяло курс на «нове політичне мислення», проголосило «соціалістичний плюралізм» і «приоритет загальнолюдських цінностей над класовими».

Нова зовнішньополітична доктрина була обумовлена розвитком політичного процесу в СРСР в бік відмови від комуністичної ідеології. У 1988 р. розпочалося виведення радянських військ із Афганістану. А вже під осінь 1989 р. почали розпадатися комуністичні світові режими. У жовтні 1989 р. поступила офіційна відмова від «доктрини Брежнева». Тобто, заміна влади у всіх країнах-сателітах СРСР привела до ліквідації радянського блоку, а разом з тим – до ліквідації «холодної війни». 21 листопада 1990 р. у Парижі була підписана так звана Хартія для нової Європи, яка проголосила кінець майже піввіковому протиборству двох систем і початку нової ери «демократії, миру і єдності». Після обрання його президентом, Трумен у 1949 р.

представив Конгресу США свою президентську програму, яка складалася з 25 пунктів і носила назву «Справедливий курс».

Підписання документів про створення організації Варшавського договору

Справедливий курс – назва внутрішньополітичної програми, запропонованої президентом США Труменом у 1949 р. За її допомогою, він мав намір розширити рамки «Нового курсу», програми, що проводилася Франкліном Рузвельтом, а також вжити ряд заходів з метою розширення громадянських прав для американців (закони про громадянські права), встановлення справедливих умов найму, поліпшення системи освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, підтримки житлового будівництва для малозабезпечених людей і впровадження нових форм субсидійної політики для фермерів. Коаліція республіканців та консервативних демократів-південців заблокувала ряд цих заходів в Конгресі. Хоча Трумену вдалося домогтися деякого прогресу в області житлового будівництва та соціального захисту, але велика частина його пропозицій не була зреалізована.

Вона охоплювала контроль цін, кредитів, промислових продуктів, експорту товарів, регулювання зарплат і олату за комунальні послуги. Трумен обіцяв розширити громадянсько – правове законодавство, будувати дешеве житло для бідної Америки, він гарантував мінімальну зарплату у 75 центів за годину, відмову від закону Тафта-Хартлі, страхування на випадок хвороби, краще

забезпечення соціальної безпеки і федеральну допомогу для системи освіти. Так як в Конгресі була республіканська більшість, ця чистолюбива програма не могла бути виконана, але вона спроектувала напрямки розвитку США згідно європейських стандартів. Конфлікти між Труменом і Конгресом стали частішими особливо під час другого терміну перебування його в статусі президента. Йому приписали «програв Китаю» комуністам Мао.

На різних етапах свого президентства Трумен отримав як найвищий так і найнижчий рейтинги схвалення громадськості в історії президентів. Незважаючи на негативну громадську думку в ході перебування на посаді, популярна та наукова оцінки його президентства стали більш позитивним після його відходу від політики, а також публікації мемуарів Трумена. Легендарна перемога Трумена у 1948 р. над Томасом Дьюї всупереч всім політичним прогнозам зазвичай пригадується слабкими кандидатами у президенти. Вчені-політологи послідовно, хоча і неоднозначно, давали оцінку Трумену як одному з найвидатніших президентів США. Його вважали непопулярним творцем післявоєнного світу. У грудні 1951 р. тільки 23% американців позитивно оцінили президенську діяльність Гаррі Трумена. Навіть Р. Ніксон на самій низькій оцінці Уотергейського скандалу з 24% мав значно високий рейтинг. Коли президент у 1953 р. залишив Білий дім, тільки 31% населення США погодилися, що його правління було позитивним для Америки, в той час як 56% заперечили цю думку. Хоча вже у 1982 р. згідно історики віддають йому загальне восьме місце серед американських президентів. (Серед 40 осіб від Джорджа Вашингтона (1789-1797 рр.) до Рональда Рейгана (1981 – 1989 рр.). При опитуванні інституту Геллапа у 1980 р. Гаррі Трумен займає третє місце, пропустивши вперед лише Джона Кеннеді і Франкліна Д. Рузвельта. Таким чином, непопулярний при житті президент став після смерті героєм Америки.

У мемуарах Трумен писав, що бути президентом значило обрести себе на самотність, бути «одиноким, навіть досить одиноким під час прийняття визначальних рішень». Із Індепендекса, де у 1957 р. була відкрита бібліотека Гаррі С. Трумена, екс-президент уважно слідкував за політичними подіями і був задоволений, коли у 1961 р. в особі Джона Ф. Кеннеді в Білий дім знову прийшов демократ і коли при Ліндоні Б.Джонсоні з 1964 р. були втілені в життя ряд його планів і реформ. Трумен помер 26 грудня 1972 р. у віці 88 роки в Канзас-Сіті. На похоронах Джонсон назвав його «велетнем ХХ століття», який як ніхто інший до нього, здійснив вплив на світ.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний словник. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонця. – К.: МАУП. 2005. – 792 с.; Політичні портрети Новітньої доби. Книга I – Північна Америка. - Навчальний посібник / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, Л.Г. Лисенко., В.В.Сокирська, – Умань.: ПП Жовтий О.О., 2012. – 798 с.

ТУЛУБ ЗІНАЇДА ПАВЛІВНА (16 листопада 1890 — 26 вересня 1964 рр.)

Українська письменниця. Дочка Павла Тулуба.

Зінаїда Павлівна Тулуб народилася 28 листопада 1890 р. у Києві у сім'ї юриста і відомого на той час російського поета Павла Тулуба. Дитинство минало в Брацлаві, згодом — у Таганрозі, куди переїхали батьки. Від 1904 р. майбутня письменниця знову у Києві, де 1913 р. закінчила історико-філологічний факультет місцевих Вищих жіночих курсів. По захисті дисертації була залишена при Київському університеті для підготовки до професури.

У 1920 р. працювала лектором у військових частинах, завідувала літературною частиною Київського фотокомітету. У 1919–1921 рр. очолювала лекторську секцію в одній із частин Червоної Армії. З 1921 р. працювала в різних радянських установах: завідувала літчастиною у Київському кінофотокомітеті, служила у відділі місцевого бюджету. З 1926 р.— на творчій роботі.

Заарештували Зінаїду Тулуб 4 липня 1937 р. в обвинуваченні, яке склав співробітник IV відділу УДБ НКВС УРСР лейтенант Держбезпеки Хват, зазначалося, що вона є «активною учасницею контрреволюційної організації «Виборчий центр», котра здійснює підривну роботу перед наступними виборами до Рад».

5 вересня того ж року Військова колегія Верховного Суду СРСР засудила письменницю до тюремного ув'язнення строком на 10 років (із поразкою в політичних правах — на 5 років) і конфіскацією всього приналежного їй майна.

Ув'язнення Зінаїди Тулуб відбувала в ярославській тюрмі, а з літа 1939 р.— на Колимі, де й була звільнена 4 липня 1947 р. у зв'язку з відбуттям строку. Невдовзі через інвалідність була вислана в Джамбульський район Алма-Атинської області, де працювала шкільним бібліотекарем. 16 травня 1950 р. їй був оголошений новий вирок Особливої наради при міністрі Державної безпеки СРСР: «...за приналежність до антирадянської есеро-меншовицької організації зіслати на поселення в Кокчетавську область Казахської РСР». Отже, друга тяжка покара за старим обвинуваченням.

У липні 1954 р. з настанням у країні політичної відлиги Зінаїда Тулуб звертається до Голови Президії Верховної Ради СРСР: «Судову кару я відбула, і ось уже пішов п'ятий рік, як я томлюся в засланні, серед напівпустельних казахських цілинних земель, без можливості побачитись із близькими, повернутися до улюбленої праці письменниці, застосувати на практиці свої знання історика і створити хороший історичний роман про астронома Джордано Бруно, для якого я ще у 1936—1937 рр. встигла зібрати багато цінного і рідкісного матеріалу. І як не тяжко буде мені, коли майно конфісковане, знову розпочинати життя, але прошу Вас вернути мене до любимої праці, без якої життя для мене позбавлене радості, всякої мети і сенсу. Я прошу не перегляду справи, а індивідуальної амністії, права повернутися в рідний Київ, знову працювати на любимій ниві. Жити мені залишилося недовго... Невже ж на порозі смерті потрібний цей мій відрив від життя, ця ганьба, така незаслужена і безмежна?! ...Я вірю, що Ви відгукнетесь! Ви — моя остання надія!».

Але К. Є. Ворошилов, який тоді очолював найвищий законодавчий орган країни, жодним словом не відповів письменниці.

Лише 23 червня 1956 р. Військова колегія Верховного Суду СРСР ухвалила: «Вирок Військової колегії Верховного Суду СРСР від 5 вересня 1937 р. і постанову Особливої наради при МДБ СРСР від 10 лютого 1950 р. щодо Тулуб Зінаїди Павлівни скасувати за

нововиявленими обставинами і справу про неї припинити «за відсутністю складу злочину».

Активну участь у громадській реабілітації письменниці взяли побратими по перу Максим Рильський, Леонід Смілянський, Іван Кологойда.

У 1947–1955 рр. була на засланні у Північному Казахстані. По реабілітації повернулася до Києва.

Могила Зінаїди Тулуб

Померла 26 вересня 1964 р. у Ірпінському будинку творчості. Похована у Києві на Байковому кладовищі.

2 березня 2013 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ) відбулась презентація книги спогадів «Моя життя».

Найвизначніший твір Тулуб — історичний роман-диалогія «Людолови» (1934–1937 рр., у переробленому вигляді перевиданий 1958 р.), у якому на багатому історичному матеріалі відтворено життя українського народу початку ХУІІ ст. за гетьмана Петра Сагайдачного, з типовим переяскравленням «класової боротьби» і «класової солідарности» й з неґацією національного. Крім того, роман із життя Тараса Шевченка на засланні — «В степу безкраім за Уралом» (1964), п'єси, сценарії тощо.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Українське державотворення: Слов.-довід — К., 1997.

ТУРАЄВ БОРИС ОЛЕКСАНДРОВИЧ
(1868 – 1920 рр.)

Борис Олександрович Тураєв був послідовником В. С. Голенищева. Багато хто називав його «батьком єгиптології в Росії». І, дійсно, Б. А. Тураєв був не тільки фахівцем найвищого класу, але і творцем російської школи єгиптології. Б. А. Тураєв почав свої заняття єгиптологією у О. Е. Лемма, а потім продовжив їх за кордоном, у А. Ермана, Г. Штайндорфа, Г. Масперо. Багато і плідно працював він у той час в музеях Німеччини, Англії, Франції, Італії, зібравши багатющий матеріал для магістерської дисертації, присвяченої культу бога Тота.

Повернувшись на батьківщину, Б. А. Тураєв зробив все можливе, щоб утримати у Росії колекцію В. С. Голенищева, чим надав величезну допомогу російській єгиптології. Його невтомні турботи і вирішальна оцінка колекції сприяли її купівлі російським урядом. З 1911 р. Тураєв став хранителем зборів східних старожитностей В. С. Голенищева і приступив до складання каталогу єгипетських пам'яток Музею витончених мистецтв. Він оселився в Музеї, поблизу колекції, і зайнявся її розміщенням, «працював з ранку до вечора, з тією безмежною любов'ю, яка відрізняє святих від грішних». День відкриття музею став днем тріумфу Б. А. Тураєва. Ним була створена перша експозиція Відділу Сходу. У 1912 р. він написав перший путівник по зборам єгипетських старожитностей.

Б. А. Тураєв зробив те, що не встиг зробити В.С. Голенищев: він опублікував багато пам'яток єгипетського зібрання, в два перші випуску серії «Пам'яток Музею витончених мистецтв у Москві» увійшли його статті: «Лист з епохи Нового царства, поміщене на глиняному блюді», «Пізні заупокійні папіруси ієрогліфічного письма», а в серії «Музей витончених мистецтв» при Московському університеті

- Опис єгипетського зібрання (вийшли два випуски його), Статуй і статуєток Голенищевського зборів». Останніми його роботами над пам'ятниками зборів В. С. Голенищева були нотатки про один з ієратичеським папірусів зборів. І вже після його смерті в 1920 році вийшли його «Єгипетські рельєфи із зображенням похоронних процесій Музею образотворчих мистецтв». Величезний інтерес Б. А. Тураєва викликали археологічні знахідки єгипетських речей на півдні Росії, в зв'язку з цим його дуже цікавило питання про взаємини чорноморських колоній, особливо Наворагіса, з Єгиптом. Серед археологічних знахідок в Ольвії, Пантікані, Мірасе, Криму, на Північному Кавказі і у Чернігівській губернії, він виявив і описав єгипетські речі.

Будучи професором Петербурзького університету, він почав читати курс лекцій з історії стародавнього Сходу, який постійно удосконалював, розширював, одночасно поглиблюючи розбір певних тем. У 1911 р. ця робота, нарешті, побачила світ у вигляді великої двотомної праці, у 1913 р. вона була перевидана з доповненнями. Основою курсу був переклад численних пам'яток, що зберігаються, в основному, у російських музеях. Останнє видання було високо оцінено фахівцями і удостоєно у 1916 р. Російським археологічним товариством золотої медалі. Однак Б. А. Тураєв продовжував працювати над «Курсом лекцій», поступово перетворюючи його у величезне дослідження, що охоплювало історію всіх давньосхідних країн. Повністю «Історія стародавнього Сходу» була опублікована в 2-х томах тільки у 1935 р. Робота, написана живою мовою, вперше показала історію стародавніх східних країн на підставі відомостей, що збереглися в джерелах. Це була перша робота узагальнюючого характеру з історії стародавнього Сходу в Росії, і понад те, вона була поза сумнівом, більш вичерпної, ніж опубліковані за кордоном «Історія стародавнього світу» Е. Мейера і «Давня історія народів класичного Сходу» Г. Масперо.

Єгипет більше, ніж будь-яка інша давньосхідна країна, залучав Тураєва, який був одним з небагатьох супротивників берлінської школи панвавілонізма, що бачила Вавилон на чолі давньосхідного світу, а Єгипет - на його задвірках. Б. А. Тураєв розглядав культуру Єгипту як рівноцінну культурі Вавилону. У посмертній роботі «Стародавній Єгипет» абсолютно очевидно, що симпатії Б. А. Тураєва належали країні пірамід. Дослідження, засноване на багатющому науковому матеріалі, було доступно не тільки для фахівців, а й для учнівської молоді та навіть для широкої публіки через рівень

прекрасної мови, якою воно було написано. Мова відобразила яскраву і живу картину політичних змін, релігійних переворотів. Цей культурно-історичний нарис охоплював історію Єгипту з додинастичного часу і до поширення християнства. При цьому Б. А. Тураєв з наукової точки зору пояснив соціальні та релігійні причини швидкого засвоєння християнського вчення.

Б. А. Тураєв одним з перших оцінив роль єгипетського народу в створенні європейської цивілізації: «Дійсно, яку б сторону нашого життя ми не взяли, дослідження її історії нас, здебільшого, в кінці кінців призводить до Єгипту, який був батьком європейської державності, європейського мистецтва, багатьох явищ нашої релігійного життя та побуту». Б. А. Тураєв, володіючи колосальною ерудицією, глибоко розумів культуру стародавнього Єгипту, основним елементом якої була історія релігійних уявлень. Найбільший фахівець в області давньосхідних релігій, він робив найтонші спостереження, що приводили його до блискучих висновків. Визначною подією в області історико-релігійних досліджень вже була поява в 1898 р. його магістерської дисертації «Бог Тот», де Б. А. Тураєв простежував історію розвитку уявлень єгиптян про бога Тоті, уособлення мудрості і правди. Історія культу цього бога сходила, як показав Б. А. Тураєв, до древнього культу ібіса і павіана, про що свідчить найважливіше джерело часу Стародавнього царства - «Тексти пірамід». Представлення про шанування цього бога за часів Середнього царства давали «Тексти саркофагів», а під час Нового - «Книга Мертвих». Б. А. Тураєв підкреслював, що в пізній час культ Тота злився з культурами інших богів, а в елліністичну епоху наблизився до культу бога Гермеса. Культ бога Тота був широко поширений в Єгипті. Бог Тот мав і свої жіночі доповнення. Ці найважливіші висновки були зроблені Б. А. Тураєвим в умовах існування величезної кількості найрізноманітніших пам'яток, тому заслугою Б. А. Тураєва було й те, що його монографія стала досвідом їх систематизації.

«Опис єгипетського зборів. Статуї та статуетки Голенищевського зборів» Б. А. Тураєв передбачив вступною статтею про релігійне значення єгипетських статуй, підкреслюючи, що для єгиптянина була характерна віра в нерозривний зв'язок людини і його зображення, і тому статуї і рельєфи були живими втіленнями тих, кого вони зображували. Цікавила Б. А. Тураєва і «Книга мертвих».

Однією з найбільших робіт Б. А. Тураєва є «Єгипетська література», другий том якої безслідно зник. Величезна кількість використаних в роботі літературних пам'яток, майстерний виклад їх

змісту роблять книгу найціннішим внеском не тільки у російську, а й у світову єгиптологію. Узагальнююча праця з історії єгипетської літератури з'явився вперше, до цього існували лише розрізнені перекази літературних пам'яток. Б. А. Тураєв використовував в роботі найцікавіші і типові тексти, прагнучи, по можливості, дати повну картину розвитку давньоєгипетської літератури. У першому томі двотомника Б. А. Тураєв дав історичний огляд літератури стародавнього Єгипту, історію розвитку єгипетського письма і мови, а другий том був присвячений перекладам найбільш значних творів, причому у роботі використовувалися джерела, написані і ієрогліфічним, і ієратічним, і демотичним листом. Демотике Б. А. Тураєв вивчив в останні роки свого життя і присвятив демотичній літературі чимало сторінок своєї монографії. Дослідження охоплювало величезний відрізок часу: від архаїки до греко-римського часу. Жанри підібраних творів також були різні: це і колоритні казки, і повісті, і релігійно-філософські пам'ятники, і ділові документи. До написання спільних робіт Тураєв підходив, лише дослідивши всі пам'ятники, які він хотів використовувати, вивчивши всі проблеми, до яких він задумав торкнутися ґрунтовно. Саме тому його роботи так достовірні і захоплюючі, його теорії до цих пір не втратили своєї свіжості. Багато сил він віддав перекладу та коментуванню окремих текстів. У 1916 р. ним було видано магічний папірус 825 Британського музею. Хвилювали його не тільки релігійні, а й історичні проблеми, в одній зі своїх ранніх робіт «Народ кефти єгипетських пам'яток», він ідентифікував цей топонім з островами Середземного моря мікенського часу; в статті «Начальник греків» розкрив взаємини Єгипту і Греції, спираючись на дослідження титулу часу XXV династії. Вражає мистецтво, з яким Б. А. Тураєв умів витягти відомості і зробити висновки з численних розрізнених, погано збережених, джерел.

Б. А. Тураєв виступав з блискучими доповідями на міжнародних Конгресах. У 1909 р. разом з І.В. Цветаєвим брав участь у роботі II Міжнародного Конгресу класичної археології, який проходив в Каїрі і Олександрії. Крім усього іншого Б. А. Тураєв займався популяризацією єгипетської літератури, був ініціатором і редактором серії «Культурно-історичні пам'ятки Стародавнього Сходу». Він писав В.С. Голенищеву у грудні 1912 р. про задуману ним видання серії книжок-перекладів кращих творів єгипетської та вавилонської літератури з введенням, коментарями і хорошими ілюстраціями для публіки, що захоплювалася історією стародавнього Сходу. При цьому серія ні в якому разі не мислилася як компілятивна, в основі всіх випусків

повинні були лежати самостійні переклади єгипетських текстів. Одними з перших в «Культурно-історичних пам'ятках древнього Сходу» вийшли «Розповідь єгиптянина Синухета» і «Казка про двох братів». Гроші для видання були отримані частково від обміну книгами зі Службою старожитностей і з Французьким археологічним Інститутом у Каїрі.

Б. А. Тураєв зіграв також вирішальну роль у створенні у Росії школи єгиптології. Московська молодь потяглася до нього відразу після відкриття Музею витончених мистецтв, познайомившись з колекцією єгипетських старожитностей. Навколо Тураєва склався гурток молодих людей, які бажали досягнути таємниці ієрогліфіки. Але основний приплив молоді пояснювався тим, що Б. А. Тураєв, будучи професором Петербурзького університету, читав курс лекцій і вів практичні заняття з єгиптології у Петербурзькому університеті і на Московських Вищих Жіночих Курсах. Природжений викладач, він дуже уважно придивлявся до своїх учнів, виявляючи їх смаки і нахили, і намагався їх зорієнтувати на теми, що відповідали їх нахилам. Саме тому Б. А. Тураєв був завжди оточений не тільки глибокою вдячністю, але і любов'ю учнів. Йому вдавалося вселити своїм учням не просто інтерес, а благоговіння перед історією і культурою стародавнього Єгипту. Тураєв виховав цілу плеяду прекрасних східознавців: І. М. Волков, В. В. Струве, І. Г. Франк-Каменецький, А. Кансоновській, А. В. Шмідт, Н. Д. Фліттнер, Ф. Ф. Гесс, В. М. Викентьев.

ТУРАТІ ФІЛІППО
(26 ЛИСТОПАДА 1857 - 29 БЕРЕЗНЯ 1932 рр.)

Італійський журналіст і політик, один із засновників Соціалістичної партії, лідер її реформістського крила.

Філіппо Тураті - син Аделі Ді Джованні (Adele Di Giovanni) і П'єтро Тураті (Pietro Turati), високопоставленого чиновника у період

австрійського панування, а пізніше - Королівства Італія, переконаного монархіста.

У 1877 р. Тураті закінчив Болонський університет, де вивчав право.

Переїхав з родиною у Мілан, познайомився там з політиком Арканджело Гізлері, а також з філософом і психологом Роберто Ардіго, зайнявся публіцистикою і літературною критикою.

З 1885 р. соратницею і супутницею життя Тураті стала Анна Кулішєва, хоча формально вони не були одружені і не мали дітей. У той же період він почав співпрацю з німецькими соціал-демократами, сприйняв марксистські ідеї. У 1889 р. разом з Кулішєвой заснував Міланський соціалістичний союз, у 1891 р. зайнявся виданням журналу «Critica Sociale», а у 1892 р. увійшов у число засновників Соціалістичної партії італійських трудящих, яка з 1895 р. носила назву Італійської соціалістичної партії.

Тураті також здобув популярність як поет, в основі його творчості лежали соціальні мотиви. У 1886 році він став автором тексту гімну робочих, написаного з нагоди створення штандарта організації «Сини праці» у Мілані. Гімн завоював популярність і донині виконується під час маніфестацій і страйків.

У 1896 р. став депутатом парламенту, заарештований за участь у заворушеннях 1898 р., засуджений на дванадцять років ув'язнення, але звільнений через рік.

Тураті очолив помірне реформістський крило партії, яким протистояло революційне протягом, очолюване Енріко Феррі і Артуро Лабріола. На партійному з'їзді у 1902 р. реформісти здобули верх, але їх противники користувалися настільки великою популярністю серед виборців, що у 1903 р. Турати відхилив пропозицію прем'єр-міністра Джолитти про участь в уряді, не бажаючи остаточно себе дискредитувати. У 1904 р. на з'їзді у Болоньї Лабріола завоював підтримку більшості депутатів.

Тураті виступав проти Італо-турецької війни в Лівії (1911), проти вступу Італії в Першу світову війну.

На парламентських виборах 1919 р. Соціалістична партія здобула рішучу перемогу, але в наступні роки небажання послідовників Турати взяти на себе відповідальність в уряді і заклики радикалів до революційних перетворень призвели до втрати партією соціальної бази, оскільки вона упустила можливість апеляції до дрібних землевласників, частка яких в період між 1911 і 1921 рр.

зросла з 21% до 35,6%, а також відштовхнула католицькі організації антиклерикальної риторикою.

У 1922 р. виключений із Соціалістичної партії і разом з Джакомо Маттеотти заснував унітарних соціалістичну партію. У 1926 р. втік з фашистської Італії в Париж, де взяв участь в створенні організації «Сполучене антифашистський дію», з 1930 р. виступав за об'єднання соціалістів.

Помер 29 березня 1932 р. у Парижі, у жовтні 1948 р. останки перевезені до Мілана і поховані на кладовищі Чімітеро монументальний ді Мілано.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ТУРЕН АЛЕН ЛУЇ ЖУЛЬ ФРАНСУА (НАРОДИВСЯ 3 СЕРПНЯ, 1925 Р.)

Французький соціолог, критик класичної соціології, запропонував новий метод дослідження суспільства — акціонізм (соціологія дії). Один з основних напрямів аналізу є аналіз постіндустріального суспільства. Основні праці: «Еволюція трудових відносин на заводах Рено» (1955), «Соціологія дії» (1965), «Постіндустріальне суспільство» (1969), «Виробництво спільноти» (Production de la société, 1973), «На захист соціології» (1974), «Спрага історії» (1977), «Повернення діяча» (Le Retour de l'acteur, 1984), «Критика модерну» (1992), «Що таке демократія» (1994), «Чи здатні ми жити разом?» (1997).

Ален Турен народився 3 серпня 1925 р. у м. Ерманвіль-сюр-Мер у департаменті Кальвадос у Франції. Закінчив ліцей Людовіка Великого і філологічний факультет у Парижі. У 60-ті рр. брав активну участь у студентських рухах. Був доктором філології, згодом став директором Парижського центру теоретичної та прикладної соціології. Працював редактором журналу «Соціологія праці». За все життя А. Турен займав велику кількість посад в університетах та наукових центрах. З 1950 - 1958 рр. працював у Національному центрі наукових досліджень в Парижі. З 1966 - 1969 рр. займав посаду професора філологічного факультету університету Нантерра. З 1960 року і до кінця життя був керівником дослідницьких програм у Вищій школі соціальних наук), з 1994 р. став членом Вищого інтеграційної ради.

КРИТИКА КЛАСИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ

Ален Турен виступає як критик класичної соціології і відповідно її функціоналістських та еволюціоністських принципів пояснення суспільства. Він відстоює ідею, що соціологія знаходиться в кризі і потребує глибокої трансформації. Класична соціологія, за Туреном, ґрунтується на таких принципах: Злиття розуміння суспільства з «сенсом історії»; Ототожнення соціальної системи з національною державою; Заміна діючих осіб суспільства статичними ансамблями; Принцип еволюціонізму та модернізації.

Криза класичної соціології супроводжується переходом до більш наукового аналізу суспільних відносин та суспільних систем, який виключає будь-яке звернення до природи суспільства чи до сенсу суспільства. Класична соціологія зазнає кризи, оскільки уявлення про суспільство як системи порядку є тільки ідеологічною версією, в рамках якої неможливо аналізувати соціальну дійсність, в якій панують швидкі і складні зміни. Таким чином, Турен робить акцент на аспект руху та змін сучасних суспільств. Він відстоює ідею, що поняття суспільства має бути виключене з аналізу суспільного життя, воно перестає бути об'єктом соціології, при цьому необхідно описати інший тип аналізу, в центрі якого лежить ідея соціальної дії. Звернення до сутності і до природи суспільства має зникнути з області науки. Крім того, в центрі критики класичної соціології лежить ідея про занепад еволюціонізму у поясненні суспільного розвитку та інституціональної системи, яка теж перебуває в занепаді. Проблемою класичної соціології, як він зазначає, є підтримка нею ідеї соціального еволюціонізму, що ґрунтувалась на створенні універсальної моделі розвитку для всіх суспільств, що вже не підтверджується реальністю сучасного стану суспільств, які мають різні шляхи трансформацій.

Таким чином, Турен відкинув два основні поняття, на які спиралась класична соціологія — це поняття суспільства як об'єкта соціології та еволюції.

АКЦІОНІЗМ (СОЦІОЛОГІЯ ДІЇ)

Напрямок, розроблений Туреном називають акціонізмом, або соціологією дії. В основі лежить поняття соціальної дії. Основне завдання соціології дії А. Турен вбачає у вивченні діючих осіб (дієвців), при повній відмові від пошуку законів суспільного життя. Перехід від класичної соціології до соціології дії (акціонізму) полягає у відокремленні аналізу суспільного життя від держави, оскільки держава тепер вже не виступає принципом єдності суспільного життя, центром його інтеграції. Суспільне життя має все менше аналізуватись як система з певною структурою та внутрішніми законами організації, оскільки тепер суспільство постає як мережа суспільних відносин між діючими особами.

Діяльність суб'єктів направлена головним чином на боротьбу за культурні моделі, що управляють їхньою соціальною практикою і визначають їхні відносини. Турен називає боротьбу за культурні орієнтації боротьбою за історичність, яка розглядається ним як сукупність ресурсів, що контролюються певною групою суб'єктів. Боротьба за історичність є боротьбою за здатність впливати на самих себе.

Суспільство таким чином розглядається ним не лише таке, що здатне відтворювати себе, але і здатне творити саме себе, самовизначати свою практику. Суспільство розуміється як результат конфліктних відносин між суспільними силами, що борються за контроль над культурними моделями, які в сукупності і складають історичність. В центр аналізу він поміщає культурні орієнтації, які є спільними для діючих осіб, які в той же час конфліктують між собою за управління ними.

Згідно з цією концепцією в центрі соціології Турена опиняється поняття соціального руху, яке призначено для позначення центральних конфліктів, тобто, тих, що ставлять під сумнів суспільний контроль над історичністю, над моделями створення суспільних відносин. У соціальному русі підкреслюється його культурна орієнтованість і соціально конфліктна дія. Соціальний рух має місце там, де є конфлікт відносно культурних цінностей та орієнтацій, але Турен наголошує на тому, що ці культурні орієнтації не є різні, вони спільні для тих, хто прагне встановити контроль над ними. Турен подає образ соціального руху як колективного діючого суб'єкта, що

включений в конфлікт за суспільне управління культурними ресурсами. Він також наголошує на тому, що конфлікт може існувати тільки у відкритому суспільстві, наділеному демократичними інститутами та при відмові від авторитету абсолютної держави. Соціальні рухи, на думку Турена, замінюють класи, таким чином вони стають соціальними діячами сучасності.

КОНЦЕПЦІЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Особливу увагу Турен звертає на концепцію постіндустріального суспільства, перехід до якого можливий при активізації соціальних рухів. Постіндустріальне суспільство визначається соціальними та культурними факторами, а не економічними, це суспільство, де саме мотиви, прагнення та цінності соціальних суб'єктів визначають хід та направленість соціальних процесів. Якщо в індустріальному суспільстві соціум в більшій мірі управлявся державною владою, то концепція постіндустріального суспільства ґрунтується на іншому — на саморегуляції та самоуправлінні, саме тому Турен називає це суспільство «програмованим».

Вирішальними для постіндустріального суспільства є те, що воно здатне саме створювати моделі управління і виробництва, організації, розподілу та споживання. В результаті подібне суспільство на всіх рівнях свого функціонування представляється не продуктом природних законів чи культурної специфічності, а є результатом впливу суспільства на самого себе, результатом систем соціальної дії її суб'єктів.

Основні відносини у такому суспільстві складаються між тими, хто управляє створенням культурних моделей, і тими, хто бере участь в історичності, погоджуючись на роль, що приписується йому пануючим класом, або навпаки прагне зруйнувати присвоєння історичності правлячим класом. Пануючими групами в програмованому суспільстві стають технократи, бюрократи та інженери..

Основною характеристикою програмованого суспільства, як зазначає Турен, є те, що це суспільство протесту, воно ґрунтується на соціальному конфлікті, конфлікти повністю пронизують його. Особливим є те, що конфлікт не пов'язаний з конкретною сферою суспільства, він повсюди.

МЕТОДОЛОГІЯ АКЦІОНІЗМУ

Метод соціології дії, який пропонує А. Турен називається соціологічною інтервенцією. Цей метод полягає в концентрації уваги на суб'єктах дії, причому він не є простим спостереженням, а

передбачає активне втручання дослідника у досліджувану групу суб'єктів та аналіз глибинних смислів їх дій. По суті, дослідник вивчає не саму поведінку групи, а скоріше їхній самоаналіз, це можливо завдяки розвитку свідомості діючих суб'єктів, що теж відбувається завдяки соціологу.

Основне завдання, яке стоїть перед ним, є ідентифікувати чи спростувати наявність у діях досліджуваної ним групи соціального руху.

Метод соціологічної інтервенції передбачає активне втручання дослідника у дії об'єкта, соціолог певним чином спрямовує дії суб'єктів, причому об'єктом дослідження соціолога є не окремі індивіди, а група суб'єктів, яка потенційно може бути представлена як соціальний рух. Вихідний пункт цього методу полягає у створенні штучних умов, ситуації, в яку помішається досліджувана група для виявлення глибинного смислу їх дій. Мета соціологічної інтервенції аналізувати механізми, завдяки яким формуються колективні дії, а на найвищому рівні, соціальні рухи.

Основною проблемою цього методу, на яку вказує і А. Турен, є роль, яка відводиться досліднику. З одного боку, дослідник має спонукати досліджувану групу до самоаналізу своїх дій, соціолог має взяти на себе ініціативу представити цій групі образ самої себе. З іншого боку, дослідник має тримати по відношенню до свого об'єкта певну дистанцію, але в той же час залишатись близьким до діючих осіб, їх ідеології і їх цілей.

Соціологія Турена орієнтована на практику, вона стає активним фактором формування соціальних рухів і змін. У соціології він вбачає активне діяльнісне начало у творенні історичності. Соціологія — це не наука про реальність, а дослідження соціальної дії. Соціологія, виходячи з принципів акціоналізму, досліджує не структуру чи суспільство як систему, а вивчає суспільства у динаміці, у їх історичності, в їх здатності творити самих себе. Тобто, слід виходити не з категорій соціального порядку, до яких відносяться норми, інститути, а з суспільних сил, що можуть самі визначати себе через ті зміни, які відбуваються у соціальних відносинах та можуть самі визначати ці норми та культурні цінності.

ДЖЕРЕЛА:

Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. за ред. Н. Лисюк. — К., 2000;
Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. — Умань. — 2014. — 860 с.;
Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000.

ТУТАНХАМОН (1341 — 1323 рр. до н. е.)
(фараон із XVIII династії)

Його перше ім'я — Тутанхатон, що означає «Живий образ Атона», тоді як Тутанхамон має значення «Живий образ Амона». Часто ім'я Тутанхамона писалося як Амон-тутанх, відповідно до звичаю розміщувати ім'я божества на першому місці, аби вшанувати його. Відповідно до амарнських листів, він також носив ім'я «Небхепрура». Вірогідно, він же і фараон XVIII династії Ратотіс, який, за античним істориком Манефоном, правив протягом дев'яти років.

При ньому були скасовані реформи Ехнатона, що внесло фараона, правління якого довгий час вважали малозначущим, в число найважливіших діячів давньоєгипетської історії. Він став одним з найвідоміших фараонів і справжнім символом давньоєгипетської цивілізації дякуючи відкриттю його гробниці, єдиної майже не розграбованої єгипетської царської усипальниці.

Відкриття 1922 р. Говардом Картером майже непошкодженої гробниці Тутанхамона мало величезний розголос в тогочасній пресі і поновило публічний інтерес до історії Давнього Єгипту.

Тутанхамон прийшов до влади у віці 8-9 років (троне ім'я — Тутанхатон Хекаіунушема Небхепрура). Він виховувався ще в дусі атомізму — культу бога сонця Атона, введеного в Єгипті Аменхотепом IV, — і спочатку був названий на честь нового бога країни.

Однак реально правління в країні перейшло в руки двох вихователів і регентів неповнолітнього фараона — Мейє і Хоремхеба, минулих соратників Ехнатона, які після смерті цього фараона зрадили

вчення свого покровителя «анафеме» (згадки про нього всіляко знищувались, як раніше Тутмос III знищував згадки про Хатшепсут, саме ім'я Ехнатона стиралося), а самого Ехнатона стали називати не інакше як «Відступник із Ель-Амарни». Мейє був колись верховним сановником (візирем) і одним із апологетів культу Атона, однак при Тутанхамоні він уже був жрецем Амона. Хоремхеб був видатним воєначальником, очевидно, невдоволений тим, що в результаті пацифістської політики Ехнатона від Єгипту відокремилось Східне Середземномор'я.

При Тутанхамоні відбувся не менш різкий, ніж при його попереднику, релігійний та політичний поворот, однак тепер він був ознаменований відродженням традиційної єгипетської культури і поверненням фівського жрецтва до правління країною (але більшість вихідців з військових та середніх верств, які займали високі посади при Ехнатоні, зберегли свій вплив у державних справах — (жреці та військові зуміли, нарешті, вжитися при царському дворі). Ахетатон, столиця Ехнатона, був зруйнований і відданий забуттю, поки не був знайдений в ХІХ ст. наполеонівськими військами і досліджений.

Столиця номінально була повернена у Фіви, однак реально Мемфіс був тим містом, в якому Тутанхамон провів більшу частину правління. Зважаючи на те, що цар вибрав Мемфіс своєю фактичною столицею в некрополі Саккара були споруджені багаточисленні гробниці вельмож, серед яких виділяються усипальниці воєначальника Хоремхеба, казначея і архітектора Майа, відома своїм витонченим рельєфним декором. У Фівах добре збереглася гробниця вельможі Хеві, який був у той час царським намісником Нубії. При Тутанхамоні під керівництвом воєначальника Хоремхеба вперше після зруйнування «єгипетської імперії» Тутмосидів були здійснені успішні військові кампанії в Нубію і близькі до Єгипту області Азії.

Окрім багатьох реставраційних робіт в багатьох святилищах, за наказом Тутанхамона було завершено оздоблення процесіонної колонади Аменхотепа III в Луксорському храмі, збудований невеликий храм Хорона в Гізі; в Нубії — добудований гігантський храмовий комплекс Аменхотепа III в Солені, споруджений храм Амона в Кава і святилище самого обожествленого Тутанхамона в Фарасі. Заупокійний храм царя, прикрашений чудовими поліхромними піщаниковими колосами, знаходився у Фівах, неподалік від Мединет Абу; пізніше храм був узурпований наступниками царя — Мейє та Хоремхебом (останній включав Тутанхамона у список єретиків, що підлягали забуттю).

Тутанхамон — фараон Нового царства, що помер в дуже ранньому віці. На момент смерті йому виповнилось 18 (або 19) років. Така рання смерть фараона довгий час вважалась достатньою підставою для того щоб вважати її неприродною. З цього слідувало, що Тутанхамон міг бути вбитий по наказу власного регента Ейе, який став фараоном після його смерті. Однак нові дослідження, проведені в 2005 р., висунули на перший план припущення про смерть Тутанхамона в результаті травми (відкритий перелом ноги).

8 березня 2005 р. провідний єгипетський єгиптолог Захі Хавасс, що очолював дослідження, оголосив результати обстеження мумії Тутанхамона. За 15 хвилин за допомогою КТ Siemens SOMATOM® Emotion 6 було отримано більше 1700 трьохвимірних зображень мумії, які розвіяли більшість усталених припущень стосовно смерті фараона. Слідів черепно-мозкової травми не було знайдено, а тріщина у черепі, очевидно, була результатом дій жреців-парасхитів, котрі обробляли мумію. Також були спростовані результати попередніх рентгенівських досліджень тіла фараона, що приписували йому тяжку ступінь сколіозу. Череп фараона дещо подовжений, що підтверджує його родинний зв'язок з Ехнатомом і протирічить припущенням про наявність у останнього синдрому Морфана. «Багато дослідників раніше вважали, що причиною смерті Тутанхамона могла стати гангрена, швидко прогресуюча після травми ноги, що була спричинена падіння з колісниці або удар копитом коня, чи жирова емболія, вбивство ударом у голову ззаду, отруєння», - відзначається у звіті про дослідження.

Однак, проаналізувши ДНК 11 мумій, включаючи мумію самого Тутанхамона, вчені вивчили ступінь спорідненості між ними, можливі генетичні відхилення та інфекційні хвороби результати свідчать про те, що Тутанхамон був інфікований паразитом *plasmodium falciparum*, що викликає потенційно смертельні форми малярії. З'ясувалося також, що у фараона було кілька генетичних відхилень, включаючи хворобу кісток і клишоногість. Вчені дійшли висновку, що насправді Тутанхамон був зовсім не величним правителем, як його зазвичай зображували, а молодою, але слабкою людиною, яка не могла ходити без палиць через кісткові хвороби і страждала від клишоногості лівої стопи і олігодактілії (неповна кількість пальців) правої.

Гробниця Тутанхамона розташована в Долині Царів, і це єдина майже не розграбована гробниця, що дійшла до вчених в первозданному вигляді, хоч її двічі відкривали розкрадачі гробниць. Вона була знайдена у 1922 р. двома англійцями — єгиптологом

Говардом Картером та археологом лордом Карнарвоном. В гробниці збереглися багаточисленні прикраси, а також саркофаг із 110,4 кг чистого золота, з муміфікованим тілом фараона. В очах істориків Тутанхамон залишався маловідомим другорядним фараоном до початку ХХ століття. Більше того, навіть висловлювалися сумніви щодо реальності його існування. Тому відкриття гробниці Тутанхамона розглядається як найбільша подія за всю історію археології. Але правління Тутанхамона справді не відрізнялось чимось значним, крім відмови від атомізму. 4 листопада 1922 р. було розчищено вхід до гробниці, причому печаті на дверях виявились цілими, що вселяло надію на можливість здійснення найбільшого археологічного відкриття століття. 26 листопада 1922 р. Картер і Карнарвон стали першими людьми за три тисячоліття, що спустилися в гробницю (грабіжники, які могли побувати в гробниці, очевидно, спускалися в неї ще в часи ХХ династії). Після довгих розкопок 16 лютого 1923 р. Картер нарешті спустився в похоронну камеру гробниці де знаходився сам саркофаг фараона. Серед посуду та інших предметів, похованих разом з фараоном, було знайдено багато витворів мистецтва, що мали ознаки впливу мистецтва Амарнського періоду. Володар виявлених скарбів, тоді ще практично невідомий юний правитель Єгипту, відразу викликав до себе підвищену увагу, а феноменальне відкриття не тільки зробило його ім'я загальновідомим, але і викликало чергову хвилю оновленої цікавості до всіх слідів єгипетської цивілізації в сучасному світі. Лорд Джордж Карнарвон, який фінансував розкопки, помер 5 квітня 1923 р. в каїрському готелі «Континенталь» від запалення легень, однак майже одразу виникли містифікації навколо його смерті (говорилося навіть про «зараження крові внаслідок поранення бритвою» або «таємничого укусу москіта»). В наступні роки преса підігрівала чутки про «прокляття фараонів», яке нібито призвело до загибелі першовідкривачів гробниці, налічуючи близько 22 «жертв прокляття», 13 з яких були безпосередньо присутні при відкритті гробниці. В їх числі згадувались і такі відомі спеціалісти, як американський єгиптолог професор Джеймс Генрі Брестед, автор граматики єгипетської мови сер Алан Хендерсон Гардінер, професор Норман де Гарріс Дейвіс.

Однак факти свідчать, що докази «прокляття» були підігнані для досягнення газетної сенсації: абсолютна більшість учасників експедиції Картера досягли похилого віку, а середня тривалість їхнього життя становить 74,4 роки. Так, Дж. Г. Брестеду було вже 70 років, Н. Г. Дейвісу — 71, а А. Гардінеру — 84 роки. Говард Картер, що

безпосередньо керував усіма роботами в гробниці, здавалось би, повинен був стати першою жертвою «прокляття фараонів», однак він помер останнім — у 1939 р. у віці 66 років. Одна з популярних теорій, що намагалась проаналізувати загибель учасників експедиції, пов'язує її з грибок або іншим мікроорганізмом, що знаходився в усипальниці, що пояснює, зокрема, той факт, що першим помер астматик лорд Карнарвон.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000

**ТУТМОС III (1503—1447 рр. до н. е.)
(фараон із XVIII династії)**

Починаючи з 1503 р. до н. е. вів завойовницькі війни; за час свого правління здійснив ряд походів, головним чином в Палестину і Сирію. В історії відомий як перший полководець, що здійснив наступ за заздалегідь наміченим планом. Характерною рисою його воєнного мистецтва було намагання не розпилювати свої сили, а наносити послідовні і зосереджені удари по найважливіших стратегічних пунктах противника. Маючи в своєму розпорядженні досить

багаточисельну (до 20 тис. чол.) і гарно організовану армію, Тутмос III у 1492-1491 рр. до н. е. завдав поразки Мітанні і захопив її землі на захід від Євфрата, здобув перемоги при Мегіддо, Кадеті, Кархемиші та інші. В результаті переможних походів Тутмоса III Єгипет розширив свої кордони і перетворився на могутню державу. Залежними від Єгипту стали Лівія, Ассирія, Вавилонія, Хеттське царство і острів Крит, які платили йому данину.

Ім'я Тутмос є давньогрецьким варіантом вимови єгипетського імені Джахутімесу — (іноді перекладається як «народжений Тотом»). В якості тронного Тутмос III використовував ім'я Менхеперра (Мінхеперра), яке передається в «Амарнських письменах» як Манахбірія, або Манахпірра.

Тутмос III був сином фараона Тутмоса II (керував у 1494—1490 рр. до н. е.), одруженого на своїй зведеній сестрі Хатшепсут, і наложниці (або другорядній дружині) низького походження Ісіді. Таким чином, Тутмос III був пасинком і племінником цариці Хатшепсут (тронне ім'я Мааткара), яка одноосібно керувала в 1490/1489—1468 рр. о н. е. Хатшепсут була четвертою (і єдиною, що залишилась в живих) дочкою фараона Тутмоса I і цариці Яхмос, що робило її прямою спадкоємицею престолу за традицією XVIII династії.

Після смерті свого батька малолітній Тутмос III був проголошений новим фараоном, а Хатшепсут — його регентом. Ставши фараоном, юний Тутмос III продовжував виховуватися при храмі Амона в Фівах в дусі шани до релігії і, ймовірно, отримав якісну освіту. Ще в дитинстві новий фараон одружився на старшій дочці Хатшепсут Нефрура, котра не дожила до повноліття. Тому головною дружиною Тутмоса III стала друга дочка Хатшепсут — Мерітра-Хатшепсут (втім, деякі дослідники заперечують материнство цариці у відношенні до Мерітри).

3 травня 1489 р. до н. е., тобто через 18 місяців після сходження на престол, малолітній фараон, виконуючи одночасно ритуальні функції жреця Амона в головному храмі бога в Фівах, був усунутий від трону легітимістською партією, яка посадила на престол спадкоємицю древньої царської крові Хатшепсут. Під час церемонії в храмі верховного бога Амона жреці, що несли барку зі статуєю верховного бога, опустили на коліна прямо біля цариці, що було розцінено фіванським оракулом як благословення Амона новому правителю Єгипту.

Хатшепсут, спираючись на підтримку фаворита і зодчого Сенмута, бідного провінційного чиновника за походженням, а також

багатьох представників «інтелектуальної еліти», в тому числі архітекторів Туті та Інені, темношкірого генерала Нехсі, і Хапусенеба, візіря і первосвященника Амона, проводила активну політику з укріплення внутрішнього становища Єгипту. Наділена визначними політичними здібностями і надзвичайним розумом, жінка-фараон відновлювала зруйновані гіксосами монументи в Карнаку і Луксорі і збудувала власний грандіозний храм в Дер-ель-Бахрі (поблизу Фів). Крім того, сучасні дослідження довели, що Хатшепсут (котрій раніше приписували пасивну і миролюбиву зовнішню політику, в результаті чого сили Єгипту послабились на міжнародній арені) особисто очолила військові походи (в тому числі перший з двох походів в Нубію) і контролювала Південну Сирію і Палестину. Однак найвідомішою зовнішньої політичною акцією Хатшепсут є спорядження у 1482/1481 рр. до н. е. експедиції в Пунт (Східна Африка).

Ще за життя Хатшепсут Тутмос III був допущений до командних постів в єгипетській армії. Ймовірно, він очолив ряд походів на Сінай, Нубію і Палестину, в яких вперше проявився його полководницький талант. Підтримка Тутмоса III армією змушувала царицю зважати на усунутого від державного правління фараона.

Після смерті Хатшепсут на початку 1468 р. до н. е. Тутмос, щоб помститися за позбавлення влади, наказав знищити усі відомості про Хатшепсут і всі її зображення, однак не завдав серйозної шкоди поминальному храму Хатшепсут в Дер-ель-Бахрі — було розбито декілька розміщених у храмі статуй цариці, втім сама будівля не постраждала. Тридцятиметровіobelіски Хатшепсут в Карнаку були закладені кам'яною кладкою, а її ім'я вирішили пустити в непам'ять — воно вибивалось з картушу і замінялось іменами Тутмоса I, Тутмоса II і Тутмоса III. Знищення імені в Стародавньому Єгипті прирівнювалось до прокляття, тому фараони початку XVIII династії витирали всі написи, що належали до періоду гіксоських царів, так само, як і Хоремхеб, прокляв Ехнатона, видовбуванням імені «Угодного Атона» із царських картушів прагнув знищити відомості про існування своєї релігійної реформи.

Плутанина з картушами Хатшепсут, замінені на картуші її батька, чоловіка і пасинка, призвела до створення німецьким єгиптологом Куртом Зете теорії, яка пояснювала події правління цариці міжусобицями між Тутмосом I і Тутмосом II з одного боку, і Тутмосом III і Хатшепсут, — з іншого. Репресій зазнали також найближчі соратники цариці, в тому числі покійний Сенмут, чия гробниця була зруйнована, і Туті, якого на посту головного архітектора

і начальника ремісників замінив ставленик фараона Менхеперрасенеб («Менхеперра живий і здоровий»), також зайняв пост начальника золотої і срібної скарбниці.

Втім, паралельно з загальноприйнятою версією про помсту Тутмоса III, існує альтернативна точка зору на причину переслідування пам'яті його попередниці — вірогідно, ці дії були необхідними фараону лише для того, щоб довести легітимність свого правління. Цю гіпотезу частково підтверджують і нещодавні дослідження, проведені різними вченими на чолі з Чарльзом Німсом і Пітером Дорманом.

Ці дослідники, вивчивши зруйновані зображення і написи, дійшли до висновку, що пам'ятники часів Хатшепсут могли бути пошкоджені після 42-го року правління Тутмоса III, а не в районі 22-го, як вважалось раніше, що спростовує відому теорію про помсту фараона-завойовника своїй мачусі-узурпатору. Таким чином, виявляється цілком ймовірним, що Тутмос III, дотримуючись поради прибічників, був змушений ліквідувати сліди правління Хатшепсут через доволі консервативну ієрархічну політичну систему Стародавнього Єгипту, яка дозволяла керувати державою тільки чоловікам.

Дійсно, до самого початку правління македонської династії Птолемеїв повновладними правителями Єгипту, окрім Хатшепсут, було всього декілька жінок — Нитокрис (Нейтикерт) в кінці Древнього царства, Нефрусебек (Себекнефрура) в кінці Середнього царства і Таусерт в кінці XIX династії. Всі вони приходили до влади в критичні періоди єгипетської історії, коли ускладнювалась проблема отримання престолу у спадок, і правили недовго. Тому довготривале і успішне правління Хатшепсут порушувало традицію і не вписувалось в офіційний канон розвитку древньоєгипетської цивілізації.

Дискутуючи відносно причин посмертних гонінь на жінку-фараона, окремі єгиптологи навіть відмовляють їм в системності, висуваючи гіпотезу про те, що її картуши могли постраждати в результаті атоністичного релігійного перевороту Ехнатона: частина царського імені цариці, Хенеметамон, включала в себе ім'я Амона, отже, підлягала забороні і знищенню. Сеті I, що відновлював пам'ятники XVIII династії, ушкоджені при «царі-єретику», в силу традиції на місце стертих картушів міг вписувати імена не самої цариці, а її найближчих родичів.

Ставши одноосібним правителем, Тутмос відразу ж розпочав активну воєнну діяльність. Навесні 1468 р. до н. е. він виступив з військом, чисельність якого оцінюють у 10 000 — 25 000 солдатів, із

прикордонної фортеці Джару у похід проти повстанців приблизно у 1472 р. до н. е. (точну дату встановити досить складно, але у 1475 р. до н. е. Східне Середземномор'я (ще підпорядковувалось владі Хатшепсут) правителів Сирії і Палестини (Ханаана) на чолі з царем Кадеша, ймовірно, спадкоємцем гіксосів, через те, що Єгипет розглядав втихомирення заколотників як останній крок щодо знищення гіксосської навали. Вперше після відновлення єгипетської незалежності державі довелось зустрітися вже не із розрізненим опором окремих князів, як це було при попередниках Тутмоса III, в тому числі при Тутмосі I, а з великою коаліцією, при цьому ще і підкріпленою, вірогідно, військовою допомогою переднеазійських країн. Лояльними до єгипетської влади залишились лише деякі міста Південної Палестини, в тому числі Шарухен, в якому розгорілося протистояння між проєгипетськими і промітаннійськими силами. Танаахською дорогою, а на весь шлях від Джару до Мегіддо було витрачено всього 21 день.

ДЖЕРЕЛА:

Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.; Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.; Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2000

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

- Карасевич А. О. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2010. – Ч. 1. – 186 с.
- Карасевич А. О. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2011. – Ч. II. – 248 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М. Політологія. – Умань. - 2010. – Частина 1. – 204 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М. Політологія. – Умань. - 2010. Частина II. – 344 с.
- Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2013. – 726 с.
- Карасевич А. О. Історія політичної думки. Навчальний посібник. – Умань. – 2014. – 860 с.
- Карасевич А., Лисенко Л. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2008.
- Карасевич А. О., Шачковська Л. С. Політологія. Навчальний посібник. – Умань, 2014. – 514 с.
- Карасевич А. О., Лисенко Л. Г. Словник політологічних термінів. – Умань., 2009.
- Карасевич А. О., Бондар С. С. Політична опозиція в політичній структурі суспільства. Монографія. – Умань., 2009.
- Карасевич А. О., Балановський Я. М. Політична коаліція: концепт і проблеми вирішення. Монографія. – Умань., 2009.
- Карасевич А.О., Шачковська Л.С. Електоральна формула: сутність та політичний концепт. Монографія. Умань: ПП.Жовтий. – 2010. – 156 с.
- Карасевич А. О. Майєвтика Сократа. Монографія. – Умань., 2010.
- Карасевич А. О. Сократ та його епоха. Навчальний посібник. – Умань., 2010.
- Карасевич А. О., Побережний І. Н., Побережний В.І. Політологія студентам. Навчальний посібник. – Київ – Кіровоград, «Трелакс». – 1999.
- Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Шачковська Л.С. Політичні портрети Стародавнього світу. - Книга 3. – Стародавній Схід. – Умань. - 2012. – 695 с.
- Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Шачковська Л. С. Політичні портрети Стародавнього світу. -Книга 2. – Стародавній Рим. – Умань. - 2012. – 768 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Шачковська Л. С. Політичні портрети Стародавнього світу. - Книга 1. – Стародавня Греція. – Умань. - 2011. – 636 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В. - Політичні портрети Новітньої доби. - Азія. - Частина 1. – Умань. - 2013. – 490 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В. - Політичні портрети Новітньої доби. - Азія. - Частина 2. – Умань. - 2013. – 512 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Чучалін О. П. - Політичні портрети Новітньої доби. - Африка. Частина 1. – Умань. - 2013. – 449 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Чучалін О. П. - Політичні портрети Новітньої доби. - Африка. - Частина 2. – Умань. - 2013. – 564 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Лисенко Л. Г., Шачковська Л. С., - Політичні портрети Київської Русі. – Умань. - 2011. – 674 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., Політичні портрети Галицько-Волинської держави. – Умань. - 2011. – 464 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети Новітньої доби. - Європа. – Умань. - 2012. – 804 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Лисенко Л. Г., Сокирська В. В., - Політичні портрети Новітньої доби. Північна Америка – Умань. – 2011. – 774 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети України Литовсько-Польської доби. Кн. 1 – Умань. - 2013. – 484 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., Сокирська В. В., - Політичні портрети України Литовсько-Польської доби. Кн. II – Умань. - 2013. – 643 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. Козаччина. Кн. I – Умань. - 2014. – 670 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. Козаччина. Кн. II – Умань. - 2014. – 646 с.

Карасевич А. О., Левківський К. М., - Політичні портрети України. - Дисидентський рух. – Умань. - 2014. – 702 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Абросимова С.В., Парамонов А.Ф. Дмитро Яворницький та його родовід – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2009. – 112 с.

Алфьоров О. Шляхетсько-козацький рід Голубів в процесі формування українського козацтва: 1578 — 1648./ магістерська робота Інституту історичної освіти НПУ ім. М.Драгоманова. — К., 2005. — 130 с.

Алфьоров О. Гетьман Оліфер Голуб — славетний представник Роду // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. — Київ. Вид. центр КНЛУ, 2001. — Вип. 5. — С. 383—385.

Алфьоров О. До історії показаченої української аристократії (представника роду Голубів XVI — XVIII ст.) // Гетьманський альманах: «До 85-річчя проголошення Української Держави та 130 річчя від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського». Число II. Київ, видавничий центр КНЛУ. — 2003. — С. 147 — 154.

Амурское казачье войско // Большая советская энциклопедия. — М.: Советская энциклопедия. 1969—1978.;

Антонович М. Козацьке військо у московській війні 1633 р. В. 1932;

Антологія української юридичної думки / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Юрид. кн., 2003. — Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. — 584 с.

Антонович В. Б. Коротка історія Козаччини / В. Б. Антонович. — К.: Україна, 2004. — 304 с.

Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі / О. М. Апанович. — К.: Либідь, 1993. — 288с.

Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків / О. М. Апанович. — К.: Дніпро, 1991. — 335 с.

Аркас М. М. Історія України-Русі з малюнками / М. М. Аркас. — 2-е факс. вид. — Х.: Вища шк., 1991. — 456 с.

Бажан О., Гасай Є., Гуцал П. (упорядники). Реабілітовані історією. Тернопільська область.— Тернопіль: Збруч, 2008. 728 с

Бантыш-Каменский Д. М., История Малой России, К., 1903.

Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини : навч. посіб. / І. Й. Бойко. — Л.: Світ, 2000. — 120 с.

Бойко І. Й. Зобов'язальне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. / І. Й. Бойко. — Л.: Світ, 1998. — 52 с.

Боплан Г. Л. Опис України / Гійом Левасер де Боплан; Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / Проспер Меріме. — Л.: Каменяр, 1990. — 301 с.

- Брехуненко В. Богдан Хмельницький / Віктор Брехуненко. — Київ, 2007. — 72 с.
- Велика Історія України від найдавніших часів: у 2 т. — К.: Глобус, 1993. — Т. 2. — 352 с.
- Вечерський В. Гетьманські столиці України / В. Вечерський. — К.: Наш час, 2008. — 320 с. — (Невідома Україна).
- Видатні діячі України минулих століть. К., 2001. — С. 566—567;
- Володарі гетьманської булави. — К., 1994.
- Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. — Луцьк: Вежа, 2000.
- Гапусенко І. Дмитро Іванович Яворницький. К. 1969;
- Голобуцький В. А. Освободительная война украинского народа под руководством Хмельницкого, М., 1954.
- Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. К., 1994.
- Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775 рр. К., 1961;
- Голобуцький В. А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. К., 1962;
- Горобець В. М. Борис Крупницький — повернення в Україну. В кн.: Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. К., 2001;
- Горобець В. М. Україна: від козацької реформи Баторія до здобуття Сагайдачним Кафи, 1578–1616 рр. / В. М. Горобець. — К.: Кріон, 2010. — 192 с.
- Горобець В. М. Україна: козацькі війни 1618–1638 / В. М. Горобець. — К.: Кріон, 2011. — 268 с.
- Грушевський М. С. Нариси історії українського народу. — К.: Либідь, 1990. — 400 с.;
- Грушевський М. С. Початки Хмельниччини (1638 — 1648 рр.), «Історія України-Русі», т. VIII, ч. II, вид. 2, Київ — Відень, 1922.
- Грушевський М. С. Історія України-Руси. — т. 1-10. — К., 1993–1999 рр.
- Грушевський М. С. Історія України-Русі: в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський. — К.: Наук. думка, 1996. — Т. 9, кн. 1: (1650–1654 рр.). — 880 с.
- Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевський. — К.: Либідь, 1990. — 395 с.
- Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. — К.: Наук. думка, 1992. — 544 с.
- Густинський літопис // Збірник козацьких літописів. Густинський. Самійла Величка. Грабянки. — Київ, 2006.

- Гуржій О. І. Гетьманська Україна / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. – К. : Альтернативи, 1999. – 304 с. – (Україна крізь віки: у 15 т.; Т. 8).
- Гураль П. Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження / П. Ф. Гураль. – Л.: Львів. д. ун-т внутр. справ, 2008. – 468 с.
- Греченко В., Ярмиш О. Історія України Торсінг. - 2005. - с. 39-47.
- Дзира Я. Автопортрет нації / Я. Дзира. – К.: Б-ка українця, 1997. – 143 с.
- Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. – 2-е вид. – К.: Києво-Могилян. акад., 2008. – 1142 с.
- Довідник з історії України. Видання в трьох томах. / За ред. Підкови І. та Шуста Р. – Київ, 1995.
- Давлетов О. Р. Б. Д. Крупницький — історик українського козацтва. «Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII–XIX ст.» (Запоріжжя), 1998, вип. 3;
- Донские казаки в прошлом и настоящем / под общ. редакцией Ю. Г. Волкова. Изд-во Ростовского университета, 1998.
- Дорошенко Д. І. Нариси історії України: в 2 т.- К.: Глобус, 1991. — Т.1 — 238 с.
- Енциклопедія історії України. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 3: Е-Й. – С. 270–278.
- Етимологічний словник української мови: в 7 т. / ред. Л. К. Артемева. — К.: Наукова думка, 1985. — Т.2. — 495 с.
- Єремеев І. С. Герби гетьманів України / І. С. Єремеев. – К.: УЦІММ-ПРЕС, 1998. – 54 с.
- Забайкальские казаки // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область. — Чита. Наука, 2004. — С.371; Забайкальское казачье войско // Энциклопедия Забайкалья: Читинская область. — Чита. - 2004. — С. 382.
- Завальнюк О. М. Д. І. Дорошенко: 75 днів у Кам'янці-Подільському // Краєзнавство: Науковий журнал. — 2001. — № 1- 4. — С. 145–148.
- Ілюстрована енциклопедія історії України: у 3 т. – К.: Спалах, 2004. – Т. 1: Від найдавнішого часу до кінця 18 ст. – 216 с.
- Історичні постаті України: іст. нариси / упоряд. О. В. Болдирев. – О.: Маяк, 1993. – 384 с.
- Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / за заг. ред.: В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко.– К.: Ін Юре, 2003.– Т.1–2.

- Історія України та її державності / за наук. ред. Л. Є. Дещинського. – Л.: Бескид Біт, 2005. – 368 с.
- Історія українського війська: у 2 ч. – Л.: Вид-во Івана Тиктора, 1993.
- Історія української культури: підручник / за ред.: Л. В. Анучиної, О. А. Стасевської, О. В. Уманець. – Х.: Право, 2012. – 368 с.
- История казачества Азиатской России: в 3 т. / В. В. Алексеев; Н. А. Миненко. – Екатеринбург, 1995.
- Історія України. ЗНО за 30 днів / І. А. Коляда, О. Ю. Кирієнко. – К.: Генеза, 2013. – 256 с.
- Князі Київські та правителі Києва до часу видання «Синописа» // І. В. Жиленко. Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. — Київ.: ВІПОЛ, — Спецвип. 2: Синопис Київський / І. В. Жиленко. — 2002. — 194 с.
- Коваленко Сергій. Гладкий Матвій Іванович//Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. Том 2. — Київ: Видавництво «Стікс», 2008.
- Коваленко Сергій. Джалалий Филон//Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія у 3-х томах. Том 2. — Київ: Видавництво «Стікс», 2008
- Козацькі вожді, гетьмани, кошові // Історія української культури. у 5 Т. — Т.2 (Українська культура XIII — першої половини XVII століть). Київ, «Наукова думка», 2001
- Корсак І. Гетьманіч Орлик / І.Корсак . – Луцьк: Твердиня, 2006. – 120 с.
- Корсак І. Імена твої, Україно / І.Корсак . – Луцьк: Твердиня, 2007. – 300 с.
- Косенко Л. Козаки: Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі.-Харків: ВД «Школа», 2007. - 576 с.
- Костомаров Н. Южная Русь в конце XVI века. // Исторические произведения. Автобиография. – Киев, 1989.
- Костомаров Н. И. Руина: гетманства Бруховецкого, Многогрешного и Самойловича 1663—1687 гг. // Исторические монографии и исследования: В 17 тт. — М.: Чарли, 1995. — [Т. 7]. — С. 7.
- Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду. – Прешов, 1996.
- Кресіна І. О. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція / І. О. Кресіна, О. В. Кресін. – К.: Фотовідеосервіс, 1993. – 80 с.

- Кривошея В. В. «Генеалогія українського козацтва. Канівський полк». — К.: ВД «Стилос», 2006. - с. 121
- Кривошея В. Українська козацька старшина. — Ч.2. — К., 1998
- Кривошея В. Білоцерківський полк. — К., 2002
- Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. — Л.: Світ, 1990. — 520 с.
- Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. — Львів, 1990.
- Крип'якевич І. Історія українського війська. Л. 1936;
- Криськов А. А. Діяльність Д. І. Дорошенка в еміграції (20 - ті роки ХХ ст.) // Духовні витоки Поділля: Творці історії краю: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (9 - 11 вересня 1994 р., м. Кам'янець-Подільський). — Хмельницький: Поділля, 1994. — С. 38 - 40.
- Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. - К: Україна, 2001. - 240 с.
- Кульчицький В. С. Історія держави і права України: підручник / В. С. Кульчицький, Б. Й Тищик. — К.: Ін Юре, 2007. — 624 с.
- Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки // Збірник козацьких літописів. Густинський. Самійла Величка. Грабянки. — Київ, 2003.
- Мазепа Н. Н. Гетман Мазепа: енцикл. справочник / Н. Н. Мазепа. — Х.: Оберіг, 2010. — 304 с.
- Малий словник історії України. — К.: Либідь, 1997. — 464 с.
- Мельник Л. Гетьманщина першої чверті XVIII ст. — К., 1997;
- Мельничук Олександр. Працював без упину на користь України // Історичний календар. — К., 1996. — С. 124–125.
- Мицик Ю.А. Козацький край. — Дніпропетровськ, 1997.
- Мицик Ю.А. Гетьман Іван Виговський. К., 2004
- Мицик Ю.А. Історія України. К., 2005
- Мицик Ю.А. Чигирин — гетьманська столиця. К., 2008
- Мицик Ю.А. За віру православну. К., 2009.
- Мицик Ю.А. Іван Сірко. К., 2010.
- Мільчев О.І. Запорожці у Банаті та Бачці: стан та перспективи дослідження проблеми // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — Т. 6. — К., 2001. — С.86-95.
- Мільчев О.І. Бахмутський козацький полк // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 31.
- Мільчев О.І. Буджацька орда // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С.50-51.

Мільчев О.І. Джамбуйлуцька орда // Українське козацтво: Мала енциклопедія. — Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — С. 127.

Моця О.П. Зрада й донос у контексті дослідження діяльності І.Мазепи // Український історичний журнал. - К: «КВІЦ», 2012. - № 5. - с. 76 - Повний текст.

Моця О.П. Синьоводська битва та її наслідки в контексті історії середньовічної Європи // Український історичний журнал. - К: «КВІЦ», 2012. - №2. - с.10 - Повний текст.

Наливайко Д. С. Козацька християнська республіка: (Запорозька Січ у західноєвроп. іст.-літератур. пам'ятках) / Д. С. Наливайко. — К.: Дніпро, 1992. — 495 с.

Осипов К. Богдан Хмельницький. — 2-е изд., перераб. — М.: Мол. гвардия, 1948. — 480 с. (ЖЗЛ)

Осташко Т. С. Дорошенко Дмитро Іванович // Енциклопедія історії України. — Т. 2. — К., 2005. — С. 455–456.

Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. — К., 2004;

Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. / С. Павленко. — К.: Києво-Могилян. акад., 2008. — 267 с.

«Пакти і Конституції» Української козацької держави: до 300-річчя укладення. — Л.: Світ, 2011. — 440 с.

Петрикова В. Діячі бібліотечного краєзнавства на Поділлі та їх вплив на розвиток теорії краєзнавчої бібліографії в Україні в післяреволюційні роки // Вісник історико-культурологічного Подільського братства. — 1995. — № 4. — С. 88.

Петровський В. В. Історія України: неупереджений погляд: факти, міфи, коментарі / В. В. Петровський, Л. О. Радченко, В. І. Семененко. — К.: Школа, 2007. — 592 с.

Полонська-Василенко, Н. Д. Історія України: у 2 т. / Н. Д. Полонська-Василенко. — Репр. вид. — К.: Либідь, 1992. — Т. 1–2.

Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 р.: законодавство. — К.: Книга, 1997. — 547 с.

Прицак О. Конституція Пилипа Орлика // Перша Конституція України гетьмана Пилипа Орлика. 1710 рік. — К., 1994;

Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / Вст. ст., упор. та примітки П. М. Саса, В. О.Щербака. — К.: Либідь, 1994.

Сергійчук, В. І. Іменем Війська Запорозького : укр. коз. в міжнар. відносинах XVI – сер. XVII ст. / В. І. Сергійчук. — К.: Україна, 1991. — 256 с.

- Сергійчук В. Морські походи запорожців / В. Сергійчук. – К.: Фотовідеосервіс, 1992. – 60 с.
- Сергійчук В. І. Богдан Хмельницький та його старшина.- К., 1996.- 56 с.
- Слабошпицький М. Ф. З голосу нашої Клію : події і люди укр. історії / М. Ф. Слабошпицький. – К.: Махаон, 2003. – 224 с.
- Смолій В. А. Богдан Хмельницький: Соціально- політичний портрет / В. А. Смолій, В. С. Степанков. — 2-ге видання, доповнене, перероблене. — Київ: Либідь, 1993. — 487 с.
- Смолій В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Альтернативи, 1999. – 352 с. – (Україна крізь віки: у 15 т.; Т. 7).
- Сорока Ю. В. Походи Богдана Хмельницького / Ю. Сорока. – Х.: Фоліо, 2011. – 120 с.
- Станіславський В. Запорозька Січ та Річ Посполита. 1686–1699 рр. — К.,2004
- Станіславський В.. Взаємини Івана Мазепи з Семеном Палієм та українсько-польські стосунки на Правобережній Україні // Україна в Центрально-Східній Європі / Відп. ред. В. Смолій. — Вип.8. — К.,2008
- Степанков В. С. Михайло (Станіслав) Кричевський / / Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. - К. , 1998. - Т. 1. - С. 181.
- Стецюк К. І. Початок визвольної війни українського народу і переговорів про возз'єднання України з Росією в 1648 р., у книзі: «Визвольна війна 1648 — 1654 рр. і возз'єднання України з Росією», під редакцією В. А. Дядиченка, О. К. Касименка і Ф. П. Шевченка, К., 1954.
- Субтельний О. Україна: історія: пер. з англ. / О. Субтельний. – 3-є вид. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.
- Субтельний О. Козацька ера // Україна: Історія. — Київ: Либідь, 1993.
- Сушинський Б. І. «Козацька Україна: «Хмельниччина». - Одеса, «ВМВ» 2004. - 560 с.
- Сушинський Богдан // Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV-XIX ст. - Одеса, 2006.
- Таирова-Яковлева Т. Мазепа. — Москва: Молодая гвардия, 2007.
- Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. – К. : Дніпро, 2001.
- Трофимук О. Пилип Орлик: гетьман в еміграції, бароковий поет, автор першої Конституції. — Львів, 2008;

Україна: антологія пам'яток державотворення Х–ХХ ст.: у 10 т. – К. : Основи, 2008.:

Т. 2, кн. 1 : (XVI ст.). – 560 с.

Т. 2, кн. 2 : (Перша половина XVII ст.). – 536 с.

Т. 3, кн. 1 : (Третя чверть XVII ст.). – 504 с.

Т. 3, кн. 2 : (Остання чверть XVII – початок XVIII ст.). – 576 с.

Т. 4, кн. 1 : (Перша третина XVIII ст.). – 520 с.

Т. 4, кн. 2 : (Середина XVIII ст.). – 360 с.

Т. 3 : Битва за козацьку державу (XVI–XVII ст.). – 496 с.

Т. 4 : Спроби реанімації козацької держави (XVIII ст.). – 528 с.

Україна: хронологія розвитку / автори, кер. проекту : А. В. Толстоухов, В. О. Зубанов. – К.: Кріон, 2009.

Т. 3: Від Батієвої навали до Люблінської унії. – 696 с.

Т. 4: На порозі Нового часу. Від Люблінської унії до кінця XVIII століття. – 2009. – 864 с.

Україна — козацька держава/ ред. Недяк В. В.; Наукові ред. Щербак В. О., Федорук О. К. — К.: Емма, 2004. — 1216 с.

Українська радянська енциклопедія. В 12-ти томах / За ред. М. Бажана. — 2-ге вид. — К.: Гол. редакція УРЕ, 1974-1985.

Українське козацтво: мала енцикл. — К. : Генеза, 2002. — 568 с.

Федорук А. В. Наймане козацьке військо (XVI — середина XVII ст.): ідеологія, організація та військове мистецтво. — Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю історія. — Чернівці, 2000.

Хмельницький Б. — славний син і видатний гетьман України / Гайбондюк В. Д. — Рівне, 1995. — 132 с.

Хорунжий Ю.М. Любов маєш – маєш згоду: Іст. роман. — К.: Вид.дім “КМ Академія”, 2003. — 330 с.

Чайковський Андрій // Перед зривом. Полковник Кричевський. - Львів, 1992.

Чухліб Т. Самійло Іванович (Самусь) — полковник та наказний гетьман правобережної частини Українського гетьманату // «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. — Т. 2. — К., 2004.

Чухліб Т. «Руїна» Гетьманщини чи боротьба за утвердження Козацької держави? (Спроба започаткувати наукову дискусію щодо одного історичного терміну) // Україна в Центрально-Східній Європі: Щорічник. — 2004. — № 4.

Чухліб Т. Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663—1713). — К.: КМ Academia, 2004. — 250 с.

Чухліб Т. Ставленник турецького султана в Україні молдавський господар Г. Дука (1681 — 1683 рр.) // Київська старовина — 2002 — № 4 — С.126 — 140

Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. — К.-Нью-Йорк, 2003.

Шевчук В. Козацька держава : етюди до історії укр. державотворення / В. Шевчук. — К.: Абрис, 1995. — 392 с.

Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / Пер.П.Тарашук. — К.: 2004. — 496 с.

Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану.— К., 2000.

Шевчук В. Гетьман-вигнанець // Орлик Пилип. Конституція, маніфести та літературна спадщина. Вибр. твори. — К., 2006;

Шубравська М. Д. І. Яворницький. К. 1972.

Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. — Т. 1.-3. — К., 1990-1993р.

Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — Київ, 2006.

Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — Київ, 2008.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 1. Козацька революція 1648–1657 рр. //— Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Розділ V. Козацька ера. § 2. Руїна (1658–1686) //— Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. — Розділ V. Козацька ера. § 3. Мазепа і мазепинці // - Київ, 1997.

Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. § 2. Згасання козацьких автономій у підросійській Україні //— Київ, 1997.

ЗМІСТ

Сократ.....	3
Солдатенко Валерій Федорович.....	49
Соловйов Володимир Сергійович.....	50
Солон.....	53
Солсбері Роберт Артур Телбот.....	65
Сорокін Пителир Олександрович.....	74
Соціально-демократична партія України.....	79
Соціал-демократія.....	84
Соціалізація.....	87
Соціалізація політична.....	88
Соціальний націоналізм.....	90
Соціал-національна асамблея.....	92
Соціалізм.....	98
Соціалістична партія України (СПУ).....	118
Соціалістичний Інтернаціонал.....	122
Соціалістичний Інтернаціонал молоді (СІМ).....	125
Соціалістичний робітничий інтернаціонал.....	125
Соціальна держава.....	125
Соціальна ринкова економіка.....	129
Соціальна політика.....	132
Соціальна система.....	137
Соціальне партнерство.....	139
Соціальний дарвінізм.....	142
Соціальний захист.....	143
Соціальний процес.....	159
Соціальні спільноти.....	168
Соціологія політики.....	170
Спайкман Ніколас Джон.....	178
Спенсер Роберт.....	179
Сперанський Михайло Михайлович.....	186
Співдружність незалежних держав.....	190
Спільна політика безпеки і оборони.....	200
Спільнота.....	203
Спіноза Бенедикт.....	204
Спостерігач на виборах.....	206
Справедливість соціальна.....	213
Сприйняття і розуміння влади.....	215
Спрюенс Раймонд.....	221
Стабільність політична.....	223

Стагнація політична.....	224
Сталін Йосип Віссаріонович	225
Сталінізм.....	249
Сталінські репресії.....	254
Сталінські списки.....	263
Статус правовий.....	266
Статус КВО.....	270
Статус політичний.....	270
Стиль у політиці.....	272
«Сто днів».....	273
Столипін Петро Аркадійович.....	275
Страбон.....	279
Стратегія і тактика політична.....	280
Стратифікація соціальна.....	282
Студенство.....	289
Суб'єкт і об'єкт політики.....	309
Субетнос.....	311
Субкультури.....	312
Суверенітет державний.....	316
Суд першої інстанції.....	323
Судова влада.....	326
Судова система України.....	329
Судоплатов Павло Анатолійович.....	347
Сукарно.....	349
Суперництво політичне.....	350
Суспільне телебачення і радіомовлення.....	350
Сфера влади.....	352
Східна українська діаспора.....	352
Сунь – Цзи.....	355
Сухарто Хаджі Мохамед.....	358
Сюнь – Цзи	360
Сценарний підхід у політиці.....	362
Сціборський Микола Орестович.....	363
Табу.....	372
Таїрова-Яковлева Тетяна Геннадіївна.....	374
Талмуд.....	376
Тард Жан Габріель.....	379
Тарле Євген Вікторович.....	383
Тафт Уільям Х.....	385
Театр політичний.....	390

Театр воєнних дій (ТВД).....	391
Тейлор Чарльз.....	392
Телерадіоорганізація.....	392
Тельман Ернст.....	393
Тенета влади.....	394
Теократія.....	394
Теологія.....	395
Теологія визволення.....	407
Теорія влади.....	409
Теорія граничної корисності.....	410
Теорія попиту і пропозиції.....	411
Теорія конвергенції.....	412
Теорія конфліктів (конфліктологія).....	414
Теорія систем.....	419
Теорія політична.....	422
Терор політичний.....	423
Тесей.....	425
Тетеря Павло.....	428
Тетчер Маргарет Гільда.....	429
Технократія.....	435
Технології політичні.....	437
Технологія прийняття політичного рішення.....	439
Тимократія.....	447
Типологія політичних партій і політичних систем.....	448
Тиранія.....	454
Тілліх Пауль Йоханнес.....	456
Тіньова економіка.....	457
Тіньовий кабінет.....	461
Тіппельскірх Курт.....	462
Тіто Йосип Броз.....	463
Тойнбі Арнольд Джозеф.....	467
Токвіль Алексіс Шарль де.....	468
Толерантність.....	473
Толстой Лев Миколайович.....	476
Тольятті Пальміро Мікеля Нікола.....	488
Томашівський Степан.....	490
Томиленко Василь.....	492
Торез Моріс.....	494
Тоталітаризм.....	495
Тоффлер Елвін.....	510

Традиція.....	513
Тріада влади.....	514
Трудова теорія вартості.....	518
Трудовий конгрес України.....	521
Трумен Гаррі.....	524
Тулуб Зінаїда Павлівна.....	532
Тураєв Борис Олександрович.....	535
Туратті Філіпо.....	539
Турен Ален Луї Жюль Франсуа.....	541
Тутанхамон.....	546
Тутмос III.....	550
ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА.....	555
ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА.....	556